

ETHNOGRAPHIA — NÉPÉLET —

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

SZERKESZTI:

GUNDA BÉLA

LIV. ÉVFOLYAM
1943.

BUDAPEST, 1943.
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA
A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG

AMERICAN UNIVERSITY

WASHINGTON, D. C. 20004

OFFICE OF THE

PROVOST

AMERICAN UNIVERSITY

WASHINGTON, D. C. 20004

9

AMERICAN UNIVERSITY
WASHINGTON, D. C. 20004
OFFICE OF THE PROVOST

TARTALOM. — INHALT.

Tanulmányok. — Abhandlungen.

<i>Banó István</i> : Babonás történetek egy régi zentai boszorkányról (Abergläubische Geschichten von einer alten Hexe in Zenta, Kom. Bácsbodrog)	248—250
<i>Benedek András és Vargyas Lajos</i> : Az istenesi székelyek betlehemes játéka (Jeu de „Bethléem“ chez les Sicules de Istenes, le comitat de Bácsbodrog)	155—176
<i>Berze Nagy János</i> : A sok nap (Many Suns)	148—154
<i>Bonomi Jenő</i> : A budai hegyvidék cigányai (Zigeuner im Ofner Bergland)	75—78
<i>Faragó József</i> : Ismeretlen Kriza-életrajak (Der Folklorist J. Kriza nach unbekanntem Lebensbeschreibungen)	235+247
<i>Gusinde Martin</i> : Bambuti. Belga Kongó nyugati részének pygmeus lakói (Die Bambuti. Ein Pygmäenvolk im Osten des belgischen Kongo)	1—19
† <i>Heller Bernát</i> : A magyar folklóre és a Folklóre Szövetség kiadványai (FFC), különös tekintettel Stith Thompson Motiv-Indexére (Das ungarische Folklóre und die Veröffentlichungen der Folklóre Fellows, mit besonderer Rücksicht auf das Motiven-Index von Stith Thompson)	225+234
<i>Hirschberg Walter</i> : Ázsiai hatások a keletafrikai partvidék műveltségében (Asiatische Einflüsse in der Kultur des ostafrikanischen Küstenlandes)	217—224
<i>Kiss Lajos</i> : A Nyírség halászata (Fischerei im Nyírség, Kom. Szabolcs)	20—55
<i>Koppers Wilhelm</i> : Eurázsiai műveltségi érintkezések. Egy ethnologus gondolatai az indogermán kérdésről (Eurasiatische Kulturbeziehungen. Gedanken eines Ethnologen zur Indogermanenfrage)	131—147
<i>Molnár József</i> : Adalékok az alföldi magyar nép hiedelemvilágához (Contributions to the popular lore of the Great Hungarian Plain)	64—74
<i>Novák Vilmos</i> : A születés, keresztelés és a halálozás szokásai a muravidéki szlovénoknál (Die auf Geburt, Taufe und Tod bezüglichen Bräuche der Slovenen in der Mur-Gegend, Kom. Zala und Vas, Ungarn)	177—186
<i>Sulán Béla</i> : Néprajzi kutatások Svájcban (Die volkskundlichen Forschungen in der Schweiz)	105—130
<i>Szendrey Zsigmond</i> : Műveltségtörténet és babonafejlődés (Kulturgeschichte und Aberglaubentwicklung)	56—63

Kisebb közlemények. — Kleinere Mitteilungen.

<i>Bálint Béla</i> : Lakodalmi vendég hívás a Vendvidéken (Einladung der Hochzeitsgäste bei den Slovenen, Kom. Zala)	192—193
<i>Berze Nagy János</i> : Kővel, gallyal behányt halmok (Die ethnographische Bedeutung der mit Steinen und Ästen bestreuten Hügel)	251—252
<i>Dömötör Sándor</i> : Tolnamegyei falucsúfoló történetek (Dorfspöttelnde Geschichten aus dem Komitat Tolna)	79—81
<i>Dömötör Sándor</i> : Bogyiszlói vadásztörténetek (Järgergeschichten aus dem Dorfe Bogyiszló)	190
<i>Dömötör Sándor</i> : Mezőföldi adatok a régi falusi életről (Zur Geschichte des Dorflebens im Kom. Veszprém und Fehér)	254—255
<i>Faragó József</i> : Kőműves Kelemenné c. ballada egy szövegváltozata (Variation einer Székler Ballade)	251
<i>Giday Kálmán</i> : A debreceni sörések (Ochsenhändler von Debrecen im XVIII. Jh.)	256—258
<i>Gönczi Ferenc</i> : Adatok a régi somogyi népelethez (Daten zum Volksleben im Kom. Somogy)	255
<i>Gönyey Sándor</i> : A pakulár-fogadás ünnepe a kolozsmegyei Magyarvistan (Das Fest der Hirtendingung in Magyarvista, Kom. Kolozs)	85
<i>Gönyey Sándor</i> : Gyapjú- és kenderguzsaly a Radnai havasok alján. (Verschiedene Spinnrocken aus der Gegend der Radnaer Schneeberge)	191—192

Honti János: Hegedű — kaloda (Zur Bedeutung des ung. Wortes 'hegedű', Geige)	86
Honti János: Sámán-szertartás a X. századi Grönlandban (Schamanenzere- monie in Grönland, im X. Jahrhundert)	187—189
Juhász Miklós: Adat a katekizmusi ének magyarországi történetéhez (Daten zur ungarländischen Geschichte des Katecheten-Gesanges)	252—253
Juhász Miklós: Babonák a XVII. századból (Beschreibung einiger aber- gläubischer Gebräuche des XVII. Jahrhunderts)	253—254
Márkus Mihály: Magyar kapaformák (Angaben zu den ungarischen Hauen- formen)	81—84
Molnár József: Farkasfogó tör leírása 1791-ből (Beschreibung einer Wolfs- falle aus dem Jahre 1791)	252
Nagy Jenő: Juhsajtkészítés (bácsolás) a kalotaszegi Magyarvalkón (Die Zu- bereitung der Schafkäse in Magyarvalkó, Kom. Kolozs)	85—86
Palotay Gertrud: Néhány kalotaszegi kézimunka műszó (Einige Handarbeits- ausdrücke aus Kalotaszeg, Kom. Kolozs)	85
Palotay Gertrud: Megkülönböztető öltözet- és viseletjelek Kalotaszegen (Unterscheidene Trachtenmerkmale in Kalotaszeg)	193—194
Szűcs Sándor: Adatok az alföldi táltosok ismeretéhez (Angaben zur Kennt- nis der „táltos“ — Zauberer — der ung. Tiefebene)	84—85
Vajda László: A karcagi labdacéhek (Ein Ballspiel — Gesellschaftsspiel — in Karcag)	189—190

Irodalmi szemle. — Literarische Rundschau.

Balázs Márton: Adatok Háromszék vármegye néprajzához (Balassa Iván, A szerkesztő)	93—94
Bálint Sándor: Az esztendő néprajza († Szendrey Zsigmond)	195—196
Bednárik Rudolf: Ludové pol'ovnictvo na Slovensku (Gudda Béla)	260—261
Bözödi György: A tréfás farkas. Bágyi János meséi (Dömötör Sándor)	87—88
Domanovszky György: Népi fazekasság (Márkus Mihály)	97—98
Herepei János: A Székely Nemzeti Múzeum és feladatai (Gunda Béla)	200—201
Hollóné Hatos Kornélia: Boldogi himzésminták (Fél Edit)	96
Implom József: Néprajzi teendőink Békésvármegyében (Gunda Béla)	200
Kálmán Béla: A bősárkányi gyékényszövés és szokincse (Gunda Béla)	96—97
Vitéz Keresztes Fischer Ferencné: A mai magyar háziipar (Fél Edit)	199—200
Kiss Lajos: A szegény asszony élete (Vajda László)	258—259
Koppers, W.: Monuments to the dead of the Bhils and other primitive tribes in Central India (Vajda László)	92—93
Dr. Kovács J. István: Magyar református templomok, I—II. k. Főszerkesztő: Dr. Kovács J. István (Fél Edit)	95—96
Kriza János: Vadrózsák (Honti János)	198—199
Lakatos István: Bibliográfia az 1919—1940 között erdélyi szerzőktől önállóan megjelent magyar zenei vonatkozású munkákról (Vajkai Aurél)	91—92
Manga János: Ünnepi szokások a nyitrai megyei Menyhén (Bálint Sándor)	259—260
Sándor Gábor: A kolozsvári Hóstát emberi erővel végzett teherhordási mód- jai és eszközei (Gunda Béla)	260
Skót balladák. Somlyó György fordításai (Honti János)	98—99
Thanhoffer Lajos: Kongó. Orvosi táskával Afrika földjén (Gunda Béla)	201
Dr. techn. Tóth János: A keleti és nyugati székelység építészeti kapcsolatai (Vajkai Aurél)	88—61
Varjas Béla: XVI. századi magyar orvosi könyv (Vajkai Aurél)	256—258
Vanyó Tihamér: A plébániatörténetírás módszertana (Bálint Sándor)	201
Vámos Ferenc: Kozmosz a magyar mesében (Honti János)	196—198
Waldmeier-Brockmann, Anni: Sammelwirtschaft in den Schweizer Alpen (Gunda Béla)	97
Wolf, Siegfried: Zum Problem der Nasenflöte (Dincsér Oszkár)	262—263

.

Undi Mária: Válasz Gönyey Sándornak az Ethnographia LIII., 1942. 3—4. számában „Drávaszögi fejkötőhímzés” c. munkámat bíráló ismertetésére	201—204
Gönyey Sándor: Felelet Undi Mária válaszára	204—205

Tóth János: Válasz Vajkai Aurélnak az Ethnographia LIV., 1943. 1. számában „A keleti és nyugati székelység építészeti kapcsolatai” c. munkámat bíráló ismertetésére	205—206
Vajkai Aurél: Felelet Tóth János válaszára	207

Nekrológ. — Nachrufe.

† Heller Bernát, 1871—1943. (Honti János)	99—100
† Kannisto Artúr, 1874—1943. (Korompay Bertalan)	100—102
† mezőmadarasi Madarassy László, 1880—1943. (Gönyey Sándor)	263—264
† Szendrey Zsigmond, 1879—1943. (Berze Nagy János)	209—210

Néprajzi hírek. — Ethnographische Nachrichten.

F. E.: A néphagyományok újabb ápolói (Die neueren Pflieger der Volksüberlieferungen)	104
Giday Kálmán: Juhásznevelés és juhászbűnök (Hirtenerziehung und die verschiedenen Hirtensünden zu Anfang des XIX. Jahrhunderts)	215—216
Gönyey Sándor: A székelyföldi művészeti év népművészeti vándorkiállításai (Ethnographische Ausstellung im Széklerlande)	264—265
G. B.: A galántai Kodály-ünnep (Kodály-Feier in Galánta)	213—214
Korompoy Bertalan; Szinnyei József halála (Der Tod J. Szinnyei's)	210
Márkus Mihály: Néprajzi adatközlések egy szlovák napilapban (Ethnographische Angaben in einer slovakischen Zeitung)	104
Márkus Mihály: A szlovák néprajz kérdései (Probleme der slovakischen Ethnographie)	266
Morvay Péter: Az I. és II. Országos Középiskolai Táj- és Népkutató pályázat (Preisausschreiben zur Volksforschung für Mittelschüler)	211—213
—.: Gusinde Martin tanulmánya az Ethnographiában (Bemerkungen zur Studie von M. Gusinde)	102—103
—.: Néprajzi kiállítás Désen (Volkskundliche Ausstellung in Dös, Kom. Szolnokdoboka)	103—104
—.: A Magyar Néprajzi Társaság Kodály Zoltán ünnepe (Die Zoltán Kodály-Feier der Ungarischen Ethnographischen Gesellschaft)	104
—.: A mongol költészet egyik legrégebb emléke (Eine der ältesten Andenken der mongolischen Dichtung)	104
—.: Új afrikai hangszergyűjtemény (Eine neue afrikanische Musikinstrumentensammlung)	104
—.: Koppers Wilhelm tanulmánya az Ethnographiában (Die Studie Wilhelm Koppers' in der Ethnographia)	211
—.: A lévai falunap (Dorftag in Léva)	214
—.: Egy új mesegyűjtemény (Eine neue Märchensammlung)	214
—.: Erixon Sigurd kitüntetése (Die Auszeichnung Sigurd Erixons)	215
—.: Új finn folyóirat (Eine neue finnische Zeitschrift)	215
—.: Svéd tudós előadása a Magyar Néprajzi Társaságban (Vortrag eines schwedischen Gelehrten in der Ungarischen Ethnographischen Gesellschaft)	215
—.: Gömör megye néprajzához (Zur Volkskunde des Komitates Gömör)	215
—.: Milyen eredetű a horvát nép? (Was ist der Ursprung des kroatischen Volkes?)	216
—.: A bocskorviselet korlátozása Magyarországon (Einschränkung des Bundschuhtragens in Ungarn)	216
—.: Felhívás az Ethnographia olvasóihoz (Aufruf an die Leser der Ethnographia)	216
—.: Hirschberg Walter tanulmánya az Ethnographiában (Die Studie von Walter Hirschberg in der Zeitschrift Ethnographia)	265

- —: Néprajzi előadások a hazai egyetemeken az 1943—44. tanév I. félévében (Ethnographische Vorlesungen an den ungarischen Universitäten) 265—266
- —: Néprajz egy pécsi gimnáziumban (Ethnographischer Unterricht im deutschen Gymnasium in Pécs) 266

Társasági ügyek. — Gesellschaftliche Angelegenheiten.

- A Magyar Néprajzi Társaság 1943. március 31-én tartott LV. évi rendes közgyűlésének jegyzőkönyve (Protokoll der Jahresversammlung der Ungarischen Ethnographischen Gesellschaft am 31. März 1943.) 267—272

ETHNOGRAPHIA

N É P É L E T

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

SZERKESZTI
GUNDA BÉLA

LIV. ÉVFOLYAM

1943.

1. SZÁM.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG

MEGJELENIK MÁRCIUS, JÚNIUS, SZEPTEMBER ÉS DECEMBER HÓ VÉGÉN

TARTALOM.

Gusinde Martin : Bambuti	1—19
Kiss Lajos : A Nyírség halászata	20—55
Szendrey Zsigmond : Műveltség-történet és babonafejlődés	56—63
Molnár József : Adalékok az alföldi magyar nép hiedelemvilágához	64—74
Bonomi Jenő : A budai hegyvidék cigányai	75—78
Kisebb közlemények. Dömötör Sándor : Tolnamegyei falucsúfoló történetek. Márkus Mihály : Magyar kapaformák. Szűcs Sándor : Adatok az alföldi táltosok ismeretéhez. Palotay Gertrud : Néhány kalotaszegi kézimunka műszó. Gönyey Sándor : A pakulár-fogadás ünnepe a kolozsmegyeyi Magyarvistán. Nagy Jenő : Juhsajt készítés (bácsolás) a kalotaszegi Magyarvalkón. Honti János : Hegedű — kaloda	79—86
Irodalmi szemle. Dömötör Sándor : Böződi György: A tréfas farkas. Bágyi János meséi. Vajkai Aurél : Dr. techn. Tóth János: A keleti és nyugati székelység építészeti kapcsolatai. Vajkai Aurél : Lakatos István: Bibliográfia az 1919—1940 között erdélyi szerzőktől önállóan megjelent magyar zenei vonatkozású munkákról. Vajda László : Koppers, W.: Monuments to the dead of the Bhils and other primitive tribes in Central India. Balassa Iván : Balázs Márton: Adatok Háromszék vármege néprajzához. Fél Edit : Magyar református templomok, I—II. k. Főszerkesztő: Dr. Kovács J. István. Fél Edit : Hollóné Hatos Kornélia: Boldogi hímzsminták. Gunda Béla : Kálmán Béla: A bősárkányi gyékényszövés és szókincse. Gunda Béla : Waldmeier-Brockmann, Anni: Sammelwirtschaft in den Schweizer Alpen. Márkus Mihály : Domanovszky György: Népi fazekasság. Honti János : Skót balladák. Somlyó György fordításai	87—99
Nekrológ. Honti János : † Heller Bernát. Korompay Bertalan : † Kannisto Artúr	99—102
Néprajzi hírek. — —.: Gusinde Martin tanulmánya az Ethnographiában. — —.: Néprajzi kiállítás Désen. — —.: A Magyar Néprajzi Társaság Kodály Zoltán ünnepe. F. E. : A néphagyományok újabb ápolói. Márkus Mihály : Néprajzi adatközlések egy szlovák napilapban. — —.: A mongol költészet egyik legrégebb emléke. — —.: Új afrikai hangszergyűjtemény	102—104

TUDNIVALÓK.

Kéziratok, ismertetési példányok és minden szerkesztéssel kapcsolatos levelezés közvetlen a szerkesztő címére (dr. Gunda Béla egyetemi magántanár, Budapest, X. Könyves Kálmán körút 40. Néprajzi Múzeum) küldendő. Minden egyéb a Magyar Néprajzi Társaságot érdeklő levelezés, reklamáció, cserpéldány pedig a Társaság titkári hivatalához (Budapest, X. Könyves Kálmán körút 40. Néprajzi Múzeum).

A folyóirat célja a magyarság népi műveltségére, Kelet-Európa s a magyarsággal rokon finnugor és török népek néprajzára vonatkozó kutatások, eredmények közlése. Az *Ethnographiában* magyar, angol, francia és német nyelvű tanulmányok jelennek meg.

A Magyar Néprajzi Társaság tagdíja évi 8 pengő, melyért az *Ethnographia* c. folyóirat jár. A tagok ingyen kapják a *Néprajzi Múzeum Értesítője* c. folyóiratot. A tagság legalább három évre kötelező. Az *Ethnographia* évi előfizetési díja Magyarországon 12 pengő. — *Kérjük tagjainkat, hogy lakásváltozásaikat a titkári hivatalnál (Budapest, X., Könyves Kálmán körút 40.) jelentsék be. Egyes számok elmaradásáért a kiadóhivatal reklamációt csak a következő év március 31-ig fogad el.*

ETHNOGRAPHIA-NÉPÉLET

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

LIV. ÉVF.

1943.

1. SZÁM.

BAMBUTI.

Belga Kongó nyugati részének pygmeus lakói.

„Az emberi kutatás legfőbb célja maga az ember.“ A történetírás atyjának *Herodotos*nak ezt az óhaját az elmúlt évszázadok folyamán egyáltalában nem azzal a körültekintő gondossággal teljesítették, amelyet a tárgy megérdemelt volna. Mindössze néhány évtizede fáradozik a tudomány azon, hogy felkutasson bizonyos területeket és néptörzseket, melyekhez különböző akadályok miatt eddig nem férközhettek. Így a középafrikai őserdők törpefajú népeit mind a mai napig alig ismerjük, mivel sok, egészen különleges és különböző akadály a kutatást döntően hátráltatta. Az alábbiakban csupán néhány jellemző vonással szeretném megrajzolni annak a törpe néptörzsnek az élete folyását, amelyet 11 hónapi velük való együttlétem során tanulmányozni módomban volt. Kutatóutam valamennyi eredményét rövidesen összefoglaló munkában szándékozom a nyilvánosság elé tárni.

1. A pygmeusokkal foglalkozó kutatás története.

Már a régi egyiptomiak és az ókori görög-római népek hitét és képzeletét foglalkoztatta valami törpe nép, amely sejtésük szerint Afrika belsejében élt. Ennek az igen elterjedt elképzelésnek első adatai ósrégi egyiptomi forrásokból származnak s több jel arra mutat, hogy a fáraók országában valóban tudtak valami bizonyosat egy távoli, törpe testalkatú népről. Ismertek ugyan a régi Egyiptomban törpe, pathologikus korcsszülötteket is. Ilyen csenevész emberkéket különösen a fáraó udvarában alkalmaztak udvari bolondnak vagy inasnak s volt egy bizonyos időszak, amikor csak ezek értettek egyes kézművességhez. Azonban mind a két fajtát, t. i. az elébb említett pathologikusan satnyanövésűeket és a törpefajú embereket jól megkülönböztették a régi egyiptomiak. Azok a mindennapi élet furcsaságai közé tartoztak, ezek viszont valami egészen más világ lényei voltak. Ez utóbbiakra vonatkozó pontos és értékes értesüléseket az akkori hangadó körök igen megbecsülték. A VI. dinasztia egyik uralkodójának, *II. Phiop* királynak Kr. e. 2360 körül *Elephantin* tartomány fejedelméhez, *Herchuf* hadvezérhez küldött leveléből kiténik, hogy mit jelentett az akkori kor számára egy igazi törpe nép. Ez a levél szinte túlaradó csodálattal és nagybecsüléssel emlékezik meg a Nilus forrásvidékéről származó pygmeusokról, akik a régi birodalom e csodálatát mint kultikus táncosok érdemelték ki.

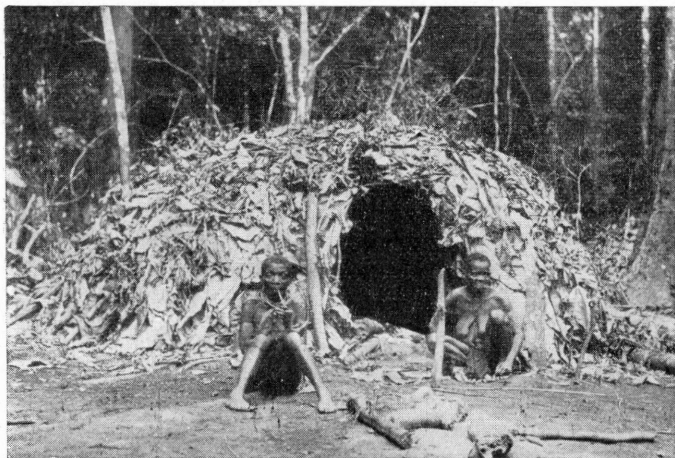
Az állandó kereskedelmi kapcsolatok során kialakuló egyiptomi és görög tudományos érintkezés következtében mindaz, amit Egyiptomban az igazi törpe népekről tudtak, Görögországba is eljutott. Valószínű, hogy az öreg *Homeros* sokat idézett versének alapötlete a darvak és a pygmeusok harcáról nem csupán a képzelet szüleménye. *Herodotos* feljegyzése pedig Afrika belsejében élő törpe népekről már tényként fogadható el. *Aristoteles* egész határozottsággal tiltakozik az ellen, hogy a pygmeusok *Homeros* Iliászában leírt harcát a darvak ellen mint holmi „mesét” tárgyalják, mert amint mondja, „Egyiptom felső mocsár-vidékén valóban él egy ilyenfajta alacsony növésű nép”. Természetesen a később pontosan felderített tényektől egészen távol áll, amit e nép életmódjáról, táplálkozásáról közöl. Mindenesetre egész bizonyossággal tudta, hogy a Nilus távoli forrásvidékén igazi törpe nép lakik.

Amint a klasszikus ókor görögsége e különös emberkékről és szokatlan testalkatukról erősen kiszínezett mende-mondák alakjában ismert, mindaz a rómaiakhoz is elkerült a nélkül, hogy közben bármi említésre méltó tárgyilagossággal gyarapodott volna. A középkor elején Afrika egész északi részében az iszlám volt a korlátlan úr, s így érthető, hogy a következő századokban, a pygmeusokra vonatkozó s még az ókorból áthagyományozott ismereteink a már korábban elért tudományos színvonalat nem haladhatták meg. Ebben az időben megelégedtek azzal, hogy ezeket s más szokatlanul kismovésű lényeket, továbbá minden korcs lényt a sokat fejtegetett szörnyszülöttek „Portenta” neve alatt foglalják össze. Miután pedig az Afrikából később mind gyakrabban érkező hírekkel együtt néhány komoly értesítés is felbukkant valami pygmeus-nép létezéséről, a hivatalos tudomány egyszerűen hitetlenkedő fejcsoválással eresztette el az egészszet a füle mellett: ez csupán a régi mese új alakban. Még neves tudósok is visszavonták egyébként helyes nézetüket a kimagasló lángész *Albertus Magnus* véleménye előtt, miszerint ezek az állítólagos törpe emberkéek lényegében majomfélék. A nagy felfedezések korszakában azután a „sötét földrésze” is egyre több fény derült, s így az ottlakó pygmeus népekről is több és több biztosabb híradás érkezett. Végül azután a múlt évszázad utolsó harmadában megdönthetetlenül bizonyosodott a klasszikus ókor csökönyös szívóssággal védelmezett hite, hogy t. i. valóban élnek a tropikus Afrikában igazi törpe népfajták.

E népek tanulmányozásában és első leírásában főleg német kutatók jártak elől. Elsősorban *Wissmann* és társai: *Wolf*, *François* és *Müller* nevét kell megemlítenem, valamint az aka-törpék felkutatásában igen jelentős eredményekkel dicsekedhető *Schweinfurth* G. munkásságát, továbbá a mecklenburgi *Adolf Frigyes herceg* gondos szervezésű és alaposan végrehajtott expedícióját. Ha azután a Kamerun és a Fehér-Nilus felső folyása (Bahr el Djebel, Kagera) között elterülő roppant őserdő vidékéről az ezekben az évtizedekben Európába érkező tudósításokat és közléseket földrajzi szempont szerint rendezzük, s hozzávesszük a Nagy Tavak és a német Ruanda területéről származó adatokat is, nyilvánvaló, hogy a múlt világháború kitörésekor még valamennyi afrikai törpe népfajta lakhelye elég ismeretlen volt. Csak századunk első évtizedeinek lezajlása után a német, s az ugyancsak te-

vékenyen közreműködő belga és francia kutatók munkája nyomán kaptunk a pygmeus erdőlakó nép életéről, életkörülményeiről, antropológiai hovátartozandóságáról, szellemi műveltségéről és gondolatvilágáról megközelítőleg teljes képet.

Mindenesetre a műveltségi javaikra és különleges faji jellegükre vonatkozó adatok főleg módszertani szempontból s néhány megfigyelés nyilvánvaló túlértékelése miatt még mindig elég hiányosak voltak. A szaktudomány már régen tudta, hogy az emberi kultúra alapformájának és az emberiség faji kialakulásának igen nagyjelentőségű kérdéseire az afrikai pygmeusok adhatnak döntő feleletet s ezért hivatalos tényezők egyre gyakrabban sürgették az afrikai őserdő lakóinak alapos felderítését. Ennek az emberiség története szempontjából fontos feladatnak véltem eleget tenni, amikor 1934 márciusában Belga Kon-

1. kép. Bambuti pygmeus kunyhó. Gusinde M. felv. —
Abb. 1. Wohnhütte der Bambuti-Pygmäen. Aufn. M. Gusinde.

gó keleti részébe utaztam, ahol azután teljes esztendeig együttéltem az őserdőben tanyázó pygmeusokkal. Az első hét hónapban velem tartott *Schebesta Paul dr.* s négy hónapig *Jadin Jean dr.* is mellénk szegődött. Vállalkozásom célja elsősorban az volt, hogy az Ituri-menti őserdők pygmeus lakóinak általános életkörülményeit s különleges faji alkatukat a lehető legkimerítőbben tanulmányozzam. Miután sejtésem, hogy az őserdő keleti részében még élhet az emberkéek egy tisztavérű csoportja, helyesnek bizonyult, úgyszólván valamennyi kutatásomat a hatalmas Kongó egyik mellékága, az Ituri folyamvidékére korlátoztam. A következőkben néhány szóval kívánom szemléltetni, amit ott láttam.

2. A bambuti pygmeusok lakhelye.

A négerék és az európaiak már évtizedek óta *bambuti* néven ismerik a nagykiterjedésű Ituri erdő területének pygmeus lakóit. Ők ma-

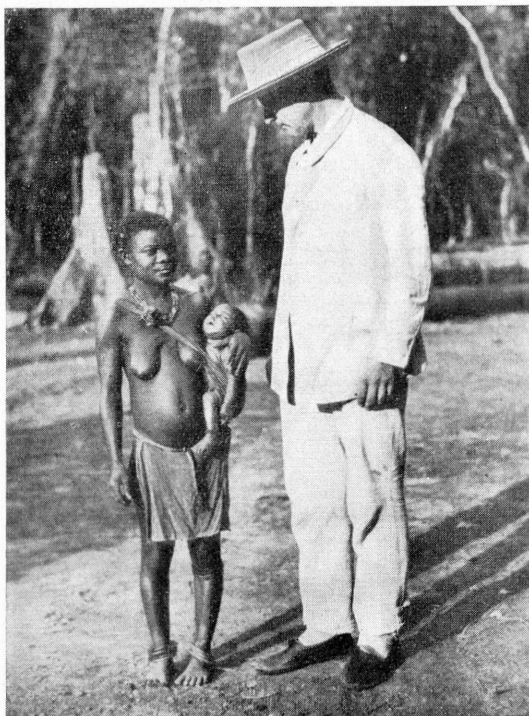
guk is gyakran használják ezt az elnevezést s ezzel mintegy válaszfalat akarnak emelni önmaguk és a már régebben az őserdőbe nyomuló négerék közé. A pygmeusok keleti ága az éfvel illeti önmagát, s csak a szomszédos néger törzsekkel való érintkezés folytán elsajátított bantu és szudáni néger nyelvjárások alapján szokás megkülönböztetni délnyugati *basúa* és északi *aka* pygmeusokat. A bambuti pygmeusok e három ágának — s ezt erősen hangsúlyozom — lényeges faji ismertetőjegyei, gazdasági és társadalmi berendezkedése főbb vonásaiban megegyezők. Jelenleg az Ituri-pygmeusok az őserdőben az északi szélesség $0^{\circ} 40' - 3^{\circ}$ és a keleti hosszúság $26^{\circ} 20' - 30^{\circ} 10'$ között élnek, legsűrűbben a keleti hosszúság 28—29 foka között. Néhány évszázaddal az európai gyarmatosítás előtt jelenlegi lakhelyüktől nyugatra és délre elterülő őserdő borította vidéken is egyedül ők tanyáztak, messze távoli területekig, s csak újabban telepedtek le a közelükben, mint mondtam a betolakodó négerék. A szoros szomszédság következtében majdnem mindenütt gazdasági együttműködés alakult ki a két népcsoport között, s ennek eredményeként a pygmeusok ma gazdaságilag igen erősen függenek a négerektől.

Valamennyi pygmeus népcsoport a tropikus Afrika őserdejében él s csodálatos leleményességgel alkalmazkodott a szokatlan életkörülményekhez. Az egyenlítői őserdő keleti fele, ahol a bambuti-néplakik, a Ruvenzori hegycsoporttól nem messze kezdődik s zárt, megszakítás nélküli növényzettömbként vonul mintegy 400.000 km² területen végig nyugati irányba a Lualaba-Kongó mentén északnyugat felé Stanleyvillen át Uele irányában húzható vonalig. Az őserdő hatalmas, jellegzetesen magas törzsű fák sűrű lombszövedéke. Az erős, nagyméretű faóriások szorosan egymás mellett nyúlnak a magasba. Csak a talajtól kb. 25 m. magasságnyira terül szét a vastag fatörzs széles, de lapos lombkoronája, s az egymás mellett álló fák lombozata az ágak és gallyak, páfrányok és moharétegek, paraziták és epiphyták kusza, zűrzavaros szövedékében fonódik össze. Az egymásba kapaszkodó lombkoronák sűrű szövetét úgyszólván sehosem törí át nagyobb napsugár-nyaláb. Az egész hatalmas tető gyanánt födi be és zárja le a fák koronája alatti területet. Itt bent a fák között állandóan rendkívül sötét homály uralkodik, s még a nap delelőjekor is alig támad némi világosság. Az erdőben élő emberkének teste alig kap közvetlen napsugarat, amit a pygmeusok különben fásasztónak, terhesnek tartanak. Mivel az erdő belsejét csupán halvány fény világítja meg, természetesen nincs semmi említésre méltó cserje vagy bokor, s hiányzik a földről a gyepnövényzet takarója is. Ilyenformán a sudár növésű fák rengetege mintegy 30 méter távolságra minden irányban áttekinthető.

Mindezenfelül a pygmeusok e sötét tanyáját még barátságtalabbá teszi a mindennapos, kiadós esőzés s az ezzel járó állandó nedvesség. Bár az egymásba fonódó sűrű lombtető nem engedi, hogy a kővér esőcseppek közvetlenül a talajra zúduljanak, mégis jelentékeny víztömeg ömlik alá az ágakon keresztül s így néhány perc múlva a laza kötésű talaj mint valami szivacsréteg teleszivódik, megduzzad s végül kiárad. Igaz ugyan, hogy a víztömeg hamar eltűnik, de az

erdő belseje felül zárt s így a gyors párolgás nem lehetséges. A levegő állandóan telítve van nedvességgel, ami az éjszaka folyamán is kitart. Reggelenként az erdő belsejében az ágak és a föld felszíne között sűrű, szürke ködfátyol terjeng, ami csak 9 óra felé áll össze felhőgomolyagokká, hogy azután hirtelen eloszolják. Ilyen komor, barátságatlan félhomályban csöpög, a szó betűszerinti értelmében csöpög a rossz, dohos levegőtől átitatott őserdő s dermesztő csendet áraszt szét.

Az időjárás és a hőmérséklet az egyenlítő közvetlen közelében az egész esztendő folyamán változatlanul egyforma s az egyik nap vagy hónap semmiben sem különbözik a többitől. A nap úgyszólván percnyi pontossággal kel fel s nyugszik le a látóhatár alá. Ezen a szélességi fokon tulajdonképpen nincs szürkület. Az erdő belseje azonban reggel alig világosodik meg s este felé öt és hat óra között ugyanúgy ismét teljesen besötétedik. A hőmérséklet ingadozása egészen szabályszerűen mindig 22 és 32 fok között mozog, s csak elvétve süllyedt a higanyoszlop megfigyelésem szerint bizonyos hónapban 19 fok alá, illetve emelkedett 34 fok fölé. A meglehetősen párás, néha teljesen nedves levegő fiziológiai hatásán igen meg-

2. kép. Gusinde professor egy pygmeus asszonnyal. — Abb. 2. Prof. Gusinde mit einer Pygmäen-Frau.

lepődik, aki az éjszakát az őserdőben tölti. Először hideg és igen kellemetlen borzongás fut végig az emberen, — több mint puszta felfrissülés az eltelt nap hősege után. Szembetűnő módon tárja elénk mindazt a pygmeusok szokása, hogy este 6 órától reggel 7 óráig a kunyhó tüze mellett töltik az időt. Az állandó tűzhöz könnyen találnak szerteszt heverő gallyakat és kidült fatörzseket.

Barátságatlanul csöndes és nyomasztóan mozdulatlan az őserdő roppant rengetege. Ez a nyugalom részben a magasabbrendű állatok csekély számában leli magyarázatát. Néhol az erdőn keresztülcsörtet egyszer-másszor néhány kisebb elefántcsorda, viszont a kimondhatatlanul félénk okapi csak a legsötétebb erdei magányt kedveli, s jelenleg csupán az Ituri-vidék délkeleti részén található. A bambuti-pygmeusok tulajdonképpen vadja egy törpe antilop, amelynek teste ép-

pen olyan hosszú, mint a nálunk honos mezei nyúlé, s annál alig erősebb. Van ezenkívül az őserdőben egy nagyobb, de sokkal ritkább antilop is, továbbá földimalac, sündisznó, fakuszó borz, repülő-mókus, néhány patkányfajta s más rágcsáló. A gorilla és a csimpánz ritka, néha-néha kisebb majomfalka surran el az ágak között. Kivételesen találkozunk madarakkal, leggyakrabban jelentéktelen papagájféléket és orrszarvú-madarakat, továbbá az énekesek seregének néhány képviselőjét láthatjuk. Hasonló a helyzet a kígyókkal, gyíkokkal és békákkal. Viszont az alacsonyabb rendű állatok egyes fajtájának valóságos paradicsoma az őserdő. A pygmeusok táplálkozása szempontjából a méhek, a termeszek, néhány rovarféle zsíros lárvája, néhány éjjeli lepke kövér hernyója, pár giliszta és kisebb rák jelentős. Ez az őserdő fel-lelhető állatvilágát ismertető rövid felsorolás valóban a tényeken alapul mind az egyes fajták száma, mindpedig a jelenlevő fajták egyedi sokasága tekintetében, — kivéve néhány alacsonyabb rendű állatot. A pygmeus valamennyi ott élő állatot, azok életét, szokását a legpontosabban ismeri. Az ember egyszerűen hihetetlennek tartaná, hogy ebben a magányos, egészen szokatlan környezetben pár tizezer főből álló nép él, olyan életformában, amely a lehető legjobb alkalmazkodás a természetadta lehetőségekhez.

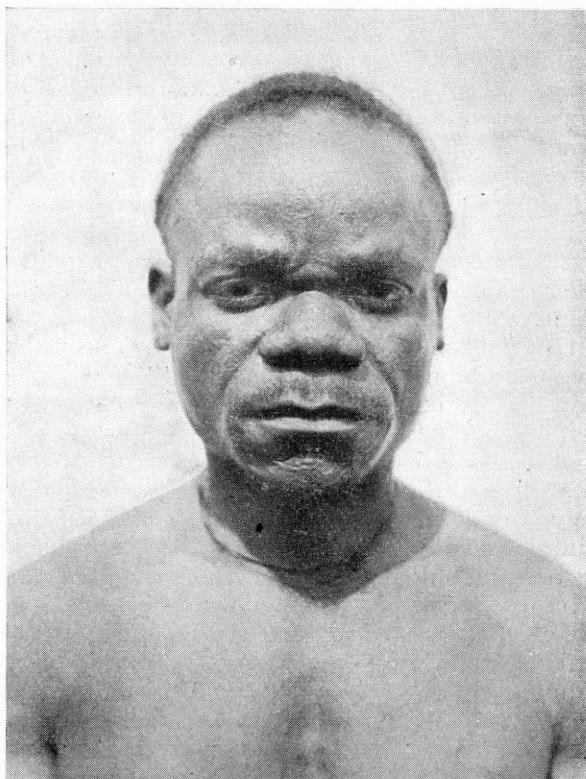
3. A bambuti-pygmeusok antropológiája.

Kimondhatatlanul meglepő és szokatlan, amidőn az őserdő pygmeusa először találkozik a bámuló európaival. Az alacsony, tetszetős arányaiban nem mindennapi testalkat, a nagyon világos bőrszín, a csillogó, nyugtalanul kereső, tágranyílt szemek merev tekintete, a test minden tagjában végig remegő nyugtalanság néhány pillanatra tökéletesen megfosztja a meglepődött szemlélőt minden ítélőképességétől. Az őserdő-lakó bambuti egész faji megjelenési formája annyira tipikus, hogy ennek alapján e törpe emberkéek különleges helyet foglalnak el az emberiség tagjai között. Egyes faji jegyek oly messzemenően különleges módon fejlődtek s éppen ezért annyira egyedülállók, hogy a történelem előtti és a történeti időkben egyaránt hiába keresnők mását. A tipikus bambuti-testalkat egyszeri jelenség.

Az Ituri-pygmeusok legszembetűnőbb faji ismertetőjegye az alacsony testmagasság, melynek középértéke az egész emberiség testmagassági középértékében a legkisebb. A bushman mellett a bambuti a legkisebb emberfajta. Az említett három pygmeus csoportból 900 megmért egyén testmagassági középértéke felnőtt férfiaknál 144 cm., nőknél 137 cm. volt. A többi különlegesen kifejlődött faji ismertetőjegy lényegesen eltér az ismert primitív-tulajdonságoktól. Elfogadhatjuk, hogy az Ituri-erdőterület egészen szokatlan adottságai nagy mértékben hatással lehettek a pygmeus-típus kialakulására, aminek természetes előfeltétele volt a teljes elszigeteltség. Kiemelkedik a bambuti-fajta igen világos, barnás-sárga bőrszínével s a test erős szőrzete révén is. Különösen feltűnő a sűrű *lanugo* (embryonális szőrzet), amely a kora gyermekkortól kezdve egész a késő öregségig beborítja a test felületét. Némelyik férfinek tekintélyes szakállá van, melynek szőrzete, akárcsak a fej hajzata spirálisan göndörödve kis csimbókokba gubancolódik össze.

A fej kerülete túl nagy. A homlok dudorszerű kiugrással ível a magasba, majd a szabályos mediansagittalis (nyílirány) ív lágy hajlással fut a fejtetőn és a hátsó koponyafelületen tovább. A legnagyobb fejszélesség és koponyahosszúság középértéke, a koponya-index a férfiaknál 76.44, a nőknél 76.30 volt. Eszerint az *efé* és a *basúa* pygmeusok fejalkata a mezocephalia legalsó határán a dolichocephaliával határos.

Az arc középső része jelentékenyen megrövidült az arc alsó harmadával szemben. Annál figyelemre méltóbbak a nyugtalan csillogású, merev tekintettel villogó, a szemüregből erősen kidomborodó szemgolyók. Az iris színe sötét őzbarna. Az orr formája is egészen szokatlan. A széles orrgyök gyakran egészen a belső szemszög szintje alá nyomódott hátra, s az orrsövénycsont külső háta széles, lapos, a porcos-rész formája pedig tipikus bunkó. Ilyen szélsőséges formájú orrot semmiféle más emberfajánál nem ismerünk. Emellett előfordul egy másik vastag, esetlen, tölcséralakú orr is, különösen ha az orr felszíne hosszú. A két forma között igen vál-

3. kép. Bambuti férfi. Gusinde M. felv. — Abb. 3. Gesichtstypus der Bambuti. Aufn. M. Gusinde.

tozatos átmeneti alakokat találunk. Ugyancsak egyedülálló a magas s ugyanakkor erősen convex integumentalis felsőajak kiugrása. Ez annál is inkább feltűnő, mivel a halvány rózsaszínű nyálkahártya külső széle többnyire keskeny, de legfeljebb közép nagyságú, s a jelentékenyen előreálló felső állkapocs következtében tekintélyes procheilia keletkezett. Az arc alakja többnyire ovális, de emellett a kerek és elliptikus arc valamennyi átmeneti formáját megtalálhatjuk.

A törzs alakja négyszögletes, aránytalanul hosszú és széles a végtagokhoz képest. A kar mindenestre elég hosszú, de vékony. Viszont a láb annyira rövid és cingár, hogy az ember nem hinné, hogy elbírják a széles törzset s a nagy fejet. Figyelemreméltó a hátgerinc

alsó behajlása, amely a nőknél természetszerűleg igen mély. Ám az ezzel járó jelentékeny farkiszögelést mégsem mondanám steatopigiának. A bőrszín valamennyi árnyalata alapján világos, kissé barnásan színezett agyagsárga, amely esetenként sötétebb barna árnyalatú is lehet. A bambuti-pygmeusok a szomszédos erdőlakó négerknél általában sokkal világosabb bőrszínűek s ez a sajátosságuk jellemző. Az európai néhány pillanatra egészen tanácstalan, amidőn ott az egyenlítő vidékén első ízben bukkan elébe az erdő sűrűjéből egy világos bőrű emberke.

A bambuti-pygmeusok sajátos öröklött tulajdonságai közül mindenekelőtt jellegzetes a vércsoportok szokatlan megoszlása. Mindazonáltal kétségtelen, hogy a főbb vonásaiban ismertetett embertípus nemcsak önálló fajtának tekintendő, hanem még ezen felül oly nagy mértékben egyesít magában különleges faji tulajdonságokat és ismertetőjegyeket, mint egyetlen más emberfajta sem. Ezért a bambuti-pygmeusok határozottan elkülönülnek a tulajdonképeni négerfajtatól. Találunk ezenkívül a középpafrikai őserdőben olyan fajtacsoportokat is, amelyek egyes embertani sajátosságok tekintetében többé-kevésbé hasonlítanak az Ituri-pygmeusokhoz, azonban semmiesetre sem sorolhatók a négerek közé. Ezeket *bambutida* néven foglalom egybe, mivel közöttük és a bambuti-pygmeusok között világos genetikus kapcsolat fedezhető fel éppen a különleges faji ismertetőjegyek tekintetében. A természetadta körülmények miatt már régóta különálló bambutidákat három csoportba foglalom össze, és pedig az elsőbe az Ituri-folyamvidéken lakókat sorozom, a másodikba a Nagy Tavak mellékén élő bambutidákat, amelyekhez a Ruanda és Urundi területén lakó legnépesebb *batva* csoport is tartozik, végül pedig az egyenlítő nyugatafrikai őserdejében tanyázó csoportokat, elsősorban a *bačva*, *obongo*, *babinga* és *bagielli bambutidákat* venném egy csoportba. A három csoport mindegyikét, de különösen a tisztavérű bambuti-pygmeusokat önálló mínusz-variánsnak tekintem. Valamennyi afrikai bambutidát a néger-fajtákkal egyetemben az afro-negrid fajcsoportba egyesítem, amely a nagy negrid főfajtacsoport egyik ága. Ez utóbbi ugyan az afrikai földrészen kívüli fajtacsoportokat is magában foglalja, mégis megmaradok azon régebbi, határozott meggyőződésemmel, hogy Afrika bambutida-népei és az ázsiai pygmida népek (andamánok, szemang, szenoi, negritók) között éppúgy nincs semmiféle közelebbi genetikus kapcsolat, mint más rasszok és a pygmeusok között sincs.

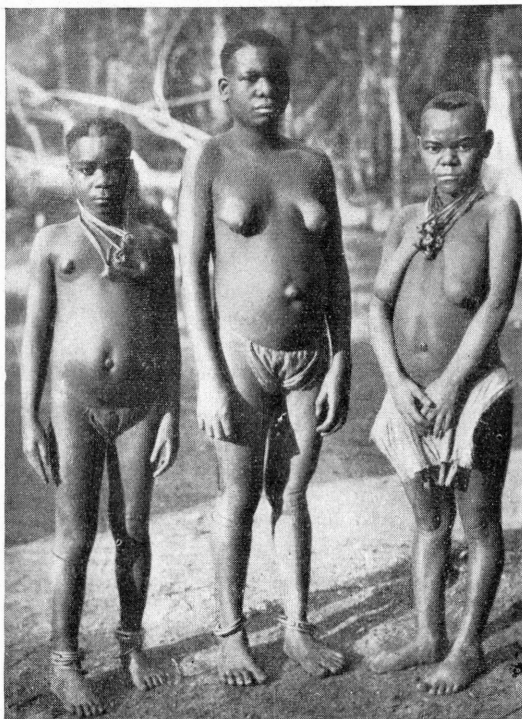
4. A bambuti-pygmeusok életmódja.

Az Ituri pygmeusai gyűjtögető gazdálkodást folytatnak. E gazdálkodási mód alapján megelégszenek azzal, amit a természet önként nyújt, s ezt gyűjtögetéssel, vadfogással, vadászattal szerzik meg. Az őserdőben nem is lehetséges gyűjtögető gazdálkodásnál magasabbrendű életforma. Emiatt az őserdő lakói kénytelenek nomadizálni, s az egész népközösség kisebb-nagyobb önálló hordákra oszlik.

Ilyen életmódot folytatva teljes egészében a női nem kötelessége, hogy összegyűjtsék mindazt a növényt, kisebb állatot és állati produk-

tumot, ami táplálékul szolgálhat. Az apró erdei emberkék a lehető legpontosabban ismerik a környezetet, ismerik a növények sarjadását és fejlődési folyamatát, a gyümölcs beérését, tudják mikor bő a nedvkeringés a föld alatt rejtőző gumókban és gyökerekben. Megfigyelik a rovarok bábosodását és vándorlását, s a csigák és kagylók rejtekét. Biztos szemmel szemlélik a pygmeus asszonyok a szuvasodó fatörzset, melybe kövér lárvák és zsíros hernyók furakodtak. Türelmesen figyelik a természetek fejlődését s pontosan a kirajzási előkészületek megtörténte

előtt befogják az egész bolyt. Éles szemük az ágak, gallyak és epiphiták zürzavarában is felfedezi a fatörzs tetején meghúzódó különféle fajta gombát. A kúszónövényekről leszedik a hüvelyes és más termést, a földből kezükkel vájják vagy rövid bottal ássák ki a húsos növény szárát és gyökeret. Fiatal és öreg, ember és asszony egyaránt mohón nyomozza a mézet, amelyet úgyszólván egész éven át ki lehet szedni. Röviden: az asszonyok kötelessége összegyűjteni mindazt, amit a növényvilág és az alacsonyabb rendű állatok táplálékul nyújthatnak. E munkával együtt végzik a kunyhóban állandóan égő tűzhöz szükséges fa jelentékenyen fáradtságosabb összeszedését is. A nap minden percét ilyen fárasztó és kimerítő kötelességek teljesítésével töltik el a pygmeus asszonyok, s ehhez járul még a gyermekek gondozása is.

4. kép. Bambuti asszony és leányok. Gusinde M. felv. — Abb. 4. Frau und Mädchen der Bambuti. Aufn. M. Gusinde.

Azonban a férfi is ugyanúgy kell, hogy szorgoskodjék, ha kötelességszerűen meg akarja szerezni a család fenntartásához szükségeseket. A férfi hivatása a vadászat, s ebben nemcsak bámulatos ügyességet, hanem vakmerő bátorságot és kitartást tanúsít. Igaz ugyan, hogy a vadászat amúgyis igen izgalmas, érdekesítő, ösztökéli a személyes teljesítőképességet és felkelti a győztes büszkeségét, s a pygmeus férfi valóban át is érzi, át is éli ezeket a lelkesítő hatásokat. Különben nem is lenne huzamosabb időn át elegendő erejük, hogy nap-nap után talpon legyenek és nyomon kerassék a vadat, ha kényszerítő erővel az éhenhalás veszélye nem ösztökélné őket. Az

éhségérzet elől senkisémen menekülhet napokig, még kevésbé huza-mosabb időn keresztül. A férfi úgyszólván naponta kézbe kell vegye a fegyverét, hogy szerencsét próbáljon. Az egyszeri cserkészésből pedig legtöbbször sovány zsákmánnyal tér haza, mivel az őserdőben kevés a vad.

Emiatt rendszerint több férfi áll össze közös portyára, s csak ritkán megy egy férfi magányosan vadászatra. Természetesen kisebb méretű hajtóvadászatot rendeznek. A horda férfinépe vadászkutyával, melynek nyakán fakolomp zörög, addig űzi és nyilazza a feliasztott antilopot, míg az sebesülten össze nem csuklik. Persze a nagy hajtóvadászat mindig eredményesebb, mivel azon részt vesz a horda valamennyi egyebütt nem foglalatосkodó tagja. A vadászat alapelve ugyanaz, mint nálunk a nagy nyúlászatok idején. Sok asszony és gyermek áll körül egy nagyobb területet, ahol az állatok meglapulnak. A kört azután lépésről-lépésre szűkítik, úgyhogy az állat szabadulni nem tud, s végül a vadász kényelmesen eléri, megfogja vagy leteríti. Efféle hajtóvadászat az is, amidőn durva fonású, nagyszemű kb. 15 méter hosszú és 1 méter magas hálót feszítenek ki egyenes vonalban egymás mellé a fák közé a férfiak, úgy, hogy a háló lebernyege kissé a talaj fölött marad, a felső széle pedig a bozótra van erősítve. E zárófal mögött rejtőznek el a férfiak lándzsásan és nyilakkal felfegyverkezve. A hajtó asszonyok és gyermekek nagy távolságból széles rajvonalban közelednek lassan-lassan a háló felé, miközben botokkal szakadatlan csapdossák a nagy növényleveleket s folyvást riogatnak. Így a lapuló vadat felverik, s a zárófal felé űzik. A hálószemekben azután a zsákmány fennakad, belekavarodik s így egyenesen a háló mögött éberen leső vadász keze közé kerül. Minél többen vesznek részt a vadászatban, annál gazdagabb a zsákmány.

Bámulatos hidegvérrel támadja meg az afrikai népek e legkisebb fajtája az ott élő legnagyobb állatot, az elefántot is, bár nem minden bambuti tudja erőteljesen dobott rövid lándzsájával leteríteni. Azonban a kiállott halálos veszedelemért bőven kárpótolja a vakmerő vadászt a mérhetetlen hústömeg, s ilyenkor az egész horda dagadásig teleeszi magát. Mindenesetre efféle lakomázásban ritkán van részük. A szemfüles fiatalság is mindennap hozzájárul valami csekélységgel az élet fenntartásához, ugyanis ezek a nyugtalan természetű legénykéek egész nap állandóan a környező fák között kóborolnak, miközben felmásznak a fákra s átvizsgálják a redves ágakat. Apró nyilvesszőjük eléri a fakúszó patkányt, madarat, gyíkot és békát.

Ha már most kissé szemügyre vesszük, hogy mi mindent eszik meg a felnőtt pygmeus, azt találjuk, hogy táplálékuk kétharmadát a növényvilág, egyharmadát pedig az állatvilág szolgáltatja. Mindaz, amit az erdőlakók táplálékul vesznek magukhoz, csak igen csekély és lényegtelen tűz feletti elkészítést kap. A fazekasságot nem ismerik, s így nem tudják táplálékukat megfőzni, hanem megelégednek némi sütéssel vagy párolással. Kisebb-nagyobb húsdarabot, gumót, húsos gyökeret, kemény gyümölcsöt, közép nagyságú halat, vagy valamelyik négerültetvényről származó szétzúzott és megszártított banán kását egyaránt bedugják a kunyhó tűzének forró hamujába, s néhány perc múltán a táplálék megsült. Másként jár el az asszony, ha természe-

ket, hernyót, férget, csigát, kisebb rákot vagy halat hozott haza. A felsoroltakból két marokba szed egy keveset s két-három nagy, vastag, nedves phrynium levélre felhalmozza. Miután a friss, zöld leveleket indájuknál fogva összeköti, ezt a levél-zacskót az asszony a kunyhó tűzének gyengén izzó parazsa fölé helyezi, hogy elérje a kisugárzó meleg. A levelek nem égnék el, legfeljebb a felületük pörkölődik meg kissé, mivel nedvesek és erősek, mint a bőr. A bennük felgyűlt vízcseppek azonban átmelegszenek, majd lassan gőzzé alakulnak át, s ily módon kb. 20 perc múlva bármilyen húsdarab porhanyós lesz a gőzben. Most csak ki kell oldani a levél-zacskót. A tartalma már elég puha, s hozzáláthatnak a kézben alig tarthatóan forró csemegéhez. Az összegyűjtött hernyók és férgek általában olyan hosszúak és vastagok, mint a felnőtt kezének középső ujjá. Mivel a férgek belső tartalmát — egyetlen eset kivételével — nem távolítják el a párolás előtt, kb. 40—50 elegendő, hogy a család apraja-nagyja félig jóllakjon.

Természetesen teljesen hiányzik a pygmeusoknál a fűszerféle. Az apró erdei emberkék jelentékeny áldozatot hoznak, hogy maréknyi durvaszemcsés sót kapjanak a négerektől, akik ezzel kereskednek. Egyetlen italuk a patak hideg vize. E néhány sorból láthatjuk, hogy az Ituri őserdeje egyáltalán nem túlságos bőkezűséggel szórja törpe lakóinak a táplálékot. Aki szorgalmasan gyűjtöget s az évszakot megfelelően kihasználja, az talál annyit, sőt néha talán többet, amennyi élete fenntartásához feltétlenül szükséges. Valamennyi bambuti, de kivált a középkorú asszonynép jól táplált, bár legtöbbször néhány gyermeknek adott már életet. A túlradó életkedv és gondtalan vidámság, mely a pygmeusok természetes tulajdonsága s erősen megkülönbözteti őket a szomszédos erdei négerektől, bizonyítja, hogy az éhség nem kínozza őket gyakran vagy huzamosan. Bár előfordul, hogy a természet erőinek vad tombolása következtében egyik-másik horda néhány napig, hétig csak igen szűkösön, sőt elégtelenül tud magáról gondoskodni, a bambuti népnek nem okoz nagyobb gondot a koplalás leküzdése sem.

Amint e törpe erdei emberkék táplálkozása, úgy szállása is a lehető legegyszerűbb. Nagyobb levelekből lazán összetákolt kunyhójuk azt hiszem, aligha érdemli meg a „lakás” elnevezést. Helyesebb, ha ezt az egyszerű építményt védőtetőnek mondjuk, hiszen elsősorban arra szolgál, hogy az erdő nedves, esős, sűrű vízpárával telt levegőjében a tűz folytonos izzását biztosítsa. Szilárd, állandó építményt itt már eleve sem lehet emelni, mivel az igen nagyfokú nedvesség rövid idő alatt elrohasztaná, de emellett a vadászó és gyűjtögető életmód miatt sem lehetséges, hogy mindennap egyazon helyre térjenek vissza. Így azután a családnak nincs más választása, mint kunyhóját ott állítani fel, ahol a táplálék megszerzése a legmegfelelőbb. Ahol néhány család, vagy egy horda valamennyi tagja letelepszik, ott egész kis tábor keletkezik, melyben a családi-kunyhók a hely szabad megválasztása mellett gyakran félkörben vagy egész körben helyezkednek el.

Az asszonyok, leányok dolga a levelekből összetákolt kunyhó felállításának is, bár olykor-olykor valamelyik férfi is segítkezik hosszú ágat és liánszárat hozni. Ezeket s a többi hajlékony vesszőt vastagabb vé-

gével a földbe dugják s a pálcák szabad végét összecsomózzák, úgy, hogy kúpalakú építmény keletkezik, mint valami levegősen fonott kas, melynek szélesebb oldalán van a bejárata. Az építményt a kemény, sima és erős phrynium és calathea levelekkel fedik be, amit még oly erős zápor sem tud átütni. Az egyetlen, s valóban komoly veszedelem az efféle könnyed, ellenállni nem tudó lombépitményben ülőkre a lehulló ágak és a kidülő fatörzsek. Különösen nehéz zivatar után, amikor aggódó tekintettel fürkészik a pygmeusok naponta többször is a szállást környező égbenyúló fatörzseket és a fák koronáját.

A kunyhóban egyáltalában nincs semmi a tűzön kívül, sőt a nap szárazabb óráiban a tüzet is a szállás bejárata elé helyezik. A pygmeusnak nincs semmiféle házi felszerelése, berendezése. Fiatal s öreg egyaránt a nedves, vizes földön alszik, csupán faleveleket teritenek le a földre, melynek felületét a tűz sugárzó melege kissé felszikkasztotta. Némelyik felnőtt, de inkább a gyermek nagy banánlevelet terít oda, ahol éjjeli nyugovóra fogja hajtani a fejét. Az Ituri erdei lakói nem ismernek semmiféle fából vagy vasból készült berendezési tárgyat vagy háztartási eszközt, s majdnem mindennapos vándorlásukban semmiféle csomag vagy poggyász nem terheli őket. Mivel a szükséges tüzelőt mindenütt megtalálják az erdőn és kunyhójukat bárhol kb. 30 perc alatt felállíthatják, minden lehetőségük megvan a szálláshely naponkénti megváltoztatására. A napi táplálékszükséglet megszerzése pedig kérelhetetlenül, pihenés nélkül hajtja őket ide-oda a vadászterületükön. Ha a szállás közvetlen környékét a horda minden tagja két-háromszor átcserkészte és vadászattal, gyűjtögetéssel az abban az évszakban elérhető vadat és ehető táplálékot behozta, akkor a horda kénytelen más helyet keresni, ha nem akar éhkoppon maradni.

Minden második-harmadik napon új helyen ütik fel a lombsátrat, hogy az éjszakát benne töltsék, s ezt egyáltalában nem találják fárasztónak ezek a fürgé erdei emberkék. Az ő életükben mindez parancsoló szükség. Viszont elviselhetetlen lenne számukra a huzamos megtelepülés, amit a szomszédos négereknél figyelhetnek meg. Bár lakóterületük pontosan az egyenlítőn fekszik, egész éjen át s a nap bizonyos óráiban sem lehetnek meg tűz nélkül. S ha reggel a tűz anyag gondozás miatt elhamvad, az apró emberkék egész testükben fogvacogva dideregnek, — amint e barátságatlan látványban gyakran részem volt. Féltő gonddal ügyel a család minden tagja, hogy a tűz ki ne aludjék, különben igen szorult helyzetbe kerülnének, amíg a szomszédok nem segítik ki őket égő zsarátnokkal, hogy új tüzet szíthassanak. Bármily különösen hangzik, tény és való, hogy a bambuti ismeri ugyan a tüzet, de semmiféle módon sem tud tüzet gerjeszteni. Maguk sem tudják, hogyan jutottak e jótékony égi adomány birtokába, amióta folyton tovább adogatják egymásnak. Mind a mai napig nincs más választásuk, mint hogy a szállás változtatásával legalább egy asszonyféle felkapja az egyik végén égő fahasábot s a vándorlás közben kezében csóválva vigye. Ezzel a fadarabbal élesztik fel azután a legközelebbi szálláshelyen az új, állandó tüzet.

Az Ituri erdővidék időjárási viszonyai következtében, de a kényserítő nomadizáló életmód miatt is legcélszerűbb, ha a lakosok nem hordanak semmiféle ruházatot. A pygmeusok anyaszült meztelenül jár-

kálnak s megelégszenek holmi egészen csekély szemérem-kötővel, amely már nem is igen lehetne jelentéktelenebb. A felnőttek állandóan viselik, mégpedig az illendőség miatt. Ez a tenyéryni széles háncsszalag ruházatnak nyilván nem nevezhető. Bizonyos fa kérgéből hasítják ki, s miután vízben többször megduzzasztják, minden ilyen kezelés után rövid elefántcsontdarabbal, mint valami lapos ütőszerszámmal széjjelkalapálják. Mindkét nembeli felnőtt a felső lábszára között húzza át ezt a háncsszalagot s a két szabad végét elől és hátul az ágyékkötő segélyével erősíti meg. A mindennapos tánc alkalmával a test felcicomázása felett érzett öröm kedvéért az asszonyok és leányok átmenetileg az egyszerű háncsszalagot több egymás fölé rakott phrynium levéllel helyettesítik, s ez vastag kötegben az ágyékszínre erősítve minden lépésnél és ugrásnál úgy hat, mint valami kinyíló és

5. kép. Faháncs puhítása ágyékkötőnek. Gusinde M. felv. —
Abb. 5. Bast für den Schamschurz wird geklopft.
Aufn. M. Gusinde.

összecsukódó legyező. A bambuti pygmeusoknak elég szép ékszereik vannak. Van növényi rostból és háncsból készült karperecük, továbbá felfűzött gyümölcsből, növényi pénzből, csontocskákból és majomfogakból készített nyakékszerük.

A pygmeus valósággal összenőtt fegyvereivel. Kis íjja kerek keresztmetszetű sima rúd, melynek alig keskenyedő végére vékony rotang-ideg van ráerősítve. A még egyszerűbb nyíl bizonyos fajta levél-szárból van kivágva, felső végén kihégyezett, alsó végén mandulanagyságú, háromszögletű levélhasítékkal a röpirány biztosítása végett. A nyilvesszőket többnyire kéreg vagy majombőr-tegezben hordják. Egyik-másik vadásznak dárdája is van. Ennek s a nyilvesszőknek a hegye gyakran vasból készült, amit egy néger kovácsműhelyében csináltak s ezáltal fegyvereiket összehasonlíthatatlanul hatékonyabbá teszik. A pygmeus asszonyok kezében a már említett ékszereken

kívül csupán néhány igen egyszerű, hálószerű szövéstechnikával készített kosarat látunk. Ebbe gyűjtik az asszonyok a növényi táplálékot. Mivel sem a kő, még kevésbé a fém megmunkálásához és használatához nem értenek és szerszámaikat, használati tárgyaikat kivétel nélkül növényi eredetű anyagokból készítik, eszközeik alapján kultúrájukat „fakorszak“-belinek mondhatjuk. Köztudomású, hogy az emberi műveltség fejlődésében ez a legrégebb és a legalsóbb fok. Különben a bambuti pygmeusok tárgyi javai oly rendkívül egyszerűek és kiszámúak, hogy egyetlen darabot sem vehetünk el a nélkül, hogy ezáltal egész háztartásukat fel ne borítanók. Ugyanakkor valamennyi eszköz csodálatosan célszerű, s egyiket sem lehetne még a legalapabb tanulmányozás alapján sem jobban, tökéletesebben elkészíteni az őserdőben található anyagokból.

Csekély fáradsággal — s ebbe néha csöppnyi gyönyörűség is ve gyűl — szerzi meg a pygmeus kisigényű életének szükségleteit. Éppen ezért nem érez semmiféle feszültséget vágyódás és kielégülés között, hanem jóllakott megelégedettség állapotában él, kívánságai, vágyai és a természet kiegyensúlyozott harmóniájában. De nemcsak életmódját határozza meg a környezet, hanem ugyanez ismétlődik életmódja által döntően befolyásolt társadalmi berendezettségében, viszont a kettő együtt fontos kialakító hatással volt a tisztán szellemi műveltségi javakra. Ezt a környezettel való tökéletes harmóniát, amely a többi gyűjtögető gazdálkodást folytató alacsony műveltség szinten élő természeti népeknél is hasonlóan megtalálható s amely szintén a környezethez való tökéletes alkalmazkodás, ezt a harmóniát néhány évvel ezelőtt „optimum adaptionis“-névvel fejeztem ki. A bambuti pygmeusok valóban a lehető legjobban a sötét, esős szálerdő növény- és állatvilágának szűkös megélhetési viszonyaihoz alkalmazkodtak életükkel és műveltségi javaikkal: testi rátermettségük, de méginkább kifejlett lelkiejük meggyőző bizonyosságaként. Szinte csodálatos, hogy ebben a környezetben jól és biztonságosan érzik magukat. A föld legmegelégedettebb népe ők, telve lobogó életkedvvel, akik sohasem fejezik be a napot többórás körtánc nélkül. A borongó párás rengeteg nem keserítette meg az életkedvüket, mivel ők maguk alkalmazkodtak hozzá tárgyi és szellemi műveltségükkel.

5. Társadalmi szervezet és hitvilág.

A nomadizáló életforma, amely az egész pygmeus népet számos kis csoportra hasítja szét s mindegyiket egyik szállásról a másikra tereli, nem engedi, hogy a nép egésze szervezeten együttéljen. S valóban a számtalan családkötélék külön-külön, önállóan és függetlenül él egymás mellett. Pygmeushorda alatt a következőkben kb. 5—20 családból álló köteléket értek, melynek tagjai rokonnak tekintik egymást, s amely önmagában gazdasági és társadalmi egység. Amidőn így a pygmeusok összessége számtalan hordára oszlik, ugyanakkor minden egyes személy és minden egyes család egy ilyen horda kisebb része. Az egész nép fennmaradása tehát az egyes kisebb hordák szaporodásán alapszik. E cél érdekében a hordának elég határozott és fontos gazdasági és társadalmi köteleltségei vannak. E mellett nem ke-

vésbbé fontos a család feladatköre, a hozzátartozó természetes jogokkal együtt. A horda és a család jogai és kötelességei egymás mellett haladnak, egymás érdekeinek kölcsönös előmozdítására és előnyére.

A horda szervezete egyszerű és áttekinthető. Nincsenek fokozatok, fenn és lent, csupán egymásmelletti családok. Csak a rokonság tudata tartja őket együtt, és semmiesetre sem valami felsőbbrendű tekintély, törzsfő, főpap, bíró vagy varázsló. A valóság a következő: Minden hordában van egy férfi, aki magas életkora, értékes személyi tulajdonságai, higgadt ítélőképessége vagy határozott egyénisége alapján olyan kényszerítő hatással van a többire, hogy azok önkénytelenül engedelmeskednek. Hatalma csupán erkölcsi jellegű és az is marad, minden törvényes vagy szokásjogon alapuló megerősítés nélkül, aminthogy a horda tagjai is többé-kevésbé tudatosan önkéntes elhatározással helyezik alá magukat. A mindennapi életben hatása a környező családokra olyan, mintha valami vén vagy patriarcha lenne. Ha azonban valamilyen fontos ügyben a horda valamennyi tagjának vagy többségének részvételére van szükség, szerepe teljesen jogi hatáskörű. Kívánsága vagy tanácsa parancs, ami alól senkisémm vonhatja ki magát. Például ellenőrzi — nem használva figyelmeztető szót vagy parancsot, — hogy a zsákmány elosztásakor minden résztvevő vadász megkapja a megfelelő részt, amelyre ősrégi szokásjog alapján igényt tart. Ha pedig táplálék hiányában meggyőződése szerint nagyobb hajtóvadászatra van szükség, akkor megbeszéli a dolgot a többi férfivel s valamennyien elhatározzák, hogy a vállalkozást a legközelebbi napok egyikén végrehajtják. A hordában főszerepet vivő öregek mellé azután minden kényszer nélkül néhány éltesebb férfi társul, mintha tanácsadói lennének. Fontos esetben különösebb formáság nélkül együttesen hozzák meg határozatukat, vagyis kinyilvánítják véleményüket s a horda többi tagja engedelmesen ehhez igazodik. Erkölcsi tekintély tehát ez, anélkül, hogy az előljárót formasierően megbízták volna ezzel a tisztséggel vagy alkalmilag ilyen megbízást ruháztak volna rá.

Igy tehát nincsen semmiféle rétegződés vagy tagozódás a hordában, bár szerepe és jogköre igen változatos és fontos. A belétartozó családok gazdasági egységbe kapcsolódnak össze, kölcsönös megsegítésre és közös vállalkozásra készen, miáltal a közösség és az egyén védelme és gyarapodása biztos. Az emberek ilyenféle együvértartozását az őserdőben egyáltalán lehetséges sajátos gazdálkodási mód kényszeríti ki, mivel ez sem a különálló család, még kevésbé az egyén zavartalan boldogulásáért nem kezekedik. Egyedül senkisémm tudja huzamosabb időn keresztül megszerezni az élete fenntartásához szükséges dolgokat, de a létért való küzdelemben sem tud magányosan szembeszállni az ellenséggel, s kikerülhetetlenül belesodródik a közösségbe, amely azután mint tagjáról gondoskodik és védelmezi. A hajtóvadászat pl. eredményes, sőt időnként igen kiadós, viszont a magányos vadász, ha még oly ügyes volna is, a megerőltető cserkészésből igen gyakran üres kézzel térne vissza kunyhójába. Nem szorul a sokféle példa alapján bővebb ismertetésre, hogy mindenféle kíségetésben mennyire egymásra utaltak az asszonyok.

Hogyan teljesíti a horda a feladatát? Először is megkülönbözte-

tés nélkül részesíti minden tagját a szükséges védelemben és támogatásban. Ha valaki annyira beteg, hogy a folytonos szállásváltotással lépést tartani nem tud, akkor helyben marad egy-két kísérő társaságában, akik gondozzák és a hordával fenntartják az érintkezést. Ha pedig kisebb hajtóvadászatról csak egy antilopot hoznak a férfiak haza, akkor a zsákmány nem csak annak a tulajdona lesz, aki a halálos nyilvesszót elröpítette, hanem valamennyi vadász megkapja a vadászaton való részvételéért a szokásjog alapján neki járó darabot, de részesül a zsákmányból az a család is, amelynek férfi feje valamilyen akadályoztatása miatt a vadászattól távolmaradt.

S ahogy a horda gondoskodik tagjainak jólétéről és egészséges fejlődéséről, ugyanúgy arra is ügyel, hogy tagjainak száma meg ne fogyatkozzék, hanem gyarapodjék. Tudjuk, hogy a horda minden tagja rokonának tekinti egymást s ezért mindegyikük máshonnan kell, hogy házastársat szerezzen. S miután bizonyos mértékben az apa a család jogi megtestesítője, a házasodó legény választottját abba a hordába vezeti be, amelynek apja után maga is tagja. Minden felserdült leány a horda számára igen értékes munkaerő, akit a horda nem engedhet át ellenérték nélkül s akit csak egy másik teljesen hasonló korú lány pótolhat tökéletesen. A pygmeus nem marad nőtlen s minél előbb házasodik, annál hamarabb gyarapodik számszerint a horda a gyermekek révén. Tehát a horda maga is kívánja és elősegíti, hogy a felserdült fiatalság minél előbb megházasodjék. Ha eladósorba lépett leány van a hordában, akkor mindenképpen azon fáradozik, hogy más hordába kerüljön, ahonnan azután egyenértékű kárpótlásul ismét más eladólányt kaphat vissza, akit valamelyik hordabeli legény feleségül vehet. Az efféle ellenszolgáltatás sem a csereviszonyban álló hordák biologikus erejét, sem a tagok számát nem csökkenti.

A társadalmi törvény azonban csak néhol és néha valósul meg ilyen tökéletesen. Rá kell mutassak, hogy mivel minden házasulandó szabadon választhatja meg az élettársát, kivétel nélkül két szerelmes szánja el magát házasságra, szíve sugallata és vonzalma szerint, nem törődve a horda érdekeivel és óhajával. A horda kívánsága pedig olykor éppen nem örvendetes meglepetés a szerelmesek számára, sőt néha fenyegető rémként mered a fiatalok elé, amidőn a házasság megkötését formailag is meg kellene valósítani. A fiatal szerelmesek tervezett házasságával szemben a horda nem nézi, hogy összeillenek-e s hogy szabad elhatározásukból akarnak-e összeházasodni, hanem minden különösebb gyengéd figyelem nélkül kölcsönös vonzalmuk irányában, a horda csak akkor engedi meg a házasság útján történő átlépést a másik hordába, ha a lányért egyenértékű kárpótlást kap. Lehet, s az efféle megoldás éppen nem ritka, hogy az egyik nagyszámú horda, amelyik amúgy is több eladólánnyal rendelkezik, nagylelkűen átengedi a leányt a kiválasztott legény hordájába s kárpótlásul megelégszik az ajándékba kapott vas nyílhegyekkel, övekkel, okapibőrökkel és más értékes dolgokkal. Ha azonban a házasodni kívánó legény hordája szegény, vagy pedig csupán néhány tagból áll, vagy nem tud cserébe eladólányt adni s így a lányért kért ellenértéket nem tudja megfizetni, akkor a fiatalok törvényes egybekelése nem történhet meg, ha még oly elválaszthatatlanul is szeretik egymást. Viharo-

san követelődző szándékaik ilyen érzékeny megsértése azonban következményekkel jár. Mivel kölcsönös vonzalmuk erősebb, mintsem a családi kapcsolatok jogigényeire tekintettel lennének, továbbra is megőrzik vonzalmukat s titkos szerelmi kalandokba bocsájtkoznak. De most már figyelik őket s az efféle találkák nem maradhatnak huzamos ideig rejtve az öregebbek előtt. Így azután a leány hordája egy szép napon követelődzni kezd a legény hordájával szemben, s különösen akkor követeli hangosan a kárpótlást, ha a leány áldott állapotban van.

Nemcsak ilyen és hasonló eseteket volt alkalmam megfigyelni, hanem olyat is, amidőn az illetékes öregek hajthatatlanságával szemben titkos szökéssel érte el a szerelmes pár a beteljesülést. Mindebből látható, hogy milyen féltő gonddal igyekszik a horda fennmaradását biztosítani. Az egyes személy kívánsága háttérbe szorul a család javát szolgáló megfontolt törvények felsőbbbsége előtt, ha mégoly gyengéd is a vonzalom és viharos a vágy. Így végzi el feladatát minden bonyolult szervezettség nélkül a család és a horda, s így biztosítja mindegyik a maga hatáskörén belül a nép egészének fennmaradását.

Bár a horda, mint élő, szilárd és felsőbbrendű kötelék fejt ki hatását, azért a bambuti család is biztos alapokon nyugvó egységes szervezet. Mindenesetre a közéletben nincs oly nagy cselekvési szabadsága és hatalma, mint a hordának, s jogai másodrangúak. Hivatásának betöltésére azonban így is elég alkalom nyílik. Aki szellemi és testi fejlettségének bizonyos fokát elérte, igyekszik a lehető leghamarabb megházasodni, s ez nemcsak az ő szempontjából elkerülhetetlen, hanem az általános pygmeus felfogás szerint is, hogy t. i. az egészséges felnőtt helytelenül cselekszik, ha nem köt házasságot. Mint említettem, szabad választás alapján kora fiatalságában egymásra talál a szerelmes pár. Ha azután a horda, ahonnan a menyasszonyt vesz, megkapta a kárpótlást, akkor az ifjú pár felüti a maga szállását a vőlegény hordájának közös táborhelyén. A szomszédság megelégedett és vidám, a szokásos táncnak se vége, se hossza, aztán elbeszélgetnek a nap eseményeiről s ezzel kész az esküvő. Általános és szabályszerű a bambuti-pygmeusoknál az egynejlőség. Kivételesen megengedik, hogy szokatlan körülmények miatt a férfi második asszonyt hozzon a házhoz. A házassági kötelék eleve arra szolgál, hogy az ősi szokáshagyományok értelmében észszerűen és valóban egyformán osszák meg a munkát egymás között. A gyermekáldás nagy, s azt hiszem, minden családra átlagban öt gyermeket számíthatunk. Sajnos nagy a csecsemőhalandóság is, mivel a tehetetlen anya nem tud úgy gondoskodni gyermekéről, amint az a zsenge korban kívánatos lenne. Azonban a bambuti-pygmeusok száma a múlt évszázadok alatt látszólag mégsem csökkent. Számuk jelenleg nem lehet több 32.000 főnél.

Egészséges, dolgos, szívós természetű emberként élnek borongós környezetükben. Pusztító járványok, mint álomkór, vérhas, nemibaj, stb. elkerülte a tanyájukat. Erkölcsi életük, különösen nemi vonatkozásban, természetes és egészséges. Igen lelkiismeretes és jóra való emberek, akik ellentmondás nélkül követik a hagyományos törvényeket és uralkodó szokásokat, amelyeknek teremtője egy személyes és ha-

talmas szellem, — ahogy ők mondják: „az aki a felhőkön közeledik“. Ez a szellem a zord ítéletidővel adja tudtul jelenlétét, s vaskos lépte nyomán dörög a menny. Engesztelésére, jóindulatának elnyerésére, de különösen a vadászat eredményességéért különleges ajándékot, jelenleg rendszerint tyúkot áldoz a horda. A felnőttek tudatában állandóan jelen van ez a szellem s irányítja erkölcsi magatartásukat.

Kemény és fárasztó a napi munka az Ituri barátságatlan rengetegében, de a bambutik ismerik már ezt az életet, hiszen sok évszázad óta sikeresen birkóznak vele. Az idő fordulása azonban az ő, sötét őserdőbe zárt életük kapuját is keményen megzörgette. Kb. egy évszázaddal ezelőtt különböző néger törzsek nyomultak közéjük, letelepedtek s valamennyi közelükben lakó pygmeus hordát uralmuk alá hajtották. Az európai gyarmatosító törekvések sem kímélték meg a bambuti pygmeusok borongós lakhelyét. Így azután a pygmeus nép igen nehéz és súlyos következményekkel járó döntés előtt áll, ami erős, ősi gyökerekből táplálkozó életerejükét alapjában ingathatja meg. Az Ituri törpéi biológiai szempontból igen értékes emberek, akik különösen ha az afrikai néger törzsek egyre fokozódó elcsenevészesedését és számbeli apadását tekintjük, igen hasznosak lehetnek a gyarmati gazdálkodás céljaira anélkül, hogy ez a bambuti-pygmeusok életbenmaradását veszélyeztetné.

Wien.

Gusinde Martin.

*

Die Bambuti. Ein Pygmäenvolk im Osten des belgischen Kongo.

Was das graue Altertum der Ägypter und Griechen wahrscheinlich gemacht hat und vom Mittelalter als Fabeleien erklärt worden ist, nämlich dass es im tropischen Afrika echte Rassezwerge gibt, das ist als unumstössliche Tatsache durch die neuzeitliche Forschung bestätigt worden. Erst durch mühsame Einzelerkundungen konnten Umweltbedingungen und Lebensweise, Kulturbesitz und Rasseform jener scheuen Waldmenschen beobachtet, festgestellt und zu einem geschlossenen Bilde vereinigt werden. Die folgende Schilderung hat hauptsächlich die Bambuti zum Gegenstand, jenes nach etwa 30.000 zählende grosse Pygmäenvolk, das im östlichen Teile des Kongo-Urwaldes zu Hause ist und mit dem ich 1934/35 durch elf Monate zusammengelebt habe.

Alle afrikanischen Pygmäengruppen kennen kein anderes Schweifgebiet als den dunklen, regenreichen Urwald der Tropenzone. Nicht nur haben sie sich an diese für Menschen ganz absonderliche heisse und feuchte Umwelt gewöhnt, sondern sich auch bestens in sie eingepasst; nur in ihr fühlen sie sich wohl und zuverlässig geborgen. Eine andere Wirtschaftsform als die des unsteten, freien Sammelns ist unter den gegebenen Bedingungen nicht möglich. Für ihren Lebensunterhalt bleiben sie ausschliesslich auf das angewiesen, was Mutter Natur von sich aus und freiwillig ihnen anbietet; sie kennen weder Garten- oder Ackerbau noch Viehzucht. Am Nahrungserwerb beteiligen sich Männer und Frauen, denn im Urwalde gibt es lebenswichtige Stoffe bloss in geringer Menge. Der Mann obliegt ausschliesslich der Jagd und er versucht nahezu alltäglich sein Glück mit einfachen, aber wirksamen Waffen: Bogen und Pfeil oder Speiss und Speer; er erlegt Antilopen und kleine Vögel, Affen und Eidechsen, sogar den Elefanten bringt er gelegentlich zur Strecke. Ebenso alltäglich sucht die Frau, unterstützt von ihren Töchtern, den Wald im näheren Umkreis von ihrer Wohnhütte ab und bringt Kleintiere sowie pflanzliche Stoffe heim: Raupen und Würmer, Schnecken und Ameisen, Früchte und Knollen, Pilze und fleischige Stengel. Alle Nahrungsmittel können nicht durch eigentliches Kochen zubereitet werden, da die Pygmäen keine Töpferei kennen; wohl aber röstet oder dünstet man sie am offenen Feuer bzw. in der heissen Asche. Ständig wird das Feuer brennend vor oder in der Hütte unterhalten; auf seine strahlende Hitze sind die Leute besonders in den immer feuchten Nächten angewiesen. Als Wohnung dient eine kleine, einfache, meist kuppelförmige Hütte, aufgerichtet aus einigen Stäben oder Ruten und mit den harten Phrynium-Blättern gedeckt. Einrichtungsgegenstände irgendwelcher Art fehlen gänzlich, die Insassen

sitzen und schlafen auf dem nackten Waldboden. Alle Erwachsenen tragen, aus Schicklichkeitsgründen, einen handbreiten Schamuschurz vom Bast des Ficus-Baumes; sie zieren sich mit einfachen Schmuckstücken und ornamentalen Bemalungen.

Der Nahrungserwerb zwingt einen unablässigen Lagerwechsel den Pygmäen auf; durchgehends verweilen sie bloss zwei bis vier Tage am gleichen Fleck. Vorteilhafterweise sind mehrere Familien zu Horden zusammengeschlossen. Alle Hordenmitglieder betrachten sich selbst als verwandt, sie bilden eine Lebens- und Wirtschaftsgemeinschaft zu gegenseitiger Hilfeleistung. Der Klugheit und Gediegenheit irgendeines älteren Mannes unterstellen sich freiwillig alle, als wäre er ihr gesetzlicher Häuptling. Innerhalb der Horde ist jede Einzelehe deutlich und bestimmt begründet; zu einer solchen schliessen sich der Bursche und das Mädchen im frühen Alter und nach freier Wahl zusammen. Eine sogenannte Auflösung derselben gibt es nicht und Vielweiberei ist eine sehr seltene Ausnahme. Mann und Frau stehen in der Ehe nahezu gleichberechtigt da; die Frau hilft wesentlich zum Unterhalt der ganzen Familie mit und ihr Mann bleibt auf sie angewiesen, die zweckmässige Verteilung der Arbeit auf beide Geschlechter beruht auf einem uralten Gewohnheitsrecht. Diesem zufolge gehört jeder Horde auch ein bestimmt abgegrenzter Waldbezirk, in dem nur sie jagen und sammeln darf. Ernste Streitigkeiten der Horden gegeneinander werden vermieden, innerhalb der Einzelhorde bereinigt man Verfehlungen im lauten Wortwechsel.

Unerwartet reich ist das Geistesleben dieser kleinen Waldmenschen. Sie anerkennen einen persönlichen Geist als Urheber alles Geschaffenen und als höchsten Gesetzgeber, dem alle Menschen Ehrfurcht schulden. Sie erfreuen sich an Mythen und Erzählungen, sie belustigen sich an mimischen Spielen und sind erfüllt von einer unbändigen Tanzlust, der sie fast täglich für einige Stunden nachgeben.

Deutlich ausgeprägte Körpermerkmale besitzen diese echten Rassezwerge in beträchtlicher Menge; ihre als Spezialisierungen zu bewertenden Sonderbildungen sind durchaus verschieden von den bekannten Primitivmerkmalen, deren die Pygmäen gänzlich entbehren. Am meisten fällt ihre niedrige Körpergrösse auf; sie beträgt im Mittelmass für Männer 144 cm und für Frauen 137 cm. Damit erweisen sich diese Bambuti als diese kleinste Menschenrasse überhaupt. Sie überrascht auch mit ihrer sehr hellen, bräunlichgelben Hautfarbe und mit ihrer reichlichen Körperbehaarung; im besonderen fällt der dichte Lanugo an der ganzen Körperoberfläche auf. Das spiralig gedrehte Kopfhaar schliesst sich zu Knötchen zusammen. Der Kopf erscheint als zu gross und zu umfangreich. Die Stirn steigt mit einer beulenförmigen Vorwölbung ziemlich gerade auf. Einzigartig gebildet ist die klobige, breite Nase in der typischen Form der Trichter- und Knopfnase. Die schmalen Schleimhautlippen zeigen ein helles Rosa. Das Untergesicht besitzt eine beträchtliche Procheilie. Die lebhaften Augen treten weit heraus. Die vorherrschende Form des Ganzgesichtes ist das Rundoval. Zufolge ihres Kopfindex sind die Bambuti mesokephal, an der Grenze der Dolichocephalie stehend. Der Rumpf in Rechteckform ist, verglichen mit den Extremitäten, lang und breit. Die Arme sind lang und dünn, hingegen die Beine kurz und schwächlich. Schliesslich sei noch auf die ganz ungewohnte Formel für die Blutgruppenverteilung hingewiesen. Zweifellos stellen die afrikanischen Urwald-Pygmäen eine selbständige Rasse ohne nahe genetische Beziehung zu den benachbarten negerischen Rassen dar. Von allen pygmäischen Gruppen haben sich die Bambuti nahezu blutrein erhalten; sie sind eine gesunde, lebenskräftige und leistungsfähige Rasse.

A NYÍRSÉG HALÁSZATA.

Szabolcsvármegye egyre szaporodó vármegyei, városi és községi monografiái egyikében sem olvashatunk a Nyírség halászatáról. A *Borovszky* szerkesztette Magyarország vármegyei és városai *Szabolcsvármegye* kötetében a 428. lapon említ ugyan a szerző virágzó halásztanyákat, de azok Demecser, Rakamaz határában vannak, tehát a tiszamenti, illetve a rétközi halászathoz tartoznak. Egyetlen adatot közöl csupán 1378-ból, mely szerint „Ibrányi Gergely fia Miklós a Kállóhoz tartozó Fertő tóból előbb 1160, majd 70 drb. halat fogott ki.”¹ Ez egy adat kivételével a Nyírség vizeiről egyáltalában szó sincs, pedig Szabolcsvármegye 4639'03 négyzetkilométer területéből 3349 négyzetkilométer a Nyírségre esik. Úgy látszik, nem ismerték a szerzők *Fényes Elek*: Magyarországnak s a hozzákapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben című 1839-ben megjelent munkáját. Ennek ugyanis a IV. kötetében a 210. lapon a következőket olvashatjuk: „A Nyírség homokdombokból, völgyekből áll, néhol a homokdombok közt a víz meggyülvén, zombékos, ingoványos helyek s tavak képezetnek, melyek nádat, csikot, kisebb halakat, vízi madarakat bőven szolgáltatnak,“ De figyelmen kívül hagyták a vármegyei múzeum alapítójának *dr. Jósa András*nak a Nyírvidék helyi lapban 50 év alatt megjelent nagyszámú írását is, melyben többször leírta nemcsak azt, hogy „Ha valaki halra éhezett a régi világban a minden község határában létezett tavakban tapogató kosárral egy nap alatt annyit foghatott, hogy a nagy bőjten a római pápának konyháját is elláthatta volna“, hanem azt is, hogy „A homokdombok között elterülő mélyedésekben ősidőktől fogva — egy vékásnyi, ezer holdnyi — kárászokban, csukákban, pontyokban bővelkedő, nádas, gyékényes, szikes tavakat a Nyírnek északi lejtőjén hét völgyületen át a Tiszába vezették le.”² Érdekes különben, hogy az iskolás könyvek írói se tudnak a Nyírség lefolyástalan vizeiről, halastavairól, pedig a vizek szabályozása, illetve lecsapolása előtt a Nyírség valószínűleg „ezer tó országa“ volt. Ez a sok kisebb-nagyobb víz a lehulló csapadékból gyűlt össze, egyiknek-másiknak, hivatalos írás szerint, eredeti forrása volt.³ Tudni kell azt is, hogy a diluviális időkben keletkezett Nyírségre, amely a környezetnél magasabb térszíndarab, az alluviumban futóhomokot teregetett az uralkodó szél, oly módon, hogy mentül inkább haladunk dél felé, annál magasabb a homoktakaró. Vízvázalasztól a Hajdúhadház, Nyíradony, Nyírbátor és Hodász községeket összekötő vonal szolgál, tehát itt a legmagasabb a homok. Ezt a homoktakarót nagyjából észak—dél irányú mélyedések tagolják, amelyeket *szélbarázdáknak* nevez a geográfusok egy része. Már most a Nyírségre hulló csapadék máshol nem található lefolyást, mint az említett barázdákban, melyeket a víz helyenként erősen át is alakít

¹ Ez az adat *Görömbey Péter*: A nagykálói ev. ref. egyház története. Sárospatak, 1882. című művéből való. Az eredeti okiratot a leleszi levéltár őrzi.

² Egyik közlemény kézírata a Jósa Múzeumban van.

³ Lásd a Nyíregyháza levéltárában levő 1841. júl. 26 kelt iratot.

tott. A csapadék tehát ősidők óta természetes úton a völgyek irányában folyt a Tisza felé a Rétközbe. Az látszik természetesnek, hogy ahol nagyobb volt a víz esése, ott mélyebben vágódott a homokba és keskeny csatornán haladt lefelé, ahol pedig kevesebb esése volt, azon a területen kanyargósan folyt és elterült. Sexty András vármegyei főmérnök 1802-ből származó nagy térképén is ez észlelhető.⁴ Lapos helyen idővel a völgyekben folyó víz a természetes medret iszapolással feltöltötte s a csekély mélységűvé változott mederből a víz kilépett, úgy hogy nemcsak a mélyedések teltek meg, hanem a környező részeket is annyira elöntötte, hogy az elárasztott területek elmocskárosodtak, eltözegekedtek. Így művelhetetlenné is változtatta a környező birtokrészeket s a közlekedést is akadályozta. Beszédes példa erre nézve Nyíregyháza város levéltárában őrzött egyik irat. E szerint az 1853 év tavaszán Jármy Menyhértnek az Érfolyó (egyik szélbarázda-csatornája) vize által elöntött földjén, úgyszintén az egyházi földeken a város helyszíni szemlét tartott. A betérjesztett jelentésbe aztán belefoglalták, hogy „a város császárszállási birtokáról, valamint Jármy Menyhért birtokán és a helybeli egyházak földjén emberemlékezet óta folydogáló, de idők folyamán beiszapolódott meder miatt elömlött állóvizeivel a birtokosok kaszáloít rongáló ér . . . a Butyka pusztá határától a Jármy Menyhért tagjáiéig, mintegy 600 öl távolságról szabálytalanul jobbra-balra kártékony kiöntéseket, tavakat képez, végtére beömlik a Debreceni út alatt levő Kerek tóba és azt sokáig tartó vizeivel hasznavehetetlenné teszi . . .” Így történhetett ez hajdan is nemcsak a szóban levő, hanem a többi völgyületekben folyó csatornákkal is. Bármint történt is, a valóság az, hogy a nagyobb vizeket, réteket a völgyületek csatornái mentén vagy közelében találjuk.

Mivel a monográfiák a Nyírség vizeiről se számolnak be, ismerjük meg előbb községenként a halászó vizeket, azután a vizekben élt halakat, végül azokat a szerszámokat, melyekkel a halakat kifogták. Azt is meg kell mondanom, hogy az ismertebb szerszámok részletes leírását mellőzöm, mivel nem különböznek az eddig leírtaktól. Minthogy a vizek a szélbarázdák völgyületeiben keletkeztek, később (1882) a Nyírvíz Szabályozó Társulat által felhasznált és mélyített csatornák közelében találhatók fel, legcélszerűbb, ha a vizeket, halászó eszközöket és fogási módokat a vízvezető árkok — a jelenlegi hivatalos nevén fő- és mellékfolyások — völgyei szerint községenként sorolom el. Minden nyírségi község valamennyi vizét elsorolni ez alkalommal nem lehet, a rendelkezésre álló hely sem engedi, csak a nevezetesebb halászó vizeket említem meg. Ezeket a helyszínen éltes öreg emberektől jegyeztem fel az 1938 évben. Később hivatalos iratokból és térképekről is szaporítottam. A kiválasztott 40 község 500-nál több halastava, rétje is elegendő azonban arra, hogy kellőképpen tájékozottassanak a vizek sokaságáról, úgy szintén a benne élt halak és csíkok, rákok, nadályok nagy számáról.

*

Tass—Pátroha—Karászi csatorna völgyéből legelsőben Nyírtass község halászó vizeit említem meg. Fényes Elek idézett munkája sze-

⁴ Ez a térkép a Jósa Múzeum tulajdona.

rint „Tass községnek rétje, nádja sok van.“ A vizekre és a halászatra vonatkozó adatokat Rubóczki Sándor 71 és Túróczi Pál 75 éves helybeli öregektől jegyeztem le. Vizek: Komorzán 200 hold. Macskáló-tó 150—200 hold, 3 m mély. Papkert tó és Csárdarét egybeszakadt, 150—180 hold, 2,5 m mély. Széle dágványos, posványos, zombékos.⁵ Mohos tó 70—80 hold, 3 m mély. Nagy- és Kispalló régen egy volt, ma kettészeli a kövesút. Az előbbi 50 hold, az utóbbi 10 hold, mélysége 2 m. Ludas tó 80—100 hold, 2,5 m mély, nádas volt. E tó vizét a délnyugatra eső Berkeszi főcsatornába vezették le. Nagy- és Kisparét régen egyben volt, 400 hold nagyságú és 2,5 m mélységű. Bikásrét 250—300 hold. 2 m mély. Patkórét község déli része alatt, 80—100 hold, 2 m mély. Takácsrét 10—15 hold, 5—6 m mély. Forrásrét 3—4 hold katlanszerű vizes terület homokhegy tövében, 3 m mély. Gererét 8—10 hold és 1,5 m mély. Nagyrét a község nyugati oldalán 20—25 hold, 2 m mély.⁶

Az elsorolt vizekben a következő halak éltek: Csuka, olyan nagy, mint aki fogta. 10—15 kg súlyúak. Mikor a halász vitte haza, a kopolyáján keresztüldugta a botot és vállára vette, de a hal farka seperte a földet, Kárász, 1—1,5, néha 2—3 kg súlyú is. Cigány- vagy tathal 5—6 kg kövér is volt. Veresszárnyú keszeg, 20—25 cm nagyságú, súlya $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{2}$, $\frac{3}{4}$, legfeljebb 1 kg. Könnyű és sovány hal volt, legkevesebbet ért. Sígér, tüskés, szúrós a bőre.

A csík megnőtt 30—50 cm-re, azt mondják, hogy a nagynak oldalbordája is volt, legfeljebb $\frac{1}{4}$ kg súlyú.

Rák is volt a vizekben.⁷

Még a nadályt kell megemlíteni, mely minden vízben megszámlálhatatlan volt.

Télen, ha nincs hó, hiába van a víz befagyva, a hal a káka tövén keresztül levegőt kap, de mikor a hó leesik, nem kap levegőt a káka tövén sem, ezért nyalja ki a jeget. Mikor tehát a hó leesett és a hal nem kapott levegőt, csomóra ment s egy-egy helyen ki is nyalta azt. Ha a nyalást meglették, ott vágtak leket. Ilyen helyen ott is volt a sok hal. A háló szárnyából, amit le lehetett venni és visszatenni, kosáralakú teszi-veszi hálót csináltak, a fenékre vassúlyt kötöttek, hogy vigye le a fenékre. A teszi-veszi lement a fenékre, a halak a lékre mentek s kimerítették. Egyszer-egyszer, estétől éjfélig, 5—6 mázsa halat fogtak így teszi-veszivel. De nemcsak hálóval, hanem krumpilis kaskával is fogtak halat léken át.

Télen gyalommal halásztak. A víz tisztásán minden 5 lépésre 1—1 leket vágtak 8—10 lépés szélességben. A gyalom spárgából volt

⁵ A Csárdarét mellett egy homokdombon csárda volt.

⁶ A vizek nagyságát tekintve feltűnőnek látszik, hogy az egyik öreg által pl. 30 holdnak tartott tó a másik öreg véleménye szerint 300 hold. Mind a két megállapítás igaz. Mert aki száraz időben figyelte meg a tó vizét, az jóval kevesebbet látott, mint aki az esős esztendőbeli nagyságára emlékezik, vagy amikor — mint 1875-ben is — a föld árja feljött. Hihetetlen nagyra megnöttek ilyenkor a vizek. Imre János igazgató-főmérnök közlése szerint a tavak vízszintje 100—145 m magasságban van a tenger felett és pedig legalacsonyabb az északi (Kótaj, Kemecse), legmagasabb a déli községekben (Nyírbogát, Nyíradony). Műszaki úton sem lehet olyan általános vízszintmágasságot megállapítani, amelyre vonatkoztatva egységes eljárással lenne meghatározható a tavak területe.

⁷ Könnyű portéka, alig egy font, félzsákkal 5 kg lett.

kötve, két szárnya volt, mely szélesebbre, keskenyebbre vehető, szabályozható. A *seggi* alá vassúlyt tettek, a tetejébe gyékényt, így nem esett össze, az alja pedig lement a vízbe.

Ugy is fogták télen a halat, hogy nappal meglették a *nyalást*, este kimentek, léket vágtak, mellé tüzet raktak, a levegőre, még inkább a tűz világára csöstül jött a hal, csak fogni kellett. Ezért fogtak este és éjjel.

Tavasszal, mikor a jég elment, *szigonnyal* halásztak. Három-öt-ágú szigonyt használtak. Nappal ladikon mentek csendesen és ha halat láttak, megdöfték a szigonnyal. Leginkább este szigonyoztak *pólyika csutak* mellett. Egy ember is fogott, ha „próbált” volt. Egyik kezével tartotta az égő csutakot, másikkal a szigonyt. Vállán *bakó* volt, abba tette a fogott halat. Csizmástól belement a víz szélébe, ahova kijöttek a halak. Olyan szépen feküdtek ott halomban, mint a kisbaba, nyugodtan, csakúgy világított a szemük. Ladikon két ember ment szigonyozni. Ha hárman voltak, egy hajtotta a ladikot, a másik, rendszeren a próbált, gyakorlott ember, *csóvázott*, a harmadik, leginkább az ujonc, csak szigonyozott. Horoggal nem fogtak halat, kicsi az egy halnak, elviszi. Biztosabb a szigony.

Használtak még halfogásra *versét*, helyi néven *letevőt*. Három abroncs volt benne, hogy kitartsa. Este lerakták, reggel felszedték. Egy helyre csak egyet tettek, a halászok pedig kettőt-hármat is egymásmellé. Mindig a nyílásnak tették szájával, mert ott volt a hal járása. Zsombékok körül a tisztás felé irányítva. Ahol nád volt, meg aztán a magas vízben, ott tartózkodott a csuka, kákás helyen tanyázott a tat és a kárász. Bitangoltak a halak a vízben — mondja Rubóczki, az öreg halász. A *húzóháló* is fonálból való, két farúdra kötve a két vége, két ember húzta a vízben. A *tapogatót* vékony fűzavesszőből kötötték 120 cm magasra. Az alja szélesebb, mint a szája. Felső és alsó végére vas abroncsot tettek, tehát kerek alakra fonták. Kis vízben hol ide, hol oda rakosgatták s ha halra tették, a hal megütötte a tapogatót, mire a halász belenyúlt kézzel és kivette belőle. *Krumplis kaskával* árokban, zsombékban leginkább a gyerekek fogtak kárászt, mert a csuka kiugrott a kaskából.

Halász volt: Jáger Sándor és Rubóczki Sándor, meg az apja Rubóczki Pál. Ő előttük, tehát még az 50—60-as évek elején, egy Cigándra való halász volt itt, akinek a nevét már nem tudják. Ettől tanulták el az itteniek a háló, és a verse kötését. A halász olvadástól fagyásig kint lakott a kunyhóban, ott árulta a halat. Fontja is volt. Nem tartott éjjeliőrt, hanem maga őrködött éjjel, így őr nélkül zsirosabb volt a keresete. Éjjelre a csolnakot lelakatolta, más nem járhatott vele. 1848 után még minden községben volt halászat. Úton-útfélen hal volt, csak fogni kellett. Még a disznót is hallal hizlalták.

A halat sülve, főve fogyasztották, a bőrét meg is töltötték tojás és kenyérmorzsából csinált töltelékkel. Főzték savanyún, berántva. Káposztával csak a csik volt jó, adatadóim véleménye szerint finomabb, mint más húsleves. A túlvastag csikot sütötték.

Nyírkarász határában a következő halasvizetek voltak: *Nagyréti*, 15 hold. *Kákástó* 60 hold. *Lórétitó* 25 hold. *Daruállás* 8 hold. *Nagyölgő* 2 hold. *Hatfató* 1 hold. *Kishíd* 1/2 hold. *Dagtó* 5 hold, nagyobb

része nádas. Általában gázolható, de van egy olyan helye is, ahol 2 méter mélységet is mértek.

E vizekben *csuka*, *kárász*, *keszeg* és *tat hal* élt. *Csík* és *nadály* ma is sok van. *Teknősbéka* is volt a Nagyréten, de nem fogták.

Mindenki szabadon, tetszése szerint halászhatott és annyit fogott, amennyi kellett neki. Nem kereskedtek vele, maguk fogyasztották el. A cigányok hordták és hordják ma is a halat egy kis ennivalóért.

A múlt évben, hogy feljött a vízárja, megint sok hal lett a fent elsorolt vizekben, különösen a lóréti tavakban. Ezelőtt télen leket vágta a jégen, kenyeret dobtak a vízbe és az odasereglett halakat kimerítették, kosárral. A vízvezető csatornából meg a gyerekek fogdosták kézzel a csíkot. A víz levezetése előtt *vesszőkosárral* merítették a csíkot a Nagyréten, Dagtóban, Lóréten. Nyáron a sárban kézzel fogták.

Nadály mindenik tóban volt. Belegázolt az asszony a vízbe, felfogódzott, a nadály ráragadt a lábszárára, honnan leszedte és üvegbe, csuporba rakta. Távoli községekből is jártak a Kishidra nadályt fogni.

Kaczur János 48 éves lakos apjától tudja, hogy a halakat *négy-, nyolc-, tízágú szigonnyal* fogták. A nagyobb halak után dobták. Télen leket vágta a jégen s a lékhez úszó halakat szigonnyal megdöfték. Éjjel is halásztak. Szalmacsóvát gyujtottak s annak a fényénél történt a halászat. Ilyenkor *húzó- vagy lepedőhálóval* fogták a fényre előjövő halakat.

Halfogásra *horgot* is használtak, ami régen sárgarézből készült.

A *tapogató* kerek nyílású volt.

A *letévőhálót* (verse) is használták. A csíkot *csíkkassal* fogták.

Gyulaháza határában a következő halasvizek voltak: *Csíkgát* 15 hold vízállás. *Csolnakösvény* 349 hold vizes terület, de ebből 35—40 hold termő volt. *Benekátyó* 4 hold kedvelt halászóhely. *Férgeskátyó* 80 □-öl nagyságú vize csak magas vízállás esetén halászható. *Határkátyó* 70 □-ölnyi terjedelmű. *Nagyrét* 100 holdnyi terület, de 40 holdnyi volt halászóhely. *Kisrét* 30 holdnyi, de 4 hold a vizes területe. *Kisvizesföld* 80 hold volt, de 20—22 hold a halászatra alkalmas. *Nagyvizesföld* 130 holdnyi területéből csak 30 holdon halásztak. *Koszorúslapos* 30 holdjából 3—4 holdon lehetett halat fogni.

Az elsorolt vizekben *csuka*, *potyka*, *kárász*, *cigányhal*, *sigér* és *keszeghal* élt. Ezekén kívül *csík*, *rák*, *teknősbéka* és *nadály* is volt nagy számban.

A hal bősége miatt nem horgot, hanem *ötágú szigonyt* használtak, deszkából gerendára szegezett *tutajról* szigonyozták a halat. Gerenda hiányában pedig nagy teknőre erősítették a deszkákat. Nyári időben használták. Egy-két ember állott a tutajon. A halászok is bizonytalan alkotmánynak tartották a tutajt. *Csónakja* a halászoknak volt.

Télen *versehálóval* fogták a halat, amit nagyobb lékbe helyeztek el, a lék mellett pedig tüzet raktak.

Vesszőből *tapogatót* és *csíkkast* kötöttek. A tapogató négyszögletes keretéhez kétágú rudat erősítettek a halászok s annál fogva tették ide-oda. A markukban levő rúdról meg tudták állapítani, hogy van-e hal a tapogatóban.

Hogy mennyi volt a halászok száma, ma már nem tudják megmondani. Azt azonban tudják, hogy a falu fele nincsetlen szegény volt, akik családjuk megélhetését halból biztosították. Mindenki annyi halat fogott, amennyit akart és amennyire szüksége volt, de nem kereskedtek vele.

Anarcs vizei: Várdító 50 hold. Lénárdtó 70 hold. Kerektó 5 hold. Kísrét 12 hold. Fertő 30 hold. Szállás 6 hold.

E vizekben csuka, ponty, cigányhal, kárász és keszeg élt. Különösen sok volt a csík és a nadály.

Szabad halászat volt. Fatörzsből való csónakon jártak a vizen.

Télen-nyáron öt- és hatágú szigonyt használtak. Télen éjszaka halásztak. A jégen leket vágtak, föléje égő szalmacsutakot tartottak, a fény odacsalta a csukát és megdöfték a leken át. Nyáron is éjjel szalmacsutakkal világítottak, derékig beleállván a vízbe és a fényre összegyűlt csukák közé döfték a szigonyt. Fogták még a halat acélhoroggal, kosárral és fűzfavesszőből font kerek nyílású tapogatóval.

A mai öregek emlékezése szerint volt egy zsidó halász mester, az kereskedett hallal, Kisvárdára vitte eladni.

Berkeszi főfolyás völgyében találjuk a következő községeket és vizeket:

Ór község határában halasvizek: Nyíres 1/2 hold. Kenderáztató 2 hold. Fehérföldihegyalja 8–10 hold, ma is víz áll rajta szeptembertől ápriliséig, aztán lepad. Paprétje 2 hold. Nagyrét halastóból, mely 3 község határában fekszik, 21 hold tartozik Ór községhez, ebből 3 hold nádas zombékos, de a közepe tiszta volt, mélysége 5 m volt. A Nyírvízszabályozó Társulat a nyírgyulaji vadvizeket ide vezettette le. A régi rét a mostaninak csak fele. Hidegvölgy 10–12 hold, 40–104 cm. mély. Farkastag 5–8 hold. Cinkó és Fűzfáskert együtt 60 hold, 30–50 cm mély. Vizeskert 40 hold.

Kodácsi Miklós 58 éves őri lakos szerint e vizekben csuka, potyka, kárász, keszeg és cigányhal volt. Ő mondja, hogy még 1933-ban is 4 halász család élt Órben, minden családnak egy-egy csónakja volt. Fő halászó szerszámuk a szigony. Neki magának is nyolcágú szigonya volt. A községben is volt legalább 10–15 db. szigony.

Tavasszal napfeljöttkor, sőt előtte félórával, bement a halász a hónaljig érő vízbe is és 5–8 kilós csukákat fogott. Volt eset, hogy egy csomóban sok 1 kilós csuka volt, közé vágta a szigonyt és mikor kihúzta, megijedt a nyolcfejű zsákmánytól, pedig hát nyolcat fogott egyszerre. Lámpással is fogott ladikból.

Húsvét táján a parton kézzel fogott csikot.

Nádvágáskor gyakran fogtak a nádcsomó alatt 70–80 cm hosszú siklót. Megnyúzták. Bőréből borotvafenő szíjat készítettek.

Csatornázás után Borsi Miklós kéki halász járt ide hosszabb ideig nyaranként halászni. Állandó kunyhója volt a vízparton.

Vaja község határában lévő vizeket és fogási módokat Sípos András 83 éves lakos mondta el. Apáctó 1/2 hold. Görgöstó 1 hold. Tökéskert 2–3 hold. A Nagyréttől 21 kat. hold tartozik ide. Szíklaposa 3 hold. Akasztóhegylaposa 10 hold. Csigás 20 hold.

E vizekben lábszárvastag nagy csukák és nagy cigányhalak élnek. Ritkán potyka is volt, keszeg több. A csík se hiányzott.

A szigony volt a fő halászó szerszám. Nyolc-tízágú szigonyt használtak hosszú nyélen. Sok szigony volt a községben, valamirevaló embert el sem lehetett képzelni szigony nélkül. Nappal a szigonyt vízben állva használták. A gatyaszárat felgyűrve bementek a vízbe, mígcsak el nem érte a gatyát. Sokszor hónaljigérő vízben is szigonyoztak.

Éjjel is szigonyoztak. Nádból kötött és meggyújtott csóvát a bal-kézben, a jobban pedig a szigonyt tartva járkáltak a széleken, hol beljebb, hol kijebbb. Ha ketten voltak, egyik elől a halat szigonyozta, a másik hátrább az égő csóvát tartotta. Egy éjjel 10 P árát fogtak. Négyszögletes, faromás lámpás világa mellett is szigonyoztak. Így egy ember maga is végezhetette a halászatot. A lámpás azonban nem adott annyi világosságot, mint a csóva és nem mentek a halak úgy a fényre; ezért ritkán használták. Fenyőfából való *ladikból* is szigonyoztak. Két kéve nádat vittek magukkal. Szigonnyal egész évben halásztak, még a jegen is, ahol leket vágtak, a hal a levegőre ment és akkor szigonyozták meg.

A másik fogási mód a *maszlagolás*. A maszlagot (*Datura stramonium*) patikában vették, mozsárban megtörték és kenyérmorzsával keverték össze. Így szórták a vízbe. Senkinek se lett baja a maszlagtól, mert a felfordult halakat rögtön kihalászták a vízből és a beleit kidobálták. Legtöbbször a maszlagot ki is szedték a hal beléből. Egész éven át maszlagoltak, amikor csak ráértek halászni, amíg a földesurak rá nem jöttek, hogy a halat milyen nagy mértékben pusztítják. Ekkor aztán betiltották a maszlagolást, de lopva csak tovább maszlagoltak.

Világháború előtt, míg több tisztás volt a réten, *húzóhálóval* és *versével* halásztak. Később és ma is csak szigonnyal és ötabroncsos versével. Ezen a vidéken nem ismerik a gyalmot, se a tapogatót, sem a kasderekat, az öregek sem használták.

A csíkot *kasitával* (fűzavesszőből font kerek, kétfülű kosár) fogták.

Sipos András elbeszélése szerint akkor halásztak sokat, mikor a földárja feljött. Különösen 1875 évre emlékszik vissza, amikor az őszi esőzések beállottak. Ekkor fogta, az annyira emlegetett rengeteg sok veresszárnyú keszeget, de a fogyasztásra alkalmatlan pocsolyaízű halakat a disznóival etette meg.

Baktalórántháza határában legnagyobb víz a *Degenye* 15–20 hold. Legtöbb helyen 1 m mélységű volt, de észleltek 2 m mélységű részt is. A másik víz *Nyírjes*. 3–4 hold és 1 m mély. Bakta határában *Ádámrekesz* a grófi birtokban 30 hold, 1–2 m mély. A déli részen *Korhánytó* 3–5 hold terület, 1 m mély. Jelentéktelen nagyságú tó több is volt.

Nagy László 86 és K. Tóth István 83 éves helybeli lakosok elbeszélése szerint e vizekben *csuka* és *cigányhal* volt, meg *csík*. *Nádály* is minden vízben. Ha fürödni vagy kenderáztatni mentek, csak úgy ragadt az emberbe.

Télen, mikor befagyott a víz, leket vágtak és *horoggal* fogták a halat. A jégen tüzet raktak a közeli erdőből összehordott fából. Úgy tartották, hogy a tűz világára a hal a fény felé igyekszik. A léken kihorgázták. Kimentek a jégre mások is bámolni s akinek sikerült, halat fogott. Örült neki.

Tavasszal, ha elolvadt a jég, *kaskával* fogtak. Mikor pedig gyorsan ment lefelé a víz, a hal ott rekedt a szárazon, *kézzel* is lehet fogni, csak ügyes ember kellett hozzá.

Nyáron is kosárral halásztak, a csíkot is azzal fogták. A halat nem adták el, hanem maguk a lakosok fogyasztották főve, sütve.

Halász, ki ebből élt volna, nem volt Baktalorántházán.

Rohod község vizeiről, halászatáról id. Banga Miklós 81 éves halász adott hű képet. Ez az ember 1887-től 1927-ig, 70 éves koráig, tehát 40 évig halászott. E hosszú idő alatt, vasárnap kivételével, soha nem volt házban. Beteg sose volt. 1938 dec. 6-án voltam nála. Már ágyban feküdt, de nem látszott rajta, hogy utolsó óráit éli. Még mindig szép piros volt az arca, a tekintete nyugodt, beszéde annyira értelmes, mint a legegészségesebb emberé. Elmondta, hogy hatan voltak halászok és árendába vették ki a vizeket, 200 pengőért. Ezenkívül adtak még a bérbé nádat, halat, csíkot.

A vizekre vonatkozó első adatom azonban mégsem Banga bácsitól való. *Fényes Elek* említett könyvében olvasható, hogy a község mellett van egy nagytó, melyből nevezetes nagyságú csíkokat, cigányhalakat és kárászokat lehet fogni. A Jósa Múzeumban levő 1851 évből származó részlettérkép *Rohodi tó* néven tünteti fel. *Molnár László* tanító közlése szerint Nagyréttel egyenlő. A többi vizet Banga Miklós sorolta fel. *Sige* 300 hold tiszta vizű tó. A szél vitte rajta a hajót. *Nagymezőlaposa* 8 hold. *Nagyrét* 110 hold, a közepe nádas, *úszóláp* is volt rajta, amit a szél hol egyik, hol másik parthoz hajtott. *Gémkút* 15 hold. *Sárhely* nyakigérő víz volt benne. *Kárásziszeg* 1 holdas kis tó. Vizes terület volt a *Lom* is, de az öregek emlékezése szerint a sok hínár miatt nem halászták.

Ezekben a vizekben *csuka*, *kárász*, *keszeg* élt, meg *cigányhal*. 20–22 kg-os volt a legtöbb csuka. *Csík* is volt temérdek. Szekérszámra vitték a halat más községekbe.

Télen jég alatt a 40 öles *gyalmot* használták. Nyolc lépésre vágták a kis *véket*. A hálót a szélén *kötötték* ki.

A *szigonyt* télen-nyáron használták. A négyágú volt a legmegfelelőbb. A hatágúval a csíkot fogták. Tavasszal este ladikról szigonyoztak, egy ember az égő csutakot tartotta, a másik meg szigonyozott.

A *versét* használták még halfogásra, még pedig az ötabroncsosat. Csapatosan rakták le. Négy volt egy csapatban.

A csikászás télen folyt. A *véken* át 5 csikkast tettek le. Előbb a csíkbogarat fogta ki, aztán a csíkot. A véket rendszeren ott csinálták, ahol a csík kinyalta a jeget. A legnagyobb csík Banga bácsi szerint: $\frac{1}{2}$ sukkos (16 cm). A csíknak a fejét kell fogni, akkor nem siklik ki a kézből. Ha lenyakalták, tálba forró vízbe tették; ráborítottak másik tálal, hogy ki ne ugorják. Sóval, vízzel főzik a csíklevest, zsíros az, nem kell hozzá zsír.

Petneháza határában a következő halasvizeket sorolták el Szilvási György 58 és Miskolczi Miklós 56 éves lakosok: *Nagy Bagda*, ma 60 hold zombékos, nádas a szélén, két méter mély. *Kis Bagda* 30 hold nádas, gyékényes terület, dombok között. *Godolya* a Nagy Bagda egy része 40 hold nádas közötti tiszta területekkel. *Fickút* 25 hold, sok nád, káka, sás, kevés tiszta hellyel. *Iklód* 200 holdas, kevés

tisztával bíró nádas, kákás, pocsolyás hely. *Sebesér* 40 hold, sok apró tisztással. *Kígyós* 8—10 hold. *Darurét* 8—10 hold. *Nagylapos* 160 hold sásas, kevés tisztájú víz. Halászható része csak 80 hold. *Hosszúrét* 22 hold, *Mohostó* 4 hold. *Avaska* 12 hold. Ezekon kívül 1—2 holdas kis tocsogók, néha magas domboktól elszigetelten, távol a nagyobb vizektől.

Az elsorolt vizes helyeken *csuka* élt legtöbb, 2—3 kg. súlyúak. *Kárász*, *cigány*- vagy *tathal*, a szűrőshátú *sillér* (sigér) és a *veresszárnyú keszeg*. *Csík* mindenütt volt.

Petneházán kimondott halászok nem voltak, hanem aki akart, az halászott. Nem tiltották a halászatot sohasem. A legelterjedtebb szerzősám a *szigony* volt. Öt-tizenkettő ágú. Erdői nevűnek volt tizenhatágú szigonya. Ezek két cm.-re estek egymástól. Télen *véket* vágtak, ahol a hal kinyalta a jeget. Szigonnyal, sőt *kézzel* is fogták ki belőle. Tavasszal márciusban a part szélén, ahol napsütés van, ott tartózkodik a hal. Az emberek is oda mentek szigonyozni. Ha a hal ívik, egymáson forog a vízben, 5—6 drbot is megszúrtak a kis süldő csukából. Éjjel meg tüzet raktak fából a parton, bevilágított nagy darabon. Oda mentek ki a hal. Ott le is szúrták. A halászok különben a rét szélén mentek, járkáltak. Egyiknek a kezében volt az égő csutak, ennek a világosságára a hal odament. A másikonál a szigony volt, amivel azt elejtette. Némelyik be is gázolt a vízbe.

Tavasszal használták a *kaparóhálót*.

Nyáron a *verse* vagy *letévő* hálóval fogtak halat. Őtabroncsos ez és két szárnya van, mely 2—2 méter. *Csónakon* vitték be s ahol tisztás volt, szemben a vízzel, tették le. A négyméter nagyságú csónakot rúddal hajtották. A *húzóháló* 2 méteres, mint egy jó nagy lepedő, két ember két rúdon vitte. Sokszor így hajtották a halat a letévőbe.

Nyáron használták még a *kaskát* (kis kas) is.

Újabban már csak a csatornában fognak halat. Így Szilvási György is, aki 30 kg-ot is fog egy nap. Egy kilós is van közte. A lyukban meghúzódo halat kézzel is megfogja.

A horog használatáról nem tudnak Petneházán. Duli Antal gör. kat. tanító mondja, hogy Gelsén lakó édesapja csinált rézből horgot az ő részére.

A csíkot vessző kaskával szedték.

Laskod határának fele víz volt, így mondják Tóth István és Nagy György 77 éves lakosok. A község halásvizei: *Iklódirét* 100 hold, 2—3 m mély. *Szarkakátyú* 400—500 hold, 4—5 m mély. *Kovácsrét* 200—300 hold, 3—4 m mély. *Nagyláp* és *Hosszúrét* együtt 120 hold, 8—10 m mély. Régen azt tartották róluk, hogy nincs fenekük. *Vízfarok* 80—100 hold, 3—4 m mély. *Harsányirét* 20—30 hold és 2 m mély. A közepén sziget volt, hova felhajtották a ménest. *Kastélyrét* 30 hold. *Lápostó* 66 hold, egy mellette lévő tó szintén 66 hold.

A fenti idős emberek szerint e vizekben a következő halak éltek: *csuka* 4—10 kg súlyú, *potyka* 1—2 kg, de 10 kg-os is akadt. Állítják, hogy *harcsa* is tanyázott erre, nagy szájú jószág 7—20 kg, *tat* 2—6 kg, *veresszárnyú keszeg* és szűrősgerincű *sigér* 1 font, legfeljebb 1 kg. *Csík* félméteres nagyságú, némely része olyan, mint a csúszó (kígyó), 1—3 font súlyú. *Rák*: az ökölnél is nagyobb 1 kg-os, gyakran akadt 2 kg-

os is. Minden halból volt busásan, szekérral hordták, a disznó is azon hízott fel.

Télen, mikor befagyott a víz és nagy hó esett, a halnak nem volt levegője, a jeget kilékelték, ment a sok hal a lékre, ahonnan *kézzel, lapáttal, véterrel* fogták ki. A véter: vesszőből fonott verseszerű kas, az alja gömbölyű, a felsőkarimáján vas abroncs volt. Nagy György többször megleste télen, hogy a halnyalással keletkezett lyukba a róka beleeresztette a farkát, a hal beleragadt, a róka egyet rántott, kint volt a hal és a róka megette. Egyszer, mikor nagy halat rántott ki és nem bírt vele, Nagy György odaszaladt, belevágta a rókába a *nádvágó garzsát*. Dupla fogást csinált. Ebből a halnyalásból egy szánka halat fogtak ki akkor.

Tavasszal *szigonyt* használtak fogásra. 4—5, 6—8—10—12 ága volt a szigonynak. Nappal is lehetett vele szurkálni, már márciusban, mikor *ívikelt* a hal. Egy csapásra 2—3 akadt a szigonyra. Mondták: „Csak a derekát; az a biztos!” Éjjel volt az igazi szigonyozás. A nádcsutakot meggyújtották, a halak csakúgy bámulták a csutak fényét. A víztetején feküdtek, „zsinórban volt a hátuk”. A parthoz közel, a vízben mentek az emberek a csutakkal és a szigonnyal. A csutak úgy bevilágította a vizet, hogy lehetett látni gyönyörűen a fenekét is. Nem félt a hal a világosságtól, bámulta. Ha beleütötték a szigonyt, nem tudott lemenni róla. Kivitték a partra, egyet rántottak a szigonyon és máris lent volt a hal. Nagy György beszélt: „Azt mondják, hogy a halnak nincs lelke. Mikor beleütöttük a szigonyt, úgy megrendült, mintha villám ütött volna bele. Annak is van lelke.” Jobb napszámot keresett az ember a szigonyozással, mint ma, pedig csak *langácsol*t (lopta az időt). Ladikról nem fogtak szigonnyal. *Ladikja* azonban sok embernek volt: 6 m hosszú és $\frac{1}{2}$ m széles méretű.

Állandó halász egyedül Bardi János volt emlékezésre, halászatból élt, nem ment más munkára. A taligás zsidók (halas zsidók) egymást kergették nála a halért. Naponta több mint 20 frtot kapott halból. Kunyhója volt a vízparton. Jégtől-jégig volt kint, mint a madár: nem látott se falut, se Istent (t. i. a templomba sem járt). 20—25 hálója volt, leginkább *verse*. Ő fonta a fonalat, meg a fehércselédek. Nyüstnekvaló fonalból kötötte a versét.

A *húzóhálót* 2 ember húzta a két végén lévő rúdnál fogva. Ha nehéz volt felvetették és kiszedték belőle a halat.

A *tapogató* vesszőből fonott és négyszögletes alakú volt. Tapogató az ember s ha nagyot rugott a hal, akkor már benne volt a tapogatóban, honnan kézzel vették ki.

Öreg emberek emlékezése szerint gyalmot nem használtak Laskodon.

A csíkot télen, léken keresztül fogták *csíkkassal*.

Krumpliskaskával csak nyáron fogtak halat, mikor apadt a víz. És főleg gyerekek fogták.

Más világ volt ezelőtt. Nem sóvárgott annyit az ember, mint ma. *Bakóval, vászonkiltivel* jártak; még a földesúr is. Reggel kimentek a rétre, délre összevagdalta a jég a lábukat. Mert mezítláb mentek bele a szélén. Mégis halásztak, mert jó pénz volt a halászás. A nyavalya se járta akkor úgy az embert: nem hült meg. Fogták a sok halat. A

zsidó itallal fizetett, az uraság zsírozóval, szalonnával. Még a gyerek is *halkupec* volt, meg *nadálykupec*. Nagyon jól éltek hallal. Főzve, töltve, sütve, savanyún ciberével készítették és ették. Tepsibe nádat raktak, arra a halat és úgy sütötték. Olyan piros volt, mint a rózsa. Akkor se volt mindig annyi zsír, hogy tepsibe süssék a halat. A csíkot káposztával főzték savanyún levesnek. Sütve is fogyasztották.

Ramocsaháza halászatáról B. Szabó János 82 és Szabó András 75 éves lakosok ezeket mondták: A község határában halastavak voltak: *Kacsató* 10–15 hold, 1 és $\frac{1}{2}$ mély. *Kákástó* 50 hold, 3–4 m mélységű, szikes vizű. *Paptó* 5–6 hold, 1 m mély. *Rádító* 20–30 hold, 2–3 m mély. *Csukáskátyú* 10–15 hold, 2 m mély. *Bakta* 50–60 hold, 2 m mély. *Pincéshegyalja* 50–50 hold, 2 és $\frac{1}{2}$ m mély. *Bencerét* 10–15 hold, 2 m mély. a Kákástó kiágazása. *Szárcsarét* 15–20 hold, 1 és $\frac{1}{2}$ m mély. *Nagyrét* 300–400 hold, 5–8 m mély nádas terület, de tisztása is van. *Kalapáló* 150 hold, 2–4 m mély.

Az elsorolt vizekben a következő halak éltek: *csuka* 3–10 kg-os volt, *potyka* másfél kilós, *kárász* 1 kg-os, ha kicsi volt, visszahajították, hadd nőjön. A *cigányhal* úgy adta le a pénzét, mondta Szabó János, ha kőhöz dörzsölték. Fával nem lehetett megmosdatni. Néha *harcsa* is volt. *Csík* nagyon sok. Legtöbb volt a *nadály*. *Csúszó* (kígyó) is gyakori.

Télen leket vágtak, mellette tüzet raktak és a világosságra ment a hal, amit *kézzel*, *kaskával*, *szigonnyal* fogtak meg, ki hogy árthatott neki.

Tavasszal, mikor elment a jég, meg nyáron fogták a halat kaskával, szigonnyal, hálóval. A szigony három-öt ágú volt. Csónakról, *lobbantóval*, azaz maréknyi összekötött nádcsomóval, amit meggyújtottak, 2–3 ember fogott a víz széle körül. *Horoggal* csak kis halat lehetett fogni, mert a nagy hal elvitte mindenestül. Acélból csinálták a horgot.

A *tapogatót* fagyalvesszőből fonták. Lenyomogatták a vízbe s mikor a hal vergődött benne, kézzel kivették.

A háló fonálból, nyüstspárgából vagy közönséges spárgából készült. Volt *letevő* vagyis *verseháló*, amit a víz járása irányában három karóval állítottak a vízbe. Egy volt a seggén, kettő meg a szájánál. Fontnyi sulyú olajpogácsát tettek bele, annak az „*ézire*” ment a hal csöstell. Este tették le, reggelre tele volt hallal, amikor kivették a vízből és kiszedték a halat belőle.

A *húzóhálót* 2 rúdra kötötték és két ember húzta két oldalon. A háló közepére követ kötöttek, ami lehúzta a hálót.

A mihaszna emberek és a cigányok egész nap halásztak. Potya munkaféle, de jól lehetett a hallal keresni a zsidóktól. Állandóan Szabó Sándor és Éva Sándor halásztak csak, a fogott halat zsidónak adták el. A nadályt is zsidó vette meg. Az egyik Feldmesser nevű zsidó, aki nadállal kereskedett, a rossz nadály nevén *lúnadálnak* hívták.

A halat főzték savanyúan káposztalével levesnek. Sütötték is, de sok zsír kellett hozzá, különben odaragadt. A csíkot is főzték savanyún. Az volt a virtus, ha farkánál fogva egyben nyelték le. Sokan sütve fogyasztották. A csíkot megnyakalták és a fejét ellökték. Sós vízzel kell megszívatni, akkor nem henceg. Sokan nem merték megsütni, azt mondták, hogy *ördög az, mert a zsírt is szétverte*.

Berkesz vizei: *Kastélykertitő* 1 hold. *Túzokló* 5 hold. *Sóstó* 6 hold. *Báboly* 40—60 hold. *Kis Kaska* 5 hold.

E vizekben *csuka*, *csík*, *nadály*, *rák* és *teknősbéka* tenyészett.

A halat *versehálóval*, *tapogatóval* és *kosárral* fogták.

A vízen *ladikon* jártak. Mindenki foghatott halat a saját szükségletére.

Télen szigonyt használtak, mely négyágú volt. A jégen leket vág-
tak és éjjel tüzet raktak a lék szájánál, a világosságra siető halakat
leszúrták a szigonyval. Néha annyi hal ment a lékre, hogy kézzel is
könnyen lehetett fogni. Aki lopva halászott, éjjel tapogatóval fogott.

Demecseri főfolyás völgyében találjuk a következő községeket
és vizeket:

Nyírlugos. Ennél a községnél meg kell említeni, hogy az Alsó
Nyírvízszabályozó Társulat árterében van, de a Nyírséghez tartozik.
Balogh László 74, Korcsmár György 74 éves lakosok értesítése szerint
a csatornázás, tehát 1883 előtt a község minden oldalról mocsaras,
nádas vizekkel volt körülvéve. Lápos, sásas vizek voltak ezek: *Hosszú-
víz* 70 hold. *Borsova* 70 hold. *Kis- és Nagymokra* 150 hold. *Falurét*
200 hold. *Pécka* 45 hold. *Káváslapos* 200 hold. *Tarányilapos* 200 hold.
Feketelapos 200 hold. *Encsencsilapos* 4 hold. *Szurdok* 50 hold. *Mély-
völgy* több darabban 6 hold. *Szentrét* 70 hold. *Fűzfás* 50 hold. *Disznós-
kútlapos* 40 hold. *Fürösztő* 30 hold. *Humnicsa* 100 hold. *Romórét* 50
hold. *Szovátikút* 3 hold. *Gútlapos* 55 hold. *Tessinszky tag* 40 hold.

Az elsorolt vizekben *csuka*, *potyka*, *kárász*, *tat* vagy *cigányhal*
élt. Ezenkívül van *csík*, *nadály* és *teknősbéka* volt.

A halat *versehálóval*, *kassal*, *merítővel*, *tapogatóval* és *szigony-
nyal* fogták. A szigony három, négy ágú volt. Csak nappal használták,
éjjel nem. Télen hálóval és kassal halásztak. Szerszámaikat fonálból
és vesszőből készítették.

Halászhatott mindenki, de voltak halászok is, kiknek ez volt a
főfoglalkozásuk. Halászati díjat nem fizetett senki.

A vízen *ladikon* is jártak.

Az öreg Balogh László, aki 75 éves, boldogan emlékezik a le-
vezetés előtti időre és halászatra. Csakúgy csillog a szeme, hogy erről
is beszélhet. Most, hogy vizes évek vannak, újból van *ladikja* és *há-
lója*. Rendszeresen halászik. Két-három kilós csukákat fog.

Nyírbogát határában összefüggő, nagy vizek lehettek a multban,
mert az öregek elbeszélése szerint a község déli végétől az encsenci
határig, ami 6—7 kilométer távolság, csónakon lehetett menni. Halas-
vizek voltak: *Korhánytava* 90 hold. *Páska tava* 20 hold. *Nadályos-
tisztája* (újabbán Nádastisztájának mondják) 12 hold. *Nádasgaz* és
Nádas együtt 100 hold. *Igástó* 15 hold. *Mihályhegyitő* 10 hold. *Ka-
szásrét* 6 hold. *Tóth György rétje* 5 hold. *Csigástó* 20 hold. *Kertalja
alatt való tó* 3 hold. *Lukácsrét* 5 hold. *Borsoskút* (Hordóskút) 60 hold.
Köz-kútlaposa 5 hold. *Bikarét* 4 hold. *Görberét* 4 hold. *Jegenyevíz* 35
hold. *Feketerét* 4 hold. *Lednekvize* 2 hold. *Mesterrét* 15 hold. *Körtvé-
lyeslaposa* 9 hold. Kisléta határában levő *Fickut* vizéből 50 hold tar-
tozik ide.

E vizekben *csuka*, *potyka*, *kárász*, *keszeg* és *cigányhal* élt, meg
csík is.

A halfogás húzóhálóval, tapogatóval és kassal történt. A három- és négyágú szigony volt a fő szerszám. Télen nappal ott szigonyoztak, ahol a halak kinyalták a jeget. Éjjel pedig leket vágtak a jégen, tüzet raktak a lék mellett s a világosságra odaseregülő halakat szigonyozták. A vizeken csónakon jártak, bár ez nem sok volt. A csűr kapuval helyettesítették, mely körülbelül 4x4 m nagyságú volt két gerendára szegezve. Tavasszal és nyáron ezen állva szigonyoztak. Ez a *tutaj* nem volt biztonságos, elég könnyen felborult. Erdélyi Miklós földbirtokos közlése szerint a ref. temetőben egyik régi fejfa felírása így mondja el az alatta nyugvó halála esetét: „Felbillelt velem a hajó, nem volt számban kiáltószó.” — A lakosság foghatott halat a saját szükségletére, de voltak állandó halászok is. Ezenkívül más faluból is jöttek hivatásos halászok, akik pár hónapi ittlétük után tovább mentek, hogy a következő évben is megjelenhessenek.

Máriapócs vizeiről és halászatáról Lencsés Ferenc 82 éves helybeli lakos a következőkben adott felvilágosítást. Vizes területek a határban: *Kaszásrét* a határ déli oldalán 20—30 hold, 2 és $\frac{1}{2}$ mély. *Kerekrét* a község északkeleti oldalán 30—40 hold, 2 és $\frac{1}{2}$ m mély. *Mocsolya* a létai oldalon 8—10 hold, 1 m mély, *Papokrétje* 15 hold, 1 m mély. *Fülerét* a község nyugati oldalán 15—20 hold, 1 és $\frac{1}{2}$ m mély. *Serházkert* a község keleti oldalán 15—20 hold. *Bikarétből* is tartozik ide 30 hold.

E vizekben főleg *csík* volt rengeteg sok, hal nagyon kevés, legfeljebb 30 cm nagyságú *csuka*, *keszeg*, *cigányhal*. A csíkot a víz mélyedéseiben, meg a régen *megyeárok*nak nevezett levezető csatornában fogták. Ez utóbbi helyen a vizet elzárták, megduzzasztották, a gáthoz *kosarat* tettek le aztán a gátat, mely zsilíppel volt elzárva, megnyitották. A víz kiment a csík bentmaradt a kosárban. — Néhanéha fogták halat is, főleg télen léken keresztül, *horoggal*. Tavasszal, mikor a jég elment és megbocsátották a rétből a vizet, *szigonnyal* fogták a halat. Négy- hatágú volt a legtöbb szigony. Ladikból csak akkor szigonyoztak, ha az ófehértóiak Zsíros István vezérlete alatt átjöttek. Hálóval is ekkor halásztak.

Ófehértó halászatáról ezeket mondta Cserepes István 77 és Hornyák 88 éves lakos. Halasvizek voltak: *Kendereskút* 30 hold, melyből 10 hold nádas; ahol legmélyebb, ott 2 méter. *Daruhát* 10 hold, 1 m mély. *Pinkakút* 3—4 hold. *Völgyfű* 250 hold tó, melyből 15—20 hold ma is nádas. Az ófehértói határban csak 120 hold van belőle. Mélysége különböző: $\frac{1}{2}$ —1, sőt 7 méteres részét is ismernek. Hínáros vizét egyszer kipróbálták gyalommal meghúzni, de a hínár miatt nem lehetett vele halat fogni. *Forrásrét* és *Darukút* egybeszakadva 500 hold. *Nagytó* 60 hold, 3—4 m mély. A *Bikarétből* 150 hold van az ófehértói határban, a többi része, 180 hold, Magy, Máriapócs és Pócspetri területére esik.

E vizekben *csuka*, mely 80 cm nagyra megnőtt, *cigányhal* 1 kg, és apró *keszeg* élt, mely félkilóra is kifejlődött. Volt még *fekete-* és *sárgakárász*, meg szúrós *süllő* (sigér). *Csík* és *nadály* is volt mindenik vízben, sőt *teknősbéka* is.

Három halász élt itt, akik Majláth József grófnak 10—15 kg halat adtak. Legjobban fentmaradt Iváncsu István, gúnynevén Zsíros

Pesta emlékezete, aki a Majláth uradalom feleshalásza, egyben kerülője is volt. Kommenciót kapott. A hetvenes években már itt halászgatott. 1938 tavaszán halt el, 90 éves korában. Holmiját Papp Péter vette meg, aki szintén kerülő volt az uradalomban.

Télen *horoggal* fogták a kisebb halat leken keresztül, a nagyobb pedig *szigonnyal*.

Tavasszal, sőt nyáron is használták a szigonyt. *Ladikról* szigonyoztak tiszta vízen. Nem gyújtottak világot, hanem korán reggel, még szürkületkor, kimentek ketten a vízre. Megvárták a napkeltét, amikor a hal még a víztetején van. Beledöfték a szigonyt a nyakába vagy a derekába. A part szélén lesből is szigonyoztak. A szigony négy, nyolc és több rövid ágú is volt.

Jég után lerakta az öreg Zsíros a *letevőhálót*, melynek fonalát maga fonta, vagy a feleségével fonatta. Két fonál összesodorva vastagabb lett, mint a nyüst fonál, majdnem zsinegnyi. Ebből kötötte meg az öreg a versét. Ötven darabja is volt. Ladikon vitte a tó vizén keresztül és sorjában lerakta egymás mellé 6–8 drbot. De egyével rakta le. Egy-két napig hagyta a verséket a vízben, ekkor ladikon érte ment, felvette egyenként és kiöntötte belőle a halat a ladikba. Aztán ismét letette helyére a vízbe. Az öreg Zsírostól a nyírbátori zsidók vették meg a halat. A fogott hal, mint már említettem, feles volt a Majláth uradalommal.

A *tapogatót*, mely vesszőből fonott, leborongatják. Kotorásznak benne s ha megfogják a halat, kidobják a partra, vagy a náluk levő *halzsákba*, vagy pedig a *halastarisznya*ba teszik.

Zsíros Pestának *csíkverséje* és *haltartó verséje* volt, vesszőből, mind a kettő *visszás* (versekes) volt.

A halat sütve, főzve fogyasztották. A csíkot levesnek főzték káposztalében.

Zsíros Pestának a kunyhónál állott egyetlen tapogatója. A kunyhó felett felállítva rúdon a szigony, meg a háló. Ez volt az ő cégére. Érdekes ember volt az öreg Zsíros. Ha jó fogást csinált, vagyis nagy halat fogott, felkapta és *megapolgatta* (csókolgatta). Szerette a halat gazdagon is, nemcsak szegényen, azaz ép állapotban pénzével is, nemcsak megtisztítva. Nem szerette a *zsidóhalat*, mert azt tartotta, hogy olyan az, mint a zsidó pénz, mindig hiányzik belőle.⁸ Ezért nem fogott sem szigonnyal, sem horoggal, csak hálóval.

Pócspetri községben id. Halmos József 68 éves és Konzili Ignác 48 éves törvénybíró tájékoztattak a vizekről. *Nagyvagyosrét* 15–20 hold, 1 és $\frac{1}{2}$ m mély. *Újfalukertrétje* 10–15 hold 1 m mély. *Kovácszigetrét* 3–5 hold. Ebben volt egy *örvény*, mely betekerte az embert. Ez ma *láp*: mocsaras, szivacos hely. *Hegyesrét* 10 hold. *Ercsivárrétje* 20 hold. *Papré*t 10 hold. *Bánrétje* 10 hold. *Pallóláp* 3 hold. *Benevölgye* 2 hold. *Malomrét* 85 hold. *Kis Nyáros* 12 hold. *Nagylapos* 8 hold. Az ófehértói *Bikarétből* is tartozott ide.

E rétekben élt *csuka* 50–80 cm hosszú, 2–5 kilós. Arasznyi hosszú széles, vastag *fekete kárász*, $\frac{1}{2}$ – $\frac{3}{4}$ kilós. Féltényérnyi széles *versszárnyú keszeg*, melyből 20–25 drb nyomott 1 kilót. Csík és na-

⁸ Tehát ő a trélli halat, vagyis a pénzellent mondta zsidóhalnak. Nem azt, amelyiket a zsidók megehetőnek, kósernek tartanak.

dály megszámlálhatatlan, különösen a Hegyesrétben, hol hal nem is volt, csak csík és nádaly.

Engedélyes halász nem volt Pócsperiben, hanem a kállósemjéni halászok jártak át, meg Iváncsu (Zsíros) István ófehértói halász. De a lakosok is halásztak.

A halat horoggal fogták, meg *versehálóval*. Ez utóbbit nyüstnekvaló fonálból kötötték. Tettek bele olajpogácsát vagy csontot, esetleg mást, amit a hal szophatott. Este letették, reggel felvették. *Szigonnyal* is fogtak. Nádból karnyi vastagságú *fáklyát* kötöttek, meggyujtották. Egyik ember vitte a rétv szélén, másik ember a világosságra kijött halat szigonnyal leszúrta. Egy-, négyágú szigonyt használtak. Ladikról csak a halászok dolgoztak.

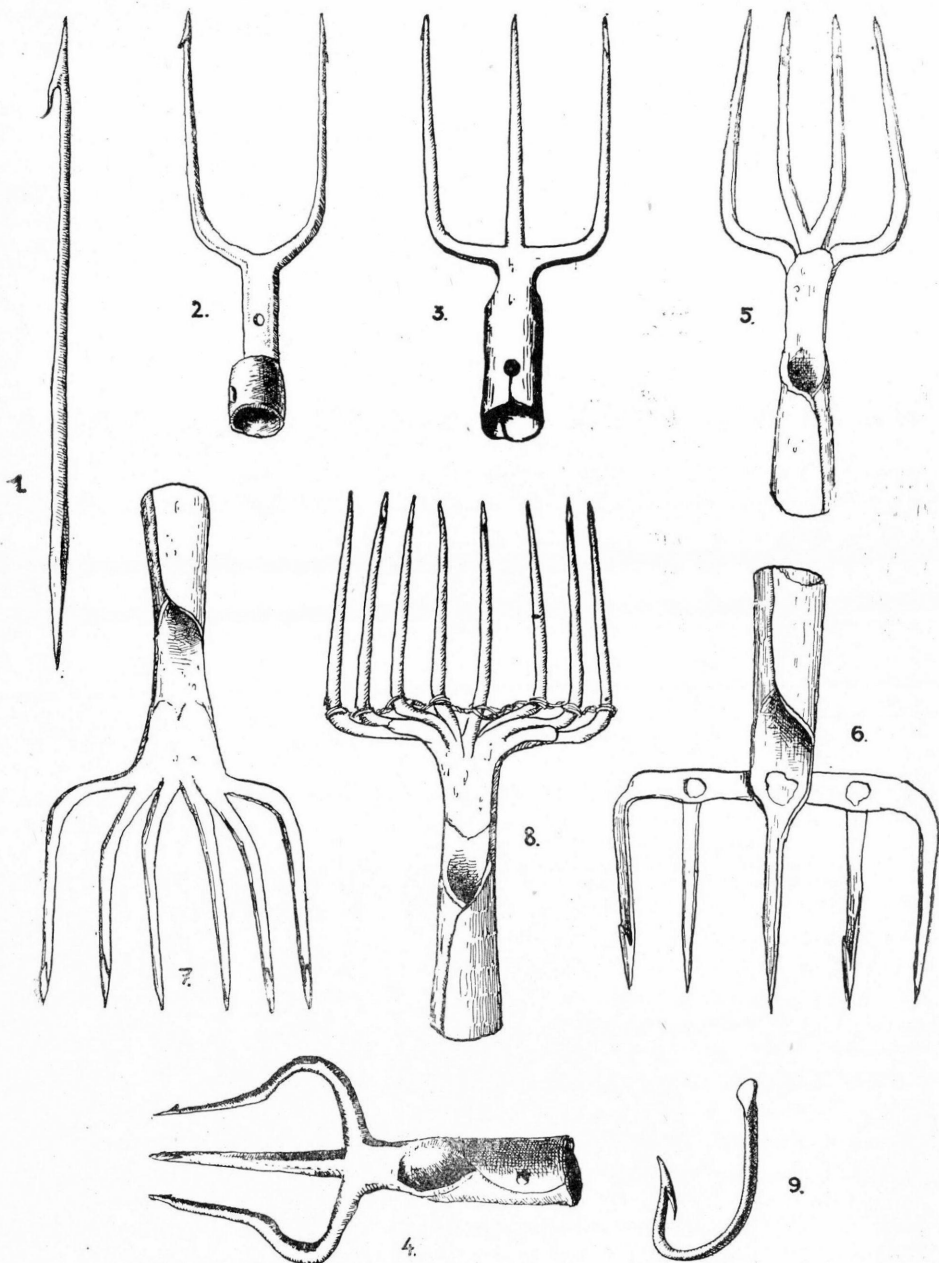
Kisléta vizei: Igástó 50 hold. Bakrét 15 hold. Pásztorkút 30 hold. Omláskút 1 hold. Fickút 60 hold, de abból csak 10 hold tartozik ide, 50 hold Nyírbogát határában van. Törzsökös 1 hold. Hosszúrét 30 hold. Forrásrét 10 hold. Olajoskút 20 hold. Disznókút 5 hold. Tiszta-völgy 25 hold. Vadmeggyes 15 hold. Mocsolya 30 hold. E vizek 1—2—3 méter mélyek és nádasok voltak. Az idősebbek szerint a Pásztorkút hínáros volt és egy ember lovastól beleveszelt. Az elsorolt vizekben csuka, ponty és vereskeszeg élt. Csík minden vízben volt, ugyszintén nádaly is.

A vizekben a nád miatt hálóval többnyire nem lehetett halászni, csak a tisztás területen. Csónakkal végezték azt. *Szigonyt* leginkább télen használtak, mely három-, négyágú volt. Tavasszal kézzel fogták a csukát, mikor a melegre kijött sütkérezni. Egész évben halásztak a halászok. Napi 1 kg halért bérelték a vizeket. A fogott halat Nyíregyházán értékesítették.

Nyírgyulaj halászati viszonyairól Éles András öreg halásztól és Alexa János főbírótól kaptam értékes adatokat. *Annarét* 2 hold nádas víz, csónak járt rajta. *Balázsvölgy* 21 hold kákás víz, 1 m mély. *Barátrét* 250 hold, csak a szélén volt kevés nád. *Demjénkútban* sok csík volt. Egy gorc választotta ketté. A *Nagy Demjénkút* 5 hold, a *Kis Demjénkút* 1200 négyzetlő területű és 2 és $\frac{1}{2}$ mély. *Hatvanos-völgy* 5—6 hold fenék, kis vize mindig leszivárgott, ezért kárász, cigányhal volt benne, néha csuka is, sőt csík is. *Kislejtő* 35—40 hold tiszta vizű terület, csak a széle körül volt káka és szép gyékény. *Kisrét* 110—120 hold, egyes helyen szép nád volt benne. *Nagylapos* 20 hold, itt-ott nádas terület, mely összefüggött az ófehértói Nagyvölgylapossal. *Nagylejtő* 15 hold, helyel-közzel nádas, vizes terület. *Tormás* 25 hold nádas víz, a világháború alatt is halászták. *Töviskes* 122 hold víz, 1—1'50 m mély. Káka és gyékény-bokrok voltak benne, időnként víz is. Mint mondják, csak apró sárga kárászt és *szélhajtó keszeget* lehetett benne fogni, de volt csík és rák is.

Adatadóim szerint sok hal volt a fenti vizekben: csuka, veres-szárnyú keszeg, cigányhal, fekete- és sárgakárász, sigér. Ezeken kívül csík és rák is. Csíkász azonban nem élt Gyulajban. A halat halászok fogták, meg a gazdák, kiknek minden vízen volt csónakjuk. A fogott halat helyben fogyasztották el, nem kereskedtek vele. A halat 3—4 embert is elbíró *ladikból* fogták egy hétégú *szigonnyal*. Éjjel tiszta vízben csak egyedül halászott szigonnyal. Tavasszal, Mátyás napján

már fogták az u. n. *Mátyáscsukát*, mert akkor volt az ívásuk. Kisebb vizekben *tapogató*, *húzóháló*, *szárnyas-* és *vesszővarga* szerszámmal

Különböző szigonyok a Nyírségből. 1. Nyirgyulaj. 2. Nagyvarsány. 3. Nagykálló. 4. Nyirpazony. 5. Petneháza. 6–7. Nyirgyulaj. 8. Ör. 9. Vörösréz horog. Balsa — *Verschiedene Fischgabel aus der Nyírség* (Kom. Szabolcs.) 1. Nyirgyulaj. 2. Nagyvarsány. 3. Nagykálló. 4. Nyirpazony. 5. Petneháza. 6–7. Nyirgyulaj. 8. Ör. 9. Angel aus Kupfer. Balsa.

halásztak. A csíkot kosárral, néha kézzel fogták. Idejártak az őféhértői halászok.

Levelek község vizeit Lengyel György és I. Minya János 80 éves lakosok sorolták el. *Besető* 15–20 hold, 2 m mély. *Csattóból* 45 hold van a leveleki határban. *Csukástó* 12–15 hold és 1 és $\frac{1}{2}$ m mély. *Darúálló* 7–8 hold, 2 m mély. *Feketeházító* 30 hold, 3 m mély. *Halastó* 10–15 hold, 2 m mély. *Kárestó* 5–6 hold és másfélméter mély. *Kárásztó* 6 hold, 1 m mély. *Kerektó* homokhegyek között 8–10 hold, 4–5 m mély. *Keresztfarétből* 15 hold idetartozik, a másik 15 hold Besenyődhez. *Ludastó* 10 hold. *Mézestó* 5–6 hold, 1 és $\frac{1}{2}$ m mély. Nevezett öregek mondták, hogy a leveleki vizeknek sok forrása van. A Magy felőli oldalon meleg forrása annyira észlelhető, hogy a buborékolást szabad szemmel is lehet látni. A hideg forrása pedig olyan, hogy nyáron is görcsöt kap az ember, ha belemelegy.

Az említett vizekben *csuka*. 5–6 kg súlyú, *feketekárász* $\frac{3}{4}$ kg és *cigányhal* $\frac{1}{2}$ kg-os élt. *Csík* is volt 30–40 cm nagyságú. Különösen sok volt a *nadály* az állóvizekben.

Télen leket vágtak a jégen és az odatóduló halat *horoggal* fogták, melyre csalétekül kishalat tettek. Ezt szereti a csuka. A cigányhal a kenyeret szerette. Acélhorgot használtak. Rézhorgot nem ismertek.

Nyáron néha *húzóhálóval* halásztak ketten. Állandó halász nem volt Leveleken. Busák Sándor napszámos halászott, de csak akkor, ha más dolga nem volt. Nyáron ma is fognak kétfülű *kaskával*. *Szigonnyal* csak Busák ólalkodott néha, mert neki volt egyedül négyágú szigonya.

A lakosok által fogott halat elosztogatták a rokonoknak, meg a szegényeknek. Ha sok volt a hal, elvittek a kurta zsidónak is egy-két csukát, kaptak érte egy kis itókát a halhoz.

A csíkot kétfülű *kaskával* fogták. Káposztával savanyún, ciberével készítették. A halat sültve és főzve fogyasztották.

Besenyőd község határában a következő halasvizek vannak: *Csattó* 90 holdat tett ki a leveleki határban fekvő résszel, melynek fele a besenyődi határba esett. *Nagyszállás* 40 hold. *Kis- és Nagykútfő* 70–80 hold. *Kisrét* 8 hold. *Keresztfarét* 15 hold. *Mézestó* 20 hold. *Hársasgaz* 2 hold.

Leggyakoribb hal a *csuka*, *potyka* és *kárász* volt, de *veresszárnyú keszeg* és *csík* is sok élt az elsorolt vizekben. *Nadály* mindegyik vízben volt. Kétfélét különböztettek meg: a *fekete nadályt* és a sárgásbarna *lúnadályt*.

Halászásra leggyakrabban *két-, háromágú szigonyt* használtak, mely 3–4 m hosszú egyenes rúdra volt erősítve. Télen a jégen leket vágtak s az odaseregülő halakat megszigonyozták. Tavasszal, este vagy hajnalban a tópartján rőzseköteget gyújtottak vagy szalmacsóvával világították meg a vizet. A világosságra a parthoz közel úszkáló halat, szigonnyal felnyársalták és kiemelték a vízből. Nyári időben *vesszőkosárral* is fogtak halat, ha beljebb merészkedtek a vízbe. Télen úgyis fogták a halat, hogy egy *kaska* fülére köteleket kötöttek, azt egy dorongra akasztották. A kast a lékbe tették. Egy éjjel volt a vízben, csak reggel húzták ki. Tar Lajos 92 éves lakos emlékezése szerint *horoggal* is fogtak halat. Ugyancsak ő mondta, hogy télen a csatornában

és árkokban lelették a *vesszővarsát*, elmentek tőle 200—300 m távolságra, közben 4—5 méterenként lyukat vágtak a jégen. Az utolsóban aztán 4—5 méter hosszú olyan botokat, melyek végére elhasznált bőr-darabot, csizmatalpat erősítettek, lenyomtak és a jég alatt zavarták vele a halat lyukról lyukra, bele a varsába. Ezt az eljárást *botlózás*-nak mondták. Gyakran annyira tele lett a varsa hallal, hogy alig tudták hazavinni.

Minden nemes embernek joga volt halászni a részére kijelölt helyen. De a szegények is halásztak a saját részükre. Nagy Sándor, Nagy Albert, Nagy Menyhért, Vékei Ferenc árva gyermekek voltak, szigonnyal és *halkassal* fogták a halat, amit eladtak a papnak, tamitónak, gazdálkodóknak — legtöbbször élelemért.

Apagy községet félkörben vette körül a víz, mondják Illés Mihály és Kiss György Pál 80 éves lakosok. Ők sorolták el a következő vizeket: *Nagylápos* 60—70 hold, 6—7 m mély. Három hold tisztása volt csak, a többi nádas, sásos. *Kislápos* 50 hold, 8—10 m mély. *Csengőrét* 500—600 hold, 3—4 m mély. Ez a három rét régen összefüggött és *Lápos* néven nevezték. *Kenderátó* 70 hold, gyékényes halászó víz. *Bábasára* 40 hold kákás, sásos rét: *Gorond* (Gárdon is) 60 hold síma, tiszta vizű tó, 9—10 m mély részei is voltak. *Alberttava síma*, tiszta vizű halas terület. Domb választotta kétfelé. Egyik a *Nagy Albert tava* 200 hold, 4—5 m mély, másik a *Kis Albert tava* 25 hold, 8—9 m mély. *Ludastó* 200 hold, 10—12 m mély. *Darvas* 110 hold kákás hely, 1—2 m mély. *Beketó* 4—5 hold. *Bikarétből* 3 hold tartozik ide. *Büdösér* 150 hold, *Faszka* 200 hold vízfenék. *Himrét* 200 hold. *Kékkas* 50 hold sásos, zsombékos rét. *Ménestisztása* 1 hold hosszúkás, kákás gödör. *Nádas* 5—6 hold zsombékos rét. *Peckés* 25 hold, 5 m mély sík víz. *Veresnád* 40 hold. *Vincekút* 4—5 hold.

E vizekben lehetett fogni félméteres, 4—5 kilós *csukát*, *pontyot* (pénzes hal) félkilósat, *kárász* és *cigányhalat* 1/2—1 kilósat és *vereszárnyú keszeget*. Ezekén kívül másfél araszos *csíkokat* is. *Nadály* sok volt.

Apagyon kimondott halász nem volt, az halászott, aki akart.

Télen léket vágtak a kerülőbaltához hasonló másfélméteres nyelű kisbaltával, az *orsóhálót* (verse) leeresztve, a vízre kenyérmorzását szórtak, amire a halak feljöttek s a hálóval kimerítették.

Tavasszal és nyáron is fogtak az *orsóhálóval*, mely vesszőből fonott. 5—6 ember zavarta bele a halat. Egy alkalommal 4—5 mázsa halat fogtak. Mikor kiemelték, kiválogatták a megfogott halakat s a kicsiket visszadobálták. *Szigonnyal*, mely hat-tizenkétágú volt, *csukát* fogtak. A *verse* vesszőből való volt, napraforgópogácsát tettek bele. *Húzóhálóval* nyáron halásztak, két ember húzta. *Krumpli kaskával* is nyáron fogtak. A *horog* közepes nagyságú volt, kovács csinálta vasból, acélból.

A hallal nem kereskedtek. A községi bírónál összegyűltek és elhatározták, hogy a megfogott kishalakat vissza kell dobálni, hadd nőjön meg. Volt hal bőven. A kutyák is hallal éltek, kövérek voltak, mint a disznók.

A lakosság legkedvesebb étele a hallal készült lebbencsleves volt. Sütötték nyáron is. A csíkot csak nyáron az arató tótok sütötték, főzték.

Székely község vizeit, halait és halászszerzőségeit Tóth József 88 éves lakos mondta el. A *Büdöstó* 5 hold, 1 m mély. *Pétertó* 5 hold, 2 m mély. *Nagytó* 30—40 hold, 2 és $\frac{1}{2}$ m mély. *Forrás* 10—15 hold, 2 m mély. *Ózerét* 40—60 hold, 2 m mély. Ezekben a vizekben gyakran 10 kilós csuka, a pénz nélküli cigány vagy tathal és 2—3 kilós potyka élt. Csík sok volt az Ózerétben. Nadály mindenütt.

Télen leket vágtak a jégen, az odament halakat szigonnyal megszúrták. Akkora leket vágtak, hogy belemenjen a kaska. Ott hagyták, s mikor tele ment, akkor kirántották halastól. A ficánkoló hal közül sok kivágta magát a lékből a jégre. Sokszor egész télen csak 1 hétig volt jég.

Tavasszal tapogatót használtak halfogásra.

Kimondott halász nem volt Székely községben, az fogdosta a halat, aki akarta. Egy-egy ebédet, főleg vacsorát eltudott vele. Hálóval csak a turai halászok fogtak, ha átjöttek. Ők kereskedtek a hallal, Székelyben senki.

A csíkot is kaskával fogták a léken keresztül télen, nyáron és tavasszal is. Kézzel nem igen lehet a csíkot fogni, mert hiába vágták le a fejét, nem döglött meg hamar, még a kemencében is leugrált a tepsiről. Mikor lenyakazták, síkossága miatt forrázták. A nyakával együtt kijött a béle is. A hasát nem vágták fel, mint a halnak. A csík nagyon csontos, kevés rajta a hús. A csíkból nagyon jó káposztalevest főztek, a savanyú lé átjárta a csíkot. A halat sülvé és savanyún ették.

Demecser községnek csak a déli, kisebb része nyúlik át a Nyírségbe. E terület vizei Szabó Antal 83 éves lakos bemondása szerint: *Bábolytó* 50 hold tiszta víz, a *Bábolylapos*a réttel fűgött össze és mintegy 200 hold nagyságú volt, de $\frac{3}{4}$ részét benötte a káka és a nád. *Kecskéstó* 300 négyszögöl halászó tó. Káka termelt benne. *Mohostó* 20—25 hold terjedetmű halászó tó, de csak 1 hold tisztása volt. *Jakabrét* 10—15 hold nagyságú, de a gyékény, sás annyira felverte, hogy kisgyalommal 2 tanyát tudtak benne húzni. *Kékkas* 200 hold nádas rétség, északi fele a *Vizes Kékkas*. *Ravaszlyuk* 30 hold.

E vizekben csuka, potyka, kárász, cigányhal volt, melyeket szigonnyal, tapogatóval, versével és gyalommal fogtak ki.

A bogdányi főfolyás völgyében találjuk a következő községeket és vizeket:

Nyírbogdány község halasvizeit Jakab Dániel 69 éves lakos sorolta el:

*Borkútlapos*a 5 hold, 1 m mély. *Cseréstó* 20 hold, 120 cm mély. *Fertő* 4—5 hold, 50 cm mély. *Gecsetava* 10 hold, 50 cm mély. *Horgastó* 25 hold. *Hosszútó* 70 hold, 50 cm mély. *Jánosrétje* 4 hold, 70 cm mély. *Kádastó* 3 hold. *Kállairét* 8 hold, 70 cm mély. *Nagyvölgy-lapos*a 6 hold. *Pálcástó* 60 hold, 40 cm mély. *Sóstó* 15 hold, 120 cm mély. *Szénarét* 8 hold, 40 cm mély. *Tatostó* 30 hold, 60 cm mély. *Tököstó* 10 hold, 150 cm mély. A Kállairét és a Tatostó tiszta vízűek voltak, a többi víznek nádas része is volt.

E vizekben csuka, potyka, kárász, sigér, csík és nadály élt. Legtöbb volt a csíkból,

Halfogásra használták a gyalmot, háromabroncsos versét, melynek kerítője volt, húzóhálót és a kétágú szigonnyt. Négyszögletes nyílású

tapogatóval is fogták a halat, meg horoggal. Szigonnyal csónakról is fogtak. Tüzes nádcsóvával csalogatták a halakat s úgy fogták meg. Télen leket vágtak a jegen s a levegőre jött halat megszigonyozták. A csíkot nyáron kassal fogták.

Napkor határában a következő tavak vannak: Kovácstó 500—600 hold, helyenként 5—6 m mély volt. Lápostó 30 hold. Ludastórét 100—150 hold, 2—3 m mély. Peckésrét 50—60 hold, 2 m mély, Zsombékos volt. Piripucrét 40—50 hold, 2 m mély. Sóstó 40 hold. Füveskert 50—60 hold, 2 m mély. Csere János rét ma 7 hold, felerészben nádas víz. Lőkösérét 7 hold. Szamárrét 14 hold. Csíkgátrét 8 hold. Kígyósrét 4 és 1/2 hold. Tótirét (Tötirét a térképeken, a nép száján Töt) 1 hold. Kis Csapórét 11 hold. Ez utóbbi kettőt kaszálták is néha, Nádas 2 hold. Kalmárkátyú 1 hold.

A vizekben élt halakról, általában a halászatról Nagy István 83 éves és Guroly András 89 éves lakosok adtak felvilágosítást. Szerintük csuka, kárász és cigányhal élt a vizekben, azonkívül sok csík és nádaly volt mindenütt.

Az öregek emlékezése szerint Szilágyi Antal és Molnár János voltak a halászok. Ők fogták a halakat télen gyalommal, rúdon tolták egyik lékről a másikra, végül kivették a hallal együtt.

Tavasszal magános emberek szigonyoztak. Csak három ágú szigonyuk volt. Fáklyát csináltak, vagyis napraforgókóróra fonalat vagy spárgát tekertek és azt beszúrkolták. Ha meggyújtották, a szél sem oltotta el. Tavasszal és nyáron esténként meztelen lábbal két ember bement a vízbe. Egyik tartotta a fáklyát, a másik pedig a szigonnyal lesben állott. Várta a halat. Hol érte a szigony, azt nem nézték; hol a kopoltyúját, hol a derekát, mikor hol sikerült. Ma már elmúltak a régi jó idők, a vizeket lecsapolták, nincs hal, hírmondónak sem maradt még a szigonyból sem.

A tapogatóval kitapogatta az ember a halat — mondja Guroly András és felsóhajt: „Jó volna, ha még egyszer felkelnének a halak! Jó táplálék volt valamikor!”

Krumpliszedő kaskával csak a gyerekek fogtak árokban, meg ahol megszorult a hal.

A versét maguk csinálták rakottya vesszőből, amelyen birke van, vereslúzból, liciumból és szőlővenyigéből. Egy helyre csak egy versét tettek le, abba napraforgó pogácsát vagy keményre sült kenyeret tettek. A versét este tették a vízbe, hajnalban már megnézték, van-e benne. Hálóversét csak halászok használtak, fonalból kötötték: letevő volt a neve.

A fogott halat helyben zsidó kereskedők vették meg. Ha felesleges volt, bevitték Nyíregyházára. De vette mindenki a faluban is, aki nem fogta.

A halat főzték és sütötték. Megtisztították, nyársra húzták, leszúrkálták a nyársakat a földbe, a nyársak között tüzeltek. A megsült hal olyan volt, mint a rózsa.

A csíkot megnyakalták, tepsiben megsütötték. Főzték savanyúan is. Napkoron nem horgásztak sohasem.

Sényői főfolyás völgyében találjuk a következő községeket és vizeket:

Sényő községben Tőkési Miklós 74 éves községi pénztáros volt az adatadó. Vizei: Nagyrét 900 hold, sok kelyen 6–8 m mély is volt. Astartó 15 hold, 3–4 m mély. Feketerét 80–100 hold, 3–4 m mély. Sigetó 60 hold, másfél méter mély. Ripuctó 6 hold. Bákótó 12 hold. Gecse 11 hold. Nagy Kovácstó 18 hold. Kis Kovácstó 18 hold. Sóstó 10 hold.

E vizekben 5–8 kg-os csuka, 2 kg-os tat, félkilós kárász, 15 kg-os veresszárnyú keszeg élt. Potyka is akadt olykor 2 kg-os nagyságban.

Télen léken át nádvágó gaguccsal kapkodták ki a halat.

Tavasszal szigonnyal fogtak, mely három-négyágú volt. Nappal inkább a kanálisban, a part szélén szigonyoztak. Este és éjjel karvastag nádfáklyával ladikból dolgoztak. A nagy csuka olyan nagyot rántott a belevágott szigonyon, hogy majd felfordította a ladikot. Mikor a víz ment lefele, a hal a sárba bujt, onnan kapdosták ki gaguccsal, szekérszámra. Sényőn leginkább a két turai halász Tóth Ferenc és Mester Mihály halászott, rajtuk kívül Tóth András és Mészáros István helybeli halászok.

Nyáron letevőhálóval, mely vastagra fonott fonálból készült, úgy hogy 3–4 fonalat összesodrottak, fogták a halat, meg tapogatóval és kaskával. A fogott halat vesszőből font tartályba, haltartó versébe tették, mely a vízben állott.

Télen kiterítették a padláson a fogott halat és onnan fogyasztották. Kifagyott, nem romlott meg. Jött a napkori és téti zsidó, megvette a halat és vitte.

Nyírtura halászatáról id. Tóth Pál 79 éves lakos a következő felvilágosítást adta. A község nevezetesebb halászó vizei voltak: Ludastó 60–80 hold, 3–4 m mély. Remete 30–40 hold, 2 m mély. Ez a két víz régen összefüggött. Papsziget 40 hold, 2 és 2 és $\frac{1}{2}$ m mély. Büdösrét 5–10 hold, másfél méter mély. Malomrét 20–25 hold, 2 m mély. Butórét 150 hold nádas, halas víz.

E vizekben csuka, tat és kárász élt; azonkívül sok csík, még több nadály.

Halászok voltak: Tóth Ferenc és Mester Mihály, akik Propper Samu zsidó földbirtokosnak halásztak felesbe télen-nyáron. Mester Mihály nyáron éjjel-nappal kint volt a Remete mellett. Kunyhót csinált magának, abban hált. Eljártak a halászok Székely és Nyírtét, sőt Kék községek határába is halászni.

Télen a hal kinyalta a jeget, ilyen helyeken leket vágtak és a lékhez nyomult halakat szigonnyal fogták meg vagy nádvágó gaguccsal kirántották. Három-, ötágú szigonyt is használtak.

Tavasszal, mikor kinyílt az idő, kimentek a halászok a vízhez és fagyásig csak a madár látta őket. Különösen a szigonyt használták. Este kimentek hárman ladikon a vízre, karvastagságú nádcsomót összekötve pólyikafáklyának, meggyújtották. Egy a fáklyát tartotta, a másik evezett, a harmadik szigonyozta a fényre jött halakat. Őt kéve nád mellett egy szekér halat is lehetett fogni. Nappal a tópart szélén ólálkodva szigonyoztak. A halat vesszőtartályba rakták.

Nyáron magánosok vették a bakót (tarisznyát), kimentek a vízhez, fogták a halat és részint elfogyasztották, részint vitték egy részét az apró zsidóhoz borért, pálinkáért, hogy legyen mit inni a halra.

Fogóeszközül csak a *letevőt* (verse) használták. A nádas közt csak annyi hely volt, a hol ladikkal bementek és a hálót letették délután vagy este, reggel pedig felszedték. Vesszőversével nem fogtak. Húzóhálót sem használtak a nád miatt. A fűzfából fonott *tapogatót* azonban igen, úgy szintén a *krumpliszedő kosarat* is.

Nyíradony vizeiről Babulák Mihály 69 éves községi főbírótól, továbbá Fejkó Prokop 67, Bodogány Ferenc 78, Isztári Terdik Ferenc 80 éves lakosoktól kaptam felvilágosítást. *Bátorirét* 50 hold nádas, innen indul ki a Kemecei főcsatorna 10. számú mellékága. *Belmelapos* 20 hold, nádas, sásos, gyékényes rét. Még 1914-ben is fogtak benne halat. *Borjúrét* 80 hold legelő, de volt 8–10 hold sásas része, hol halat, csíkot fogtak. *Buzsikrét* 4 hold zsombékos terület. *Cigánylapos* 60 hold kaszáló, de fél hold nagyságú gödrében halat fogtak. *Csilántos* 100 hold nyomás, vizes része 35 hold volt. *Dusnok* 150 hold jó szántó terület, de van 70 hold mocsaras, gazos, kákás, nádliókos része, melyben halászni, csikászni szoktak. *Fényestó* 62 hold halasvíz, helyenként nádas, gyékényes. A határ legmélyebb tava, 1914-ben 6 m mély víz volt benne. *Fűzfáskert* 140 hold vizes, nádas terület. 1878 után jött a vízárja s csakúgy folyt a hal. *Fűzfarét* 90 hold, melyből 60 hold nádas. Az 1872-i tagosítás előtt *Papokrétje* néven van feltüntetve a térképen. *Gémestó* ma fél hold vizes része egy tíz holdas szántó területnek, innen indul ki a főcsatorna 9. számú mellékága. *Kabarét* 60 hold, nádas, gyékényes hely. Kocahalászok bérelik ma is. *Kurityistya* 18 hold legelő, de 5–6 hold belőle halasvíz. Csíkot is lehet benne fogni. *Pfeiferrét* 2 és $\frac{1}{2}$ hold sásas terület, vizes időben másfél méter mély. *Sprényirét* 7 hold nádas, kákás hely, 80 cm mély. *Tisztavíz* 108 hold.

E vizekben *csuka*, *potyka*, *cigányhal*, *kárász* és *veresszárnyú keszeg* élt. Csíkot csak a Kabaréten nem lehetett fogni, a többiben sok volt. Annyi volt a hal, hogyha este letették a versét, reggel még az erősebb gyerek sem bírta felvenni. Sok halat ettek a lakosok. Halász nem volt. Foghatott mindenki halat, csíkot. Némelyik vízben kevés hal volt, mert a csuka pusztította. *Nadály* is volt majd mindenik vízben.

Halfogásra fagyalból, fűzből fonott *kas* vagy *kosár* szolgált. Némelyik tóban *csónakjárás* volt a nád közt (*Fényestó*), azon vitték be a *versét* és tették le. Pucéron is bementek a vízbe. *Tapogatóval* is fogtak halat, meg *háromágú szigonnyal*. Télen lék alatt *horoggal* fogták a csukát. Tavasszal, iváskor *puskával lötték* a halat. Dusnok mocsaras részén a lányok *kötővel* fogták a halat.

Mint említettem, a legtöbb víz csíkfogó hely volt. Egyik rétből folyt a víz a másikba. Ebbe a folyásba tették a *csíkkast* és telement csíkkal. Kötésig érő sárban pedig *kézzel* fogták a csíkot.

Nadályt minden időben fogtak. Újabban Kurityistyában szedik és Pestre szállítják.

A Kemecei főfolyás völgyében levő községek és vizek közül a következőket ismertetem:

Szakoly község halászatáról Domokos József 74 és Varga János 78 éves lakosok adtak felvilágosítást. Emlékezésük szerint a község környéke erdőségből és rétből állott. A falu határa északi oldalán

Nagyváta összeköttetésben volt Papréttel. Az előbbi 44, az utóbbi 6 hold területnyi volt. A falu keleti szélén Mosótó 6–8 hold, tőle nem messze Csudakert 4 hold, ennek vége egybeszakadt a 15 holdnyi Téglakerttel. A község határának déli és nyugati oldalán Inaszakla 10 hold. Bábarét 20 hold, sok nádat termett. Kígyósrét a Bay-tag mellett 12 hold. Ordas vagy Farkasrét 20 hold. Erdő 30 hold. Nyíres 16 hold, néha kaszálták is.

Öreg adatadóim elbeszélése szerint 1880-as évekig mindenki halászhatott a faluban, de mikor Móricz Miklós balkányi halász kivette bérbe a vizeket, aztán már nem volt szabad a halászat. Móricz hálót is tudott kötni. Télen együtt font, szőtt a nőkkel. Az így font fonalból sodrotta verseháló anyagát, amit két fonalból kell összesodorni, hogy erős legyen, a csuka ki ne szakítsa.

A szakolyi vizekben volt csuka, a legszebbje 80–100 cm nagy. Ha vállukra akasztották, a hal farka a sarkukat verte. A veresszárnnyú keszeg szebbje kétnyári széles volt, 2–2,5 kg súlyú.

Télen, ha befagyott a víz, csak horoggal halásztak. A jégen leket vágtak, 10–15 horgot helyeztek el a jég alatt. A horgokon hús volt. Mikor a leket kivágták, a halak odamentek a levegőre, hol a horog visszája — Varga János szerint a kőpertája — megfogta. Drótból csinálták a horgot maguk, az acélbólvalót a boltban vették. Nyáron csak ráérő vagy lusta ember horgászott.

Tavasszal, mikor a jég olvadt, egyes ember szigonygal halászott. Ment a rét szélén körül gyertyánnal, vagyis összekötött nádcsomóval reggeli vagy esteli hajnalon — mert nappal nem fogtak szigonygal — s a hal a világosságra a tó szélére jött, csak bele kellett dőlni a szigonyt. Csónakon csak a bérlő Móricz szigonyozott. Más ember, mint Varga János orvadász, csak titokban. A szigonyt a boltban vették.

Nyáron használták a versét. Szájjal a part fele irányítva tették le egyenként, nem csoportosan és mindig nappal. Másnap szedték ki. Minden esetben volt benne 10–15 kg hal. Nyári szerszám a vesszőből fonott tapogató is, olyan mint a tyúkborító. Itt is, ott is letették és a leborított halat kézzel szedték ki belőle. A húzó vagy seggháló is nyári eszköz volt. Két ember húzta, mikor nehéz volt, kivitték a partra. A pendelyháló, helyi név lehet, mert a bemondók szerint szárnya van. A húzóhálóra illik rá. Seggire téglaköve, hogy hátrafele húzza a hálót. A hal a háló seggibe megy, honnan nem tud kijönni könnyen.

A halász a kunyhójában hált, egy ór vigyázott, hogy idegenek ki ne szedjék a halat a hálóból. 1890–1895 években Móricz volt egyedül halász Szakolyban. Majd jöttek a pákászok, kivették a vizek egy részét bérbe. Télen-nyáron fogták, pusztították a halat. Móricz bérlőt is lépten-nyomon meglopták. Ekkor már pissz volt a falu népének. Kilóra vehettek csak halat. Domokos József a Móricz halász öre volt. Olyan talpig becsületes ember, kinek mindig több hala volt, mint a gazdájának és többet keresett a halból. Később kerülő, nagy orvadász, majd lesipuskás lett, de lejárt ő is.

Balkány községről Vályi András azt írja 1798-ból, hogy „nádasa nagy”. Ezzel előre tájékoztat a vizek sokaságáról. Csajkonic György

72 éves halász a következő halasvizeket sorolta el: *Kereszttó* 7—10 hold, nádas is volt benne. *Görénytó* 80 hold. *Gyilkostó* 100 hold. *Perkedtó* vagy *Kis Lenes* 30 hold. *Bonafikáció* 100 hold. *Rühesrét* 40 hold. *Peresrét* 40 hold. *Huszákrész* 60 hold. *Nádas* 50 hold. *Reketyés* 40 hold. *Kiskecskés* 15 hold. *Kecskésárkosrét* 10 hold. *Rózsás rét* 5 hold. *Ökröstó* 3 és $\frac{1}{2}$ hold. *Kisökröstó* 1 hold. *Kecelkút* 2 hold. *Szitás* 20 hold. *Bajuszrész* 14 hold. *Libegős* 50 hold. *Tisztató* 4 hold. *Sóstó* $\frac{1}{2}$ hold. Valamennyi vízben volt nádas. A vizek mélysége 70 cm-től 2 méterig terjedt.

E vizekben *csuka*, *ponty*, *cigányhal* és *kárász* élt. Imre László 60 éves lakos szerint *kecsege* is. Ezt most is lehet fogni lefolyásos vizekben. *Csík* mindenütt volt, *nadály* is. *Teknősbéka* a Rózsás kivételével minden vízben találtatott. *Rák* nem volt.

A halat hálóval fogták. A *Kereszttóban* 25—30 *versét* leraktak, rengeteg fekete *kárászt* fogtak. *Vesszőkosárral* merítették a csíkot és *nadályt*. Télen *szigonnyal* halásztak, mely egy- és háromágú volt. *Horoggal* is fogtak leken *keresztül*.

A *Szitáson* és *Reketyésen* *ladikból*, meg *tutajról* halásztak. A *tutaj* két szálfából állott, *kapocs* összekötéssel, melyre *deszkát* szegeztek. A *versét* ezen vitték be a vízbe. *Szigonyozásra* nem használták.

Halat mindenki foghatott, de *Móricz Miklós* balkányi lakos állandó halász volt. *Csónakon* járt a vízen. *Kereskedett* is a hallal. *Csajkonics György* szintén halászatból élt. *Fiatalkorában* 25 évig *Mátészalkán* lakott.

Biri község határában *Papp János* 75, id. *Donka Mihály* 86 éves lakosok szerint halasvizek voltak: *Kenderáztató* 50 hold, 2—3 m mély. *Nagyret* 50 hold, 1—2 m mély, *Görénytóból* 15 hold, mely nádas volt. *Feketerét* 15 hold, 1—2 m mély. *Faluvég* 10 hold vizes terület.

E vizekben volt *csuka*, *cigányhal*, *kárász*, *pirosszárnyú keszeg*. Azonkívül *csík* és *pióca*.

A halat kisebb *húzóhálóval*, *három- vagy négyabroncsos versével*, *négyágú szigonnyal*, *kerek nyílású tapogatóval* fogta a lakosság. Télen leken át *gyertyával* csalogatták a halat a lékhez, honnan *kaskával* merték ki. A *gyertya* tulajdonképpen nem *gyertya* volt, csak az *öregek* nevezték annak, a vele való műveletet pedig *gyertyázásnak*. *Nádcsóvát* égették a következőképen. Egy jó *marék* hosszú nádat torssal, egy másikat *kalással* összefordítottak. Egyik végét a bal *hónalj* alá szorították, az *elálló végét* meggyújtották, az *lassan* égett a *jégbe* vágott lék felett. A *világosság* a lékhez csalogatta a halakat. Ezeket aztán a *jobbkezben* tartott *szigonnyal* gyorsan *dobva* szűrták meg. Ez volt tehát a *gyertyázás*.

A *Kenderáztatóra* *tiszai* halászok járták *gyalmolni*. Ők *kereskedtek* a hallal, a lakosság nem.

A *csíkot* *vesszőkaskával* fogták *március végén*, *április elején*.

Rák nem volt. *Teknős* azonban igen, de nem fogták. A *tojásait* az *anyakocák* nagyon szerették. *Mászáltak* a *sekély vizekben* és *jókedvűen* *ropogtatták* a *teknős tojásait*.

A *piócát* *kézszel* fogták. Előbb a *vizet* *felzavarták* s a *zavaros vízben* *könnyen* fogták a *piócát*.

Kállósemjén határában *legnevezetesebb* tó a *Nagy Mohostó* 44

hold nagyságú, főleg azért, mert itt van még meg az utolsó libegőláp, amit 1926-ban Boross Ádám botanikus fedezett fel. Ma már csak 3 hold tisztása van.⁹ Kis Mohos 4 hold. Nyárjásrét 50 hold. Kenderáz-tatórét 30 hold. Oláhkút 15 hold. E három víz esős időben összeköt-tetésben állott. Csonkásrét 60 hold. Hancsokos 35 hold. Forrás 140 hold. Keresztő 6–8 hold. Nagy Lenes 350 hold. Paprét 9 hold. Csentrét 60 hold. Hosszúlapos 10 hold. Halastó az 1770-i térképen, a tagosítási térképen Jókútirét 12 hold. Nagylapos 9 hold. Bátorihídla-posa 14 hold, Mészárszéklaposa 10 hold. Mezőszék 4 hold. Dokorká-iyú 3 hold. Imolyás 11 hold.

E vizekben a következő halak találtattak: csuka, mely 8 kilósra is megnőtt, tat 2 kilós, töviskes sigér másfél kilós, kárász félkilós, ke-szeg negyedkilós.

A Nagy Mohostó nyugati partján kunyhó volt, itt tartózkodott kora tavasztól késő őszig Németh Pál 77 éves halász. Ladikon járt a tóban, melyben evező és hosszú fűzfarudak és vízmerő szapoly vol-tak a hálón kívül. A halakat ötkarikás versével fogta. A dandárján Mátyásnap (febr. 24) előtt és után egy héttel fogta, ekkor ivik. Május, június és július hónapokban szemenként. A tó tisztása telisden-teli van gyöszönnnyel, vízihínárral. Van még a tóban sok csík és nadály, de nem fogták. A kunyhó mellett versehálók voltak és 3 m hosszú nyelű irtó.

A másik halász Csajkonics György 72 éves. Mátészalkán lakott 45 évig. A balkányi Perked határában levő 10 holdas Keresztőba járt halászni. Tőle tudtam meg, hogy Németh Pálnak hatágú szigo-nya volt és kerítőhálója. Emlékezése szerint gyermekkorában, a nyolc-vanas évek elején, a vizek levezetésekor, a sárban nagy halak vol-tak, ott pusztultak; bűdös volt a környék. Ő is fogott halat szigony-nyal a semjéni vizekben. Erős télen Mátyásnap előtt, mikor a csuka ivik, gyertyáztak. Kora hajnalban felvágta a jeget, a lék fölé égő csóvát tartottak és a világosságra odamenő csukákat, olykor 10 kiló-sakat is, megszigonyozták. Leken át vesszőkosárral is fogtak halat. Tavasszal égő csóvával a bal-, szigonnyal a jobbkezőben bementek a vízbe s így döfték meg a halat. A kállósemjéni halászok eljártak Pócspetri határában levő vizekre is halászni.

Nagykálló nagyszámú halasvizeiről és halászatáról Szabó István 73 éves lakos adatait jegyeztem fel. Dókakút folytatása a Vadkertnek, ma már 1 hold. Kisludastó 10–20 hold, 2,5 m mély. Nagyludastó 120–150 hold, 3 m mély. Orvostó 5–7 hold, 1 m mély. Görény ho-mokhegy tövében 20–25 hold, 3 m a legmélye. Feketeszik 20–30 hold, 2 m mély. Hosszúrét 40–50 hold. Kishószom 8–10 hold, hegy-tövében levő víz. Kisdorogiszik 5–8 hold, 1 m mély. Nagydorogiszik 25–30 hold, 3 m mély. Középszik 35–40 hold, 3 m mély. Nagyhó-szom 25 30 hold, néhol olyan mély, hogy a bivalyok is megúszták. Paprét 5–6 hold, 1 m mély. Sajtárszik 40–45 hold, 2 m mély. Szi-rondlapos 80–100 hold, 1–2 m mély. Vadkert 1000 hold. Verébsár 20–30 hold halasvíz. A leleszi levéltárban őrzött 1378-ból való ok-iratban említett Fertőtó ma általában nem ismeretes. A nagykállói

⁹ Nagy Mohos tó és környéke címen ismertettem a Föld és Ember 1927. évf. 1–2. számában.

származású Görömbey István nyug. járásbíróági elnök volt szíves kinyomozni, hogy ezt a vizet ma *No Bordának* hívják, mely legalább 30 holdnyi nádas, kákás terület. Ezt az adatot a 76 éves Varga András kisgazdától és az 56 éves Marján Tóth István törvénybírótól kapta.

A nagyállói vizekben *ponty* és *cigányhal* volt a legtöbb. A ponty kapós volt, jó pénzt adtak érte. *Csuka* csak az orosi oldalon folyó vízben volt, állóvízben nem tartózkodott. *Kárász* félkilós nagyságú. *Keszeg* csak a Tiszáról jött fel a Berettyó éren, vagyis a mai Kemecei főfolyáson. *Csik* másfélarasnyi (30 cm) nagyságú. *Nadály* megszámlálhatatlan.

Halász a Tiszahátról származott Márton János és az idevaló Kós Péter volt, később ennek fiai.

Télen leket vágtak, rúd végére *kaskát* kötöttek, a vízbe kenyérdarabot és csontot dobáltak, a hal a levegőre és az enivalóra jött és kimerítették. Ahol kevesebb volt a hal, kovácscsinálta *vashoroggal* egyes *pecegtetővel* fogták. Húst tettek rá. A hal elnyelte a húst, de a torkán akadt a horoggal együtt. *Szigonnyal* is fogtak leken keresztül. Négyágú volt a legtöbb szigony, de akadt két-, háromágú is.

Tavasszal, mihelyt a jég megengedett, kivetették a *letevőt*, vagyis a *versehálót* állóvízben, tisztáson a haljárással szemben. A *versehálót* kenderfonalból fonták a halászok. Télen csinálták ezt. Tudták, hogy milyen nagyra kell a lyukakat hagyni, hogy a kicsi halat ne fogja, csak az olyat, ami már megjár, félfontostól kezdve. A *letevők*be kenyeret, csontot tettek, a hal *ment rá*.

A *huzóhálót* kétfelől kötélre vagy rúdra tették és húzták. Ahol bőven volt a hal, sokat kihúztak egyszerre. A szája kerek volt, utána nagy zsák, ebbe ment a hal. Használat után minden hálót ki kellett szárítani. Boldizsár nevű embernek ma is van hálója és szigonya.

A tapogató vesszőből fonott, négyszögletes alakú. Lenyomták a vízbe és a ha észrevették, hogy a hal csapja a vizet, kaparásztak benne, megfogták és *tarisnyába* tették.

Krumpliszedő kaskával a fattyúk fogtak, sarokba szorították a halat.

A csikot télen-nyáron *kaskával* merítették. Télen a lékre ment a csik a levegőre és a világosságra. Csakúgy nyüzsgött. Hordószámra lehetett merítgetni.

Annyi hal volt, hogy ráuntak. Sokszor a kutya is jól lakott. Ha apadt a víz és kimaradtak a halak, a disznók is lakmározta a halból. A halat a zsidók vitték faluról falura, ahol nem volt. A zsidó talyigályán két hordó volt a különféle hal részére. Ebben vitte a halásztól árulni. A halász ladikon járt hideg vízben. Mély vízben nem lehetett úgy járni, pedig a halász a mély vizet szerette, ott jobban *kárpált* (nyüzsgött) a hal. A ladik 5 m hosszú, 1 m széles volt.

A halat sütötték, főzték. Halpaprikást főzni csak a halászok tudtak, vagy azok, akik eltanulták a halászkótlól. Rántva sütötték kaszolyban, tepsiben.

A csikot káposztalevesnek főzték savanyúkáposztával.

Oros község vizei: *Előré*t 24 hold. *Várré*t 55 hold. *Büdösér* a *Várré*t déli elkeskenyedett vége, mintegy 500 m hosszban. *Szélesré*t 30 hold. *Malomré*t 3 hold. *Kistelekré*t 210 hold. *Igrice* 65 hold. *Sápa-*

rét 105 hold. Korcsolyás 16 hold. Rádiszék 38 hold. Hosszúszék 18 hold. Ökörítő (ma Csárdának hívják) 43 hold. Hosszúkátyú 30 hold. Kiskátyú 1 hold. Ladányrét 52 hold. Úrrét 75 hold. Illyeszék 24 hold. Százkút (Szászkút) 3 hold. Kecskéstó 15 hold. Tököskátyú 10 hold.

E vizekben csuka, ponty élt, ezenkívül fogtak csíkot, nadályt, rákot, teknősbékát.

Halfogásra használták *versehálót*, *húzóhálót*. Ez utóbbi 4–6 m hosszú, közepén zsákja van, abba téglát tettek, hogy lehúzza. A két szélén két karó, annál fogva húzta két ember. A *tapogató* : kerek nyílású. Annyi volt a hal, hogy *kaskával* merítették, az asszony ruhájába is beleakadt. *Négy-, ötágú szigonyt* tavasszal alkalmaztak. A *véter*, mely a vesszőverséhez hasonlít, de felül ajtaja van, általános volt. Télen lékről fogták a halat. A csíkot *kaskával* fogták. A rákot lyukakból szedték kézzel a csatornából. A teknősbékát is kézzel fogták meg. A nadály egyes vizekben volt és a szegények meg a cigányok kézzel szedték.

Mindenki foghatott halat engedély nélkül. De valóságos halászok is voltak 15–20, akik maguk adták el helyben és Nyíregyházán. A csíkot literrel mérték el.

Nyírpazony vizeiről Márton István 78 éves lakos ezeket mondta : *Igricetó* 300 hold. *Hasznosrét* 15 hold. *Sártelek* 30 hold. *Nagytó* 30 hold. *Szék* 10 hold. *Kerekkátyú* 5–6 hold. *Göntér* 10 hold. *Szilás* 5 hold. *Peckés* 2 hold. *Katarét* 2 hold. *Potyás* 2 hold. *Kistelek* 7 hold. *Zugótó* 9 hold. *Nagy Tar Péter* 10 hold. *Tar Péter* 4 hold. *Szimszerkátyú* 4 hold. *Cserealja* 17 hold. *Deákkátyú* 5 hold. *Kánáte* 10 hold. István bácsi szerint sok víznek nem volt neve. Valószínűleg elfelejtették.

E vizekben a következő halak voltak : *csuka*, *potyka*, *kárász*, *cigány-* vagy *tathal*, *keszeg*, továbbá *csík*, *nadály*. A nyolcvanas években az árkok is tele voltak hallal.

A halakat fogták *versehálóval*, melynek 20–30 méteres kerítői, szárnyai voltak. A *szigony* 3–4–5 ágú volt. Télen-nyáron fogtak vele. Nappal és éjjel is. Éjjel nádból font fáklyával világítottak. A halászok *deszkaladikon* mentek. Kerek *tapogatót* használtak, amit veres gyűrű és fekete gyűrű fákából vadszóló venyigével fontak. A vesszőből fonott *vorsát* különösen csíkfogásra használták. Kosárral is fogtak.

Állandó halászok voltak. De halászhatott bárki. A főhalász Tóth András, társai turaiak voltak. A birtokosoknak halásztak felesbe. Sok család megélhetési forrása volt a hallal való kereskedés. Főleg a nyíregyházi piacra vitték.

Kemecse község határának kétharmada van a Nyírségen. E résznek a halászatáról Hagymássy Antal 78 éves lakos ezeket mondta : *Kisludastó* 4 hold. *Nagyludastó* 30 hold, néhol nádas halászó tó. *Tapogatóstó* 25, hold, mélyebb részeit 3–4 napig, sőt egy hétig is gyalomolták. *Kerekmága* 35 hold szikesvizű tó, néha hal is volt benne. *Nagymága* 160 hold nagyságú tó, ez volt a fő halászó hely. *Tizedestó* 10 hold kákás hely. *Büdösrét* 5 hold, csekély mélységű vize nagy melegben kiszáradt. *Becrétje* 65 hold gyékényes, kákás, nádas terület, 20–25 köblös tisztása volt. *Kárászoskotymán* 2 hold síkvíz, jó hal volt benne. *Mágarétje* 5 hold kákás hely. *Paprétje* 6 hold halas víz a

Tizedes sziget fele. *Papré*t a kótaji határnál 12 hold, tele piócával. *Kis-Zsadány* 20 hold. *Nagy-Zsadány* 40 hold halászó, síkvíz. *Várme-gyeárka* és *Malomé*nek nevezett levezető csatornában is fogtak halat.

Mind e vizekben *csuka*, *potyka kárász*, *keszeg*, *sigér*, *tathal* élt, ezenkívül *csík*, *rák* és *nadály*.

Halászattal csak a szegények foglalkoztak. Ötven család élt halá-szataból.

Télen *gyalmoltak* a Zsadányban, Tapogatóstóban. Hagymássy szerint csak két zsidó gyalmoltatott. A szegénynek nem volt pénze gyalomra. Leket vágtak a jégen, a levegőre odatóduló halakat *nádvágó*-val kapkodták ki. Úgy is fogták, hogy kétágú rúdra *kosarat* kötöttek, a leken ledugták és tele húzták ki.

Télen volt a csikászat is, *csikkasban* fogták leken keresztül a csikot. Télen fogták a rákot is, *rácshálóval* a Ludastóban meg a Zsa-dányban.

Tavasszal március elején íváskor és áradáskor a nagy halakat, csukát, potykát *három-négyágú szigonnyal* szigonyozták. Éjjel csóvát égettek. A Malom erén csónakról csóvát égetve szigonyoztak. Március 6—8 napjain, mikor ívik a hal és csoportosan van, *bottal ütötték* agyon.

Halfogásra használták még a *tapogatót*, amit vesszőből fontak; a szintén vesszőből való *vétert*, melybe keményre süttött vakarót tettek, reggelre telement hallal. A *verse* is állandó szerszám volt.

A fogott halakat vitték: Nyíregyháza, Kisvárda, Nagykálló, Debren, Böszörmény, Nánás helységekbe, de a halkofák eljöttek a halért a helyszínre, főleg nyáron.

A nadályozás a halászatnak egy ága. Márciustól júliusig fogták a nadályt. Beleállottak a vízbe és csakhamar a lábukra ragadt. Onnan vették le és *bakóba* rakták. A nadályt zsidónak adták el. A Végső család foglalkozott legjobban nadályszedéssel.

Kótaji főfolyás völgyében találjuk a következő községeket és vizeket:

Bököny község halasvizei M. Tóth János 61 és Sarkadi János szintén 61 éves lakosok szerint: *Jánosrét* 10 hold. *Hosszúmező* 15 hold. *Keciny* 10 hold. *Csillagos* 5 hold. *Rudastó* 5 hold. *Nagykút* 3 hold. *Cigánykút* 3 hold, *Borjúkút* 3 hold. *Balkókút* 5 hold, mély volt és örvényes, többen belefultak. *Szabókút* 5 hold. *Borsostó* 6—8 hold. *Noszárilapos* 1 és $\frac{1}{2}$ hold. *Szentléleklaposa* 3 hold. *Zsombékos* 5—6 hold. *Ludastó* 5 hold. *Búzástó* 4 hold. E helyek általában tisztavízű halászó helyek voltak. Nádas rész nem is volt, hanem gyékényes és sásos.

E vizekben a következő halak éltek: *csuka* 3 kilós. Sarkadi János mondja, hogy mikor a zsákban hátára vette a csukát, olyat rugott, hogy belevágta a vízbe. *Potyka*: verespénzű. Legtöbb volt a *cigányhal*. Legsoványabb a *kárász*.

Az elsorolt halakat *versével*, *tapogatóval* és *kétközshálóval* fogták. Asszonyok is fogtak halat *nagy kötővel*, abban is vitték haza. Bökönyben csónak nem volt, szigonyt nem ismertek. Halász sem volt; aki ráért és nem volt lusta, az fogott magának. Néha el is adta a helybelieknek. Hal volt bőven. A gör. kat. vallású lakosok a bőjtöt könnyen megtartották. A halat olajban süttötték ropogósra.

A csíkot a Zsombékosban fogták. Sütötték, főzték.

Nadály mindenik vízben volt. Nagypénteken virradóra előbb a jószágot úsztatták át a vízen, aztán megmosdottak, kivált a fiatalok, de az idősebbek is, hogy egészségesebbek legyenek.

Újfehértó vizeiről és halászatáról Dubinszki István 78 éves és Németh György 75 éves helybeli halászok mondták a következőket: *Sóstó* a község keleti oldalán 455 hold. Tavasszal, mikor a hóvíz össze-szaladt, 6—7 sukkos mély volt a víz a Sóstóban. *Sóstófarka* a község északkeleti oldalán 20 hold. *Szilás* a község nyugati oldalán 300 hold. *Kisrét* 15 hold, egybeszakadt a Szilással. *Mestertó* a mai belterületen feküdt, volt ugyan benne hal, de nem halászták. *Farkasnyára* a község fölött 4—5 hold. Az asszonyok halászták. *Királytó* 5 hold gödör volt, ezt is csak az asszonyok halászták kaskával. *Vadas* a községtől északkeletre 250—300 hold nádasvíz, a tisztása 100 hold. *Veresrét* 60—70 hold, vékony, erős veresszárú nád volt benne. *Pázmánytó* 30 hold.

A Sóstó, mely a legnagyobb területű, a földesuré volt, aki pénzért adta árendába. A tó közepe mély volt, nem tudták meghúzni gyalommal. A Sóstóban *veresszárnyú keszeg* élt legtöbb, aztán *kárász*, a töviskes pikkelyű *sigér* tömegesen csak tavasszal íváskor, máskor szemenként találtatott. Kevesebb számban volt a nemes halakból, a *csuka* 8—12, sőt 15 kilós is akadt. *Potyka* csak az 1880-as évek előtt élt e tóban. A Veresrétben tiszta csuka volt, a Vadastóban csak kárász $\frac{1}{2}$ —1 kilósak is, a Királytóban kárász és keszeg, a Szilásban csuka szemenként, apró keszeg több, kárász sok.

Újfehértón 50 család halászatból tartotta fenn magát és jómódúak voltak. De a szegény emberek is halásztak a földesurak engedelméből élelmük keresésére. A földesurak tilalmazták a határban levő vizekben fogott halaknak a lakosok által más faluba való vitelét. Amint azonban az 1826 ápr. 30-án kelt hivatalos iratból olvasható, titokban egyszerű másszor mégis elvitték azt más községbe is a szegény asszonyok, akik kereskedtek vele. A valóságos halászok azonban vitték a szép halat Hajdúdorog, Bököny, Geszteréd, Hajdúböszörmény és Debrecen helységekbe és helyben is árulták.

Halászó szerszámok közül legtöbb volt az *ötabroncsos, kétverséjű verse*. A halászok csapatosan állították le. Egész csapat 6 hálóból állott, fél csapat 3 hálóból.

Az állóvizeknek, tavaknak a *gyalom* a szerszáma. Németh György halásznak is volt 70 öles. De 100 ölest is készítettek. Télien használták, mert nyáron hínáros volt a víz. Tiszta vízen egy húzásra 15 mázsa halat fogtak vele. Két hétben egyszer gyalomoltak.

Télien használták az *egyeshálót*, amelynek széles szárnya van, mondták a fent említett halászok, mely alatt a veresháló értendő.

Tavasszal *szigonyoztak*, mikor ívik a hal. Ez pedig búzavirágzáskor (május vége) kezdődik és öt hétig tart. Nyáron keveset használták, mert a hal a nádasba húzódik a halászok nagy bosszúságára. Ősszel inkább fogtak vele. *Három-négyágú szigonyt* használtak. Csónakról és ladikról szigonyoztak.

Csuka fogásra *horgot* használtak, mégpedig sárgarézbőlvalót. Éppen ezért *csukahorognak* hívták. Boltban vették, darabja 10 krajcár. 7 cm hosszú volt. 4—5 öles *ínra* ritkán, ölnyi távolságra, alkalmaztak

egy-egy horgot. Ráhúztak egy kis halat, amit a csuka bekapott. Egy 8 kilós csukában másfél kiló apró halat találtak. Ezért vált közmondássá: *Telhetetlen, mint a csuka.*

A húzóháló 8–10 m nagy, *seggi* van. Súly rajta. Melligérő vízben két ember húzta pucéron.

A *tapogatót* régen használták, mikor még volt potyka, azt boringták vele. A 80-as években már nem alkalmazták.

A megfogott halakat tojásalakú *haltartóba* rakták. Egy mázsa fért bele. A haltartó kast veresgyűrű és fagyalvesszőből fonták, amit Körtevélyes erdőből hoztak, meg az Eresztvényből.

Az egy darab tölgyfából való *csónakot* 170 pengőért vette Németh György halász. A deszkából való *ladik* 20–30 pengőbe került. A ladik 8 mázsa halat elbírt vagy 10–17 embert. A fogott halakat előbb a ladik *balkonjába* tették, onnan a haltartókasba. A csónakot, ladikot lapáttal hajtották, melynek feje 50 cm széles volt. A csónakban 6–7 méteres *rudak* állottak, meg *vízhányólapát*, mint annak tartozékai.

Akkor, mikor 1882–93 évben három részletben eresztették le a vizeket, rengeteg sok halat fogtak. Nagyrésze beledöglött a mocsárba.

A csíkot *csikkással* fogták gödrökben. Egy csík ára 4 krajcár volt. A csík 30 cm nagyra megnőtt. Főzték káposztában, sütötték tepsiben, zsírban, olajban és tojással is.

Nadály is sok volt. Úgy fogták, hogy bementek a vízbe pucér lábbal, melyre ráragadt a nadály. Ha az orrát megszorították a nadálynak, azonnal eleresztette az emberi testet. A városban adták el.

Március 13–16 közt kezdtek kimenni a vizekhez. A parton álló kunyhóban többnyire ketten tartózkodtak. Mikor befagyott a víz: hazamentek.

Nyíregyháza nagyszámú vizeiről nemcsak az öregek tudnak, hanem a városi levéltár is sok adatot őrzött meg. A várost mocsarak vették körül. Bent a városban, a mai Károlyi- és Dessewffy terek helyén korcsolyapályák, vadvizes kaszálók terültek el.

A *Kótajvölgyi főcsatorna* csak hivatalos név. Ez a természetes vízfolyás régi írásokban és térképeken *Folyás*, *Butyka-folyás ere*, *Ér* és *Érfolyó* néven szerepel. Hajdúhadház közbirtokossági legelőjén az ú. n. Vermestóból ered és a város nyugati oldalán haladva Kótajon keresztül folyik a Lónyay csatornába. Császárszállásnál az újfehértói híd közelében jön a város határába. Két partján néhol 50–60 cm csigahéjjal vegyes. Az Újkisteleki szőlők mellett eltözegeedett. A turfa réteg 1870 évek végén begyulladt és napokig égett. A város több ízben mélyítette, mert beiszapolódott, kiöntött és tetemes károkat okozott. A Vasárnapi Ujság 1857 évfolyama szerint „kitűnő kacszázó hely”. Sokszor kiöntött és elöntötte az Éralját a Dessewffy térig, ahol salétromszérű volt. *Horoggal*, *tapogatóval* halászták a benne levő halakat. Ha kevés víz volt benne, *bottal ütötték a keszeget*, meg a *kecsegét*.

Tavak és vizes területek: *Szelkótó* 22 hold. *Rozsrét* 134 hold. *Kerekítő* a Debreceni út alatt 23 és fél hold. *Elető* a város délnyugati részén az államvasúti pályaudvar mellett 40 hold. *Bujtos* a város keleti oldalán. Az 1804-i térképen *Polyhoslaposa* 200 holdnyi mély tófenék. *Bojtos*, *Bujdos* néven is írták. 1797 évi aszálykor kiszáradt. 1849-ben lecsapolták. Nádas tó volt, de tisztása is volt. Halászták.

Csikot is fogtak benne. *Kettőstó* a Tokaji út mentén 45 hold. Állítólag kendert áztattak benne, de 1884 évi irat szerint 10 forintért Tarcal Andrást jogositotta fel a város a halászatra. Ugyanebben az évben Tirpák András és Hrubí András juhfüröszlésre kérte 4–5 napra az Elet-tóval, de a tanács nem engedte meg. *Bogárrzó* a tokaji országúttól északra 1 kilométerre, a Kettőstó közelében. 10 hold vizes, nádas, gyékényes, zsombékos terület. Csikot és nadályt fogtak benne. *Kerektó* a Kettőstótól délnyugatra 21 hold. *Szarvassziget* a város felett az Ér folyó nyugati oldalán 170 hold. Két részből állott, egy homokbucka vágta ketté. *Büdöskátyúnak* hívták. Álligérő víz volt benne. Az 1797 évi aszálykor kiszáradt. *Ponty* volt benne legtöbb, azonkívül *süllő*, *csuka*, *kárász*, *cigányhal*. A tó szélén *tagogatóval*, *teszi-veszivel* fogták a halat és *kassal* is meritették. Télen sok *csikot* fogtak leken át. *Szűrővel* merték. *Hordószámra* árulták. A *Szarvassziget* vizét 1883-ban csapolták le. *Bikanyomás* 102 hold, összefüggött a *Szarvasszigettel*, *Bikarét* (a volt Újvásártér) 48 hold. *Igricetó* az orosi határban van. 300 holdnál több, de átnyúlik Nyíregyháza határába 11 hold. A város északi szélétől felnyúlik a Sóstóig. Halakban oly gazdag volt, hogy forró nyáron, midőn a vizek megapadtak, az összefogdosott halakkal a disznókat etették. Egy ágát *Kis Igricének* hívták. 1879-ben csapolták le. Azután még évekig csörgedezett a Bujtos északkeleti részét északkeletről délnyugati irányban átszelő kicsiny árokmederben, táplálva az agyaggödöröket vízzel, hallal. Az Igrice csatornájában *csík* és *nadály* volt. *Kenderáztató* a város erdeje Égettsere részének nyugati oldalán 6 hold nagyságú tó. Halastó volt. Csak a neve mutatja, hogy kenderáztatásra használták, de erre az öregek már nem emlékeznek. Kisebb tavak az erdőben: *Cambellapos* a Vadaserdő részében a MÁV mellett 3 hold csigásvíz, nyáron kiszáradt. *Hosszúlapos* a Hímhegy keleti oldalán 5 hold mély, csigás mocsár. *Kigyófészek* volt. *Markólapos* 5 hold. *Nagylapos* az Égettsere északnyugati sarka 5 hold. Közepén a *Vályogvető*, mely $\frac{1}{2}$ hold, a tanyasiak kishálóval fogták benne a halat. *Tolvajlaposa* 4 hold, hirtelen meredek gödör. Gazos vizében cigány- és kárászhal élt, amit versével fogtak a 70-es években. Sóstó a város erdejének északkeleti oldalán szikes vizű halastó, 22 hold. Nem volt mély, úgyhogy nyáron kiszáradt és a benne levő halak kidöglöttek. Széle nádas volt. Tiszta vizében *kárász*, *cigányhal*, *ponty*, *csuka* és *veresszárnyú keszeg* élt, melyeket *emelő*-, *húzó*- és *verseháló*val meg *tapogatóval* fogták. A Sóstó vizét 1882 évben vezették le. 1931-ben strandfürdővé alakították át a régi medrét.

Simai főfolyás völgyében találjuk az Újfehértó határába eső *Meszlingtó* 30 holdnyi vizét, azután a Nyíregyházához tartozó Símapuszta vizeit: *Nagyszék* 208 hold szikes vizű tó, melyben sok *csuka*, *kárász* és *cigányhal* élt. A széle nádas. *Kisszék* 32 hold nádastó. *Nádasréttava* 84 hold. *Nagylapos* 103 hold. *Mándtelekítő* (ma Mandató) 146 hold szikes vizű, *Bencs Mátyás vize* a Jakustótól délre 56 hold. *Jakustó* a város határának északkeleti részén, a tokaji országút melletti Jakus bokortanya alsó részén. A közelében fekvő *Kofarét* 6 hold, *Sóskút* 50 hold, vizes időben egybe folyik össze. A Jakustó árterülete 130 hold. A víz árja és a csapadék szerint különböző mélységű volt 25 cm-től 150 cm-ig. A közepe, 20–25 hold, nádas volt. Sok hal élt

benne: *csuka*, *ponty*, *veresszárnyú keszeg*. Az 1—5 kilogrammos halak nem tartoztak a ritkaságok közé. A tanyabokor lakosai a halat kosárral fogták. A nádas közt levő tisztásokat, meg a tó szélét *tapogató*val keresték fel, mert a hal itt szeret meghúzódni. A tírják gazda nadrágja szarát felgyűrve, mezítláb s a tapogatót kézbevéve gázolt a vízbe. A nádas szélén hirtelen leborította, a benne rekedt halat kezével kivette s a gyerek által utána vitt kosárba dobta. A víz levezetése után a levezető csatornában *három abroncsos varsát* helyeztek el. Este letették, reggel megnézték, fogott-e. A tó vizén maguk készítette *csónakon* jártak és úgy szigonyozták a halakat. Mondják, hogy a *halat csónakról is lötték*. 1920 telén a tó északnyugati folytatásában sok csukát fogtak a gyerekek a jég alól. Sok *csík* élt a tóban. 1920-ban több volt a csík, mint a nád. 20—22 cm hosszúak. Mikor a víz lement, bűdös volt a rét. *Bibicere* a Kisszéktótól ered ki, 50 hold. *Királytelki Sóstó* valamikor 256 hold gyógyhatású, szikes tó. Évenként fogyott a vize. A régi térkép szerint 56 hold. 1882-ben még 10 hold volt, ma már csak 2 hold. *Pálinkáslapos (Pálinkástó)* a királytelki vasúti állomással szemben 147 hold. Sok potyka volt benne. *Sőrekútlapos* az országút mellett a szántóföldek között 46 hold. A benne levő sok potykát fogták *kosárral, hálóval, rostával, kötővel*.

Nyíregyháza határában levő vizekben, különösen az Érfolyóban foghatott halat mindenki, de voltak valóságos halászok is, akik árendáltak vizeket, vagy pedig felesben halásztak. Gyakran úgy egyeztek meg, hogy a fogott halak egyharmad része lett a gazdáé. Halász család volt a Koleszár család. Halász volt az apjuk is, akit Jánosnak hívtak. Fiai: József 80 éves, György 63 éves már régebben elhalt, Mihály 80 éves korában 1941 őszén. Társai: Gerbár Mihály 60 éves, Tomasovszky András voltak. Halásztak a Szarvassziget, Nagyszék, Hosszúhát, Szelkötő, Kettőtő, Ökörítőban. Azonkívül eljártak Nyírmada, Rakamaz, Vencsellő, Gáva községek határaiba a morotvákba, holt Tiszába halászni, sőt Tokaj, Keresztúr, továbbá a kis Hortobágyon és Beregszász alatt is megfordultak nyaranként. Fogták a halat *gyalommal* a tiszta vizeken, melyhez 6 ember kellett. *Versével*, mely egy vagy kétszárnyas volt, *merítőhálóval, kishálóval*, mely utóbbi 3—4 méteres és körülmentek vele a parton. Ha elapadt a víz, *tapogatót* használtak. A *háromágú szigony* is kedvelt szerszámuk volt. A fogott halakat régen maguk a halászok árulták, később zsidó kereskedőknek adták el. Koleszár Mihály télen az erdőt bujta, a hálókhozvaló abroncsokat, a halfogáshoz szükséges karókat szedegette össze, de tuskaboronának és seprűnekvaló kőkény- és galagonya-, meg fagyalvesszőt is. Odahaza hálót kötött, tavasztól télig halászott.

*

Az elmondottakból láthatjuk, hogy a Nyírségnek a csatornázás, tehát 1883 előtt igen sok kisebb-nagyobb terjedelmű vize volt, nem is említve a *kotymányokat, kutyrokat, tocsogókat, apróbb fenekeket*, melyek legtöbbjében szintén élt hal és csík. Mennyi lehet azon vizek száma, melyek nevét már elfelejtették!

A vizek nagyszáma mellett a halbőségről elég fogalmat ad az öregek mondása, hogy „a halat kaskával *merítették*.” Legtöbb volt a

csuka, potyka, kárász és a *tat*- vagy cigányhal; kisebb számmal a *sigér*, meg a *veresszárnyú keszeg*; a csatornákon ritkán feljött a Rétközből a *harcsa* is. A *csik* és *nadály* megszámlálhatatlan, a *rák* és *kígyó* vagy *csuszó* is annyi, hogy több községben sokalták a nagyidejű emberek. Minden község határában fogták még a *teknősbékát* is. Alig volt olyan község, ahol az adatszolgáltató öregek el nem mondták volna, hogy akkora halakat fogtak és hoztak haza, hogy a vállra véve a hal farka a földet septe s a sarkukat verte. Mint különlegességet megemlítem a *szélhajtó keszeg*, *szűrőshátú sillér* és a *szűrős süllő* halneveket. E két utóbbi alatt, mint a jelzők mutatják, a *sigér* értendő. A Nyírség jellegzetes négy halának, a csukanak, potykanak, kárásznak és a tathalnak a neve a helynevekben ugyancsak előfordul. Így Ramocsaházán *Csukáskátyú*. Leveleken *Csukástó*, Rohodon *Kárásziszeg*, Leveleken *Kárásztó*, Kemecsen *Kárászoskopymán* neveket találjuk meg. Nyírpazony határában van *Potykas* halasvíz, Nyírbogdányéban *Tatostó*. Leveleken és Kállósejében különben megtaláljuk a *Halastó* nevet. Megemlítem még, hogy a kígyóról is elneveztek egyes részeket. Így Petneházán *Kígyós*, Szakolyban és Napkoron *Kígyósrét* helynevekben maradt fenn. Nyírbogát határában pedig *Nadályostisztája* helynév tartotta fenn maig a nadály egykori bőségét.

A Nyírség nagyszámú vizeiben élő temérdek hal fogására minden időben kevés szerszámot használtak. Legfeltűnőbb az, hogy az egyvékástól többszáz holdig terjedő állóvizek, tavak halfogó főszerszáma nem a gyalom volt, hanem a szigony, mely a Rétközben és a Tiszán úgy szólván segédszerszámként szerepelt, vagy csak az ívás idejére szorítkozott. A Nyírségben a szigonyt egész esztendőn át használták. Mondhatjuk, hogy a Nyírségnek nincs olyan községe, ahol szigony nelt volna, nemcsak a szabályozás előtt, hanem egész napjainkig. A most folyó második világháborúban hatóságilag elrendelt „vasnapokon” kerültek le a padlásról az utolsó darabok. Azelőtt az ócskavasas zsidóhoz hordták. Mindazonáltal a Jósa Múzeum részére is tudtam szerezni annyi példányt, hogy néprajzi gyűjteményében majdnem mindenik típus képviselve van. A nyírségi és tiszai, illetve rétközi szigonyok közötti legfeltűnőbb különbség a szerszám nagyságában észlelhető. Az ott élő nagy halakat ugyanis nagy, erős szigonnyal tudták megfogni, a nyírségi csekélyebb mélységű tavak kisebb halainak, kisebb szigony is elég volt. A múzeum 446 leltári számú rétközi háromágú szigonyának az ága 32 cm nagy, az 1962 lt. sz. nyírségi ötágúé csak 8 cm. Az előbbi szélessége 15,5 cm, az utóbbié 11,5 cm. Míg a tiszamenti szigonyok többségükben 2–3, esetleg 4 ágúak, addig a nyírségieké 1 ágútól 16 ágúig terjednek. Az ágak számának növekedésével fogy az ágak vastagsága. Az egyes ágak visszajai hegyesek és ellentétesen váltakoznak (lásd a képet). A különböző nagyságú szigonyokat helybeli kovácsok csinálták és valamennyi köpűs az egyágú kivételével. Csak Szakoly községből van adat, hogy boltban vették.

Az esteli és éjjeli szigonyozáshoz világításra használtak *lobbanót*: maréknyi, összekötött nádcsomót (Ramocsaháza). Használtak továbbá nádból összekötött csóvát, gyékénypólyikából *csutakot* (Nyírtass), karvastag *nádfáklyát* (Pócspetri, Sényő), *gyékénypólyika fáklyát* (Nyírtura). Csinálták a fáklyát napraforgó szárából is. Ilyenkor fonalat vagy

spárgát tekertek rá és azt beszurkolták (Napkor). Lámpással is világítottak, melyben gyertya égett. Mégse ezt mondták *gyertyázásnak*, hanem azt a műveletet, amelynél nádcsovát égettek, amint azt a Biri községben lakó id. Donka Mihály 86 éves lakos részletesen elmondta (lásd ott is) Égettek télen a jégen szalmacsóvát és rőzseköteget (Besenyőd), a közeli erdőből hozott fát (Baktalorántháza). A vízparton is raktak tüzet fából (Petneháza). Szakolyban az összekötött, meggyújtott nádcsovát *gyertyánnak* mondták.

Ófehértón nem gyújtottak világot, hanem megvárták a napkeltét, mikor a hal a víztetején van és akkor dőfték meg.

A fogott halat *bakóba* (Nyírtura), *halastarisznyába*, *halaszákba* (Ófehértó), *vesszőtartályba* (Nyírtura), *haltartóversébe* (Sényő) rakták.

Sényőn télen kiterítették a fogott halat a padláson és onnan fogyasztották.

Nyári időben a tutajról való halászást Balkány, Gyulaháza és Nyírbogát községekben említették. Dolgozatom befejezésekor értesültem, hogy a Nyírség más községeiben is ismeretes és használatos volt. Gerendákra szegezett 4 m hosszú deszkából állott a *tutaj*. Gyakran csak a nagy teknőre erősítették a deszkákat. A csúrajtó is ugyanezt a szolgálatot tette, de ez utóbbiak életveszélyesek voltak, könnyen billentek. Leginkább szigonyoztak róla, de a versehálót is ezen vitték be a vízbe. Hogy a vizeken, még ha nádas volt is, csónakon jártak, a Gyulaháza határában levő *Csolnakösvény* helynév igazolja. A tó tisztására ugyanis csak a nádirtással keletkezett vízi úton juthattak be. Ezt a vízi utat Nyíradonyban *csónakjárásnak* hívták.

A szigony után a *verse*, leggyakrabban használt nevén a *letevő* volt a legáltalánosabb. A három- és az ötábronsos versét használták. Még pedig inkább a *háló*-, mint a *vesszőversét*. Tettek bele napraforgó-laj-pogácsát, keményre sültt kenyérdarabot, csontot, stb., amikre jobban ment a hal a versébe. A versét túlnyomó részben nagy vizeken is egyesével rakták le, nem csapatosan. Ha csapatosan tették le, egy csapatban Rohodon 4, Újfehértón 6, Ófehértón 8 drb volt. A versét általában nemcsak rakottavesszőből, amelyen *birke* van, meg vesszűzből, hanem Napkoron liciumból és szőlővenyigéből is csinálták. Besenyődön *varsának* mondja Tar Lajos 92 éves lakos a versét. Ezzel télen a csatornában és árokban a jég alatt úgy fogták a halat, hogy a varsát elhelyezvén a csatornában a lék alá, vízfolyás ellenében, tovább mentek előre 200–300 méternyire, de minden 4–5 lépésre lyukat vágtak a jégen. Ezután 4–5 m hosszú botokat nyomtak a jég alá, melynek végére használt bőrdarabot, elnyűtt csizmatalpat erősítettek. A botokkal zavarták a halakat lyukról lyukra, be a varsába. Ezt az eljárást *botlózásnak* nevezték.

A *vétert* csak Kemecsen és Laskodon említették, de éltes emberek egybehangzó véleménye szerint, elterjedt volt az egész Nyírségen. Vesszőből fonták. Ebbe is tettek keményre sültt vakarót, napraforgó-pogácsát, mint a letevőhálóba. *Sztripszky Hiádor* közölte rajzát a Néprajzi Értesítő 1904 évfolyama 239 lapján. Besenyődön *halkasnak* mondták.

Nyírtasson a verse szárnyából, amit le lehetett venni és visszatenni, *teszi-vesszihálót* csináltak.

A verse után következik a *húzóháló*. Két rúdra kötött 3—6, 8—10 m hosszú hálót két ember húzott a vízben. A közepén *segginék* nevezett nagy zsák volt. Ennek a közepére követ kötöttek, ami lehúzta. Nyírkarászon alakja után *lepedőháló*nak hívják. Nemcsak a szigonnyal, hanem a lepedőhálóval is halásztak éjjel. Szalmacsóvát gyújtottak s annak a fényénél folyt a halászat.

A kis *kétközsháló*t csak Bökönyben említették.

A *kisháló*t Nyíregyházán használták.

A *kaparóháló*t csak egy községben Petneházán ismerték.

A *gualom*, mely a tavak, állóvizek nagyhálója, Rohod, Napkor, Nyírtass, Újfehértó és Kemece községekben volt használatban. Tehát oly vidéken, ahol tiszta vizek voltak. Laskod, Ór, Vaja vidékén nem ismerték. Télen jég alatt használták. Nyáron a hínáros vizekben nem vehették hasznát. Bérlo halászoknak volt inkább, mert sok pénzbe került a gualom, szegény embernek nem telt rá.

Az *Ádámrekesz* (Baktalorántháza) helynév a vész használatát sejteti.

Kemecsen télen úgy fogták a halat, hogy kétágú rúdra kosarat kötöttek, a leken bedugták és telehúzták ki a merítőhálóhoz hasonlóan. Besenyődön a kaska fülére kötelet kötöttek s úgy tették a lékbe. A kötél másik végét egy dorongra kötötték, ami nem engedte a lékbe esni a kötelet. Egész éjjel a vízben volt a kaska, csak reggel húzták ki.

Elterjedt volt a fagyal és fűz vesszőből fogott *tapogató*, úgy a kerék-, mint a négyszögletes nyílású alul-felül vasabroncsos. Gyulaházán *nyeles tapogató*t használtak.

A *horgot* inkább télen használták, léken keresztül. Cigány csinálta acélból, kaszaoromjából, de boltban is vették. Érdekes, hogy Újfehértón és Nyírkarászon sárgarézből való horgot használtak. Az öreg halászok mondása szerint régen általános volt a rézhorog. A Jósa Múzeum néprajzi gyűjteményébe Balsárol került egy vörösrézhorog (1. kép, 9.).

Nyíregyházán és Nyíradonyban szerzett adatok szerint *puskával lötték a halat*, különösen íváskor.

Fogták a halat az elsorolt szerszámokon kívül *szabadkézzel*, ütötték *boittal*, a jégen vágott lékből kapkodták *sarlóval*, *nádvágógagucscsal*, *lapáttal*; merítették *kassal*, *rostával*, *szitával*, az asszonyok és lányok pedig *kötővel*. Mindegyik fogási mód a kezdetlegességén kívül a halak sokaságát is mutatja. A Berkesz határában levő *Kiskaska* helynév a halmerítő-kas nevéét és alakját őrzi.

A *maszlagolást* csak Ór és Vaja községekben alkalmazták.

A vizeket halászták ráértükben a lakosok, kiváltképen a szegénye, de a földel bíró jobbágyok, kiscgazdák is. Állandóan csak a valóságos halászok, akik bérelték a vizeket a nemesektől vagy a földesuraktól, pénzért, vagy részből halásztak. Ezek kint a vízparton kunyhóban tartózkodtak jégtől jégig. A halászok zsidóknak adták el a halat, azok kereskedtek vele. De maguk is szállították. Leginkább Nyíregyháza, Nagykálló, Kisvárd, Debrecen, Böszörmény, Hajdúnánás, Hajdúdorog, Bököny, Geszteréd községekbe, illetve városokba. Szegény asszonyok kicsiben foglalkoztak vele helyben adták el, vagy a szomszéd falvakba vitték át értékesíteni. Laskodon még a gyerek is *halkupec* volt, meg *nadálykupec*.

A csikot *csíkhassal*, esetleg — mint Rohodon is — *sokágú szigonnyal* fogták. Őrben *kézzel* is. Máriapócson a vármegye árkában *csíkgátat* is csináltak. Napkoron és Gyulaházán *Csíkgát* nevű vizes helyeket találunk.

A rákot *rácshálóval* meritették.

Teknősbéka majd minden vízben volt, de nem mindenütt fogták. A sekély vizekben mászkáló anyakocák ették meg a teknős tojásait.

A nadályt saját testükön fogták meg legtöbbször, de kézzel is könnyen tudták fogni felzavart vízben.

Kiss Lajos.

*

Fischerei im Nyírség (Kom. Szabolcs).

Im Nyírség (Komitat Szabolcs) gab es mehr als 500 kleinere und grössere Teiche, die den dortigen Bewohnern eine vorzügliche Möglichkeit zum Fischfang boten. Das wichtigste Fischergerät war die Fischgabel, von der mehrere Formen im Nyírség bekannt waren (s. hiezu die Abb. im ung. Text). Wenn das Niederstechen der Fische mit den Fischgabeln abends oder in der Nacht stattfand, wand man Binsenbündel und bei dem Lichte dieser Fackeln arbeitete man. In den Winternächten machte man am Eis oder am Ufer ein Feuer aus Stroh und Astholz und versuchte, die Fische auf solche Art anzulocken, um sie dann mit den Fischgabeln niederzustecken. Man fischte auch mit verschiedenen Reusen aus Ruten und Netzen. In die Reusen legte man Brot oder Knochen als Köder, damit die Fische leichter hineingingen. Bekanntere Fischnetzarten waren noch die „véter“ (s. die Abb. dieser Reusenart in „Anzeiger der Ethnographischen Abteilung des Ungarischen National Museums“, 1903—1904. S. 169. Fig. 4., 2.), ferner die verschiedenen einfachen Zugnetze, das Scharnetz, die Wade (Wadenetz), der Deckkorb. Das Andenken an den Gebrauch der Fischzäune hüten nurmehr die Ortsnamen. Die Angel wurde eher nur im Winter verwendet. Während dem Laichen wurde mit Gewehren nach den Fischen geschossen. Zu den primitiven Fischfangarten gehört das Fangen der Fische mit der Hand. Die grösseren Fische wurden mit Stöcken niedergeschlagen. Bei der Gifffischerei wurden giftige Pflanzen (Euphorbia, Datura) verwendet.

Im Nyírség war es eher die ärmere Bevölkerung, die sich mit Fischfang befasste. Mit den Fischen trieb man Handel. Man führte die Fische mit Karren auch an 50—60 Km entfernt liegende Orte. Ausser den Fischen, fing man auch die Schildkröten, denn das Fleisch dieses Tieres spielte einst in der Volksernährung eine Rolle. Auch den Blutegel fing man, denn er fand in der Volksheilkunde Verwendung.

Das Andenken der Plätze, wo man Fischfang betrieb, wird von den Ortsnamen gewahrt. Diese Ortsnamen werden vom Verfasser im ungarischen Text aufgezählt.

MŰVELTSÉGTÖRTÉNET ÉS BABONAFEJLŐDÉS.

Szent István, Szent László és Könyves Kálmán dekrétumaiból, az akkori zsinatok penitenciális kérdéseiből egész sorozatát ismerjük régi babonáinknak.¹ Tudunk boszorkányhitükről, a gonosznak kolompolással és körülszántással való távoltartásáról, az állati dögvészt előző lókoponya karóra tűzéséről, a betegségnek a széllal való elvitetéséről, a betegség-megelőző újtűz csinálásáról, szerelmi és termésvarázslataikról, a szerencsevarázsló bakfazékdobásról, a madarak hangjából és szokatlan viselkedéséből való jóslásaikról. Vegyük még ezekhez a krónikák és kódexek hasonlóan magyar jellegű babonáit is. *Kinnamos* görög történelíró szerint amikor Manuel seregei 1152-ben Zimonyt ostromolták, egy magyar asszony hamut szórt a görögökre, aztán szoknyáját felemelte, hátat fordított s meztelen alsó részét mutogatta nekik, közben mormoló hangon varázsigéket énekelt, azt vélve, hogy ily módon megtöri a görögök erejét; egy katona azonban a várfal alól célba vette s nyilával éppen azon a helyen találta el: „quem euicendis natura excrementis fecit”.² A Margit-legenda szerint amikor Lucid apácának elakadt a hangja, nyálat tettek szájába, a torokfájós apáca nyakára pedig maga Boldog Margit helyezte rá az ökörgané-kötést.³ S az 1488-as évekből való bagonyai ráolvasó úgy akarja a szemdaganatot gyógyítani, hogy egy fenyőbokrót karddal vágdalva kiirtással fenyeget, ha a betegről a bajt el nem veszejt.⁴

A Kálmán király aranygyűrűjén olvasható felírás azonban már idegen és tudós termék, egyike a középkor Európa-szerte ismeretes carmina phylactericáinak: „Anulus Colomanni regis + gut. gut. gut. ani. tabal”, azaz: a köszvényt gyógyítsd meg, ó Balthasar.⁵ S ennek az idegen és tudós hatásnak köszönhetőek azok a vallásos ráolvasók⁶ is, amelyek közül egynehány még ma is él a nép közt, mint pl. a Krisztus lova lábának kifícamodására hivatkozó bagonyai, a süly ellen az Atya, Fiú és Szentlélek hatalmát segítségül hívó⁷ s a hideglelést a Krisztus győzelmére hivatkozással gyógyító ráolvasó.⁸

A XV. század csizióiban is több a falusi és polgárembert jobban érdeklő természeti tapasztalat, mint a misztikusan tudós babona. Ezért aztán csak nagyon kevés köztük az efféle feljegyzés: a bő szilvatermésre nagy háború következik, a sok tücsök dögvészes esztendőjt jósol, — amelyekben az ok és okozat között semmiféle összefüggés nem tapasztalható, de annál több a természetes alapokon nyugvó gazdasági tanács és időjóslás; ezért azonban már ott találjuk köztük a Medárd- és Vince-napi jóslatot is.⁹

A XVI. századdal egyre növekvő babona-feljegyzéseink vizsgálatánál azonban már számba kell vennünk, hogy e babonák sohasem a feljegyzés esztendejéből valók; jóval ismeretesebbek voltak már azelőtt is, amikor feljegyzésre kerültek. Még a nyilas korszakra mutat pl. az a XVI. században feljegyzett babonánk, hogyha vas kerül a testbe, friss lúdganét kell a sebre kenni, az majd kihúzza, — s éppígy abból, hogy a pappal való találkozás bajhozó jelentősége *Bornemisznánál* talált első feljegyzésre, nem kell *Takács Sándorral* arra következtetnünk, hogy e babona annak köszöni eredetét, hogy a török kémek rác papoknak öltözve járták az országot, hiszen e babona keletkezésére már a térítés ideje is elég alkalmat adhatott. Így aztán a XVI. század elején feljegyzett babonáink is, főleg azok, amelyek a penitenciális kérdésekkel egyező célúak és jellegűek, jóval régiebbek feljegyzésük idejénél.

Vizsgálatunkban a következő kérdések irányítanak bennünket: milyen régi célokra és motívumokra mutatnak vissza s milyen új célok és motívumok tűnnek fel vagy uralkodnak bennük, mert a célok és motívumok összefüggésben vannak az étellel. Az emberöltők érdeklődése rámutat a kor érdeklődésének általános irányára, az emberöltő gondolkodásának tartalmára, szóval arra, hogy a történelmi viszonyok s az élet fejlődése hogyan hatottak a

magyarság hitvilágának fejlődésére. Ez teszi babonáinkat a népi műveltség-történet forrásaivá.

A XVI. század magyarját még mindig az embereket kísértő, csábítgató és megbosszuló ördög foglalja el. *Bornemisza Péter* luteránus szuperintendens Ördögi Kísértetei említik először a dobáló ördögöt, aki kövekkel hajigálja meg az utcán járókat s a házban összevissza dobálta az edényeket.¹⁰ S ez az ördög azóta is országSZerte él és működik nemcsak a nép, hanem a tanulabb osztály fantáziájában is.¹¹ Aztán *Bornemisza* is egész sereg ráolvasót jegyez fel a megszálló ördög kiűzésére.¹² A boszorkány nála még csak az ősi sámánok női segédeinek utóda: a tehén tejét a magáéba varázsolja és megérti az állatok nyelvét. Az előbbinek különböző módjaival telve vannak boszorkánypereink,¹³ az utóbbi pedig ma is élő hit. Boszorkánypereinkből azonban többet is tudunk a kor boszorkányairól; dongó alakjában berepülhet az ember szájába, — nem szabad neki semmit kölcsön- vagy ajándékba adni, mert azon át megronthatja az embert, — ha a lába nyomába lépnek, morogva hátranéz, — a csorda hazajövelelekor minden tehén szarva közt egy boszorkány ül.¹⁴ A szemverés apotropéikus fügemutatásának babonáját is már egy 1505-iki feljegyzésből ismerjük: „cepistis digitis vestris dentes vestros per modum Itatorum, dando mihi ficus, tamquam Christo ante columpnam Judaei faciebant”.¹⁵ Az ördög és a boszorkányok mellett a halottak is kísértenek; ezért *Bornemisza* szerint¹⁶ a halottasháznál nem jó köszönni, *Félegyházi Tamás* szerint¹⁷ pedig a halotti torral és a szegények jóltartásával a lelkek megválthatók. S megemlékszik *Bornemisza* a nézőkről és olyan bűbajosokról is, akik „holt tüzet vízbe hánynak, rosta és szita által cselekszenek”,¹⁸ az 1595-iki medgyesi zsinat határozataiból pedig kiderül, hogy még a papok is gyakran fordultak gyógyíttatásuk végett a bűbajosokhoz.¹⁹ Felhoz aztán *Bornemisza* egy olyan szerelmi varázslást is, amely nemcsak boszorkánypereinknek gyakori adata, hanem országSZerte ma is élő babona-motívum: mázolatlan, tehát még használatlan cserépfazékba levelibékát tesznek, a fazekat kilyuggalt papírral lekötik s hangyabolyba ássák; pár nap múlva csak két kis csont marad a békából: egy tü- és egy gereblye-alakú, s ha ez utóbbit észrevétlenül a legény ruhájába akasztva maga felé húzza a lány, magához húzza annak szerelmét is.²⁰ S „több ezer hasonló is vagyon” ehhez, mondja *Bornemisza*, s boszorkánypereinkben találunk is egyet: a lány minden testrészt lemossa borral s ezt a legénnyel megitatja,²¹ — *Meliusz Juhász Péter* pedig nem győz panaszkodni az ide-oda vándorló és catanance amatoriát (chondrilla iuncea) áruló tót kuruzslókra. Azt mondja aztán még *Bornemisza*, hogy a menyasszony ne adjon ajándékba kést vőlegényének, s hogy a házi hatalmat megszerezni akaró menyasszony ezüstpénzt ereszt le öve mögött az oltár előtt; mindkettő ma is ismert babona, de a XVI. századból más, ugyane körbe tartozó adataink is vannak: ha a borsfüvet főve eszed tehenhússal, felgerjeszti benned a szerelmet.²² A vőlegény titokban levágott hajfürtjét a menyasszony hajába fonják, hogy a feleségét majd soha meg ne verhesse, s ha a házastársak száját tudtokon kívül bekenik a másik fél ganajával, halálosan meggyűlölik egymást.²³ S az óvónevekül használt keresztnevek magyarázatát is megadja *Bornemisza*: akinek már több gyermeke meghalt, az újszülöttnek *Farkas* nevet kell adnia és ma is élő szokás, hogy az újszülöttet kiadják az ablakon s háromszor megkerülik vele a házat, hogy hosszú életű legyen. Végül a Luca-napi durgálásnak vagy sutulásnak is *Bornemisza*nál találjuk első írásos feljegyzését, de már egészen újkori keresztény termék az a babonája, hogy a szájban hazavitt szentostyát a méhkasba kell tenni, s akkor a méhek jól mézelnek.

A *Bornemisza* adatain kívül már nem sokat mondhatunk a XVI. századi magyar nép babonáiról. Ismerünk egy vajvarázsló ráolvasót,²⁴ a jégfelhő elé harangozni szokás,²⁵ a vádlót háromszor megkerüli, hogy ellene vádat emelni ne tudjon,²⁶ igézés ellen temondádfüvet ásnak a szülőház kü-

szöbe alá;²⁷ adataink vannak a rontó megidézésére kapcafőzéssel, lábnyom-felvétellel s a tehén ganajának verésével, a gyermek feje fölött rostán át való önöntésre a betegség kitudása végett, a betegnek ijjon való átbujtatására.²⁸ A különböző betegségek gyógyítására szolgáló fűveket Mindszentek havában,²⁹ hétköznap,³⁰ temetőben,³¹ reggel s háromszor köszöntve szedik.³²

A többi adat mind csupa könyvbabona: a rózsajel-ecet a szívet ágyú előtt erősíti, a diptamus s a temondádfű a sebre borítva kihúzza a nyilat és golyót.³³ *Beythe* és *Meliusz* ajánlják először a különböző fűvek helyett a nárciszt, rebarbarát, gyopárt, koriándrumot, fűgét, mandulát, pomagránátot, a fák belső héjának főzetét, s ugyancsak ez időben tűnnek fel, mint gyógyszerek, a különböző állati testrészek: a fekete kakas gyomrán való hártya vérhas ellen,³⁴ a szárított gólyaszív pora borban kiűzi az emberből a békát, a szarvas szívében levő csontocská pora közöszülés előtt italban bevéve elősegíti a fogamzást,³⁵ a gerlicevér meggyönyírtja a nyavalyatörőst.³⁶ Még fantasztikusabbak az abrakadabra-formák: „albagandes . . . a” a hideglelés ellen,³⁷ s az efféle, cédulákra írt varázsszók kenyérbélben vagy ostyában bevétele: ebrum + intebrum + critio + merit + pal + pater + ventus, — elim + melim + zelim, — inola + farus + ibas + ibol + gargary + gargalay az epilepszia ellen,³⁸ és: zaro + zarabia + zarabista + zarabuntur a veszettség elhárítására.³⁹ A madárjölások a régi jellegűek ugyan, a madarak hangjából és szokatlan viselkedésükből következhetnek,⁴⁰ de ezekből a fantasztikus könyvbabonákból egy sem jutott le a néphez.

A protestántizmusnak és a boszorkányperek vallomásainak már a XVI. század második felében érezhető hatása a XVII. században nagy forradalmat okoz a magyar lelkekben. Amaz tűzzel-vassal irtja az ősit és katolikust egyaránt, emez pedig feléleszti a lelkek mélyén élő régi hagyományt és miszticizmust. A prédikátor-világ tehát a maga tisztogatott korholásával éppoly néphagyománygyűjtő, mint boszorkánypereink együttese. Az összehasonlítás megkönnyítése végett ugyanabban a sorrendben tárgyaljuk a XVII. század adatait is, mint a XVI-éit.

Az előző század fantasztikussá vált miszticizmusa most ismét népies irányba tisztul. Az ördög még mindig él, de többé már nem az emberek, hanem a boszorkányok között, a Gellérthegyen, amelyet egy 1682-iki boszorkánypereünk említ először a boszorkányok gyülekező helyéül.⁴¹ Már *Comenius*⁴² felsorolja szövetségeseit: a boszorkányokat, a bűvösbájosokat s az ördöngős garabonciásokat, de bőven ismerteti fajtáikat *Diószegi István* bihari prédikátor;⁴³ a bűbájosokat, akik kihívják a sárkányt lyukukból, megfejik az ágast, jótojókká teszik a tyúkokat s bőtejűvé a tehenet, — a szemfényvesztőket, akik vizet láttatnak ott, ahol nincs és akiknek fizetségül adott pénzük cseréppé vagy lószarrá válik,⁴⁴ — a halottnézőket, önöntőket és hagymázmérőket,⁴⁵ rostaforatókat, a csontból, körömből, botlásból, nyúl vagy macska átfutásából jövendőmondókat és legelsősorban a boszorkányokat. A magyar boszorkány azonban sokkal ártalmatlanabb, mint a német: a régi samánok női segítőknek utóda s a mai tudósasszonyok mása; Isten segítségét kérve ártalmatlan hókuszpókuszozással tanácsot ad, istenes ráolvasókkal gyógyít, szerelmet és és bő tejet varázsol. A rájuk vonatkozó néphit azonban a maga teljes egészében csak a XVIII. században felődik ki.

Hogy azonban a mult, az ősvallás még mindig kísért, annak igen jelentős példájára akadunk egy 1659-i oklevelünkben: újhold első vasárnapján nagy tömege gyűl össze a föld népének egy magános *lippa* (hársfa) köré; imádkozva csókolgatja, gyógyulást kérve tőle.⁴⁶

Igen jellemzők aztán e századra a harci élet babonái: egy debreceni hajdú burkot hord magánál, mert ez megóvjá a golyótól;⁴⁷ hogy a nyíl még használt fegyver lehetett, bizonyosága „egy igen szép imádság a nyilvasnak kivonásáról”.⁴⁸ *Bethlen Miklós* leírásából ismerjük a vérállító colonkot, amelyet *Zrinyi* a csatákban is magával hordozott; de ismerjük ezt egy gömörme-

gyei boszorkányperből is, a nyakba kötve.⁴⁹ Ide tartoznak aztán a következő babonák is: fogságba esés ellen szent Péter napján szedett celidónia fűvet, kutyaugatás ellen bagolyszívet,⁵⁰ fekete ebszívet⁵¹ hordanak magukkal, denévr- és fecskéfészekben talált kő láthatatlanná teszi a szökni akarót⁵² s a hollókő⁵³ és a szerelmi varázslatokból már ismert békagereblye zárat nyit, béklyót tör.⁵⁴

A családi élet babonáira alig van feljegyzés: a magával hordozott bakfű megvédi a férfit a kötés ellen,⁵⁵ a spárga növeli a férfierőt,⁵⁶ a csik előmozdítja a fogamzást;⁵⁷ ha pedig a kötés már megtörtént, a férfi vizeljen át a kötéssel gyanúba vett nő ingének jobb ujján.⁵⁸ Egyházkelőkor az oltár háromszor megkerülük, s hogy a gyerek sírós ne legyen, egy ruhadarabkájaival szemét-száját kitörlik s a rongyot az oltárra teszik.⁵⁹ A szerelembecézés babonái most már egészen népiesek s nem oly idegenszerűen fantasztikusak, mint az előbbi korszakban voltak: a leány felveszi a legény lábnyomát s a maga háza felé fordítja vagy a kemencébe tapasztja, — mellét lemossa s a lecsepögő vizet a legény borába töltögeti, — a bort, amellyel a legényt majd megkínálni akarja, előbb csizmájába önti, — a falon levő árnyékáról lekapat meszet a legény borába teszi.⁶⁰

A különböző betegségek gyógyítására használt fűvek száma is erősen megszaporodik;⁶¹ boszorkányperünk szerint a fűvek megszólalnak s maguk árulják el hasznukat, de a pénteken szedett fű nem használ.⁶² Már *Lobenau Reinhold* pozsonyi gyógyszerész megírta a XVI. században, hogy a magyarok éppúgy, mint a törökök, nem sokra becsülik a gyógyszereket s mindenféle betegségre foghagyma az orvosságuk,⁶³ és *Diószegi Borbély István, Felvinczy és Nadányi* munkái is telve vannak foghagymás recipékkel. S bár könnyen megérthető, de azért mégis érdekes tény, hogy majdnem kizárólag csak a protestáns papok foglalkoznak a növényekkel s az 1642-iki nagyenyedi református egyházi zsinat mégis rájuk mondja ki a határozatot: „Aki a papok közül babonák és ráolvasás által való gyógyítást üzne, büntetése három forint.”⁶⁴

A löcsei *Fröhlich Dávid* csillagászati naptárának és a XVII. századi csíziók időjárás megfigyeléseinek hatása egész a népig lenyúlik s az általános érdeklődés alól a löcsei kalendárium szerkesztői s a tudós *Apáczai Csere János* sem vonhatják ki magukat. A figyelem a nép gazdasági tapasztalatai felé fordul s ennek köszönhető a faültetés, trágyázás, vetés, tyúkültetés és a háziállatok párosításának idejére vonatkozó gazdasági szokásaink és babonáink nagy tömegének egyszerre való feltűnése. Feltűnően sok közöttük a méhtartásra és mézvarázslásra vonatkozó, ami mindenesetre az édesszájú törökség nagy hatására mutat.⁶⁵ S egész gyűjtemény telik aztán ki a sok és jótejet varázsló babonákból is.

Gazdasági tanácsainkhoz hasonlóan teljesen a népi megfigyelések feljegyzései a *Comenius*, a Nagyszombati Kalendárium, *Apáczai Csere* és a *Nyáry Albert*⁶⁶ közölte kézirat idő- és termésjóslásai is. Ezekben azonban már nemcsak a madarak hangoskodása, nyugtalan viselkedésük és szokatlan cselekedeteik szerepelnek, körük sokkal jobban kitágult. Most már időváltozást jeleznek a felhők és a szél iránya, a felkelő és lenyugvó nap s a hold színe, a csillagok fénye, a füst iránya, a tűz szikrázása, a gyertya lobogása, a fazékra ragadt szén, a pépes ételek fazékhoz ragadása, a só megnedvedése, a fülcseggés, fogviszketés, álmoság, a legyek és bolhák csipése, az erős békaszólas, a barom szaglászása, a kutya fűrágása. Ismerik a karácsonyi tizenketted kalendáriumát, a Márton-napi liba mellcsontjából való jóslást, Mátyás jégtörését, Pál fordulását, Orbán és Vince bortermésre mutató jóslását. S érdekesek azok a jóslásaik is, amelyekkel a tavaszi virágok és növények megjelenési idejéből következtetnek a termés milyenségére.

Csupa ősi jellegű babonák ezek, cáfolhatatlan igazságai annak az állításunknak, hogy a boszorkányperek mennyire felkavarták a néplelket, s milyen ellenállhatatlan erővel sodorták felülre a népi misztikumot. Az analógiás el-

járás, a vízzel elvitetés, állatra áthárítás, mezeitelenség uralkodnak bennük: aki meg akarja szerettetni magát, tartson fecskenyelvet nyelve alatt, olyan kedvesen fog fecsegni, mint a fecske,⁶⁷ — a vajúdo asszonyra kígyóbőrt kötnék, hogy éppoly könnyen hagyja el burkát a gyerek, mint amily könnyű szerrel kibúvik bőréből a kígyó,⁶⁸ — a hétesztendő kislánytól mezeitelenül font fonal sörényébe fonva vagy a György előtt fogott kígyó feje a szügyellőbe téve jófutóvá teszi a lovat, — ha meg akarják kötni a lovat, farkasbélből sodort madzagot ásnak útjába,⁶⁹ — a fájó tagra kötött kendőt a vízbe dobják: a betegséget vízzel vitetik el.⁷⁰ Különösen sok adatunk van e korból a tejelvitel megakadályozására és a bő tejvarázslásra.

Ráolvasóink⁷¹ közt is van még ősi jellegű: a hetvenhétféle táléra szóló,⁷² s különösen érdekes a *Bartsch Christian* nagyszombati szuperintendens magyar nyelvű viharűző ráolvasója.⁷³ S a XVII. század közepéről valók az *Esterházy Ferenc* hideglelésűző formulái is: az „abracadabra . . . a” és „a, ab, abc . . . abcdefghi” szöveggel,⁷⁴ és az utóbbiakhoz hasonló tudós könyvbabonák, még a drágakövekhez fűződők is: a gyöngy mérsékli a havibajjal járó görcsöket, a kalcedón és gyémánt elejét veszi a rettegéssel járó álomnak, klárist hord nyakában a gyomorfájós és nyavalyatörős, krizolitot a sárgaságos, a zafir megszünteti a méreg hatását,⁷⁵ aztán hasonló fantasztikumok azok is, amelyek a békakőre,⁷⁶ budogakőre,⁷⁷ denevér- és fecskekőre,⁷⁸ galambkőre,⁷⁹ hangyakőre,⁸⁰ hollókőre,⁸¹ kakaskőre⁸² és fecskefűre, szarkafűre⁸³ vonatkoznak.

Ismerjük már az ökör- és tehéngané s az emberi ürülék gyógyító erejét; a dreckapotékába vetett hit csak erősödik *Luther Márton* híres szavai óta: „Profecto mihi wundert, das Gott so hohe Artzney in den Dreck gesteckt hat”. *Páriz Pápai* a júniusban szedett tehéngané vizes kivonatát, mint aqua florum omnium-ot külső borogatásul ajánlja kozmetikumul és himlő ellen, belsőleg pedig köszvény, kólíka és kőbaj ellen tartja hasznosnak,⁸⁴ egy más felgyezésben⁸⁵ pedig már a fehér kutyaszar (album graecum) és a disznószar is előjön orvosság gyanánt.

A XVII. század boszorkányperei tehát újraélesztik a nép miszticizmusát, prédikátor-világa pedig szaporítja a tudós könyvbabonákat. Egyfelől tehát, különösen a családi, szerelmi és gazdasági életben újra a népi babonák felé fordul a figyelem, másfelől a gyógyászatba bevonul a tudós kuruzslás. A katonaelet babonái alapjai lesznek a későbbi szököttkatonák, betyárok, tolvajok s koldúsok babonáinak.

Említettük már, hogy a boszorkányokra vonatkozó néphit a maga teljes egészében csak a XVIII. században fejlődik ki. Mindazt, amit a nép a boszorkányokról: iskolájukról, vizsgájukról, felavatásukról, a testükre nyomott ördögi pecsétről, felismerésükről, alakcseréjükéről, távoltartásukról, ártalmaikról, megidézésükről, a repülőzsirról,⁸⁶ mulatozásaikról s tudományuk átadásáról tud, *Pucz* foglalta össze.⁸⁷ De bármily sötétnek festi is a nagybajcsi plébános a boszorkányok világát, a magyar boszorkány sokkal ártalmatlanabb, mint a német vagy horvát. Ártó és rontó hírért, ördögi rosszasságát csak a boszorkányperek idegen eredetű vallató kérdései, a szinte szájba adott feleletek, a bürokratikus tudomány, a hisztéria s a tömegszuggesszió termelték ki.⁸⁸ De tovább él a hit a rostaforgatásban,⁸⁹ a babvetésben⁹⁰ s 1758-tól honosul meg néphitünkben a küldött- vagy szakállasfarkas néven a német *Werwolf*.⁹¹

A katonaelet babonái most is olyan célúak, mint az előző században: óvakodás a golyótól, fogságbaeséstől, a kutyaugatástól, láthatatlanná tevés, — s a tolvajélet babonái pedig a házbán lakók elaltatására és a bírák megkötésére vonatkoznak.⁹²

A szerelmes lány mézzel keni be hóna alját, — a legény lába nyomát három napig pendelye korcában hordozza, aztán rávizelve ráolvas, — olyan bottal érinti meg a legényt, amellyel koslató kutyákat választott szét, — olyan borral kínálja meg, amelybe pendelye elejét belefőzte vagy amelyikbe a szeméremtestét lemosóvízből csepegtetett.⁹³ A családi élet babonái a könnyű szü-

lésre vonatkoznak,⁹¹ de a XVII. századiakkal együtt igen sokat tudnak az asszonyi hűség megőrzésének s az asszonyi titkok álomban kibeszéltetésének módjaira is,¹⁰⁰ jelül annak, hogy ebben a katonás korban a női hűség igen mély fokon állott.

A gazdasági élet babonái most is főképp a tejelvitelre és varázslásra vonatkoznak,¹⁰¹ de csak most kapjuk első említését az abroncson, farkarikán át fejszének,¹⁰² a tőgy-füstölésnek¹⁰³ és mennykővel való kenegetésnek.¹⁰⁴ Eddig arra sem volt adatunk, hogy kell a jószágot a vadaktól megóvni: elléskor a csikó vagy borjú fejét puskaporos hájjal kenik be, a pásztor — mint a betyár és vádlott is — halott állkötőjét hordja magával¹⁰⁵ s a lajtorja fokára lakatot csuknak.¹⁰⁶ Ismét feléled a méhészet¹⁰⁷ és ismét sok a feljegyzés a vetés idejére;¹⁰⁸ Bod Péter fetjegyzi, hogy Iván napján megkerülik a vetést,¹⁰⁹ üszög ellen „visszafojtott zsákból“ vetnek s a vetés közé egy bögre tejet ásnak.¹¹⁰

Aztán még mindig hisznek az emberbe bűvő kígyóban,¹¹¹ sőt a fülön át fejbe bűjt tücsökben¹¹² is. Még az orvos sem ad holdtöltén orvosságot¹¹³ s a fűveket Jakab vagy Iván havában szedik.¹¹⁴ Mindjobban megmutatkoznak és erőhöz jutnak a régi népi motívumok; a szólatlan víz,¹¹⁵ a bagonyai ráolvasóban is említett fenyő-vágás,¹¹⁶ a vízzel való elvitetés,¹¹⁷ aztán a betegség fába, állatokba transzplántálása,¹¹⁸ az önöntés,¹¹⁹ a mérés,¹²⁰ az újtűz.¹²¹ S csak most jut igazán erőhöz a dreckapotéka: a mekónium (az újszülött első ürüléke)¹²² s a különböző házi és mezei állatok ganaja,¹²³ a vizelet,¹²⁴ a szamárhúgy és lótaték,¹²⁵ a gólya- és sünepecsenye¹²⁶ s a különböző állatok, madarak, hüllők és férgek hamva vagy szárított pora,¹²⁷ csontveleje, szíve, mája, epéje, gyomra, vére,¹²⁸ a szűz leány első havivére¹²⁹ s a halott penisze.¹³⁰ A múlt századok amulettjei¹³¹ és abrakadabrái helyett most a nyakba kötött cédulákra írt könyörgések vannak szokásban.¹³² S végül újabb ráolvasókat is kapunk a régiekhez, köztük egy török eredetű hideglelés-ráolvasót is: „gizan oglu hamdi mangsi ingisi oglu lihandi“; a lopott tárgy helyére ilyen szövegű cédulát szokás tenni: „arpha exa trapha agira kriapha“, a veszett-kutyától megmárt embernek meg ezt az oláh eredetűt adják be kenyérbélben: „aporu aporone aporinixi“.¹³³

A régi háborús jóslások most ismét s tömeges feljegyzésre kerülnek, s a század időjósításai is a régiek, álomjósításai közt egyre több a régiektől független, népi eredetűek száma.

Az emberek kívánságait, a babonák céljait nézve, ezek általánosságban akkor is ugyanazok voltak, mint ma, csak az élet különbözősége és fejlettségi foka tesz különbséget közöttük s teremti meg egyik-másiknak több, de ma már elfelejtett változatát. A feljegyzett és boszorkányperekben előforduló babonák nemcsak a nép bajaira mutatnak rá, de minél több ezekre a tanács, annál erősebb a baj is; ezen alapul babonáink kor- és jellemfestő, tehát népműveltségi jelentősége. A század-eleji babonák mindig egyjellegűek az előző század-végiekkel, hiszen babonás feljegyzéseink mindig korábbi évekre mutatnak vissza, mint amelyekben feljegyzésre találtak. A mohácsi vész előtti évszázadoknak ugyan Károly Róberttől kezdve is mindig megvoltak a maguk harcai, de a katonáskodás nem volt általános, az országban mindig megvoltak a teljesen nyugodt szigetek, ahol a saját jobbágyi vagy úri pörtáján mindenki békésen folytathatta a maga családi, gazdasági és közösségi életét. Csak a Mátyás korának emberöltője választotta szét a népet az úri osztálytól, de a falusi urak szellemi szintje még mindig keveset haladta felül a népet. Hiszen a prédikátorok és a boszorkányperek megyei vezetői is osztoznak a nép hitében, sőt sok esetben még túl is mennek rajta. A belső bajok, a török harcok, a vallási viszályokat követő felkelések, a kuruckor, az ország idegen hadaktól való megszállása s végül a népeletbe belenyúló boszorkányperek a megszokott életcélok mellett egészen újakat is teremtettek. A nép és a műveltebb osztály érdeklődése is egyre inkább a boszorkányok, a megsebesülés, fogságbaesés és a törvényes élet felé fordul. A XVI. század

első fele még az ősi hitnek és a misztikus fantáziának erős keveredésére mutat. A XVI. század második felétől a misztikus fantáziát felváltja a természetes és egyre jobban a nép felé tisztul az érdeklődés. A XVII. században még boszorkánypercekben is egyre több a családi, szerelmi és gazdasági életre vonatkozás, hiszen a háborús élet egyre szűkebb térre korlátozódik. A XVIII. században eleinte a háborús időket rendszeren kísérni és követni szokott betegségek gyógyításmódjai vannak előtérben, aztán a katonákból lett szegénylegények, majd a katonafogdosással a szököttkatonák, aztán a betyárok élete adta meg a népi babonáink anyagát egész a XIX. század elejéig, amikor től a Tudományos Gyűjteménnyel néphagyományaink öncélú gyűjtése megkezdődik.

Szendrey Zsigmond.

¹ Felsorolásukat l. Ethn. 47: 136. — ² Trócsányi: M. Rég. 2: 5. — ³ Margit-leg. 75. — ⁴ MNy. 16: 78. — ⁵ Arch. Ért. 1908. — ⁶ Peer C., NyF. 2: 45. 47. 85. Irod. tört. Közl. 1893: 123. — ⁷ MNy. 1913: 87. — ⁸ Peer C., NyF. 2: 88. — ⁹ Ethn. 38: 40. Csi-zióink felsorolását l. a NySz. forrásjegyzékében. — ¹⁰ L. az 1562. debreceni hitvallástétel adatait is, Ethn. 19: 194. — ¹¹ Bornemisza, Ethn. 24: 97. Ecsed, Szirmay 1: 70. 77. Hegyhát, Ethn. 3: 73. Harkány, Ethn. 36: 175. Nyíregyháza, Ethn. 23: 124. Acсад, Ethn. 41: 51. Félégyháza, Ethn. 17: 231. Oroszi, Ethn. 39: 96. Szeged, Ethn. 40: 118. Dános, Ethn. 21: 32. Recsk, Ethn. 48: 223. — ¹² L. még egy illet 1550-ből: Findura: Rimaszombat 122; a debreceni hitvallástétel az ördöggel való együttélésnek tekinti a lidércességet is; már természetes gyógymódját l. Beythe: Fiv. K. 40. — ¹³ L. a Komáromy szövegmutatóját. — ¹⁴ Komáromy 27. 36. 37. 38. 43. 49. 53. 65. — ¹⁵ Erdélyi: A pannonthalmi szent Benedek-rend tört. 98. — ¹⁶ Bornemisza: Evang. 3: 15. — ¹⁷ Félégyházy Tamás: A ker. hitnek részéről való tanítás 511., v. ö. Comenius: Janua 213. is. — ¹⁸ A rostaforogtás mai adatait l. NÉ. 32: 83. — ¹⁹ Magyar Kossa 1: 76. — ²⁰ Kolozsvárról és Debrecenből Komáromy 139. 172., s a mai feljegyzésekből egyebünnen: Török 68. Lázár 76. Jankó T. 247. Kalotaszeg 1890: 12. Ethn. 2: 280. Erkeserű, Nyr. 5: 177. Szilágym., Ethn. 2: 205. Cseke, Ethn. 39: 201. Gömörm., Ethn. 7: 376. Ipolylitke, Nyr. 4: 35. Csehi, Hevesm. mon. 213. Potyond. Őrség, Nyr. 4: 472. Nagykanizsa, NyF. 48: 52. Gönczi 213. — ²¹ Komáromy 38. — ²² Beythe: Fiv. K. 73. — ²³ Komáromy 19. 72. — ²⁴ U. o. 14. — ²⁵ Farkas: Csepreg 61. — ²⁶ Komáromy 69. — ²⁷ Ilosvai Selymes: Sokféle neveknek magyarázati. — ²⁸ Komáromy 17. 30. 31. 65. 69. — ²⁹ Frankovics: Hasznos könyv 29. — ³⁰ Meliusz 123. — ³¹ Komáromy 46. — ³² E gyógyfűvekre l. Meliusz 182. Komáromy 18. 28. 29. 30. 58. 64. 65. Nyr. 8: 169. 214. 495. 40: 139. Frankovics 33. Teleki: Evang. 159. — ³³ Meliusz 24: 109. MNy. 8: 177. — ³⁴ Meliusz 31. — ³⁵ Ethn. 11: 376. — ³⁶ Magyar Kossa 1: 92. — ³⁷ Findura 122. — ³⁸ Irodalomtört. Közl. 1893: 123. — ³⁹ Radvánszky: M. családélet 3: 80. — ⁴⁰ Ethn. 16: 60. — ⁴¹ Komáromy 135. Az exorcizmus egyházi-népi módjára l. a gyöngyösi franciskánusok német forrású ördögűző könyvecskéjét, Ethn. 13: 60. — ⁴² Comenius: Janua 221. — ⁴³ Diószegi István: Kiosztatott talentum 195. id. Ethn. 9: 197. 404. — ⁴⁴ L. még Komáromy 114. — ⁴⁵ L. ezekre még Komáromy 150. 151. Ethn. 47: 285. — ⁴⁶ Zrinyi Oklevéltár, Takács: Rajzok 2: 309. — ⁴⁷ Komáromy 159. — ⁴⁸ Gyógyászat 1906: 35. — ⁴⁹ Ethn. 2: 354. — ⁵⁰ Ethn. 11: 280. — ⁵¹ Ethn. 11: 80. 82. — ⁵² Ethn. 11: 280. — ⁵³ Ethn. 11: 82. — ⁵⁴ Ethn. 11: 280. — ⁵⁵ U. o. — ⁵⁶ Nadányi: Kerti dolgoknak leírása 303. — ⁵⁷ Apáczai 219. — ⁵⁸ Tört. Tár. 1894: 393. — ⁵⁹ Farkas: Csepreg 439. — ⁶⁰ Komáromy 76. 78. 81. 139. 175. 176. — ⁶¹ L. őket főleg Apáczai Csere, Felvinczy s Nadányi műveiben. — ⁶² Komáromy 135. 181. — ⁶³ Magyar Kossa 1: 138. — ⁶⁴ Száz. 1872: 285. — ⁶⁵ Ethn. 2: 18. 11: 280. Horhi: Liber apia-ster, 1645. — ⁶⁶ Ethn. 26: 41. — ⁶⁷ Ethn. 11: 80. — ⁶⁸ Magyar Kossa 2: 6. — ⁶⁹ Ethn. 15: 288. — ⁷⁰ Ethn. 26: 41. s a tejvarázslásra: Komáromy 109. 110. 139. 165. 172. Ethn. 2: 354. 11: 280. — ⁷¹ Ethn. 16: 313. 26: 42. 43. Száz. 1883: 118. — ⁷² Száz. 1883: 116. — ⁷³ Ethn. 16: 313. — ⁷⁴ Száz. 1883: 365. — ⁷⁵ Kecskeméti 270. 275. 278. 280. 281. Ethn. 47: 158. — ⁷⁶ NySz. — ⁷⁷ Ethn. 11: 355. — ⁷⁸ Ethn. 11: 280. Kecskeméti 282. — ⁷⁹ Ethn. 26: 40. — ⁸⁰ Ethn. 11: 84. 355. — ⁸¹ Ethn. 11: 82. — ⁸² U. o. — ⁸³ Ethn. 11: 280. — ⁸⁴ Pápai Páriz: Pax 289. — ⁸⁵ Ethn. 26: 41. — ⁸⁶ Szatmárm. mon. 505. — ⁸⁷ Pucz 10., de l. ezekre a Komáromy szövegmutatójának adatait, aztán Pucz 108. 111. 113. 118. 126. Ethn. 27: 161. 46: 86. Reizner 390. 402. 416. 417. 420. 503. 506. 513. 514. 525. 532. Szatmárm. mon. 93: 505. Nagy Ferenc: Hitnek elei. Eger, 1767: 130. — ⁸⁸ Reizner 338. — ⁸⁹ Nyr. 5: 210. Felsőbánya, Hazánk 1887: 301. Ethn.

24: 87. Faludi, Nyr. 1: 125. — ⁹⁰ Reizner 507. Ethn. 24: 87. — ⁹¹ Komáromy 672. 679. Grossinger: *Universa Historia* 1: 411. id. Ethn. 43: 127. M. Kurir 1794. Fábrián 245. Pucz 43. — ⁹² Ethn. 11: 355. 42: 36. Nyr. 5: 115. — ⁹³ Komáromy 195. 264. 436. 440. 530. Ethn. 11: 355., s a „szerelempohár“-ról l. Molnár János: *Orvosi törvény. Székesfehérvár, 1814*: 2: 63. — ⁹⁴ Nyr. 5: 115. Sándor: *Sokféle* 7: 95. — ¹⁰⁰ Ethn. 11: 355. — ¹⁰¹ A boszorkányok ártalmainál már idézett adatokon kívül l. Ethn. 11: 355. — ¹⁰² Nyr. 5: 115. — ¹⁰³ Pucz 115. — ¹⁰⁴ Ethn. 44: 163. — ¹⁰⁵ Nyr. 17: 275. — ¹⁰⁶ Ethn. 5: 115. — ¹⁰⁷ Nyr. 41: 132. 331. Ethn. 2: 20. 3: 159. Erdély 15: 216. — ¹⁰⁸ Pucz 18. Nagyváti: *A szorgalmatos mezeigazda* 1: 212. — ¹⁰⁹ Ethn. 11: 375. — ¹¹⁰ Nyr. 5: 115. — ¹¹¹ Ethn. 11: 353. 18: 221. — ¹¹² Ethn. 32: 135. — ¹¹³ *Magyary Kossa* 3: 482. — ¹¹⁴ Váli: *Orv. Sz.* 58: 122. — ¹¹⁵ Komáromy 266. Reizner 491. 529. — ¹¹⁶ Száz. 1883: 364. — ¹¹⁷ Pucz 115. — ¹¹⁸ *Magyary Kossa* 1: 92. — ¹¹⁹ Komáromy 263. Bartholomaides 452. — ¹²⁰ Komáromy 216. Nyr. 5: 254. Franz: *Die kirchlichen Benedictionen* 2: 457. — ¹²¹ Pucz 120. — ¹²² *Tört. Tár.* 1905: 573. — ¹²³ Ethn. 3: 63. 11: 355. 411. 18: 221. 49: 435. Komáromy 535. Reizner 491. — ¹²⁴ Ethn. 18: 221. 46: 81. — ¹²⁵ Ethn. 18: 221. — ¹²⁶ Ethn. 11: 375. 411. — ¹²⁷ Ethn. 3: 60. 11: 355. 411. 18: 221. 46: 81. 47: 223. 49: 405. — ¹²⁸ *U. o. és Nyr.* 14: 220. 17: 275. Komáromy 252. 283. — ¹²⁹ Ethn. 3: 60. — ¹³⁰ Ethn. 18: 221. — ¹³¹ Ethn. 11: 355. — ¹³² Nyr. 5: 115. Ethn. 46: 81. Pucz 90. 128. — ¹³³ Komáromy 436. Száz. 1883: 363. Nyr. 2: 309. 5: 115. Pucz 114: Ethn. 46: 81.

Kulturgeschichte und Aberglaubenentwicklung.

Über ungarische Aberglauben besitzen wir bereits seit dem XI. Jahrhundert fragmentarische Aufzeichnungen. Aus dem XI–XIV. Jahrhundert kennen wir ehestens den Hexenglauben. Doch wissen wir auch davon, dass man böse Geister und die Pest durch Läuten mit der Viehglöcke und durch Befestigung von Pferdeschedeln auf Pfosten zu vertreiben suchte. Es sind uns Liebes- und Fruchtbarkeitszauber bekannt und es sind auch Denkmäler der Volksheilkunde aufgefunden worden. Aus dem XV. Jahrhundert gibt es mehrere Aufzeichnungen von auf Erfahrung und Naturbeobachtung fussenden Bräuchen, Wahrsagerien (z. B. Weltervoraussage) wie auch von mystischen Aberglauben. Aus dem XIV. Jahrhundert sind sehr reichhaltige Aberglauben-Aufzeichnungen erhalten geblieben, besonders in den Werken der Reformatoren. Diese Angaben beziehen sich hauptsächlich auf die Vertreibung von Hexen und Teufel. Ein ungarischer Reformator zeichnete viele interessante Angaben über wandernde slovakische Heilkünstler auf. Es gibt auch viele Angaben die sich auf Heilkräuter beziehen. Teilweise sind die aus dem XVII. Jahrhundert stammenden Angaben diesen ähnlich. Der Teufel lebt noch immer im Volksglauben, doch nicht mehr anschliessend an Menschen, sondern im Zusammenhang mit Hexen. Eine Erinnerung an den Baumkult ist ebenfalls aus dem XVII. Jahrhundert überkommen: am ersten Sonntag des Neumondes versammelten sich die Bauern um eine Linde, beteten beim Baum, küssten ihn und erbaten Heilung von demselben. Bezeichnend für diese Zeit sind die Aberglauben des Kriegerturns. Es gibt in noch grösserer Zahl Angaben über Heilpflanzen und über Aberglauben des Kriegerlebens. Viele Angaben erwähnen die auf reichen Milchertrag bezüglichen Zaubereien und auch das Verzaubern der Milch. Aus dem XVIII. Jahrhundert stammen wiederum zahlreiche Angaben über den Hexenglauben. Um die Mitte dieses Jahrhunderts verbreitet sich in Ungarn der deutsche Glaube an den Wehrwolf. Anfang des XIX. Jahrhunderts wird die wissenschaftliche Bedeutung der Aberglauben erkannt und damit beginnt ihre systematische wissenschaftliche Aufsammlung.

ADALÉKOK AZ ALFÖLDI MAGYAR NÉP HIEDELEMVILÁGÁHOZ.

1. *Hajdúnánás.* Általános hiedelem, hogy amelyik embernek összeér a szemöldöke az rontani is tud s különösen meg tudja verni a kisgyermeket nézésével. A rontással foglalkozó emberek között leginkább nőkről tudnak, de elég gyakran előfordul férfiaknak a neve is. A rontószellemet általában boszorkánynak nevezik s a boszorkányok fekete macska képiben, kutya és ló alakjában jelennek meg a földön s az ember kísérletet tehet arra, hogy megláthassa őket. Pl. ha Luca napkor több fadarabból széket készít az ember úgy, hogy mindennap csinál rajta valamit karácsonyig s elmegy éjfélkor a misére, ott meglátja a boszorkányt. (Ebben az az érdekes, hogy a nánási nép 75 %-a református és mégis beszél felekezetre való tekintet nélkül ezt a hiedelmet, amit valószínűen a hajdúdorogi görögkatolikusoktól tanult el, ahol még nagyon hisznek benne, s hallomásom szerint minden évben kísérleteznek is a lucaszékcsinálással, de nem sikerült megtudni az illető ember nevét.)

Meg lehet látni a boszorkányt éjfélkor a keresztúton is, mert ott szokott állani, vagy amely házban három fal fut egy sarokba, oda nem jó állani vagy ülni, mert ott tanyáznak az ördögök, vagy boszorkányok. Szilveszter éjszaka 12 órakor a boszorkányok seprűn barangolnak s ha közülük egyet is megdob valaki kövel, az a következő évben meghal. De sokan abban is hisznek, hogy minden éjszaka megláthatni a boszorkányt éjféle 12 órakor, ha másként nem, hát fekete macska képiben. Éppen ezért, ha idegen macskát látnak, azt késsel megszurkálják és azt mondják azért kell ezt csinálni, mert azzal valamelyik kuruzsló asszony hatalmát bénították meg, akik szövetségben állanak a boszorkányokkal, azoknak itt a földön segítőtársaik.

A *boszorkányok* többnyire vén asszonyok, akiknek olyan hatalmuk van, hogy más emberben kárt tudnak tenni, vagy más ember vagyonát el tudják pusztítani. Éjszaka belopóznak macska vagy kutya képiben, haragosaik házába és ott rettenetes pusztítást végeznek. Halottam olyan esetet, hogy az ilyen boszorkány a búzakévéket a szomszédja földjéről fényes nappal a maga földjére varázsolta.

Nánási öreg asszonyok általános hiedelme, hogy a boszorkányoknak segédek itt a földön a *bábák*, akik éppen olyan hatalommal vannak megáldva, vagy felruházva, mint a boszorkányok, akikkel szövetséget kötöttek. Legfőképpen a gyerekeket rontják meg, mert a szülés alkalmával minden rendelkezésükre áll. Ilyen boszorkányos hírű asszonyokat emlegetnek a bábák közül néhányat: Sempergernét, Bodnárnet, Dé Zsuzsa nénit, Ormós Zsuzsát, Alföldi Klárát. Ezek már mind régebben meghaltak, de emléküek eleven s a mai bábák egy részére is ráruházzák ezeket a hatalmas természetfeletti erőket. Ormós Zsuzsa kb. 20 évvel ezelőtt halt meg s szerencsétlenül járt: elégett. A feje azonban nem égett el, mert a tűz nem fogja a boszorkányságban jártas ember fejét.

Általában az öregebb emberek féltek a bábáktól, de kénytelenek

voltak reászorolni. Egy öreg asszony egyedül volt odahaza, míg az ura a szomszédban tanyázott. A bába megjelent a háznál s a tehetetlen asszonyt véresre verte. Mikor az ura hazajött és látta a megvert asszonyt s nem hitt az esetben. Felesége meghalt s egyedül maradván, éjszaka egy nagy ló állított be hozzá és a falfelé fordult embert ágyában fejszével csunyán összeverte.

Sempergernéről beszélik azt, hogy tavasszal, mikor először hajtották ki a teheneket a csordára, kiült a kisajtóba, felfogta a kötőjét s a tehenek felől huzogatva, valamit belerakott a kötőjébe. Attól kezdve a tehenek, melyeket megrontott, nem adtak tejet, Sempergerné pedig hordta a rengeteg tejet a piacra.

Általában a tehenek és gyermekek megrontásában voltak ezek a bábák nagy mesterek. Lehetett ellenük védekezni is, mégpedig azzal, hogy a seprűt az ajtó mellett fejjel felfelé kellett állítani s a boszorkány és bába nem tudott bemenni a házba. Aztán két kést és villát tettek az ajtó nyílásába keresztbe, vagy levetették az inget s szét darabolták fejszével a küszöbön. Az ablak sarkaiba egy-egy girizd fokhagymát tettek. Nyáron pl. forgószél alkalmával bal kézzel belevágtak a forgatagba egy kést s az megállott a benne lévő boszorkány testében s elmúlt a hatalma. Az is hasznos védekezési mód volt, hogy az alsó ruhát kifordítva a gerenda fölé tették s a bábának megtört a hatalma, visszanyerte emberi alakját.

Sok helyen a kapura denevért feszítettek ki, mely szintén védte a házat a rontás ellen. Még ma is sok régi ház padlásán lévő lyukban látható kiakasztva kasza, hogy a boszorkányokat, rossz szellemeket távoltartsa. Megtették azt is, hogy nagypénteken hajnalban körülfutották a házat háromszor pálcával s így űzték el a rossz, rontó szellemet. Ez a hiedelem aztán annyira ment és megy, hogy ha cirkuszba mennek a zsebükbe görcsös kötelet vagy fokhagymát tesznek, hogy a bűvész ne tudja megcsinálni szemkápráztató mutatványát. Azt tartották és tartják, hogy mikor a boszorkányok segédje, a bába meghal, akkor rettenetes szélvihar keletkezik mindig. 1938 február 18-án nagy vihar volt Nánáson s azon a napon halt meg Fehérné, aki híres rontó bába volt.

Mivel a boszorkányok főleg gyermekeket és állatokat rontottak meg, lássunk néhány ilyen hiedelmet:

Hogy a *gyermeket a boszorkány meg ne rontsa* a bal csuklójára piros selyemszálát kötnek vagy szenet tesznek a fürdővizébe s az használ a verés és rontás ellen. Szoktak a kisgyermek bölcsőjébe egy darab kenyeret is tenni, mely véd a rontás ellen. Sőt három hetes koráig nem szabad éjszaka eloltani a lámpát, mert a sötétben az anyja mellől elviszik a gyermeket és megrontják vagy nyomorékká teszik.

Ismerős, szavahihető ember mondta el a következőt: Felesége nem a régi ismerős bábát hívta szüléshez, hanem egy másikat. A régi bába azért nagyon megharagudott és éjszakánként megzavarta a ház csendjét. Egyik éjszaka felesége úgy érezte, mintha lojtogatnák és mintha az ágyhoz erősen odaláncolták volna. Rettenetes fájdalmai voltak. Az ura erre bal kézzel (mert ilyen esetben a jobb kézzel semmit sem szabad csinálni) feleségét felszabadította a nyomás alól. De ez az eset minden éjszaka ismétlődött. Úgy 11 óra körül mindig megje-

lent a fájdalom és reggelre az ajtók és ablakok sarkig voltak nyitva, bár este mindig bezárták. Ekkor az ember megcsinálta az ellenbabonát: az ablakok és ajtók négy szegletébe drótszeget vert és azután elmaradt az éjszakai ijjedelem.

Egy 70 éves öreg asszony beszélte a következőt: Egy Sarkadiné nevű bábaasszony meg tudta rontani a kisgyermeket. Egyszer egy Nyakas nevű molnárnénak született kisgyermek, de a nyaka nyomorék volt. A molnár késsel ment a bábának és meg akarta ölni, mert azt hitte, hogy az rontotta meg a gyermekét. Sarkadiné azt mondta, hogy menjen csak haza nyugodtan és a gyermek nem lesz nyomorék. Úgy is lett. Ez az asszony több gyermeket is megrontott köztudomás szerint.

Azt is beszélék, hogy egyik alkalommal a gyermek teljesen egészségesen született s a boszorkány vette ki a csontot a lábából.

A bába ellen azonban nagyon nehéz a védekezés, mert még a kulcslyukon is bebújik és megrontja a kisgyermeket, ha aztán a gyermeket megrontják vagy megverik, akkor az öreg asszonyok egy kanálban ónt olvasztanak s egy tányérba vizet töltenek. A vízbe a megolvasztott ónt beleöntik s rátartják a tányérral a gyermekre, mire kihül emberi vagy állati alakot ad s abból magyarázzák, hogy mi rontotta meg. Ezt háromszor egymásután megszokták ismételni. Más helyen „füstölik“ a gyermeket rontás ellen. Egy ilyen füstölés alkalmával a szomszédból átment a csikó s mikor észrevették azonnal nekiestek és jól elverték. Azt hitték ugyanis, hogy a bába ló képiben járt ott, hogy a füstölés ne sikerüljön.

Rá is szoktak olvasni a gyermekre rontás ellen. Ez úgy történik, hogy templomos öreg asszonyokat hívnak a házhoz s azok háromszor elmondják egymásután a Miatyánkot. Azután a gyermeket lefektetik és letakarják egy lepedővel, fölibe pedig vízzel telt tányérral tartanak. E fölé teszik a rostát, amelyen keresztül a forró ólmot a vízbe csepegtetik. Amilyen alak formálódik az ólomból, olyan rontotta meg a gyermeket. Vagy pedig a megrontott gyermek szülei balkézrel elővesznek egy zsebkést, kinyitják és beleszúrják az ajtófélfába. Vágják vele az ajtófélfát és szidják közben a boszorkányt, aki megrontotta a gyermeket. A boszorkány vagy bába pedig megbetegszik ettől a művelettől.

A „füstölés“ receptjét nem árulják el, de egy gyermekrontás elleni receptet sikerült megszerezni: Éjjélkor ki kell menni a temetőbe és 9 fejfából kell vágni egy-egy szilánkot, aztán 9 sírból kell venni földet, 9 kútból kell meríteni vizet és fűvet, giz-gaszt egy új fazékban össze kell főzni és ebben a vízben kell a megrontott gyermeket megfürösztetni. Ha a fürösztés alatt a házhoz megy valaki, azt jól el kell verni, de egy szót sem szabad közben szólni.

A *tehen megrontása* ellen már előre védekeznek, vagyis sót tesznek a tejébe és megitatják vele. Vagy más tehenének megrontása céljából Szentgyörgynap éjszakáján egy lepedőt meghuzigálnak a haratos fűvön és mikor már sok lucsok gyűlt össze a lepedőben, kifacsarják és ezt a harmatvizet megitatják a haragosaik sok tejetadó tehenével, melytől az keveset ad és véreset, míg az övé sokkal több tejet ad azután.

Hogy a tehenet, melyet ujonnan vettek, meg ne rontsák, az istálló ajtófelére keresztet kell rajzolni. Az is hasznos szer a rontás el-

len, ha az istálló elibe köleskását hintenek, ami meggördül a boszorkány lába alatt. Szoktak seprűket is állítani az ajtóba védekezésül. Ha tejet adnak el, egy csipet sót tesznek a tejbe, nehogy a vevő elvigye a tej hasznát és megrontsa a tehenet. Megrontás ellen szoktak fokhagyma füzért is akasztani a tehen nyakába, mikor már leszedték róla a hagymákat. Szentgyörgynap éjszakáján a kulcslyukat bedugják fokhagymával, a kapuk elejét teleszórják kölessel, hogy az állatokat és a házban lakókat meg ne rontsák. A kisgyermekre fordítva feladott ing is megakadályozza a tehen megrontását.

De még sincs mindig orvosság a rontás ellen, akárhogy is védekeznek, megesik, hogy a tehenet megrontják. Hogyan?

Vannak asszonyok, akik ha a szomszédjukra megharagusznak, átmennek hozzájuk és megsimítják a tehenet és a tej elmegy a tehenből. Vagy régi hit szerint estére csordahajtáskor a boszorkányok felszedik a tehenek lábnyomát s ezzel meg is rontották az állatot. A megrontott tehen nyugtalan és véres benne a tej.

Ez ellen is van orvosság: Egy női inget tesznek a tehenre, a seprűből kitépnek egy darabot és azt meggyújtják. A seprű többi részével pedig addig verik a tehenet, míg el nem alszik s ettől megjön a teje, mire elaludt.

A megrontott tehen tejébe kést és villát állítanak s úgy forralják fel, ami üdvös a rontás ellen, mert a kés és villa a boszorkány testét szurkálja össze, ahogyan fő a tejben.

Azt is szokták csinálni, hogy az ajtóban keresztbe állított seprűvel addig ütik a megrontott tehenet, melyet előbb lepedővel terítettek be, míg ki nem megy belőle a rontás. Jó orvosság az is, ha a tehen homlokáról egy pár szőrszálat levágnak és megetetik vele. A rontó meg is szokott jelenni, míg a tehenet seprűvel verik, rendszeren fekete macska képiben. Ekkor megütik vagy meghajítják a macskát s másnap azon meglátszik az ütés nyoma, aki megrontotta a tehenet, sokszor sántán jelenik meg valamelyik vén asszony. Ha a tehen aztán rontásban megbetegszik, akkor így védekeznek: A gazda jókor reggel kimegy a legelőre egy kapával, közben senkire sem néz, senkinek sem köszön, mikor kiér rálép egy bogáncsra s azt mondja: „Jó reggelt!” Erre rátesz a bogáncsra egy kapaföldet és mondja tovább: „Ne bujj ki a föld alól addig, míg meg nem gyógyul a jószágom”.

A megrontott tehen istállójában háromszor keresztet kell vetni, de közben nem szabad visszanézni. Azután háttal kell kijönni az ólból és az ajtót be kell támasztani egy seprűvel. Jó az is, ha disznóepét tesznek zacskóba és azt az istállóban felakasztják. Ha a küszöb alá patkót ásnak el, az is sokat segít.

Azt is hallottam, hogy ha a tehen nem ad tejet, akkor egy embernek a tüzes ekevasat addig kell verni az istállóban, míg a kapuban álló másik ember balkezeiben tartott bottal meg nem veri az első arramenő embert. Ha megrontották a tehenet, egy ruhadarabot az istálló küszöbén baltával püfölnek s a tehenet keresztül hajtják rajta és a tehen meggyógyul.

Tehenrontáskor a javasasszony ezeket mondja: „Vigyétek el a Jordán vizére, mossátok meg, hozzátok ide vissza, fehér legyen, mint a hó, sárga mint a viack!” Ezeket mondva olvas rá a tehenre s a rontás elmúlik.

De a tejescsuprot nem szabad kimosni, ha más házból hozták a tejet, mert akkor is elragad a tehén teje.

A boszorkányok és a bábák cselekedeteiről sok érdekes adat maradt fenn a nánási nép ajkán. A hiedelemvilágukra minden tekintetben jellemzők azok az adalékok, melyeket itt alább közlök, sajnos nevek nélkül, mert azok közlésére nem hatalmaztak fel.

Alföldi Klára egy alkalommal az egyik ismerősének a tanyáján volt. Éppen a ház előtt tanyáztak, mikor egy csapat huszár ment a tanya mellett gyakorlatra. Egy pár katona odament hozzájuk és vizet kértek. 5—6 katona állta körül a korszót, mikor az egyik katona meg akarta őket ijeszteni és közéjük akarta ugratni a lovát. Megrántotta a kantárszárát, a ló felgaskodott és úgy maradt meredten. Klára néni „se ti, se tova nem engedte”. A lovas káromkodott, a többi meg nevette. Ekkor a lovas odakiáltott Klára néninek: „Boszorkány vagy bába van maguk közt, hogy nem engedik, hogy tovább menynek”. Klára néni ekkor odaszólt: „Jó ember, mifelőlünk mehet” Erre a ló szépen tovább indult, Klára néni megengedte.

Temetés alkalmával a Bodnárné háza előtt a lovak megbokrosodtak s nem akartak tovább menni. Néhányan bementek és kérték, hogy engedje tovább a halottat és a lovak elindultak.

Egy 80 éven felüli ember beszélt, hogy egy alkalommal, mikor este hazament és bement a belső szobába egy nagy fehér macskát látott ott. Gondolta, hogy valami boszorkányságról van szó s ezért a macskát balkézzezzel jól elverte. Másnap reggel valamiért át kellett menni a szomszédba, ahol Ormós Zsuzsa bába lakott, aki ágyban feküdt összetört tagokkal. Azonnal átlátta, hogy Zsuzsa néni volt nála macskaképiben.

Egy öreg asszony állította, hogy az ő száját egy általa jól ismert bába a füléig nyújtotta. Ez a bába meghívta őt keresztanyának. Ő a megtiszteltetést nem fogadta el, de hogy a bába haragját kikerülje adott a keresztelőre 10 tojást. A bába mégis sértve érezte magát. Ezután történt az, hogy másnap reggel, amint felkelt érezte, hogy a szája nincs a rendes helyén. Átment a szomszédasszonyához, aki komasszonya is volt a bábának és elpanaszolta neki az esetet. Az is javasasszony volt s adott neki egy receptet, mely így szólt: „Végy a patikában 3 krajcárért örvénygyökeret, háromért fekete temjént, háromért nadálytövet, keverd ezeket össze és este 9 órakor 9 csutkaizikre tégy egy-egy kis csomót belőle, gyujtsd meg a csutkát és ingeddel beborított arcod tartsd annak füstje felé, reggelre a száad a helyén lesz”. Így is cselekedett, de közben a szomszédasszony beszélt a bábával és megmondta neki: „Egy szíp asszonynak nagyon félrehuztad a száját!” Az orvosság azonban használt, de az öreg asszony már nem tudja, hogy az orvostól ment-e helyre a szája, vagy a bába tette helyre, de megjavult.

Egy 27 éves legény beszélt, hogy egyszer a Tedely felől jöttek hazafelé szekérral és előttük vagy 5 méterre egy kis kutya szaladt. A hátán szép szerszám volt és egy kis szekeret húzott. A gazdasszonyával jött és mindenáron meg akarta nézni, hogy mi az? Egészen Nánásig ment előttük, de ha a szekér gyorsabban ment a kiskutya is úgy szaladt és nem tudták jól megvizsgálni.

Egy ember azt állította, hogy éjszaka a boszorkány az ökor alá vonta s reggel ott találta magát.

Egy fiú egyedül ment haza a tanyázásból, lámpát akart gyujtani, de a boszorkány minden gyufát elfúj. Visszament a szüleihez s az anyjának jutott eszébe, hogy bal kézzel hátra kell kapni s úgy kell gyufát gyujtani.

Egy férfi karácsonykor éjszaka 12 órakor ment hazafelé s egyszer csak kopogást hallott a háta megett. Hátranézett, hát egy fekete disznó ment utána. Az ember hazaérve bement az udvarra, de a disznó ment tovább s nekiment a másik oldalon lévő háznak s akkor egyszerre nagy zsidaj keletkezett. Szánkók jöttek csengővel és a disznó ettől kezdve eltűnt.

Puskás Péter beszélt, hogy a boszorkány minden este bebújt a híd alá és a tehén nem ment be az udvarra, míg el nem ment onnan 12 órakor a boszorkány.

Egyik ismerős ember megvert egy, reggel a házuk körül ólalkodó fehérjuhás asszonyt. Délután szekérral ment ki a pusztára s útközben egy fehér nyulat látott, amint elfutott a szekér és a lovak előtt. A lovak megvadultak, az ember kiesett a szekérből és szörnyet halt. Az emberek azt mondták, hogy akit megvert, az boszorkány volt és bosszút állott.

Egy alkalommal hárman jöttek a tanyáról hazafelé s amint a düllőútról a kövesútra tértek, egy fekete macskát láttak az útszélen ülni. Figyelmen kívül hagyták, de mikor egy jó kilométernyit jöttek, újból láttak egy másik fekete macskát. Ez így volt kilométerenként a város széléig. Már kezdtek félni, az egyik le akart szállani a szekérről, hogy felvegye, de a lába megakadt a kerékben s leesett, a fekete macskák tették ezt vele.

A bábák és a boszorkányok közhiedelem szerint kijártak a Cserépszinhez éjszakának idején és ott átváltak csikóvá. Egyszer egy juhász kiment a juhokhoz, hogy meglesse őket. A boszorkányokból lett csikók ott ugrándoztak. A juhász elkiáltotta magát: „De jó volna ezek közül egyet megnyergelni!” Erre egy csikó odaugrott, a juhász felült a hátára s elszaladt. A többiek tapsoltak és kiabáltak: „Kata nénit megnyergelték, Kata nénit megnyergelték!” A csikó elszaladt a Kajánszíkba, ahol nagy víz volt. Mikor a közepire érték, a csikó a juhászt levágta a vízbe. A juhász ott maradt, a csikó meg visszaszaladt. Azóta is mondják, ha egy Kata nevű nő haragszik: „Kata nénit megnyergelték!”

Hajdúnánástól 7—8 kilométerre van a Tedely nevű határrész, mely valaha falu volt s templomának dombja ma is megvan. A tedelyi templom és falu elpusztulása a XVII. században történt. Az öregebb emberek még emlékeznek, hogy a templom falából 2 méter magas téglapítmény fennállott, amit azóta elhordtak. A boszorkányok és bábák ide jártak ki táncolni éjjel tájon. A közelben volt egy ménes és ennek a csikósa kíváncsi volt a boszorkánybálra. Elment tehát a templomdombig. Ahogy odaérkezett a banda szólott, a boszorkányok táncoltak, a csikóst levették a lóról és maguk közé vitték. Egy nagy derék asszonyt a kezébe adtak, egy szép sálat a nyakába akasztottak és táncoltatták jó pár órán át. A csikós már ki volt fáradva és abba-

hagyta volna a táncot, de az asszonyt nem tudta elengedni. Végül a boszorkány kivette a kezéből a táncosnőjét s a csikós elesett. Mikor felébredt azt látta, hogy mellette van egy nagy csónak, a nyakába pedig kendő helyett egy döglött lónak a feje volt kötve.

Az öreg Szabó nagyon értett az állatok szelidítéséhez. Megtörtént néha, hogy míg a városon keresztül ment tíz kutyát is magához csalogatott, amelyek aztán, ha ő akarta, bárhová követtek. Így vezetett ki egyszer a gulyára 12 kutyát. Este lefektette a kutyákat maga körül és rájuk parancsolt, hogy reggelig el ne mozduljanak onnan. Úgy is lett. A kutyák éjjel meg se vakkantak, de mikor reggel az öreg rájok kiáltott: „Hé, jó lenne mán ha hazamennétek!” — a kutyák szót fogadtak s mind hazamentek.

Tehát nemcsak asszonyok, hanem férfiak is állottak varázsos hírből, de különösen boszorkányos embernek tartották az öreg Kenderesit, akiről ma is sokat regélnek az öregek és fiatalok egyaránt.

Kenderesi nagyon okos ember volt. Varázserővel rendelkezett és félték is tőle az emberek. Nem mult el lakodalom, hogy ő ott ne lett volna, vagy ha nem volt ott, legalább vacsorát ne kapott volna a lakodalmas háztól. Aki ezt meg nem tette, az rosszul járt. Egy lakodalomba nem hívták el, de vacsorát se vittek neki s bosszúból megijesztette a házigazdát. Mikor már táncoltak az emberek egyszerre nagy zúgás közben víz ömlött a szobába. Nemsokára bokáig ért, mindenki az asztalra, székre állott s az asszonyok sírtak, jajgattak, a férfiak tehetetlenül állottak. A cigányok közül egy a kemencéhez mászott s ott a nagybögőre feküdt, hogy majd kiúszik vele a házból, de hirtelen eltűnt a víz a házból s a cigány a földre pottyant és összetörte a bögőt.

Az öreg Kenderesi egyszer elindult gazdájával Debrecenbe, amikor Dorog és Vid közt a korcsmához értek, a tetőn dolgozó ácsok megállították a szekeret lóval. Kenderesi rimánkodott, hogy engedjék el, de az ácsok kinevették és azt mondták, hogy menjen, hiszen nem áll előtte senki. Kenderesi még kétszer felkérte őket, hogy engedjék útjára, utasember ő. Az ácsok újra kinevették. Erre az öreg leszállott a kocsról, a bakk alól a fejszét kivette és a rúd végébe vágta. Erre a legöregebb ács lekavarodott rögtön a tetőről és azonnal szörnnyethalt. Kenderesi pedig tovább folytatta útját Debrecen felé.

Más alkalommal nádat vett Kenderesi. Két cigány meg akarta azt vámolni és elmentek nádat lopni, de mikor a kapuhoz értek a lopott náddal, nem tudtak továbbmenni, se a nádat nem tudták letenni. Így maradtak reggelig, mikor az öreg kijött és azt mondta: „Na fiaim vigyétek vissza és menjétek a dolgokra!”

Egyszer meg szalmaszállal lőtte le egyik rosszakaróját. Azt mondták, hogy a cirkusz addig játszott, ameddig ő akarta. Disznótorokban vizet árasztott, a falon ugorkát és dinnyét futtatott. Mikor meg akarták fogni az ugorkát, hát a másik embernek az orrát ragadták meg.

Valamikor egy korcsmában iddógált s két pandur tért oda be. Az egyik nagyon megkívánt egy kis görögdinnyét, de tél volt s így a dinnyéből nem lehetett semmi. Az öreg erre azt mondta: „Ha várnak az urak egy félórányit én megvendégelem magokat dinnyével”. A pandurok kíváncsian várták az eredményt s egyszer csak a kemencén dinnyeindát látnak, oszt nem sokára kezdett rajta nőni a dinnye. Mi-

kor elég nagy volt, az öreg levette, felvágta és a pandurok elibe tette.

Egy gazdának meg aratóra volt szüksége és az öreg Kenderesit fogadta meg. Reggel kiment a földre, egész nap nem csinált semmit. Lefeküdt az egyik fa alá és aludt. Éjszaka elmentek a „cimborái“ s azoknak elkezdte: „Kössed, nyessed, állj odébb!” és lekaszálták pillanatok alatt a búzát. Másnap reggel a gazda nagy csudálkozására jelentkezett a bérért.

Azt is beszélük, hogy egy alkalommal kint volt a feleségével a mezőn egy ember és éppen hajdúkását ettek, mikor egy nagy béka odaugrott elibük. Az ember lökött egy néhány kanál kását a békának s az meg megette. Az asszony rászólt: „Mit dobálsz neki, a fene a bélit!” Ez ennyibe is maradt, de a legközelebbi vásáron megszólította az öreg Kenderesi az embert, mondta neki: „Emlékszel-e csém, mikor kásával jól tartottál, mert én voltam a béka. Nesze a jószívűségért ez a kis ajándék”, — evvel egy mejjrevalót adott neki, a felesége számára meg egy szoknyát. Otthon az ember felvette a mejjrevalót, de a szoknyát nem merte a feleségének adni, hanem a kutyára húzta. Amint felhúzta a szoknya meggyulladt s a kutya beleégett.

A lidércről azt tartják Nánáson, hogy ha fekete tyúknak az első csirkéje fekete lesz és annak is fekete csirkéje kél, annak a tojását a hónalatt ki kell keltetni s a lidérc az ember szolgálatába áll. Ha pedig az ember nem várja meg míg kikél, a lidérc nem hagyja nyugodni az embert.

Más elbeszélés szerint a lidérc a meghalt mérnökök szelleme, akik életükben rosszul mérték a földet és ezért az Isten éjszaka sem hagyja nyugodni őket, akkor is mérnek és halvány lángként forognak.

A kísértetekről a Vidifölddel kapcsolatban szoktak beszélni. Az ottani tanyásokat rettegésben tartotta egyidőben a kísértet. Megtudták, hogy olyan helyen jelenik meg lángolóan, ahol lódög van elásva. Esős idők után mindig megjelenik s az emberek látták a munkáról hazajövet.

Egy 27 éves nánási legény mondta, hogy a Vidiföldön tűz féle dolog kísértette az embereket. Egy kocsis több napig nem mert kimeni az ólból, mert a lidérc ott ült az ólajtóban. Több éjszaka várta kint az emberek az ólajtóban a lidércet.

2. *Hajdúdorog.* Dorogon is sok hiedelem tartja még magát, melyeknek egy része azonos a nánási hiedelmekkel. Vannak azonban eltérők is.

Ha a gyermeket megverték ott is ólmot kell önteni a rontó megtudására. Az ólmot egy kanálban a konyha felett megolvassztják s rostan keresztül öntik a vízbe. Amilyen alakot ad, olyan a rontó.

A boszorkány fekete macska jelenik meg s ha megrontotta a tehenet levágják a macska fülét. Másnap aztán a szomszéd-asszonynak, vagy valamelyik rontónak be van kötve az orcája meg a füle.

Ha megverték valakit úgy tudják meg, hogy egy seprűt kilencfelé vágnak és elégetik. A paraszát pedig szenteltvízbe teszik s ha a szén a víz színére feljön megverték az illetőt. Ebből a szenes vízből kilencszer cseppentenek a gyermek homlokára s akkor nem verhetik meg.

Hallottam, hogy egy fiatalember kényszerűségből vette el a fele-

ségét. Egy öreg asszony megbabonázta s az ellopott zsebkendőjét addig főzte, míg meg nem szerette az asszonyt. Mikor az asszony meghalt, minden éjszaka megjelent az uránál és megzörgette az ablakot.

Úgy tartják, hogy a nyári fekete felleg a sárkány farka. Ha az valakit útban talál, megforgatja. A szekeret felborítja és az embert fel-emeli, majd földhöz csapja.

Beszélnék a lidércről is, amit rendszeren valami célra szoktak keltetni. Fekete tyúknak az első tojásából kél ki. Azt beleteszik szépen ruhába és a testük melegével keltetik ki. Ha kikelt a fekete lidérc, minden kívánságukat teljesíti. Mások szerint a lidérctojs mellett hat hétig kell feküdni az embernek s úgy kél ki és áll az ember szolgálatába.

Egy öreg ember beszélt, hogy egy téli este meglátogatta egyik rokonát, aki jómessze lakott tőle. Éjfélt után indult haza felé. A házához közel volt, amikor egy nagy fekete disznót talált az úton és az meg akarta harapni. Védté magát, de a disznó csak nem akarta ott hagyni. Eszibe jutott közben, hogy ez a disznó valamilyen elátkozott ember, aki nem tud nyugodni. Ekkor szokás szerint megkérdezte, hogy kivel van szemben? mért nem tud nyugodni? Erre a disznó átváltozott fiatalemberré, akiben régi barátját ismerte fel. Elmesélte neki, hogy nem tud nyugodni, mert embert ölt. Az öreg állította, hogy az a barátja valóban megölt egy embert életében.

Egy másik öreg ember meg éjjélkor egy pappal találkozott és a pap útját állta. Ha ki akart térti, a pap mindig elibe állott. Mikor keresztet vetett magára, a pap eltűnt.

Egy helyre meg a zárt ajtón keresztül vetődött be egy macska. Tudták, hogy boszorkány. A legöregebb ember tanácsára megfogták balkézrel, mert úgy nem menekülhet. Vártak éjjél s akkor átváltozott a macska és megismerték a szomszédasszonyt, akit jól elverték.

Egy ember a tanyáról jött haza felé s a keresztútnál egy lovat látott az út közepén. Rá akart ülni, de a lónak nem volt feje s erre megijedt és elfutott az ember. A ló utána kiáltott: „Jól jártál, hogy nem ültél rám, mert rögtön meghaltál volna“.

Egy 87 éves asszony beszélt: Mikor még fiatalasszony volt és az ura nem volt otthon, bement az istállóba, hogy megfeji a tehenet. Mikor fejni akarta, az ajtón begurult egy hordó és a hordóból egy fekete kutya ugrott ki. Kiáltani akart, de nem tudta kinyitni a száját, a kutya pedig a tehen tőgyit megérintette háromszor a jobb lábával. Julcsa néni hirtelen kiugrott az ajtón és bezárta azt. Az udvaron keresztet vetett magára s beszaladt a pitarba a szenteltvízért. Míg az almáriomban kereste az üveget, addigra a kutya eltűnt, de a tehen többet nem adott tejet.

Nemrégiben nagy rettezésben tartotta a dorogiakat a Cseru boszorkánya. Ennek az embernek nem volt nyugta a tanyában, a boszorkányok állandóan zavarták. A lovak elszaggatták a kötőféket és kiontottak az istállóból, a padláson pedig minden éjjel hegedűszó hallatszott. Sokan jártak a Cseru boszorkányának csodájára. A csendőrök is beleavatkoztak.

3. *Büdszentmihály.* Az egyik asszony saját szemével látta, hogy K. Borcsa néni átváltozott fekete macskává és belebújt a szomszédja tehenébe, úgy rontotta meg.

Egyes vénasszonyok az öregek hite szerint az ördög szolgálatában állanak. Ezek nagyon ártalmasak az emberiségnek. Esőt és forgószelet támasztanak. Az ilyen forgószelet csak úgy lehet megállítani, ha balkézrel kést, baltát dobálnak a közepébe. Ma is boszorkányszélnek nevezik a forgószelet.

A boszorkányok ellen csak bal kézzel lehet védekezni, ha jobb kézzel csap valaki felé, az csak magának fáj.

Olyan ember is van, aki a patkányokat el tudja csalni. A házból mindenkit kiküld s felvesz három vesszőt és elkezd éktelenül káromkodni. A patkányok a ház közepére mennek és mindegyiknek megérinti az orrát s erre a patkányok elmennek.

A megvert gyermeknek szenes vizet oltanak vagy vasasvizet és abban megfürösztik. A levét pedig a szoba sarkába öntik el. Más asszony szerint pedig a szenesfürdőben megfürdetett gyereket háromszor visszajára kell megtörülni s ha nem használ a fürdés, akkor cirkóles seprűszárából kell húzni 9 szálat s ezt égetni el és a szenet a fürdővízbe tenni.

Ha a tehenet megrontották, úgy segítenek rajta, hogy a tehen tőgyét nedves sárgafölddel megkenik. A kenés után egy hétig még a szomszédoknak sem szabad a házhoz menni, mert különben nem lesz hatásos a gyógyszer.

Hallottam beszélni, hogy egy asszonynak volt egy menyecske lánya, aki korán meghalt és maradt egy árva gyermeke. A menyecske mikor haldoklott, azt hagyta meg az anyjának, hogy viselje gondját az árvának. De a nagyanyja, mivel a gyerek mindig sírt, odaadta azt a keresztanyjának. Első este nagy fehér lepedőben megjelent a halott és megverte az ablakot mondva: „Anyám, hova tetted a gyermekemet? mit fogadtál?” Az anya megfogadta, hogy reggelre visszahozza a gyermeket, de a kérést nem teljesítette. Másnap alig esteledett, újra megjelent a kisértet és követelte az árvát. A nagymama újra megfogadta, de újra nem teljesítette a kérést. Harmadnap lámpagyújtás előtt nagy csörömpöléssel megjelent a menyecskeleány és azt mondta: „Anyám, mit tettél?” Erre az öregasszony hazahozatta a gyermeket és nem adta ki sohasem a házából.

4. *Tiszalök.* Vannak a faluban egyes helyek, ahova alkonyatkor már nem mernek menni, mert félnek, a kisértettől. Hisznek a halottak visszajáró lelkében, s ezek gyakran álomban is megkínózzák az embert.

A boszorkányok macska vagy béka alakjában jelennek meg és megrontják a teheneket. Hogy a rontást elkerüljék az istállók ajtajára keresztet rajzolnak és keresztbe teszik a seprűt az ajtóban. Ha az istálló elibe hagymát ásnak el, az is megvédi a tehenet a rontástól.

Közismert dolog, hogy ha valamelyik leány azt akarja, hogy a neki tetsző legény hozzájárjon, ellopja a kapcáját és éjjel-nappal főzi. Ez nagyon hatásos, mert a legénynek oda kell menni, ahol főzik a kapcáját.

Egy legény udvarolt egy lánynak és feleségül akarta venni, de a legénynek az anyja boszorkány volt és nem engedte elvenni a leányt. Erre úgy megrontották a legényt, hogy annak éjjel-nappal a lány utcájában kellett járni s akárhová indult mindig azon vette észre magát, hogy a leány kapujában van.

4. Csenger. Kertész Izsák (kb. 80 éves korában halt meg 1928-ban) beszélt, hogy mikor ű Tyukodon lakott, ott csordás vót. A fija, meg a fijának a cimborája odavótak valamék tanyára a jányokho. Ahogy jönnek egy hídon keresztül fele, hát csak hozzájok akadt egy macska. Mingyár kapta az Izsák bácsi fija a fütyköst, hogy megüti, monta is a cimborának, hogy jó lesz zacskónak, mán úgy is olyan kopott az övé. Hozzá is vágott, de a macska nagyon ügyesen félreugrott a bot elől. Akkor ketten fogtak hozzá agyalni, ütötték, verték, de akárhogy verték, a szuszt nem tudták kiverni belőle. Abba is hagyták a verést. Mikor hazaértek, mongyák Izsák bácsinak, hogy hogy jártak. „Na fíjajim, jól jártatok, hogy meg nem szólalt az a macska, — mondta Izsák bácsi — mer ha megszólalt vóna, tik biztosan megijedtetek vóna!” Monta Izsák bácsi, hogy ott egy jánynak az anyja vót, osztán boszorkány vót, osztán ment macska képibe a fíjuk után, leste, hogy mék jánho járnak. Hallották is osztán, hogy az a vén asszony ojjan beteg lett, el vót törve keze, lába, ahogy összeverte a két marok pásztoríju macska képibe.

Pató Náci (80 éves) beszélt, hogy mikor ű kicsi vót, az apjának vót egy nagyon szép tehene. Annyi vót benne a té, mint a víz. Hát eccer csak nem hágy a tehen közel menni senkit, odanyomták a falho rúddal, de nem vót benne egy kanál té se. Az apja mingyán tutta, hogy valaki elvitte belőle a tejet. Éféltájba felötözött, a vasvillát a kezébe vette az apja, ment az ólba: az ajtó be vót zárva, kinyitotta, bement, hát látta, hogy egy nagy tarka kutya ott ül a tehen alatt, a nyakába egy csiktök, abba fejte a tejet, a tehen úgy állott neki, mint a töke. Ű is kapta a vasvillát, de a kutya kiszalatt, utána hajította, a nyakába a csiktököt érte, az eltört, a té kiömlött. Ahova kiömlött, egész nyáron sose száratt meg a föld, akármiyen szárazság vót. Átváltozott valaki kutyának, úgy horta el a tejet, csak azt nem tutták, hogy ki vót. (Molnár Lajos 43 éves csengeri gazda elbeszélése.)

Molnár József.

*

Contributions to the popular lore of the Great Hungarian Plain.

According to popular belief there exist still witches who practise maleficence. The witches as a rule are elderly women who appear as black cats, as dogs or as horses. They do harm both to men and to animals. Especially they bewitch the cows and spoil their milk. The bewitched milk is bloody. In order to neutralize the maleficence of the witches, one used to put a knife and a fork into the bloody milk, to add salt to it, to lay a woman's shirt upon the cow, to strike the cow with a broom or to hang a wreath of garlics around its neck. A witch is able to transfer by magic other people's harvested wheat to her proper land. The protection against witches is as a rule the placing of a broom beside the door, the putting of a knife and a fork on the threshold, the fastening of a bat upon the door, the drawing of a cross on the door. The people of the Great Hungarian Plain speaks, besides the witches, about certain men who practise magic. They know how to tame animals. They are able to make the most wild dogs gentle. These men, on a wedding, are able to inuncate to dancing room. They will harvest the wheat of a big field single-handed and in a short time, they will produce melons even in winter. Some of them were as strong as to stop the circus plays whenever they liked.

A BUDAI HEGYVIDÉK CIGÁNYAI.

A budai hegyvidék falvaiban többszáz cigány él. Pátyon vannak a leg-
többen (270).¹ Tekintélyes a számuk Csobánkán és Pomázon is, míg másutt
csak keveset találunk.² Régen többen voltak. Általában nem új jövevények,
hanem régóta megtelepedettek leszármazottai. Életmódjuk az idők folyamán
vajmi keveset változott. Rendes foglalkozásuk nincs, laza erkölcsűek; sokszor
baj van velük.

A cigányság általában a faluvégén, a cigánysoron vagy külön cigány-
telepen lakik.³ A pilisvörösváriaknak tavalyelőtt új lakóhelyet jelöltek ki messze
a falutól;⁴ a solymáriakat 1942 májusában elkergették, mert megelégtették tolvaj-
lásaikat. Békásmegyeren és Budaörsön már nincsen cigány, csupán a Cigány-
utca emlékeztet még rájuk.

Cigányaink házakban, kunyhókban vagy viskókban laknak, meglehető-
sen összezsúfolva. Aránylag rendes viszonyok között élnek a muzsikus ciga-
nyok. Ilyenek Pátyon, Pomázon és Zsámbékon vannak. Helybeli kocsmákban,
esküvőkön, de Pesten is szoktak játszani. A pomáziak nem a cigánytelepen
laknak, hanem a faluban; semmi közük a többi cigányhoz. A budakesziek
között is akad, aki hegedülni tud, de nem muzsikálásból élnek. Inkább csak
újév napján vagy húsvétkor járnak zeneszóval köszönteni. A muzsikus ciga-
nyoknak már vannak igényeik, a ruházatra és a tisztaságra is adnak, dögöt
nem esznek. A többiekről mindezt nem lehet elmondani. Életük nyomorúságos-
tengődés. Foglalkozásuk voltaképpen nincsen: a munka nem igen ízlik nekik.
Ideig-óráig dolgoznak ugyan, néhányan napszámba is járnak, de jóval szíve-

¹ Kovács István községi bíró úr szíves közlése.

² Cigányok vannak: Bián, Budakalászon, Csobánkán, Pátyon, Pesthidegkúton
(kb. 20 év óta; a 80-as években is lakott már itt egy budakeszi cigány, de el kellett
költöznie innen, mert nem tűrték meg), Pilisvörösváron, Pomázon és Zsámbékon. —
Nincsenek: Békásmegyeren, Budajenőn, Pilisborosjenőn, Pilisszentivánon, Telkin, Tor-
bágyon, Törökbálinton és Ürömön. A szomszéd falvakban lakó cigányok azonban gyak-
ran ellátogatnak ezekbe a községekbe. — Voltak Békásmegyeren (régén), Budaörsön
(régén) és Solymáron (1935/6-tól 1942-ig; már a 60-as években volt itt egy cigánycsalád
a „Mexikó”-ban, de kihalt).

³ *Cigány-utca* — de csak a nép száján! — van Békásmegyeren (Nagykovágó-
utca; hajdanában cigányok tanyáztak ezen a tájon), Budakalászon (a mai Magyar-utca
vége, az árok, melybe torkollik, a *cigányárok*; itt laknak a cigányok), Budaörsön
(Szt. János-utca; a régi időben itt a faluvégén tartózkodtak a cigányok), Pilisvörösváron
(a Vasút-utca, mert itt lakik az Oláh nevű cigánycsalád), Solymáron (Madách-utca;
nem tudják, hogy miért mondják Cigány-utcának, hiszen itt nem voltak cigányok),
Zsámbékon (Herceghalmi-út; ez a cigányok utcája; nagy esőzésekor pocsolya képződik
itt, melyet *cigánypocsolyának* Zigeunerlache-nak nevez a nép). — Budakeszi, Csobánka
és Pomáz községeknél azt a részét, ahol a cigánytelep van, *Zigeunerkreuzl*-nek, cigány-
negyed-nek hívják. — Bián a *cigányréten* (Zigeunerwasen, a katolikus temető mögött)
laknak a cigányok. *Cigányréten* van Pilisvörösváron (marhaállás) és Solymáron (a pástor-
háza mögötti terület) is, bár ott már nincsen cigány. — *Cigánykút* van Pátyon és Po-
mázon (a cigánytelep közelében). Nagykovácsin az ú. n. *Zigeunertrieb*-en (Viehtrieb,
marhahajtás) tereli a gulyás a jószágot. Megemlítjük még, hogy a pilisvörösvári vasút-
állomás alatt lévő tavacsskát, ahol újabban fürdő létesült, *cigánytónak* (Zigeunerweiher)
nevezik a faluban a közelben lakó cigányok (Oláhék) miatt.

⁴ Addig a bécsi országút mentén, az ú. n. Kovácsi-domb (Kovácsperg) tövé-
ben tanyáztak. Mivel sokat lábballankodtak az úton s kéregetésükkel zavarták a for-
galmat, kitelepítették őket. Csak az Oláh-család maradt a községben. Ez ugyanis már
régén lakott itt (háza van a Vasút-utcában), beleilleszkedett a falu életébe s a telepen
lakó cigányokkal nem vállalt közösséget. A család tagjai még beszélik a cigány nyelvet,
de jól tudnak magyarul meg németül is. Egyikük, Oláh József, néhány évvel ezelőtt
érettségizett.

sebben henyélnek. Vannak közöttük szegkovácsok, fűrő-, piszkavas- és személapátkészítők, üstfoltozók, drótos munkával foglalkozók, vályogvetők és lókupecsek is. Az asszonyok leginkább kéregetéssel töltik az idejüket, vagy kártyát vetnek, néha virágot, gyógynövényt vagy gombát árulnak, rongyot gyűjtenek, de olyat is ismerünk, aki mosni, meszelni és kályhát tisztítani jár (különösen Pomázon szerb családokhoz). Az apró gyerekeket magukkal viszik, már csak azért is, hogy szájalmat keltsenek. A nagyobbak külön mennek koldulni; karácsonkor minden helyen a „Mennyből az angyal” kezdetű énekkel szoktak beállítani (Pátyon betlehemes is van),⁵ újévet is köszöntenek, húsvétkor meg locsolni járnak. — Dögöt mindnyájan szívesen esznek, A faluból összehordják a döglött aprójószágot, de a dögtérről is kerítenek maguknak frissen elhullott állatot. A solymári cigányok pl. igen hálásak voltak, hogy 1941-ben a dögtér mellé telepítették őket, így legalább azt könnyen szemmel tarthatták.

Ruházatuk különféle. Az asszony nép általában kedveli a tarka „cigányos” ruhát. Hol ilyenben, hol pedig elnyűtt városi holmiban járnak. De a paraszti ruhafélt sem vetik meg, ha éppen jut nékik valahol. Sárközi Boris pesthidegkúti cigányleány pl. német viseletet öltött arra az időre, amíg Soly máron szolgált. Megtetszett neki; ezzel azonban cigány voltát is palástolta. A férfiakon a legkülönfélébb ruhát látni. Ha a szükség úgy kívánja, jobb ruhadarabjaikat zálogba is adják a falusi fűszeresnek vagy gazdáknak. Néhány pilisvörösvári cigányasszony Pilisszentivánon gazdacsaládoknál tartja rendesebb holmiját, nehogy a telepen tönkremenjen. 1941 karácsonyán a Levente rózsája című darabot adták elő a pilisszentivániak; ebben cigányleány is szerepel. A ruhát a pilisvörösvári cigányok adták kölcsön.

A cigányok mind katolikusok. Vallási életet azonban nem élnek. Gyermeküket megkereszteltetik, esetleg meg is bérmáltatják. Keresztszülőnek rendszert valamely parasztasszonyt szokták megkérni; minden gyermeknél mást. Nem igen fordul elő, hogy kérésüket megtagdnák, hiszen ezzel a cselekedettel érdemeket lehet szerezni a másvilágon („Ahány gyereket tart az ember keresztvíz alá, annyi lépcsőfokkal közelebb jutott a menyországhoz”). Természetesen nem alakul ki semmiféle komasági viszony; a gyermeknek némi ajándékot (ruhát, pénzt) juttat a keresztszülő s ezzel kötelezettségének vége. — A cigányok általában vadházasságban élnek; cigánylakodalmat ritkán látni. Ha néhanapján templomba jön valamelyik cigány, mindig a falusiak mögött a helye. Körmenetben is csak a végén mehetnek.

Egymás közt cigányul szoktak beszélni. Magyarul valamennyien jól tudnak. De van németül (Budakeszin, Csobánkán, Pilisvörösváron és Zsámbékon), szerbül és tótul (Csobánkán és Pomázon) tudó cigány is, a szerint, hogy milyen környezetben élnek. A fiatalabbja jobban beszél ezeken a nyelveken, mint az öregebbje. Ez érthető is, hiszen sok cigánygyerek ma már iskolába jár, s így van alkalma érintkezni a parasztyerekekkel. De a faluvégén is mindig akadnak, akik nem idegenkednek tőlük, s szívesen játszanak velük.

A helybeli cigánycsaládok nevét nem igen tudják a faluban. Rendesen csak keresztnevén (esetleg gúnynevén) szólítják a cigányt, hozzátéve a *cigány* jelzőt. Így beszélnek cigány-Pistáról, cigány-Trézsiról, cigány-Kati nénről stb. A *cigány* szóval azt is illetik, akinek pl. fekete a bőre, vagy aki valamilyen

⁵ Aprószentek napján a budakeszi cigányok suprálni (aufkindeln) járnak a faluba. Persze ők is mondják, amit ilyenkor szokás: Frisch und gesund, beisst dich kein toter Hund. A budakeszi háromkirály-mondókat 1936-ban egy helybeli cigányasszony ajkáról jegyeztem fel. Amikor a német gyerekek már felhagytak a háromkirály-járással (szégyeltek!), a helybeli cigányok léptek örökükbe. A szövegre Schlegl Józsefné (†) budakeszi asszony tanította őket.

kapcsolatban van velük.⁶ Több faluban találunk ilyen ragadványneveket. Családi nevük majdnem kizárólag magyar: Alanyai, Dudás, Döme, Farkas, Horvát, Kakucsi, Lakatos, Lukács, Német, Parádi, Rózsa, Sándor, Sárközi, Sosoly, Varga. Budakeszin van szláv (Radics, Prazovics, Geizura ?), és német (Hoffer, Koller, Schmeichl) nevű cigánycsalád is.

Nagyobb cigánytelepeken, így Csobánkán, Pátyon és Pomázon vajdát is találunk. Rendet tart a telepen, s felel népéért. Csobánkán egy Mancs nevezetű cigány a vajda, Pátyon Lakatos János (gúnynevén Kuzsló János), Pomázon Horvát Gyúno. Vagy 40—50 évvel ezelőtt Budakalászon is volt vajda; akkoriban ugyanis sok cigány tanyázott a faluban.

Különös, hogy akad olyan nem-cigány, aki cigányt választ élettársul. Ezzel mintegy kirekeszti önmagát a falusi közösségből s szükségképpen cigányszintre süllyed. Tudunk magyar-cigány (Pátyon és Pomázon) és német-cigány házasságról (Budakeszin és Csobánkán); a házasságon kívül való nemi érintkezésre persze többször van példa. Ilyenkor a gyermekek a cigányságban oldódnak fel. Néha fordítva is történik: a nem-cigány családba bekerült cigány házastárs teljesen kiszakad régi környezetéből s beleilleszkedik az újba.

A községnek nem hajtanak hasznot. Ellenkezőleg. Néhol mégis — adó címén — munkára fogják őket. Elhúnyt idegen szegényember koporsóját pl. nekik kell a temetőbe vinniök (Budakalász, Pomáz), a Dunából kifogott holttestet velük vitetik el (Budakalász), boncolt hullát ők varrnak össze (Pomáz), segítenek toloncot kísérni (Csobánka, Pomáz), a döglött jószág eltakarítása az ő feladatuk (Csobánka, Pomáz).

A cigányokat mindenütt csúfolják. A falusi gyerekek *cigánymóré*-t kiáltanak utánuk s néha meg is toldják valamilyen csúfolódó rímmel. Budakeszin *cigánymóré*, *hacskadóré* járja, Zsámbékon *cigánymóré*, *ticskatóré*, míg Csobánkán és Pomázon a következő versikével gúnyolják őket: *Cigánymóré, mocskandóré⁷ stiri krajcár, zaprijancsi*.

Falvainkat néha vándorcigányok is útba ejtik. Mindenki irtózik tőlük. A helyben lakó cigányság sem akar tudni róluk. Ezek az „egyiptomi cigányok”, — így nevezik a németek, — nem is a cigánytelepen állapodnak meg, hanem valahol a falun kívül. Tartózkodási engedélyük rendszerint csak egy-két napra szól.

Szólásokban és közmondásokban persze a cigány sokszor szerepel. Ime néhány adat a budai hegyvidék németjeinek nyelvéből. A feketebőrűre azt mondják, hogy *cigány*, aki piszkos vagy kócos az *olyan mint a cigány*, a piszkos, mocskos gyermeket *Ziganmoorian*-nak (*Cigánymóré*-nak) hívják, a szőszegő ember *rosszabb a cigánynál*, a rakoncátlan gyermeket cigánnyal ijesztgetik, aki sokat alkuszik az *cigánykodik* (zigeunert), a fekete kenyér neve *cigánykenyér* (Zigeunerbrot, azt is szokták mondani, azért fekete, mert valami cigány nézett be az ablakon), a rossz lovat *cigánygebének* (Zigeunerkrampen) mondják, a rossz fogat neve *cigányfogat* (Zigeunergespann).

Bonomi Jenő.

*

⁶ Budajenőn Ötvös József gazda viseli ezt a ragadványneveket; hogy miért, azt nem tudják, hiszen nem fekete, s a cigánysághoz sincs köze. Budaörsön a Feldhoffer családot nevezik így; a név átvonódott aztán a velük összeházasodott Hauser családra is (Zigeuner-Feldhoffer, Zigeuner-Hauser). A Feldhoffer-ek általában sötét arcbőrűek. Pomázon Gleichauf János szatócsot Zigeuner-Gleichauf-nak hívják, mert üzlete a cigánytelep mellett van; a jelző megkülönböztetésül is szolgál, mert a Gleichauf név gyakori a faluban. Ürömön Milz Antal fekete arcbőre miatt kapta a cigány nevet (Zigeuner-Milz), ugyanígy egy zsámbéki Kreiss család (Zigeuner-Kreiss).

⁷ Mocská cigányul bagó.

Zigeuner im Ofner Bergland.

In den Dörfern um Ofen leben einige hundert Zigeuner. Sie sind grossenteils schon seit langer Zeit da. Das Bauerntum ist ihnen aus verständlichen Gründen nicht zugetan. Man betrachtet sie als lästige Fremde, für die es in der Dorfgemeinschaft keinen Platz gibt. Die „Zigeunergasse“ oder das „Zigeunerviertel“ ist ihr Bereich; hier leben sie gleichsam abgesondert in dürftigen Verhältnissen. Die Männer beschäftigen sich zumeist mit dem Verarbeiten von Alteisen, nur wenige tun bei der Feldarbeit mit. Weiber und Kinder gehen in der Regel betteln. Manchenorts werden sie zu Gemeindearbeiten gezwungen: sie müssen Leichen tragen, Schüblinge begleiten, verendetes Vieh aus dem Dorf schaffen u. dgl. Alle Zigeuner sind katholisch. Von einem religiösen Leben kann natürlich nicht die Rede sein. Die Kinder lässt man wohl taufen, im übrigen kümmert man sich um die Kirche wenig. Grössere Zigeunergemeinden, wie z. B. in Csobánka, Páty, Pomáz, unterstehen einem von der Behörde bestimmten Häuptling, dem „Zigeunerrichter“; er ist für sein Volk verantwortlich. Die bäuerliche Umwelt vermochte die herkömmliche Lebensführung und das Wesen der Zigeuner kaum zu ändern. Sie sind noch immer faul, arbeitsscheu, diebisch, leben in wilder Ehe, und essen mit Vorliebe Aas. Eine Angleichung an ihre Umgebung ist eigentlich nur auf sprachlichem Gebiet zu bemerken. Ausser der Zigeunersprache sprechen alle gut ungarisch, es gibt auch welche, die deutsch, serbisch oder slowakisch können (im Ofner Bergland siedeln Ungarn, Deutsche und Slawen). Sie führen fast ausschliesslich ungarische Zunamen; man findet auch deutsche und slawische. Ab und zu kommen Ehen zwischen Zigeunern und Nichtzigeunern (Dorfarme!) zustande. Der ausser-eheliche Geschlechtsverkehr ist aber keine Seltenheit. Eine Sondergruppe bilden die Musikanten. Sie haben schon welche Ansprüche, leben anders, kleiden sich besser und sauberer als die anderen, und wohnen womöglich im Dorf. Ihr Brot verdienen sie teils in den Gemeindegewirtshäusern teils in Budapest. Von Wanderzigeunern wollen die hier sesshaften Zigeuner nichts wissen. Diese können bei ihren Stammesgenossen keine Unterkunft finden.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Tolnamegyei falucsúfóló történetek. A falvak egymásközötti versengése nemcsak Magyarország egyes vidékein divatos, hanem általános jelenségnek tartható. Legutóbb több tolnamegyei faluban való hivatalos járásom-kezelésem közben (1941. november—1942. február) tapasztaltam az alábbiakat. A tolnai emberek egyöntetűen úgy tájékoztattak, hogy a mözsiek ravasz, fukar, hazug svábok. Mikor mözsi emberekkel beszélgettem, minduntalan azt hallottam: „A mözsiek mind jóra-
való magyar emberek, ha meg is őrizték a régi német és tól hagyományokat, szeretnek magyarul is beszélni, hanem a tolnaiak: azok a nagy svábok! Túljárnak azok száz zsidó eszén is! Nemcsak a két német jellegű község vetélkedik egymással, hanem a magyar falvak is. A gerjeniek a szentgyörgyiekről azt mondják, hogy rendetlen, lusta emberek, akiknek nincsen semmire észbeli tehetségük, csak szerencsésük van az életben, azért boldogulnak. Tévednének azonban, ha azt hinnék, hogy a szentgyörgyiek a gerjeniekről másképpen vélekednek. Érdekesnek találtam azonban, hogy mind a négy említett község népe megegyezett abban a vélekedésben, hogy a bogyiszlaiak a világ legelmaradottabb emberei. „Alattomos, tudatlan ember az mind! Olyanok mint a cigányok! — hangozott az általános vélemény. — Egész nyáron halásznak, télen meg vadásznak, nem dolgoznak semmit, csak bolondítják a világot!”

Ez a versengés a helyi öntudat eredménye; jele annak, hogy a közösségi érzés az önhiúsáig menő felfogás kialakítására is képes. Főleg ezért tartottam érdemesnek feljegyezni azokat a kis történeteket, amelyeket egy-egy község ész-, vagy jellembeli hátramaradottságáról, különködéseiről hallottam. A történetek elmondásánál jelen voltak Tolnán: Jagicza József, Lampek György; Mözsön: Föglein Ferenc, Méhn József, Schauber Vince; Bogyiszlón: Pilisi József, Boda József, Miklósa József; Gerjenben id.

és ifj. Patkós József; Dunaszentgyörgyön: Oláh ándor és Oláh János.

A mözsi bíróné azon törte a fejét, hogyan menjen el a templomba: cipőben vagy klumpában. Miért gondolkodott ezen olyan nagyon? Azért, mert megjárta már a klumpával. A multkoriban kinnhagyta a klumpáját a templomajtóban. Egy kis gyerek arrajárt és belepisilt. Jó hideg volt. A klumpa odafagyott. A bíróné nem tudta felhúzni és tutyiban kellett neki hazamenni.

Bollok Sándor szerint (Balatonkenese) a *torvaji* svábokról mesélik, hogy mikor bemennek a templomba, facipőiket szép sorba leteszik a templom előtt. Télen egyszer meglőrtént velük az a tréfa, hogy az egyik odavitt egy kánna vizet és teletöltötte a facipőket. Mire vége lett a misének, mindegyik facipő odafagyott. Kénytelenek voltak a facipőket baltával kivágni a jéggel együtt. Úgy vitték haza kiolvasztani.

A *sziriek* (Baranya megye) arról híresek, hogy a borotvát ki akarták kalapálni, mint a kaszát, hogy jó éles legyen. Előfordult, hogy arra jártunkban megkérdeztünk egy bácsit a falu alatt: „Hol laknak ebben a faluban azok a híres borotvakalapalók?” — „Én nem tudom, de bemegyek ide, aztán megkérdezem”, — mondta a bácsi. Hamarosan visszatért 3—4 emberrel. Mindegyiknek a kezében vasvella vagy durung volt. Amint megláttuk őket, a lovak közé csaptunk. Jó darabig szaladtak még utánunk, alig tudtunk jó sebes hajtással elmenni előlük.

A *stanisicsi* svábok (ma Órszállás, Bács-Bodrog megye) 50—60 évvel ezelőtt borotválták a bajuszukat. Még az öreg emberek is mind csupasz képűek voltak. Tudták ezt róluk a szomszédos rác faluban. Akkoriban a kopasz száj nem volt olyan divatos mindenfelé, mint manapság. Ha bosszantani akarták a stanisicsi sváb legényt, megkérdezték tőle: „Mit csinál az öregapád bajca?” Aztán a magukét meg szépen pödörgették. Sokszor lett verekedés belőle.

A *mucsiak* meg arrébb tolták a templomot. Egyszer együtt ültek a kocsmában a falu módosabb gazdái és arról beszélgettek, hogy jó lenne, ha arrébb lenne egy kicsit a templomuk. Volt a kocsmában valami vándorlegény féle ember is. Ajánlotta, hogy ő majd segít a dolgon. Kivitetett velük néhány véka morzsolt kukoricát, aztán leszóratla velük a templom fala mellé a földre. A subáikat, — köztük a bíró vagyont érő subáját is, — a templom másik oldalához támasztották a nagy munka megkezdése előtt. A vándorlegény vezényszavára mindnyájan egyszerre kezdtek nyomni a templom falát. A kukorica csúszott a lábuk alatt. „No, megy már?” — kiáltottak. „Majd én megnézem, hogy elég-e már? Addig csak nyomják!” — mondta a vándorlegény és a templom másik felére ment. Összeszedte a subákat és kiszökött a faluból. A *mucsiak* csak nyomták a templom falát. „Megy ám jól a templom!” — mondogatták, amint meg-megcsúsztak a kukoricán. Izzadtak, verejtékeztek. Végre észébe jutott a bírónak, hogy megnézi, nincs-e valami baj. Átmegy a templom másik oldalára. Látja, hogy nincsen se suba, se vándorlegény. „Emberek, emberek! — kiabált ijedten. — Hagyjátok abba már, baj van! Rátoltuk a templomot a subákra meg a vándorlegényre! Mi lesz most velünk?” Hosszas tanácskozás után elhatározták, hogy nem tolják vissza a templomot, mert akkor kiderülne, hogy a vándorlegényt agyonnyomták. Inkább a templom alatt hagyták a subákat is, hogy baj ne legyen belőle.

A *szentgyörgyiek* a disznó helyett a talicskát pörkölték meg. Disznóölés volt, talán éppen a Haj Feruséknál. Levágtak 2—3 kövér disznót. Rárakták a szalmát mindegyikre, aztán előrementek valamit falni, meg pálinkázni. Ezalatt a szomszéd a fiával elvitt egy disznót félre, a fészerbe és helyette odatettek egy talicskát. Letakarták szalmával, úgy nézett ki, mintha misem történt volna. Jön a böllér, meg a többiek. Meggyújtják a disznókra rakott szalmát, pörkölik őket serényen. Az egyikről nem akar lefogyni a tűz, hanem még jobban ég, mint azelőtt.

Volt nagy ijedelem, amikor látták, hogy a talicska ég! Még ma is haragusznak érte, ha valaki emlegeti.

A *foktői* ember azt mondta a szolgájának, hogy menjen ki lencsét vetni. A lencse a kamarában a gerendán lóg egy acskóban. Másnap este kérdi a szolgát: „Na, elvetted a lencsét?” — „El”, — mondja a legény. Várják, hogy mikor kel ki a lencse. Jó sokáig várnak. Egyszer megkérdi a gazda a legényt: „Biztos vagy benne, hogy elvetted?” — „Az én!” — mondja a legény. Bemegy a gazda a kamarába, nézi az acskót, hát mind megvan még a lencse. „Mit vetőtél, te? — kiabál a gazda. — Hiszen mind itt van a lencse! — „Nem abból az acskóból vetöttem ám, hanem abból!” — mutat egy másik acskóra a legény. Megnézik, mi van benne, hát tarhonya. — Hűj, de haragusznak a foktűiek, meg az úszódiak, ha valaki elkiállja magát: „foktűi tarhonyások, úszódi haluskások!”

Az *úszódi* ember úgy járt, hogy elment Pestre kocsival. Nagyon megéhezett, aztán elment egy fényes kocsmába. Éllapot tettek elébe. Megnézte. Nem akarta mondani, hogy nem ért hozzá, hát rendelt borjúpörköltet haluskával. „Adjanak nekem tíz pengőért haluskát, mert haza is akarok vinni!” Hoztak is neki egy tíz literes lábasban nokedlit. Evett egy darabig, jól telelte magát. Ami megmaradt, becsomagolták neki, aztán betették a kociülésbe. Nagyon megéhezett, mire hazaért, mert úgy telelte magát nokedlival a kocsmában, hogy az úton nem evett már belőle. Amint behajtott az udvarba, mindjárt kérdezte: „Mit főztél asszony?” — „Finom nokedlis pörköltöt”, — mondta a felesége. Az asszony csak akkor tudta meg, hogy miért döngötte el az ura, amikor kiszedték a kocsiderékből a nagy csomag „haluskát”, mert az ember elmesélte, hogyan jutott a sok haluskához: nem tudta, hogy egy és ugyanaz a nokedli és a haluska.

Néhány mondáshoz még magyarázat sem kell, hogy megértse az ember a gúnyolódást. „Szörnyen esznek, mint a *faddiak*”, — mondják a nagyétkű emberekre. „Akkor evett ő is,

amikor a dorogi gyerek szalonnát", — mondják a rilka ételek gyakori fogyasztásával dicsekvő szegény emberre, ha nem hiszik el, amit mond. „Nem jött jókor, mint a szekszárdi ember vendége", — mondják, ha valakit nem akarnak megkínálni. A magyarázat szerint a szekszárdi ember azt mondta a vendégének: „Nem jött jókor, mert már befejeztük az ebédet!" — aztán az asztal tele volt még ennalóval. „Rosszkor jött haza, mint a tolnai zsidó", — mondják, ha valakit valami baj ér. A tolnai zsidónak ugyanis égett a háza, amikor hazaérkezett. Szomorúan jegyezte meg: „Ejnye, de rosszkor jöttem!"

Nem járt pontosan az óráim. Megjegyezték: „Úgy forog, mint a decsi szélmalom!" — „Hogyan forgott a decsi szélmalom?" — kérdeztem gyanútlanul. — „Ahogyan akart!" — hangzott a válasz.

Ha valami nagyon egyezik, megjegyzik: „Összetalált mint az adonyi asszony, meg a kéri gyerek!" A mondas egy adonyi asszony, meg egy németkéri legény túlságosan hamar kialakult viszonyára vonatkozik, azonban elterjedésének okát a két helynév és a szerelmi viszony jelképes kapcsolásában rejlő általánosabb jellegű gúnyolódásban is kereshetjük.

„Össze-vissza mennek, mint a bogyiszlai kertek", — mondják, ha valamit egyenesen elérni nem lehet. Bogyiszló az egész környéken híres arról, hogy milyen girbe-gurba utcái, milyen egyenlőtlen telkei és milyen rendszeretlenül épített házai vannak.

Olyan hideg van, hogy még a kis Jézus is fázik a köröszton!" — mondta Bogyiszlón körmeit fújva az öreg Aranyosi bácsi. — „Ne csúfolódjék kend! — szólt rá Pilisi esküdt. — Nálam is ott aludt a táncmestör (hideg volt az ágyban), Jézust mégsem keveröm bele!" — „Nem is én csúfolódom, hanem ű: mert nem takarja be magát! De rajtam nem fogott ki a hideg. Tegnap a lovakat befogtam a szankóba, aztán elmentem szénáért. Amíg kiértem, a lábomat a szankó orrára töttem, aztán levágtam a körmeimet róla. Amíg a boglyát raktam, elengedtem a lovakat legelni. Ahogyan raktam a szénát,

az egyik vella szénában kígyó ficánkolt. Visszafelé a sógor földje felé jöttem, a fák tele voltak kék szilvával, meg sárga barackkal. Jól teleettem magam, aztán csak úgy jöttem haza!"

Tudjuk, hogy a falucsúfolókban is az az évődő, tréfás kedvű lélek él, mint az Aranyosi bácsi hideget kifigurázó tudításaiban vagy egyéb mondásaiban. „Úgy mén a munka, mint högynek a víz!" — jegyezte meg a lassú napszámosokra.

A falucsúfoló történetek mintegy átmeneti műfajnak tekinthetők a példabeszéd és az adoma között. Érdeemes lenne alaposabban is foglalkozni velük; nemcsak a tárgytörténeti kapcsolatok, hanem a szóbeli hagyományok állandó formáinak kialakulása, a bonyolultabb műfajok egyszerű vonásai is fellelhetők ezekben a történetekben.

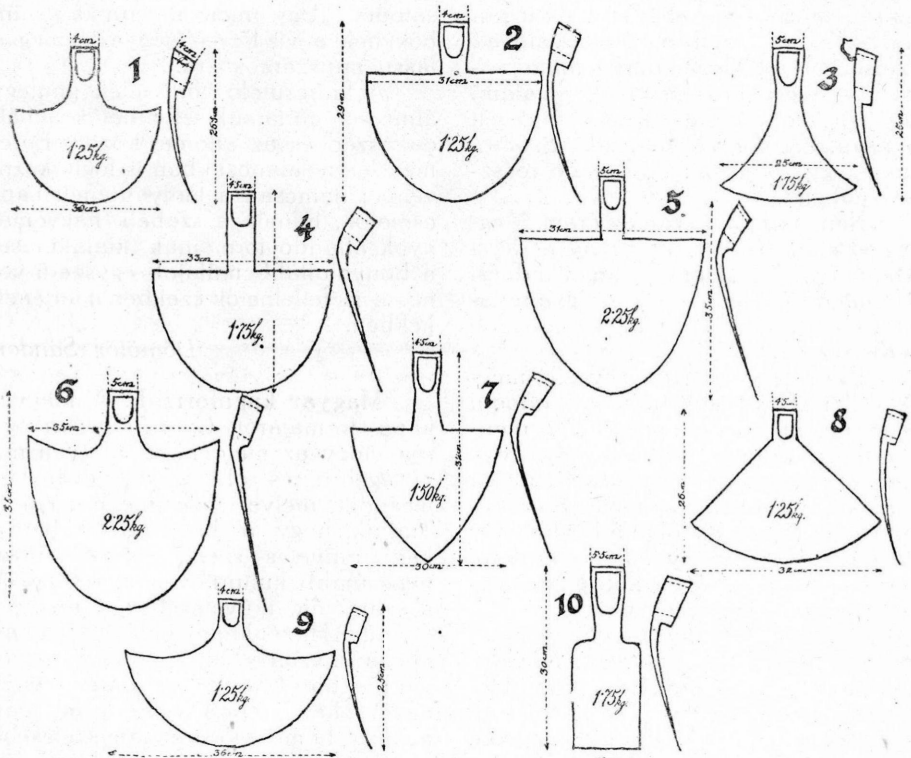
Dömötör Sándor.

Magyar kapaformák. A magyar kapa formájáról Györffy István azt írja, hogy az mindenkor a talaj minőségéhez és ahhoz a növényhez igazodik, melyet vele megművelnek. Tudjuk, hogy a kapa elsősorban a kerti művelés szerszáma, de bizonyos újabb kulturnövényekkel együtt a szántóföld művelésében is szerepet kapott. „Hazánkban sokféle kapa van ma is használatban," — írja a tolvábiakban Györffy.¹ A sokféleségnek az az oka, hogy a kemény talajban hegyes, homokos talajban szélesebb kapára van szükség. E „sokféle" kapaforma közül csak a *tehénszájú*, széleselejű kapát (II. köt. 592. kép), a *kiskapát* (595. kép), *irtó-kapát* (587. kép), *csákány-kapát* (596. kép) és a *szőlőnyitó-kapát* (593. kép) ismerjük név és formá szerinti. Igaz, hogy az 588—591. képen még négyféle kapaformát mutat be Erdélyből, de minden közelebbi megjelölés nélkül. Talán ezekhez a formákhoz kellene értelmeznünk az 1627. évi erdélyi árszabásban megjelölt kapa-típusokat, mely szerint Erdélyben ötféle kapa volt használatban: a *torockai*, *megy-*

¹ Györffy István: Földművelés. Magyarorszag Néprajza. II. 187—189., és a 200. l.

gyesi, váradi, beszercei és a segesvári-forma. — Ezek a városok alkalmasint a kapa gyártási helyei lehetnek, de valószínű, hogy a formák között is különbségek voltak.² Sajnos a formákról semmi közelebbi adat nem áll egyelőre rendelkezésünkre.

a Bódva felső folyása mentén fekszik és két részből áll: Alsó- és Felsőmecenézfből. A helység lakossága, ahogy ezt az ottani adatközlők állították, hagyományosan foglalkozik vaskovácsmesterséggel. Fényes Elek írja Felsőmecenézfről, hogy lakói „fáradhatatlan munkás emberek, s vagy az

Mecenézfen kovácsolt magyar kapafarmák. 1. Lugosi, 2. alföldi vagy bánási, 3. orsovai, 4. fehértemplomi, 5. verseci, 6. oravicai, 7. moldvai, 8. mehádiai vagy oláh kapa, 9. bozovicsi, 10. gömőri forma. — **In Mecenzéf (Kom. Abauj-Torna) geschmiedete ungarische Hauenformen.** 1. Lugoser, 2. Alföldler oder Banater, 3. Orsovaer, 4. Weisskirchner, 5. Versecer, 6. Oravicaer, 7. Moldauer, 8. Mehadier (rumänische Haue), 9. Bozowitscher, 10. Gömörer Form.

Az alföldi kapákról is eddig csak azt tudtuk, hogy azokat évszázadok óta a *mecenéziefiek* szállították. Formájukat, változataikat, azok elnevezését mindeztideig nem ismertük. Az alábbiakban adalékszerűen röviden ismertetem a legelterjedtebb formákat.

Mecenéz (Abaujtorna vármegye)

² Györffy I.: Id. m. 200. l.

itteni számos vashámorban dolgoznak, vagy kazánokat, patkókat s más vasmiveket készítenek; kézi-mesterséget folytatnak. Továbbá leghíresebb útszínalók egész hazánkban, sőt a posványok kiszáritásában is nagyon ügyesek, s innen ritkán szoktak otthon lenni, hanem a földmivelést aszszonyaiuk úzik. (Magyarország geogr. szótára III. Pest, 1851. 75. l.) Illés Ala-

dár azt mondja, hogy Alsómecenzéf az ásó, lapát és kapagyártás ősi fészke.³ A leg több vashámor Alsómecenzéfén volt, mert a sebesvízü Bódva vízerejét itt tudták a legjobban kihasználni. Felsőmecenzéfén inkább szegkovácsok laktak. A szegkovács műhely felszereléséhez ugyanis nem volt szükség vízierőre, itt pedig nem voltak annyira bővíben a víznek. A felsőmecenzéfi szeg valamikor ország-szerte híres volt, akárcsak a mecenzéfi kapa vagy ásó. Itt szünet nélkül folyt a munka, nem úgy mint az alsómecenzéfi hámorokban. Elég gyakran előfordult, hogy a Bódva vize elapadt. Télen a hideg, nyáron a meleg okozta vízhiány miatt gyakran szünetelt a munka. Ilyenkor várni kellett mindaddig, míg újra vízbő lett a Bódva. A szomszédos Gömörben (Barkán, Andrásin és Krasznahorkaváralján) mondták, hogy a mecenzéfiakkal úgy születik a kovácsmesterség, mint a cigánnyal a muzsika. Országos hírüket a nagy gyárakkal folytatott versenyben veszítették el. Mint kisiparosok nem tudtak olyan versenyképes és olcsó árút készíteni mint a gyárak. Egykori hírnevüket állítólag annak köszönheték, hogy készítményeiket sajátmaguk árulták. Mindenkor megfigyelték a helyi szükségletet, a helyi igényeket s amikor újból visszatértek vásárhelyükre, a tapasztalatuknak megfelelő árút hoztak. Így csinálták a kapaformákkal is. Árúik jóságához hozzájárult, hogy nagyszerűen értettek a nyersvas megmunkálásához. Pontosan tudták adagolni, hevíteni, edzeni a kapának szánt vasmennyiségét. A mecenzéfi kapának jó híre volt, mert minden más kapánál tovább tartott. A kapa, ásó, lapát és ekevas készítésénél hatalmas *lengő kalapácsokkal* dolgoztak. Ezt vízi erővel hozták mozgásba. Megfelelően adagolt vastag sinfejekből izzó kovácstűzben szarvas-üllőn dolgozták a kívánt formára a kapákat, ásókat és lapátokat. A nyersen kikovácsolt darabok szélét

ollóval körülnyírták. A kapa készítésénél külön gondot okozott a nyél hüvelyének bizonyos szög alatti meghajlítása. Amikor ezzel megvoltak, köszörűkövön (ezt is a víz ereje hajtotta) durván megköszörülték, majd hogy a rozsdásodástól megóvják, — mecenzéfi találmány szerint, — a kész kapát meszes vízbe rakták. A meszes vízben edzett kapa aztán nyáron a napon, télen a kovácstűz-nél megszáradt és a raktárba került. A régi kapakovácsok naponként kb. harminc darabot tudtak kikalapálni. Aki ügyeskedett, az megcsinált néha negyvenet is, de ez ritka eset volt. A kész kapákat darabszámba fizették a mesterek. Aki azonban pl. ekevasat kovácsolt, azt súlyra fizették. A régi világban a kész kapákat és más szerszámokat először Kassára irányították. Innen vitték szét az ország különböző részébe. A múlt század második felében Alsómecenzéf virágzó szerszám-kovács kisipara csaknem egész Magyarországot ellátta ilyen kovácsolt kapával, ásóval, lapáttal és ekevassal. De ellátták a szomszédos tartományokat is. Nagymennyiségű kapát, ásót, lapátot és ekevasat szállítottak pl. Sziléziába, Csehországba, Morvába, Orosz-,⁴ Oláh-, Törökországba, Szerbiába, Moldvába és Bukovinába. Egyes tartományokba, mint pl. Moldvába, az ottani igényeknek megfelelő „*moldvai kapát*” szállították Mecenzéfről.⁵

A bemutatott képen néhány mecenzéfi eredetű, de az ország külön-

⁴ Oroszországba szekéren házaló tótok vitték át. Ide főleg ekevasat vittek.

⁵ A mi képünkön is látható moldvai kapa nem azonos a *Lükő* által közölt formával. (*Lükő* G.: A moldvai csángók. Bp. 1936. 135. l.) *Lükő* adatai a moldvai magyarságra vonatkoznak. Ő szélesorrú kapát közöl és azt mondja róla, hogy ez régi kelet európai szerszám lehet. A hegyes kapa viszont, — ilyen a mi moldvai kapánk, — nyugati eredetű. *Gunda* kétségbevonja *Lükő* állítását (Ethn. 1937. 495. l.), szerinte ezeket éppen olyan joggal lehet kelet európai szerszámok leszármazottjainak is tekinteni, mint a szélesorrúakat, mert a Balkánon és Törökországban is ismerik.

³ *Illés Aladár*: Felsőmagyarország kisvasipara. Technológiai Lapok, 1891. 92. l.

böző részeibe szánt és szállított kapaformát láthatunk. Legtöbbje alföldi, helyesebben délmagyarországi megjelölésű. Az egyes formákon olt láthatjuk a kapa gondos és pontos méreteit (magasságát, szélességét és súlyát). A forma helyes megismerése miatt minden egyes példányt szemben és oldalt mutatunk be. Az oldalnézetre főképen azért van szükség, hogy világosan lássuk a kapafejnek és a nyél szögállásának egymáshoz való viszonyát. (Ezt már Györffy és Lükő is így közli.) A bemutatott formákat inkább csak az eddigi ismereteink kibővítése és a további tárgyi gyűjtés megkönnyítése végett tartottuk hasznosnak közzétenni. Mecenzéfi vashámorokban dolgozott adatközlőim szerint (Andrási, Krasznahorkaváralja, Gömörvármegye) az Alföldre szállított kapa és ásóformák száma a múlt század közepén a százaz szám körül mozgott. Illés Aladár még ennél is többre becsüli az egyes kapa és ásóformák számát, amit az Alföldre szállítanak. A formáknak ez a hihetetlenül nagy száma ma már aligha lesz kinyomozható. Azonban egyes formák még mindig előkerülhetnek. Vizsgálatokra és összehasonlításokra csak akkor kerülhet sor, ha a még helyenként lappangó formákat megismerjük. Hogy ez a munka igen tanulságos lesz, nem kell külön hangoztatnunk. Különösen akkor, ha anyagunkat a középkori magyar mezőgazdasági leletekkel is összeveteljük.

Márkus Mihály.

Adatok az alföldi táltosok ismertetéhez. Korábbi, a táltosokra vonatkozó közléseimet (l. Ethn. 1936.) néhány újabb és eddig ismeretlen adattal egészíthetem ki. Keskeny János (81 éves, Derzstomaj, 1940.), aki egész életében gulvás volt, míg el nem öregedett, beszélt, hogy gyermek-bojtár korában Békés megyében volt egy hozzá hasonló korú cimborája, akit Bika Bálintnak hívtak. Ezt, még mint ölbéli gyereket, egy éjszakán valami nagy szőke bika vitte a gulyás kunyhóhoz, a szarva között. Nagyot bődült és begördítette az ajtón. Jártakkeltek, kérdezősködtek a szülei után,

de senki se vállalta. Így adták neki ezt a nevet. Ahogy nőtt, akkor derült ki, hogy táltos. Olyan hatalmas ereje volt, hogy a viaskodó bikákat széjjel tudta választani. Azt fogta rá a számadó, hogy bika csinálta, azért olyan erős.

Láposi Sándor (74 éves, Bihar-nagybajom, 1936.) pedig arról beszélt, hogy valamikor régen — még gyermekkorában hallotta az édesapjától — a Kosarasnál, a nádas szélén ráugrott egy különös nagy farkas egy szerepi lányra és „megnyomta”. Mikor eljött az ideje, a leánynak egy nagy erős fia született, sűrű nagy fekete haja, cigánybőre volt és egy farkasfog volt a szájában. Hét esztendőskorában már szőrösödött a melle, meg az ágyéka, az ereje pedig úgy megnőtt, hogy nem bírtak vele a legények. Kötekedett velük s akármelyiket a földhöz vágta. Addig, míg összefogtak ellene és kiverték a faluból. — Ezt az adatot inkább csak azóta tartom érdekesnek, amióta Ipacs Istvánné (68 éves, Derzstomaj, 1940.) említette, hogy neki otthon Borsodszemerén, lánykorában volt egy szeretője, derék, szép legény, aki a vállán keresztül hajigálta a többi fiúkat. Mégse mert hozzámenni, mert farkasfoga volt. — Ez a két adalék nem mondja ugyan, hogy az illetők táltosok lettek volna, de a foggal születés, a nagy erő táltos jellegzetesség, valamint a birkozási kedv is, sőt a gyermekkorban a mellen vagy az ágyékon nőtt szőrszálát is a táltosság jelének hallottam említeni. Közöltem is már egy ilyen adatot (Ethn. 1936., 42. l.). Megemlítem itt, hogy amint átgondolom babonagyűjteményemet, sajátságos gyakorinak tűnik fel a farkas szerepeltetése. Semmiesetre sem tekinthetjük ezt annak a körülménynek, hogy ezelőtt félszke lévén a Sár-rét a réti farkasnak, eleinknek elég gondot okoztak. Más ok is rejlik itt.

Vig Sámuel juhász (89 éves, Sár-rétudvari, 1921.) mondta, hogy volt olyan farkas, amelyik emberi hangot adott. Ő maga is hallotta a hangját. Legénykorában egyszer Ecsegen juhászkodott s egy alkalommal, korán, napfeljötté előtt a Fenékiér felől hal-

latszott (nagy nádas volt benne), mint mikor ember kiált valakinek: hō... hō! De csak megtetszett, hogy nem ember torkából szakad, mert hatalmasabb hang volt, nagy messze hangzott. A juhok rezegtek, mint a falevél, de még a komondorok is, pedig ezek ketté szabták a farkast, ha foghegyre vehették. A gazdája csak hallgatta: Jussék eszedbe, fiam, ez jelent valamit; megszólalt a farkas! — Az öreg eltűnődött az emléke felett. Eszébe jutott, hogy akkoriban nagy dög ütött ki a jószágok közt. A szabadságharc is azután tört ki.

Szűcs Sándor.

Néhány kalotaszegi kézimunka műszó. Türen a legügyesebb, s a falusiak számára megrendelésre dolgozó varró-asszony használta munka közben az alábbi kifejezéseket.

A „vagdalásos”-tígy nevezte, vagy „fejéres”-nek, azokat a Holbein-technikászerű négyzet-sorokat pedig, amelyek e munkán gyakran szerepelnek, „angyalozás”-nak mondotta. A „darázsolás” neve „hányás”, ritkábban „szedés”, a kötény kétoldalán végighúzó függőleges hímezéscsiké „kötés”. A beszegett anyagra azt mondja, hogy „be van hányva”, ha ez nem történt meg, „besuad” a szél. A „cérnán kötés”-nek nevezett tűzött csipke (l. *Ferencz Kornélia*: A tűzött csipke. Bpest, 1937. 209., 210., 211. kép és 76—78. l.) neve itt „inyima”. („Kikötöm az inyimát”. A román *inimă* átvétele). A kalotaszegi női- és férfiingek kedvelt szélösszerősítő hurkolt kötéseit, ha hosszában dolgozódnak (l. id. munka 191., 194. és 195. á.) „jártatásos”-nak mondja, ha viszont a minta szélességében haladva, egyik anyagszélről a másikig hurkolódva készülnek (l. 188 b. és 189. á.) „szemre horgas”-nak nevezi. „Láb”-nak nevezik ennél a munkánál az öltéseknek azt a részét, amellyel azok az előző sorba kapcsolódnak.

Palotay Gertrud.

A pakulár-fogadás ünnepe a kolozsmegyei Magyarvistán. Januárban vagy februárban egy szép vasárnapi napon templomozás után fogadják a pakulárt (juhász), ami nagy

ünneppel történik s a mulatság három napig is eltart. Az első gazda, akinek legtöbb juha van s a *tébe-méréskor* leghamarább kapja meg a tejet, lóra ül. A *turamához* (nyáj) tartozó egész néppel elmegy a pakulárhoz. A ló a fején, oldalán, a nyergen és a kantáron fel van díszítve rákötött rojtos kendőkkel. A pakulárné kaláccsal, fehérkenyérrel kínálja a népet, mint a lakodalomban. Az italt a *turmabeliek* hozzák magukkal. Mikor visszajönnek, a pakulár ül a lóra s akkor még 3—5 harangot akasztanak szíjjal a ló nyakára. A pakulárné a gazdaasszonyokkal együtt megy ahhoz a házhoz, ahol a pakulárt megfogadják és egy *deberke* túrót, kalácsot visz a vendégeknek. Ott isznak, túrót raknak tányérba az asztal közepére s abból közösen esznek. Utána isznak s másnapig táncolnak. Járják a férfiak a legényest, az asszonyokkal együtt a csárdást. Másnap a cigányokkal végigjárják az utcákat és összeszedik azokat, akik a mulatságból hazamentek s visszamennek a házhoz mulatni, *összepótolnak* (pénzt adnak össze) és abból isznak.

Gönyey Sándor.

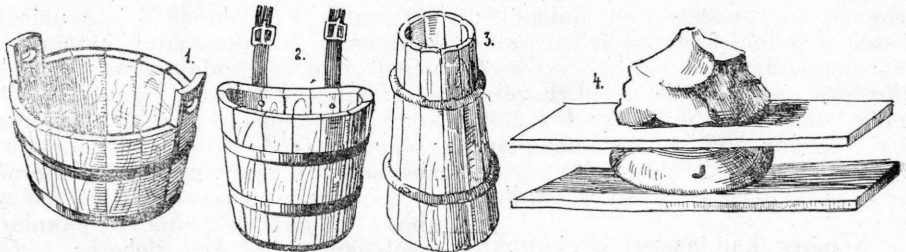
Juhsajt készítés (bácsolás) a kalotaszegi Magyarvalkón. Szent Györgynapkor (ápr. 24.) hajtják ki a *jukat* (juhokat) a *kosarakba*. A kihajtott *nyái* a *nyomáson legel*, addig, amíg a sovány hegyi fű tart. Azután *emutájják* (r. *mut, se muta*: változtat, változik) a *kosarat*. Ez a helyváltoztatás gazdasági szempontból nagyfontosságú, mert míg a nyáj a nyomáson legel, azt trágyázza és javítja a sok helyen bizony nagyon szegény és köves hegyi talajt. A gazdák ezért egymás között megállapodnak, hogy mikor kerül és mennyi ideig marad földjükön a kosár.

A juhokat a *juhász* a *galátába* (1. kép) *feji meg*. A *juetej* ebből két *puttonyba szűrik* (2. kép), melyet számar visz le hátán a faluba. Ebből a tejből *bácsolják* a *jūsaitot*. A tejet először *üstbe szűrik* és *mégóuttyák*. Az *óutás* vagy *vett óutóuvāl* vagy házilag készített *házi óutóuvāl* történik. Házi

oltónak a télen levágott disznó megszózott és kiszáritott bendőjének belső bőrét használják. Oltáskor erre a száraz oltóra vizet öntenek és egy napig vízben áztatják. Ebből azután egy fakanálnyit tesznek a juhtejbe, „amitű az úgy megászik, mint a mái.” A meg-

(3. kép) gyűrják és küvé lépréselik. A sajttnak valót nem őrlik meg, hanem sóusvizben ásztatják egy napig, hogy megájjon.

A sajtot végül két dēcka közé teszik (4. kép) és nehéz kövel laposra nyomtatják. (A rajzokat a szerző ere-

1. Galáta, 2. Putton, 3. Bödölkő, 4. Sajtnyomó. Magyarvalkó, Kolozs m. — Gefässe der Milchwirtschaft. 1. Melkkübel, 2. Milchbehälter, 3. Käsebehälter, 4. Käsepresse. Magyarvalkó, Kom. Kolozs.

aludt tejet mēkhasittyák, hogy a savóujja fējöhessen. Ezután a tūszhősz teszik, száríttják egy kicsit és szítmőrszojják, majd tarisznyán keresztül lészűrik. A tarisznyában marad a látysait, melynek kicsurgó leve az idēsavóu. Ebből készül az őrda, ha a savóit felforralják. Ha az ordát kizūdūni hagyják, akkor a disznóhízalásra használt zōüt savóút nyerik.

A tarisznyában levő lágysajtot meggyűrják és a fehér savóút csavárják ki belőle. A fehér savóból készül a bálmos, úgy hogy kukoricalisztet kevernek bele és felfőzik.

A sajtot ezután még egy hétig érlelik. Ha turóút akarnak belőle készíteni, akkor még megörlik, bödölőibe

deti rajzai alapján Mórítz Sándor gimn. tanuló rajzolta.)

Nagy Jenő.

Hegedű — kaloda. A hegedű szó történetéről írott kiváló tanulmányában Viski Károly megemlíti, hogy a szónak már a 16. századtól fogva egy másodlagos 'kaloda' jelentése is van (Kodály-emlékkönyv, Budapest, 1942. 45. l.). Legyen szabad ehhez hozzáfűznöm, hogy nem csak a magyarban. A francia violon 'hegedű' szónak is van a köznyelvben egy második jelentése: a községháza vagy a rendőrség őrizetes celláját nevezik így. Minden bizonnyal egy további jelentésváltozással, mint a kaloda „jog”-utódját.

Honti János.

IRODALMI SZEMLE.

Bözödi György: A tréfás farkas. Bágyi János meséi. Gyűjtötte és kiadja: —. Turul kiadás. 116 l. Budapest, 1942.

A népmesegyűjtés a közelmúltban a legkönnyebb irodalmi tevékenység volt olyan íróknak, aki valóban a néptől eredő szellemi értékeket akart nyújtani az olvasó felnőttek, vagy a gyermekek számára. Jó mesélőt kellett találnia, jegyeznie kellett a hallottakat, s nyersen készen is volt nagy művéhez az anyag. Ha akarta, elhagyott, ha úgy gondolta, hozzátoldott a hallott meséhez egy-egy részletet, hogy kerekesebb, gömbölyűbb legyen a mű, hogy tetszetősebb, fésültebb legyen a kis falusi vadóc. A népmesék ném mindíg voltak olyan mesék, amilyeneket szívesen olvasott el a jólnevelt társaságbeli ember, amilyeneket bátran adhattak a nevelők úri gyermekek kezébe. A népmesékből valami paraszti, valami nem szalonokba való hangnemet éreztek ki, amelyet legfeljebb a konyhában, vagy a cselédszobában tűrtek meg, azonban igen sokan itt is rátaláltak a népi élményre. Az íróknak szalonképesség kellett tennie a népmesét, ha leírta és kinyomtatta a nagyközönség számára.

A néprajz tudománya hosszú éveken át küzdött ennek a felfogásnak a megváltoztatásáért. A tudományos kutatások meggyőző erővel mutattak rá, hogy a vizsgálatoknak nemcsak a népmese tartalma, alkotó elemei, szerkezete lehet a tárgya, hanem egészen különleges apróságok megrögzítése, feljegyzése is ad feleleteket évek óta megoldatlannak látszó problémákra. Különösen a fonográf és a hanglemezzel megrögzített mesevázlatok bizonyították meggyőzően azt, hogy a népmesének funkcionális vizsgálata elkerülhetetlenül szükséges a haladáshoz, az újabb eredményekhez.

Ezeknek a tudományos törekvéseknek eredménye, hogy az irodalom napról-napra szakszerűbben foglalkozik a népmesékkal. Észrevehető az a tudatos törekvés, hogy olyan meséket akarnak az írók a gyermekek és a nagyközönség kezébe adni, amelyek a tudománynak is hasznára válhatnak. Mivel az efféle mesegyűjtemények célja elsősorban a szórakoztatás, — a nevelés csak másodrendű cél, — nem szabad a szakszerűség szempontjával megállapítanunk egy-ilyen mű értékét. Nékünk inkább azt kell megállapítanunk, hogy mit hozott a tudománynak az irodalom zsákjában egy-egy ilyen gyűjtemény.

Bözödi György, az ismert erdélyi író tizenhat mesét jegyzett fel *Bágyi János*, a kiváló bözödi mesefa ajkáról és bocsátott a *Turul* könyvkiadó jóvoltából a nagyközönség elé *Gy. Szabó Béla* hangulatos meseábrázolásaival. A feljegyző semmit nem mond el a kötetben a gyűjtemény keletkezéséről, *Bágyi János*ról. Nagy hiánynak tartjuk, hogy *Bágyi* alakját, egyéniségét, életét, — ha nem is tudományos alapossággal, — legalább irodalmi eszközökkel nem örökítette meg. Megvilágíthatta volna néhány, a nagyközönség számára is érdekelő bíró vonással, hogy a közölt meséknek mi a szerepük és a jelentőségük *Bözöd* (a falu) életében. *Bágyi*n kívül mások is elmondták-e ezeket a meséket, tudják-e többen is, kitől hallották, olvastak-e meséket? stb. — mind olyan kérdések, amelyeket a mesék tudományos vizsgálatánál manapság felvet minden mesetudós. *Bözödi* bizonyára megtalálja még a módját hogyan pótolja ezeket a hiányokat, amelyeket csak a néprajztudós észlel. Az a közönség, amelynek ezt a kötetet szánta a gyűjtő és a kiadó, bizonyára önfeledten gyönyörködik a székely észjárását jellegzetesen tükröző mesék szépségeiben.

Az előttünk levő mesék *Bágyi Jánost* kiváló egyéniségű mesemondónak mutatják. *Bágyi* nem bőbeszédű mesélő, változatai mégis újszerűek: tele vannak egyéni ötletekkel egyéni, megoldásokkal, — talán célzásokkal, — a megszokottól, az ismerttől eltérő vonásokkal. Kedveli a párbeszédet: az ismétlődő párbeszédet nem restelli háromszor is pontosan elmondani.

A gyűjtemény értékes változatokat örökített meg a kutatás számára. Az

újabb gyűjtésekhez viszonyítva is lényegesen eltérnek ezek a mesék az ismert székelyföldi változatoktól: *A kicserélt szömü leány* (Ósz János: *A csudatáska*. Eredeti székely népmesék. Kolozsvár, 1941., 32. l.), *A szegényembőrből lett király* (u. o. 182. l.), *A kigyókirály* (u. o. 163. l., Ethn. 1934: 180.), *A királyurfi három kutyája* (Ósz, 175., UMNGY. II. 44. sz.), *Hóbortos Istók* (Ósz, 64.), *A hős szabólegénynek a becsapott ördöghöz tartozó része* (Ósz, 68.). *A varjukirály* a Terülj asztalkám típusú meséknek érdekes részletekben bővelkedő változata (vö. UMNGY. II. 37. sz.): asztal helyett sódaráló szerepel, stb. Pulykalábon forgó vár, mely „nem látszik a forgástól, úgy forog.” (Ósz, 140., vö. NNy. 1935: 110.) — *A nagyembőr* című mesében a csodálatos tejtóhoz járó emberfeletti lény elfogását tetszetős csizmával kísérel meg a hős, a cigány katona olyan sikerrel, mint ahogyan Dobokában fogták meg a vadleányt (Ethn. 1941: 247.). — *A Három hazugság* című mese *Merényi* egyik sajtóvölgyi meséjének részleteiben is egyező változata: 1. óriási madár — hatalmas tojása: 2. a Duna vize meggyulladt — és sült halak voltak az úton; 3. meghalt Jézus Krisztus, — s az angyalok feketében röpdösnék. (Vö. Turóczi-Trostler József: *Fenekkel felfordult világ*, Bp., 1942. 26–27. l.) — *A hűtlen testvér* is megérdemli az alaposabb vizsgálatot (UMNGY. II. 8. sz., Ósz, 195. l.). *A kecskepásztor fia* meseelemekkel bővített kincsmonda UMNGY. I. 35. sz.).

A mesék feljegyzése nem fonetikai pontosságú, azonban a nyomtatott szöveg a tájnyelv sajátosságait mindenkinek helyesen érzékelteti; a magyar köznyelvet beszélő emberek stilusérzékét nem zavarja. Nem hiszünk abban, hogy az ilyenfajta szövegek megrontják a tanulóifjúság helyesírási érzékét, hogy a helyesírás szabályai között bizonytalanul mozgó emberek tudása alól elmozdítják a talajt. Alig van a szövegben olyan tájszó, amelyet különösebben kellene magyarázni, tehát mind a felnőttek, mind a gyermekek könnyen olvashatják Bágyi János meséinek a tudomány számára is értékes adatokat nyújtó gyűjteményét.

Dömötör Sándor.

Dr. techn. Tóth János: A keleti és nyugati székelység építészeti kapcsolatai. Különnyomat a Technika 1942. évi 9. és 10. számaiból. 24 l., 52 kép. Budapest, 1943.

A fenti címen versíró, hangulatos fametszeteket rajzoló építész-mérnökünk, *Tóth János* írt hosszabb tanulmányt a *Technika* 1942. évi 9.—10. számában. A művészet szép dolog, és akinek érzéke van hozzá, ám művészkedik kedve szerint. De a tudománynak más útjai, módszere, feltételei vannak. A tudomány szervesen fűzi egymáshoz következtetéseit, szerkeszt, épít, akár egy mérnök és nem pusztán felvillanó ötletekből festegget képeket impresszionista módjára. Már pedig *Tóth János* elsősorban impresszionista: ötleteket, hangulatos, de következetesen végig nem gondolt megfigyeléseket sorakoztat fel egymás mellé, mondatokat szór el minden szorosabb belső összefüggés nélkül. Impresszionizmus különösen a néprajz területén szerfölött veszdelmes, hisz itt kívánczik a legtöbb csábító alkalom az eltévelyedésre. Végeredményben a néprajz tárgykörének is valahol határt kell szabni és meg kell fogalmazni valódi célját. *Tóth János* korábbi műveiben inkább építész-mérnök volt, mint néprajzkutató, most pedig újabban inkább impresszionista költő, mint tudós.

Azt írja *Tóth*, hogy a magyarság két kis csoportja: a székelység és az őrségi, göcseji magyarság, „röviden a keleti és a nyugati székelyek” — „1000, sőt — lehet — 1500 éven át őrizte és őrzi hagyományait, minden hatástól mentesen fejlesztette népi építészetét és művészetét”, stb. Szép kijelentés, de a kezünkben lévő különnyomat aligha tud meggyőzni ennek az állításnak helyességéről. Sőt a közölt képek ép az ellenkezőjét bizonyítják. — De térjünk sorjára. A tanulmány elején *Tóth* egész röviden összefoglalja e „két

néptörzsre vonatkozó tudományos megállapítások"-at. Az elődök tudományos megállapításaiban olykor már eleve is kételkedünk, hisz köztük szerepel *Polány István* és *Kallós Zsigmond* is. *Tóth* azonos család- és helynevekből, állatnevekből, nyelvjárási hasonlóságokból igyekszik következtetni a két törzs rokonságára. Erre vonatkozólag csak annyi a megjegyzésünk, hogy mindeddig pontos család- és helynévszótárunk nincsen, így tehát bizonyos neveknek két helyen való előfordulásából még korai volna a két terület, a két nép összefüggésére következtetni. A példának közölt családnevek, helynevek másutt is előfordulhatnak és elő is fordulnak. Az igaz, hogy a székelység és az Őrség nyelvében közös vonások vannak, de ugyanilyen hasonlóságok vannak egyes székely nyelvjárások és több más nyelvjárás (pl. a palóc) között. Ne feledjük, hogy most peremvidégekről beszélünk és így megvan a lehetőség a hasonlóságra, de ebből messzemenő következtetések még nem vonhatók le. E hasonlóságoknak annyi az értéke, mint *Tóth* alábbi megállapításának: ahogy az őrségi, göcseji népek, ép úgy a keleti székelységnek is az állattenyésztés volt a főfoglalkozása.

I. *Település.* A településből sokat nem tud bizonyítani *Tóth*, de, úgy látszik, nem is akar. Azt mondja (*Bátky* után), hogy a székelység valószínűleg zárt falvakban szállta meg ősi tartományát, a települések általában egységesek, utcásak, a hegyek alattiak szeresek. Göcsejben, Alsóőrségben a települések szeresek, amihez mindjárt hozzátehetem *Bátkynak Tóth* által nem idézett megállapítását: „A szomszédos Stájerben találkozunk ezzel a Dél-Németországban, alkalmasint római mintára, irtásföldön gyakori településformával, valószínű, hogy hozzánk is szlovén település útján jutott el. Régebben, úgy látszik, általánosabban el volt terjedve a Dunántúlon” (*Magyarország Néprajza*, I. 111.). *Tóth* a településsel kapcsolatban két alaprajzot is közöl (gyimesi csángó és őrségi település). Első látásra ugyan hasonlítanak egymásra, sajnos azonban a közölt gyimesi település újabb keletű (I. *Magyarország Néprajza*, I. 109), ebből tehát 1000 évre visszakövetkeztetni elég bajos művelet.

II. *Udvar.* Így írja *Tóth*: „A nyugati székely települések legrégebbi házalakja az egyvégbe épített ház, melynél a lakó és gazdasági épületrészek egymás után épültek,“ majd néhány sorral alább: „Valószínű, hogy vele egyidős a hajlított ház is,“ stb. A keleti székelyeknél viszont a lakóépület szinte sohse épül össze a gazdasági épületekkel, a lakóházzal szembe épül a telek másik oldalán a nyári lakás, istálló, stb. Különös már most, hogy *Tóth* a két fajta udvar leírása után levonja végkövetkeztetését: „A keleti és nyugati székelység udvara tehát nagyjából hasonló.“ Ha már hasonlóságokról beszélünk, említsük meg itt az Őrséggel szomszédos stájer falvak hajlított és kerített udvar-típusait: „A szomszédos Stájer marhatartó vidékein építkeznek így a német és szlovén lakosság . . . Három-négy oldalról zárt udvar a Vas megyével szomszédos Stájer föld e szinte kizárólagos udvarformája — a nyugati országrészen kívül, tudunkkal másutt nem is található hazánkban” (*Magyarország Néprajza*, I. 118). A kerített udvarnak ép elég bőséges irodalma van. *Haberlandt* azt írja, hogy a kerített udvar már igen korán felbukkan a Földközi tenger mellékén, az ókorban Keleten kívül Görögországban, Itáliában elterjedt (*Buschan: Illustrierte Völkerkunde*, II. 2. 446.). Hasonló épületek Dániáig követhetők (*V. Geramb: Volkskunde der Steiermark*. Wien, 1926. 20–21.). L. még a „*Vierkant*“ alaprajzát, leírását: *Rhamm: Urzeitliche Bauernhöfe in germanisch-slavischem Waldgebiet*, Braunschweig, 1908. 934. skl.; *M. Sidaritsch: Geographie der bäuerlichen Siedlungswesens im ehemaligen Herzogtum Steiermark*, Graz, 1925. 67. l.

III. *Lakóház.* E csinos fejezet első felében történeti visszapillantást kapunk. Akinek nincs kedve elolvasni, az az itt látható képeken elmélkedhet: az egyik oldalon egy gyimesi kandallós tűzhely (I. *Népr. Ért.* 1930. 117.) és egy udvarhelymegyei cserépes (I. *Népr. Ért.* 1911. 119.) rajzát láthatja, a másikon őrségi és göcseji cserépkályhákat. A két tüzelőtípus annyira eltér egy-

mástól, hogy most már szinte türelmetlenül fog a fejezet elolvasásába az olvasó: vajjon a kályha melyik zúgában is lappanganak azok a székely kapcsolatok? Sajnos azonban ez a bonyolult fejtegetésekből nem derül ki. De nem is derülhet ki, hisz tudós szerzőnk úgyszólván már a ház fejlődés első pontjának leírásánál ilyen megállapítást tesz: „A fejlődés ettől kezdve a keleti székelyekétől eltérő utakon járt.” Így írja Tóth, és ha neki eltérő utakon jár a két törzs építkezése, nekünk még inkább azon.

Mindjárt ezután más bizonyítékot is hoz a kétféle építkezés különbözőségére. „A göcseji és őrségi lakóházak legjellemzőbb alaprajzi vonása, hogy egyemenetűek.” „A keleti székelység lakóháza ezzel szemben a fejlődés folyamán kétmenetűvé válik.” Rendben van! Ahogy igazat adunk szerzőnknek e különbségek megállapításában, csak úgy helyeselhettük alábbi élesszemű megfigyelését is: „Mindkét terület szobaberendezésére jellemző a sarkos elrendezés: a két ablakos sarokhoz sarokpad simul,” stb. Ezt is aláírjuk.

IV. Tornác. Így írja Tóth: „A keleti és nyugati székely házban a legrégibb időktől kezdve mindig volt egy nyitott, esőtől védett hely,” stb. Honnan tudja, hogy mindig volt? — Az erdélyi és őrségi házak ereszének, illetve tornácának különbözőségét klimatikus okokkal magyarázza szerzőnk. Csekély antropogeografiai tudással is megállapíthatjuk, hogy ez esetben az időjárásbeli különbségek sokkal csekélyebbek voltak ahhoz, hogy ennyire eltérő háztípusokat eredményezzenek. Itt bizony másra is figyelemmel kell lennünk, kultúráramlásokra, a környező népek befolyására, adott terület multjára, kultúrájára, stb. De a tornác fejlődésének leírása itt is meglehetősen zavaros, mert alább már így írja Tóth: „A két székely tornácképzésében sok a hasonlóság.” De a túlságosan fontosnak tartott *kódísállás* — bizony elég kódís bizonyíték. A göcseji, őrségi kőépületekkel kapcsolatban „olyan tornácképzés indult meg, amelynek párját sehol se lehet megtalálni,” — mondja Tóth. Hozzátehetném: kivéve egész Dunántúlt. Az ugyanitt közölt képek (tornácos házak) jellegzetesen dunántúliak és a székely kapcsolatokat kibogozni igyekvő füzetben teljesen feleslegesek.

V. Oromdíszítés. VI. Kapu. „Az a nagy gazdagság, amely a keleti székelység kapudíszítésében jelentkezik, a nyugati székelység lakóházainak deszkaormain található.” Ilyen joggal bátran a mestergerenda díszítését is felhozhatnánk (pl. Győr megyéből) és ebből tovább okoskodhatnánk. A közölt ábrákból a motívum, az ékítmény jellegének hasonlósága különben sem állapítható meg. De ne időzzünk itt tovább, Tóth inkább csak fényképeket közöl, komolyan ő se akarja a székely kaput a göcsejivel párosítani.

VII. Gazdasági épületek. Azt hiszem, a ház fejlődéséről, mint élő organizmusról csak óvatosan lehet beszélni. Ilyen kijelentéseket tehát, mint pl. hogy a házról fejlődése során először a pajta, majd az istálló is leszakadt, csak kellő mérlegelés után szabad tenni. Azt írja Tóth, hogy az erdélyi csűr szerkezetében és külső megjelenésében meglepő rokonságot mutat az őrségi és göcseji emeletes *kastéllal*, és hogy a szalafői *kastél* az erkélyes csűr kisebbített mása, sőt ez a hasonlóság megvan a *kastél* és a székely emeletes ház között is. Valami külső, de néprajzi, kultúrtörténeti következtetésekre fel nem jogosító hasonlóság ugyan van a csűr és *kástu* közt, sajnos azonban a göcseji *kástukkal* teljesen egyező épületfélék megvannak Stájerországban is, a nevet is a szomszédoktól kölcsönözhetjük (v. ö. a szlovén *kásta* 'Getreidekasten, Scheuer, Schleuse'; *käst* 'Getreideboden'; a középelnémet *kaste*-ből, *Berneker*: *Slavische Etymologische Wörterbuch*). Képet láthatjuk többek közt a *Buschanban* ('*Pfahlspeicher*', Ostalpen, i. m. 428), leírását *Rhamm* könyvében (*kašta* 'Kornkammer', i. m. 866, *Tr. adkasten* 'Getreidespeicher', i. m. 936), *Schier* nagy összefoglaló munkájában (*Kastell*, Keleti Alpok, *Br. Schier*: *Hauslandschaften und Kulturbewegungen in östlichen Mitteleuropa*. Reichenberg, 1932. 399., skl.), sőt, akinek nem áll módjában a külföldi szakmunkákat áttanulmányozni, hasonló épületféle képét és leírását megtalálhatja az

Osztrák Magyar Monarchia írásban és képbén c. sorozat *Stíria* kötetében (211 skl.). A székely csűr és a göcseji *kástu* párosítása tehát mindenkép erőszakolt dolog. Különben is, ha már a melléképületeknél tartunk: hogyan illesszük be egész néprajzi gondolkozásunkba, a székely-göcseji kapcsolatokba a 14. lapon közölt csinos, urasági löistállót pontosan utánzó szalafői téglaisállót? Mi köze van ennek a képnek a székelyekhez, általában az egész néprajzhoz?

VIII. *Harangláb*. Szerzőnk a göcseji és a székely haranglábak közt hasonlóságot lát. Bevalljuk, mi a közölt fényképeken ilyen hasonlóságot képtelenek vagyunk felfedezni. Ennyi mesterkedéssel egy sárosmegyei fatornyot is bátran odaállíthatnánk harmadiknak.

IX. *Templom*. Ebben a részben *Tóth* János különböző leírások alapján ismerteti a barabásszegi, a somogy megyei szennai, stb. templomokat és fényképeket közöl Gyergyószentmiklósról. Az egyiknek a másikhoz semmi köze sincs, ahogy a bekezdései is teljesen szervesen kapcsolódnak egymáshoz, nem szólva arról, hogy mindez már túllépte a néprajz határait. Szerzőnk a székely és a göcseji nép általános esztétikai törvényének alapítja meg az *ellentétek felfokozását* vagy saját szavaival élve: „a magyarság kettészakadt törzse a világos falfelületre hinti szét örömének jegyeit: díszeit s a fehér háttérrel felfokozza szépségüket.” Sokat ez a hangulatos, költői megállapítás ugyan nem mond, de ha igaz, úgy érvényes országunk egyéb területeire is. Szép famenyezet volt Zemplénben is, a szoba, templom fala másutt is fehér, viszont mit szóljunk olyan korszakokhoz, amikor a templomot kifestették freskókkal?

Az ellenvetések számát könnyen tovább szaporíthatnánk. De *Tóth* munkájában tudománytalan módszerrel dolgozik, így felesleges részletesebb cáfolatát adni feltevéseinek. Hasonló néprajzi elemeket a székelység és nyugatdunántúli nép kultúrjává közt ugyan találhatunk (e sorok írója is megemlítette pl. a Veszprém, Zala, Somogy vármegyékben itt-ott megtalálható *kis kamrás házak* és néhány háromszéki ház feltűnő hasonlóságát, l. *Népr. Ért.* 1940. 3—5., *Nép és Nyelv*, 1941. 222—224.), mindebből azonban akkor, amikor ugyanilyen elemek a közvetlen szomszédságban is megvannak (pl. a *kástu* Stájerországban), semminemű következtetést nem vonhatunk le.

Vajkai Aurél.

Lakatos István: Bibliográfia az 1919—1940 között erdélyi szerzőktől önállóan megjelent magyar zenei vonatkozású munkákról. Különlenyomat a „Láthatár” 1943. évi márciusi számából. 22 l., 16°. Kecskemét, 1943.

Erdély zenetörténetének szorgalmas és lelkiismeretes kutatója, *Lakatos István* újabb értékes munkával gazdagította zenetörténetünket: összeállította az erdélyi szerzőktől 1919—1940 között önállóan megjelent magyar zenei vonatkozású munkák jegyzékét. Az összeállítás más formában már megjelent a *Magyar Zenei Szemle* 1941. októberi számában. Most teljes alakjában látott napvilágot a *Láthatár* márciusi füzetében és különlenyomatban. A magyar zene, de különösképp a magyar népdal ép a megszállás vigasztalan éveiben különös jelentőséggel bírt, a felsorolt 212 mű élénk zenei érdeklődést bizonyít. A megszállás viszonyait ismerve természetesen nagyobb jelentőségű munkát nem várhatunk, de minket itt elsősorban nem is az általános zenetörténelem, hanem a népdal sorsa érdekel. *Bartók* és *Kodály* nagy népdalgyűjtő sikereiket Erdélyben aratták, így fokozottabb érdeklődéssel vettük kezünkbe a könyvet: mit végeztek az utódok a megszállás 20 éve alatt. Az összeállításból megtudjuk, hogy az Ifjú Erdély kiadásában megjelent „*A mi dalaink*” c. ifjúsági daloskönyv öt kiadást ért meg. *Domokos Pál Péter* csángómagyar népdalokat gyűjtött és adott ki. Szorgalmas munkát végzett *Delly Szabó Géza*, aki népdalokat írt át énekhangra és zongorára vagy férfi-, vegyeskarra. *Lakatos István* A román népdal és irodalma c. tanulmányát írta meg. *Nemes Elemértől* Daloskönyv

jelent meg. Ezenkívül valószínű, hogy a bibliográfiában felsorolt egyéb művekben is (pl. régi egyházi vonatkozású művek) találunk néprajzi értékű adatokat. Szerzőnk bevezetésében hangsúlyozza, hogy összeállítása nem tart igényt a hiánytalanságra. Így bátorkodunk megjegyezni, hogy néprajzi szakfolyóiratainkban (pl. *Ethnographia*, stb.) megjelent erdélyi népdalgyűjtéseket is fel lehetett volna venni a gyűjteménybe, hisz egyéb, Budapesten megjelent művek is bekerültek a bibliográfiába. Ettől eltekintve az Erdély néprajzával foglalkozó érdeklődő jól használhatja *Lakatos* bibliográfiáját.

Vajkai Aurél.

Koppers, W.: Monuments to the dead of the Bhils and other primitive tribes in Central India. A contribution to the study to the megalith-problem. *Annali Lateranensi*, Vol. VI. 117—206. l., Città del Vaticano, 1942.

A történetelőtti és jelenkori monumentális temetkezések (megalith-sírok) kérdése főleg *Heine-Geldern* kutatásai óta foglal el fontos helyet az ethnológiai köztudatban. *Koppers* a középindiai megalith-emlékeket veszi beható vizsgálat alá s tanulmánya olvastán megerősödik bennünk az a gondolat, hogy a megalith-kérdés vizsgálatában nincs szerepe az *Elementargedanke* elméletének, „annyira meggyőző a benyomás, hogy minden lokális különbség ellenére a kultúrtörténeti jelenségek egy zárt körével van itt dolgunk s minden hézag ellenére annyira félreismerhetetlen a földrajzi összefüggés” (*Heine-Geldern*).

Koppers jelen tanulmánya a Bombay kerületben élő *bhilekkel* foglalkozik legtúzetesebben. (A *bhilek* árja nyelvet beszélnek, de *munda* nyelvű csoportjaik is vannak.) Kiterjed még a figyelme a *dravida gondokra* és egyes *munda törzsekre*, különösen a *korkukra*. Részletmegállapításait illetőleg az eredeti tanulmányra utalunk, itt csak főbb tanulságait kíséreljük meg összegezni.

Megalith-típusú halotti emlékeket a legnyugatibb *munda* törzsnél, a *korkuknál* is találunk, de itt csak szegényes anyagot. Durván megmunkált kövek formájában annál elterjedtebbek ezek az emlékek a *mundák* és *gondok* között s felállításukhoz sajátos szertartások fűződnek. Maguk a *bhilek* viszont (s velük a *mundák* és *gondok* is) *Koppers* megállapítása szerint eredetileg nem ismerhették a megalithokat s ezért végeredményben olyan primitív törzseket kell feltételeznünk Közép-Indiában, melyek sem a *dravidákkal*, sem a *mundákkal* nem azonosíthatók s *predravidának* és *premundának* kell őket minősítenünk. A megalith-kultúra eredeti hordozói ezek lehettek s nem a Kr. e.-i 3. évezred *indusai*, sem pedig a Kr. e. 1000 táján bevándorolt *árják*; a kultúra tipikus hordozói *ma* a *dravida gondok* és az *ausztróázsiai* jellegű *mundák*. E két utóbbi csoport más tekintetben meglehetősen elüt egymástól, megalith-emlékeik sajátos egyezése ezért arra indítja a szerzőt (s tanulmányának ez a gondolata fog talán a legtermékenyítőbbnek bizonyulni), hogy egy közös, mindkét ősfórmát befolyásoló eredeti megalith-kultúrát tételezzen fel s ezt az ősfórást az *ausztrónéziai* népek egy vándorlási hullámában lássa.

Az európai megalithokkal kapcsolatban megállapítja, hogy azok sok tekintetben tökéletes analogonjai a középindiaiaknak; a középindiai megalithok is összefüggést mutatnak a halottkultusszal és szintén függetlenek a tulajdonképpeni temetkezéstől. Ha még meggondoljuk, hogy az európai megalith-kultúrák virágkora a neolithikum végére s a vaskor elejére esik, s ezek után tekintetbe vesszük a középindiai recens megalith-kultúrák hordozóinak kultúráis jellegét, — szembeszökő itt is az analógia. Mivel pedig a középindiai megalithok sem a primitív törzseknek (*bhil*, *gond*, *munda*, stb.), sem az *indus civilizációnak*, sem pedig az *árjáknak* nem őseredeti kultúrjvai, kénytelenek vagyunk elfogadni *Koppers* munkahipotézisét, mikor egy „köztes réteg” („middle stratum”) feltételezését ajánlja.

Koppers munkájának értékes kiegészítése lenne az indiai megalithok művészettörténeti módszerrel történő stílus-analízise. A tanulmány gazdag kép-

anyaga (61 kép) stiláris szempontból lényeges változatosságot mutat. *Koppers* meg is említi egy iszlamita hatást, de ezt sem taglalja részletesen. Referens merőben impressziójára hivatkozhat, amikor némelyik darabon a buddhisztikus művészet nyomait véli feltalálni.

Vajda László.

Balázs Márton : Adatok Háromszék vármegye néprajzához. Gyűjtötte, feldolgozta és közli: — —. 145 l., 8°. Sepsiszentgyörgy, 1942.

A szerző egész életének munkásságát és az azzal kapcsolatban lévő megnyilatkozásokat öleli fel ez a munka. Azt mondhatjuk, hogy egy kicsit életrajz is; sok alanyi megnyilatkozást tartalmaz, melytől a néprajzi adatokat néha nehezen tudjuk elválasztani. *Balázs Márton* régi munkása a magyar néprajznak. Ott állt az *Ethnographia* bölcsőjénél, hiszen első munkája is itt jelent meg (Szilágysági néprajzi adalékok, *Ethn.*, II. 1891. 200. l.). A múlt század végén és ennek a századnak az elején (1894—1905 között) tovább folytatta néprajzi gyűjtését. Ez a gyűjtés azonban anyagiak miatt, majd a rumén uralom bénító hatása következtében nem jelenhetett meg. Az itt közreadott dolgozatok már ezelőtt negyven évvel elkészültek, azóta pedig sokat haladt a néprajztudomány módszere. Tehát *Balázs Márton* munkáját olyan szemmel kell néznünk, mintha már a század elején megjelent volna.

A munka gyűjtőterülete nem terjed ki egész Háromszékre. Elsősorban Kézdi- és Orbaiszékéből való az anyaga. Sepsiszékéből nagyon keveset gyűjtött, míg az Erdővidéket csak 2—3 rigmus képviseli (Bölon, Nagyajta, Középjajta).

Magához a munka felosztásához volna néhány szó hozzáfűzni valónk. A szokásos bevezető után a szerző gazdag múzeumi tárgy-gyűjtő munkásságát ismerjük meg (12000), kissé hosszú részletezéssel (5—11 l.). Majd „A háromszékmegyei húsvéti írott tojásokról és népszokásokról” 1902-ben megjelent tanulmányát közli (Székely Nemzeti Múzeum Értesítője, III., 32—77 l.). Ezután *Ágner Béla*: Pünkösdi népszokások c. cikke következik, melynek ideiktatása márcsak azért sem szerencsés dolog, mert nem kizárólag Háromszékre vonatkozik, hiszen beszél Dobsináról, Marosszékéről, Gyergyószárhegyről, sőt a Fogaras megyében lévő Sárkányról is. Még kevésbé tartozik ide *Ágner*: Malonyai — Balázs c. cikke, melynek itt való közlése nyugodtan elmaradhatott volna. Már ennyiből is láthatjuk, hogy a munka korántsem egységes és rendszeres felépítésű, még azon a határon belül sem, melyet a széttagolt anyag engedélyez. Leghelyesebb lett volna a sok, a tárgyhoz szorosan nem tartozó dolgot a könyv végén függelékben közölni. Így a könyvben megtörik az a fejlődő egység, mely a népi játékokban, szokásokban végig kísérhető. Karácsonnyal elkezdve pünkösdig ezek a játékok több-kevesebb összefüggéssel, mint láncszemek kapcsolódnak össze. Éppen ezt az összefüggést bontja meg néhány, egyáltalában oda nem tartozó fejezet.

A gyűjtemény legteljesebb és legértékesebb része a már említett húsvétról szóló fejezet, kár volt azonban néhány újabb keletű, s a tárgyhoz csak közvetve tartozó beszúrással ennek egységét is megbontani.

A szerző karácsonnyal kapcsolatban közöl legnagyobb anyagot (53—95 l.). A közölt karácsonyi szent énekek nagyobb része egyházi ének, vagy azoknak átalakítása. A gyermek-versek között találunk néhányat, melyek a műköltészet termékei, ezek az iskolán keresztül jutottak a néphez. A „Karácsonyi tréfás versek” több figyelmet érdemelnek. Nagyobb részüket verses bethlehemes játéktöredékeknek kell tekintenünk. Ezenkívül még öt bethlehemes játékot is közöl, mint az általa gyűjtött tíz játék legeredetibbjeit (a legutolsó itt is igen irodalmi ízű). Nagyon hiányzik itt néhány fénykép, vagy legalább is pontos leírás a szereplők koráról, az öltözetről, a bethlehemről, stb. Ezek nélkül a pusztá szöveg sokat veszít értékéből.

Az ó- és új-esztendő énekei csaknem kivétel nélkül egyháziak és megtalálhatók az egyházi énekeskönyvekben, így különösebb jelentőségük nincs.

Nagy kár, hogy az aprószentekelés (dec. 28.) csak az újévi szokások után következik. Ez a ma is általános szokás kissé bővebb ismertetést is megérdemelt volna, annál is inkább, mivel az irodalom nagyon keveset tud róla.

A vízkeresztkor szokásos Három király játékokat már negyven évvel ezelőtt sem találta meg teljesen *Balázs* s csak töredékeket sikerült összegyűjtenie. A farsangolással és a farsang-temetéssel kapcsolatban szintén kapunk néhány olyan adatot, melyet erről a vidékről eddig nem ismertünk.

Mindezek után gazdag tárháza következik a babonáknak és a népszokásoknak. Karácsonyi, újévi, házassággal kapcsolatos, kisgyerek, állatok, időjárás, betegségek, gonosz, boszorkány, kísértet, szép asszony, kincs, pénz, szerencse, növények, fák, halál, előjelek, álmok és az ezekkel kapcsolatos hiedelmek, babonák százait találjuk ezekben a fejezetekben. Nagy baj azonban, hogy ezeknek nagy részét tanítványai útján gyűjtette *Balázs Márton*, s hogy a gyűjtés helye csak a legritkább esetben van megjelölve, így forrásnak csak fenntartással használható.

A tréfákat, gyermekjátékokat és a népi táplálkozást tárgyaló rövid fejezetek, inkább csak utalások arra, hogy ezen a téren a mai nap is mennyi mindent lehetne összegyűjteni. Az egész munka rengeteg sok adatot tartalmaz (a szerző szerint 1600-at), melyek Felső-Háromszék népéletének sok-sok mozzanatára reávilágítanak. Természetesen mai szemmel nézve sok fogyatkozást találunk a munkában (átsimítja a verseket, tanítványaival gyűjtet, a népi és irodalmi termékeket nem választja el, a fonetikus írást nem használja, a feljegyzések helyét gyakran nem közli, stb.), de mint már említettem, ezt a munkát úgy kell tekintenünk, mintha már negyven évvel ezelőtt megjelent volna, ha a mostoha körülmények meg nem akadályozzák. „Éppen ezért is, a háromszék-megyei székely néprajz kútjából, — ha 40 évvel ezelőtt — nekem csak ennyit sikerült merítenem, ez csak azt bizonyítja, hogy itt ezután még másoknak és sokaknak lelkes folytató munkájára is szükség van“, — mondja befejező szavaiban *Balázs Márton*. És valóban az a könyv legnagyobb érdeme, hogy felhalmozott sok-sok adatán keresztül, megcsillogtatja azt a lehetőséget, ami ezen a területen a további gyűjtőkre vár.

Sepsiszentgyörgy.

Balassa Iván.

*

A könyv szerzője a kézdivásárhelyi m. kir. áll. polgári leányiskola nyugalmazott igazgatója. Nem szakember és nem szakképzett etnográfus. Az ismertető kifogásai helytállóak, de a munka módszertani, stb. hiányai ellenére meg kell említenünk a szerző nemes törekvését, lelkesedését. Munkája buzdító példa arra, hogy a vidéken működő tanárok, tanítók, lelkészek is eredményesen járulhatnak hozzá a néprajztudomány munkájához. A szerzőt, mint a magyar néprajz ma élő, egyik legrégebbi munkását tisztelettel köszöntjük s hálásak lehetünk néki, hogy több mint ötven évvel ezelőtt megkezdett gyűjtőmunkája eredményeinek összefoglalásával megajándékozta szakirodalmunkat.

A szerkesztő.

Magyar református templomok, I—II. k. Főszerkesztő: Dr. Kováts J. István. Kiadja a Betűvetés Könyv- és Lapkiadó vállalat. 1—358., 361—734. l. Budapest, 1942.

A közel négyszáz éve fennálló magyar református egyház templomairól két hatalmas, díszes kiállítású kötet hagyta el a közelmúltban a sajtót. A dolgozat huszonegy fejezetének megírásán tizenhét különböző egyházi és világi tudós vagy tanárember működött közre. A dolgozat egyik része irányításként, tanácsadásként fogható fel építendő templomok számára, másik része pedig katalógusszerű számbavétel. Számbavétele a reformátusság templomainak, maguknak az épületeknek, azok külső-belső értékeinek, rövid történetüknek a

reformátusság öntudatának növelésére, mely azonban egyben az egyetemes magyar művelődés öregbítésére is szolgál.

Az ethnographust, ki a népi kultúrákat vizsgálja, kutatja fölötté érdeklí minden olyan szellemi megnyilvánulás, mely ezzel kapcsolatba hozható. Az egyház, a templom, a vallás szerepe a népi kultúra kialakításában vitathatatlanul nagy. Vonatkozik ez akár a nép szellemi életére, akár e szellemi élet külsőségeiben is megnyilvánuló tárgyi lecsapódásaira. A református egyház, vallás viszonylag nem nagy multja ellenére is a lelkekre tett befolyásának igen gazdag tárgyi bizonyítékait eredményezte. Mai tudományos eszközeink még nem elegendően csiszoltak, finomak ahhoz, hogy segítségükkel meg tudnánk mondani, milyen lelki magatartásban nyilvánul meg a magyar népi kálvinista világnézet, — így meg kell elégednünk azzal, hogy ennek az, egyelőre megfogalmazhatatlan lelki magatartásnak külső, reáliákban szembeszökő kivetítődéseit vegyük számba.

Kezdhetjük a legkézenfekvőbb produktumon a templomon, illetve a fatemplomon, melyből a II. kötet bemutat jónéhányat, ha nem is valamennyit. Ugyancsak a második kötetben találjuk meg (ábrát az első kötet közöl róla) a népi építészettel foglalkozók számára oly becses adalékokat, mint amilyen például a botykapeterdi (Baranya m.) egyház fatemploma, mely hordozható volt (368. l.), vagy a mohácsi egyház temploma, melynek falai sövényből voltak fonva (373. l.). De a templomok nemcsak falaikban, külső megjelenési formájukban mutatnak fel sajátosságokat, legalább olyan becses a belső butorzatuk, felszerelésük is. Akár a szószékekre és azok festett, vagy faragott koronáira, akár a templomnak magának festett mennyezetére, a karzatokra, stalumokra vagy egyéb butodarabokra gondolunk, melyekről a kötetek is közölnek egy-egy ábrát, mindegyikben sajátos és felette jellegzetes megnyilatkozásoknak lehetünk tanúi. Ezeken felül szinte felmérhetetlen kultúrális kincset őriznek a református templomok úrvacsora kelyhekben és úrasztali terítőkben. Az úrasztali takarókról *Palotay Gertrud* tollából közöl a Magyar Református Templomok hosszabb, képekkel gazdagon illusztrált tanulmányt. *Palotay Gertrud* a tőle megszokott anyagismerettel és mértéktartással összefoglaló képét adja az eddig ismert úrasztali takaróknak, melyekről ezideig csak részlettanulmányokat tett közzé. Munkája tulajdonképpen kettős érdeket szolgál: leíró ismertetést ad az eddig föl kutatott anyagról, majd az így feldolgozott anyagot beiktatja, beilleszti az egyetemes magyar műveltségállományba. Az ötvösművészet kegyeszekben megőrzött remekeiről sok szép ábrát közöl a könyv, — feldolgozásukra azonban ezúttal nem került sor. — A református szellemi magatartásnak azonban a templom falain kívül is számos tárgyi hagyatéka van. Mint ezek legjelesebbikét említjük meg a temetői fejfákat. Szerte az országban megtaláljuk a protestáns temetőknek ezeket a karcsú, sokszor 2 méter magasságot is elérő, hagyományos faragással ékesített, néha a faragáson felül ki is festett darabjait. A Székelyföldön kopjafáknak nevezik őket s a tudomány a hajdani katonás szervezetű nép kopjás temetésének emlékét keresi bennük. Az Alföldön fejfa, temetői bálvány a nevük. A fejfák formája községenként változik, de gyakran egy-egy községen belül is számtalan változatban él. A fejfák sokszor felíratosak, de ismerünk olyanokat is, melyeken felírás helyett a bálványon kifaragott nap, hold, különböző virágelemek jelzik a sírban nyugvó nemét, korát családi állapotát. 1936-ban az ordasi (Pest m) temetőben egy régi kettős sír felett két különböző típusú fejfát találtam. Az egyik tipikus ordasi, a másik pedig dunapataji forma volt. Kérdőzködésemre megtudhattam, hogy a sír egy házaspáré, melynek egyik tagja Patajról került Ordásra lakni és aki halála után a hazai, pataji fejfát kapta meg jelül sírjára, míg ordasi származású házastársa ordasi formájú fa alatt nyugodott. Ez a jelenség, többek között fényt vet a fejfa bálványi, őrző szerepére is: egy kisebb zárt közösségbe (faluba) tartozóknak megvan a maguk sajátos formájú síri bálványa (akárcsak a lakóház bejáratát őrző kapubálványa), mely akkor is vissza-

kapcsolja az egyént ősi közösségébe, amikor az abból egy időre — házassága tartamára — kilépett. A Magyar Református Templomok c. munka közöl rajzban kopjafákat, fejfáról pedig fényképet találunk benne. A fejfákkal kapcsolatos népköltészeti termékekre, a sírfeliratokra is fel kell hívni a figyelmet. Sőt, ha tovább megyünk, akkor a temetéssel és egyéb egyházi funkcióval kapcsolatos minden más jelenségre is a nép életében. — Nem lenne hálátlan figyelmet szentelni az egyház szolgálóinak, a papoknak, teológusoknak palástformáira, ruháira sem, melyek mind becses kultúrális dokumentumok, s amelyekről alig-alig tudunk valamit.

Igen hálásak volnánk a Magyar Református Templomok szerkesztőségének, ha a kilátásba helyezett és nagy érdeklődéssel várt II. kiadásban módját tudná ejteni, hogy jelzett és megkezdett utait kiszélesítve fokozott mértékben adna helyt szélesebb érdekű művelődési kérdéseknek is.

Fél Edit.

Hollóné Hatos Kornélia: Boldogi hímzésminták. Gyűjtötte és összeállította — —. 86 eredeti hímzésminta, 8 horgolt csipke, magyarázó szöveg 12 ábrával. A Gyakorló Polgári Iskola Könyvtára. XXXI. kötet. Ablaka György könyvnyomdája. Szeged, 1942.

A pedagógiai célzatú, de néprajzi érdekű munkákat szívesen kísérjük figyelemmel, mert a sok félremagyarázott vagy helytelenül értelmezett munka között akadhat olyan, melyet a néprajzi szakirodalom is a magáévá tehet. Mint ilyen dolgozatról számolunk be *Hollóné Hatos Kornélia* füzetéről; akinek bár egyszerű eszközökkel, de annál több gondossággal kivitelezett hímzésminta gyűjteményét örömmel üdvözöljük. Dicsérjük a szerző szerénységét, azt hogy szószólójául magukat a szép számmal közölt mintákat tette, s maga megelégedett azzal, hogy kísérő szövegében inkább egyszerű leírást, mint magyarázatot tett közzé. Reméljük, hogy megmaradva a kezdett úton több község hímzésmintáinak gyűjtésével és közlésével gazdagítja irodalmunkat.

Fél Edit.

Kálmán Béla: A bősárányi gyékényszöveg és szókincse. Magyar Nyelvjárási Tanulmányok, 2. sz. A Kir. M. Pázmány Péter Tudományegyetem Magyarágtudományi Intézetének kiadása. 21 l., 13 kép. Budapest, 1942.

Alig tíz esztendeje, hogy az etnográfusok figyelmét egyik ősi jellegű háziiparunk, a gyékényszöveg felkeltette (l. Népr. Ért. 1929. 109. skk. l.). Az azóta megjelent több értékes tanulmányt hézagpótlóan egészíti ki *Kálmán Béla* munkája, amelyben a bősárányi (Sopron megye) gyékényfeldolgozást írja le. Bősárányon a gyékényszöveg kb. két évszázados multra tekint vissza s jelentős megélhetési forrása a falu népének. Harminc évvel ezelőtt még kocsi és fali gyékényeket, halászkosarakat is készítettek, ma azonban szinte kizárólag piaci szatyrokat szönek, amellyel 1937-ig — szövetkezetük megalakításáig — faluról-falura, vásárról-vásárra házaltak. (Tanulságos lett volna a bősárányiak népi kereskedelmi életterét lehetőleg falyanként ismertetni.) A kosárfonás jelentőségét bizonyítja, hogy a szomszédos községek is eltanulják a falutól a háziiparnak ezt az ágát. *Kálmán* bemutatja a gyékény aratását, ismerteti az arató *bandákat*. Az aratók gyékény vágásnál vászonharisnyás lábukra bocskort kötnek, hogy a levágott *törzsök* fel ne sebezze lábukat. Egyébként azonban bocskort sohasem viselnek. Mint párhuzamot megemlítem, hogy a mult században a Kőrös mentén, a nedves területeken munka közben az ökrök lábára kötöttek bőrbocskort, hogy a nádorzsát ne szúrja az állatok lábát (*Gallacz J.*: Monográfia a Kőrös-Berettyó völgy ármentesítéséről, Bp., 1896. 535. l.). A bősárányiak a gyékénykéveket (*toromba*) tutajszerűen röják össze s úgy úsztatnak ki vele a partra. *Kálmán*nak ez az értékes adata felhívja a figyelmet a vízi közlekedő eszközök egyszerű formáira. Lényegileg hasonló tutaj ismeretes a mezőségi tavakon, a Fertőn (Magy. Népr. II. 208. l.). Leírja azután a szerző

a különböző kézi kosarak készítését, a gyékényszövőszéket. Megemlíti a két tenyér között sodrott sásfonál (*in*) készítését: ennél az egyszerű fonálsodrásnál a sodrott fonalat fogaival tartja a sodró, miközben két tenyerével dolgozik. Ez a mód a fonóeljárásoknál igen ritkán fordul elő (vö. *O. T. Mason: Woman's Sharre in primitive Culture*, London, 1895. 56. l., *O. Frödin—E. Norden-skiöld: Über Zwirnen und Spinnen bei den Indianern Südamerikas*, Göteborg, 1918.). — A munkát a gyékény megmunkálásához tartozó szavak szótári összeállítására egészíti ki. Az elsősorban néprajzi szempontok szerint készült munka értékes részletmegfigyeléseivel számottevő nyeresége néprajzi irodalmunknak is. Nagy szolgálatot tenne a szerző a néprajzi és néprajzi kutatásnak, ha tanulmányait ebben az irányban tovább folytatná s feldolgozná a falu és környékének egész vízi életét.

Gunda Béla.

Waldmeier-Brockmann, Anni: Sammelwirtschaft in den Schweizer Alpen. Eine ethnographische Studie. Schweizerisches Gesellschaft für Volkskunde és Helbing & Lichtenhahn kiadása. 149 l., 33 kép. Basel, 1941.

A gyűjtőgető gazdálkodás különböző európai formái és maradványai ma még jóformán teljesen ismeretlenek. Pedig éppen *Waldmeier-Brockmann* munkája hívja fel a figyelmünket arra, hogy ezen a téren igen eredményes kutatómunkát végezhetünk. Ha áttekintjük *Waldmeier-Brockmann* tanulmányát azt látjuk, hogy a svájci Alpok földrajzi viszonyai igen jó természeti adottságokat nyújtanak a gyűjtőgető gazdálkodáshoz. A gyűjtőgető tevékenységet szóbeli joghagyomány irányítja. Különös joguk van a gyűjtőgetőnek és a szegényeknek és a vándoroknak. Egyes helyeken november elseje után minden hátrahagyott termést a fiatalok és a szegények szabadon összeszedhetnek. A gyűjtőgetés legjobban a hegyi szénagazdálkodásnál fejlődött ki. A hegyi széna gyűjtése éppen olyan gazdag tárgyi anyagban (kaszák, gereblyék, egyszerű szállító eszközök), mint gazdaságtársadalmi vonatkozásokban (munkamegosztás, tulajdonjogi viszonyok). A svájci Alpok lakói ismerik a lombtakarmány gyűjtését, a szükségtakarmányokat, az alom gyűjtését, a gyanta, kéreg és a tőzeg összeszedését. Főleg sertések részére különböző gyomnövényeket gyűjtenek. A gyűjtőgetés ősi ága az alpesi gazdálkodásnak. Semmiképpen sem visszafejlődő maradvány, hanem még ma is nagyjelentőségű tényező az alpesi életben.

Gunda Béla.

Domanovszky György: Népi fazekasság. Officina képeskönyvek, 47. sz. 31 lap, 32 tábla, 16°. Budapest, 1942.

A népi agyagművesség vizsgálata és összehasonlítása tárgyi néprajzunk egyik legfontosabb, legérdekesebb fejezete. Egyrészt tanulságos azért, mert kezdete az ősrégészetben gyökerezik, másrészt pedig a cserépholmikon jelentkező díszítő eljárásokból az agyagművességgel foglalkozó népek művészi képességét, ízlését ismerhetjük meg. A cserép tudvalévően végigkíséri a művelődés útján elinduló embert s az egyes műveltségfokozatokat leg többször éppen a régészeti leletekből előkerülő cserepek alapján határoljuk el.

Felmerül ezek nyomán az a kérdés, hogy a magyar műveltség szempontjából mi mondanivalója van a magyar népi agyagművességnek. E kérdéstről már elég sokat írtak, de határozott választ még ma sem kaptunk; az eredmények ugyanis nem elégítenek ki bennünket. Nem kétséges, hogy éppen ez a hiányérzet vezethette szerzőnket is könyvének megírására és az eddigi eredmények vázlatos összefoglalására. Nagyon jól tudjuk, hogy feladata nem volt könnyű, hiszen a népi agyagművesség kezdete, fejlődése és mai képe igen sok helyt teljesen homályba burkolt. Nagyon kevés történeti anyaggal és még kevesebb leírással rendelkezünk. Pedig az összehasonlítás munkáját csak akkor végezhetjük el, ha az anyag nagyobb része már előttünk van. A magyar

népi kerámia diakrónikus kutatása még mesterére vár. Ugy véljük, a feladatra a szerző volna a legalkalmasabb, mert aki erre a munkára vállalkozik, jártasnak kell lennie a régészeti anyagban is. Hisszük, hogy a szerzőnek még sokkal több mondanivalója van a népi agyagművességről, s ezeket egy alkalmasabb helyen közzé is teszi. Nagyon tanulságos volna, ha egy-egy magyar műhely nemzedékszerinti fejlődését is ismerhetnénk. Ezáltal az egyes tájak formanyelve, ízlésmegnyilvánulása is világosabb volna mindannyiunk előtt. Hogy ezen a téren még mennyi sok tennivalónk van, azt éppen ez a kis könyv mutatja. Nem vitás, hogy a magyar népi agyagművészségnek a közeli és távolabbi múltban igen jelentős szerepe volt Középeurópában. Különösen délkelet felé. A szerző szavait idézve: „Feljegyzéseink vannak arról, hogy edényeinket külföldre, főleg a Balkán felé igen jelentős tételeben szállították.” Ezek az adatok igen fontosak, mivel amint tudjuk, népünk a honfoglalás korában nem tartozott az agyagműves népek sorába. Mégis néhány évszázad leforgása után, pl. a XIII. században már önálló és a maga útjain járó magyar agyagművességgel találkozunk. Ekkor már egészen új anyagok, új formák jelennek meg, olyanok, amelyek a szomszédos népeknél ritkák vagy ismeretlenek. A szerző szerint a magyar agyagművesség alakulásában a török 150 éves uralmának van a legjelentősebb elhatároló szerepe. Nagyon tanulságos volna, ha ezeket a délről érkező török hatásokat részleteiben is ismernők. Igen kevésbé kutatott terület a habán kerámia kérdése. A magyar műhelyek kapcsolata a habán kerámiához, — a szerző szerint is, — még a jövő kutatás feladata. Annyit azonban megállapíthatunk, hogy a régebbi kutatásokkal szemben, a habánok agyagművessége és annak hatása jóval kisebb, mint azt korábban állították.

A szerző megállapításaiban, néprajzi értékeléseiben sokszor történeti szempontok szerint következtek. Nagy előnye, hogy a középkori magyar régészetben is otthonosan mozog. Munkáját nagyon értékesnek tartjuk, s hisszük, hogy úgy a nagyközönség, mint a szakember is haszonnal forgatja. A képmellékletek elég ügyesen vannak csoportosítva, bár szívesen láttunk volna néhány színes mellékletet. Érdeklődéssel várjuk az agyagművességről további mondanivalóit is.

Márkus Mihály.

Skót balladák. Somlyó György fordításai. Officina Könyvtár, 23. sz. 56 l. Budapest, 1943.

Népballadánk kutatása mindmáig nem jutott el még odáig sem, hogy tiszta képünk lehetne balladakincsünkről és Magyarországon belüli történetéről, — nemhogy európai kapcsolataink kutatására kerülhetne sor komoly és átfogó kezdeményezés formájában. De ha így is van, a magyar néprajz mégis örülhet ennek a kis kiadványnak, amely figyelmeztető és emlékeztető lehet számára, hogy mi tennivaló áll még előtte a népballada terén is. Ismerjük azt a párhuzamosságot és kölcsönhatást, amellyel a magyar és az angol népballada a magyar irodalom és néprajz tudatába beléptek: *Arany János* és *Greguss Ágost* hagyományát folytatja az, aki ismét közel hozza ezt a két annyira különböző, de mégis annyira rokon kincsesládáját az európai néprajz nagy tárházának. Természetes, hogy a néprajzi kutatónak eredeti szövegekből kell kiindulnia (angol részről meg is van a *Child*-féle ballada-korpusz; — meddig irígyeljük, mikor utánozzuk?), de *Somlyó* kis antológiáját is használhatja: arra, hogy rajta keresztül érdeklődését ébresztgesse a skót balladák hagyománya és általában a magyar népballada európai összefüggései iránt. Néhány érdekes magyar párhuzam a kötetecske anyagából: Lord Randal — A megétegetett János; Lord Lovill — Kádár Kata (sírmotívum); A bitőtől megmentett leány — Az áspiskígyó; Az ördög-szerető — magyar (és európai) népmese; Gilderoy — a hasonló előzményekből keletkezett magyar betyárballadák. — Az énekeseket dicsérő vagy általában szerepeltető darabok (Glasgerion, Ifjú Johnstone), a

magyar anyagban ismeretlen téma, arra vallanak, hogy nem úgy mint nálunk, hivatásos énekesek játszhattak szerepet a skót népballada létrejöttében és hagyományozásában.

A balladákat tömör és ügyes tájékoztató jegyzetek kísérik; és a néprajzos sem lehet közömbös az iránt a költői kongenialitás iránt, amely az antológia darabjait mint versfordításokat jellemzi.

Honti János.

NEKROLÓG.

† HELLER BERNÁT,

1871—1943.

Heller Bernát halálával (1871. III. 16—1943. II. 26.) egy nagy európai tudósgenerációnak talán utolsó képviselője szállt a sírba. A generációt tudománytörténeti mértékkel mérve, nem az emberi életkorával, mert több emberöltő munkásságát foglalta magába: annak a generációnak, amelyhez *Gaston Paris*, *Reinhold Köhler*, *Katona Lajos*, *Johannes Bolte* tartoztak volt. A mai néprajzi kutatás már más utakon jár, mint ők és leggyakrabban meglepedezik arról, hogy mit köszönhet nekik. Nem csak arról feledkezik meg, hogy anélkül, amit ez a generáció anyagban, tudásban, összefüggésekben összehordott, összefoglalt és felismert, aligha lenne lehetséges az új iskolák könnyű mozgású és tág területű munkássága. Az anyaggyűjtés végeredményben mégis csak előkészítője és szolgáldója a szintézisnek, és helytelenül hirdetnők a *Gaston Paristól Heller Bernátig* terjedő tudósgeneráció megbecsülését, ha legfőbb érdeméül csak ezt állítanók oda — még akkor is, ha tudjuk, hogy amit a legújabb tudósgeneráció termelt, az még mindig csak tétova tapogatózás a szintézis felé, nem pedig a várt nagy szintézis munkája maga.

Ellenkezőleg: az analízis és szintézis rideg és értékelő szembeállítás, a legutóbbi húsz-harminc év tudománytörténetének nem mindig dicsőséges novuma, nem létezett azoknak a tudósoknak a számára, akikről beszélünk és akiknek utolsó képviselőjét gyászoljuk *Heller Bernátban*. Az újabb iskolák számára a szintézis végcél, amelyhez egyszer majd el kell jutni és amelyhez, a régebbi „analitikus“-nak nevezett vagy olykor becsmért munkák mellett, egy nagyüzemmé fejlesztett analitikus eljárásra kell támaszkodni. *Gaston Paris*ék, *Katona Lajos*ék, *Heller Bernát*ék számára is létezett a szintézis, de nem mint távoli végcél, hanem mint tudósi egyéniségükben inhaerens előfeltétele munkásságuknak. Számukra nem létezett az anyag és az eredmény, a munka és a cél kettőssége — a tudóseletet ők nem darabolták fel. Az eredmény az anyagban foglaltatik, a munka a cél: és ha van kettősség az elemek között, ott az egységet a tudós egyénisége teremti meg, aki magában életi mindazt a kultúrát vagy mindazokat a kultúrákat, amelyben vagy amelyekben él és dolgozik.

Heller Bernátban különösen gazdagon nyilvánult meg a tudósegyéniségnek ez a belső szintézise. *Gaston Paris*, *Reinhold Köhler*,

Johannes Bolte, ha az európai kultúra keretében gondolkoztak, egyúttal saját nemzetüket fejezték ki, és ha saját nemzetük keretében, egyúttal az európai kultúrát. Kicsiny, nyelvileg és történetileg elszigetelt országok fiai előtt az a feladat áll, hogy saját kultúrájuknak és Európának egysége mellett bizonyosságot tegyenek: míg a francia úgyszólván automatikusan európai, addig a magyar számára aktív magatartás európainak lenni. Tökéletes szintézisben éltetni a magyar és az európai kultúrát, mindkettőnek és a kettő egységének munkása lenni — ez nem adatott meg akárkinek. Az olyan tudóst pedig, aki ezeken kívül még az Ótestamentum és az Iszlám kultúráját is éltette egyénisége egységében — az olyan tudóst nem azzal a kétes elismeréssel kell megtisztelnünk, hogy alapos adatismerőként mindössze az útját egyengette a ma és a holnap tudományának.

Heller Bernát hatalmas munkásságot hagyott maga után: a hetvenedik születése napjára kiadott Emlékkönyv (Budapest, 1941) bibliográfiája hatodfélszáz publikációt tart nyilván. Ha azt akarjuk kiemelni ebből a hagyatékból, ami bennünket mint néprajzosokat érdekel, kiválaszthatjuk a mesékre és mondákra vonatkozó címeket ebből a bibliográfiából, és minthogy azok a munkái, amelyeknek néprajzi kérdés áll a középpontjában, javarészt folyóiratunkban jelentek meg, útbaigazíthat az *Ethnographia* összefoglaló tartalommutatója is. Megjegyezhetjük azt is, hogy az új, nagyüzemű analitikus mesekutató munka két alappillérenek, a német meseszótárnak és *Bolte—Polívka* jegyzetgyűjteményének is munkatársa volt. De amit minden részleten felül meg kell a generációja és az ő hagyatékából öriznünk, az a szemléleti mód, a munka természete, amelyet elnagyolt módon érzékeltetni próbáltunk az imént. Ez az attitűd nyilvánul meg a magyar monda- és mesetörténetről szóló dolgozataiban is: ahogy az Isten kardja vagy a fehér ló mondáját beállítja a kelet és nyugat hagyományainak egyetemességébe, vagy ahogy egy magyar mesét illeszt bele a Nibelungmondakör messze szétágazó hagyományai közé, nem az a kiábrándító érzése marad hátra az olvasónak, hogy a magyar kultúra egy új idegen összefüggés feltárása révén ismét szegényebb lett egy kincsével — ellenkezőleg, az eredmény mindig az, hogy a magyar kultúra gazdagabb lett egy-egy kapoccsal, amely a külvilág kultúrájához fűzi, egy-egy gyökérrel, amely az egyetemes kultúra talajához rögzíti.

Honti János.

† KANNISTO ARTÚR,

1874—1943.

A folyó év március 10-én 68 éves korában elhunyt *Kannisto Artúr* egyetemi tanár utolsó idősebb tagja volt annak a finn nyelvésziskolának, mely a múlt század végén és a jelen század elején végzett nagyszerű gyűjtőmunkájával alapjait vetette meg a finnugor kutatóknak. *Setälä Emil* a mester éleslátásával ismerte fel a tennivalókat. Minden rokonnéphez más-más fiatal szakembert küldött ki. Ő maga a kelettengeri finnség kutatója volt és azonkívül átfogó egyéniségével uralkodott az egész finnugorság területén. *Paasonen Henrik* a

mordvin nyelv anyagát kezdte felgyűjteni már 1889-től kezdve, sokat foglalkozván azonkívül a cseremiszek, osztjakok és csuvasok nyelvvel. Őt követőleg *Karjalainen F. K.* négy évig tartó szibériai kutatóútján az osztjak nép és nyelv főszakértőjévé képezte ki magát. Azután *Wichmann György* lépett fel előbb zürjén-votják, majd cseremisiz programmal és Magyarországról nősülve, nem állhatta meg, hogy 1905—6-ban az erdélyi és moldvai csángókra is ki ne terjessze lendületes gyűjtő tevékenységét. De folytathatnám tovább. *Ramstedt G. J.*, ki előbb a cseremiszekkel kezdte, később a különféle mongol nyelveknek, *Donner Kai* és *Lehtisalo T.* a szamojédnak, *Áimä Ferenc*, *Itkonen T. I.* és *Lagercrantz Eliel* a lappnak, *Ojansuu Henrik* és *Kettunen Lauri* a keletitengeri finn nyelveknek szentelte munkásságát; a sírba szállt nagyok nyomában pedig ma már mindenütt fiatalabb erők munkálkodnak az eredmények közkinccsé tételén: a mordvin nyelv területén *Ravila Pál* professzor, a zürjénben *Uotila T. E.*, a cseremiszen *Siro Pál*, volt ösztöndijasunk, *Beke Ödön* tanítványa, a vogulban *Lii-mola Mátyás*, a csuvasban *Karahka Eino*, a szamojédban *Joki A. J.*, a lappban *Itkonen Erkki* és mások, míg az osztjak nyelvi szövegek kiadását *Toivonen György* professzor gondolja.

A nyelvészeti gyűjtéssel párhuzamosan folyt a rokonnépek néprajzi kutatása. A nyelvi anyag közzétételének rendszerint folklorisztikai becse is volt, így hát már *Castréntől* és *Regulytól* fogva néprajzi érdek is fűződött, sokszor a nyelvi szempontot megelőzve, a népi szövegek megmentéséhez. *Paasonen* és *Karjalainen* mint folkloristák is a legkiválóbbak közül valók voltak, de mások egyenesen a néprajzi gyűjtést tűzték ki célul: *Sirelius U. T.* az obi-ugorok közé s *Hämäläinen Albert* és *Harva Uno* a volgai finnugorsághoz tett kutatóútjaikon. Hogy ez a gyűjtőmunka milyen eredménnyel járt, milyen munkák kiadását tette lehetővé: arra itt most nem térhetünk ki. Tervszerűség és munkamegosztás jellemezte minden esetben a finn kutatók munkáját nemcsak szűkebb hazájuk területén, hanem azon messze túl is, a rokonnépek földjén.

Nagy barátunk, *Kannisto Artúr* munkássága is ebből a programból vette ki a részét. Neki a vogulok munkamezeje jutott, akik között kerek öt évet töltött 1901—1906-ig, és *Reguly*, *Ahlqvist* és *Munkácsi* után járva kint közöttük, mindenki mást megelőzött ismeretei rendkívüli alaposágával. Egy emberöltőn át foglalkozott a vogul nyelv és nép kérdéseivel, és ha meggondoljuk, hogy magyarságunknak ez a régebben 5000 lélekre becsült legközelebbi rokona a körülöttünk pusztító világégésben könnyen el is merülhet, lehetségesnek tarthatjuk, hogy a vogulokra vonatkozó ismereteinknek fő forrásai a jövőre nézve is az ő munkái maradnak.

Nem sorolom fel nyelvészeti dolgozatait. Néprajzi szempontból legnagyobb jelentősége éppen most megjelenő, még tőle sajtó alá rendezett, négy kötetre becsülhető „*Sammlung Wogulischer Volkspoesie*” című gyűjteményének lesz, melynek *Munkácsi Bernát* „Vogul Népköltési Gyűjteménye” mellett a helye. Ő gyűjtötte háromnegyed részben azokat az obi-ugor dallamokat, melyeket *Väisänen A. O.* pár éve adott ki „*Wogulische und ostjakische Melodien*” címmel (MSFOu. LXXIII). Hasonló becsű anyagpublikáció az a *Vahter Tyyni* közreműködésével

saját gyűjtéséből szerkesztett képes kiadvány a vogulok és osztjakok díszítő művészetéről, melynek megjelenését a háború késleltette idáig. Tanulmányai sorából kiemelem a következőket: *Über die wogulische Schauspielkunst* (FUF. VI), a Munkácsi köteteinek részletes bírálatát tartalmazó *Beiträge zur wogulischen Folklore und Dialektenkunde* (FUF. VIII, Anz.), *Über die Tatuierung bei den Ob-ugrischen Völkern* (MSFOu. LXVII), *Über die früheren Wohngebiete der Wogulen im Lichte der Ortsnamenforschung* (FUF. XVIII). Az utóbbiban több száz vogul eredetű vagy a vogulokra utaló helynév alapján kimutatta, hogy a vogulok régi hazája, Jugria, az Urál európai oldalán, a Pecșora vidékén volt. Dolgozatainak egy részét nálunk is kiadta. Így: *Über den Eidschwur bei den Ob-ugrischen Völkern* (NyK. L), *A vogul medveünnepek* (MNY. XXXIV), Ahlqvist Ágost és Budenz József levelezése egymással (Kny. a debreceni m. kir. Tisza István-Tudományegyetem 1940—41. évi Évkönyvéből, Debrecen, 1942). Hozzászólásai: *A vogul osztják dallamközlés kérdéséhez* (Ethn. XLIX), *Észrevételek Szabolcsi Bence bírálatára* (Nyr. 67). Magyar-barátságának jelei azok a szakszerű megemlékezések, melyeket a most elhunyt *Szinnyei József* 80. születésnapjára s *Munkácsi Bernát* és *Csűry Bálint* halála alkalmából írt. *Csűry Bálint* különösen közel állott hozzá. Együtt adták ki *Wichmann György* csángó-magyar szótárát (Helsinki, 1936) német értelmezéssel, egy nálunk keveset idézett, pedig alapvető munkát, mely amellet, hogy a magyar- finn együttműködésnek máig talán legjelentősebb alkotása, egyúttal *Csűry Szamosháti Szótárán* kívül egyetlen nagyobb nyelvjárási szótárunk.

Azok, akik a helsinki egyetemen tartott előadásait hallgatták és vele összeköttetésben állhattak, nemcsak munkásságáért tartották nagyra, hanem nemesen egyszerű, tisztalelkű, a tudományért, nemzetéért önzetlenül, hűségesen mindig fáradni kész igazi finn egyéniségéért.¹ A finn nép egyik legjobb fiát vesztette el benne, a Finnugor Társaság elnökét és törekvései céltudatos előmozdítóját gyászolja: mi a nagytekintélyű barátot s társaságunk tiszteleti tagját siratjuk el szívünk mélyén, akinek napsütéses otthona minden magyar vendég előtt nyitva állott.

Korompay Bertalan.

NÉPRAJZI HIREK.

Gusinde Martin tanulmánya az Ethnographiában. Folyóiratunk jelen számában *Gusinde Martin* bécsi professzornak Belga Kongó pygmeus lakóiról szóló tanulmányát közöljük. A szerző 1886 október 29-én született Boroszlóban. Egyetemi tanulmányai végeztével 1912-ben Bécsből a chilei Santiago de Chilebe ment, ahol az ál-

lami néprajzi és antropológiai múzeumban folytatott tudományos bűvázkodást s az egyetemen tartott előadásokat. 1916-ban Délchileben az araukan-indiánokat tanulmányozta. 1918-24 között igen nagyjelentőségű felderítő vállalkozásban vett részt a Tüzföldön és Patagóniában. 1924-ben visszatért Európába s a római nagy

¹ „Oikea ja aito hämäläinen!” — írta róla levelében egyik honfitársa.

missziós kiállítás rendezése körül tevékenykedett, egyben megkezdte Dél-amerikában végzett megfigyeléseinek tudományos feldolgozását. Tudományos körök meghívására 1928-ban Északamerikába utazott, ahol 1929 közepéig a Préri, Kalifornia, Arizona, New Mexico indiántörzseit kereste fel. A természeti népek tanulmányozása során már korábban szerzett tapasztalatait az afrikai pygmeusok felkutatásával kívánta kiegészíteni s ezért 1934 elején Belga Kongó keleti részén fekvő Ituri vidékére utazott, ahol igen eredményes néprajzi és antropológiai kutatásokat végzett. A német Természettudományi Akadémia s több kül- és belföldi tudományos intézet tagja. Jelentősebb munkái: *Die Feuerland-Indianer*, I—III. k. Wien—Mödling, 1931—1939 (ebben a több ezeroldalas monográfiában foglalja össze tűzföldi kutatásainak eredményeit, amelyek részletekben spanyol, német és angol nyelven jelentek meg); *Bei den Ituri-Pygmäen*, *Ethnologischer Anzeiger*, IV. 1936.; *Zur Rassenbiologie der Kongo-Pygmäen*, *Wiener Klinische Wochenschrift*, 1937.; *Der Peyote-Kult*, Wien—Mödling, 1939. — *Gusinde Martin* szoros kapcsolatokat tart fenn a magyar szakkörökkel is. Több alkalommal volt Magyarországon s előadásokat tartott. Legutóljára 1942. december havában járt nálunk, amikor (dec. 7-én) a Magyar Földrajzi Társaság és a Magyar Néprajzi Társaság közös rendezésében tűzföldi és patagóniai tanulmányairól Gleccserek, erdők, indiánok címen tartott nagyszerű előadást.

Tanulmánya közlésével folytatjuk a külföldi vezető etnológusok bemutatását (I. Ethn. 1941. 5., 89., 1942. 177. l.)

— —

Néprajzi kiállítás Désen. Az Erdélyi Múzeumegyesület 1942. október 18—20. napján Désen tartotta tizenhetedik vándorgyűlését. A vándorgyűléssel kapcsolatban néprajzi kiállítást is rendezett az Erdélyi Múzeumegyesület. A vándorgyűlésről kiadott tartalmos Emlékkönyvben (szerk. Szabó T. Attila) a kiállításról a következőkben számol be Nagy Géza, a vándor-

gyűlés titkára: „A Dési Kaszinó, vagy ahogy most hívják, a Dési Magyar Polgári Kör helyiségében nyílt meg a népi díszítőművészeti kiállítás. A tudományos szempontból is rendkívül értékes kiállítás anyagát *Makkai Endre* vármegyei népművelési titkár gyűjtötte össze Szolnok-Doboka 18 községéből, 108 háztól. A gyűjtés ebben az esetben nem megvásárlást, hanem csak kölcsönvételt jelentett, és a megye falusi magyarságának a vezetői iránti legteljesebb bizalmát mutatta az a tény, hogy minden anyagi biztosíték vagy ellenszolgáltatás nélkül Szék, Apanagyfalva, Baca, Bálványosvára, Felőr, Magyarláros, Mezőveresegyháza, Nagydevecser, Ördöngösfüzes, Retteg, Sajóudvarhely, Szelecske, Szépenyerűszentmárton, Vice stb. pontosan 659 darab népi díszítőművészeti tárgyat juttatott el közvetlenül vagy népművelési vezetői, papjai, tanítói útján a vármegyei népművelési hivatalba. Az 548 darab vászonműből, hímzésből, 78 cseréptárgyból és 32 faragásból álló anyagot *Makkai Endre* népművelési titkár felkérésére *dr. Szabó T. Attila* egyetemi ny. rk. tanár vizsgálta meg és osztályozta tudományos szempontból. A gondos selejtezés során kiválogatott 250 darabot 302-re egészítette ki *dr. Szabó T. Attila* egyetemi tanárnak az Erdélyi Nemzeti Múzeum néprajzi tárában letétbe helyezett szolnokdobokamegyei varrottas- és szőttes-gyűjteményének 52 darabja. Végül, hogy a kiállításon szereplő községek népi díszítőművészeti munkái mellett történeti műemlékei is szóhoz jussanak, a népművelési titkárság a kiállítás időtartamára az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsától kölcsönkérte *Debreceni Lászlónak* a szolnokdobokamegyei református műemlékekről, templomokról, haranglábokról készített művészi rajzait.

A nagy szeretettel összehordott és szakszerűen kiválogatott anyag izléses elrendezésben került kiállításra a Kaszinó helyiségében, és rendkívül nagy látogatottságnak örvendett egész idő alatt. A kiállítási darabok közül a legértékesebbeket az *EME* lefényképezte, illetőleg közvetlenül a kézimun-

kákról nyomólemezeket készítettett. Jól sikerült a díszítőművészeti kiállítás kapcsolatos háziipari bemutató is. A népi díszítőművészeti kiállítás megrendezésében *Makkai Endre* népművelési titkár fáradhatatlan munkatársa volt *Köszeghy Ferenc* berendelt igazgató, körzeti iskolafelügyelő és *Farkas Gézáné* gépiró és kezelő (27—28. l.). Az Emlékkönyv huszonhárom tanulságos fényképet közöl a kevésbé ismert szolnokdobokai hímezésekről.

— —

A Magyar Néprajzi Társaság Kodály Zoltán ünnepe. 1943. február 24-én a Magyar Néprajzi Társaság Kodály Zoltánnak, a Társaság tiszteleti tagjának hatvanadik születésnapja alkalmából ünnepi ülést tartott. *Gróf Zichy István* elnöki megnyitójában köszöntötte *Kodály Zoltánt*, akinek néprajzi munkásságát *Veress Sándor* méltatta. A Szilágyi Erzsébet leánygimnázium kamaraénekkara népdalokat énekelt *Kodály Zoltán* feldolgozásában *B. Sztojanovits Adrienne* vezényletével. Az ünnepi ülésen adta át *gróf Zichy István* a *Kodály* tiszteletére készült Emlékkönyvet.

— —

A néphagyományok újabb ápolói. A magyar népi hagyományok újabb ápolóival és továbbvivőivel ismerkedhetett meg a főváros közönsége az elmúlt év november havában. A Györfy István Kollégium növendékei rendeztek „Népi ballada estét”, melyen dalokat énekelték, balladákat adtak elő és táncoltak. Mi különösen a bemutatott táncokra figyeltünk fel, még pedig azért, mert ezek nem egyszerű másolatok voltak az ismert népi táncoknak, hanem azoknak továbbélése, továbbvitele. A külső keretek megmaradtak réginek, a tartalmat azonban szinte minden táncos maga adta az előadáshoz. Hisszük, hogy a néphagyományok őrzésének és továbbvitelének ez és csak ez az egyetlen helyes módja.

F. E.

Néprajzi adatközlések egy szlovák napilapban. A Budapesten megjelenő *Slovenská Jednota* szlováknyelvű napilap a közelmúltban sorozatos cikkeket közölt a hazai szlovák népeletről. A közlemények között igen sok értékes néprajzi anyag látott napvilágot. Megismerkedhetünk többek közt a téli fonóélettel, különösen a bácskai szlovákok fonóéletével. Igen tanulságos a bácskai szlovákok lakodalma, a nógrádiak viseletére, szobráncoknyéki keresztelési és más szokásokra, falucsúfolókra, a nyitravidéki népdalokra, a nógrádi és gömöri fazekasságra, a nógrádiak népi gyógyítására, a babonás néphiedelemre vonatkozó gazdag anyagközlés. Az adatközlők legtöbb esetben a nép között élő tanítók, azonban vannak parasztok is, ami még értékesebbé teszi a lap törekvését.

Márkus Mihály.

A mongol költészet egyik legrégebb emléke. Néhány évvel ezelőtt az oroszországi Saratov kerület Podgorny nevű falujának határában egy fakéregre írt kéziratot ástak ki. A kéziratot az orosz tudományos akadémia Keleti Intézetének professzora *N. N. Poppe* vizsgálta meg. A kézirat kb. 600 éves, a XIV. század első feléből származik. A Volgamedencében élt mongol törzseké lehetett. A fakéregre írt szöveg a mongol és ujjur költészet egyik legrégebb emléke, amely anya és fia közötti lírai párbeszédet tartalmaz (Moscow News, 1938. VIII. 17.)

— —

Új afrikai hangszergyűjtemény. A római Luigi Pigorini múzeumban 158 darabból álló afrikai hangszergyűjtemény van. A hangszerek legnagyobb része a négerségtől származik. Az egyes hangszerekkel *P. Scotti* foglalkozik az Archivio per l'Antropologia e la Etnologia LXX., 1940. évfolyamában. A hangszerek tipológiai meghatározásánál *P. Scotti* új hangszertípusról: a lamellophonokról is beszél.

— —

ETHNOGRAPHIA — NÉPÉLET

REVIEW OF THE HUNGARIAN ETHNOGRAPHICAL SOCIETY
REVUE DE LA SOCIÉTÉ ETHNOGRAPHIQUE HONGROISE
ZEITSCHRIFT DER UNGARISCHEN ETHNOGRAPHISCHEN GESELLSCHAFT

The editor of *Ethnographia*, from the year 1940 (vol. 51.) on is *Béla Gunda*. Manuscripts, reviewer's copies and letters concerning the edition are to be sent to the address of the editor: Könyves Kálmán körút 40., Budapest X., Ethnographical Museum. The letters concerning the Hungarian Ethnographical Society, reclamations, exchange-copies are to be sent to the secretary of the Society (Könyves Kálmán körút, 40., Budapest X., Ethnographical Museum).

The aim of the review is to publish researches on the folk civilization of the Hungarians and on the ethnology of kindred peoples, Finno-Ugrians and Turks; as well as on the ethnology of Eastern Europe. *Ethnographia* publishes articles in Hungarian, English, French and German.

Le rédacteur de l'*Ethnographia*, à partir de l'an 1940 (tome 51.) est *Béla Gunda*. On est prié d'adresser tous les manuscrits, ouvrages pour comptes-rendus et tout le courrier concernant la rédaction directement au rédacteur: Könyves Kálmán körút, 40., Budapest X., Musée Ethnographique. Le courrier de la Société Ethnographique Hongroise, réclamations et ouvrages d'échange sont à adresser au secrétariat de la Société: Könyves Kálmán körút, 40., Budapest X., Musée Ethnographique.

La revue publie des recherches portant sur la civilisation populaire hongroise et sur l'ethnologie des peuples apparentés, c'est-à-dire des peuples finno-ougriens et turcs; ainsi que sur l'ethnologie de l'Europe Orientale. Les articles de l'*Ethnographia* sont publiés en hongrois, français, anglais et allemand.

Schriftleiter der *Ethnographia* ist vom J. 1940 (Jg. LI.) ab *Dr. Béla Gunda*. Handschriften, Besprechungsstücke und jeder auf die Schriftleitung bezügliche Briefwechsel sind unmittelbar an die Anschrift des Schriftleiters (Budapest, X. Könyves Kálmán körút 40., Ethnographisches Museum) und alle die Ungarische Ethnographische Gesellschaft angehende sonstige Erkundigungen, Zustellungsmahnungen und Tauschstücke an das Sekretariat der Gesellschaft (Budapest, X. Könyves Kálmán körút 40., Ethnographisches Museum) zu richten.

Das Ziel der Zeitschrift ist die Veröffentlichung von Forschungen und Ergebnissen über die ungarische Volkskultur, die Ethnographie Osteuropas und die den Ungarn ethnographisch verwandten finnisch-ugrischen und türkischen Völker. In der Zeitschrift *Ethnographia* erscheinen Aufsätze in ungarischer, deutscher, französischer und englischer Sprache.

Abonnementspreis jährlich Schw. Fr. 15.

Hauptkommissionär

EDMUND STEMMER

Wissenschaftliche Buchhandlung

Budapest (Ungarn), V. Gróf Tisza István utca 14.

ETHNOGRAPHIA — NÉPÉLET

ZEITSCHRIFT DER UNGARISCHEN ETHNOGRAPHISCHEN GESELLSCHAFT

Redigiert von Univ. Doz. Dr. Béla Gunda.

BUDAPEST, X. Könyves Kálmán körút 40. Ethnographisches Museum.

JHG. LIV.

1943.

H. 1.

INHALT.

<i>Gusinde, M.</i> : Die Bambuti. Ein Pygmäenvolk im Osten des belgischen Kongo	1—19
<i>Kiss, L.</i> : Fischerei im Nyírség (Kom. Szabolcs)	20—55
<i>Szendrey, Zs.</i> : Kulturgeschichte und Aberglaubenentwicklung	56—63
<i>Molnár, J.</i> : Contributions to the popular lore of the Great Hungarian Plain	64—74
<i>Bonomi, J.</i> : Zigeuner im Ofner Bergland	75—78
Kleinere Mitteilungen. <i>Dömötör, S.</i> : Dorfspöttelnde Geschichten aus dem Komitat Tolna. <i>Márkus, M.</i> : Angaben zu den ungarischen Hauenformen. <i>Szűcs, S.</i> : Angaben zur Kenntnis der „táltos“ (Zauberer) der ung. Tiefebene. <i>Palotay, G.</i> : Einige Handarbeitsausdrücke aus Kalotaszeg (Kom. Kolozs). <i>Gönyey, S.</i> : Das Fest der Hirtendingung in Magyarvista (Kom. Kolozs). <i>Nagy, J.</i> : Die Zubereitung der Schafkäse in Magyarvalkó (Kom. Kolozs). <i>Honti J.</i> : Zur Bedeutung des ung. Wortes 'hegedű' (Geige)	79—86
Literarische Rundschau	87—99
Nachrufe. <i>Honti, J.</i> : Bernát Heller. <i>Korompay, B.</i> : Artúr Kannisto	99—102
Ethnographische Nachrichten. — —: Bemerkungen zur Studie von M. Gusinde. — —: Volkskundliche Ausstellung in Dés (Kom. Szolnokdoboka). — —: Die Zoltán Kodály-Feier der Ungarischen Ethnographischen Gesellschaft. <i>F., E.</i> : Die neueren Pfleger der Volksüberlieferungen. <i>Márkus M.</i> : Ethnographische Angaben in einer slovakischen Zeitung. — —: Eine der ältesten Andenken der mongolischen Dichtung. — —: Eine neue afrikanische Musikinstrumentensammlung	102—104

Magyar Népi Műveltség.

Szerkeszti: Gunda Béla.

Ezen a címen indítja meg a Magyar Néprajzi Társaság új, elsősorban népművészeti jellegű könyvsorozatát. A kiadásra kerülő munkákkal a Társaságnak az a célja, hogy népi műveltségünk pusztuló emlékeit megmentse, az összehasonlító kutatások rendelkezésére bocsássa. Az egyes munkákban közzétett anyaggal az iskolán kívüli népművelés, a honismeret, a háziipar igényeit is szem előtt tartjuk. A kötetek album alakban, több száz képpel, a magyar nyelven kívül angol, francia, német vagy olasz szöveggel is megjelennek.

Sajtó alatt:

Gönyey Sándor: Drávaszögi hímzések.

Előkészületben:

Csete Balázs: Kalotaszegi kapuk.

A Magyar Néprajzi Társaság tagjai s a kötetek előjegyzői a bolti árból 20% kedvezményben részesülnek. Az első két kötet bolti ára előreláthatólag 30—30 pengő.

KERTÉSZ JÓZSEF KÖNYVNYOMDÁJA, KARCAJ.

ETHNOGRAPHIA N É P É L E T

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

SZERKESZTI
GUNDA BÉLA

LIV. ÉVFOLYAM

1943.

2. SZÁM.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG

MEGJELENIK MÁRCIUS, JÚNIUS, SZEPTEMBER ÉS DECEMBER HÓ VÉGÉN

TARTALOM.

<i>Sulán Béla</i> : Néprajzi kutatások Svájcban.....	105—130
<i>Koppers Wilhelm</i> : Eurázsiai műveltségi érintkezések. Egy ethnologus gondolatai az indogermán kérdésről.....	131—147
<i>Berze Nagy János</i> : A sok nap.....	148—154
<i>Benedek András</i> és <i>Vargyas Lajos</i> : Az istenesi székelyek betlehemes játéka	155—176
<i>Novák Vilmos</i> : A születés, keresztelés és halálozás szokásai a muravidéki szlovénoknál.....	177—185
Kisebb közlemények. <i>Honti János</i> : Sámán-szertartás a X. századi Grönlandban. <i>Vajda László</i> : A karcagi labdacéhek. <i>Dömötör Sándor</i> : Bogyiszlói vadász történetek. <i>Gönyey Sándor</i> : Gyapjú- és kenderguzsaly a Radnai havasok alján. <i>Bálint Béla</i> : Lakodalmi vendég hívás a Vendvidéken. <i>Palotay Gertrud</i> : Megkülönböztető öltözet- és viseletjelek Kalotaszegen.....	187—194
Irodalmi szemle. † <i>Szendrey Zsigmond</i> : Bálint Sándor: Népünk ünnepei. <i>Honti János</i> : Vámos Ferenc: Kozmosz a magyar mesében, I. <i>Honti János</i> : Kríza János: Vadrózsák. <i>Fél Edit</i> : vitéz Keresztes Fischer Ferencné: A mai magyar háziipar. <i>Gunda Béla</i> : Implom József: Néprajzi teendőink Békésvármegyében. <i>Gunda Béla</i> : Herepei János: A Székely Nemzeti Múzeum és feladatai. <i>Gunda Béla</i> : Thanhoffner Lajos: Kongó. <i>Bálint Sándor</i> : Vanyó Tihamér: A plébániatörténetírás módszertana. <i>Undi Mária</i> : Válasz Gönyey Sándornak az Ethnographia LIII., 1942. 3—4. számában „Drávaszögi fejkötőhímzés” c. munkámat bíráló ismertetésére. <i>Gönyey Sándor</i> : Felelet Undi Mária válaszára. <i>Tóth János</i> : Válasz Vajkai Aurélnak az Ethnographia LIV., 1943. 1. számában „A keleti és nyugati székelység építészeti kapcsolatai” c. munkámat bíráló ismertetésére. <i>Vajkai Aurél</i> : Felelet Tóth János válaszára.....	195—207
Nekrológ. <i>Berze Nagy János</i> : † <i>Szendrey Zsigmond</i>	208—210
Néprajzi hírek. <i>Korompay Bertalan</i> : Szinnyei József halála. —. —.: <i>Koppers Wilhelm</i> tanulmánya az Ethnographiában. <i>Morvay Péter</i> : Az I. és II. Országos Középiskolai Táj- és Népkutató pályázat. <i>G. B.</i> : A galántai Kodály-ünnep. —. —.: A lévai falunap. —. —.: Egy új mesegyűjtemény. —. —.: Erixon Sigurd kitüntetése. —. —.: Egy új finn folyóirat. —. —.: Svéd tudós előadása a Magyar Néprajzi Társaságban. —. —.: Gömörmegye néprajzához. <i>Giday Kálmán</i> : Juhásznevelés és juhászbűnök. —. —.: Milyen eredetű a horvát nép? —. —.: A bocskorviselet korlátozása Magyarországon. —. —.: Felhívás az Ethnographia olvasóihoz.....	210—216

TUDNIVALÓK.

Kéziratok, ismertetési példányok és minden szerkesztéssel kapcsolatos levelezés közvetlen a szerkesztő címére (*dr. Gunda Béla* egyetemi nyilv. rk. tanár, Kolozsvár, Farkas utca 1., Ferenc József Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara) küldendők. Minden egyéb a Magyar Néprajzi Társaságot érdeklő levelezés, reklamáció, cserepéldány pedig a Társaság titkári hivatalához (Budapest, X. Könyves Kálmán körút 40. Néprajzi Múzeum).

A folyóirat célja a magyarság népi műveltségére, Keleteurópa s a magyarsággal rokon finnugor és török népek néprajzára vonatkozó kutatások, eredmények közlése. Az *Ethnographiában* magyar, angol, francia és német nyelvű tanulmányok jelennek meg.

A Magyar Néprajzi Társaság tagdíja évi 8 pengő, melyért az *Ethnographia* c. folyóirat jár. A tagok ingyen kapják a *Néprajzi Múzeum Értesítője* c. folyóiratot. A tagság legalább három évre kötelező. Az *Ethnographia* évi előfizetési díja Magyarországon 12 pengő. — *Kérjük tagjainkat, hogy lakásváltozásukat a titkári hivatalnál (Budapest, X., Könyves Kálmán körút 40.) jelentsék be. Egyes számok elmaradásáért a kiadóhivatal reklamációt csak a következő év március 31-éig fogad el.*

ETHNOGRAPHIA-NÉPÉLET

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

LIV. ÉVF.

1943.

2. SZÁM.

NÉPRAJZI KUTATÁSOK SVÁJCBAN.

Jóllehet Svájc területéről és a svájciakról a XVI. század óta vannak néprajzi vonatkozású feljegyzéseink és leírásaink, sőt, a XIX. században itt már a néprajzi szakkutatás is megindul, mégsem találunk a svájci néprajzi irodalomban egyetlen olyan munkát sem, amely összefoglalóan tárgyalná a svájci néprajzi kutatások történetét, iskoláit és eredményeit.

A következőkben, a Svájci Néprajzi Társaság bázeli Néprajzi Intézetében 1942 nyarán végzett tanulmányaim alapján, megkísérlem bemutatni a svájci néprajzi kutatások történetét, a ma folyamatban lévő néprajzi gyűjtőmunkát és az eddigi eredményeket.

Tanulmányaimban felhasználtam a rendelkezésemre álló gyér irodalmat; ezt az egyes fejezetek végén foglalom össze. A ma folyamatban lévő munkára vonatkozólag felhasználtam a kérdőíveket, útmutató füzeteket és egyéb nyomtatványokat, valamint a bázeli Néprajzi Intézetben lévő begyűjtött anyagot. Munkámban természetesen nagy segítségemre voltak szíves felvilágosításaikkal — különösen kezdetben — a társaság vezetői, az intézet és múzeumok tisztviselői is. Szívességükért itt is köszönetet mondok.

I.

A svájci néprajzi kutatások története. A svájci hegyilakók sajátos élete és gazdag hagyományai felkeltették mindazok érdeklődését, akik közelebbi kapcsolatba jutottak vele. Ennek következtében minden svájci utazó útleírásában találunk néprajzi vonatkozásokat. A svájci néprajzi irodalom azonban azokkal a művekkel kezdődik, amelyek szerzői a gyönyörű tájak közepette is elsősorban a nép mindennapi élete, hiedelemvilága, költészete, tehát a *népi* ragadta meg. Ilyen műveket pedig már jó három évszázaddal a néprajztudomány kialakulása előtt találunk a svájci irodalomban.

1. *Kezdetek.* A néprajzi adatokat tartalmazó régi munkák szerzőit nem a tudományos érdeklődés vezette észrevételeik írásbafoglalásában, a népi az ő számukra nem is jelent még irodalmi programot, őket csak a nép életének különös mozzanatai ragadták meg, ezeket jegyezték hát fel írásaikban. E szerzők sorát *Cysat Renward* (1545—1614) lucerni városi írnok nyitja meg korának babonáiról és mondáiról készített jegyzeteivel. A következő évszázadokban egyre gyakrabban találunk hasonló feljegyzéseket. A XVIII. század végén ez az irodalom már közönségre támaszkodik: egy Vaud kantonbeli plébános, *Bridel Fülöp*

1783-ban Lausanneban „Étrennes Helvétiennes“ címen évkönyvfélét ad ki, amelyben többnyire néprajzi megfigyeléseket közöl. Néhány évvel később *Stalder F. József*, Entlebuch lelkésze, „Fragmente über Entlebuch“ (Zürich, 1797—8) címen egy vidék népi életének első monográfiáját írta meg. Hasonló érdeklődés vezet még *Reinhardt József* lucerni festőt is (képei ma a Berni Történeti Múzeum tulajdonában vannak), amikor 1789—1797 közt a századvég népviseletét örökíti meg.

Mint már fentebb mondtam, ezeknek a szerzőknek az érdeklődése a népiben is a rendkívülinek, a kuriózumnak szólt. Ennek bizonyítékát láthatjuk a kor népnyelvi szógyűjteményeiben is, amelyek kizárólag csak különlegességeket, a szó szoros értelmében vett tájszavakat tartalmaznak. Nem véletlen, hogy e kor két legjelentősebb tájszótárának szerzője éppen *Bridel* és *Stalder*.

2. *A romantizmus kora.* Az irodalmi romantika a XVIII. század végén mindenütt megerősíti és egyben szűkebb területre szorítja az érdeklődést a nép iránt: az írók eleinte általában a népi iránt érdeklődnek, majd poétikai és mitológiai célzatú érdeklődéssel fordulnak a népköltészet felé. Ekkor indul meg a szakkutatás, mégpedig Svájcban is — talán éppen *Percy* és *Herder* nyomán — azon a területen, amelyet Angliában és Németországban is elsőként műveltek: a népköltészet területén.

A XIX. század elejétől kezdve több népköltési gyűjtemény jelenik meg Svájcban. Ezek közül a legnevezetesebb volt a *Wyss J. R.*-féle „*Idyllen, Volkssagen, Legenden und Erzählungen aus der Schweiz*“ (Bern, 1815) és a „*Schweizer Liederbuch*“ (Aarau, 1823), amely azóta több kiadást ért meg. A romantika népiessége természetesen a népi műveltség egyéb területeire is elvezette az érdeklődőket: *Wyss J. R.* és *Wytttenbach J. S.* már 1817-ben, illetőleg 1815—1830 közt az egész svájci műveltséget felölelő munka tervével foglalkoznak; ez a terv azonban még nem valósulhat meg. 1824-ben *Melchior Kirchoffer* a közmondásokról ad ki könyvet (*Wahrheit und Dichtung*, Zürich), 1834-ben „*Gemälde der Schweiz*“ címen megindul az egyes kantonok történeti, földrajzi és művelődéstörténeti leírásait tartalmazó gyűjtemény, amelyben sok néprajzi érdekű dolgozat is megjelenik. 1844-ben *Feyerabend M. A.* kiadja „*Ueber Volksfeste und Volksspiele in Kanton Luzern*“ (*Verhandlungen der Luzerner Kulturgesellschaft*) című monográfiáját, 1854-ben megjelenik *Kohlrusch E.* svájci mesekönyve (*Schweizerisches Sagenbuch*, Leipzig), 1856-ban és 1857-ben pedig két fontos monográfia jelenik meg *Rochholz E. L.* tollából: *Schweizer Sagen aus der Aargau* (Aarau, 1856), az első összehasonlító módszerrel feldolgozott mesegyűjtés és a „*Das Alemanische Kinderlied und Kinderspiel aus der Schweiz*“ (Leipzig, 1857), amely még ma is forrásműnek számít. Ekkortájt megindul a népi növényvilág tanulmányozása is: 1856-ban adja ki *Durheim* növénytárát (*Schweizerisches Pflanzen Idiotikon*), amelyet az elkövetkező fél évszázad alatt kb. tíz hasonló mű követett.

Igy gyűlt össze lassan, a népi műveltség különféle területein folyó tervszerűtlen munkával, az első összefoglaló műhöz szükséges anyag. Most már megvalósíthatóvá vált *Wyss R.* régi terve, az egész svájci népi műveltséget felölelő mű megírása: 1864-ben *Berlepsch* „*Schweizerkunde*“ címen kiadja az első svájci összefoglaló néprajzi munkát.

3. Az *Idiotikon* kora. Közben 1862-ben a zürichi Antiquarische Gesellschaft mozgalmat indít a német-svájci népnyelvi kutatások megszervezése érdekében: a mozgalom vezetője, *Staub Frigyes* „Bedeutung des Dialektes” címen előadást tart a társaságban és ennek befejezésében egy olyan tájszótár megszerkesztését sürgeti, „amelyben az egész német Svájc észjárása, története, erkölcssei és műveltsége tükröződnék”. A tájszótár-munkálatokat irányító bizottság felhívást ad ki, amelyben közli a szótár tervezetét is. Itt néprajzi szempontból említésre méltó az a rész, amelyben a népi szokások, népi hiedelemvilág és tárgyi műveltség elemeinek részletes és szakszerű leírását ígéri a bizottság. A szótár szerkesztésével egyidejűleg *Staub Frigyes*t bízzák meg, és 1879-ben — amikor már hatalmas anyag van együtt — a zürichi germanista *Tobler Lajost* társszerkesztővé teszik meg. A szótár anyagának teljessége érdekében mindketten kénytelenek rendszeres néprajzi kutatásokat végezni, illetőleg erre ösztökélni a szótár munkatársait. Célkitűzésük a név és a tárgy kapcsolatának teljes szemléletes bemutatása a szócikkek keretében, aminek következtében munkájuk néprajzi kutatássá szélesedett szótani vizsgálódássá válik. *Staub* maga egy mintaszerű monográfiában mutatja be a név és tárgy kapcsolata munkaelvének következetes megvalósítását (*Das Brot im Spiegel schweizerdeutscher Volkssprache und Sitte*, Zürich, 1868). 1881-ben jelent meg az *Idiotikon* első füzete. Már ebben is jelentős néprajzi anyagot találunk, amely azonban egyre gazdagabb a következő füzetekben. Ez a rendkívüli gazdagság valóságos néprajzi szótárrá teszi az *Idiotikon*t. *Staub* és *Tobler* nem érték meg a német svájci tájszótár befejezését (az *Idiotikon* ma az S betűnél tart), 1895/96-ban mindketten meghaltak. Életművük azonban így is teljes korszakot jelent a svájci néprajzi kutatások történetében. Haláluk idején a svájci szakkörök az *Idiotikon*ban a helvét műveltség igaz tükrét tisztelték.¹

4. A *Néprajzi Társaság* kora. *Hoffmann-Krayer* iskolája. Az *Idiotikon* füzetei, az 1868 óta megjelenő *Unoth* című folyóirat és a Rétoromán Társaságnak 1836-tól megjelenő évkönyvei (*Annales dalla Societa retoromantscha*) nagyban hozzájárultak a néprajztudomány célkitűzéseinek és jelentőségének népszerűsítéséhez. Amikor 1896-ban az *Idiotikon* két munkatársa, *E. Hoffmann-Krayer* és *E. A. Stückelberg*, a zürichi egyetem két fiatal magántanára, körlevelet adnak ki, amelyben egy néprajzi társaság megalakítását javasolják, az alakuló közgyűlésen már 250 érdeklődő jelentkezik az új társaság tagjával.

A társaság alapításától kezdve máig Bázelen működik.

A társaság (Schweizerische Gesellschaft für Volkskunde) céljaul

¹ A romantika érdeklődése a népi iránt még ebben a korszakban is több jelentős művel gyarapítja a svájci néprajzi irodalmat. Ezek közül a legfontosabbak a következők: *E. Gladbach*: Schweizer Holzstyl, Darmstadt, 1868; *O. Sutermeister*: Kinder- und Hausmärchen aus der Schweiz, Aarau, 1869 (u. a 1873-ban bővített és magyarázó jegyzetekkel ellátott kiadásban); *W. Senne*: Charakterbildern schweizerischen Landes, Lebens und Strebens, St. Gallen, 1870/71; *A. v. Miaskowski*: Verfassung der Land-, Alpen- und Forstwirtschaft der deutschen Schweiz, 1878; *E. Gladbach*: Die Holzarchitektur in der Schweiz, Zürich, 1876. — Az *Idiotikon* megindulásával mejjdne egyidőben, 1882/84-ben jelenik meg *Tobler I.* szerkesztésében a svájci néprajz egyik főműve, a „Schweizer Volkslieder” két kötete, amely ugyan csak népdalszövegeket közöl, bevezetője és jegyzetei azonban a svájci népdalkutatás első tudományos igényű művévé avatják.

a svájci néphagyomány kutatását és felgyűjtését, valamint az általános néprajztudomány művelését tűzték ki. A társaságot célja eléréséhez a következők vezetik el:

1. A svájci néprajz barátainak összefogása, 2. a kapcsolatok kiépítése a külföldi rokontársaságokkal, 3. szabályos időközökben megjelenő folyóiratok (Schweizerisches Archiv für Volkskunde és Schweizer Volkskunde) és bizonytalan időközben megjelenő kiadványok, 4. más néprajzi gyűjtések és közlések támogatása, 5. a központi gyűjtőhely, azaz a svájci néprajzi adattár megalapítása, 6. a néprajzi könyvtár megalapítása.

A társaság munkájának első dokumentuma a *Hoffmann-Krayer* szerkesztette *Schwerisches Archiv für Volkskunde* (továbbiakban *Archiv*) megindulása. A szerkesztő az első számban bevezető cikket közöl, amelyben a néprajz anyagát a következő tárgykörökre osztja: 1. antropológiai megfigyelések, 2. a település és lakás, 3. táplálkozás, 4. viselet, 5. háziipar, népművészet, 6. erkölcs, szokások, ünnepélyek, 7. hitvilág, hiedelmek, 8. jogszokások, 9. népköltészet, 10. játék, 11. zene és tánc, 12. humor: tréfa és gúny, 13. szólásmódok, 14. nevek és gúnynevek, 15. szókincs (tárgykörök szerint rendezett szógyűjtemények; jellegzetes szavak története és földrajzi elterjedettsége). Ezzel a felosztással *Hoffmann-Krayer* lerakta a társaság munkatervének alapjait, majd amikor 12 év multán ugyanebben a folyóiratban szemlét tartott az eddig elvégzett munka felett és megszabta a társaság munkájának jövő útját (*Wege und Ziele schweizerischer Volkskunde, Archiv XII*) ezt a munkatervet már csak a helynévgyűjtéssel egészítette ki.

A társaság érdeklődése és tevékenysége az indulástól kezdve a mai napig kiterjedt a néprajztudomány minden ágára. Ennek bizonyítékát találjuk az *Archiv* eddigi évfolyamaiban és a társaság külön kiadványainak köteteiben, ahol a legkülönbözőbb érdeklődésű dolgozatok helyet kaptak. A társaságnak ezt a munkáját beszámolóim következő részében ismertetem, ahol a ma folyamatban levő kutatásokat és a nagyobb arányú vállalkozásokat mutatom be. Itt még csak arról a tudósról kell szólnom, aki a társaságot életre hívta, elindította tudományos pályájukon a svájci néprajztudomány mai legjelesebb művelőit és nemzedékekre megszabta annak irányát. Ennek a korszaknak *Edward Hoffmann-Krayer* volt a vezéregyénisége.

*Hoffmann-Krayer*t az *Idiotikon* vezette el a néprajzhoz: *Staub* és *Tobler* tanítványa lévén résztvett a német-svájci tájszótár szerkesztésében. Látva a tájszótár néprajzi vonatkozású szócikkei megszerkesztésének nehézségeit, az eddigi kutatások hiányosságait és tervszerűtlenségét, hozzáfogott a Néprajzi Társaság és ezzel a néprajzi kutatók megszervezéséhez. Ettől kezdve többet foglalkozik néprajzi, mint nyelvészeti kérdésekkel. 1902-ben már külön kötetben foglalkozik a néprajztudománnyal, megkísérli annak meghatározását, és besorolását a tudományok rendszerébe (*Die Volkskunde als Wissenschaft, Zürich*). Tanítása körül nagy vita támad közte és több akkori világhírű német néprajzi szakember közt és ez a vita *Hoffmann-Krayer* diadalmával végződik: a néprajz érdeklődésének központjában nem a nemzetnek értelmezett nép áll, hanem a „vulgus in populo.” Ennek a tételnek a diadala biztosította a svájci néprajztudomány életjogát: a svájci nép-

rajz érdeklődésének tárgya a Svájc területén élő vulgus, nem pedig a német, francia és olasz nyelvi közösség egy-egy része. Ezután is foglalkozott a néprajz tudományelméleti kérdéseivel, hovatovább azonban munkásságának súlypontjában a tudományszervezés áll: szerkeszti a társaság mindkét folyóiratát (1896-óta jelenik meg a Schweizerisches Archiv für Volkskunde és 1910-óta a Schweizer Volkskunde), szerkeszti továbbá a társaság kiadványsorozatát, 1904-ben megalapítja a bázeli néprajzi múzeum európai osztályát, 1917-ben a német néprajzi egyesületek szövetségének (Verband deutscher Vereine für Volkskunde) megbízásából megindítja és 14 éven át szerkeszti a „Volkswundliche Bibliographie“ köteteit, közreműködik a német babonaszótár (Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens) szerkesztésében, közben kérdőíveket is szerkeszt, szervezi és irányítja a társaság kutatásait, rendezi a társaságban végzett gyűjtések anyagát, előad a bázeli egyetemen és maga köré gyűjti a néprajz iránt érdeklődő fiatalokat. Nevelői hatása óriási: a svájci néprajztudomány legjelesebb művelői hallgatói sorából kerültek ki. Méltán tiszteljük személyében a svájci néprajztudomány atyját.

Irodalom: *Eduard Hoffmann-Krayer*: Feste und Bräuche des Schweizervolkes, Zürich, 1913, 2—20. l. — *Paul Geiger*: Volksliederinteresse und Volksliederforschung in der Schweiz vom Anfang des 18. Jahrhunderts bis zum Jahre 1830, Bern, 1911. — *H. Dübi*: Die Verdienste der Berner an die Volkskunde, Archiv, XVIII. 57—77. l., XIX. 85—96. l. — *H. Dübi*: Jacob Samuel Wytenbachs Versuch einer Schweizerischen Volkskunde, Archiv, XX. 97—110. l. — *Dieth-Tappolet*: Schweizerische Mundartforschung. Die Schweiz, 1931 (Ein nationales Jahrbuch, herausgegeben von der Neuen Helvetischen Gesellschaft), 123—134. l. — *Hanns Bächtold-Stäubli*: Eduard Hoffmann-Krayer — Erinnerungen an meinen Lehrer und Freund. H. é. n. *E. Hoffmann-Krayer*: Wege und Ziele der Schweizer Volkskunde, Archiv, XII.

II.

A mai svájci néprajzi kutatások. A svájci néprajztudománynak aligha van ma már sajátos svájci problematikája: még nem beszélnek az eredet és az idegen hatások kérdéseiről, sem néprajzi területfelosztásról, sem a néprajzi anyag tipologizálásáról. Látják azonban, hogy a néphagyomány szemlátomást pusztul, s így elsőrendű feladat megmenteni mindent, ami még élő hagyomány, vagy amit ma még fel lehet kutatni. A mai svájci néprajzi kutatások célja tehát a népi műveltség állományának leltározása. Ennek megfelelően minden területen többé-kevésbé céltudatos és tervszerű munka folyik. Ebben a munkában résztvesznek a különféle kantonális tudományos egyesületek és intézmények, az egyetemek földrajzi, romanisztikai és germanisztikai szemináriumai (néprajzi tanszék és intézet mindaddig még nincs a svájci egyetemeken), egy-két középiskola növendékei, a munka legjelentősebb részét azonban a Néprajzi Társaság egymagában hivatott elvégezni. Ez érthető is: a sok kis kantonális egyetem és tudományos intézmény anyagi eszközök és munkaerő hiányában nem kezdhet nagyobb vállalkozásokba; a társaság viszont összefogja az egész államszövetség területéről mindazokat, akik a néprajz iránt érdek-

lődnek, élvezi az államszövetség és egész Svájc lakosságának anyagi és erkölcsi támogatását és a legnagyobb költségvetési kerettel dolgozik (kb. évi 25.000 Fr-kal, beleértve a népdalkutatásra szánt alapítványokat is).

Helyzeti előnyeinek megfelelően a társaság megalakulása óta végző tervszerű kutatásokat az ország egész területén. Az adatgyűjtést rendszerint levelező munkatársakkal végzik, akiknek munkáját kérdőívekkel és egyéb utasításokkal irányítják. A kérdőíveket az addigi megfigyelések figyelembevételével készítik el. A beérkezett anyag alapján rendszerint kiegészítik a kérdőíveket és ismét megküldik a levelezőknek az utólag felvett kérdések lekérdezése végett. Az elsőnek beszolgáltatott anyagot külön füzetben közlik, hogy ezzel is munkára ösztökéljék a levelezőhálózat tagjait. Figyelemreméltó, milyen fontosságot tulajdonítanak a kérdőívek, és maguk a levelezők is, az adatok tökéletes népnyelvi feljegyzésének. A gyűjtők az egyes elnevezéseket és szakkifejezéseket népnyelvi alakjukban jegyzik fel, külön jelölik meg a ma már nem élő hagyományokat, valamint a könyvekből vagy kéziratok forrásokból származó adatokat. A munkatársakat hosszas keresés alapján a kutatások vezetői válogatják össze és időről-időre munka közben a terepen is meglátogatják őket. Az így összegyűjtött anyag megbízhatóságához tehát alig fér kétség. Nagyobb fogyatékoságai legfeljebb akkor lehetnek, ha nem sikerül bizonyos vidéken elég megfelelő levelezőt találni; ilyen esetben a társaság kiküldött adatgyűjtőkkel igyekszik pótolni a hiányokat.

A gyűjtött anyag elhelyezése és feldolgozása, valamint a további kutatások megszervezése és irányítása érdekében a társaság székhelyén, Bazelban, 1937-ben Néprajzi Intézetet és annak kebelében néprajzi könyvtárt szerveztek. Az intézetnek van olvasóterme, ahol a társaság tagjai szabadon, a társaságon kívül állók pedig az elnök engedélyével használhatják az olvasóteremben elhelyezett kézikönyvtárt és folyóiratokat, továbbá az intézet könyvtárát és az adattárban elhelyezett kéziratok gyűjtéseket. Ez a Néprajzi Intézet 1937 óta Svájc központi néprajzi gyűjtőhelye.

1. A *Néprajzi Társaság* kebelében ma a következő kutatások folynak (a felsorolás sorrendjének alapjául a kutatás megkezdésének időpontját veszem):

a. *Népi orvostudomány.* 1901-ben elhatározza a társaság a népi gyógyászat hagyományainak felgyűjtését. A munka szervezésére alakult bizottság megbízásából *Stoll Ottó* orvosprofesszor tervezetet dolgoz ki a munka módszeréről, anyagáról. *Stoll* tervezetében abból indul ki, hogy a nép nézetei az emberi test felépítéséről, a szervezet normális és patológikus működéséről sokszor tévesek. Ebből következik, hogy a népi orvostudomány tanulmányozásában éppen ezekből a téves anatómiai és fiziológiai nézetekből kell kiindulni, mert a népi diagnosztika és terápia megértése ezek nélkül lehetetlen. A népi orvostudomány tanulmányozásában a következő tárgykörök és kérdések vizsgálatát tartja szükségesnek.

I. A testrészek és az ezekkel kapcsolatos anatómiai és fiziológiai nézetek:

A. Az egész külső megjelenésre alapított nézetek (pl. az albi-

nizmusról, a kis- és óriástermetűségről, szőrösségről, stb. vallott nézetek). B. A külső látható testrészek. C. A belső láthatatlan testrészek. D. A vér és különféle váladékok. E. Faeces, flatus.

II. Patológia és terápia. A. Terhesség. B. Szülés. C. Gyermekegy és csecsemőgondozás. D. A tulajdonképeni patológia és terápia. (Itt 141 tételben rámutat azokra a beteges állapotokra, amelyeket a nép külön betegséggként fog fel és kezel.)

III. A gyógyászati eljárások osztályozása. A. Sebészeti és mechanikus beavatkozások. B. Gyógyszeres gyógyítás: a. külsőleg, b. belsőleg használatos gyógyszerek és azok készítése. C. Misztikus (theurgikus) eljárások: a. védőtárgyak (amulettek), b. bűvös szavak, mondások, c. varázsló eljárások (csomókötés), d. bájoló eljárások.

A tervezetnek ez a (az I–III. tárgykört tartalmazó) része néprajzi szempontból is értékes. *Stoll* ugyanis munkájában felhasználta az addig elszórtan közölt idevágó néprajzi adatokat is. A tervezet végül rámutat a munka jelentőségére a nyelvtudomány, művelődéstörténet és orvostudomány szempontjából, majd megjelöl néhány általános elvet és szempontot a kérdőív megszerkesztéséhez, a felvett anyag jegyzéséhez és rendezéséhez.

A tervezetben lefektetett elvek figyelembevételével *Hoffmann-Krayer* készíti el a kérdőívet, amelyben kissé módosítja *Stoll* felosztását. *Hoffmann-Krayer* a népi orvostudomány anyagát 316 kérdésre bontva a következő tárgykörökre osztja:

I. Testrészek. II. A szervezet működésének megnyilvánulásai. III. Szaporodás, születés, halál. IV. Népi higiéné. A test ápolása. A betegségek okai. V. A népi gyógyászat általában: javasok, gyógyszerek, gyógyeljárások, bűvös eljárások. VI. Az egyes betegségek, illetőleg balesetek és rendellenességek a nép szemléletében, a népi orvostudományban. VII. Népi állatorvoslás.

A kérdőívben a szerző közzétett két kitöltött űrlapot és közölte a kérdőívek megválaszolására és az űrlapok kitöltésére vonatkozó tanácsait és utasításait. Az üres űrlap egyszerű, nagyjából két részből áll: az egyik, a bal lapszél, a tárgykör és a kérdés sorszámának feljegyzésére, a másik az adatok feljegyzésére szolgál. A lap alján a gyűjtő feljegyzi nevét, a gyűjtés helyét és idejét.

1904-ben *Hoffmann-Krayer* közzéteszi az első szemelvényeket a társaság folyóiratában (*Archiv*, VIII.). Ebben a közleményben az űrlapok beosztásának megfelelően minden tárgykör minden kérdésére közli az egyik beérkezett adatot. Ezután nagyobb lendülettel folytatódott a munka, később azonban elakadt. A bizottságnak nem sikerült ugyanis a munka megindulásakor az ország minden érdekelt pontján megfelelő munkatársat találni. Az is hiba volt, hogy a bizottság sokszor megelégedett szórványos adatokkal, azaz hiányos gyűjtésekkel is. Közben a munkából kivált a szakember is, *Stoll Ottó*, aki hivatott lett volna ezt az anyagot rendezni, feldolgozni és publikálni. A bizottság azonban így is hasznos munkát végzett: a Néprajzi Intézet adattárában ma óriási adathalmaz fekszik a népi orvostudomány köréből. Ez az anyag egyelőre kicédulázatlanul és katalogizálatlanul van itt elhelyezve, és mindaddig, amíg egy szakember el nem végzi a gyűjtés kiegészítését és a felgyűjtött anyag rendezését, számszerűen lehetetlen lemérni ennek a nagyszabású munkának eredményeit, annál is inkább, mert az adattárban elhelyezett kitöltött űrlapok egyenként is

több adatot tartalmaznak, az űrlapok számából lehetetlen tehát megállapítani a munka eredményét. A társaság vezetői úgy vélik azonban, hogy néhány fiatal orvos bekapcsolásával ismét folytathatják és rövidesen be is fejezhetik a gyűjtést, majd hozzáláthatnak az anyag feldolgozásához.

b. *Népdalgyűjtés.* 1906-ban a Svájci Néprajzi Társaság összefog a Svájci Tanítóegyesülettel (Schweizerischer Lehrerverein) és a Svájci Ének- és Zenetanítók Egyesületével (Verein Schweizerischer Gesang- und Musiklehrer), hogy kézbe vegye a népdalgyűjtést, amely a német nyelvterület egyéb részein már meglehetősen előrehaladott állapotban van. A három társaság emlékiratot dolgoz ki a munka megindítása érdekében. Az emlékirat a svájci népdalkincs összegyűjtését kérdőívekkel irányított levelező munkatársak és külön kiküldött szakgyűjtők munkájával akarja megvalósítani. Az emlékirat a munka szükségességéről, céljáról és lehetőségeiről, a szükséges szervezetről és az előrelátható költségekről tájékoztatja a közönséget. Az itt lefektetett elvek szerint még ugyanabban az évben megindul a munka.

A tervek megvalósítására a három társaság külön bizottságot alakít (Kommission für die Sammlung der deutschschweizerischen Volkslieder). A bizottság élén *E. Hoffmann-Krayer*, *John Meier*² egyetemi tanárok és *K. Nef* egyetemi m. tanár állanak. A bizottság feladata a részletes munkatervek kidolgozása és az egész munka szakszerű irányítása.

A munka érdekében a bizottság rögtön körlevelet ad ki. A körlevelet a napisajtó is közli. Ebben közreműködésre hívják fel a svájci népi műveltség minden barátját a nagy nemzeti mű megvalósításához, kifejtik a munka célját és tartalmát, majd utasításokat adnak a gyűjtésre nézve. Ezek szerint gyűjteni kell mindent, amit a nép énekel, amit sajátjának tekint, kivéve az énekeskönyvből énekelt dalokat. A gyűjtésnek fel kell ölelnie az egy-két szóból álló dallamos kiáltásokat és hívómódokat ugyanúgy, mint a több versszakos dalokat. A gyűjtők ne törődjenek az eredet kérdésével: a külföldről beszivárgott dalokat ugyanúgy fel kell jegyezni, mint a nyilvánvalóan svájci eredetűeket, ha a svájci nép fejből éneklé azokat. A szöveg és a dallam feljegyzése egyformán fontos. Ha azonban a gyűjtő nem képes a dallamot lekótázni, a pusztá szöveg beküldése is kívánatos. Lehetőleg fel kell kutatni a kéziratos énekes könyveket és a népi zenészek kéziratos kótafüzeteit is. Ezeket akár eredetiben, akár másolatban kell az adattár rendelkezésére bocsájtani. Fel kell kutatni a népi nótafákat, dallamköltőket és dalrögtönzőket is. A dallamot és szöveget a legkisebb változtatás nélkül, a népi előadásmód lehető legpontosabb megőrzésével, a nyilvánvaló ritmus- és verstani hibákkal együtt, a nyelvjárási sajátosságok megőrzésével, hallás után kell feljegyezni. A dalok nyelvén nem szabad változtatni még

² *John Meier* későbbi pályafutásából és munkájából arra következtethetünk, hogy ő lehetett a szervezett népdalkutatás gondolatának szerzője és a későbbi munka igazi irányítója. A század elején a bázeli egyetem germanistája volt. A világháború kitörésekor Freiburgba (Németország, Baden) ment és akkor az egész addigi svájci anyagot lemásolta és a németországi Deutsches Volksliedarchiv-ban helyezte el másolatban. Ennek anyagával a svájci német népdalkincs is feldolgozásra került a *Deutsche Volkslieder mit ihren Melodien* (I. Bd. Gruyter & Comp. Berlin, 1935—;) sorozatban.

akkor sem, ha nyilvánvaló, hogy ugyanabban a szövegben több nyelv-járás keveredik. A körlevél nem magyarázza meg a gyűjtők részére ennek az utasításnak az értelmét. Világos azonban, mi indította erre a szerkesztőket: a szöveg keveréknyelvűjárása tulajdonképpen a dal terjedésének irányát mutatja. Kívánatos felvenni a szöveggel kapcsolatos tárgyi magyarázatokat, valamint azt is, mit tart a nép a feljegyzett dal eredetéről és elterjedettségéről.

A bizottság megbízásából a kérdőívet John Meier szerkesztette. A kérdőív 24 tételben bemutatja a népdal egyes fajait, a kevésbbé ismert műfajokból idéz 2—3 példát, amelyek világosan megmutatják, mire gondol a bizottság a kevésbbé ismert elnevezéssel, utasításokat ad a gyűjtésre és feljegyzésre vonatkozólag, felhívja a figyelmet a dalok szociális szerepe (bordalok, munkadalok, fonódalok, gyermekdalok, utcai sétadalok, táncdalok, stb.) rögzítésének fontosságára, a népi előadásmódra, az esetleges kíséretre (ezzel kapcsolatban a népi hangszerekre), stb.

A körlevelet és kérdőívet még 1906-ban megküldték német Svájc minden tanítójának és papjának. A nyomtatványokhoz egyelőre csak két-két űrlapot mellékeltek: az egyik űrlapon volt négy kótasor és vonalazott rész a szöveg részére, a másik lap egészen vonalazott. Azok, akik vállalkoztak a munkára, levélben kértek a bizottságtól további űrlapokat. Az első kérdőívekre beérkezett anyagból — a propaganda fokozására — a bizottság már egy év múlva Aus dem Volksliederschatz der Schweiz címen 25 népdalt tartalmazó dalos könyvet szerkesztett és azt, az addigi munkatársakon kívül, minden érdeklődőnek díjmentesen küldte meg.

A beérkezett anyagból megszervezték a társaság népdaltárát (Volksliedearchiv). A beküldött anyag rendezésének és leltározásának elveit John Meier dolgozta ki. A népdaltárban az anyagot a következőképpen rendezik: az egy gyűjtőtől egyszerre beküldött dalokat közös borítékba teszik, amelyen feltüntetik a gyűjtő nevét, lakhelyét, a beküldés évét, a tétel számát (beérkezési sorszámát) és a gyűjtés helyét. Az így rendezett küldeményeket a beérkezés sorrendjében külön dobozokban helyezik el. A dobozokon csak az első és az utolsó tétel számát tüntetik fel. A dobozokat tűzálló szekrényekben helyezik el a Néprajzi Intézet adattárában.

Az anyag nyilvántartásának alapja a népdaltár törzskönyve. A törzskönyv tulajdonképpen gyarapodási napló, amelybe a beérkezés sorrendjében egy-egy szám alatt egy-egy küldeményt vezetnek be, természetesen a küldemény terjedelmének feltüntetésével (pl. 17.224—17.259); ugyanítt bejegyzik a beküldő nevét, személyi adatait, a beérkezés idejét és a gyűjtés helyét. Itt történik tehát az anyag leltározása. Az így leltározott anyagról öt katalógus készül:

1. Címekatalógus. Ebben minden 1770 utáni dalt, minden ballada jellegű gyermekdalt és általában minden legalább négy verssoros dalt nyilvántartásba vesznek. (A többi gyermekdalt és kisebb terjedelmű népköltészeti termékeket műfajok szerint külön füzetekbe vezetik be.) A címekatalógus cédulájára rávezetik (természetesen népnyelvi szövegben) a dal nyilvántartási számát (tételszám), első verssorát, alatta a további versszakok első sorait, a feljegyzés helyét és idejét, a strófiák

sorszámát (2 soros, 4 soros), a versszakok számát, a gyűjtő nevét és lakhelyét. Ha ugyanazt a dalt többen is beküldték, a címkatalógus céduláján a gyűjtő neve után jelzik, hogy mások is beküldték. A cédulák rendezésénél a nyelvjárási hangzás a döntő. A rendezés ABC sorrendben történik. A dal változatait a, b, c jelzésű cédulákon közvetlenül a főcédula után sorozzák be a címkatalógusba.

2. Versszakkatalógus. Minden dal minden egyes strófáját külön cédulára veszik fel. Címzőként az első sor irodalmi német átírása szerepel. A cédulák ABC sorrendben való elrendezésében az irodalmi német átírás az irányadó.

3. Rímkatalógus. Ebben egy-egy cédulára kiírják minden versszak első rimpáriját. A cédulákat az első szót véve alapul ABC sorrendben rendezik. A rímkatalógus cédulái feltüntetik még a dal számát, a versszakok számát, a dal kezdő sorát és a rímelő sorok számát (1—2, 2—4).³

4. Földrajzi katalógus. Ennek céduláira csak a lelőhelyek neve kerül és az ott feljegyzett dalok száma a beérkezés sorrendjében. Egy-egy cédulán 125 dalra van hely. Ha ez kevés a, b, c jelzéssel új cédulát kezdenek.

5. A gyűjtők katalógusa. Ennek cédulái azonosak a földrajzi katalógus céduláival. Itt a helynév helyére a gyűjtő neve és lakhelye kerül, alá pedig a tőle gyűjtött dalok leltári számai.

Ebben a nyilvántartási, illetőleg rendezési rendszerben hiányzik tehát a tulajdonképeni etnológiai rendezés, illetőleg katalógizálás (sirató-hívó-, séta-, tánc-, bor-, lakodalmas dalok), hiányzik továbbá a dallamkatalógus, amelyben dallamtípusok szerint rendeznék az anyagot. Ezek a hiányok is a vezetők túlnyomórészt irodalomismereti érdeklődésére vallanak.

E szerint a nyilvántartás szerint a gyűjtemény ma 24 dobozban összesen kb. 26.500 tételt, azaz 26.500 német svájci népdalt tartalmaz. Sajnos, mint már előbb említettem, a gyűjteménynek nincs dallamkatalógusa, lehetetlen tehát megállapítani, mennyi ebből a számból a dallammal együtt beküldött népdal. Ez a szám azonban még így is óriási gyűjtőmunkára vall, különösen ha tekintetbe vesszük, hogy ebben a számban nincsenek benne a régi énekeskönyvek feldolgozásából eredő dalok és a francia, olasz és rétoromán nyelvterületen gyűjtött népdalok, a négysorosnál rövidebb dallamos népköltészeti termékek és a katonadalok, amelyeknek felgyűjtése a népdaltáron kívül történt ugyan, de a társaság kebelében.

A népdaltár a Néprajzi Intézetben egy külön termet foglal el, állandóan foglalkoztat egy tudományos tisztviselőt, és külön könyvtárral rendelkezik. A népdaltár munkáját nagyban megkönnyíti az a körülmény, hogy a társaságon belül külön költségvetéssel dolgozik, illetőleg olyan alapítványokkal rendelkezik, amelyek kezelése csak a népdalbizottságra tartozik. A népdaltár költségvetési kerete az utolsó öt évben 4900—5300 Sv. Fr. közt mozgott.

A népdaltár munkáján kívül a társaság kebelében más idevágó kezdeményezések is történtek. A világháború alatt pl. megindult a ka-

³ A verskatalógus és a rímkatalógus jellemző *John Meier* irodalmi, verstani érdeklődésére. Ez a kettő sohasem volt pontosan kialakult rendszerű és általában senki sem volt tisztában igazi rendeltetésével. Ezekről tehát pontos felvilágosítást nem szerezhettem.

tonadalok gyűjtése. 1917-ben ugyanis a svájci vezérkar felkérte a társaságot, szerkesszen a hadsereg számára katonadaloknak alkalmas népdalokból egy német és egy francia füzetet. A társaság e megbízatás óta foglalkozik a katonadalok gyűjtésével is. A világháború befejezése után — nem lévén Svájcban állandó katonaság — alig történt valami ezen a téren; az 1939-ben végrehajtott és azóta is tartó mozgósítás azonban kedvező fordulatot hozott. Azóta a társaság felhívására a különböző csapattestektől ismét állandóan érkeznek kézíratos nótafüzetek és egyes katonadalok, köztük az újabbak is.

A nem német nyelvterületen egyes gyűjtők dolgoztak a társaság megbízásából. A gyűjtött anyagot ezek is beszolgáltatták a társaságnak. A legeredményesebb munkát ezek közül *Hans in der Gand* végezte a rétoromán és francia nyelvterületen. Neki köszönhető, hogy ma a rétoromán nép dalaiból egy három kötetre terjedő tudományosan feldolgozott gyűjtemény áll sajtó alatt. A társaság tulajdonában lévő nem német népdal-anyagot lehefelel már ma számszerűen értékelni, mert azt még nem rendezték adattárszerűen és nem is katalogizálták. Ezt egyelőre külön borítékokban a népdaltár szekrényeiben a gyűjtők neve alatt kezelik. — A bázeli egyetemi könyvtárban is letétként kezelnek egy terjedelmes népdalgyűjtést a francia nyelvterületről.

1939-ben a társaság a bázeli egyetem zenetudományi intézetével hangfelvevő készüléket vásárolt. Ezzel készítettek ugyan már hangfelvételt, de még nem állították be a rendszeres népdalkutatás szolgálatába. Ezzel kapcsolatban tehát még nem beszélhetünk sem eredményekről, sem kialakult munkamódszerről, vagy végérvényesen megállapított rendezési elvekről.

A társaság tulajdonában lévő óriási népdalgyűjteményből már eddig is több kötetnyi anyag került kiadásra, részben tudományos feldolgozásban, részben népszerű dalfüzetekben. Itt csak a tudományosan rendezett kiadványokat sorolom fel. Ezek mind a társaság kiadványai közt jelentek meg: *Alfred Tobler*: *Das Volkslied im Appenzellerland*, Basel, 1906., *A. L. Gassmann*: *Das Volkslied im Luzerner Wiggental und Hinterland*, Basel, 1906., *S. Grolimund*: *Volkslieder aus dem Kanton Solothurn*, Basel, 1910., *S. Grolimund*: *Volkslieder aus dem Kanton Aargau*, Basel, 1911., *Arthur Rossat*: *Les Chansons populaires recueillis dans la Suisse romande*, I., Lausanne, 1917., *Arthur Rossat*: *La Chanson populaire dans la Suisse romande*, II., Lausanne 1917., *Gertrud Züricher*: *Kinderlieder der Deutschen Schweiz*, Basel, 1926., *Edgar Piguet*: *Les Chansons populaires recueillis dans la Suisse romande* par A. Rossat, Lausanne, 1930. — Ennek a sorozatnak kötetei nem készültek egységes szempontok alapján, mégis valamennyi a szövegre helyezi a fősúlyt, a dallamokat pedig egyáltalában nem tanulmányozza. Zene-tudományi szempontból tehát valamennyi pusztán adatközlésnek tekintendő.

c. *A népi építkezés és település tanulmányozása.* 1920-ban a társaság a népi építkezés és település tervszerű kutatására külön osztályt szervez (Abteilung Ländliche Haus- und Siedlungsforschung der S. G. f. V.). Az osztály vezetői *Dr. H. Schwab* és *Dr. H. Hassinger*. Az osztály célja a svájci népi építkezés és településformák tanulmányozása és monografikus bemutatása. A gyűjtés munkáját az osztály bázeli köz-

pontjának irányításával a kantonok székhelyein működő munkacsoportok végzik. A kantonális munkacsoportok a kanton területén működő építész, néprajzi, földrajzi és történész szakembereket fogják össze. 1922-ben Schwab közzéteszi az építkezés tanulmányozásának szempontjait és kérdőívét (Anleitung zur Hausforschung, Archiv, XXIV.), a népi településformák vizsgálatához pedig H. Hassinger külön füzetben közöl néhány kérdést és utasítást. (Ezek a kérdőívek minduntalan sajátsgosan svájci adottságokra utalnak, ezért nem térek ki részletes ismertetésükre). Ezek alapján kezdik el a kantonális munkacsoportok tagjai a munkát. A gyűjtött adatokat a kérdőívek pontjainak megfelelően külön lapokra írva, a készített fényképekkel, rajzokkal és térképekkel együtt szolgáltatják be a csoport vezetőségének. Figyelemreméltó, hogy a kérdőívek és utasítások megkívánják minden tanulmányozott település egész határának pontos térképezését és az élő helynévanyag pontos népnyelvi feljegyzését. A munkacsoportok a gyűjtőmunka megszervezésén kívül — ott, ahol megfelelő szakember áll rendelkezésre — elvégzik a monografikus feldolgozás munkáját is. Ugyancsak a munkacsoportok feladata a korábbi idevágó közlemények, fényképek, régi festmények, rajzok és okleveles feljegyzések felkutatása és lemásolása is. A munkacsoportok az így gyűjtött anyagot részletes beszámoló kíséretében évente beszolgáltatják a központnak.

Egy évtizedig csak a kantonális munkacsoportokkal dolgozott az osztály. A harmincas években azonban a társaság megszervezte a munkanélküli mérnökök és építészek munkaszolgálatát (Technischer Arbeitsdienst) és ezzel egy új szervezet állított a népi építkezés és település tanulmányozásának szolgálatába. A szakemberek bevonása nagyot lendített az építészeti osztály munkáján. A munkamenet fokozását az is elősegítette, hogy a társaságnak sikerült megteremteni a kapcsolatokat és együttműködést az egyetemekkel, különösen a zürichi egyetem földrajzi intézetével. 1939-ben azonban, épen amikor a gyűjtött anyag rendszeres kiegészítését vették tervbe, a műszaki munkaszolgálat mérnökei egymás után elhelyezkedtek, vagy katonai szolgálatra vonultak be, ami maga után vonta az osztály munkájának válságát. Ma ennek a hatalmas gyűjtőmunkának az eredményeként számtalan adatcédula, több ezer fénykép és vázlatrajz, többszáz térkép és leírás — köztük mintegy 40 településföldrajzi monográfia — két külön termet foglal el a társaság intézetében, de rendezetlenül áll mindaddig, amíg valaki újra meg nem szervezi ezt a kutatást, ki nem egészíti, nem rendezi és nem katalogizálja az egész anyagot.

d. *Általános kérdőíves gyűjtés.* 1931-ben az egész népi műveltséget felölelő nagyszabású kérdőíves gyűjtést indít meg a társaság. A kiadott kérdőív 20 tárgykörbe foglalt 1585 kérdéssel vezeti végig a gyűjtőt a népi műveltségen. A kérdéseket úgy fogalmazták meg, hogy azokra egy-két mondattal is meg lehet felelni. A vállalkozás vezetői, E. Hoffmann-Krayer és P. Geiger, a munka megkezdésekor bejárták az egész országot és személyes ismerőseik köréből összeválogatták a gyűjtőket, majd megküldték nekik a kérdőíveket és jegyzetfüzeteket. Ezek a füzetek letéphető előnyomatott lapokból állanak, amelyek mindegyikére csak egy adatot kell feljegyezni a kérdés sorszámával és a gyűjtés színhelyének nevével együtt. (A már közzétett néprajzi anyagot is

ugyanilyen füzetekbe cédulázzák ki és ezeket az adatscédulákat is a kérdőíves gyűjtés anyagával együtt rendezik.) Ez a gyűjtési eljárás alkalmasnak látszik egy tájékoztató jellegű általános néprajzi monográfia anyagának összegyűjtésére. A tervek szerint a gyűjtésnek 1932 végére kellett volna befejeződnie, hogy a beérkezett anyag népművészeti részét az 1934-ben Bernben tartandó első nemzetközi népművészeti kiállításra már fel is dolgozhassák. A gyűjtés azonban még máig sem fejeződött be, mert sok levelező visszariadt a kérdések tömegétől és nem végezte el a vállalt munkát; az ország több pontján, különösen a francia nyelvterületen, viszont nem sikerült megfelelő munkatársakat találni. A gyűjtés tehát máig is folyik és bár kb. 400.000 adatscédula áll ma már rendezetten a bázeli Néprajzi Intézetben, ez az anyag mind tárgyi, mind földrajzi tekintetben egyaránt egyenellen. 1937-ben, a Svájci Néprajzi Atlasz munkálatainak megindulásakor, az atlasz adatgyűjtői az addig nem vizsgált területeken megkezdték az általános néprajzi kérdőív anyagának felgyűjtését is. Azóta 4 külön gyűjtő dolgozik a gyűjtött anyag kiegészítésén. Valószínű tehát, hogy a társaságnak ez a nagy vállalkozása most már rövidesen sikeresen befejeződik.

A beérkezett jegyzetfüzetek lapjait a bázeli Néprajzi Intézetben letépi és az intézet adattárában rendezik a kérdőfüzet tárgyköreinek megfelelően, a kérdések sorszáma szerint. Az így rendezett anyagról, illetőleg az elvégzett munkáról két katalógus készül: a. földrajzi katalógus, amelyikben kantononként és településenként bejegyzik az ott felgyűjtött tárgykörök és kérdések sorszámát; b. a munkatársak katalógusa, amelyikben a levelezők elvégzett munkáját tartják nyilván; ez a két katalógus egyben mutatja a még elvégzendő feladatokat is.

Hiánya ennek az anyagrendezésnek, hogy az adatscédulák csak egy példányban vannak meg és így az anyagot csak tárgyi szempontok szerint rendezhették. Most tehát, ha valaki egy község, vagy egy vidék monográfiáját akarná megírni, kénytelen volna előbb a földrajzi katalógusban megnézni, mit gyűjtöttek már fel az őt érdeklő helyeken, majd hosszas munkával kénytelen volna a kérdések szerint rendezett anyagból kiválogatni a megfelelő adatscédulákat, mert az anyagot nem csoportosíthatták külön településenként is. Ma ezt a hiányt szinte lehetetlen pótolni, már csak az adatscédulák óriási tömege miatt is.

Ez az anyag bárki számára naponta hozzáférhető a bázeli Néprajzi Intézetben.

e. Népművészet. Az első nemzetközi népművészeti kiállítást előkészítő bizottság 1933-ban felszólítja a Svájci Néprajzi Társaságot, kérdőívek útján tájékoztadjon a nép művészeti megnyilvánulásairól, majd gyűjtse össze az így nyilvántartásba kerülő népművészeti anyagot. Ez elgondolás alapján a társaság a kantonális hatóságokhoz és a társaság tagjaihoz körlevelet intéz, amelyben kantonális népművészeti bizottságok szervezését ajánlja a munka megkönnyítése végett. A bizottságok munkája a következő tárgykörökre terjed ki: 1. a parasztház művészete, 2. az egyházi rendeltetésű épületek népművészete, 3. az ünnepkörök művészete, 4. népi játékok, 5. népi tánc, 6. népzene, — a hangszerkészítés művészete, 7. népi dalművészet. Ez az elgondolás azonban nem vezetett gyakorlati eredményekre. 1938-ban a

társaság külön osztályt szervezett a népművészet tanulmányozására. A munka a berni kantonban indult meg, de az 1939-ben végrehajtott mozgósítás miatt kénytelenek voltak az egész ország területére kiterjedő munkát a háború utáni időkre halasztani. A berni kantonban végzett tanulmányok eredménye (*Ch. Rubi: Volkskunst am Berner Bauernhaus*) sajtó alatt van.

f *A néprajzi atlasz-munkálatok.* Az általános kérdőíves gyűjtés folyamán nyilvánvalóvá vált, hogy az önkéntes gyűjtőkből lehetetlen egy olyan állandó levelezőhálózatot kiépíteni, amelyben az ország minden vidéke egyenletesen képviselve volna és amelynek minden tagja képes volna egyenlő gyűjtőmunkát végezni. Az általános kérdőíves gyűjtés így is olyan eredményeket hozott, amelyek a szükséges kiegészítő gyűjtések elvégzésével elegendő anyagot nyújtanak egy svájci néprajzi összefoglalás megírásához. Ezt az általános összefoglalást egy olyan mű egészítené ki, amely csak néhány gondosan kiválasztott kérdésnek a földrajzi elterjedettség szempontjából is érdekes anyagát mutatná be. A társaság 1937-ben elhatározta tehát a Svájci Néprajzi Atlasz (*Atlas der Schweizerischen Volkskunde*, a továbbiakban *ASV*) megszerkesztését. *K. Jaberg* elnökletével bizottságot alakítanak, majd ennek keretében külön munkabizottság alakul, amelynek *Paul Geiger* és *Richard Weiss* a tagjai. Ettől fogva az *ASV* munkálatait ez a kéttagú munkabizottság szervezi és vezeti.

R. Weiss tervezetet tesz közzé az atlasz-munkálatok szervezéséről és jelentőségéről (*Plan und Rechtfertigung eines Kartenwerks der Schweizerischen Volkskunde*, *Vox Romanica* II, 136—146). Ebben foglalkozik az anyaggyűjtés módszerének kérdésével és az *ASV* jelentőségével a nemzeti tudományok és a további néprajzi kutatások szempontjából. Ismerteti a közvetett és közvetlen anyaggyűjtés előnyeit és hátrányait, majd a közvetlen módszer mellett dönt, mert az anyag egyöntetűsége és megbízhatósága csak úgy lehet kétségtelen, ha azt néhány gyűjtő maga gyűjti fel a helyszínen, minél rövidebb időn belül. A gyűjtőket természetesen külön ki kell képezni erre a munkára, hiszen a gyűjtő felkészültségétől függ az anyag értéke. A gyűjtőnek tehát ismernie kell körzetét, annak néphagyományát az általános kérdőíves gyűjtés anyagából, népnyelvét és saját tapasztalatai alapján ismernie kell a gyűjtés, illetőleg kérdezés technikáját. Az anyag nyelvi megbízhatósága érdekében ez ország területét a nyelvi megoszlásnak megfelelő 8 körzetre osztották fel 8 adatgyűjtő közt. Ebből 4 gyűjt a német nyelvterület nyelvjárási vidékein, kettő a francia, egy az olasz és egy a rétoromán nyelvterületen. Továbbá a kérdőfüzet összeállításával foglalkozik a tervezet. A kérdések számát az anyagi lehetőségek szabják majd meg, *Weiss* csak a kérdőfüzet megszerkesztéséhez ad néhány szempontot. A pusztá szókérdésekről már csak anyagi okokból is le kell mondania az *ASV*-nek, ezek vizsgálata a szóföldrajz feladata. (Az *ASV*-t tehát kiegészíti a *Jud-Jaberg* szerkesztette olasz és délsvájci nyelvatlasz, valamint a most készülõ német-svájci nyelvatlasz.) Ugyancsak anyagi okokból kívánatos elhagyni azokat a kérdéseket, amelyekkel más vállalkozások részletesen és az egész országra kiterjedően foglalkoznak (pl. a településföldrajzi és népi építészeti kérdéseket).

A fenti tervezet közzétételével egyidőben a munkabizottság az

egész ország területén egyenletesen elosztott 387 településben (az összes svájci községek kb. 13%-a) megállapítja a kutatópontok hálózatát és történések, művelődéstörténések, jogászok, földrajztudósok, stb. bevonásával kidolgozzák a kérdőívet, amely a néprajz minden ágából összesen 150 kérdést tartalmaz (később a gyűjtés közben szerzett tapasztalatok alapján 20 pótkérdéssel egészítik ki a kérdőívet). A kiválasztott 387 kutatópontot 8 körzetre osztják fel. Az adatgyűjtőknek előkészítő tanfolyamot tartanak. A tanfolyamon, a kérdezés és a feljegyzés technikájának ismertetése után, megbeszélték a kérdőívet minden egyes kérdését, meggyőződtek arról, mennyire ismerik a gyűjtők az anyagot és a nényelvet. Azután megindult a gyűjtés.

A munkabizottság még 1937 őszén a tanítók, papok, diákok, stb. együttműködésével, tehát közvetett adatgyűjtéssel, próbafelvételeket végzett, hogy megvizsgálja, mennyire alkalmazható a térképezési módszer a svájci néprajzban. A próbagyűjtés a következő könnyen megvalósítható 7 kérdéssel történt: 1. hétköznapi reggeli ételek és italok, 2. a kaláberban használt játékkártyák, 3. a születés és névnap megünneplése, 4. január 2-hoz (Berchtold napja) fűződő szokások, 5. a Mikulás-járás ideje, szereplői és körülményei, 6. a gyermekeket az esti kimaradástól és a vízmentli játéktól tiltó mumusok, 7. a hét szerencsétlen napjai. Az anyag feldolgozásakor szerzett tapasztalatok igazolták a közvetlen gyűjtőmód előnyeit. A próbafelvétel 2. 5. 7. kérdésének anyagát a munkabizottság 1938-ban közzéteszi a társaság folyóiratában (P. Geiger—R. Weiss: Erste Proben aus dem Atlas der Schweizerischen Volkskunde, Archiv, XXXVI. 237—280. l.), hogy bemutassa a földrajzi módszer előnyeit a további kutatások szempontjából.

1940-ben, amikor az adatgyűjtés a kutatópontok felén befejeződött, R. Weiss beszámolóban ismerteti a munka menetét, összegezi a gyűjtés folyamán szerzett tapasztalatokat és a kialakult gyűjtőeljárást (R. Weiss: Atlas der schweizerischen Volkskunde. Die bisherigen Erfahrungen der Exploratoren, Archiv, XXXVIII. 105—118 l.). A beszámoló egyes pontjait külön összefoglalom, mert az ASV az első nagyobb néprajzi térképmű, amely a közvetlen gyűjtőmódot alkalmazta.

Az adatgyűjtők segédeszközei. A gyűjtő a lekérdezett anyagot folyamatosan írja jegyzetfüzetébe. A lényeges tárgymegjelöléseket, tulajdonneveket, szólásmódokat és szólásokat egyszerűsített fonetikus átírással nényelvi alakjukban jegyzi fel. A kérdezés befejeztével, lehetőleg még a helyszínen, ellenőrzi feljegyzéseit, utólagos kérdéséssel kiegészíti anyagát, ezután a kérdések sorszámával ellátott kartonlapokra írja át az egyes kérdések anyagát, közben másoló papírral másodpéldányt is készít. Minden egyes kutatóponton végzett munkájáról jegyzőkönyvet vesz fel. Ebben felveszi az adatközlő személyi adatait, rövid, általános jellemzését (érdeklődését, világnézeti és társadalmi beállítottságát), általánosságban ismerteti a kutatópontot (a község települése, gazdasági élete, nemzetiségi és társadalmi viszonyai) és végül összefoglalja a kérdéssel kapcsolatos észrevételeit, tapasztalatait. A jegyzőkönyv tehát megőrzi a néprajzi anyag és hordozója közt fennálló élő kapcsolatot, amire az adatgyűjtő valamennyi adatközlője esetében nem emlékezhet, és így lehetőséget nyújt az anyag pontosabb megértésére azok számára is, akik az adatközlővel nem beszéltek. A

kicédulázott anyagot a másodpéldányokkal, fényképekkel magyarázó rajzokkal és jegyzőkönyvekkel együtt kutatópontonként külön szolgáltatják be a bázeli Néprajzi Intézetnek.

A kutatópontok kiválasztása. Az egyes körzetek kutatópontjait az egyenletes elosztottság elve alapján előre megállapított kutatóponthálózat írja elő az adatgyűjtőknek. A hálózat megállapításánál ügyeltek arra, hogy minden vidéken lehetőleg a legsajátságosabb és legjellemzőbb helységeket válasszák ki. Több esetben kisebb városokra, kulturális központokra esett a választás. Az ilyen helyeken tárgytalanok pl. a földművelésre vonatkozó kérdések: itt tehát a gyűjtő feladata, hogy a tárgytalan kérdések anyagát valamely közeli faluban gyűjtse fel, bár az nem szerepel az előre rögzített hálózatban. A gyűjtők egyéni kezdeményezésből több esetben megvizsgálták az egyes kutatópontok közt lévő területeket is; az ilyen tájékozódó vagy kiegészítő gyűjtések anyagát a magyarázó lapokon dolgozzák majd fel. (A térképek csak az előre megállapított hálózat pontjait tüntethetik fel.) Ezzel az eljárással a hálózat kutatópontjain feljegyzett anyagtól eltérő észrevételek is feldolgozásra kerülnek. Valószínű tehát, hogy az ASV anyaga teljes értékű lesz, jóllehet a hálózat az összes svájci községeknek csak a 13 %-át tartalmazza.

Az adatfelvétel időtartama, a gyűjtő időbeosztása. Az eddigi tapasztalatok szerint az egy kutatópontra való munkához kb. 3 nap szükséges, beleértve a jegyzetek kicédulázását is. Az adatgyűjtő tehát minden kutatópont anyagáért átlagban háromszoros napidíjat kap (51 Fr), ebből az összegből azonban az utiköltségét is fedezi. A munkabizottság e tapasztalatok alapján megszabja az egyes körzetekben végzendő munka határidejét, közben természetesen tekintettel van a gyűjtő személyi viszonyaira, a terület népének életmódjára, a közlekedési viszonyokra, stb. A határidőn belül az időbeosztás a gyűjtő dolga.

Az adatközlők megválasztása a gyűjtő legnehezebb feladata. Ez csak a helyszínen történhet meg, megfelelő tájékozódás után. Sokszor a gyűjtőnek már a szomszédos kutatópontokon ajánlanak valakit, aki megfelelő felvilágosításokkal szolgálhatna. Célszerűtlen azonban levelezés útján összeköttetésbe lépni az ajánlott adatközlővel, illetőleg mellette dönteni még a helyszíni tájékozódás előtt, ugyancsak helytelen a kiválasztott adatközlőnek előzetes tanulmányozás végett átadni a kérdőívet. Az adatközlő ugyanis félreértheti a kérdések némelyikét és eleve előítélet vezeti majd tájékoztatásaiban. A legjobb, ha az adatgyűjtő ismeretlen helyen a községházán, vagy a tanítótól és paptól kér útbaigazítást. Itt megfelelő címeket kaphat, sőt, ha egy-két helyre elvezetik, kiküszöbölte az idegenkedés okozta nehézségeket is. Az ajánlottak közül a gyűjtő válassza ki a legmegfelelőbbet.

Az adatközlők száma. A legkedvezőbb esetben a gyűjtő olyan adatközlőt talál, aki az egész anyagról megadhatja a szükséges felvilágosításokat. Ilyen adatközlő, — aki rendszerint őslakos, földműves, községi előljárósági ember lévén — ismeri szülőföldje népének egész életét és hagyománykincsét, ma már csak a kisebb, minden szempontból egységes településekben akad. De még ilyen helyen is elképzelhetetlen, hogy egy adatközlő tökéletesen számot adhasson a legkülön-

félébb kérdésekről (pl. bizonyos ételek készítmódjáról, a mezőgazdasági felszerelésről, örökösödési jogi hagyományokról, kártya- és gyermekjátékokról, vásárolásról, a helyi viszonyokról, különféle babonákról stb.). Sokkal kevésbé várhatjuk el tehát ezt egy olyan helyen kiválasztott adatközlőtől, ahol a földműves réteg mellett jelentős számú iparos és ipari munkásság is él. — A berni körzet gyűjtője vita tárgyává tette az adatközlők számának kérdését. Abból a felismerésből indult ki, hogy a feltett kérdéseket mindenki szubjektíve válaszolja meg, egy-egy kutatóponton tehát mindenkit ki kellene kérdezni. Jóllehet — a munkabizottság véleménye szerint — a kérdések megválaszolásában megmutatkozó individuális eltérések külön tanulmányozást érdemelnének, a térképezési célokra történő felvételekben — a gyakorlati akadályokról nem is beszélve — lehetetlenség a szubjektív változatoknak utánajárni. Itt tehát átlagos és általános érvényű szemlélettel objektív tények megállapítására kell törekedni. A kérdések életszerű megválaszolásának érdekében szükséges volna minden tárgykörrel más-más adatközlőhöz fordulni, így pl. a földművelés körébe vágó kérdéseket földművelőkkel, a táplálkozás kérdéseit háztartást vezető asszonyokkal kellene megbeszélni, a gyermekjátékok iránt a gyermekeket kellene kikérdezni. Bár az ilyen adatgyűjtés kívánatos volna, könnyen érthető okokból ez csak alkalmasszerűen történhet. Az adatgyűjtő feladata tehát a kínálkozó alkalmakat minél jobban kihasználni. Végeredményben tehát a néprajzi adatfelvételnél lehetetlen megszabni, hány adatközlőt válasszon ki a gyűjtő. A gyakorlat azt mutatja, hogy a legtöbb esetben az adatok legnagyobb részét egy adatközlő szolgáltatja, néhány tárgykör anyaga pedig több adatközlőtől származik.

Az egyes adatközlőket a jegyzőkönyvben külön kell jellemezni és a jegyzetfűzetben is meg kell különböztetni feleleteiket.

Az adatközlők alkalmassága. Az egyik gyűjtő szerint a középkorú, beszédes adatközlők váltak be a legjobban. A gyűjtési jegyzőkönyvekből kitűnik, hogy eddig a legtöbb adatközlő középkorú, vagy öregember volt. A ráérő öregemberek vállalkoznak a legkészségesebben az adatközlésre, de az ilyen korúaknál gyakran hiányzik már a szükséges szellemi rugalmasság. Az öregeknél az a veszély is fenyeget, hogy ifjúságuk korára visszaemlékezve, a mai állapotokról bizonytalan képet adnak. A fiatal, a néprajz iránt esetleg érdeklődő adatközlők sokszor beváltak, bár ezeknél hiányzik az összehasonlítás lehetősége a korábbi állapotokkal. Az eddigi gyűjtési jegyzőkönyvek szerint — foglalkozásukat tekintve — az adatközlők fele tanító és földművelő volt. (Graubünden kantonban a legtöbb adatközlő tanító és földműves volt egyszemélyben.) Ezek közül sok községi előjárósági tag is. Háztartásvezető asszonyokból és különféle más foglalkozásúakból áll az adatközlők másik fele. Feltűnően sok adatközlő kerül ki az értelmiségiek közül.⁴ Az ASV gyűjtői valamint a népnyelvi gyűjtők

⁴ Svájcban a kantonális rendszer lehetővé teszi, hogy mindenki legszűkebb házában működjék, még akkor is, ha köztisztviselő. A nálunk oly gyakori áthelyezést ott alig ismerik. Nincs külön „úri” és „paraszti” kultúra sem, legfeljebb városi és falusi műveltségről beszélnek, ez utóbbit azonban nem kell szégyelni. Érthető tehát, ha egy-egy építész, orvos, tanár, tisztviselő stb. kielégítő módon meg tudja válaszolni az ASV kérdéseit.

szerint a néprajz és a népnyelvkutatás iránt érdeklődő őslakos értelmiségiek nagyon jó adatközlők. Használhatatlan adatközlők a szélsőséges vagy célzatos álláspontot képviselő egyének, pl. a szektások.

A *kérdés módszer*e. A gyűjtőnek óvakodnia kell a szuggeráló kérdésektől. Fontos, hogy sok példát tudjon megemlíteni, hogy ezzel kisegítse, beszéltesse az adatközlőt (erre célszerű pl. megfelelő fényképeket bemutatni). Fontos az is, hogy a gyűjtő felismerje a bizonytalan, vagy befolyásolt feleleteket és azokat a jegyzetében is megkülönböztesse. Sokszor nehéz eldönteni, mit jegyezzen a gyűjtő a tárgytól — gyakran csak látszólag — elkalandozó feleletekből. Tekintettel arra, hogy pillanatnyilag aligha ítélni meg, mi fontos és mi kevésbé fontos a továbbiak szempontjából, a leghelyesebb mindent jegyezni. Igaz, hogy az így feljegyzett anyagból csak egy-egy mozzanatot ragadnak majd ki a térképezéshez, mivel azonban ezeket nem lehet a többtől előre megkülönböztetni, célszerű a távolabbi összefüggéseket is feljegyezni.

Ezeknek a tapasztalatoknak az összefoglalása természetesen hasznos volt a további adatgyűjtés számára. Ezek alapján a munkabizottság 1942-re tervezte az adatgyűjtés befejezését. Nem várt nehézségek miatt azonban néhány kutatópont megvizsgálása még 1943-ra maradt. Várható tehát, hogy rövidesen megkezdődik a gyűjtött anyag feldolgozása és térképezése. Ennek a munkának, valamint a kiadás költségeinek fedezete már biztosítva van: 1941-ben a társaság 192.000 Fr nemzeti ajándékot kapott az ASV munkálatainak költségeire.

g. A *búcsújárás hagyományainak tanulmányozása*. Richard Andreenak Dél-Németország területén a század elején végzett munkája és J. M. Ritz és R. Ariss mai németországi kutatásainak hatása alatt, 1940 januárjában a Svájci Néprajzi Társaság is megkezdte a búcsújárás hagyományainak tanulmányozását. A munkálatok megszervezésével a társaság dr. Baumann Ernőt bízta meg. A gyűjtőmunka költségeire különféle egyesületek adományaiból még 1940 folyamán 8000 Fr gyűlt össze. Baumann, egyetértésben a svájci katolikus püspöki karral, a katolikus papsággal és tanítókkal végzi a gyűjtést; még 1940-ben sikerült mindenütt megfelelő munkatársat találnia. Minden gyűjtő kap két kérdőívet (az egyik a búcsújárás helyének történetéről és hagyományairól, a másik az ott elhelyezett fogadalmi képekről és tárgyakról tudakozódik), külön kérésre filmeket és más fényképeszeti anyagot. A kérdőívek összesen 24 könnyen megválaszolható kérdést tartalmaznak. Lehetőleg minden fogadalmi képet le kell fényképezni. A fényképezés azért fontos, mert a fogadalmi képek csaknem kivétel nélkül népi festők alkotásai, tehát nemcsak népművészeti, hanem tárgyi néprajzi szempontból is érdekesek: az egykorú népviseletet őrzik, stb. A munkálatok vezetője levélileg állandóan érintkezik a gyűjtőkkel (a szövetségi posta a „Votiv- und Wallfahrtsaktion“ küldeményeit és leveleit díjtalanul továbbítja), sőt igyekszik minden egyes gyűjtőt a munka színhelyén meg is látogatni; ezt a szövetségi államvasutaktól felajánlott tiszteletjeggy teszi lehetővé. A munkának egyházi körökben való népszerűsítése végett Baumann 1941-ben cikket írt a gyűjtés céljairól és várható eredményeiről egy egyháztörténeti folyóiratban. (Ernst Baumann: Die Votiv- und Wallfahrtsaktion der Schwiezerischen Ge-

sellschaft für Volkskunde, Zeitschrift für Schweizerische Kirchengeschichte, 1941. évi. 29—34. l.) A társaságnak 1941. évi beszámolója szerint 1941 végére kb. 5000 fényképet és 8000 kitöltött kérdőívet küldtek be a bázeli Néprajzi Intézetbe. Az 1942 szeptemberéig beérkezett jelentések szerint a gyűjtés mindenütt befejeződött, számszerű adatok azonban nem álltak még rendelkezésre, mert az anyag még a gyűjtőknél volt.

h. Néprajzi történeti adattár. 1942 nyarán a társaság kebelében bizottságot alakítottak a történeti néprajzi kutatások megszervezésére, illetőleg a már folyamatban lévő összehangolására. A bizottság elnöke *H. G. Wackernagel*, a bázeli egyetem oklevéltani tanára és művelődéstörténeti előadója. A társaságot az északi államokbeli hasonló intézmények példája indította a történeti adattár megszervezésére. Az intézmény célja, egy központilag szervezett adattárban összehordani az okleveles forrásokban szétszórt néprajzi vonatkozású adatokat, amelyek birtokában a néprajzi kutató történetileg elmélyítheti kutatásait. A munka elindítására a bizottság már 1942-re 1500 Fr költségvetési keretet kapott. Ezt az összeget a szükséges nyomtatványanyag elkészítésére és az adatgyűjtők támogatására fordították.

Ezzel a vállalkozással kapcsolatban még nem beszélhetünk határozottan kialakult gyűjtési módszerről és anyagszerzési elvekről. A bizottság elnökének, *Wackernagel* professzornak erre vonatkozó elgondolásai a következők: az első feladat a munkatársak megkeresése. Az adatgyűjtők a levéltári tisztviselők közül kerülnek ki, akik az adattárnak végzett munkájukért a társaságtól külön díjazást kapnak. Ezen kívül önkéntes adatgyűjtőket is keres a bizottság, különösen a történeti kutatók és középiskolai tanárok közt. A bizottság felveszi a kapcsolatot a tájszótárak szerkesztőivel is, akik levéltári anyaggal is rendelkeznek. Természetesen lehetetlen rögtön a munka megindulásakor munkatársat találni minden levéltárban, vagy legalább minden kantonban. A kantonális rendszer óriási akadályokat támaszt, mert kizárja a központi intézkedések lehetőségét. Rendszeres munka egyelőre csak a berni kantonban indult meg. Ezt a választást a következő körülmények indokolják: itt megfelelő számú gyűjtő áll a vállalkozás rendelkezésére; ez a legnagyobb kanton; területén szinte egymás mellett élnek a legősibb és legújabb foglalkozások és életformák; lakossága kétnyelvű: német és francia. Az itt végzett munka eredményei rövidesen megmutatják a vállalkozás tudományos és nemzeti jelentőségét, vagyis egyrészt gyarapíthatják az önkéntes munkatársak számát, másrészt hathatósabb támogatásra serkenthetik a hatóságokat.

A gyűjtő minden adatot külön lapra ír ki. Az adatlapon a következő rovatokat találjuk: a. az adat osztályozására vonatkozó feljegyzés és az adat száma: ebben a rovatban az adat jellegét külön még megállapítandó csoportok számának feltüntetésével jelölik meg. (Az anyag osztályozására vonatkozóan még nincs elfogadott elgondolás.) Ebbe a rovatba kerül majd az adat adattári száma is, b. az adat rövid leírása: pl. a „lostorfi fiúk szövetsége”, „legénycéh”, c. az adat lelőhelye: a levéltár megjelölése, az oklevél pontos megjelölése, d. az adat kora, e. az adat a megfelelő szövegrésszel együtt.

A bizottság fontos feladata a néprajzi anyag csoportokra osztása,

továbbá az adattári anyag osztályozási és nyilvántartási elveinek megállapítása. Az eddig így kicédulázott anyag kb. 1000 cédula, amit *Wackernagel* bocsátott az adattár rendelkezésére. Ennek az anyagnak a rendezése közben szerzett tapasztalatok bizonyára elősegítik az előbb jelzett feladatok megoldását.

i. *Kézirat- és képgyűjtemény.* Néhány néprajzi gyűjtő kézirat hagyatékából a társaság megalapította kéziratgyűjteményét, majd ezt az anyagot levelezés útján gvarapították. 1942 szeptemberéig ebben a gyűjteményben a kb. 300 küldemény gyűlt össze. Az itt felhalmozott adatok számát lehetetlen felbecsülni, mert az eddigi nyilvántartásban csak a küldemények száma szerepelt. Minden küldemény azonban több kéziratot, minden kézirat több tételt és minden tétel több adatot tartalmaz. Így pl. az egyik terjedelmesebb küldeményben 426 külön kéziratot fűzet van számtalan vázlatrajzzal és fényképpel. Az egész gyűjteményt most rendezik: az anyagot 21 tárgykörre bontva külön borító lapokban helyezik el (a tárgykörök megállapítása azonban teljesen önkényes, nem követ semilyen tipologizálási elvet). Az eddigi nyilvántartást is módosítják: eddig csak gyarapodási naplót vezettek, amelyben minden küldemény egy szám alatt szerepel a beérkezés sorrendjében, és a munkatársakról ABC sorrendű jegyzéket készítettek. Most megkezdték a tárgykatalógus szerkesztését; ez sem lesz teljes azonban, mert csak nagyjából jelöli meg a kéziratok tartalmát, pl. babonák, jogszokások stb. Szükséges volna az anyagot mielőbb adatszzerűen kicédulázni és elkészíteni az egész kéziratgyűjtemény tárgyi és földrajzi katalógusát. Amíg ez meg nem történik, nem lehet sem a gyűjtemény gazdagságát lemérni, sem pedig magát az anyagot kutatási célokra felhasználni. Ezt a munkát azonban csak akkor végezheti el a társaság, ha külön tisztviselőt alkalmaz a kéziratgyűjtemény rendezésére.

Ezzel párhuzamosan néprajzi képeket is gyűjt a társaság. Itt említem meg a társaság diapozitív-gyűjteményét, amely ma 400 lemezből áll.

2. *Egyéb intézmények munkája.* A Néprajzi Társaságon kívül természetesen más intézmények is végeznek néprajzi kutatásokat, illetőleg munkájukkal a néprajznak is szolgáltatnak adatokat. Itt a következő vállalkozásokat kell megemlítenem:

A három nagy svájci tájszótár (*Schweizerdeutsches Idiotikon*, Zürich 1881—; *Glossaire des Patois de la Suisse Romande*, Neuchâtel—Paris 1924—; *Dicziunari Rumantsch—Grischun*, Chur 1932—;) szerkesztősege néprajzi szempontból is értékes anyagot gyűjtött és tesz közzé. Mind a három tájszótár részletesen leírja a népi műveltség szótarozott elemeit, a francia és a rétoromán tájszótár gazdag néprajzi érdekű képanyagot is közöl. A rétoromán tájszótár egyben teljes néprajzi szótárnak készül. — Bizonyos mértékig néprajzi kutatásokat végeztek munkatársaikkal *K. Jaberg* és *J. Jud*, a *Sprach- und Sachatlas Italiens und der Süd-Schweiz* szerkesztői, valamint végeznek *H. Baumgartner* és *R. Hotzenköcherle*, a készülő svájci német nyelv-atlasz szerkesztői. — Az egyetemi romanisztikai és germanisztikai intézetek népnyelvi-, különösen szókincstanulmányaikkal kapcsolatban néprajzi kutatásokat is végeznek. Ezek eredményeit közli a *J. Jud* és

A. Steiger szerkesztette *Romanica Helvetica* című kiadványsorozat és részben a *Jud* szerkesztésében megjelenő *Vox Romanica* évkönyv is. — A zürichi egyetem E. Dieth professzor vezetése alatt álló hangtani intézete és hanglemeztára (Phonogramm-Archiv der Universität Zürich) hangtani és népnyelvtanulmányi célokra néprajzi hangfelvételeket is készít. — A zürichi egyetem H. Wehrli egyetemi tanár igazgatásában működő földrajzi intézete településföldrajzi tanulmányaival tervszerűen kapcsolódik bele a Svájci Néprajzi Társaság munkájába. — A kantonális tudományos társaságok és múzeumok is végeznek alkalomszerűen néprajzi kutatásokat. — A Schweizerische Trachtenvereinigung különösen a népviselet és néptánc tanulmányozása terén fejt ki értékes munkát.

3. *Múzeumok.* A svájci természetbúvárok és kereskedők tengerentúli útjaikról rendszerint szép néprajzi gyűjteménnyel tértek vissza. Egy-egy utazó különlegességekből álló gyűjteményét szülővárosának vagy kantonának ajánlotta fel. Természetesen svájci és európai anyag is volt a svájci magángyűjtők birtokában. A svájci néprajzi közgyűjtemények ezeknek a magángyűjteményeknek az egyesítéséből és kibővítéséből keletkeztek, amikor a múlt század vége felé a néprajztudomány törekvései belekerültek a köztudatba és egyre több magángyűjteményt ajánlottak fel létesítendő közgyűjtemények céljaira.

Ma Svájcban úgyszólván minden kantonnak, minden városnak van múzeuma és abban kisebb-nagyobb néprajzi gyűjteménye. A négy leggazdagabb néprajzi közgyűjtemény a következő: a. a bázeli néprajzi múzeum (Museum für Völkerkunde, Basel, alapítva 1892-ben); b. a berni történelmi múzeum néprajzi osztálya (Ethnographische Abteilung des Bernischen Historischen Museums, alapítva 1894-ben), c. a zürichi egyetem néprajzi gyűjteménye (Sammlung für Völkerkunde der Universität Zürich, alapítva 1888-ban), d. a genfi néprajzi múzeum (Musée d'Ethnographie de Genève, alapítva 1901-ben). Mindezeknek a múzeumoknak rendkívül gazdag gyűjteményei vannak. Meglepő azonban, hogy a tengerentúli anyag darabszámban mindenütt jóval felülmúlja a svájci anyagot.

Mind a gyűjtemények gazdagsága szempontjából, mind pedig szervezettség dolgában a bázeli múzeum felülmúlja a többi svájci néprajzi közgyűjteményt. A leggazdagabb svájci anyagot itt találjuk; ez kb. 15.000 darabból áll.⁵ Emellett kb. 70.000 drb. katalogizált idegen, főleg tengerentúli néprajzi tárgya van a múzeumnak. Az egész anyag rendezve és katalogizálva van, helyszúke miatt azonban jelentős része raktárhelyiségekben van elhelyezve. A múzeum a város tulajdona és az egyetem kezelésében áll. A múzeum és az egyes osztályok vezetését öttagú igazgatótanács látja el; a tulajdonképeni múzeumi munkát két múzeumi őr, 8 altiszt és az alkalomszerűen alkalmazott gyakornokok végzik. Az őrköt és az altiszteket a kormány (Bázel város-kanton-kormány) fizeti, a gyakornokok fizetése azonban a múzeum költség-

⁵ A bullei, disentisi, klostersi és wili múzeumokban látottak alapján felteszem, hogy szép svájci anyag van a vidéki (kantonális-, városi- és magán-) múzeumokban is, ezek azonban a kutató számára hozzáférhetetlenek, mert a vidéki múzeumok anyagának központi nyilvántartása — később szóbakerülő akadályok miatt — nincs még megszervezve.

vetését terheli. A múzeum átlagos évi 12.000 Fr-os költségvetéssel dolgozik. Ezt az összeget az állami támogatás, valamint a különféle művelődési és társadalmi egyesületek adományai biztosítják.

Munkaerő és anyagi eszközök híján egyik svájci néprajzi múzeum sem végez tervszerű gyűjtőmunkát, egyik sem tartja nyilván a vidéki múzeumokban lévő néprajzi anyagot, tehát egyiket sem tekinthetjük kutatóintézetnek. Svájcban ma még nincs országos néprajzi múzeuma, amit az államszövetség tartana fenn, és így munkája kiterjedhetne az egész országra, anélkül, hogy bárhol is összeütközésbe kerülhetne a kantonális intézményekkel. Egy ilyen országos néprajzi múzeum szervezése Svájcban a legsürgősebb feladatok közé tartozik.

4. *Népszerűsítés.* A népszerűsítésben két irányt kell megkülönböztetnünk. Az egyik a tudomány eredményeit népszerűsíti, a másik a néphagyomány jelentőségét tudatosítja a polgárságban.

A tudomány eredményeit népszerűsítik a Néprajzi Társaság népszerű folyóirata (Schweizer Volkskunde — Folk-Lore Suisse), népszerű dalfüzetei, a nagyközönségnek szóló előadásai, a szabadegyetemek néprajzi előadásai, a bázeli Néprajzi Múzeum kiállításai, a filmhíradókba iktatott néprajzi számok, a nem-szakfolyóiratokban és naptárakban megjelenő néprajzi cikkek, stb.

A népszerűsítés másik irányát főleg a *E. Laur* vezetésével működő Schweizerische Trachtenvereinigung képviseli. Az egyesület célja belenevelni a közönségbe a hagyományok szeretetét és megbecsülését. E cél érdekében az egyesület, az ország minden részében működő fiókegységeivel, vándorgyűlés keretében évente megrendezi a „svájci népviselet ünnepét“, amelyen tekintélyes számú résztvevő jelenik meg saját vidékének népviseletében. (Az 1942. szeptember elején Fribourgba tartott ünnepen kb. 1200 népviseletbe öltözött személy vett részt.) Újabban évente néptánc- és népdalhetet is rendez az egyesület; itt csoportonként népi táncokat és népdalokat tanítanak be a résztvevőknek. 1941 óta a nagyobb városokban működő fiókegységek is tartanak népi tánc-tanfolyamot táncitanítók számára. 1928 óta Schweizertracht, majd 1936 óta *L. Witzig* szerkesztésében Heimatleben címen folyóiratot ad ki az egyesület. Ez a folyóirat eddig 15 évfolyamban, évente 4 számban, összesen 144 lapon jelent meg gazdag képanyaggal. A képek különféle tájak viseletét, építkezését, népi életét ismertetik. A cikkek a társaság célkitűzéseit népszerűsítik, de beszámolnak a nemzeti élet minden olyan mozzanatáról is, amelyben a néphagyományoknak valami szerep jut. Erre pedig sok alkalom van Svájcban, mert az államszövetség története a svájci nép története, és így minden állami ünnep népviselet. Gyakran népdal-mellékletet is adnak a folyóirathoz.

Itt kell megemlítenem a bázeli rádió hagyománynépszerűsítő munkáját is, amelynek hatása a közönség legszélesebb rétegeire terjed ki. Elsőrangú szakemberek közreműködésével a bázeli rádió 1941-ben előadás-sorozatot tartott a svájci népdalról és népi táncról, és azóta is rendszeresen közvetít svájci népi zenét és svájci néprajzi tárgyú előadásokat. A rádió néprajzi műsorszámainak kiválasztása és előkészítése rendszerint a Néprajzi Társaság megkerdezésével és a Néprajzi Intézetben lévő gyűjtések anyagának felhasználásával történik. A bázeli rádió tehát közvetve a Svájci Néprajzi Társaság célkitűzéseinek és munkájának népszerűsítéséhez is hatásosan hozzájárul.

Talán ennek a népszerűsítő munkának köszönhető, hogy a Néprajzi Társaság minden egyes vállalkozása mind a hatóságok, mind a társadalmi egyesületek részéről egyre nagyobb megértésre és támogatásra talál.

Irodalom: *Dr. Otto Stoll:* Die Erhebungen über Volksmedizin in der Schweiz, Archiv, V, 157—200. l. — *E. Hoffmann-Krayer:* Fragebogen über Volksmedizin in der Schweiz, h. é. n. — *E. Hoffmann-Krayer:* Volksmedizinisches, Archiv, VIII, 141—153. l. — Ordnung für die Benützung des Volkskundlichen Instituts, h. é. n. — Plan einer Sammlung der Schweizerischen Volkslieder, h. é. n. — Aufruf zur Sammlung deutschschweizerischer Volkslieder. Fragebogen, h. é. n. — Aus dem Volksliederschatz der deutschen Schweiz, Archiv, XI. — Statuten für die Abteilung Hausforschung der Schweizerischen Gesellschaft für Volkskunde, h. é. n. — Organisation und Arbeitsprogramm der Abteilung: Ländliche Haus- und Siedlungsforschung der S. G. f. V. h. é. n. — *Dr. H. Schwab:* Anleitung zur Hausforschung, Basel, 1922. — *Dr. Hans Schwab:* Das Bauernhaus in der Schweiz, Basel, 1931. — Fragebogen über die Schweizerische Volkskunde, Basel, é. n. — Der Atlas der Schweizerischen Volkskunde, h. é. n., kézirat gyanánt. — *R. Weiss:* Plan und Rechtfertigung eines Kartenwerkes der Schweizerischen Volkskunde, Vox Romanica II, 136—146. — *Paul Geiger—Richard Weiss:* Erste Proben aus dem Atlas der Schweizerischen Volkskunde, Archiv, XXXVI, 237—280. l. — *Richard Weiss:* Atlas der Schweizerischen Volkskunde. Die bisherigen Erfahrungen der Exploratoren, Archiv, XXXVIII, 105—118. l. — *Ernst Baumann:* Die Motiv- und Wallfahrtsaktion der Schweizerischen Gesellschaft für Volkskunde, Zeitschrift für Schweizer. Kirchengeschichte, 1941. évf. 29—34. l. — Einführung in das Museum für Völkerkunde, Basel, 1939. — A S. G. f. V. 1896 óta kiadott évi beszámolóí.

III.

Az elmondottak alapján megállapíthatjuk, hogy a svájci néprajztudomány jövője biztosítva van. A ma folyó hatalmas méretű gyűjtőmunka befejeztével a svájci néprajztudományra vár a gyűjtött anyagból, különösen pedig a svájci néprajzi atlasz tanulásaiból adódó kérdések (pl. az eredetiség és idegen hatások kérdése, a természeti tényezők hatása a népi műveltség kialakulására, a nyelvi és műveltségi, illetőleg művelődési határ kapcsolatai stb.) megoldása, illetőleg feldolgozása, valamint a svájci néprajz problematikájának megállapítása. Ez elméleti jellegű munka mellett sok feladat vár a svájci néprajzi szakörökre a néprajzi muzeológia kiépítése és a néprajzi tárgyi gyűjtés megszervezése terén is, mielőtt az idegenforgalom nyomán rohamosan civilizálódó svájci nép műveltségének tárgyi emlékei teljesen eltűnnek. A svájci falunak, illetőleg falusi népnek ez a gyors civilizálódása talán éppen a tárgyi gyűjtés terén állítja a legsürgetőbb és legnehezebb feladat elé a svájci néprajztudományt: versenyt kell futnia a civilizációs folyamattal, el kell ragadnia pusztítása elől mindent, amit még lehet. Ez a verseny, sajnos, egyenlőtlen feltételekkel folyik már ma is: a civilizáció előbb érte el a svájci falut.

Ezeknek a feladatoknak megoldásához természetesen sok új szakemberre és egyre több pénzre lesz szükség; a hivatalos körök és a társadalmi egyesületek növekvő megértése és támogatása, valamint az egye-

temi megbízott néprajzi előadók és magántanárok egyre gyarapodó száma, továbbá az egyetemi ifjúság állandóan fokozódó érdeklődése azonban eloszlatja minden aggályunkat.

Sulán Béla.

Die volkswissenschaftlichen Forschungen in der Schweiz.

Verfasser hielt sich im Jahre 1942 als Stipendiat der ungarischen Regierung in der Schweiz auf, um die Organisation und die Methoden der dortigen volkswissenschaftlichen Forschungen eingehend zu studieren. Dieses Schreiben (eigentlich ein Bericht über seine diesbezüglichen Studien) bezweckt, die Geschichte der schweizerischen volkswissenschaftlichen Forschungen, sowie die heutige volkswissenschaftliche Sammelarbeit und deren Ergebnisse darzustellen. Da im Mittelpunkt seiner Arbeit organisatorische und methodische Probleme standen, so konnte er sich auf keine anderen Quellen, als auf die Fragebogen, die für die Korrespondenten ausgegebenen Anleitungen, die Jahresberichte, sowie auf die mündlichen Mitteilungen der Leiter der einzelnen wissenschaftlichen Institutionen stützen. Er spricht dem Vorstand der Schweizerischen Gesellschaft für Volkskunde und allen denen, die ihm mit ihren freundlichen Auskünften zur Hilfe waren, bei dieser Gelegenheit seinen besten Dank aus.

I.

Geschichte des schweizerischen volkswissenschaftlichen Schrifttums. 1. Anfänge. Die Verfasser der ersten Werke, die volkswissenschaftliche Angaben enthielten, wurden zwar bei Aufzeichnung der auffallenden Momente des Volkslebens von keinem wissenschaftlichen Interesse geleitet, doch beginnt die volkswissenschaftliche Literatur mit diesen Schriften. Der erste dieser Verfasser in der Schweiz ist R. Cysat (1545–1614), Schreiber der Stadt Luzern, mit der Aufzeichnung verschiedener Momente des Volkslebens seiner Zeit. Aus dem Interesse für Aussergewöhnliches, Auffallendes im Volkstümlichen entsteht ein Schrifttum das sich schon am Ende des XVIII. Jahrhunderts auf einen gewissen Leserkreis stützen kann; in 1783 gibt F. Bridel mit dem Titel „Étrennes Helvétiennes“ eine Art Jahrbuch heraus, in dem volkswissenschaftliche Beobachtungen veröffentlicht werden; im Jahre 1797/8 erscheint die erste Monographie über das Volksleben einer Gegend: „Fragments über Entlebuch“ von Fr. J. Stalder. Für die Mundartforschung der Zeit ist dasselbe Interesse bezeichnend. Es ist kein Zufall, dass die Verfasser der ersten grösseren schweizerischen Mundartwörterbücher eben Bridel und Stalder sind.

2. *Die Zeit der Romantik.* Die Romantik verstärkt das Interesse für Volkstümliches, beschränkt es aber zugleich auch auf ein engeres Gebiet: die Schriftsteller interessieren sich anfangs im allgemeinen für das Volkstümliche, sie wenden sich aber bald mit poetischem und mythologischem Interesse zum Volke. Zu dieser Zeit beginnt auch die fachgemässe Forschung und zwar auch in der Schweiz zuerst auf dem Gebiete der Volkspoesie. Die Romantik drängt aber bald die Forscher auch auf andere Gebiete der Volkskultur. So sammelte man langsam mit planloser Arbeit das zu einem zusammenfassenden Werk notwendige Material: im Jahre 1864 erscheint die „Schweizerkunde“ von Berlepsch, die erste Zusammenfassung der schweizerischen Volkskunde.

3. *Die Zeit des Idiotikons.* Mit dem Schweizerdeutschen Idiotikon wird eine organisierte volkswissenschaftliche Forschungsarbeit eingeleitet. Einer der Zwecke des Idiotikons war nämlich die fachgemässe Beschreibung aller Elemente der Volkskultur. Fr. Staub und L. Tobler, die beiden ersten Redaktoren des Idiotikons sahen sich nämlich im Interesse der Vollständigkeit des Wörterbuches gezwungen, systematisch zu forschen, bezw. ihre Mitarbeiter dazu anzuregen. Ihr Ziel ist eine vollkommene anschauliche Darbietung von Wörtern und Sachen im Rahmen der Wortartikel. Infolgedessen ist ihre Arbeit ein zur volkswissenschaftlichen Forschung erweitertes wörterkundliches Studium geworden. Damit wurde das Idiotikon ein wahres volkswissenschaftliches Wörterbuch. Staub und Tobler erlebten die Vollendung des Idiotikons nicht, ihr Lebenswerk bedeutet aber auch somit eine ganze Epoche in der Geschichte der schweizerischen volkswissenschaftlichen Forschungen. Bei ihrem Ableben sahen die schweizerischen Fachkreise das Idiotikon als einen wahren Spiegel der helvetischen Kultur an.

4. *Die Zeit der Gesellschaft für Volkskunde.* Die bisherige Arbeit trug schon vielfach zur Popularisierung der Bedeutung und der Ziele der volkswissenschaftlichen For-

schungen bei, so dass im Jahre 1896 die Schweizerische Gesellschaft für Volkskunde gegründet werden konnte. Das Interesse und die Tätigkeit der Gesellschaft erstreckte sich seit dem Beginn bis zu den heutigen Tagen auf alle Zweige der Volkskultur. Den Beweis dafür erbringen die bisherigen Jahrgänge des Schweizerischen Archivs für Volkskunde und die anderen Veröffentlichungen der Gesellschaft. Es war E. Hoffmann-Krayer, der die Gesellschaft ins Leben rief, die heutigen vorzüglichsten Forscher der schweizerischen Volkskunde auferzog und ihnen auf Jahrzehnte die Richtung wies. Er wird mit Recht als Vater der schweizerischen Volkskunde geehrt.

II.

Die heutigen volkskundlichen Forschungen. Die schweizerische Volkskunde hat heute noch kaum eine eigenartige schweizerische Problematik: es wird noch nicht von der Frage der Originalität und der fremden Einflüsse, von der volkskundlichen Gebietsaufteilung, vom Typologisieren usw. gesprochen. Man sieht aber, dass die Volksüberlieferung immer mehr im Verschwinden begriffen ist, so dass es eine Aufgabe ersten Ranges ist, alles zu retten, was aus der Überlieferung noch lebt. Das Ziel der heutigen volkskundlichen Forschungen in der Schweiz ist also das Aufsammeln aller Offenbarungen der Volkskultur. Den bedeutendsten Teil dieser Arbeit hat die Gesellschaft für Volkskunde allein zu leisten. Entsprechend den Vorteilen ihrer Lage organisiert die Gesellschaft seit ihrer Gründung planmässige Forschungen im ganzen Lande. Die Angaben lässt man durch korrespondierende Mitarbeiter sammeln, die mit Fragebögen und anderen Weisungen gelenkt werden. Die Korrespondenten werden von den Leitern der Forschungen auserwählt und von ihnen manchmal auch bei der Arbeit besucht. Das so gesammelte Material ist also in höchstem Grade verlässlich. Grössere Mängel können höchstens dadurch entstehen, dass zu wenige entsprechende Korrespondenten in einer Gegend zu finden sind. In solchen Fällen lässt die Gesellschaft die Lücken durch entsendete Sammler ausfüllen. Zur Ordnung und Sichtung des gesammelten Materials, sowie zum Organisieren der weiteren Forschungen wurde in Basel, dem Sitz der Gesellschaft, im Jahre 1937 das volkskundliche Institut und in derselben die volkskundliche Bibliothek errichtet. Dieses Institut ist heute die Zentralstelle für die Volkskunde der Schweiz.

1. *Die Tätigkeit der Gesellschaft für Volkskunde.* In der Schweizerischen Gesellschaft für Volkskunde sind heutzutage die folgenden Forschungen im Gange: a. Erhebungen über Volksmedizin (organisiert von Otto Stoll und E. Hoffmann-Krayer), b. Sammlung der schweizerischen Volkslieder (organisiert von E. Hoffmann-Krayer und John Meier), c. Ländliche Haus- und Siedlungsforschung (organisiert von H. Schwab und H. Hassinger), d. die grosse Enquête über die schweizerische Volkskunde (organisiert von E. Hoffmann-Krayer und Paul Geiger), e. Erhebungen über Volkskunst, f. Arbeiten des Atlanten der schweizerischen Volkskunde (organisiert und geleitet von Paul Geiger und Richard Weiss), g. Motiv- und Wallfahrtsaktion (organisiert und geleitet von Ernst Baumann), h. Archiv der historischen volkskundlichen Angaben (organisiert und geleitet von Hans Georg Wackernagel), i. Sammlung der volkskundlichen Handschriften und Bilder. — (In diesem Teil bespricht Verfasser die Organisation der einzelnen wissenschaftlichen Arbeitsgebiete, die Methoden der Sammelarbeit, die Principien des Ordnen und der Katalogisierung des Materials, sowie die Erfahrungen, die bei der bisherigen Arbeit gemacht worden sind.)

2. *Die Tätigkeit von anderen Institutionen.* Ausser der Gesellschaft für Volkskunde liefert selbstverständlich auch die Arbeit von anderen Institutionen wertvolle Angaben der Volkskunde. Hier ist das Material der grossen schweizerischen Mundartwörterbücher, die Arbeit der schweizerischen Sprachatlanten, die Tätigkeit der romanistischen und germanistischen Seminare an den Universitäten, die Arbeit des geographischen Instituts, sowie die des Phonogrammarchivs der Universität Zürich, die Forschungen der kantonalen wissenschaftlichen Vereinigungen und der Museen zu erwähnen.

3. *Volkskundliche Museen.* In der Schweiz hat heutzutage sozusagen jeder Kanton, jede Stadt ein Museum, und darin eine kleinere oder grössere volkskundliche Sammlung. Das Basler Museum für Völkerkunde übertrifft sowohl mit dem Reichtum des schweizerischen Materials, als auch mit der Organisation alle übrigen volkskundlichen Sammlungen der Schweiz. Infolge Mangels an materieller Unterstützung und Arbeitskraft vermag keines der volkskundlichen Museen eine planmässige Forschungsarbeit zu leisten, keines kann also als ein Forschungsinstitut betrachtet werden. Die Schweiz hat heute noch kein bundesstaatliches volkskundliches Museum, das etwa

vom Bund erhalten würde, und so seine Arbeit auf das ganze Land ausbreiten könnte, ohne mit den kantonalen Institutionen in Konflikt zu geraten. Die Errichtung eines solchen bundesstaatlichen volkskundlichen Museums ist noch die Aufgabe der Zukunft.

4. *Die Popularisierung.* In der Popularisierung kann man zweierlei Richtungen, feststellen. Die eine verbreitet die Ergebnisse der Wissenschaft, die andere macht die Bedeutung der Volksüberlieferung und Volkskunde beim Volke bewusst. Die erste Richtung der Popularisierung wird hauptsächlich durch die volkstümlichen Veröffentlichungen und Vorträge der S. Gesellschaft f. Vk., die andere hinwiederum durch die Arbeit der Schweizerischen Trachtenvereinigung vertreten.

III.

Aussichten für die Zukunft. Man kann auf Grund des Gesagten feststellen dass die Zukunft der schweizerischen Volkskunde gesichert ist. Auf die schweizerische Volkskunde wartet nach Vollendung der heute im Gange befindlichen grossartigen und gründlichen Sammelarbeit die Bearbeitung und Sichtung des gesammelten Materials, sowie die Lösung der Fragen, welche sich aus der Belehrung des Atlanten der schweizerischen Volkskunde ergeben (z. B. das Problem von Originalität und fremden Einflüssen, der Einfluss der Naturfaktoren auf die Ausbildung der Kultur, der Zusammenhang der sprachlichen und kulturellen Grenzen usw.) sowie die Feststellung des Wesens der besonderen Problematik schweizerischer Volkskunde. Nebst dieser theoretischen Arbeit stehen weitere Aufgaben auch auf dem Gebiete des Ausbaues der volkskundlichen Museologie, ferner bezüglich der systematischen Sammlung der Elemente materieller Kultur den schweizerischen Fachkreisen bevor. Zu dieser Arbeit wird man natürlich immer mehr die Heranziehung neuer Fachleute und eine intensive Unterstützung benötigen. Das immer stärker werdende Verständnis der Behörden und Vereine für die Notwendigkeit volkskundlicher Arbeit, sowie die wachsende Zahl der Lehraufträge und Dozenturen an den Universitäten, ferner auch das zunehmende Interesse der Studenten für diese Fragen können in dieser Hinsicht alle Besorgnisse zerstreuen.

EURÁZSIAI MŰVELTSÉGI ÉRINTKEZÉSEK.

Egy ethnologus gondolatai az indogermán kérdésről.

A művelt emberiség nagy részét foglalkoztatják ma a faj-elméletek, főképp az indogermán kérdéssel kapcsolatban. Mint tudjuk, ezeknek az elméleteknek Franciaország volt a szülőhazája. Valamivel a mult század közepe után Gobineau indította el őket, később pedig Lapouge-ban találtak újabb és szerfelett buzgó hirdetőre. Ha korunk eseményeire gondolunk, nem tagadhatjuk el, hogy az utóbbi szinte látnoki képességgel rendelkezett. Lapouge ugyanis ezt mondta: „Meggyőződésem, hogy az elkövetkezendő (huszadik) században az emberek milliói fogják egymást legyilkolni, csak azért, mivel koponyaindexük egy-két pontnyival eltérő. A koponyaindexről fogják majd felismerni egymást a fajrokonok, s az utolsó szentimentálisok egész népek kiirtásának lesznek majd tanúi.“

Ezekkel az érintett kérdésekkel s a velük szoros kapcsolatban levő többi problémával szeretnék jelen tanulmányomban foglalkozni. Nyilvánvaló, hogy nem mindenki lehet szakember a tudomány minden ágában, amely itt illetékes. De a tájékozódás kötelessége minden művelt embernek, elsősorban persze az akadémikus műveltségűeknek, éljenek közvetlenül a szentély mellett, vagy sem. Nekik mindöjüknek ismerniök kell a felvetett és vitatott kérdéseket, sőt ezen túl a jelenlegi megoldások ill. megoldási kísérletek lényegét is.

A neolith kor (újabb kőkorszak) vége táján lépett a lét és cselekvés szinpadára az indogermánság, valahol Eurázsia területén. Ez a kor az emberiség történetében viszonylag eléggé kései. Az alapvető módszertani szempontok szerint tehát már emiatt is számolnunk kell azzal, hogy az indogermánság akkoriban többféle nyelvi, népi és műveltségi csoporttal állott összeköttetésben. Ezért hangsúlyoztam az utóbbi tizenöt év folyamán az indogermán kérdéssel foglalkozó különböző tanulmányaimban többször és ismételtlen, hogy mennyire szükséges éppen itt az egytetemes történeti tájékozódás.¹ Semmi bizonyíték arra, hogy amit a kutatás több-kevesebb bizonyossággal a közös vagy ősi indogermán javak közé sorol, tisztán belső fejlődés eredménye. Háttha kapcsolatok vagy gyökerek vezetnek az emberi élet más gócpontjaihoz? Természetesen ilyen külső kapcsolatokat nem szabad önkényesen megállapítanunk. De éppen úgy magától értetődő az is, hogy ezeket nem vehetjük már eleve tagadásba s hogy ezeket a szempontokat nem lehet büntetlenül elhanyagolni. Így tehát nyilvánvaló, hogy az indogermánsággal foglalkozó kutatásnak, ha teljes és kielégítő megoldást akar nyújtani, nemcsak a belső fejlődés elvét, hanem a külső hatásokat is figyelembe kell vennie. Ha azután az indogermánságot sikeresen és eredménnyel kecsgetető

¹ V. ö.: W. Koppers: Die Religion der Indogermanen in ihren kulturhistorischen Beziehungen. *Anthropos*, XXIV., 1929. 1073—1089. 1.; W. Koppers: Die Indogermanenfrage im Lichte der historischen Völkerkunde. *Anthropos*, XXX., 1935. 1—31. 1.; W. Koppers: Pferdeopfer und Pferdekult der Indogermanen. *Wiener Beiträge zur Kulturgeschichte und Linguistik*, IV., 1936. 279—411. 1.; W. Koppers: Das magische Welterschöpfungsmysterium bei den Indogermanen. *Van-Ginneken-Festschrift*, Párizs, 1937. 149—155. 1.; W. Koppers: Urtürkentum und Urindogermanentum im Lichte der völkerkundlichen Universalgeschichte. *Beleten*, No. 20. Isztambul, 1941. 481—525. 1.

módon lehet összevetni olyan nyelvi, műveltségi és népi csoportokkal, amelyek jellegük szerint elsősorban a néprajzi kutatás tárgyai, akkor a néprajzi tudomány (vagy ethnologia) joggal, sőt szükségszerűen jut a maga szerepéhez. A néprajznak tehát az indogermán-kérdésben nemcsak joga van a hozzászóláshoz, hanem ez kötelessége is, hacsak nem akar a kötelességmulasztás bűnébe esni. Megjegyzem, hogy az alábbi, természetesen szűkterjedelmű fejtegetésemben a módszertani alapvetésen van a hangsúly és a szinte beláthatatlan tömegű anyagból csupán a kérdés megértéséhez elengedhetetlenül szükséges dolgokat említem meg.

* * *

Az indogermán-kérdés megoldásával főleg a következő négy, illetve öt tudomány foglalkozott és foglalkozik: az indogermán nyelvészet, az indogermán régiségtan vagy művelődéstörténet, az archeologia vagy ősrégészet (őstörténet), az ethnologia vagy néprajz és az embertan vagy faj kutatás. Mindezek a tudományágak egyformán komoly munkát fejtettek ki a közös, nagy cél érdekében; presztizskérdésekkel nem érdemes foglalkoznunk. De azért felállíthatunk valamilyen rangsort, azt a természetes rangsort, amely az egyes tudományágak jellegéből és a rendelkezésükre álló kutatási eszközök különbségéből adódik.

A régebbi indogermán kutatásban — mint ismeretes — a nyelvészeté volt a főszerep s ehhez kapcsolódott az indogermán régiségtan vagy művelődéstörténet. Újabban azonban néhol az ősrégészet, sőt méginkább a fajkutatás igyekszik az előtérbe lépni. Sok más szakemberrel egyetemben ezt a felfogást és a tudomány ilyen irányú fejlődését nem tartom helyesnek. Éppen ellenkezőleg, nyomós tárgyi és módszertani érvek szólnak a korábbi rangsor mellett (nyelvtudomány, régiségtan, archeologia, néprajz, fajkutatás), amelyet én a fenti felsorolás sorrendjével juttattam kifejezésre. Megkísérem, hogy e felfogás és sorrend helyességét némileg közelebbről megvilágítsam.

De előbb még rá kell mutatnom arra, hogy az indogermán-kérdés nemcsak az őshaza (tehát egy földrajzi terület) kikutatásából áll. Az indogermán kérdésnek és az őshaza kérdésének az azonosítása különben csak újabban lépett előtérbe, mégpedig többnyire olyan körökben, amelyek a szaktudományoktól távolabb állanak. Természetesen nagyon jelentősek azok a problémák is, amelyek az ősi területre, az indogermánosság kialakulásának és fejlődésének természeti és műveltségi környezetére vonatkoznak, — ezeket további fejtegetésem során érdemszerint érinteni is fogom. De másrészt nem látom semmi értelmét annak, hogy az őshaza kérdése az igazán alapvető kérdéseket megelőzze. S itt mindenekelőtt ki kell jelentenem, hogy a megvilágításra váró indogermán probléma lényege szerint a *történet* világába tartozik, a szó teljes értelmében használva ezt a kifejezést.

Az alapvetést tehát ott kell megkísérelnünk, ahol az emberi szellem teremtő tevékenységével, alkotásaival foglalkozunk. A sajátos emberi szellem a nyelvben fejeződik ki s általában a műveltségben talál formát. Egészen természetes tehát, hogy az indogermánosság sorsának és teljesítményeinek kutatásában a nyelv és a műveltségi javak vizsgálata a kiindulási pont. Csak csodálkozhatunk, hogy gyakran maguk

a nyelvészek is majdnem lemondtak tudományuknak a dolog természetéből folyó elsőbbségéről. Olyan tény ez, amely az embeitan és a régészet által kifejtett nyomást is jól mutatja. Ezzel szemben szerintem nem is lehet kétséges, hogy az indogermán kutatás kiindulópontja, az a bizonyos „szilárd pont az események áradatában” éppen az lesz és marad, amit az összehasonlító indogermán nyelvészet s vele szoros kapcsolatban az indogermán régiségtan az ősendogermánok nyelvéről és műveltségéről megállapított. Mindebben lehetnek ugyan hézagok, de végülis egyetlen más tudomány sem ad ilyen sok s ilyen biztos felvilágosítást az ősendogermánságról. E mellett különösen figyelemreméltó, hogy a műveltségnek a nyelv által rekonstruálható képében a műveltség fővonásait — tehát a társadalmi és szellemi-vallási tényezőket is — megtaláljuk. Ezáltal itt olyan teljességet érünk el, amilyen pl. az ősrégészetben, mely a földben lévő műveltségi maradványokból indul ki, sohasem lehetséges, hogy a fiziologiai és testi adottságokra támaszkodó anthropológiáról ne is beszéljünk.

Az a munka, amit az indogermán nyelvészek évtizedek hosszú során át végeztek, úgyszólván felbecsülhetetlen, s valóban a kijáró tiszteletet nem tagadhatjuk meg tőlük. Azok is, akik más tudományág felől közelítenek az indogermán-kérdéshez, mind ebből a nagy szellemi örökségből merítenek s így szintén hálára vannak kötelezve az indogermán nyelvészek iránt. Más kérdés, hogy az indogermán nyelvészetnek most milyen irányban kell tovább munkálkodnia, hiszen még korántsem érkezett el a pihenés ideje. Mint ethnologus most csupán azoknak a munkáját szeretném kiemelni, akik az indogermánságnak a többi nyelvekkel ill. nyelvcsaládokkal való kapcsolatát igyekeznek tisztázni minden erővel. Hiszen az ablak kitárása itt sem csupán a távoli kilátást nyitja meg, hanem a szobánkban lévő dolgokra is új fényt bocsát.

Az utóbbi időben többen hangoztatják, hogy az indogermán ősnnyelvről és az indogermán ősnépről vallott hagyományos felfogásunkat revízió alá kell vennünk. Sőt tekintve, hogy a nép életében minden, így a nyelv és a műveltség is átadható és átvehető, az ilyen kifejezéseket, mint ősnyelv és ősnép, egyáltalán el kellene ejtenünk. Én, részemről ehhez a szélsőséges állásponthoz nem tudok csatlakozni.² Igaz ugyan, hogy a mi esetünkben — s ez természetesen ugyanígy lehet más esetekben is — maga az ősnyelv, az ősnép és az ősműveltség is keveredés eredménye s esetleg többféle értelemben is. De ez az ősnyelv, ősnép és ősműveltség egyszer konkrét formában egy meghatározott helyen, egy meghatározott időpontban mégiscsak létezett. Azt hiszem, az általános emberi tapasztalat és megfigyelés arra készlet bennünket, hogy az ősnyelv és az ősnép fogalmát a már említett s mondhatnám rugalmasabb értelemben mégis tartsuk meg. Ha nem így teszünk, vagy nem vagyunk képesek többé arra, hogy így tegyünk, akkor véleményem szerint nemcsak a mi tudományunk jól megépített épülete fog beomlani, hanem követni fogja ebben sok más tudomány is.

Hogy az ősendogermánok műveltségéről a nyelvi kutatás alapján nyert kép részleteiben több-kevesebb biztonsággal mint rajzolható meg,

² Úgy vélem, hogy e pontban N. S. Trubetzkoi a kétségeivel túl messzire megy. (Gedanken über das Indogermanenproblem. Acta Linguistica, I. rész 2. köt. Koppenhág, 1939. 81—89. l.)

azzal ehelyütt részletesen nem foglalkozom. Alapja és feltétele ennek a képnek a sok és biztos indogermán etimológia, a szavaknak u. i. tárgyak, tehát műveltségi javak felelnek meg. Továbbá tekintetbe jönnek azok a műveltségi javak, amelyek az egyes indogermán népeknek oly közös és jellemző birtokai, hogy feltehetőleg már az ősendogermán műveltségben is megvoltak. Talán elég lesz ehelyütt, ha csupán egyetlen példával mutatom be,³ hogy ez az ősendogermán műveltség, már amennyire biztosan megrajzolható, milyen értékes útmutatást és üdvös korrekciót nyújthat az indogermánság egyéb irányú kutatásaiban is. Közismert, hogy az elmúlt 10—15 év alatt az őstörténészek között úgyszólván általános volt az a nézet, hogy különösen Középnémetországban elterjedt zsinégdiszes kerámia s a vele előforduló többsíkú balta egy indogermán jellegű nép műveltségi javai közé tartoznak. Újabbban ez a nézet megváltozott. A nyelvészet által felvázolt ősendogermán műveltségben u. i. ennek több minden ellene mond. Így (az eddigi ásatások alapján) nem ismerik a zsinégdiszes kerámia műveltségi körében a szekeret, sem pedig az árpát, pedig a nyelvészetileg feltárt ősendogermánságra mindakettő jellemző. Ha továbbá az őstörténet a zsinégdiszes kerámia hordozóiban tipikus lovas népet lát, akkor ezt a népet megint csak nem lehet azonosítani az ősendogermánsággal. Mert az ősendogermánság ismerte ugyan a lovat, a nyelvi adatok azonban mégis a lovaglás általánosabban elterjedt gyakorlata ellen szólnak.⁴ Újabb leletek természetesen módosíthatják a zsinégdiszes kerámia műveltségéről alkotott képet, s akkor ismét újabb magyarázat lehetősége vagy szüksége merülhet fel.

Mivel tehát az indogermán nyelvészet és a vele kapcsolatos indogermán régiségtan olyan forrásanyaggal dolgoznak, amely mindezentül és kétségbevonhatatlanul indogermán, azért e tudományok elsőbbsége az egyetemes indogermán kutatás szempontjából nyilvánvaló és nem vitatható. A többi, hasonlóképpen az indogermán-kérdéssel foglalkozó tudomány esetében más a helyzet, ezek mindegyike (őstörténet, néprajz, anthropologia) csupán esetlegesen vagy csak mellékesen foglalkozik az indogermán-problémával. Lássuk tehát közelebbről e tudományokat is.

* * *

Az őstörténet (ősrégészet) a régebbi kultúráknak a földben rejtőző és napfényre hozott maradványaira épít. Ilyen maradványok az ú. n. anyagi műveltség tartósabb tárgyai (szerszámok, fegyverek) továbbá a gazdasági élet más egyéb java. Mindehhez társulnak a művészet és a vallás használati tárgyai, már amennyire tartós anyagi formájuk van. Nem maradtak meg azonban a társadalmi élet és az egész szellemi élet megnyilatkozásai. Hogy az egyes leletek vagy ezek csoportjai a műveltségnek milyen összefüggésébe tartoznak, az ősrégész pillanatnyilag nem is tudhatja. A leletek némák s csak a történet bevonásával (s ebbe nem utolsó sorban az élő néprajz is beletartozik) szólaltathatók meg.

³ Ebben s a további részletekben A. Nehring egyik, mindezeideig nyomtatásban még meg nem jelent, de számomra lekötelező módon hozzáférhetővé tett részletes tanulmányát követem.

⁴ V. ö.: W. Koppers: *Urtürkentum* ... 512. l. — Továbbá: J. Wiesner: *Fahren und Reiten in Alteuropa und im alten Orient*. Leipzig, 1939. — J. Wiesner: *Fahrende und reitende Götter*. Archiv für Religionswissenschaft. XXXVII, 1941. 36—46. l.

Hogy vajjon az adott esetben indogermán vagy éppen ősendogermán emlékekkel állunk-e szemben, azt csak úgy tudjuk eldönteni, ha segítségül hívjuk az indogermánságnak az indogermanisztika által rekonstruált műveltségi képét. Nem az az ősrégészet feladata tehát, amint azt különben A. Nehring is helyesen és nyomatékkal hangsúlyozza, hogy önként állapítson meg valamilyen ősendogermán kultúrát, hanem az, hogy a leletek alapján az indogermanisztika állításaival kapcsolatban állást foglaljon. Más szóval, ha a rendelkezésére álló kutatási eszközökkel sikerül kiderítenie bizonyos összefüggésegységeket, keresnie kell, hogy azokból melyik felel meg leginkább az indogermanisztika által felvázolt műveltségi képnek, vagy melyik hozható azzal történeti kapcsolatba.

Ez a módszertanilag helyes és elméletileg szükségszerű eljárás. A múlt idők tudományos gyakorlatában azonban egyes őstörténészek egyáltalában nem vagy csak alig tartották magukat ezekhez a véleményem szerint tulajdonképpen magától értetődő módszertani elvekhez. Így azután megtörténhetett pl. az, hogy némelyek az indogermánok háziállatának nem a lovat, hanem a disznót tekintették, annyira elfelejtették illetve mellőzték az indogermanisztika tanulságait. Sokan nem látták, vagy csak alig látták meg a veszélyt, amelybe a külső szempontok alkalmazása az ősrégészetet és az embertant belesodorta. E törekvések hatása alatt próbálta azután néhány szakember, — véleményem szerint elsielve — a nordikus műveltséget (amely egyébként önmagában sem egységes) egyszerűen az indogermán kultúrával azonosítani. S ennek alapján azután kizárólagos érvényre jutott szemükben az északeurópai őshaza elmélete. Már a fentebb említettek során láthatuk, hogy micsoda nehézségek vannak még ma is a zsinagdiszes kerámia és az ősendogermán műveltség azonosítása körül. Ugyanúgy bebizonyíthatnók, hogy mily kevésbé kielégítőek azok a kísérletek, amelyek az ősendogermán műveltséget a szallagdíszes kerámia⁵ vagy a fésűs kerámia hordozóival⁶ próbálják egyeztetni. Ezek a kísérletek valóban csak kísérletek még, amelyek a régiekkel szemben talán jobb és biztatóbb úton járnak, de a végleges megoldás igényeivel még mindig nem léphetnek fel. Így tehát az ősrégészet segítségével az őshaza helyét sem állapíthatjuk ma még meg.

Természetesen elismerem, hogy ha egyszer majd egyértelműen felderítik azt az őstörténeti réteget, amely az indogermanisztika véleménye szerint is ősendogermánnak tekinthető, akkor az az indogermánkérdés megoldása szempontjából igen jelentős és nagy horderejű lesz. Akkor azután az őstörténeti leletek világánál egyes tárgyakat közelebbről is meghatározhatunk majd, főleg olyan tárgyakat, amelyeknek egyelőre még csak a nevüket ismerjük, de formájukat és használatukat pontosabban még nem lehetett kideríteni. Ezek alapján azután nemcsak az őshaza helyét lehet majd pontosabban megállapítani, hanem az ősendogermán műveltséget időbelileg is biztosabban lehet rögzíteni.

⁵ V. ö.: A. Nehring: Wiener Beiträge zur Kulturgeschichte und Linguistik, IV. 1936. 226. l. — E. Engel is azt mondja, hogy csak merő képzelődés az ősendogermánságot a dunavidéki szallagdíszes kerámia hordozóival összeköttetésbe hozni. (Mannus, XXIX. 1937. 286. l.) Nehring tehát nem áll véleményével egyedül.

⁶ V. ö. R. Pittioni: Die Uraltertumskunde zur Frage der indogermanischen Urheimat. Wiener Beiträge zur Kulturgeschichte und Linguistik, IV. 1936. 531—547. l.

Végül pedig az őstörténet minden eddigi és ezutáni eredménye az egész indogermán-probléma tisztázásához közvetve vagy közvetlenül hozzá fog járulni, a felől nem kételkedünk. Így az őstörténeti munkálatoknak — nem utolsó sorban éppen az indogermán kutatás szempontjából — csak a legszebb fejlődést kívánhatjuk.

* * *

Lássuk most az „indogermán-kutatás és az anthropologia“ kérdését. Miként az őstörténet, úgy az anthropologia sem foglalkozik elsődlegesen az indogermán-problémával. Az embertan tudvalévőleg az ember fiziológiai és testi adottságait tanulmányozza. Kiindulhat élő és holt (tehát ásatag csontváz állapotában hozzáférhető) emberek vizsgálatából. Ez utóbbi esetben van szó a történeti anthropológiáról vagy paleoanthropológiáról. Kétségtelen, hogy egyszer még ez a történeti embertan is fontos adatokat szolgáltathat az indogermán-kérdéshez, akkor t. i., ha az őstörténet az indogermán műveltség-réteget meglehetősen egyértelműséggel (s itt emlékeztetek a már elmondottakra) meg fogja állapítani. Így azután az e rétegben talált csontváz, de különösen a koponyamaradványokról az egykor élők faji ismertetőjegyeit legalább részben leolvashatjuk, s ily módon az indogermánság ősi fajtáját, esetleg fajtáit megállapíthatjuk. Látjuk tehát, hogy az anthropologia, amidőn az ősendogermánság faji jellegét akarja tisztázni, nem egy, hanem két más tudományt kénytelen segítségül hívni, egyrészt az indogermanisztikát, másrészt pedig az őstörténetet. Tehát az anthropologia ebben az esetben — s természetesen egyéb esetekben is — két más feltétel teljesüléséhez kell hogy igazodjék.

Amilyen világos ez logikailag, annyira feltűnő bizonyos embertani szakkörök tudományos magatartása. E körök úgy tesznek, mintha az indogermán kutatás célja és lényege a faji jelleg megállapítása lenne s mintha ezáltal az eddig megoldatlan többi probléma nyitját is megtalálták volna. Ám a józan, komoly tudomány tiszta látása nem homályosulhat el. Már előbb jeleztem a történeti anthropologia egyedül járható útját, ha az ősendogermánság faji sajátosságainak meghatározásához el akar jutni. Mivel az őstörténet az ehhez szükséges feltételeket még nem tudta megadni, ezért a történeti anthropologia biztos fundamentuma is hiányzik. Ezért nem arra van szükség, hogy, miként azt gyakran megteszik, már most egyszerűen azonosítsuk az indogermán ősnépet a nordikus rassz-szal. De éppen így nem ad lehetőséget a tudomány mai állása arra sem, hogy egyszerűen Északeurópát nyilvánítsuk a nordikus rassz őshazájának.

Foglalkozzunk e két ponttal kissé közelebbről.

Természetesen én is tudom, hogy a történetileg elérhető indogermán törzsekben a nordikus rassz-elem többé-kevésbé jelentős. Azonban a már előbb említett okok miatt ebből egyáltalában nem következik, hogy a nordikus rassz és az ősendogermánság fajilag egyszerűen azonos volt. Már azért sem, mivel éppen a legújabb kutatások szerint maga az ősendogermánság nyelvi, de még inkább műveltségi tekintetben viszonylag elég erős keveredést mutat. Ilyen keveredés esetében szükségszerűen számolnunk kell megfelelő faji keveredéssel is, legalább módszertanilag. S ezt annál inkább megtehetjük, mivel teljesen tiszta fajt, kivált ha olyan viszonylag fiatal kultúráról van szó, mint az indo-

germánység, mind a mai napig sehohsem találtak. További kérdés volna azután, hogy vajjon a nordikus rasszhoz tartozók már magával az indogermán ősnéppel vagy csak később valamilyen kisebb-nagyobb indogermán népcsoporttal jutottak kapcsolatba.

Azokat az ismert kísérleteket, amelyek a nordikus rassz és az ősiindogermánység között valami közelebbi kapcsolatot akarnak megállapítani, részben már alá is vetették a megfelelő kritikának. Helyesen mutattak rá arra, hogy sok kiváló kutató nézete szerint Ázsiában nagyszámú nordikus-típusú ember él, s ezeknek semmi közük az indogermániséghez. S ha az antik görögök szőke és kékszemű hőseiben valami visszaemlékezést vélnénk látni egy régebbi, nordikus jellegű ideálra, akkor — miként *Nehring* is hangsúlyozza — figyelembe kell vennünk, hogy az ilyen esetben használatos *ξανθός* szó, bár első értelemben szőkét jelöl ugyan, nem annyira a haj szőkeségét, mint inkább a haj aranyló fényét érzékelteti. Aki csak kissé is jártas a mithologiai és vallástörténeti kérdésekben, az tudja, hogy itt elsősorban bizonyos aranylóan csillogó égitest (a hold) s nem valami szőkehajú ősiindogermán rejtezik a kifejezés mögött.

Úgy vélem, e csekélységgel is sikerült bemutatnom (a példákat természetesen szaporíthatnók), hogy az ősiindogermániség és a nordikus faj azonosításának is meg vannak a maga nehézségei. Hasonlóképpen elhamarkodottnak kell mondanom azt a tételt, amely már most Észak-európát tartja az északi faj őshazájának. Emlékeztetek itt azokra a nordikus típusú emberekre, akik Ázsiában élnek s akiknek legalább egy része a szakemberek véleménye szerint semmiféle kapcsolatba nem hozható az indogermániséggel. Másrészt egy olyan ismert s elismert anthropologus, mint *Eickstedt*,⁷ nemcsak a teuto-nordikus (tehát a szőkebb értelemben vett nordikus), hanem a dalonordikus (vagy fáli) fajt is távolkeletről, északnyugati Szibériából származtatja. *Eickstedt* véleménye itt annál inkább figyelemreméltó és megszívlelendő, mivel ő más, csupán faj-elmélettel foglalkozó tudóssal szemben a nyelvi és művelődéstörténeti körülményeket is állandóan tekintetbe veszi. *Eickstedt* neve mellett megemlíthetem *Koppers* holland anthropologus tanulmányát⁸ is, amely szerint éppen Kelet satem-indogermánjai a dolichocephalok s Európa kentum-indogermánjai a mesocephalok. A jövő mutatja majd meg, hogy e tétel mennyire állja meg a helyét a tudományos kritikával szemben. Azonban mindebből még a laikus számára is eléggé világos, hogy a nordikus rassz északeurópai őshazája távol van attól, hogy a tudomány biztos tényeként tekintsük.

Mielőtt az „indogermán-probléma és az anthropologia“ tárgyalását befejeznék, meg kell még néhány szóval emlékeznem arról a *faj-elméleti* irányról, amely tulajdonképpen nem a szaktudósoktól ered s nem is azok a főképviselelői ma sem. Ez a faj-elméleti irány csak a faj-kutatást — már ahogy ő értelmezi — tekinti tudománynak, s amit ezen az alapon kíván és követel az nem más, mint a szellemi tudományok (s ezzel

⁷ Rassenkunde und Rassengeschichte der Menschheit. Stuttgart, 1934. — Lásd e munka ismertetését *Koppers* tollából az *Anthropos* XXIX. évfolyamában, 1934. 539—543. l. *Eickstedt* munkája bővített és javított kiadásban rövidesen megjelenik.

⁸ An introduction to the anthropology of the near east in ancient and recent times. Amsterdam, 1934.

együtt a történeti tudományok) ilyen értelmű átállítása. A harc annál is inkább fellángolt e kérdésben, mivel időközben ezek az elvek bizonyos értelemben világnézetté lettek. Hogy mit szól a józan tudományos gondolkodás ezekhez a próbálkozásokhoz s a „homo nordicus és az indogermán-kérdés” problémájához, lényegében már elmondottuk, ami pedig még hiányzik, az ezután következik. Ezzel kapcsolatban azonban érdemes megemlékeznünk arról, hogy a tudományos gondolkodás történetében kb. 40–60 évvel ezelőtt a szellemi tudományok (s közöttük különösképpen a történeti tudományok) hasonló rohamot állottak ki. A támadás akkor a naturalizmus és a materializmus irányából jött, amelyek a szellemi világ önállóságát akarták megingatni vagy megsemmisíteni. Hogy a materializmus fája nem nőtt az égig, az nem utolsó sorban annak az erélyes ellenhatásnak köszönhető, amely a történeti szaktudomány egyik zárt és egészséges csoportjától indult ki.⁹

A jelenkor egyoldalú faji-ideológiájának uralmi igénye és támadó szelleme tökéletesen megfelel annak a fenyegetésnek, amely akkor a materializmus felől érte a szellemet és a szellemi tudományokat. Akárhogy csűrjük és csavarjuk u. i. ezt az elméletet, a vér materializmusán, legjobb esetben a biologizmuson nem jutunk túl. Ma is arra van szükség, hogy ezzel szemben a szellem és a szellemi tudományok önállóságát hangsúlyozzuk, s nem kétséges, hogy itt a történettudományra egészséges módszerei és hagyományai révén döntő fontosságú szerep vár. De időközben kialakult a történeti néprajz tudománya is, s e tudomány is kész és felvértezett arra, hogy a vitába beleszóljon. S ez annál inkább jelentős, mert az előbbi fajelméleti túlzások, legalább is részben egy szomszédos területen nőttek fel s másrészt bennük végül is olyan elavult evolutionista-liberális nézetek élnek tovább, amelyeket a néprajz az eltelt évtizedekben szerencsésen leküzdött. Így azután a történeti néprajz is leróhatja régi hála-adósságát a történeti szaktudomány s általában a szellemi tudományok iránt, mert éppen a szaktörténezből ethnologussá lett Graebner volt az, aki lehetővé tette a materializmustól, az evolutionizmustól való elfordulást, s így a néprajzot módszertanilag jól megalapozott történeti, tehát szellemi tudománnyá tette.¹⁰

Félreértés elkerülése végett megjegyzem, hogy a fenti megállapítások természetesen magát a faj-kutatást vagy az embertant nem érintik. Ez annyira magától értetődő, hogy felesleges rá több szót vesztegetnem. Sőt bizonyos fokig jogos az a remény, hogy az egyoldalú és túlzásba vitt fajimádatnak is meglehet a maga jó gyümölcse. Ugyanis rászoktak arra, hogy a faji tényezőknél, amelyek valóban megvannak és éppen nem jelentéktelenek, ezentúl a kellő figyelmet szenteljük. Ugyanígy megvolt a maga jó eredménye a néhány évtizede egyoldalúan erőszakolt történeti materializmusnak is. Hiszen e törekvés és mozgalom nyomán az emberiség történetében az anyagi-gazdasági tényezőket, amelyek épp olyan valóságosak és épp úgy szerepet játszanak, mint a faji tényezők, azóta nagyobb figyelembe részesítjük, szemben a régi

⁹ V. ö.: W. Koppers: Die ethnologische Wirtschaftsforschung. *Anthropos*, X—XI., 1915—16. 971. l.

¹⁰ V. ö.: W. Schmidt: Handbuch der kulturhistorischen Methode der Ethnologie. (Mit Beiträgen von W. Koppers.) Münster i. W., 1937.

módszerrel, amely bizony nem mindig felelt meg a teljes tudományos megismerés eszményének.

* * *

Menjünk azonban tovább, s vegyük szemügyre az ethnologia vagy néprajz és az indogermán kutatás kapcsolatát. Miként az őstörténet és az embertan, úgy a néprajz sem foglalkozik elsődlegesen az indogermán-kérdéssel. A néprajzi tudománynak sokkal inkább az az első feladata, hogy a még írás nélküli emberiség történeti létét és kialakulását kutassa, s itt elsősorban az úgynevezett természeti népek szolgáltatják a kiinduló pontot. E népek műveltségébe azonban a nyelv is beletartozik s ezért tágabb értelemben az ethnologiai kutatás tárgya az írás nélküli illetve természeti népek nyelve és műveltsége. Amidőn ehelyütt néprajzról beszélek, akkor a történeti néprajzot értem alatta, vagyis azt a néprajzi irányt, amely főleg *Graebner* nyomán valamivel több mint három évtizede azon fáradozik, hogy a maga területén, már amennyire ez az adott körülmények között, az írásbeli adatok híján fennmaradt anyag alapján lehetséges, szigorúan történeti elvek szerint járjon el. A dolog természetéből következik, hogy a történeti néprajzban a műveltségi kapcsolatok és a rokonság kérdése állandóan a szőnyegen fekszik. Ha e kapcsolatokat formai és mennyiségi szempontok segítségével kutatjuk, a vizsgálat eredménye egyfelől az, hogy végül is összefüggőnek mutatkozó műveltségi egységekre találunk, másfelől ezek között tisztázzuk az időbeli és hatásviszonyokat is (természetesen csupán viszonylagos, nem pedig abszolút értelemben).

A történeti néprajz két irányban, mégpedig egyrészt módszertani, másrészt tartalmi vonatkozásban érintkezik az indogermán kutatással. A methodologiai egyezések és hasonlóságok tekintetében főleg a következőket említem meg. Miként az indogermán-kutatásban, úgy a néprajzban is a nyelvek mellett a műveltség teljes egésze a kutatás tárgya. Természetesen van fokozati különbség a kettő között, amennyiben az indogermán-kutatás, amely csak halott műveltségi elemeket tart a kezében, a műveltség teljes egészével sohasem rendelkezhetik. Emlékezzünk csak vissza a már elmondottakra. Viszont mind a két tudomány tökéletesen egyezik a módszerében azáltal, hogy írásbeli adatok, illetőleg a tárggyal egykorú források hiányában egyik is, másik is a vonatkozások kutatására van utalva. A nyelv s a többi műveltségi elemek szolgáltatják tehát a kutatási alapot. Összefügg mindezzel, hogy általában itt és ott egyaránt hiányoznak a források a politikai, vagy mondjuk az eseménytörténet számára. A kutatásnak tehát a nyelvi és műveltségi állapotból kell kiindulnia s be kell érnie azzal, ha sikerül a dolgok viszonylagos időbeli sorrendjét és fejlődésbeli egymásutánját megállapítani. Számos körülmény szól tehát a mellett, hogy a néprajzi tudomány az indogermán nyelvészethez és régiségtanhoz hasonlóan a művelődéstörténet (nem pedig a politikai történet) világába tartozik.

A módszertani szempontnál sokkal jelentősebb az indogermán-kutatás és a néprajz tartalmi kapcsolata. Már azáltal, hogy az ősendogermánság kapcsán olyan korba jutunk el, amelyben az írás s így az írásbeli adatok még hiányoznak, teljesen indokolt az ethnologia érdeklődése az indogermanisztika iránt. S mi ethnologusok szívesen és hálával használjuk fel az indogermán nyelvészet és régészet önálló eredményeit. Sokkal fontosabb azonban, hogy van-e s mi a tényleges vi-

szony az ethnologia nyelvi és műveltségi egységei és az ősendogermán-ság között. Már az indogermanista O. Schrader végzett ilyen irányú kísérletet a maga idejében s méghozzá elég jó eredménnyel. Ő ugyanis előtérbe állította a belsőázsiai nomád pásztorok és az indogermán-ság többrendbeli gazdasági, társadalmi és vallási jellegű egyezését. Később főleg a néprajzi tudomány módszerbeli fejlődése, sőt megnyilatkozása révén, de természetesen Belsőázsia viszonyainak teljesebb ismerete alapján is, Schrader korábbi kísérleteit jelentős mértékben ki lehetett mélyíteni és tökéletesíteni. Néhány idetartozó munkámmal magam is azon igyekeztem, hogy a dolgot előbbre vigyem s ebben főleg az ismert indogermanista és Schrader-tanítvány A. Nehring tanulmányai voltak számomra igen hasznosak.

Ezek s más tanulmányok alapján az ősendogermán-ság nyelvi és műveltségi arculata röviden a következő.

Nyelvi tekintetben az irányadó szakkörök az uráli (finn-ugor és szamojéd együtt) és indogermán egyezéseket emelik leginkább ki.¹¹ Sőt vannak, akik nem csupán egyszerű kölcsönzést tételeznek fel, hanem meglehetősen bizonyossággal beszélnek az ősrakonságról. Ebből pedig az következne, hogy valamikor a két nyelv hordozói földrajzi közelségben éltek. Mivel pedig az uráli népek őshazáját teljesen egybehangzóan a Volga középső folyam-vidékére helyezik, ezért az indogermánok ősi telephelyét is itt, tőlünk tehát keletre eső területen kellene keresnünk.¹² Nem térek ki azokra a törekvésekre, amelyek az indogermán és az altáji, szemita, kaukázusi, stb. elemek kapcsolatával foglalkoztak,¹³ csupán megemlítem, hogy bizonyos szemita kapcsolatokról igen komolyan tárgyaltak a szakemberek.¹⁴ Itt azonban nyilván nem valami ősrakonságról van szó, hanem újabb kölcsönzésről, amely — miként Nehring s mások vélik — nem közvetlen érintkezés útján, hanem valamilyen, ezideig közelebről meg nem határozható nép közvetítésével jött létre. Ám mindezek ellenére ez a tény is arra utal, hogy az indogermánok régebbi hazája valahol Keleten keresendő.

Ha tehát az első lépések, amelyeket az indogermán nyelvészet saját tudománykörén kívül megtett, a keleti őshazára utalnak, akkor mindez igen jól összevág azoknak a szakembereknek a felfogásával, akik az indogermán műveltség belső vizsgálata alapján ugyancsak a keleti-elméletet tartják a valószínűbbnek.¹⁵ Mindezt csupán teljesség kedvéért említem meg, hiszen e kérdés további taglalásába nem mehetünk bele. A következőkben inkább művelődéstörténeti dolgokkal szeretnénk foglalkozni.

¹¹ B. Collinder: Indouralisches Sprachgut. Die Urverwandschaft zwischen der indoeuropäischen und der uralischen (finnischugrisch-samojedischen) Sprachfamilie. Uppsala, 1934.

¹² Így vélekedik pl. H. Jensen (Hirt-Festschrift, II. rész 179. l.): „Úgy látom, mintha a kutatók javarésze ismét közeledik a nemrégiben még kigúnyolt Schradre felfogásához.”

¹³ W. Koppers: Urtürkentum . . . 515. l.

¹⁴ A. Schott: Indogermanisch-Semitisch-Sumerisch. Hirt-Festschrift, Heidelberg, 1936. II. k. 45. skk. l.

¹⁵ Így pl. Emile Benveniste: Tokharien et Indo-Européen. Hirt-Festschrift, II. k. 227—240. l. A 239. lapon a következőket mondja: „Sans excéder l'objet de cette étude, il sera permis de dire que la région définie ici a été, selon toute vraisemblance, le cadre de la communauté indo-européenne entière, car ni le nord ni le centre de l'Europe ne viennent sérieusement en question, au point de vue linguistique.” — V. ö. még V. Pisani: Les Indo-Européens. Revue de Synthèse. 1939. február. Valamint E. Benveniste: Les Indo-Européens et le peuplement de l'Europe. Ugyanott, 1939. február.

Az utóbbi időben az indogermán műveltségnek néprajzi és egyetemes történeti szempontból való felülvizsgálása révén egyre világosabban és egyértelműbben kerül az előtérbe a vonatkozások kétféle iránya. Az első irány (Schrader nézetét lényegében megerősítve) Belső-ázsia patriarchális pásztorműveltsége felé mutat, a másik irány pedig délnyugati Ázsia matriarchális-földművelő (preszemita) vidékeire. Az elsőnek említett vonatkozások egyképpen kiterjednek a műveltség mindhárom fő területére, azaz a gazdasági, társadalmi és vallási életre. Gazdaságilag a lótarthat áll a középpontban, társadalmilag jellemző a patriarchális nagycsalád, vallási szempontból pedig főleg az istenségi elképzelése említhető meg. Mindez azonban csupán néhány odavetett utalás. A valóságban a két műveltség között oly nagyszámú és oly jellegzetes egyezéseket találunk, hogy az elemek genetikusan, tehát rokonságbeli összetartozásában aligha kételkedhetünk. Természetesen az indogermán és az altáji népek műveltsége között fennálló kapcsolat cseppet sem mond ellent az indogermán és az uráli népek műveltségi kapcsolatának. Sőt ez utóbbi úgyszólván szükségszerűen várható már az indogermán és az uráli népek nyelvi egyezései alapján is. Másrészt ez utóbbi sem lehet akadály annak a megállapításában, hogy az indogermán és az altáji népeket, amennyire a kutatás mai állása alapján véleményünk formálhatunk, milyen különösen kiterjedt és jelentős vonatkozások fűzik össze. Sajnos az itt rejlő műveltségi és nyelvtörténeti problémákkal ehelyütt nem foglalkozhatom részletesebben.¹⁶

Azonban az ősendogermán műveltségében, mint már mondtam, igen sok olyan műveltségi elem van, amely egészen más jellegű s Belső-ázsia nomád pásztorműveltségével szorosabb kapcsolatba nem hozható. Mindenekelőtt tekintetbe veendő a viszonylag elég fejlett földművelés (az indogermán gazdálkodás középpontjában a szarvasmarha áll, a földművelés már fejlettebb fokot mutat és a kulturnövények közül ismeretes az árpa, a zab és a köles), vallási téren bizonyos női istenalakok s az ezzel járó (véres) kultikus szertartások felbukkanása. Az ősendogermán műveltségének ezek az eltérő és új vonásai, ha a dolgokat művelődési és vallástörténeti szempontból nézzük, elsősorban a kisázsiai-kaukázusi vidék szarvasmarhatenyésztőinek matriarchális-földművelő kulturájához kapcsolhatók. Nem kétséges, hogy itt is genetikusan kapcsolatokról van szó, mégha mindezt ehelyütt részletesebben nem is tárgyalhatom. Azonban meg kell említenem, hogy matriarchális szociológiai jelenségeknek nyoma sincsen az indogermán társadalomban, s egyedül a nomád pásztorélet társadalmi rendje az uralkodó. Ezt elsősorban azzal magyarázhatjuk, hogy az indogermán akkor került összeköttetésbe az eredetileg materiarchális-földművelő „Dél”-lel, amikor az már maga is, akár belső, akár külső okok miatt feladta a korábbi matriarchális társadalmi rendet s a patriarchális formákra tért át. Nem csoda tehát, ha az indogermán patriarchális berendezkedése így két forrásból táplálkozva minden irányban oly következetesen és erősen kiépült.¹⁷ De vessünk csak egy pillantást megint az indogermán őshaza problémájára s rögtön látni fogjuk, hogy az előbbieket ismerete alapján valamennyi őshaza-elmélet közül a keleti a legvalószínűbb. Láttuk, hogy az indogermán gyökerei egyfelől a nomád-pásztor

¹⁶ Tájékozódás végett utalok az 1. és 5. jegyzetben említett tanulmányokra.

¹⁷ Lásd W. Koppers: *Pferdeopfer* . . . 407. l.

Belsőázsia, másfelől a szarvasmarhatenyésztő délnyugati Ázsia felé vezetnek (az utóbbit tágabb értelemben véve). Így tehát az indogermánság már eredetileg szintézis eredménye, s a két komponens összenövése feltehetőleg a két műveltség határterületén, tehát valahol délnyugati Ázsia belsejében vagy északi részén, — esetleg Keleteurópaig kiterjeszkedve — ment végbe.¹⁸

Ez a megoldási kísérlet a többi feltevással szemben még többletként könyvelheti el azt a körülményt is, hogy a régebbi ellentéteken túljut, részben pedig közöttük szerencsés módon közvetít. Bár *Schrader* egyáltalában nem tagadott minden paraszti jelleget az ősendogermánság műveltségében, mégis annyira hangsúlyozta a pásztorműveltségi komponenst, hogy egyesek megfontolandónak találták, hogy őt ebbe az irányba kövessék. A másik végletbe estek viszont azok, akik minden további nélkül azonosították az ősendogermánságot és az északeurópai paraszti-műveltséget, vagyis tipikus földművelő parasztokat csináltak az ősendogermánokból. Az elfogulatlan szemlélő és kutató nyilván kényelmetlenül érezhette magát, amidőn látta, hogy, mint már fentebb említettem, ilyen premisszák után az a végső következtetés alakult ki, hogy a ló helyett a disznó lett az ősendogermánok jellegzetes háziállata. Mindkét szélsőség helytelen irányba vezet tehát. Az ősendogermánság műveltségében nomád pásztor komponens és paraszti létforma egyesült. Még inkább érthető lesz ez, ha a „mérésékelt“ keleti-elméletet — így nevezhetném — tekintjük irányadónak az őshaza kérdésében. S itt korábbi nézetemet bizonyos fókig nekem magamnak is módosítanom kellett. *Schradert* követve az ősendogermánságban egyoldalúan magam is csak a pásztorkultúra vonásait láttam, s ezért az ősendogermánság eredetét túl messze, Belsőáziába helyeztem. Miután azonban részben a magam, részben mások kutatására támaszkodva meggyőződtem, hogy az ősendogermánságban olyan jelentős földművelő elemek keveredésével is számolni kell, amelyeket nem Belső-, hanem Délnyugat-Ázsiából kell származtatnunk, magam is nyugatabbra, kb. a Káspi-tó és a Fekete-tengertől északra eső területen kerestem az indogermánok őshazáját. Végül é felfogásomat megerősítette *Nehring* elmélete, amely ugyancsak helyesen következtetve, az indogermán műveltség altáji elemeit nem közvetlen kölcsönzésnek veszi, hanem feltételezi, hogy ez valamilyen (ma még közelebbről meg nem határozható) közvetítő népcsoportnak köszönhető.¹⁹

* * *

Talán nem lesz céltalan, ha ehelyütt csupán egészen röviden szembenézünk négy ellenvetéssel. Először azoknak kell válaszolnunk, akik azt gondolják, hogy a keleti elmélet hirdetői az indogermán ősnép kialakulásának és kirajzási középpontjának meghatározásában még elég határozatlanok, s hogy ez a körülmény általában ellenük szólna. Ez a kifogás, a szakemberek becsületére legyen mondva, tulajdonképpen csak laikus körökben terjedt el. Különös felfogás a tudományról, amely hiányosságnak vagy hibának rója fel azt a tartózkodást, amelyet a kutatás jelenlegi állása ajánl vagy éppen megkövetel. Mi, a keleti elmélet

¹⁸ Érdekes, hogy bár más megfontolások alapján, de lényegében hasonló eredményre jutott *N. S. Trubetzkoi* (i. m.) és *B. Hrozný* (*Die älteste Geschichte Vorderasiens*, Prága, 1940.)

¹⁹ *Nehring, A.*: Studie . . . 218. skk. 1.

hirdetői minden további nélkül elejthetjük ezt az ellenvetést. Sőt egyáltalában nem is ellenvetést látunk ebben, hanem dicséretet és elismerést, s nyugodtan a jövőre bizzuk, hogy egykoron majd itéletet mondjanak vajjon itt valóban tudományos körültekintéssel és lelkiismeretességgel dolgoztak-e vagy sem.

A második nehézség a következő. Módszertanilag nem is egészen helytelenül azt mondhatná valaki: Feltéve, hogy a középázsiai pásztorműveltség és a „Dél” szarvasmarhát tenyésztő kulturája felé meg voltak ezek a kapcsolatok, akkor is miért ne lehetne az indogermánságé az átadó szerep, akár mindkét, akár pedig csak az egyik irányban? Feleletül utalok az ősidogermánság műveltségének nyilvánvalóan kevert jellegére. A kevertség pedig feltételezi az egyszerűbb képződményeket (a keveredés elemeit), nem pedig fordítva. Ha az ellenvetés megállná a helyét, akkor Belsőázsia pásztorműveltsége és az a bizonyos „déli” földművelő kultúra (vagy legalább is a két komplexum egyike) valamilyen szétválási folyamat következménye lenne (s ez a szétválás részben az indogermánságot is érintette volna). Ezt azonban minden cáfolja. Képzelnék csak el, hogy e feltevés elfogadása azt jelentené, hogy a neolith korban a kisázsiai mediterrán terület szarvasmarha tenyésztő műveltsége egy korábbi (s már akkor bonyolultabb) indogermán kultúra folytatása lenne. Erre azután igazán nem kell válaszolnunk. S hogy Belsőázsia nomád pásztor kulturakörét illetőleg mik a chronologiai viszonyok, azt, úgy vélem, egy másik dolgozatomban (Urtürkentum und Urindogermanentum im Lichte der historischen Völkerkunde) már eléggé megmagyaráztam. A műveltségnek nem egyes eleméről, hanem egészéről, zárt egységéről lévén szó, világosan megállapítható, hogy itt nem csupán az egyszerűbb, hanem egyúttal a régibb formákkal állunk szemben.

A harmadik ellenvetés annak a lehetőségnek a feltevéséből indul ki, hogy a nyájak mellett való élet már önmagában is szükségképpen létrehozza a pásztori társadalom formáit s emiatt nem szükséges, hogy az indogermánság társadalmi rendje az altáji népekkel genetikus összefüggésben álljon, annál kevésbbé, mivel a szemiták (s különösen Arábia beduin tevepásztorai) is lényegében hasonló társadalmi berendezettségben éltek. Ebből azután természetesen az következne, hogy az indogermánok és az altáji népek társadalmának azonossága miatt nem lehet az indogermánság eredetét valamilyen keleti őshazába helyezni.

Személy szerint nekem magamnak már régóta az a meggyőződés, hogy az indogermán és az altáji társadalmi rend közelebb áll egymáshoz, mint a szemiták társadalma akár az egyikhez, akár a másikhoz. Mindenesetre ezt részleteiben bajos lenne ma még bizonyítani. Viszont éppen e kérdéssel kapcsolatban a különösen fontos arabiai beduin törzsekkel foglalkozik tanítványom és munkatársam *Henninger J.*²⁰

A jellegzetes eltéréseket, amelyek a beduinoknál Középázsia (és Keletafrika) nomád pásztorainak társadalmával szemben mutatkoznak, a végső összefoglalás során a szerző a következőkben jellemzi. „Kisebb mértékben érvényesül az „egyeduralmi” elv (az atyai hatalom és az elsőszülöttségi jog), nincs meg a tulajdonképpeni nagycsalád, a tulajdon

²⁰ Die Familie bei den heutigen Beduinen Arabiens und seiner Randgebiete. Ein Beitrag zur Frage der ursprünglichen Familienform der Semiten. Leiden, 1943.

megoszlik, hiányzik a nemzetségi exogamia, végül pedig valamivel jobb helyzetben van az asszony, aki a házasságkötésnél szabadon választhatja meg a férjét, a házaséletben külön tulajdonnal bír, személyi jogai vannak s cselekvési szabadsága is elég nagy.²¹ Természetesen vannak a belsőázsiai nomád pásztorok társadalmi életével megegyező momentumok is. Ezekről *Henninger* a következőket mondja: „Mindemellett az asszony helyzete alárendelt, megvan a menyasszony eladása, vásárlása, a vérrokonság szerepe jelentős, érvényesül a faji tisztaságra való törekvés az egyenrangúak házasodása révén, megvan az apajogú nemzetségi szervezet, a vérbosszú, s a nagyobb társadalmi egységek szabadabb „demokratikusabb” szervezete.” Am mégis oly jelentős és lényegbeli különbségek vannak, hogy aligha lehet a szemita társadalmi rendet (amennyiben a beduinok társadalmá alapján meg lehet ítélni) a maga egészében a belsőázsiai pásztornépek (és az indogermánok!) társadalmával genetikus kapcsolatba hozni. Nem foglalkozhatok ehelyütt részletesebben azzal a kérdéssel, hogy vajjon mindezek ellenére milyen társadalmi és egyéb kölcsönhatás lehetséges. Itt csupán az a fontos, hogy a fentemlített ellenvetés a tények helyesebb ismerete mellett nem állja meg a helyét. Fennállanak a különleges összefüggések az altáji és az indogermán társadalmak között, s ez olyan tény, amely most is csakúgy, mint előbb, a keleti-elmélet mellett szól.

De ha az ősiindogermán műveltség egyik összetevője — ezt mondja a negyedik ellenvetés — a belsőázsiai pásztornépekhez, a másik pedig a szarvasmarhatenyésztő „Délre” vezet, mi akkor az, amit az indogermán-ság magáénak mondhat, amit saját magából termelt ki? Erre azt válaszolhatjuk: Először is, ha a mi elemzésünk lényegében helyes, akkor az indogermánok ez előtt a szintézis előtt még egyáltalában nem voltak indogermánok, hanem csupán ezáltal az összekapcsolódás és összeolvadás által lettek azzá. Mindenesetre ekkor is fennmarad az a második kérdés, vajjon nem lehetett-e az egyik keveredési-tényező inkább indogermán, vagy protoindogermán, mint a másik. Úgy vélem, ma még nem adhatunk egyértelmű feleletet erre a kérdésre. Ezt csak akkor fogjuk kielégítő módon megoldhatni, ha az ősiindogermán nyelv és műveltség gyökérszálaikat minden irányban a kellő mélységekig kikutattuk. Természetesen az a tény, hogy az idetartozó kutatások mai állása szerint a nyelvi kapcsolatok különösen az uráli népek, a műveltségiek pedig az altáji népek felé vezetnek, mindent összefoglalva indokoltá teszi azt a nézetet, hogy a protoindogermán-ság gyökerében mindenesetre közelebb áll Belsőázsia pásztornépeihez, mint bármi más népi vagy műveltségi képződményhez.

Ezek során hadd emlékeztessenek arra, hogy a vezető indogermánisztika hasonló módon hangoztatja az ősiindogermán nyelv keverékjellegét. Különösen kiemelik itt az indogermán és az uráli, s részben az indogermán és a szemita nyelvek egymásközötti kapcsolatát. Megemlíthetem továbbá *Uhlenbeck* véleményét, amely szerint az ősiindogermán-ságban olyan nyelvi kevertség fedezhető fel, amely végigvonul az egész kentum- és szatem-csoportosításon, s amelyben az egyik tényező az urálaltáji, a másik tényező viszont (valószínűleg!) a kaukái-

²¹ Id. m. 159. l.

zushoz áll közelebb.²² Ha más módon is, de E. Forrer szintén fel akarja bontani az indogermán nyelvet.²³ Végül pedig itt van *Brandenstein* ismert kísérlete abban az irányban, hogy egy régebbi réteget különböztessen meg az indogermán nyelvben s bár ez a kísérlet még mindenképpen tökéletesítésre szorul, mégis új utakat nyit az egész probléma megoldásához.²⁴

Hogy mennyire a további kutatástól függ még sok minden, s hogy mindez még mennyire cseppfolyós állapotban van, azt tudja minden szakember, de az én fejtegetéseimből is eléggé kitetszhetett. Azonban *mind a nyelvtudományi, mind pedig a művelődéstörténeti kutatásokból már most kiemelkedik egy igen fontos végeredmény, az, hogy az ősi indogermánságnak összetett vagy kevert jellege volt. Ez az újabb indogermán-kutatás egyik kétségtelenül legjelentősebb és legdöntőbb felfedezése.* Így igazolódik az a bevezetésben már említett lehetőség illetve feltevés, hogy az emberiség történetében viszonylag oly későn megjelenő nép, mint az ősiindogermánság esetében módszertanilag többé-kevésbé bonyolult és kevert jellegű kiindulási állapottal kell számolnunk. A csak valamennyire tájékozott művelődéstörténész csöppet sem fog ezen csodálkozni. Ellenkezőleg, ebben látja az indogermánság világtörténelmi szerepének egyik fő, sőt talán legfőbb okát. Éppen mivel az ősiindogermánság oly különféle gyökerekből táplálkozott s oly sokféle patakából dagadt egy nagy áradattá, lett az indogermán műveltség oly gazdag s lettek az indogermánok képesek azokra a különlegesen nagy és jelentős feladatokra, amelyeket az emberiség történelme során meg kellett oldaniok. Érdekes és figyelemreméltó még, hogy a pásztorműveltségi örökség nemcsak társadalmilag, hanem vallási szempontból is (égi Isten!) mennyire jelentős volt az indogermánságban. Kétségtelen, hogy éppen ez az örökség az egyes népeknek később, amidőn beléptek a világ nagy s végül keresztyén fejlődési folyamatába, nagy mértékben hasznára volt.²⁵

Röviden emlékezzünk még meg az indogermánok vallásának a kérdéséről. Már hangsúlyoztam, hogy az indogermánok és Belsőázsia nomád pásztoraik égi istenhite között milyen mély kapcsolat van. Még jobban megerősítik és elmélyítik ezt a nézetet azok a fontos vallástörténeti vizsgálatok, amelyeket W. Schmidt az ázsiai és az amerikai sarki népek isten-elképzeléseire vonatkozólag végzett s amelyeket „Der Ursprung der Gottesidee“ c. nagy munkájának ötödik és hatodik kötetében adott közre. Az említett népek isten-eszméjét általában az jellemzi, hogy az egész mindenséghez, a kozmoszhoz kapcsolódik s legfőbb lényként jelenik meg. Ez az elképzelés általános művelődéstörténeti helyzete miatt — tekintve, hogy két földrész messze tájain található fel — ősiabbnak tekintendő, mint az ázsiai pásztornépek égi Isten el-

²² C. Uhlenbeck: Oer-Indogermanen en Oer-Indogermanen. Mededeelingen d. Kon. Akademie van Wetenschappen, Afd. Letterkunde, Deel 77., Serie A. Nr. 4. Amsterdam, 1935. C. Uhlenbeck: The Indogermanic Mother Language and Mother Tribes Complex. American Anthropologist, XXXIX. 1937. 385—393. l.

²³ Ursprung der indogermanischen Sprachen. Mannus, XXVI. 1934. 115—127. l.

²⁴ Die erste indogermanische Wanderung. Wien, 1936. — U. a.: Die Lebensformen der Indogermanen. Wiener Beiträge zur Kulturgeschichte und Linguistik, IV. 1936. 231—277. l.

²⁵ Emlékeztetek arra, hogy nem kisebb ember mint Max Müller (Anthropological Religion, London, 1892. 82. l.) a Dyaus pitar, Ζεύς πατήρ, Jupiter, Tyr, etimologikus azonosságának felfedezését a XIX. század legfontosabb felfedezésének tartotta.

képzése. Ugyanakkor azonban jól láthatók a régi sarki népeket és az ázsiai pásztornépeket összekötő vonalak is. Mindebből azután láthatjuk és megérthetjük, hogy egyrészt ezek az összekötő vonalak, hogy vezetnek el egészen az indogermánságig, másrészt, hogy az ide tartozó indogermán leletek bizonyos mértékben a fejlődés harmadik fokán állanak. Nem csoda, ha e miatt az indogermánságnál, az egyes indogermán népeknél a régi, égi Isten fogalma olyan töredékesen található meg s gyakran csupán nehezen fogható meg.²⁶ De ettől eltekintve még nordikus kapcsolatokat is találhatunk, csakhogy ezek, mint látható, lényegesen mások, mint amelyekről ma többnyire szó esik. Kétségtelenül volt és van a fenti értelemben nordikus szellemiség s az indogermánság nem kis mértékben adósa ennek. S ennek a szellemiségnek tudományos, közelebről művelődés- és vallástörténeti szempontból véleményem szerint sokkal több alapja van, mint annak, amelyet nagyrészt testi és faji adottságokból származtatnak. Fontosabb és lényegesebb, ha az indogermán kutatás a jövőben inkább ezeket a szellemi gyökereket kutatja. Ehhez pedig mindenekelőtt a néprajzon és a néprajzi vallástudományon keresztül vezet az út.

* * *

Ha az ősiindogermánság — vagy akár más kisebb vagy nagyobb népiség — megteremtőit és hordozóit nézzük, azt látjuk, hogy jellegükben is, régiebb és újabb alkotásaikban is mindig van valami sajátos: ezt tisztelik az utódok és erre építenek. Vizsgálódásaink során azonban az is kitűnt, hogy kezdettől fogva korlátjaik vannak, kiegészítést igényelnek s hogy ezt a többi, — azt szeretném mondani — szomszédos népeknél találják meg. Véleményem szerint ebben valami tiszta, igazán emberi vonás nyilvánul meg. A világ, az emberiség története tulajdonképpen olyan, mint valami színjáték, mint egy „óriási világszínház”. Senkisem játszhat egyedül! A szerepeket kiosztják s e nagy szereposztás valóban olyan, mintha egy felsőbb hatalom keze igazgatna benne mindent. Az egész szempontjából egyik szerep sem fontosabb a másikkal, s a jó színjáték sikeréhez az a fontos, hogy a szereplők ne egymás ellen, hanem egymással egyetértve játszanak. — Ha ezt a tanítást az egész világ és az egész emberiség történetére alkalmazzuk, s annak folyásából igyekezzük levezetni, akkor a történelem és a történettudomány valóban azzá válik, aminek a régiek is tartották: az élet tanítómesterévé, tehát a jelen tanítómesterévé is. Így lesz a történelem olyan tudomány, amely nem elválasztja, hanem kibékíti, egyesíti a népeket.

Posieux-Froideville,
Fribourg kanton, Svájc.

Koppers Wilhelm.

Eurasiatische Kulturbeziehungen. Gedanken eines Ethnologen zur Indogermanenfrage.

Um die Lösung der Indogermanenfrage bemühten und bemühen sich vornehmlich folgende vier bzw. fünf Wissenschaften: die indogermanische Sprachwissenschaft, die indogermánische Altertumskunde oder Kulturgeschichte, die Prähistorie oder Archäologie, die Ethnologie oder Völkerkunde, die Anthropologie oder Rassenforschung. Der Primat gebührt nach wie vor der indogermanischen Sprachwissenschaft und Alter-

²⁶ E kérdéssel különben másutt is foglalkoztam. V. ö.: Bhagwān, the Supreme Deity of the Bhils. A contribution to the History of Indians and Indo-European Religions. *Anthropos*, XXXV—XXXVI. 1940—41. 264—325. 1.

tumskunde. Sie berühren direkt das Sprach- und Kulturbild der Urindogermanen, während alle anderen Wissenschaften zunächst nur mehr zufällig, also indirekt, an das Problem herankommen können. Es ist daher nicht richtig, wenn in neuerer Zeit sich hier einseitig die Wissenschaften der Prähistorie und der Anthropologie in den Vordergrund zu drängen versuchten. Selbstverständlich ist aber auch ihre Hilfe, gestetet am rechten Ort und in der rechten Weise, willkommen.

Das Indogermanentum ist gegen Ende des Neolithikums (der Jungsteinzeit) irgendwo im eurasiatischen Raum in Dasein und Wirksamkeit getreten. Die Zeit also, in der das geschehen, ist menschheitsgeschichtlich gesprochen eine verhältnismässig späte. Um so mehr ist daher vom grundsätzlich-methodischen Standpunkte aus mit allerlei Verbindungen des Indogermanentums mit anderen Sprach-, Völker- und Kulturkomplexen zu rechnen. Angesichts dessen habe ich im Verlaufe der letzten fünfzehn Jahre wiederholt in meinen verschiedenen Arbeiten zur Indogermanenfrage die Notwendigkeit der *universalgeschichtlichen* Orientierung unterstrichen.

Als Ethnologe kann ich besonders jenen Indogermanisten beipflichten, die mit aller Energie versuchen, das Indogermanische in seinem Verhältnis zu anderen Sprachen bzw Sprachfamilien klarzustellen. In dieser Hinsicht werden heute in den massgebenden Fachkreisen die Gemeinsamkeiten zwischen dem Uralischen (das bekanntlich das Finnisch-Ugrische und Samojedische umfasst) und dem Indogermanischen am positivsten gewertet. Ähnlich ernst werden auch bestimmte Beziehungen des Indogermanischen zum Semitischen genommen. Es ist klar, dass Beziehungen solcher Art mehr für die Ostthese als etwa für die Nordthese in der Indogermanenfrage sprechen.

Eine im Lichte *ethnologisch-universalgeschichtlicher* Forschung stehende Überprüfung des Kulturbildes des Indogermanentums hat im Verlaufe der letzten Jahre eine doppelte Beziehungsrichtung stets mehr und besser hervortreten lassen. Davon führt die eine (insofern also O. Schrader im wesentlichen bestätigend) in das patriarchale hirtenkulturliche Innerasien, die andere in die von Haus aus agrarisch-mutterrechtliche (vorsemitische!) Region des südwestlichen Asiens hinein. Die erstgenannten Beziehungen erstrecken sich in wesentlich gleicher Weise auf die drei Hauptgebiete des Kulturlebens, nämlich auf Wirtschaft, Soziologie und Religion. Wirtschaftlich steht das Pferd mit seinem Drum und Dran im Mittelpunkt, soziologisch ist die betont vaterrechtliche Grossfamilie charakteristisch, religiös ist die Himmelsgottvorstellung besonders bemerkenswert. Zu dem von Haus aus agrarisch-mutterrechtlichen Hornviehzüchtertum des kleinasiatisch-kaukasischen Gebietes weisen folgende Elemente: Die auch im Urindogermanentum gegebene, etwas gehobenere Stufe des Ackerbaues (im Zentrum des Wirtschaftsbetriebes steht das Rind, an Kulturpflanzen verfügt man über Gerste, Weizen und Hirse). In religiöser Hinsicht deuten weibliche Gottgestalten sich an, womit entsprechende (z. T. blutige) Kulte einhergehen.

So führt die eine Hauptwurzel des Indogermanentums letzten Endes in das hirtenkulturliche Innerasien (Altaiertum, und teilweise auch Uraliertum) zurück, die andere aber zu dem hornviehzüchterischen Südwestasien (dieses im weiteren Sinne verstanden) hin. Es stellt also der Stamm des ursprünglichen Indogermanentums bereits eine aus zwei Hauptwurzeln herrührende Synthese dar, ja er setzt ein Zusammenwachsen der Komponenten im geographischen Schnittpunkt der beiden genannten grossen Linien, also irgendwo im Innern oder im Norden des südwestlichen Asiens, gegebenenfalls bis in die Regionen des östlichen Europas hinein, voraus.

Vieles ist in Bezug auf die Erforschung des Indogermanenproblems noch im Flusse. Aber zu einem besonders wichtigen Endergebnis drängt deutlicherweise jetzt schon sowohl die sprachwissenschaftliche als auch die kulturgeschichtliche Forschung: Es ist das der komplexe oder der Mischcharakter des ursprünglichen Indogermanentums. Wir haben in dieser Erkenntnis ohne Frage eine der bedeutendsten und entscheidendsten der neueren Indogermanenforschung zu sehen.

So bestätigt sich die eingangs ausgesprochene Möglichkeit bzw. Vermutung, dass angesichts einer menschheitsgeschichtlich verhältnismässig so späten Erscheinung, wie der urindogermanischen, methodisch mit einem mehr oder minder komplizierten und gemischten Ausgangsbilde gerechnet werden müsste. Der irgendwie erfahrene Kulturhistoriker wundert sich darüber nicht. Im Gegenteil, er sieht gerade darin die Hauptwurzel oder doch eine der Hauptwurzeln für das weltgeschichtliche Wirken des Indogermanentums. Dass dabei dem hirtenkulturellen Erbe im Indogermanentum eine besondere Bedeutung zukommt, ist evident. Neben der patriarchalen Soziologie ist hier in religiöser Hinsicht an den verhältnismässig starken Himmelsgottglauben zu erinnern. Kein Zweifel, dass gerade das letzterwähnte Erbe später den Einzelvölkern, zur Zeit ihres Eintrittes in die grosse und schliesslich christliche Weltentwicklung, noch sehr zu Gute gekommen ist.

A SOK NAP.

A nyári meleg idő beköszöntése után, a mi Alföldünket jellemző aszályos időjárás alkalmával, amikor a föld a hosszú szárazságtól és az állandó nagy melegtől meghasadozik, a fű az árokparton, a réten, legelőn kiég s „nincs egy árva fűszál a torsi közt kelőben” s „nincs tenyérnyi zöld hely nagy határ mezőben”, „felül Lackó” minden élő nyakára”; embernek, állatnak szinte kibírhatatlan, pusztító a hőség. Fülektől kezdve Nógrád-, Gömör-, Heves-, Borsod-, Hajdú-, Szabolcs- és Szatmár-megyékben a kint dolgozó arató vagy „takaró” ember így szokta jellemezni az időjárást: „Süt a nap tizedmagával”. Máskor, ha nem ilyen perzselő, tikkasztó a meleg, az előbbtől úgy különböztetik meg: Süt a nap *másod* vagy *harmadmagával*.¹ Füleken a nagy forróságot így jellemzik: „Sokan vannak az égen” vagy „sokan jöttek ma az égre.” A felhőtlen égről szüntelenül áramló s minden életet pusztító hőség hatása alatt tehát olyan képzetek ébrednek, mintha nem egy, hanem több nap sütné az égen, melyek forróságukkal megbénítanak s kiölnék minden életet. Jól ismerheti ezt a nyomasztó érzést mindenki, aki az Alföld nyári életéről nemcsak a könyvekből, leírásokból olvasott, hanem azt a *néppel együtt*, kint az Isten szabad ege alatt élte át. Erről az időjárásról másféleképpen is nyilatkoznak a mezőn dolgozó magyarok. Keresztespüspökin, Tiszacsegén² és Mezőtárkányban szintén mithologiai ízű szóvalással iparkodnak magyarázni a nagy meleget. „*Hét ágra* vagy *hét ágról* süt a nap”. Keresztespüspökin még azzal is magyarázzák a kegyetlen időjárást, hogy: „Babot főz Szent Péter, azért van ilyen meleg.” Ehhez tudni kell, hogy a babot hosszan és jó tűznél kell főzni, hogy jó puhára főjjen. Tiszacsegén ilyenkor szeméretik Szent Péternek, hogy „Most bikkfával fűt, nem úgy mint télén, amikor csak nyers fűclával tüzel”. Torontálcsókán is azt tartják a nagy hőségben, hogy „Nemhiába nagy tél vót, Szent Péter sok fát vágatott, ugyancsak rakat is a tűzre!”³ Az ilyen megjegyzéseket a jó öreg Szent Péternek még Dázsonypusztáról is (Drávaszabolcs) el kell szenvednie, amikor az elviselhetetlen nyári melegben azt mondják: „De jól befűtött Szent Péter!” Az utóbbi népi időjárásmagyarázatokban ugyanaz a Szent Péter szerepel, akinek alakját a néphagyomány sok termékében humorral vegyes tisztelet veszi körül s akinek képzete valószínűleg hasonló tartalmú pogány vallási képzetet cserélt fel, amelynek keretében a népmesékben is szereplő „pokol kályhafűtője”-nek elsődleges alakja egy régi meleggerjesztő időjárás szellem lehetett, talán épen a

¹ Az előbbi jellemzést használják Gömör-megye alsó részén, Bátöny, Nemli, Dejtár, Bér községekben, Heves m.-ben Hasznoson, Egerben, Besenyőteleken, Dormándon, Füzesabonyban, Borsod m.-ben Mezőkövesden s majdnem minden községben. A Tiszántúl Tiszapolgár, Debrecen, Nyíregyháza, Mátészalka, Győrtelek és Bodrogsemjén vidékén. Az utóbbi megkülönböztetés Salgótarján, Szirák, Bér, Kisterenye, Pásztó, Tar és Hasznos községek lakóitól volt hallható.

² A tiszacsegei és keresztespüspöki adatokat dr. Ágoston Júlián, egri ciszt. gimn. tanár úr diákjai jegyezték fel. Fáradozásáért itt is köszönetet mondok.

³ *Kálmány*: Világunk alakulásai. 20. l.

Nap-planétaisten⁴. Most azonban a magyar népi időjárásmagyarázatnak azzal a fajtájával kívánunk foglalkozni, amelyben a világot már egyszer felégetni akaró sok nap kozmogóniai hagyománya rejtőzik.

Messze, Ázsia szívében az altáji népeket kell felkeresnünk, hogy a magyarokéval azonos képzetekkel s e képzeteket megszólaltató hagyományokkal találkozzunk.

A *burjátok* beszélnek, hogy amikor a földön nagy hőség volt, egy *Erkhe-Mergen* nevű hős az égről egy kivételével nyilával minden napot a tengerbe lőtt. *Torgut* monda szerint az ördög három napot teremtett, hogy az Isten által teremtett világot megégesse. Isten vízzel árasztotta el a világot s az ördögnek menekülnie kellett. Az égen csak egy nap maradt, Isten a többi a mélységbe taszította. Ezeket az ördög lakóhelyéül tartotta meg magának. A *gold* monda szerint az Amur völgyében régebben három nap sütött. Az emberek már majd megvakultak a világosságtól s a hőségtől majd eltikkadtak. A föld úgy átmelegedett, hogy a folyókban is forrott már a víz. Éjjel három hold jött fel. Olyan világos volt, hogy az emberek aludni nem tudtak. Jött egy hős és a felesleges napokat s holdakat lenyilazta. A föld a három nap sütésétől olyan puha lett, hogy a lábnyomok a sziklákon is láthatók maradtak. Később azonban megkeményedett. Az amúrvölgyi *tungúz* törzsek elbeszélése szerint a köszén arra az időre emlékeztet, amikor a három nap a földet megégette. A giljások is három nappal és holdról tudnak. A három naptól megégett a föld és a gőzölgő tengerbe süllyedt. Csak akkor kezdődött újra az élet, amikor egy hős a felesleges égitesteket lenyilazta.⁵ A mondát ismerik a kínaiak is. *Yau* császár idejében élt egyszer egy *Hou I* nevű fejedelem, aki nagy hős és jó lövő volt. Egyszer tíz nap jött fel az égre, amelyek úgy fényltek s oly forrón égettek, hogy az emberek nem bírták ki. A császár a hősnek parancsot adott, hogy lőjjen rájuk. A hős a tíz nap közül kilencet lelőtt.⁶ A másik kínai mese is tíz nappal tud. Az égura leánya a földre jár s titokban férjével találkozik. Visszatértében az égben fiút szül. Ezt atyja az ég megszenteltelenítésének veszi, leányát a földre száműzi s egy hegygel letakarja. A leány fia, aki nyolcféléképen tud átváltozni s más csodás tehetségei is vannak, anyjáról a hegyet leveszi. Anyja szomjas, vizet keres neki. Soká tartott, míg visszatért. Anyjának csak bőrét s csontját találja. Akkor még ugyanis — mondja a monda — tíz nap volt az égen s tűzként égettek. Az égura leánya a szülés által varázserejét elvesztette s mivel sokáig volt a hegy alatt, kiszabadulásakor a vakító nap felemésztette. Oerlang, a fia, két hegyet felragadott s a napokat üldözni kezdte. Kilencet agyonütött. A tizedik a portulaka levele alá rejtőzött, de ezt a giliszta elárulta. Oerlang ezt is el akarta pusztítani, de az égura megliltotta, mert a napra az égnek, a levegőnek s e földnek szüksége van és Oerlang-ot istenné tette. A nap előjön, Oerlang-ot biztosítja, hogy nem kell tőle félnie. A gilisztát is

⁴ A cseremiszek a nagy hőségről azt tartják, hogy a „napanya égeti a földet”. *Holmberg*: Die Religion der Tscheremissen, FFC. 61., 69 l.) A „napanya” a napisten női alakja. A napot a régi kínai népi mihológiában is nőnek képzeltek. (*Eberhard*: Typen chin. Volksmärchen. FFC. 120. 112. l.)

⁵ *Harva*: Die religiösen Vorstellungen der altajischen Völker, FFC. 125. 180—181 l.

⁶ *R. Wilhelm*: Chinesische Volksmärchen. Jena, 1927. 45—46 l. Die Mondfee.

üldözi, mert elárulta.⁷ Eberhard kivonatossan közölt kínai meséi közül több változat szintén a tíz napról szól. Ezek szerint *tíz nap egyszerre jön fel az égbe s a földet kiszárítja*. Egy hős közülük kilencet lelő s a hegy alá rejti. A megmaradt egy nap is egy növény mögé bújt s ez a naptól azóta védve van.⁸ Egy mese arról beszél, hogy egy lövész a tizenkét hold közül egyet lelő, palackba zárja s feleségének megtiltja, hogy a palackot felnyissa. Ez férje távollétében a palack tartalmát kiüssza s férjétől való félelmében a holdba fut, ahol most is van. Eberhard ennek a mesének a jegyzetében még öt változatot említ, de ezek közül négy nem a tizenkét hold, hanem a *tíz nap lelövéséről* szól, az ötödik változatban a *tíz nap lelövése* a tizenkét hold létezéséről szóló hagyományban van elmondva. A mítosz magva Eberhard szerint a Kr. e. második századig visszanyomozható, de bizonyosan sokkal régebb.⁹ Harva szerint az indusok mondái hét, a sumatraiakéi nyolc napot ismernek¹⁰, Eberhard szerint szintén tíz napról tudnak Közép- és Délkínában, sőt Északamerikában is.¹¹

A *sok nap* hagyományának egy hasonló, de csonka változatával találkozik Európában Pauli híres Schimpf und Ernst-jében¹². E szerint a Nap még egy Napot szült. Minden örült, csak a Föld nem. Ez sírt és szomorkodott. A teremtmények kérdezték a sírás okát. A Föld felelte: „Egy nap úgy éget, hogy termést hozni nem tudok. Most két nap süt majd s engem egészen eléget”. Ebből a változatból az a lényeges vonás hiányzik, miképen sikerült a katasztrófát elkerülni. Hiányzik ez a Pauli-hoz került hagyománynak Bolte I. által idézett aesopusi hagyatéku összes variánsaiban is. Az a vonás azonban, hogy a második Nap születés útján keletkezik, Pauli adalékát a hagyománynak inkább a másik, európai csoportjába utalja.

Azok a mondák, amelyek a voguloknál és osztyákoknál¹³, a kacsinc-tatároknál, tungúzoknál, az obdorszki jurák-oknál, az indiai dravidáknál¹⁴ és a zsidóknál a már megtörtént, a magyaroknál, altáji tatároknál, a kalmüköknél, a zsidóknál, irániaknál¹⁵ s másutt az *eljövendő tűzözön-ről* beszélnek, a sok nap hagyományáról mit sem tudnak.

Ez a hagyomány kétféle. Az egyik fajtája, amint láttuk, olyan mondákból áll, amelyek több, már meglévő napokról beszélnek s ezeknek a napoknak égető heve már-már tűzözönnel fenyegeti a világot, de az

⁷ U. o. 35–37. l. Yang Oerlang.

⁸ Eberhard: Typen chinesischer Volksmärchen. 112–113. l. 1. Die 10 Sonnen. FFC. 120.

⁹ U. o. 214–215. l.

¹⁰ Harva: id. m. 181. l.

¹¹ Eberhard: id. m. 112–113. l. Thompson: Motif-Index. 109. l. A 716. l. FFC. 106. Az abakáni tatárok hiedelme szerint (Radloff: Proben. II. 31. l.) Ágrá Kara országában a 9. földrétegben, a fekete országban csak fél nap világít.

¹² A Schimpf und Ernst 498. sz. (ed. Bolte) l. 287. l.

¹³ Munkácsi: Vog. népk. gy. I. k. 14., 45–48, 68–76. l. Pápai J.: Északi-osztyák nyelvt. Nyelvtud. Közl. XXXVIII. 323–329. l.

¹⁴ Radloff: Proben. II. 511–513. l. Harva: id. m. 137–138. l. Scheiber S., Izr. M. Ir. Társ. 1938. évi évkönyve 198. és az 1939. évkönyve 196. l. Lót leányai és Babel tornya c. cikkei. Thompson: Motif-Index. 139. l.

¹⁵ Kálmány: Világunk al. 65–74. l. Ethnographia: 1891. 146., 150. 286. l. Radloff: Proben. I. 185–188. l. Harva: id. m. 28., 139. l. Scheiber: id. h. Oldenberg: Die iranische Religion. 97. l. (Kultur der Gegenw. T. I. Abt. III).

utolsó pillanatban sikerül őket egynek kivételével elpusztítani. A másik fajtája tud arról, hogy a sok nap elégeti a világot s megszüntet a földön minden életet s azt mondja el, mikép sikerül megakadályozni, hogy egynél több nap is legyen. A mithosznak e másik ágát Európában lejegyzett kozmogóniai hagyományok képviselik.

Az *oláh* nép arról beszél, hogy Isten a méhet az ördöghöz küldötte, tudakolja ki tőle, hogy *egy* nap legyen-e, vagy *több*. A méh az ördögnek elmondta, mit szeretne tudni s annak a fejére szállt. Az ördög magában mondogatta, hogy ha több nap lesz, nem lesz jó, mert a napsugár a pokolba is elér, a sok nap heve felülmúlja a pokol lángjait, az emberek tőle többé nem félnek s nem lesz többé sötét: jobb, ha csak egy nap lesz. A méh ezt kihallgatta s elrepült. Az ördög osztorával utána csapott s derekát ketté vágta. A méh azóta fekete¹⁶ A bulgár néphagyomány szerint Isten meg akarja házasítani a Napot. Mindenkit meghív, csak az ördögöt nem. Ez bosszankodva távozik. Isten utána küld egy méhet, hogy hallgassa ki, mit beszél. Ez magában mormogja: „... Nem akar (az Isten) a lakodalomra meghívni. Nem tudja, hogy, ha a Napot férjhez adja, ez az emberiséget elégeti!” A méh visszarepül, az ördög utána lő s testét ketté szakítja. Isten a méhtől mindent megtud, abbahagy minden készülődést s a Napot nem adja férjhez.¹⁷ A másik bulgár hagyomány arról beszél, hogy a Nap férjhez akart menni s Istent kérdezte, hogy meglegye-e? Isten az ördögöt kérdezi. Az ördög nem akar nyilatkozni s szamarával tovább megy. Isten a népet küldi utána, hogy hallgassa ki. Az ördög egy folyóhoz ér s mondja szamarának: „Igyál, az Isten *férjhez adja a Napot* s aztán elég a föld!”¹⁸ Szintén a bulgárok beszélnek, hogy a Nap az Istentől a férjhezmenésre engedélyt kér. Isten most is az ördög véleményét kér. Ez kitérő választ ad s eltávozik. Isten a méhet küldi utána, hogy hallgassa ki, útközben mit beszél magában. Az ördög azt mondja, hogy, ha Isten a Nap kérését teljesíti, *sok Nap születik* s minden el fog száradni. Most is egy nap mellett is nagy a szárazság, hát akkor milyen lesz? A méh jelenti Istennek, hogy a Nap nem mehet férjhez, mert akkor a föld elégne.¹⁹ A bulgár mithosz újabb változata szerint az állatok gyűlésén a Nap-ot férjhez akarják adni. A sün szamara elé köveket dobál. Az állatok már ki is választották a Nap házastársát s gratuláltak. Csak a sün nem jelent meg, mert a kő gyűjtésével el volt foglalva. Az állatok hívására kötényében sok követ hozva, megjelent s arra a kérdésre, minek az a sok kő, azt felelte, azért gyűjti a követ, hogy a szamár szokja meg széna helyett a követ enni, mert ha a Nap férjhez megy, Isten sok gyereket ad neki és minden fű el fog égni. Az állatok ezt hallva, nem akarták a házasságot. A nap lemerült a vízbe és a világ elsötétedett.²⁰ További bulgár hagyomány is emlékezik a mithoszra. A Nap férjhez akart menni. Az emberek ijedten mondták egymás közt, hogy most csak egy nap van s nyáron mégis

¹⁶ Schott: *Walachische Märchen*. Stuttgart u. Tübingen, 1845. 283. l. Warum die biene nicht mehr weiss ist?

¹⁷ *Ethnographia*: 1896. 200. l. *Strausz*: Világteremtési mondák a bulgár néphagyományban. *Dähnhardt*: *Natursagen*. I. 129. l.

¹⁸ *Ethnographia*: 1896. 207. l. *Strausz* A. közlése.

¹⁹ *Dähnhardt*: *Natursagen*. I. 130 l.

²⁰ U. o. I. 131. l.

olyan a meleg, hogy *kő és fa megreped*; ha a Nap férjhez megy, még sok Nap jön a világra s olyan meleg lesz, hogy *meghalnak a hőség-től*. Gondolkodtak, mit tegyenek, hogy a Nap férjhez ne menjen. Egy legény szép új ruhában a Naphoz megy s elmondja, hogy azért van olyan szép új ruhája, mert még legény. Később viseltes ruhában keresi fel a Nap-ot s elmondja, hogy azért ilyen a ruhája, mert neje és gyermekei vannak. Öreg korában rongyokban megy a Nap-hoz. „Jöttem, hogy megmondjam: sohase menj férjhez! A gyerekeim mindent elvettek tőlem s elkergettek. Ha házas leszel, te is így jársz!” A Nap lemondott a házasságról.²¹ A délmacedóniai változatban az állatok összejövetelén a sün indítványozza, hogy a Napot, amelynek minden annyit köszönhet, adják férjhez. Az oroszlán azt mondta, hogy, ha a Nap férjhez megy, sok Nap fog születni és minden élő el fog égni. Ha a Nap forrón süt, most sem tudják elviselni, de ha sok Nap lesz, hogyan bírják ki? Ezt helyeselték az állatok s a Nap, amint ezt hallotta, a tengerbe merült s egyszerre éjszaka lett. A kakas énekével vissza akarta hozni, de nem sikerült. Egyszer a kakas fürdött s szárnyát szárítás közben összeverte. A nap ennek okát kérdezte. „Meg akarnak házasítani, — mondja a kakas, — hogy megszegyenítsenek. Dicsérem a magukban élőket!” A Nap látta, hogy nem kell neki férjhez mennie s kisütött minden reggel.²² Ugyanez a témája egy, az Aesopus-hagyományából származó *Phaedrus*-mesének. A *Nap* itt természetesen férfi.

*Uxorem quondam Sol cum vellet ducere,
Clamorem ranae sustulere ad sidera.
Convitio permotus quaerit Jupiter
Causam querelae. Quaedam tum stagni incola:
Nunc, inquit, omnes unus exurit lacus
Cogetque miseris arida sede emori.
Quidnam futurum est, si crearit liberos?*²³

A klasszikus hagyományokból táplálkozó középkori íróknak kedvelt témája volt ez, mert az aesopusi anyag feldolgozása igen soknál megtalálható, de a katasztrófa elhárításának módja, mint *Phaedrus*-nál és *Pauli*-nál, ezeknél is hiányzik.²⁴

Végül ismét egy bulgár hagyomány tárgya a több nap keletkezése megakadályozása, de már *Krisztussal* kapcsolatban. Krisztus gyermekkorában játszani akart. Sok golyót csinált, hogy azokat a levegőbe dobálja. Isten bízatta, hogy meglátja, milyen magasan dobja majd fel őket. Amint Krisztus a legnagyobb golyót feldobja, Isten azt megáldja s az igen magasra repült golyó egy helyen megállt s *nap lett belőle*. Rögön *nagy fényt árasztott*. Krisztus a szeme elé tette a kezét, hogy *meg ne vakuljon*. Isten bízatta, hogy dobjon egy másik golyót is, hogy azt is átváltoztassa. „Én feldobom, — mondja Krisztus, — de kérlek, *ne engedd oly erősen fényleni*, mint a nagy golyót, amelyre nem tudok ránézni!” Isten a még feldobott golyókból holdat s csillagokat teremtett.²⁵ Ez a gyermek-Krisztushoz fűzött kozmogóniai tartal-

²¹ U. o. 131—132. l.

²² U. o. 230—131. l.

²³ *Hervieux*: Les fabulistes latins. II. 8. l.

²⁴ *Hervieux*: id. m. II. 134., 161., 197., 264., 319., 401., 420., 456., 476., 517., 569. s. 719. l.

²⁵ *Dähnhardt*: id. m. II. 78—79. l.

mű hagyomány társaitól legfőképpen abban különbözik, hogy a félelmetes veszedelem, amely a több nap keletkezéséből származnék, nem a föld elégeése, hanem az emberek megvakulása, bár a megvakulástól való félelem felrémlik már az amurvölgyi gold mondában is.

Jóllehet a hagyomány két csoportja tartalom és származási hely szempontjából messze áll egymástól, vannak bizonyos körülmények, amelyek az ázsiai és az európai hagyomány között egykor fennálló kapcsolat feltételezését megengedik. *Eberhard* a földet kiszárító tíz napról szóló mondával kapcsolatban azt mondja²⁶, hogy a régi kínai mithológiában a napokat *nőknek* képzelették s hogy a régi mithologia alapján álló változatokban az életben maradt utolsó nap homályban rejtőzködésének és a kakas által történő előhívásának motivuma, a japán *Amaterasu*-motivum is megvan. Ebben a tekintetben a kínai hagyománnyal a Délmacedóniában s másutt is lejegyzett bulgár változat teljesen egyezik, noha a *még nem létező több nap* csoportjához tartozik. A Nap itt is *nő*, akit férjhez akarnak adni s aki, amikor az állatok gyűlése férjhezmenése, tehát a nap szaporodása vagyis a tűzőzön ellen határoz, a tengerbe merül, minek következtében egyszerre éjszaka lett s rejtekéből itt is *a kakas éneke hívja elő*. Ez az egyezés annál figyelemreméltóbb, mert a mithoszi hagyománynak két különböző csoportjához tartozó változatok között áll fenn. A megvakulás veszedelmétől való félelem is közös az amurvölgyi goldok és a bulgárok Krisztushoz fűződő mondájában, amelyek szintén különböző csoportokhoz tartoznak. Ezekon kívül, amint láttuk, az összehasonlító anyag teljes európai változatai, majdnem teljesen a bulgár hagyományok közül valók, — az egyetlen oláh változat a közvetlen szomszédság révén történt átvételnek tekinthető, — a bulgár pedig a Keletről vándorolt mostani lakóhelyére: a Balkánra, sok ázsiai és rokonfajú néppel érintkezhetett, amelyeknél a mithosz mindkét fajtáját megismerhette s magával hozhatta. Az aesopusi mesekincsről pedig szintén kiderült, hogy részint arab, részint más ázsiai népek hagyományaiából származik²⁷, a *phaedrusi mese* tárgya is bizonyára ilyen eredetű.

A mithosz kétféle alakjának változatai kétségtelenül egy közös gondolaton alapulnak: a több naptól származó tűzőzöntől való félelemnek és a tűzőzön megakadályozásának gondolatán.²⁸ Úgy véljük, hogy az alapgondolat, amely az emberek képzeletét foglalkoztatta, valahol Ázsiában a már meglevő több nap működése és a még nem létező több nap világra jövedele megakadályozásának képzeleti alakult mithoszokká, és pedig olyan földrajzi adottságok között, ahol a fáatlan területen a hosszantartó nagy hőséggel járó szárazság miatt a lakosságnak az emberi és állati élet elpusztulásától gyakran kellett rettegnie.

A mithosz magyar ajkakon csonkán maradt ránk, de a nagy hőségben romboló *két, három, tíz nap* képzele nem homályosodott el. Ezek a képzetek az altáji s más népek kozmogóniai hagyományai-

²⁶ *Eberhard*: Typen chin. Volksmärchen. 112. l.

²⁷ V. ö. *Krausz Sámuel*: Akhikár, az aesopusi mesék őse. Ethnographia 1909. 193. l.

²⁸ Ugyanezek a gondolatok készítették egykor a népeket — a középkori zsidó irók felfogása szerint — arra, hogy a Babel tornyát megépítsék. L. *Scheiber* S. Babel tornya c. dolgozatát l. z. M. Ir. Társulat 1939. évi évkönyvének 215. sk. l.

val való közös képzetekre mutatnak, amelyeket a magyarság Keletről elhozott magával s amelyek itt, európai lakóhelyén, a magyar Alföldön hasonló földrajzi körülmények között könnyen fennmaradhattak.

Berze Nagy János.

Many Suns.

In the northern and north-eastern parts of the Great Hungarian Plain, the burning dry summer weather is described by the saying: „The Sun is shining with nine other ones“. The probable origin of the saying is, that the aboriginal cosmogonical legends of the Hungarians pretended that there have been ten Suns. In Asia the Buryats speak of many, the Torguts, Golds, Tungus and Gilyaks of nine, the southern Chinese of nine, the Hindu of seven, the natives of Sumatra of eight, the North American Indians of ten Suns, which were burning the earth and finally were all but one shot down with an arrow; since that time there is no more than one Sun. One variant of the legend is found in the „Schimpf und Ernst“ of Pauli. Here the Sun gave birth to another Sun. The Earth is crying with fear to be burnt by the two Suns. We are not told, how the danger was eliminated. The same is the case with the Aesopian tale and its derivatives in Phaedrus and in medieval Latin tales. To the same group with these belong the Bulgar and Roumanian legends which relate, whow the Sun was prevented to get married, lest her children might burn the world. Among these legends there is one, connected with Christ, according to which God creates the Sun of a toy marble of the child Christ, but according to the wish of Christ he refrains from creating more Suns.

These two groups of tradition are, as to the contents and the place of origin, far from each other, but there are some circumstances which enable us to try to link the variants of the two groups together. In old Chinese mythology, the Suns were regarded as women. The Bulgar legends too think of the Sun as a woman. In the Chinese variant, based on old mythology, there is an episode — the Japanese Amaterasu motif — of how the last Sun was spared by having hidden herself and how she was called forth by a cock; and this episode occurs also in the Bulgarian legend from South Macedonia. The motif of fear of getting blinded occurs also in the Gold variant from the valley of the Amur and in the Bulgarian legend on Christ. The European popular variants are all but one Bulgarian, that is oriental origin, whereas the literary variants come from the Arabs and, in general, from Asia. The two different forms of the myth are based on a common idea: on the fear from the fire flood caused by more Suns and on the idea of preventing the existence of more Suns. Out of this fundamental idea the myth must have come into being somewhere in Asia, and under geographical circumstances which mean a woodless region, where high temperature and dryness often make the population fear for human and animal life. In Hungarian tradition, the myth is incomplete, but the idea of *two, there, ten* Suns shining in great heat was preserved. These ideas are common with the cosmogonies of the Altay peoples and other Orientals, the Hungarians brought them from the East and where able to preserve them here, in their European country, under similar geographical circumstances.

AZ ISTENESI SZÉKELYEK BETLEHEMES JÁTÉKA.

Az erdélyi betlehemes játékoknak két típusát ismerjük: az egyik szűkebb körben, Székelyudvarhely vidékén járja,¹ a másik, valószínűleg ősi, legalább töredékeiben csaknem minden erdélyi betlehemes játékban előbukkan,² sőt az ország határain túl, Bukovinában és Moldvában is megtalálható.³ Ez utóbbiak szép változatát jegyeztük le 1943 telén a bács megyei Istenesen, a bukovinai Istensegítsből odatelepített székelyektől.⁴

Gyakran hangoztatott fogyatkozása az eddigi játékközlések zömének, hogy bizonyos másodrendűnek látszó megnyilvánulásokat (mozdulatok, hangsúly, stb.) mellőz. Minden apró momentumnak megrögzítése — sajnos — nekünk sem sikerült teljes mértékben, már azért sem, mert a gyűjtés nem karácsonykor, az eredeti előadás idején történt, hanem néhány héttel utóbb, s ekkorra már nem lehetett a karácsonyra kölcsönkért vagy megcsinált s időközben visszaadott vagy elrontott jelmezeket, kellékeket mind újra megszerezni. Így részben az elbeszélésre voltunk utalva, részben az egyik pásztor jelmeze alapján kényszerültünk a többiét is leírni.

Ez az egy jelmez már önmagában is meggyőz arról, hogy az országszerte ismert pásztorjáték túl az épületes szövegeken, ájtatos énekeken, túl az iskoladrámán helyenként megőrzött még betlehemes játék előtti, talán ősi, téli napforduló idejére eső szokás emlékeket, talán valamilyen állat-alakoskodás maradványát. A pásztorok szerepköre emberi ugyan, de a jelmez semmiképen nem az. A „Monyatór”⁵ vagy „fehér pásztor” kifordított hosszúszerű rövid fehér bundát visel, amely fölött nyakából elől és hátul egy-egy fehér juhbőr csüng le. Fejét egy fehér juhbőr „csuknya” borítja: ez is kiszabatlan egész bőr, amely a homloknál be van tűrve s hátrafelé lelóg szabadon. Az arcon vászonnal bélelt, fekete, bőrből készült álarc, amelyre báránybőr szemöldök, bajusz és hosszú szakáll van erősítve. A szem és a száj nyílása ki van vágva, az előbbi vörös, az utóbbi szürke vászonnal van beszegve. A szájba babszemeket illesztenek fogakként. Ugyancsak bőrből készült a kb. 10 cm. hosszú, hegyes, csőrszerű orr, amelynek hegyébe kis vörös pamutbojt van akasztva. (Megjegyzendő, hogy az általunk ismert hasonló hazai álarcokon az orrnak is csak nyílás van vágva.) A bunda alól csak a hosszú fehér gatyka és a bocskor látszik ki. (Mint mondják, az egykor szomszédos Hadikfalván „szőröslábú” vagy „nyülszörös” betlehemesek jártak: ezek még a lábszárukat is szőrrel borították.)

¹ *Benedek András*: Betlehemes játék Homoród-Remetén. *Magyarságtudomány*, 1943. 97. skk. 1. További irodalom olt.

² *Makkai Endre—Nagy Ödön*: Adatok téli néphagyományaink ismeretéhez. *Kolozsvár*, 1939. Ebben: Nagyenyed, 15. l.; Zabolá, 45. l.; Boncida, 65. l.; Lukafalva és Ilcefalva, 111. l.; Székelykál, 146. l.; Székelykeresztúr, 193. l. — *A Magyarság Néprajza*, III. 335. l.; Torda. — *Ethn.* 1891. 123. l. és 1938. 149. l.; Szamosújvár. — *Ethn.* 1896. 389. l.; Csíktapolca.

³ *Ethn.* 1896. 167. és Népr. Ért. 1905. 14. l.: A Dévára telepített bukoviái csángóktól. — *Domokos Pál Péter*: A moldvai magyarság. Csíksomlyó, 1931. 106. l. (Onest.)

⁴ Lejegyzésünkkel csaknem szó szerint egyezik *Bodroghy Szabolcs* közlése: A bácskai székelyek karácsonyi szokásai. *Kalangya*, 1942. 530. l.

⁵ Román jövevényszó, mely a Székelyföldön is közismert. Jelentése: bojtár.

A jelmezt tarisznya egészíti ki, s egy hengeres, 1'32 m. hosszú, 4 cm. átmérőjű rúdforma pásztorbot, amely-fölül bádoggal van leszögezve, a bádog alatt 125 cm. befűrés, s abban kavics zörög. A többi pásztor botjában csak alul van zörgő, egyébként jelmezük hasonló azzal az eltéréssel, hogy a „Meddúpásztor” öltözete, bajusza, szakálla tiszta fekete, az „Öreg” viselete pedig tiszta szürke. Épp ezért nevezik őket fekete és szürke pásztoroknak is. A „Fejőpásztor” másik neve „tarka”, mert szemöldöke, bajusza fehér, szakálla fekete. Fején a *csuknya* fehér. Elöl fehér, hátul fekete bőr lóg le a nyakából, s a bunda ujjja is lehetleg az egyik fehér, a másik fekete. Tarka-barka, de nem ily szabályosan a „Furulyás” és a „Panusás” viselete is. A Furulyás álarca nyúléből készül, orra kurta és vörös. Fején a csuknya kecskebőr, bot helyett kétaraszos fabaltát visel, másik kezében a furulya. A Panusás derekán *csuhéjból* (kukorica háncs) sodort öv van. Feltűnően hasonlít ez a jelmez a mohácsi sokácok *busójához*,⁶ s nem tarjuk ki-zártnak, hogy a több helyről is ismert pásztor *jelmez*, a buso, s a regösének bikájának *neve*, talán *szerepköre* is egyazon töről sarjad: valamilyen közelebről nem ismert, esetleg mithikus lény szerepléséből egy a téli napforduló táján játszott állatbőrös alakoskodásban. A csuhéjöv pedig, amelyhez hasonlóval a felvidéki betlehemes játékokban többször is találkozunk,⁷ halványan emlékeztet a rámi regösénekekre: „Kukoricaszár a nadrágom, — Nyírfakéreg a bocskorom.”⁸ Mindezzel csak arra kívánjuk fölhívni a figyelmet, hogy a betlehemes játék is, mint a legtöbb népszokás, rendkívül sok és sokféle elemből tevődött össze. Hiba lenne egyvonalúan a középkori misztériumból származtatni.⁹

A többi jelmez alig tér el a szokottól. A Gazda egyszerű ünneplő ruhát visel. A Királyszolga kucsmát, kurta bundát, sárga vitézkötéses fekete nadrágot, sarkantyús csizmát, kesztyűt. Ő viszi az úton fején a betlehemet, amely fenyőfából készült, bekerített egytornyú templomocská, a toronyban csengővel, s ez útközben folyvást cseng. A templom előtt, a kerítés jobsarkában istálló, benne viaszból kiformálva a Szent Család, a jászol, az ökör és a szamár alakja. A Király aransujtásos, fekete huszáratillát hord. Balválláról derekáig három ujj széles, nemzeti színű szallag fogja át, derekán öv karddal. Jobbkezében kb. félméteres faragott pálca, amelyen fölül egy fehér zsebkendő van nemzeti színű szallaggal úgy megkötve, hogy a kendő széle szabadon omlik a botra. A Király fejében három rétegből varrott keménypapír korona. Alsó része 10 cm. magas abroncs, amelyet alsó peremén koporsóstól vett arany papírmasé dísz fut körül, följebb sarlóforma ezüst díszítés, a felső perem pedig zöld. Elölről hátra és jobbról balra keresztformán összefutó 2 cm. széles fehér keménypapír pánt zárja a koronát, amely-

⁶ Magy. Népr. III. 53–54. kép.

⁷ *Manga János*: Felvidéki betlehemes játékok. Ethn. 1940. 402. sk. — Nyr. 1877. 91. l. Rimaszombat. — Tót játékokban: Népr. Ért. 1904. 1–27. l. (Eperjes és Bindt—Márkusfalva).

⁸ *Sebestyén Gyula*: Regös énekek. Budapest, 1902. 205. l. — Több más éneken hajdinaszár szerepel.

⁹ *Solymossy Sándor*: A karácsonyi misztériumok eredete. EPhK. 1889. 351. l. — U. az: A betlehem a népmisztériumokban s a dráma történetében. EPhK. 1894. 106. skk. l. — Az eredet kérdésére bővebben kitérünk majd készülő nagyobb tanulmányunkban.

nek búbjába kis fakereszt van ütve. A pántokat még egy körbefutó papirkantár is rögzíti: erre s a fakeresztre erősítik a lecsüngő színes szallagokat, csokrokat s a körbefutó fehér üveggyöngyöt. Nadrág és csizma mint a királyszolgán.

József letürt szélű nyúlszörkalapot hord s behúzza a szeméig.

Torzonborz fehér szakála és bajusza van egy darab juhbőrből, amelyen a száj nyílása ki van vágva. Hosszú kabátja vagy szüre van. Mária ruhája fehér, derekán egy három ujjnyi széles égszínkék és egy nemzeti színű szallag. Ezek jobbfelől földig érnek. Kezében fehér zsebkendő és kesztyű. Lábán fehér harisnya. Fején — mint egy apáca — fehér kendőt hord, lehúzza a szeméig, afölött fehér fátylat visel. Az Angyal a Királynéhoz hasonló koronát hord, de a korona kupolájába, a fakereszt talpára csengettyű van kötve: járás közben, fejhajlításnál csönget. Haja két vállára előre s a hátára omlik kibontva, fehér és arany fonalak vannak belefonva, két füle fölött nemzeti színű csokor. Ruhája fehér, baloldalt piros és nemzeti színű szallag övezi. Kezén fehér kesztyű, de ez többnyire nem is látszik: beburkolja és összefogja egy térdig leomló, kétrét hajtott piros delén-kendő.

Pásztor a betlehemes játékból.
Berger du jeu de Bethléem.

A jelmezek és kellékek közül néhány különös figyelmet érdemel. A Király pálcájához némileg hasonló jogart tart kezében a főrévi német játék Heródese és Háromkirálya.¹⁰ A Furulyás fabaltájához hason-

¹⁰ Karl Benyovszky: Die Oberuferer Weihnachtsspiele. Pozsony. 1934. Képmel-léklet.

lót láttunk a lövétei és homoródremetei Kecsképásztor kezében, s némelyik felvidéki játékban a Kecskés, Kecskés Peti nevű alaknál.¹¹ Kecskébőr csuknyája is azt sugallja, hogy az említett alakokkal együtt talán rokona a nyugateurópai játékokban szereplő kecskeszarvú Ördögnek.

A külsőségeken kívül is felvidéki magyar, német és tót párhuzamokra mutat a játéknak néhány mozzanata. A Király sétálva éneklél a prológot és az epilógot. Ez a sétálás itti ugyan valamivel kevésbé érthető, mint a lövétei, remetei s talán a csíktapolcai játékban, ahol meg van szabva a lépések száma, s amely a főrévi német játék párhuzamán keresztül a melanchtoni iskola versmondási szabályára utal: minden versláb egy lépés (pes) és minden sor vagy félsor egy fordulat (versus).¹² Az Öreg elesése, a Furulyás körülötte való sürgölődése párhuzamos a felvidéki magyar és tót Kubo és Kecskés hasonló jelenetével.¹³ A Felvidéken szokásos a pásztorok közbenjárása is.¹⁴ A mátraalji palóc pásztorok „aluszak” olyan formán, hogy botra ülnek, mint a gyermek, amikor lovacskazik,¹⁵ s ez a sajátság halványan emlékeztet a Dunántúlon széltében ismert lucanapi kotyolók, palázolók hasonló elhelyezkedésére is.¹⁶

Más körre, alighanem a magyar iskoladrámára utal a játékban előforduló Kuridum, Kuridó (= Corydon) név. Valamelyes román hatásra mutat egy ma már szinte értelmetlenségig elhomályosult szövegrész.

A különböző elemek összeszövődését s a játék egész geneziséét csak a betlehemezés történeti szemlélete adhatja meg. E téren ma még sűrű a homály, csupán találgatásokra vagyunk utalva. A szövegvariánsok egybevetése alapján annyi valószínűnek látszik, hogy játékunk nem távolodott nagyon el attól az erdélyi összövegtől, amely még valamikor a kivándorlás előtt (1780) íródhatott, talán Csíksomlyón. Az összöveg változatait Erdélyszerte ismerik, de legtisztábban, legösszefüggőbben Csíktapolcán, Zabolán, a Dévára telepített csángóknál és itt. Távolabb, Tordán, Zilahon és egyebütt töredékesebb a szöveg, talán csak a pásztorok szerepe világosabb. Föltevésünk szerint az összöveg elejétől végig versben íródott s egységes hangulatú lehetett. A vers ritmikája ma is átszillan legtöbb helyt a pásztorok ma prózának mondott beszédén. A hangulatos, tréfás jelenetekben részben széttzilálódott az eredeti, részben önmagától is bővült, részben pedig más, régebbi (talán regöleszerű vagy más, nem betlehemes) szokások anyagával keveredett. Ez az összöveg hozzávetőlegesen helyreállítható a prológosban, a Király és Királyszolga párbeszédében, József bekéretőzésében s az epilógusban. Az Angyal és a pásztorok jeleneteiben töredékes.

A kikövetkeztetett ősi játék legkülönösebb jelenete a szálláskere-

¹¹ Volly István: Népi játékok. Budapest, 1941. II. 5. l. — Benedek: id. m. — Manga János: id. m. — Nyr. 1886. 232. l.: Rimaszombat.

¹² Solymossy Sándor: A főrévi népszínjátékok. Ethn. 1911. 257. skk. l.

¹³ Manga János: id. m. — Tarczai György: Az eperjesi jaslicskárok. Népr. Ért. 1904. Szerk. megjegyzése szerint Kuba és az Öreg a tavasz és a tél küzdelmét jelképezi.

¹⁴ U. o. — Soókszelőcs: Volly István: id. m. 44. l.

¹⁵ Ethn. 1891. 388. l.

¹⁶ V. ö. pl. Berze Nagy János: Baranyai magyar néphagyományok. Pécs, 1940. I. 3–15. l.

sés. A Király már neve és jelmeze miatt sem felel meg egész pontosan a nyugateurópai játékokban szereplő „hôte” vagy „böse Wirt” alakjainak, s még feltűnőbb, hogy végül is beeresztí a szent párt és így üdvözli Józsefet: „Hozott a szerencse, szerelmes barátom”. A nyugateurópai fogadás mindvégig elutasítja a jövevényeket, s a színváltás érzékeltetésére ő megy ki a szobából, azután lép csak be József és Mária, most már a fikció szerint máshová, az istállóba. A mi játékunknak ez a jelenete, főként a szolga beszéd-közvetítése, nagyon hasonlít a főrévi játék Herodes-spiel-jéhez,¹⁷ s az ezzel rokon mecenzéfi háromkirály-jelenethez.¹⁸ Valószínűnek tartjuk, hogy a magyar szerző egy német (vagy más) teljes játék (ú. n. Gesamtweihnachtsspiel) két jelenetét olvasztotta egygyé: az egyik jelentből megtartotta Heródest, vagyis a Királyt, szolgáját s a bebocsátás motívumát, a másikkól József bekéretőzését és kiutasítását.

Látnivaló, hogy játékunkban különböző rétegek rakódtak egymás fölé. A legfrisebb egy három szakasznyi odaillőnek érzett ének betoldása, amit a mostani játékvezető templomi karénekekben tanult s adott a három legmegfelelőbb pásztor szájába. (Meg kell jegyeznünk, hogy ilyenféle tudatos betoldással ha találkozunk is az eddigi gyűjtők, soha sem közölték. (Tudatos, újkeletű változtatás az is, hogy Mária és az Angyal szerepét ma leányok játsszák. Az idősebbek emlékeznek még, hogy régen csak fiúk szerepelhettek. Régebbi, de valószínűleg szintén helyi sajtóság Ráda Ignác román bakter emlegetése, s a Király záróéneke. Ez alatt tűnnek föl az említett felvidéki jellegű attributumok (pásztorok körben járása, a Furulyás és az Öreg elhomályosult párviadala, botra ülés). Ezek is nyilván már Bukovinában tapadhattak a játékhöz, mert Erdélyben nem fordulnak elő. Végül ha lehántjuk a kikövetkeztetett erdélyi őstípust, a szálláskeresés jelenetét, még mindig marad egy rövid kis jelenetsor: az Angyal ébresztője s a pásztorok köszöntése. Ez körvonalaiiban megfelel az ország többi részén ismert játékoknak, s ebben a magyar betlehemezés legősibb formáját sejtjük. Ez az ősi forma aligha lehetett egyéb karácsonyi kántálásnál, különböző egyházi énekekkel, főként a csordapásztorok énekével, amely néhány töredékében itt is megvan, s egyebütt a játékoknak mintegy kétharmadában ma is megtalálható. Az első karácsonyi kántálók valószínűleg jelmez nélkül indultak útjukra, s céljuk többek közt az is lehetett, hogy bizonyos karácsony körüli pogány alakoskodókat kiszorítsanak. A két szokás összeolvadt. A mithikus állatfigurák megtartották viseletüket, s talán különös beszédmódjukat, de elhagyták régi mondókáikat és betlehemi pásztorokká szelidültek.

Hogy ez a pogány szokás miféle lehetett, nem tudjuk. Nincs kizárva, hogy regölés, hiszen már *Sebestyén*nek föltűnt több helyt, hogy egy-egy faluban a betlehemezés kezdi kiszorítani a regölést.¹⁹ Talán másutt ez a váltás már korábban megtörtént. Figyelemre méltó az istenesiek elbeszélése, mely szerint Bukovinában az Istenségség körüli

¹⁷ *Benyovszky*: id. m. 48. l.

¹⁸ *Ernyey József—Karsai Géza*: A felsőmagyarországi bányavárosok német népi színjátékai. Budapest, 1935—38. II. 681. l.

¹⁹ Id. m. 93, 220, 227, 237. l. — A két szokás keveredik, l. id. m. 27, 65, 78, 187, 201, 203, 208, 211, 212, 251, 269. l.

román falvakban ma is járja a kolindálás, még pedig a mi dunántúli regölésünkhöz hasonló formában. 3—5 legény jár egy „csatában” bottal, csengettyűvel, ostorral. Visznek egy bőgőt vagy bikát, amely kb. félméteres hordó. Egyik feneke hiányzik, a másik helyére bőr van kifeszítve, s ennek közepébe egy lófark van húzva, amelyet bog rögzít. Ha a lófarkat nedves kézzel huzkodják, a hordó bőgő hangot ad. (Hasonló szerkezete van a dunántúli regöskészségben a szötyök, höppögő vagy duda néven szereplő hangszernek.)^{19a} A kolindálók álarcot hordanak: kecskét, medvét, szerecsent vagy más furcsa alakot mutatnak. Más karácsonyi alakoskodást a románok ott nem ismernek, tehát egyfelől a székely betlehemesek különös álarca és viselete nem lehet átvétel a szomszédoktól, másfelől pedig a kolindálók őrizhetnek a magyarságtól kölcsönzött alakoskodás-töredékeket.

De él számos más pogány szokás a karácsony körüli időszakban. Istenesen is ismerik az aprószentekelését, ami arra jó, hogy a megkorbácsoltak kelésesek ne legyenek. Egyebütt a csángók hejgetnek, borica-táncot járnak, a dunántúliak kotyolnak, nyársot dugnak. Névről ismerjük csak a Miklós-táncát.²⁰

Az említett alakoskodások egyike sem színjáték, s a betlehemezés gyanított ősi formája, a kántálás sem az még. A csira mindegyikben benne van, de csak akkor fejlődhetik ki, ha valaki drámát szerkeszt s abban felhasználja az alakoskodás némelyik elemét. Ilyen dráma alighanem az iskolai színjáték hatása alatt született, s ez teszi valószínűvé a mi játékunk esetében a XVIII. századot és Csiksomlyót. A szerző — amint ez az egymás mellé tett változatokból kitűnik — számolt bizonyos színpadi konvenciókkal. A cselekmény több színen játszódik, huzamosabb idő telik el, s mindezt megpróbálja érzékeltetni. A színek: a királyi palota — ezt jelképezi a betlehem kápolnája, amely sok helyt különálló, s „város” a neve; az istálló — itt csak a templomon kívül van, egyebütt különös kis pajta; végül a betlehemi mező — ez a szobának egy távolabbi sarka, ahová a pásztorok lenyugosznak. A három színen játszódó cselekményt, akárcsak a középkori szimultán színpadon, a szereplők ide-oda menése eleveníti meg. Az idő mulását a jelenetek közé ékelt éneketétek érzékel tették. (Ennek itt már nincs nyoma.) A falusi népnek nincs sok érzéke e konvenciók iránt, ezért nyomulhat a játék elejére az „Üdvözlégy Jézus...” éneke, amely időszerűtlen még a születést megelőzőleg, s eredetileg nyilván a pásztorok köszöntése volt. (Remetén, Lövétén valóban ehelyt is áll.) Beköszöntőül valóban legtöbb helyt az ének első sorait éneklük: „Csordapásztorok, midőn Betlehemben...” Ilyenformán homályosul el a színpad fikciója is: „Hobcu bábe rajta, nyugodjunk e háznál”, — mondják Istenesen. Másutt él még a régibb „e helyre”, ami rimel a következő sorra. A játszótér nem változik át többé, megmarad falusi háznak, ahol az öreg pásztor a „puszékra” (kemence sarka) hajtja fejét. Így válik lassan előadásában közösségivé és népivé az, ami elgondolásában egyéni alkotás volt.

A játék egyébként nemcsak változik, hanem pusztul is. Régen két rendben betlehemeztek Istenesen, külön a legények, külön a ház

^{19a} A hangszer további analógiáit Délmagyarországról, a románoktól, stb. l. Gunda, Népr. Ért. 1939. 229. l.

²⁰ Fränkel Bertalan: Virág Benedek, mint ioklorista. Ethn. 1902. 332. l.

emberek. Ma már a nép unja, az emberek elhagyták, a legények is megfélekednek róla egy-egy esztendőre. A társulatnak sincsen hagyomány: valaki, aki jól ismeri a játékot, megszervezi az előadást, összehozza a szereplőket. Az előadások végeztével a közösség fölbomlik, a következő évre másokból tevődik össze. A jelmezeket, kellékeket alkalmoszerűen csinálják meg, csak az álarcok régiek. A próbák helye és ideje sincsen pontosan megrögzítve: három-négy hétig gyakorolnak annál a háznál, ahol épp a legalkalmasabb.

A készülődésnek egyebüzt szokásos rendjéből itt csak a karácsonyi éjféli s a nagymise hagyomány: él. Ide jelmezbe öltözve vonulnak fel, s a szentély körül csoportosulnak: József, Mária és az Angyal az oltártól jobbra, a Király s a Királyszolga balra. A pásztorok a szentély előtt, bal felől. József a szentélyig kalapban megy, ott veszi csak le fejéről. A pásztorok már a templom előtt levetik a csuklyát s az álarcot. A Király urfelmutatás előtt leveszi koronáját, utána ismét fölteszi. Az éjféli mise után mindenki hazatér, a nagymise után kezdik a játékot a plébánosnál. Onnét mennek a bíróhoz, jegyzőhöz, tanítóhoz s úgy a falu népéhez. A Gazda néhány nappal korábban már megbeszélte volt, hogy kihez látogassanak el, de most ismét előre megy engedélyt kérni, s a játék befejezte előtt hagyja el a házat, keres új hallgatóságot. A Panusás figyel, hogy hová tért be. Induláskor ő szalad a társulat előtt. A kapuban aztán megáll, s mikor a játszók bementek, botját keresztbe fordítja, úgy tartja vissza a kíváncsiskodó gyerekhadat. Az adományokat is ő gyűjti: pénzt (kb. 100 lejt volt szokás adni), italt, ételt. Az összeszedett holmiból aztán utolsó nap, Aprószentek napján „kőttő-táncot” rendeznek.

Szereposztás: Gazda, vagy szálláskereső: Tusa Lázár 24 éves. — Király: Lovász Márton, 24 é. — Királyszolga: Kajtár Vilmos, 17 é. — Szűz Mária: Bőjte Mária 16 é. — Szent József: László Ferenc, 18 é. — Angyal: Lőrinc Mária 15 é. — Csobányok v. pásztorok: Monyator v. fehér pásztor: László Jenő 18 é. — Fejő pásztor: Bőjte Gáspár, 20 é. — Meddű — v. fekete pásztor: Lovász Lázár, 17 é. — Óreg — v. szürke pásztor: Turbuk Boldizsár, 19 é. — Furulyás pásztor: Papp Ferenc, 26 é. — Panusás v. tarka pásztor v. számár: György Gerő, 16 é.

GAZDA (belép a házba): Dicsértessék. Lesznek szívesek a karácsonyi szent betlehemet befogadni?

KIRÁLYSZOLGA (belép utána, az ajtót nyitva hagyja): Dicsértessék. (A betlehemet az asztalra teszi és balra félre áll, majd amikor a Király belépett, beteszi utána az ajtót s ismét félre áll.)

KIRÁLY (belép s lassan a betlehem felé sétál. Attól kb. 1 méternyire fordul és sétál vissza az ajtó felé. Föl s alá jártában énekel, arra ügyelve, hogy amikor Isten, Mária vagy Jézus nevét mondja, arccal a betlehem felé legyen. Olyankor fejet hajt. Énekel.)

I II III

Recitálva.

Dicsértessék Krisztus Az magas mennyégben Tar - csa és 'ma-raj-sza
(= mindig erős hangsúllyal kezdődik: ha- gy- ta ez életben)

víg - ni - kül mennyég-bert

1x A jelzett bizonytalan hangmagasság a két variáns közti lehetőségekben ingadozott. Ennek el-
lenére igen határozott jellege volt, minden énekes hasonlóan énekelte és utána a recitálást mindig
azonos hangmagasságban folytatták...

Mindig kb. a jelzett magas-
ságban.

- (I.) Dicsértessék Krisztus (II.) az magas mennyégben,
Ki kegyelmeteket hagyta ez életben,
(III.) Tartsa és marajsa víg nélkül mennyégben.
- (II.) Ez nemes gazdánk, jettünk hajlikába,
Nem lennik házának nagy terelesére,
Nem lennénk urának nagy nehézségére.
Kírkük igen szípen az nagy Uristenre,
(III.) Hogy figyelmetesen hallgatnának erre. (Meghajol.)
- (II.) Mi nem azír jöttünk, hogy itt istorjazzunk,
Vagy valamely trifás játékot indítjunk,
Hanem Betlehemrül egy-két-hármot szóljunk,
Ur Jézus születésérül mi példát mutassunk,
(III.) Ha meghallgatnának, gazdánk, gazdasszonyunk. (Meg-
hajtja magát és félreáll, a betlehemnek háttal.)

JÓZSEF, MÁRIA, ANGYAL (*kivülről éneklük, karácsony napján*):

Lassan, nyújtván.

Üd - vöz - légy Jé - zus Pász - to - rok pász - to - ra Mennynek és föld - nek

Te - rem - tő szent U - ra Te - rem - tő szent U - ra

Ha nem utálsz meg, Te szolgálid vagyunk
És azír jöttünk, hogy Téged imádjunk,
Hogy Téged imádjunk,

(Szent István napján ehelyett ezt éneklük):

Lassan, nyújtva.

2/a

I - mé egy - kor Szent Ist - ván — Is - ten - ben fel - áll - va
Bá - tor - sa - ga zsi - dók - nak — hogy ő pré - di - kál - na

És pe - ni - ten - ci - á - ra — min - dent fel - in - di - ta

A - mit a szent - i - rás azt — nyil - ván bi - zo - nyít - ja

(Szent János napján pedig ezt):

Rubato.

2/b

Di - cső Szent Já - nos - nak ün - ne - pét szen - tel - jük Ma - i szent é - le - tét
ví - gan é - ne - kel - jük Kit a Krisztus Jé - zus — leg - in - kább szeretett

Azt mi is tisz - tel - jük Szent Já - nost a Krisztus annyi - ra sze - ret - te

Hogy a vég - va - cso - rán mel - lé - je ül - tet - te — Ki fe - jét mel - lé - re

ál - dott szent tes - té - re ten - ni mag - en - ged - te

(Aprószentek napján ismét az Üdvözlégyet.)

JÓZSEF (kopogtat és éneklí az 1. dallamra):

- (I.) Egíssíggel gazda, (II.) nyisd meg az ajtódat,
- (II.) Ereszd bé megszülkült szegíny jóakaródat.
Ez viláé urának dajkáló dajkája
- (III.) Nagyon megbágyadott ez nagy útazásba.

KIRÁLYSZOLGA (az utolsó sor éneklése alatt az ajtóhoz lépett, ott a betlehem felé fordul. Amikor József éneke befejeződik, vityázba kapja magát a királlyal egyútt.)

KIRÁLY (harsányan szaval. Egyes szavakat erősen megnyom, ezt itt a szó elé irt ! jel jelzi.)

Egy ! szózatot hallék én mostan az ajtómon
 De nem tudom, mi lészen az oka.
 Parancsolom szolgám sietséggel,
 !Lásd, ki zörget ajtónkon ily nagy bátor szívvel

KIRÁLYSZOLGA (megfordul, kinyitja az ajtót, kiszól):

Mit akarsz barátom? Mondd meg, honnan jöttél?
 Ajtónkon zörgetni ily bátran! hogy mertél?
 Feleletet e szókról minnyá! rást adj nekem! (Beteszi az ajtót.)

JÓZSEF (énekel, az előbbinél vontatottabban és magasabban „Sirólag, mindig jobban könyörög”, 1. dallam.):

- (II.) Tibélius császár parancsolatára
 Jöttünk Názáretből az beíratásra.
 Hogyha befogadnák ez egy éjszakára,
 (III.) Bizon megfizetne az egek szent ura.

KIRÁLYSZOLGA (vigyázba kapja magát, kiszól):

Várj egy kevést, minnyarást jelentem. (Az ajtót ismét beteszi, „megsirül”, a Király fele fordulva ismét vi gyázba pattan, a Király is.)
 Felséges királyom, oly emberekre találtam,
 Melyet országunkba bejönni éppen nem ismerék.

KIRÁLY: Nohát szolgám, adj tanácsot nékem.

KIRÁLYSZOLGA: Felséges királyom, al lészen a tanácsom,
 Hogyha befogadjuk,
 Ez ékes városból éppen kipirulunk.

KIRÁLY: No, ha így van szolgám, eredj hamar gyorsan,
 !Ajtót kaput bezárj, !éppen bé se bocsásd. (Kardját félig kihúzza s visszataszítja a hüvelybe.)

KIRÁLYSZOLGA: (megsirül, kinyitja az ajtót, kiszól):

Mit barátom?
 Hogy én néked szálást adjak, abba nálam nem kapsz,
 Ámbár a város utcáján kívül meg is fagysz. (Becsapja az ajtót.)

JÓZSEF ÉS MÁRIA (még vontatottabban, siránkozó hangon énekelnek. Mária halkán, mintegy kíséri József énekét 1. dallam.)

- (II.) Ó kemény kősziklákhöz hasonló nemzetség,
 Hogy lehetsz uradhoz ily szernyü dühösség?
 Ám a pogánynál is van engedelmesség,
 (III.) Hát hogy tenálad nincs uradhoz kegyesség?

KIRÁLY (*vigyázzba kapja magát*):

Ereszd bé hát szolgám fütözni, nem bánom,
Mert karácsony erejének nagy dereje vagyon,
Azt magam es jól tudom.

KIRÁLYSZOLGA (*ajtót nyit*):

Jer bé hát barátom, fütözz egy kevést.

(*Belép József, jobbán Mária, balján az Angyal s a Királyhoz lép. Mögöttük jönnek a pásztorok: Monyator, Öreg, Meddő, Fejő; az ajtó melletti lovagló ülésben botjukra kuporodnak.*)

PÁSZTOROK (*a küszöbön egyszerre*):

Hobcu bade²¹ rajta, nyugodjunk e háznál,
Míg a fényes csillag feltetszik az égre (*Beteszik az ajtót.*)

JÓZSEF (*a királlyal szembe áll*):

Aldjon meg az Isten, kedves jóakaróm.

KIRÁLY: Hozott a szerencse, szerelmes barátom.

JÓZSEF: Kedves jóakaróm,
Az egész városon szállást nem kaphatunk.
Hogyha befogadnál ez egy éjszakára,
Bizony megfizetne az eget szent ura.

KIRÁLY: Szerelmes barátom, szállást nem adhatok,
Mivelhogy estére sok vendéget várok.
Hanem a városon kívül van egy istálló,
És oda szokott szállni a jövevény szálló.

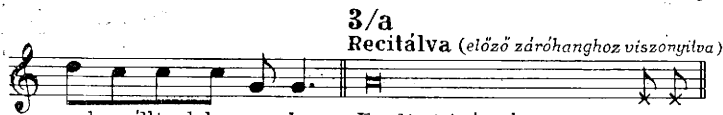
JÓZSEF (*Mária felé sirül*):

Jaj szerelmes jegyesem, már mire jutottunk,
Az egész városon szállást nem kaphatunk.
Hanem a városon kívül mutatnak egy istállót (*mutatja*)
És oda szokott szállni a jövevény szálló.

MÁRIA (*énekel*):

Nem bá-nom sze-rel-mem, menjünk hát el in-nen csak szálljunk be o-da,

csak szálljunk be o-da. Eredj sietséggel
stb. imádására

²¹ Ember szökjél!

(Letérdel a betlehem elé, József félre sirül.)

Óh egek szent ura, világ megváltója,
Tekints alá mennyből szegény szolgálódra,
És ne hagyj el minket ez bujdosásunkban.

(Fölkel, odaáll József mellé.)

ANGYAL (szembefordul Máriával, fejet hajt neki, Mária is viszont;
énekel a 3. dallamra):

Óh Istennek anyja, látod jelenlétem,
Parancsolj most nékem, tehozzád küldettem.

MÁRIA (3/a dallamra):

Eredj sietséggel,
Adj hírt a nyáj mellett levő pásztoroknak,
Hogy jöjjenek a Krisztus imadására.

(Ismét fejet hajtanak egymásnak.)

ANGYAL (a pásztorokhoz megy, énekel):

4

Ne fél - je - tek pász - to - rok ö - rö - met hir - de - tek

Mert ma néktek szü - letett Egy szűznek mé - ji - bü l
A - kit jö - ven - dől - te - tek Szűzen szült vé - ré - bü l

Meg - vál - tó Is - ten - tek A - le - a - le - lu - ja.
A - le - a - le - lu - ja

(Félresirül balra.)

FEJÓPÁSZTOR (az öreghez. A pásztorok természetellenes, vontatott torokhangon beszélnek, néhol síró hangon kántálnak. Az ilyen részek a szövegben ritkítva vannak.):

5

Hal - lod - e Ku - ri - dom stb.

H a l l o d e K u r i d o m, valaki szólíta,
Pásztort kiálta hallám, de nem tudom, kicsoda.

ÖREG (siránkozó hangon):

J a j a j a j! Én mit hallék s én álmomban mit láték?
 N é k e m a z Isten angyala megjelenék.
 De n e m tudom, hogy ördög-e vaj angyal, én azon
 csak kételkedem,
 De hogy Krisztus született volna, épen nem hihetem.
 Hanem én azon n e m töröm elmémet,
 Leteszem e puszikra a fejemet. (Monyator vállára
 hajtja fejét.)
 Álomnak adom a két szemem s testem nyugvásnak.

ANGYAL (ismét a pásztorokhoz lép, lábával megérinti egyikük lábát, énekel): Pásztorok!

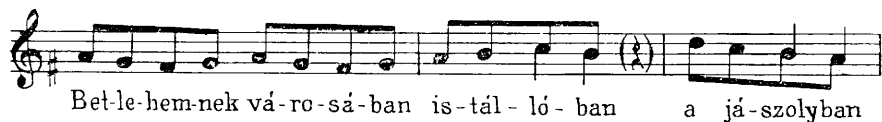

PÁSZTOROK (mind énekelve): Ki vagy?

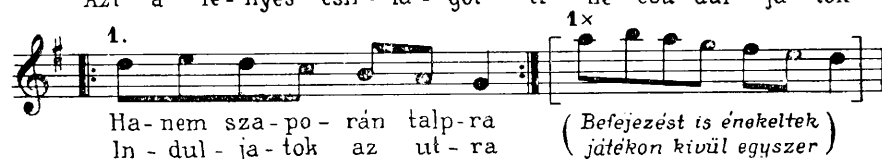
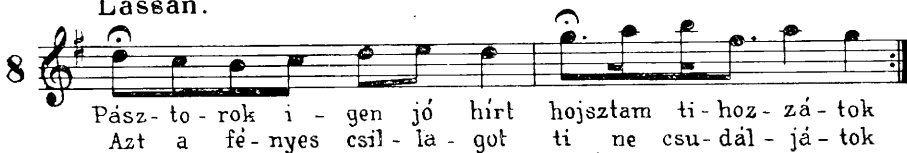
ANGYAL (énekelve): Pásztorok!

PÁSZTOROK (énekelve): Mi vagy?

ANGYAL (énekel):

Lassan.

9 előző záróh. Recitálva.

Serkenjétek fel tiszte- a nyáj mellett alusztok san vár a ti aszso- asszonyotok
gény pásztorok akik itt mert szorgalmato- nyotok a ti

Jertek si-et-ség-gel Ott fekszik Jézus a széna-kó-ró-ba a szé-na-kó-ró-ba
Menjünk a város-ba

(Kendőjével integet, aztán visszaáll József mellé.)

(A következő három szakasznyi éneket a játék vezetője csak legújabb-
ban illesztette a játékba.)

ÖREG (énekel):

Lassan.

Pász-tor-tár-sim mit je-lent Én még o-lyat
Az a fé-nyes-ség ott fent?

nem lá-ték bár sok i-dőt szám-lá-lék

FEJÓPÁSZTOR (énekel):

Lassan.

Ma-gam sem vagyok gyerekek Tündöklő szép csillagot, mely itt fö-löt-tünk ragyog
Még sem láttam ily re-met

MEDDÚPÁSZTOR (énekel) a 11. dallamra:

Én viszek egy báránykát,
Tejet, vaját, sajtocskát.
Aranyat nem adhatok,
Mert 'szegény pásztor vagyok.

PÁSZTOROK (botjukba kapaszkodva a beszéd ütemére emelkednek föl):

Menjünk el hát — nem bánom, — de ne üres kézzel —
Vigyünk néki — ajándékot — sietséggel, —
Kitől mit lehet. (Fönlálltak, s most az ének ütemére lépve
haladnak lassan, együtt a betlehem felé, ütem-
ként botjukat is a földhöz ütik.)

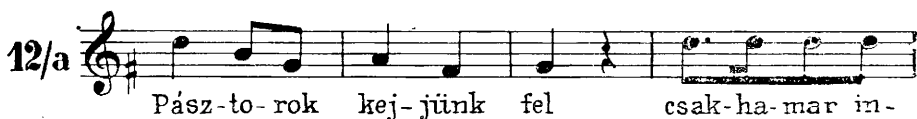
Mennyből az an-gyal le-jött hoz-zá-tok pász-to-rok

Gyorsabb.

Hogy Bet-le-hem-be si-et-ve men-jünk, lás-sá-tok

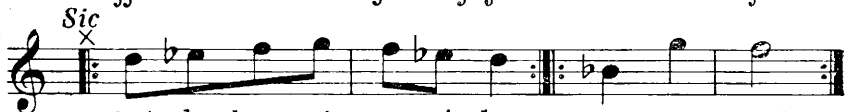
Amelyiket jobban tudták a pásztorok "

Pász-to-rok kej-jünk fel csak-ha-mar in-

dujjunk el Ta-lán még az éj-jel is fel-ta-lál-juk

Bet-le-hem vá-ro-sá-ba Si-es-sünk

Rongyos is-tál-lócs-ká-ba Ne kés-sünk

Hogy még e-zen éj-jel ot-tan le-hes-sünk

Mi u-runk-nak tisz-te-le-tet te-he-s-sünk

ÖREG (előrelép, letérdel a betlehem elé. Mögé térdel a Monyator, amöge a Fejőpásztor. Ettől jobbra a Meddűpásztor):

Jó napot Mária, Istennek szent anyja!
Serkeszd fel fiadot minékünk, a Jézust,
Mert szent angyalidtól tehozzád küldettek.

JÓZSEF, MÁRIA, ANGYAL (énekelnek a 2. dallamra):

Serkenj fel fiam, pásztorok eljöttek,
Kik szent angyalidtól tehozzád küldettek,
Tehozzád küldettek.

ÖREG (marad térdénállva; a többi föláll):

Hát! ezt érdemlitted meg (az asztalra üt) men-ny
és föld teremtője,
Hogy az egész városon hely nem adatott nékie?
(Botjával megfenyegeti a királyt.)

Várjatok csak, ti sok cifrafejűek!
 Megfizettek ti erre vala! hára!
 (Fölkel és elrejtőzik valamelyik sarokban.)

MEDDÜPÁSZTOR (társai felé fordul, kaszáló mozdulattal üti meg azok botját):

Nem kéne minekünk itt históriáznunk!
 Aki milyen ajándékot hozott a kis Jézuskának,
 be kéne mondani.

FEJŐPÁSZTOR, MONYÁTOR: Eredj hát, mondjad, te rongyos fecskefiú,
 („mert feketébe van öltözve“)

MEDDÜPÁSZTOR^R (a betlehem elé térdel):

Ó édes kicsi Jézuskám, én a többi pásztorok közt
 meddüpásztor vagyok.

Hanem én azért im túrót, ordát nem adhatok.
 Hanem, de ha! nem, egy báránykát ugyan
 szépet adok.

V e g y e d el jó néven, melyet most adhatok.
 Holnap, holnapután még többet es adok,
 Ha kapok. (Ajándékát odaadja, visszaveszi, felkel,
 hátralép.)

FEJŐPÁSZTOR előlép, letérdel:

Ó én édes kicsi Jézuskám, én a többi pásztorok
 közt csak fejőpásztor vagyok,

Hanem azért neked egyéb ajándékot nem adhatok,
 Hanem, de ha! nem egy sajtocskát ugyan de
 szépet adok.

V e g y e d el jó néven, amelyet most adhatok,
 Holnap, holnapután míg többet is adok,
 Ha kapok. (Ajándékát odaadja, visszaveszi, felkel,
 hátralép.)

MONYÁTOR (ezalatt valamivel hátrébb húzódott, most nekiszalad a
 betlehemnek, közben kettőt-hármat nagyot ugrik. Ott
 térdre roskad. Keményebben és szaporábban beszél a
 többinél):

Ó én édes kicsi Jézuskám, én a többi pásztorok
 közt csak monyator vagyok.

Hanem én azért én neked túrót, ordát nem adhatok,
 Met az a vén öreg mind elhúzta nyáron a mi bérünköt.
 Ha! nem, de ha nem egy nyulacskát ugyan
 szépet adok.

V e g y e d el jó néven, amelyet most adhatok.
 Holnap, holnapután még többet es adok,
 Ha fogok. (Felkel, odaadja és visszaveszi ajándékát,
 társaihoz fordul.)

A Jézuskának ajándékot adátok-e?

MEDDÜPÁSZTOR, FEJŐPÁSZTOR: Adtunk hát, csak az öreg nem adott.

MONYATOR: Hát hol van? Keressük meg?

A MÁSIK KETTŐ: Eredj hát, keresd meg. Jó nagy vagy, ugorj egyet!

(*Most elindulnak mind a hárman keresni az öreget. A közönség közt keresik. Csipkedik, piszkálják, torz pofájukkal ijesztgetik a fehérrépet és a gyerekeket. Ha azok ijesztgetik, nagyot ugorva elijednek.*)

MONYATOR (*megtalálja a sarokban*): Itt vagy-e te vén öreg?... Aluszol-e? (Az Öreg horkan egyet, a Monyator megugrik, aztán újra odalép): Aluszol-e?

ÖREG: Mite?

MONYATOR: A Jézuskának ajándékot adtál-e?

ÖREG: Hát tán ti adtatok es?

A TÖBBI: Adtunk hát, gyere adj tés es!

ÖREG: Várjatok hát, adjak énes.

Csakhogy elé juthatok, de én tudom-e. Fogjatok meg, mert nagyon gyöngye vagyok. (A többi három most bottal emelgeti, de közben buktatja is. Végre föláll valahogy, támolyogva.)

MONYATOR: Fogjátok meg, met elesik! A játék folytatódik. Az öreg csetlik-botlik, elvágódik, el is nyúlik): Orvosír!

FURULYÁS (*beszalad, vizsgálgatja, majd a pásztorokhoz fenyegetőleg*): Te métt ütted meg? (Feltámogatják a fejét s a furulyás úgy tesz, mintha baltája nyelével hőmérőzné, majd itatná az öreget. Közben kiabál): Te métt ütted meg? Fogjátok meg! (Ismét föltámogatják, az öreg ismét elvágódik.) Nem megmondtam, hogy fogjátok meg?! (Ez a jelenet rögtönzészzerű: hogy hányszor és milyen mozdulatokkal ismétlik meg, az a sikertől, játékos kedvtől függ.)

ÖREG (*végre feltápáskodik, botjával elkergeti a furulyást, a betlehemhez megy, letérdel*):

Óh én édes kicsi Jézuskám, én a többi pásztorok közt a legöregebb vagyok.

A nagy számadásban még a hajam is mind elhullott. A sok ordafőzésben még a füst is megfogta a szakálomat. Hanem én azért én neked turót ordát nem adhatok, Mert az a sok (az asztalra üt) sinter kezébe való mind elhordta, valahány, annyi felé.

Hanem, de ha nem egy bogláros szijjacskát ugyan szépet adok.

Vegyed el jó nevén, melyet most adhatok.
Holnap, holnapután még többet es adok,
Ha kapok. (Fölkel.)

MARIA (énekli a 3. dallamra):

Köszönöm fiaim minnyájan tinétek,
Kívánom, hogy mennyben koronát nyerjete.

JÓZSEF, MÁRIA, ANGYAL ÉS NÉGY PÁSZTOR énekel,

Lassan.

A szűz szülő szent fi-át — ör-ven-dez-vén Rózsa nem-zé
li-li-o-mát jer di-csér-jük. Aty-ja nél-kül szü-let-te-ték
fi-át jó any-já-val jer jer vi-gad-junk

(Az ének ütemére a pásztorok körbejárnak balfelé. Botjuk vége a kör közepén éppen csak hogy a földhöz koppan. Minden két lépés után megállnak, a kör közepe felé párosával szembefordulnak és meghajtják magukat.)

FEJÓPÁSZTOR: Happa Tódor' vén Untyiás, hamó hallod-e, mit mondok?
A kis Jézuska kedvéért járnánk egy pár táncot.
Ráda Ignánc, román bakter es ezt mondja: nem bännánk,
Ha valahol egy rongyos muzsikást kaphatnánk.

ÖREG: Hiszen az jó volna!
Öreg létemre ugyan raknám! (Ugrál.)
Ezt a zörgős, bánatos utómat bezzeg meghordoznám.

MONYATOR (odaugrik):
Hallom pásztorok, muzsikásra szükségetek volna,
Kivált es máj nap vigadni akartok.
Minnyá! rást aztán indulok,
Higgyétek, bajotokban majd híven szolgálok. (Elindul.)

A TÖBBI: Majd meglátjuk, milyen legény leszel.

FURULYÁS (belép ismét és fabaltájával nagy figyelemmel kezdi kopogtatni az ajtót, ajtófélfát, falat, mintha ott valami dolga lenne, vagy vizsgálna valamit.)

MONYATOR (hozzálép): Itt vagy-e Zórius?

FURULYÁS (dühösen): Itt vagyok hát. Velem mi bajod van?

MONYATOR (meghököl, majd visszalép): Hallottam barátom, a mult esztendőben a többi pásztorok közt főurulyás voltál.

FURULYÁS (dühösen): Te ugyan sokat hallasz. Voltam hán, mi voltam.
De téged nem is tudlak.

MONYATOR: Hanem azért vedd elé muzsikád ot,
Zengesd meg lukjait hangokkal!

FURULYÁS: Elé, ha megfizetsz.

A TÖBBI PÁSZTOR: Bottal!

MONYATOR: Még a zergőssel! (Botját fenyegetőleg rázza, ugrál.
A furulyás sípjába fúj. Monyator visszalép a többihez.)
Itt a muzsikás, elhoztam pásztorok,
A kis Jézuska kedviért lehet hát vigadni,
S vigadságunkat önéki felajánlani,
Melyet ő jó nevéen vészen, azt mű es jól tudjuk.

ÖREG (járkál): No szudáre Mosule, sze zszakám undzse, ame kápre
zöre se de moriáse pentru pe de Krisztosz. Fácse t
dráge, nossza zidáre, sze zszakámo odáte zidáre.²²

FURULYÁS (táncnótát fúj, a pásztorok pedig, mint az imént, egymással
keresztbe-szembe körben táncolnak. Tulajdonképen alig
mozdulnak el, inkább csak helyben topognak.)

Furulya

(Ez alatt jobbra-balra ringatóznak)

Rub.

Kurra maj Mosule csakhamar egyaránt, mert künn a
a fekete kecske mekeg. (A pásztorok fölemelt bottal
rárontanak, s erre ő ijedtében ismét furulyázni kezd.
Azok egymás vállára tett kézzel körbe táncolnak. Tánc
közben kiált az öreg):

ÖREG: Ma nem ettem csak gombát,
Fekete retket, fokhagymát.

²² Értelme a betlehemesek szerint kb. ez: No, táncolj öregem egy zszakát, kecskés formát, a halhatatlan Krisztusnak. Csináljuk kedvvel. Nosza, táncoljunk, egyszerre táncoljunk. Húzzad hát!

MEDDÜPÁSZTOR (a tánc végén):

Induljunk útnak, kedves atyafiak,
Mert más háznál is jó emberek várnak.

ÖREG:

Hogy gondolod útnak ily szorgos járását?
Nem gondoljátok meg, hogy öreg vagyok, testnek
nyugovását?

FEJÓPÁSZTOR:

Ó te vén bohó, bajbatag vén Untyias.
Nem gondolod meg te, mit példáz ő azzal?
Alázatosságát azzal jelentgeti.

ÖREG:

Én vagyok Johánész a Véni Lajos fia,
Kuridó bátyának kedves atyafia.
Hisz már én es jól tudom e napoknak számát,
Mégis más mondta meg szent karácsony napját.

(Más napokon: Szent Istvánnak... Szent Jánosnak... Aprószentek
napját.)

MONYATOR (a házi gazdához):

Ennek a gazdának tavaly es én voltam a baccsa.
Hej, de jó gazdám volt ő nekem akkor es.
Százszor kértem, de nem adott egyszer es.
De most bezzeg adnae, de nem kell.

PANUSAS (bejön, a négy másik a háziasszony felé tuszkolja):

Látom gazdasszonyomnak sűrű mosolygását,
Előveszi a kúccsát, kinyiccsa ládáját,
Eléveszi számunkra hat ezüst garasát,
Még amellet felfont három rét szép piros kolbászát.

KIRÁLY (csenget a betiehem csengettyűjével, a pásztorok kimennek.
Ő előbbi útján sétálva az ajtó és a betlehem közt énekel az 1. dallamra):

- II. Egész kereszténység mondhatja áldottnak
Pestis ellen levők itten pátrinusnak,
Szent Betlehem versét hallaná az angyalnak,
- III. Szent imádságával ellentáll-e annak.

- II. Mert nyolcvanezeret egy órában megölt,
Szüzanyánk képével nagy diadalmat tett,
Mert Betlem minékünk nagy közbenjárónk volt,
- III. Azután Istennél a kegyelem megvolt.

- (II.) Az haragos fegyverét az angyal letevé,
Az régi nacélét²³ énekelni kezdé,
Ki hiszi Szent Gergét ez szót hozzátevé:
- (III.) Könyörülj Istenünk, ezt utána tevé.

²³ Regina caeli.

- (II.) Ti pedig, jó gazdák, kik itt hallgatátok,
Alacsony munkánkat meg sem utálátok,
Ur Jézus áldása szálljon tireátok,
(III.) Mi immár elményünk, vígan maradjatok.

(Mondja :) Áldás, békesség a következő újesztendőben!
(Pénzzel, téstával, itallal megajándékozzák őket, ezt a panusás teszi el. Indulnak tovább egy házzal.)

Uti mars

(míg egyik háztól a másikig vonulnak.)

Rubato. (Furulya)

Benedek András és Vargyas Lajos.

*

Jeu de „Bethléem“ chez les Sicules de Istenes (le comitat de Bácsbodrog).

Nous connaissons plusieurs types du jeu de Noël populaire hongrois (appelé généralement „jeu de Bethléem“). Parmi eux les jeux trouvés en Transylvanie sont les plus complets et les plus intéressants. Nous venons d'en fixer un joué chez les Sicules de Istenes, village de colons au Sud de la Hongrie, auparavant village émigré en Roumanie, il y a presque deux siècles. A Istenes, tout comme en Transylvanie, on retrouve ce jeu avec tous ses accessoires ecclésiastiques; la confrérie en masques se rend à la messe, et se range dans le sanctuaire, près de l'autel. La messe terminée elle s'en va chez le prêtre, c'est chez lui qu'a lieu la première représentation.

Le jeu de Bethléem, profanisé ailleurs par des plaisanteries ou farces d'enfants, garde ici la sérénité d'un office pieux, réalisé par des personnes adultes. Ce n'est que tout récemment que des jeunes filles y apparaissent dans les rôles de l'Ange et de Marie, auparavant les acteurs étaient tous des hommes, comme aux représentations des mystères du moyen âge. C'est en effet un vrai mystère de la Nativité que ce jeu de Bethléem, ressemblant en grandes lignes à ceux de la bourgeoisie médiévale, et aujourd'hui descendu au peuple.

La représentation commence par la sollicitation du meneur du jeu, dit „Patron“ pour qu'on laisse entrer la confrérie et représenter la pièce. La permission reçue le „Valet du Roi“ entre dans la chambre, apportant le „Bethléem“, espèce de crèche en forme d'église. Le „Roi“ le suit immédiatement (son rôle est presque identique à celui de l'Hôte des anciens jeux français) et en se promenant entre la crèche et la porte il se met à déclamer le prologue. Joseph et Marie cependant demandent la permission d'entrée, car venus pour le recensement ils ne trouvent pas de place dans la ville. Le Roi ne les laisse entrer que pour se chauffer une seconde, puis il les envoie à l'étable, symbolisée par la petite chapelle. L'ange (Gabriel) et les bergers entrent aussi derrière le couple saint, le premier se met devant Marie, les derniers s'accroupissent sur leurs bâtons près de la porte, faisant semblant de dormir. La naissance arrivée, symbolisée par le chant de l'ange, Marie envoie ce dernier éveiller les bergers. Les quatre bergers en masques et enveloppés de grandes pelisses et de peaux de moutons se

rangent devant le nouveau-né et lui offrent leurs simples cadeaux : un agneau, un fromage, un lapin, et en dernier, le vieux berger, une ceinture munie d'une rosette. On a beaucoup de difficultés avec ce vieux : il est sourd et aveugle, peu s'en faut qu'il ne meure en cours de route. Il se redresse toutefois, et après avoir fait son offrande, propose une danse en l'honneur de l'Enfant. Un flûtiste arrive, habillé de peaux lui aussi comme les bergers qui se mettent à danser au son de la flûte. La danse terminée, les bergers font allusions aux cadeaux qu'ils espèrent recevoir de la maîtresse de la maison. Ce n'est d'ailleurs qu'une formule de politesse étant donné que la confrérie n'entre que chez les familles qui l'ont invitée avec une taxe fixée. Et pendant que la maîtresse de la maison prépare les victuailles le Roi se promène dans la chambre déclamant l'épilogue.

Dans ce mystère il y a surtout deux choses à remarquer. L'une c'est cette promenade du Roi qui remonte à la déclamation des vers antiques dans les lycées organisés par Melancton à l'époque de la Réforme (XVIe siècle). L'autre c'est la tenue singulière des bergers : à vrai dire on ne dirait guère des hommes sous ces peaux. Ce sont plutôt des êtres mythiques, peut-être des démons païens que l'Église a christianisés sous le nom de „berger de Bethléem". Nous savons peu de chose sur l'histoire de nos jeux populaires, mais il nous semble que le jeu actuel ne remonte qu'au XVIIIe siècle, qu'il fut écrit par un moine — qui à son tour connaissait les coutumes populaires de Noël encore quelque peu païens. C'est en christianisant les démons et en paganisant la Sainte Histoire que notre auteur anonyme composa ce mystère de Noël.

A SZÜLETÉS, KERESZTELÉS ÉS A HALÁLOZÁS SZOKÁSAI A MURAVIDÉKI SZLOVÉNOKNÁL.

A Mura és Rába között lakó muravidéki szlovénok (lélekszámuk kb. 100.000) néprajza igen hiányosan van feldolgozva. Magyar nyelven elsőnek bővebben *Bitnitz Lajos*¹ ismertette őket, majd *Kosics József* hazai szlovén író adatai alapján *Csaplovics János*² írt néprajzi szempontból valamivel többet róluk. Később *Bellosics Bálint* írt egy áttekintést az Osztrák-magyar monarchia írásban és képben c. munkában, *Sinkovics Elek* pedig a Vasvármegye monográfiájában. *Bellosics*³ ezenkívül közzétett néhány cikket és szöveget is. Továbbá *Gönczi Ferenc* közölt róluk adatokat A zalamegyei vendek c. könyvecskéjében, de ő az egész muravidéki szlovénlakta területnek csupán egy kisebb részét veszi tekintetbe. Újabban *Pavel Ágoston* foglalkozott nyelvészeti és néprajzi szempontból a hazai szlovénokkal (I. A vashidegkúti szlovén nyelvjárás hangtana c. tanulmányát, értekezéseit és adatközléseit a Nyelvtudományban, a Vasi és Dunántúli Szemlében és a Néprajzi Múzeum Értesítőjében).

Szlovén nyelven azonban — eltekintve a 19. századbeli *Vraz* és *Valjavec* által végzett népköltési gyűjtésektől — 1910. óta igen jelentős népdal- és népmesegyűjtemény jelent meg *Kühnar Istvántól*,⁴ ifj. *Klekl Józseftől*,⁵ stb. Néhány cikkben pedig e sorok írója próbálkozott a muravidéki szlovénok néprajzi anyagának feldolgozásával.⁶ Ezt a munkát most az Ethnographiában megjelenő leírásokkal folytatom azzal az óhajattal, hogy minél több komoly munkaerő fogjon hozzá a muravidéki szlovénok már többször hangoztatott gazdag néprajzi kincsének felkutatásához és megmentéséhez.

Ott, ahol nem jelöltem meg, hogy az adatok melyik faluból származnak, *Belatinc* zalamegyei község értendő.

¹ A' Vass és Szala Vármegyei Tótokról. Tudományos Gyűjtemény. 1819, 59—74.

² A Magyarországi Vendus Tótokról. Tudományos Gyűjtemény 1828, 33—50.

³ Ethnographia 1890, 1891, 1892.

⁴ Narodno blágo vogrskij Slovincov. Časopis za zgodovino in narodopisje. Maribor, 1910, 1913, 1914 Népdal- és népmesegyűjteményei a Kalendár Srca Jezušovogaban, 1914—1939. — *Jerič* Iuannal külön füzetben: Narodne pesmi vogrskih Slovincov, 1913.

⁵ Šatringe Slov. Krajine. Kalendar Srca Jezušovoga 1924, 30—34. — Naše domače reči iz starih časov. U. o. 1927, 26—30. — Stare navade i šatringe. U. o. 1928, 47—49. — Zglednola se je . . . Stare navade. U. o. 1929, 44—51.

⁶ Prekmurski značaj. Dijaski koledar Slov. dij. zveze 1932—33, 62—64. — Božič v Slovenski krajini. Slovenec, Ljubljana, 1931, 292. — Pust v Slovenski Krajini. Slovenec, 1933, 47. — Ženitovanjski običaji v Slovenski Krajini. Mladika, Celje, 1935, 65—67. — Lan in njegovi izdelki v Slovenski krajini. Časopis za zgodovino in narodopisje 1936, 34—36. — Apotropejske prvne v slovenskih ženitovanjskih običajih. Etnolog, Ljubljana, XIV, 1942, 45—52. —

A muravidéki szlovénok néprajzára vonatkozó teljes bibliográfiát közzétettem a Slovenska Krajina c. gyűjteményemben (Bellinci) 1935, 127—130. és a Zgodovina in narodopisje v prekmurski publicistiki c. tanulmányomban, I. Časopis za zgod. in narodop. 1937, 264—274.

Születés és keresztelés.

A születésre és keresztelésre vonatkozó hiedelmek. Ha ősszel sok dió terem, akkor a jövő évben a faluban sok gyermek születik. Mikor az esküvő után a templomból haza érkeznek, az anya a menyasszony elé egy tojást tesz a földre, amelyre az a jobblábával rálép abban a hitben, hogy olyan gyorsan és könnyen fog szülni, amily könnyen eltörte a tojást. Ezután eléje gördít egy orsó fonalat, amely gyorsan letekerődik; ezzel is a gyors és könnyű szülest kívánják elősegíteni. Mások azt csinálják, hogy hazajövetelkor a menyasszonynak tollat tesznek a tenyerére, amelyet az háromszor lefúj, hogy ily könnyen szüljön. Ez alkalommal kását is főznek és benne disznófarkat; mikor a menyasszony a házhoz jön, a farkat az ott összegyűlt gyerekek közé dobja; ha azt egy fiú fogja el, akkor az első gyermeke fiú lesz.

A jegyesség idején a menyasszonynak nem szabad élettelen tyúkot érinteni, mert különben holt gyermeket szülne. Viselős asszonynak a temetésen nem szabad nyitott sírba nézni, mert egyébként a gyermeke meghalna. Ha a viselős asszony valamit megkíván, nem szabad az arcát érinteni, hanem a hátát kell megfogni, mert másképen a gyermeke az arcán eltorzító jeleket kapna. Nyulat se szabad néznie, nehogy gyermeke nyúlszájú legyen. Ha pedig hagymát eszik, a gyermeke a születés után zsírfoltos lesz. Eljegyzés közben nem szabad neki kását kolbászt enni, mert a gyermekei szennyes testűek lesznek. A malomba sem szabad mennie, mert a gyermekei süketek lesznek. Ha pedig az eljegyzése idején a kemencébe mászik, hogy azt kimázzolja, akkor a gyermekei mindig piszkosak lesznek.

Ha az asszony nem kíván gyermekáldást, szerdán nem szabad fésüldödni. Ha esküvőre megy, vagy tojást vigyen magával a zsebében és azt hazajövetelkor dobja a földre, vagy dobjon a kútba egy lakatot, akkor nem fog szülni. Ha pedig a kukoricaszárakat nem vágja ki tövestől, akkor a lánynak fattya lesz.

A gyermekáldáshoz fűződik még az a lakodalmi szokás is, hogy minél több részből fonják össze a fonott kalácsot (népi nyelven: *bosman*, *pleténik*, *štrüca*, *fotiv*), annál több gyermeke lesz a menyasszonynak.

A születésre vonatkozó népi kifejezések. *Ženska je poprijéla*, — az asszony megfogant; *je noséca*, — viselős; *je šörka*, *šürka*, — széles, kövér; *je v drúgon stáni*, — más állapotban van; *de meila*, — lesz neki; *málo de meila*, kicsinye lesz neki. A születésről azt mondják, hogy kicsit kaptak (*málo so dóbili*); volt neki (*meila je*); a szekér összetört (*kôla so se potrla*); a sarokba ütötte magát (*v kot se je vdárla*); a kályha összedült (*péč se je podrla*); a gyermek megszületett (*déte se je narôdilo*); a szülőasszony gyermekágyban van (*ženska je v kimpeti*, *v posteli*). Az elsősíben szülő asszony *prveščica*. A gyermek, aki utolsónak születik a házasságban, *postrůžnjek* (vakarcs, — így nevezik a tésztamaradékból kenyérsütés alkalmával sütött kis kalácsot is). Ha a gyermek holtan született: *se je nei pri cáiti narôudilo*, — nem megfelelő időben. Ha ikrek születnek: *divojčeti*, *divojke so se narôudile*.

Születés. A népmese elmondja, hogy születéskor három *sòjenice* (ítélő) nevű asszony eldönti az ember egész életét. Az első a fiatal-

korról, a második a házaseletről, a harmadik pedig az öregkorról mond ítéletet. Más változat szerint az első a vig és boldog, a második a szomorú és szerencsétlen élet, a harmadik pedig a halál felől ítél. Az utóbbi mindig fehérben jár, az első kettő pedig pirosban vagy kékben, a szerint, hogyan ítélnek. Azért tesznek születéskor az asztalra bort, pogácsát vagy kenyeret.

A születésnél rendszeren a bába van jelen és valamelyik asszony a házból vagy a rokonságból. A *bábica* a déli Muravidéken bábát jelent. Itt a nagymamát *māmica* szóval jelölik. A nyugati és északi vidéken pedig a *bábica* szó nagyanyát jelent, azért a bábát *bába* vagy *čejška*, *věška bába* szóval nevezik.

A gyermek világrajövetelével kapcsolatban a népnyelv említi a gölyát. Ha valaki furcsán viseli magát, azt mondják tréfásan: hiszen nem a macska hozott téged a répamezőről (z *rěpišča*).

Az újszülött gyermeket a térde alatt bekenik azzal a maradékkal, ami az összetört tojás héjában marad. Ezt azért teszik, hogy a gyermek „fusson mint a csirke” (Hársliget). Születéskor a gyermekhez valami vaseszközt kell érinteni, hogy a boszorkányoknak ne legyen ereje föltötte. A gyermek mellé olyan eszközöket is tesznek, amelyekről szeretnék, hogy foglalkozzék velük az életben (Tűskeresz). Ha gyermek születik egy házban, a falusi legények pelyvát szórnak szét a ház előtt (Murapetróc). A gyermeknek vizet öntenek a fejére, hogy okosabb legyen. Az ajtó elé két seprűt tesznek keresztbe, ezek alá pedig kialudt parazsat szórnak, hogy a gyermek egészséges legyen. Ostort is fonnak s ezt is az ajtó elé teszik, de ezt inkább tréfából csinálják, — mondván — az apának állították oda, hogy a ludakat őrizze vele addig, amíg az anya az ágyban fekszik.

Keresztelés. Igen szigorúan betartott szokás, hogy a gyermeket minél előbb vigyék a keresztelőre. Ez legtöbbször már a születés után következő napon történik. Ha a gyermek pl. éjjel születik, gyakran már reggel viszik keresztelni. Há pedig a gyermek gyöngö, otthon kereszteli a bába. A kereszteléshez a katolikusok mindig reggel viszik az újszülöttet, úgy hogy a keresztelés mise előtt történik. A keresztelés után a keresztanya és a bába — ez utóbbi állandóan szerepel a keresztelésnél — a gyerekekkel együtt misén vesznek részt. Ha a keresztelés vasárnapra esik, akkor délután a litánia előtt végzik, ami valamivel ünnepélyesebb a számosabb „közönség” jelenléte miatt. Az evangélikusoknál csak vasárnap a délelőtti istentisztelet után szoktak keresztelni. A születéssel és kereszteléssel kapcsolatban igen fontos a népéletben a keresztszülők (*botri*, *bòtrove*, *botrina*) választása. Nagyra van az olyan asszony, aki sok gyermek keresztanyja lehet; némelyik ötven gyermeket is „emelt fel a keresztelésről” (*je s krsta zdignola*). Az új rokonság alapján most már mind a két családban koma, komaasszony névvel hívják a szülőket. A komaság nagy megtisztelésnek számít, fontosabbnak tartják akármilyen fokú rokonságnál. A komaasszonyt majdnem állandóan „önözik”. A komákat a rokonságon kívülállók közül szokás keresni. Házasságkötéskor rendszerint a keresztanyját kéri fel nyoszolyóasszonynak a menyasszony, ami szintén nagy megtiszteltetés.

Gyakran a komák nevét kapja a gyermek. E mellett szokás az is, hogy a szülők nevét adják a gyermeknek. Ha a születés napjára vagy

tájára esik valamelyik népszerű szentnek az emléknappja, akkor a szent nevét adják a gyermeknek. „Magával hozta nevét”, — mondják. — A leggyakrabban előforduló nevek a következők: József (*Jožek, Joška, Joško, Joškec*), János (*Janči, Janček*), István (*Števan, Števek, Štef*), Ferenc (*Ferko, Ferëncék, Feri*), Márton (*Martin, Martinek, Tinek, Tinč*), Mátyás (*Matjoš, Tašek, Tjaš*), Iván (*Vanek, Vanč*), András (*Dráš, Drašek*). Ritkábbak már az ilyen régi nevek: Mihály (*Mihao, Miška*). Márk (*Marko*), Balázs (*Bálaž*). A női nevek közt a leggyakoribbak: Mária (*Marija, Mariča, Maričika, Mica, Micika*), Anna (*Ana, Anica, Ančika*), Teréz (*Trèza, Trèzika*), Borbála (*Bára, Báraica*), Magda (*Magdica*). Újabb, városi hatás alatt felvett nevek pl. ezek: Margit (*Margèta, Margitka*), Ilonka, Antonia (*Tonika*), Cilika, stb.

Keresztelés előtt, mielőtt a gyermeket a házból kiviszik, egy darab papirost dugnak a pólyába, hogy okosabb legyen és könnyen tanuljon. Szokásban van az is, hogy a keresztanya, mielőtt a templomba viszi a gyermeket, egy tojást tör össze a padlón. Hogy miért teszi ezt, már nem tudják. A gyermeknek az arcára pedig edényfedőt tesz azzal az óhajtással: Az verjen szemmel, akinek olyan a szeme, mint ez a fedő.

Ha első alkalommal fattyút visz keresztelni a keresztanya, azt mondják, hogy kössön lókantárt a csipője körül, de hogy miért, már nem tudják.

A néphit szerint más úton kell haza vinni a gyermeket a keresztelőről, mint amelyen oda vitték, hogy szerencsés legyen (Muraszombat).

Mikor a gyermeket keresztelni viszik, a bölcsőbe egy sodrófát tesznek, hogy aludjék mint a sodrófa (Hársliget). A pólyába rózsafüzért (Belatinc) vagy pénzt dugnak, hogy soha pénzhányt ne szenvedjen. Mielőtt a gyermeket keresztelni vinnék, megfürdetik és az anya kifordított alsósoknyájával letörlik, hogy valaki meg ne babonázza (szemmel meg ne verje, Felsőlendva). A bába aranypénzt dob a vízbe, amelyben azután a gyermeket megfürdetik, hogy olyan aranyos legyen mint az arany (Battyánd). A pólyájába egy darab kenyeret is tesznek, hogy ne legyen éhes az életben.

A régi időkben — néha most is, különösen, ha valamely messzelevő faluból jöttek be — a keresztanya és a bába a templomból a kocsmába mennek. Arról sok tréfás történetet tudnak, hogy miképpen vesztették el a részeg asszonyok az úton a gyermeket. De azt is hiszik, hogy nem szabad kocsmába menni, mert különben részeges lesz a gyermek. A bábának és keresztanyának, mikor keresztelésre viszik a gyereket, nem szabad vizelni, mert különben a gyermek is sokkal az ágyba vizelne.

Mikor a megkeresztelt gyermekkel hazatérnek, a nagymama vagy anya háromszor kérdi: Mit hoztatok nekünk? A keresztanya feleli: Megkereszteltet, megáldottat (pl. Jánost). Vagy pedig: Pogányt — vagy zsidót — vittünk el, keresztényt hoztunk vissza. Ezután a keresztanya a gyermeket az asztalra (néha az asztal alá is) szokta tenni azzal a kívánsággal, hogy az emberek olyan tiszteletben tartsák őt, mint a kenyeret és bort. Ezután azt mondja: Aki kívánja, az jöjjön el érte. Gyakran a fiúgyermeket fiú viszi az anyának az ágyba, a leányt pedig leány. — Máshol az a szokás, hogy mikor visszahozzák, az ajtó küszöbén áll a gazda egy üveg borral és kérdi a keresztanyát háromszor: Mit

hoztatok nekünk? — Némely faluban ismeretes az a szokás, hogy a bába a gyermeket egy bokor alá teszi, hogy sok gombát találjon, mikor felnő (Tótlak). Itt-ott az is szokás, hogy a fiút hazahozatala után az istállóba viszik és ott a jászolba teszik azt gondolván, hogy a tehenek így jobban fognak enni és hogy a gyermekből jó gazda lesz. A leánygyermeket pedig a tűzhely alá teszik, hogy jó gazdasszony legyen belőle. Ez különösen az evangélikusoknál szokás, de ma már ritkábban gyakorolják, mint a multban. — Máshol a keresztanya a gyermeket a tűzhely alá teszi, a bába pedig felveszi, hogy előbb beszéljen és egészséges legyen (Sürüháza).

A kereszteleés utáni estén a bába cigányasszonynak öltözik, teknőt hoz és kérdi a komát, hogy kell-e teknőt vájni. Erre ez azt feleli, hogy nem kell. A bába azután egy rongyokból készített babát dob a keresztanyának és azt mondja, hogy még ebben az évben adjon nekik az Isten gyermeket (Lendvajózsef).

A keresztanya vagy mindjárt a kereszteleés alkalmával vagy később megajándékozza a gyermeket. Az ajándék pénzből vagy fehérneműből áll. A pénzajándékot titokban a gyermek ruhájába dugja. Az ilyen ajándékot *krizmának* hívják. Régente akkor szokták adni, mikor a gyermek első évét már betöltötte. Ha az ajándék ruhanemű volt, a fiú kalapot kapott, a leány pedig fejkendőt. Mikor a keresztanya ételt vagy *krizmat* hoz, akkor szokás szerint meg is fürdeti a gyermeket. Ez alkalommal a fürdőteknőbe pénzdarabot tesz s a pénz azé lesz, aki kiviszi a fürdővizet

A kereszteleés (*kristítki*) ma már szűkebb körben folyik le. A multban ez alkalommal ép oly nagy lakomát tartottak, mint lakodalomkor. Napjainkban csak kereszteleési ebéd, uzsonna vagy vacsora van szokásban, amelyeken a keresztszülőkön kívül még más rokonok és jó ismerősök is részt vesznek. A *paszita* elnevezést, amelyről Gönczi közleményében esik szó, nem találtam meg.

Mikor az asszony (*postelkinja*, *posteuinja*, *kimpetarica*) felkel a gyerekágyból, ami igen különböző időben történik (de minden esetben nagyon korán), a gyermekkel a bába kíséretében misére megy. Szokás szerint mise előtt a sekrestyébe, innen égő gyertyával a pap kíséretében az oltárhoz lép, ahol a pap megáldja őt; — mivel a pap kíséri illetve vezeti az oltárhoz, ezt *spelávanje*-nek (bevezetés) nevezik.

Egyéb szokások. Ha valaki olyan házba jön, ahol újszülött gyermek van, le kell ülnie, hogy a gyermek ne kapjon hályogot (*mraké dobí*). Hogy meggyógyuljon, a lámpához vagy tűzhöz kell állítani. Ha a gyermeket megigézték, égő paraszat dobnak a vízbe: ha a parázs feljön, akkor a megigézés biztos. Ha a parázs lent marad, a gyermek meghal. A fürdésnél a következő varázsszavakat mondják: Ha tizen vagytok *vörki* (megigézés), legyetek kilencen, ha kilencen vagytok, legyetek nyolcan, stb.

Az evangélikusok közt szokás az is, hogy születéskor a rokonok pogácsát hordanak a szülőanya házába. Aki ebben az időben a házba jön, azt pogácsával ajándékozzák meg, hogy a gyermek jobban szerezzen beszélni.

A gyermek köldöksinóráját (*pópek*) zöld fűre kell dobni, mert akkor a gyermek is gyorsan és egészségesben nő fel. Ha az anya azt

kivánja, hogy a gyermeknek göndör haja legyen, akkor nagypénteken le kell vágni az első hajfürtöket. Az olyan gyermek, aki három nagypénteken át szopott, nem talál négylevelű lóherét és olyan ügyetlen, hogy még a kerítéslécet is megigézi.

Mikor az anya először viszi a szomszédságba a gyermeket, ott írott vagy nyomtatott papirost adnak neki, hogy jobban tudjon majd írni és olvasni.

Ha valamely gyermek több éven át ágyba vizek, akkor az új vásárra (*na mládo nedelo*, — fiatal vásárra) napfeljötté előtt az ilyen gyermeket főzőkanállal sóért küldik a szomszédhoz. Ott elveszik tőle a kanalat, moslékba mártják és addig ütik vele, amíg haza nem fut.

Ha fényt látnak mocsaras talaj fölött, mely mint a gyertya lángja imbolyog, azt mondják, hogy ez olyan gyermek lelke, aki keresztelés nélkül halt meg. A népies neve *brézglavec* (fejnélküli).

Halálozás.

Ha valaki a faluban megbetegszik (*zbetežá, bêtežen je, v betégi je, zbetežau je*), gyorsan köztudomású lesz. A közeli szomszédok és a távoli ismerősök is azonnal érdeklődnek a beteg (*betežník*) iránt. A beteg állapotát több kifejezéssel jellemzik, pl.: rosszul van, mindig rosszabb, halálosan beteg, nagyon gyöngé, szenved, nem tart sokáig, a végét járja, halálos ágyban van, közeledik az utolsó órája, hamarosan el fog takarodni. Mikor már „az orvos lemondott róla” és „nincs már számára segítség”, elküldenek a papért, hogy meggyónjék. Mikor a beteget már „meggyóntatták” s az utolsó kenetet is feladták neki, ez már rossz jel, amely a közeledő véget jelenti. Ilyenkor azt mondják, hogy „nem fog többé füvet taposni, nem éri meg a napot, éjjelt”.

Ha a beteget orvoshoz viszik és találkoznak valakivel, aki üres kancsókat visz, akkor a beteg meg fog halni (Zsidahegy). Ha a gyerek gyenge és beteg, azt mondják, hogy „le van szedve”. Ilyen esetben az a szokás, hogy kilenc kútból vizet hoznak, de úgy, hogy ezt senki ne lássa. Ebben a vízben a gyermeket meg kell fürdetni. Ha meg van igézve, a vízre rá kell „olvasni” és azzal a vízzel megnedvesíteni. Ha meg van igézve a gyermek, mérni is lehet a vizet, úgy hogy egy edényből kilenc kanálnyit egy másik edénybe öntenek és vizont. Ha az átmérés után marad valami a vízből az első edényben, az azt jelenti, hogy a gyermek meg van igézve és akkor azzal a vízzel meg kell nedvesíteni. Ha valaki sebet kapott és szúrása van (*šüsti so vdarili*), akkor zsírra kell ráolvasni és azzal kenni. A *protin* (reuma) ellen kilenc csöbörből zsírt vesznek és egy fekete disznónak a szalonnájából vágnak le s azzal dörzsölik be a beteg testrészt. Kedden, szerdán és szombaton azért nem szeretnek vetni, mert akkor valaki meghal a háznál. — Hogyha a menyasszony és vőlegény az esküvőről hazajön s a күszöbbe ütik a lábukat, akkor a szüleik hamarosan meghalnak. Ha a күszöb alatt vakond fúr, a háznál valaki meghal. Ha valaki kedden megbetegszik, a következő pénteken meghal. Kántorbőjt (*kvatre*, március, június, szeptember és december hónapokban mindig három nap) idején nem szabad fészélni, különben a halála után az illetőrek a haja nem porlad el. Az orvosságokat, melyeket a beteg használ, nem szabad

az asztalra tenni, hanem az ablakra, különben a betegség súlyosbodnék.

A halált kúvik vagy bagoly jelzi előre, amely éjjel a ház közelében huhog. Ha váratlanul hangyák jelennek meg a házban, az is halált jelent. Ha esik, mikor esküvőre mennek, a házaspár egyike nem sokára meghal. Az a hiedelem is el van terjedve, hogy a három szent király (január 6.) annak, aki tiszteletükre hétéves korától kezdve bőjtöl, megjövendöli, mikor hal meg és hová jut a halál után. — Ha a karácsonyi éjféli mise közben a szobában kialszik a világosság, akkor valaki abban a házban meg fog halni. Néha éjjel *nevòla* (szerencsétlenség) is jár faluzerte és hívja az embereket és ha valaki felel, valami szerencsétlenség történik, vagy meghal valaki. Mikor gyertyaszentelőkor haza hozzák a megáldott gyertyát, találgatják, hogy ki fog abban az évben meghalni. Mindegyik családtagért külön meggyújtják a gyertyát és ha a láng egyenesen lobog, az illető élni fog, ha pedig a füst lefelé száll, hamarosan meghal. A házaspárnak az a tagja, aki elveszti a gyűrűjét, elsőnek hal meg. Ha az anyának az első gyermeke meghal, nem szabad a sírba néznie, mert akkor a többi gyermeke is meghal.

A haldoklónál sok ember gyűlik össze, különösen a szomszédok és rokonok. Mikor a beteg meghalt, azt mondják: *kimult (premino je)*, kilehelte a lelkét (*dúšo je pústo*), elment. Most már „megboldogult” és ezt a kifejezést azután az elhunyt neve elé teszik, ha róla beszélnek, pl. „a boldogult N., adjon Isten békét a lelkének, jót a lelkének . . .”. Mikor halottnak harangoznak, azt mondják: Adjon Isten nyugalmat a lelkének, bevégezte, megmentette magát, nem fog tovább szenvedni, sokáig szenvedett.

Ha a beteg puhán fekszik, nehezen hal meg. Azért néhol deszkákra teszik az ágylepedőt és azon fektetik. A földre is teszik, ha nehéz a halálküzdeme. Ha a halott szeme nyitva marad, azt mondják, hogy valakit hív maga után (Sal). Ha valaki nehezen hal meg, az ekéről földet vesznek és kendőbe kötve a haldoklónak a homlokára teszik, hogy könnyen haljon meg (Vaspolony).

A halottkém (*smrtnják*) tölti ki a halotti bizonyítványt, amellyel a plébánoshoz mennek, hogy a temetést elintézzék. A harangozónál megrendelik a kiharangozást, a kántornál pedig a búcsúztatót (*slovò, slobòd*). A két sírásó (*grobár, pokòpič*) megássa a sírt. A halottat megmossák és ünnepi ruhába felöltöztetik. Gyakran már életükben elkészítik azt a ruhát, amelyben el akarják magukat temettetni. Az asszonyoknál ez szokás szerint a menyasszonyi öltözet. Néhol az a szokás, hogy legalább fekete kendőt vesznek, amellyel a halott szemét betakarják. Az állat fehér kendővel kötik fel. Kebeleszentmártonban 1940-ben az történt, hogy senki sem tudta egy halott asszonynak felkötni a *pěča* nevű kendőt, amelyet a halálára őrzött és azért csak a fejére tették.

Mikor a beteg meghal, a szobában megállítják az órát, mert a halottnak a szíve is megállt. A tükröt a fal felé fordítják, vagy fekete kendővel takarják be. Mikor a koporsót elhozzák, a halottat beleteszik. A koporsóban forgács is marad. A halott kezeit összeteszik és a katolikusoknál rózsafüzérrel fonják körül. Melléje szentképecskéket, néha imakönyvet is raknak. A halottnak a kezébe valamikor pénzt is tettek, „hogyan legyen neki a tutajra” (*ka de na brod meo*, Belatinc és környéke).

A halottat a ravatalra teszik, gyertyákat gyujtanak körülötte, az asztalra vagy egy székre pedig szenteltvizet és puszpángágacsoktat tesznek. Aki halottnézőbe jön, letérdel, imádkozik és szenteltvízzel meghinti a holttestet. Éjjel összejönnek a szomszédok, rokonok és ismerősök, egyházi énekeket énekelnek, imádkoznak és beszélgetnek a halottról s egyéb dolgokról is. Kártyázni is szoktak. Ezt *verostüvanjenek* nevezik. Az evangélikusoknál ilyen alkalomra kb. tíz külön énekes (*diácke*) is van. Ezek énekelnek a temetésen is.

A sírásónak, miután a sírt kiásta, egy éjjelre kint kell hagyni a szerszámaikat, hogy a halott elfelejtse őt. A temetés a katolikusoknál vagy reggel történik gyászmisével, vagy délután. A temetési menet a háztól vagy a faluban lévő útszéli keresztől vagy szentképtől indul el. Olyan faluban, ahol nincs templom, legtöbbször egyenesen a temetőbe viszik az elhunytat. Ha a plébánián több pap van, akkor a temetés két-, hárompapos. Ha a temetési menet a háztól indul, akkor a kántor hosszú búcsúztatót énekel, amelyben a halott nevében minden rokontól névszerint elbúcsúzik.

A halottat lábbal előre viszik ki a házból, hogy a lelke ne jöjjön vissza. Ha a koporsót háromszor a küszöbre teszik, abban a házban többé nem lesz halott (Felsőcsalogány). Máshol a koporsót a küszöbre teszik, hogy a halott elbúcsúzzék a háztól. Ha a férj hal meg és kiviszik a házból, a feleségének az ura üresen maradt helyére kell ülnie, hogy ne féljen. Mikor a koporsót kiviszik a házból, az ajtót és ablakokat kinyitják és hármat ütnek egy gerendára, hogy a halott ne járjon vissza. Azon az ágyon, amelyen az elhunyt meghalt, egy idegen embernek kell az első éjjelen aludni és egész éjjel világítanak a házban (Sal).

A koporsót az udvaron zárják le és egy padra állítják, amelyen a temetőbe viszik. A koporsó mellett mennek a gyertyavivők lámpákkal vagy nagy gyertyákkal (*dupleir*). A gyertyavivőket *céiski*-nek (céhesek) nevezik. Ez a szokás a régi céheknek a maradványa. Ma ezekre a céhekre csak az emlékeztet, hogy zászlót visznek temetéskor, ha van nekik és hogy temetés alkalmával, gyászmisén, Urnapkor vagy nagyszombaton a processziónál világítanak. A céhek mindazoknak a temetésén világítanak, akiknek a családja a céh tagja. Van molnár-, cipész-, kovács- és szabócéh.

Mikor a halottat kiviszik a szobából, a szobát régi seprűvel ki kell seperni s a szemetet a kosárral és a seprűvel együtt elásni. Miközben a halottat az udvarból kiviszik, a jószágot fel kell zavarni, néhol ki is eresztik az istállóból, hogy egészséges maradjon. Néhol enni is adnak a marhának. A gabonát is össze kell keverni, hogy termőképes maradjon. Mindezt csak a házigazda vagy háziasszony halála esetén csinálják. A halottat nem szabad más faluba vinni, mert akkor ott jégeső esik. A faluban olyan nemű ember hal meg elsőnek, amilyennel a temetési menet először találkozik.

Ha a halottat kocsin viszik a temetőbe, akkor a keréknyomon kell menni a kocsi után (Vaspolony). Az, aki a temetési menetben résztvevők közül a temetés után először ül a halottas kocsira, elsőnek fog meghalni.

A temetőben néhány temetési éneket énekelnek. Általános az a szokás, hogy mikor vége van a temetésnek, mindenki dob a sírba egy-két rögöt. Néhol ezt a rögöt előbb megcsókolják.

Mikor a halottkisérők visszajönnek a házba, azok, akik a házban maradtak, eléjük futnak, hogy elsőnek lássák őket, nehogy a halott visszajérjon. Azok, akik a halottat vitték, a kezüket egy dézsa vízben megmossák és fehér törülközővel megtörlik, amelyet azután a sírásó a háztetőre dob. Ahol halottszállító kocsit használnak, a kerekeket leveszik a tengelyről és három napig a gyászháznál hagyják, azután pedig lopva viszik el a kocsit és a kerekeket.

Manapság már (legalábbis a síksági falvakban) mindenütt van temető, de kb. 150 évvel ezelőtt még sok helyen a templom mellé temetkeztek.

Ha az asszony meghal és az urát valamelyik asszony férjéül szeretné, annak az asszonynak a koporsóba vagy sírba pénzt kell dobnia mondván: Én neked garast, te nekem férjet.

Ha valamely férfi felakasztja magát, a hajadon lányok próbálják a kötelet megkapni. Ha annak egy részéhez hozzájutnak és azzal megütnek egy férfit, akkor az valamelyiket a leányok közül feleségül veszi.

A temetés után van a *kermína* (carmina), *trobína*, *trbína*, — halotti tor. Murapetrócon azt mondják, hogy a *trbinán* a halott bőrére esznek és isznak.

Mindszentek ünnepén a hegyvidéken *zòunike* nevű pogácsát sütnék répával, egy pohárba vizet tesznek és ezeket éjjel az asztalra helyezik, mert „a lelkecskék haza jönnek” (Apátistvánfalva). Itt az a hagyományos szokás is él, hogy arra kijelölt asszonyok sírnak, mikor az udvaron a halottat a koporsóba teszik. Szakonyfaluban meg az a szokás, hogy egy asszony énekekkel köszönti a temetőben a halottal odaérkezőket. A Rába mellett, ha meghalt az asszony, a férj, az asszony ura, napokon át sírt a ház előtt és állandó sirató szöveget recitált. (V. ö. *Anton Trstenjak*: Navade v Prekmurcuh. Jok pri pogrebu. Slovan, Ljubljana 1884, 341. l.).

Muraszombat.

Novák Vilmos.

*

Die auf Geburt, Taufe und Tod bezüglichen Bräuche der Slovenen in der Mur-Gegend. (Kom. Zala und Vas, Ungarn.)

Verfasser beschreibt die mit der Geburt und dem Kind zusammenhängenden Aberglauben. Besonders wichtig unter denselben ist z. B. jener Brauch, dass der Braut, nach ihrer Heimkehr von der Hochzeit, von ihrer Mutter ein Ei vor die Füße gelegt wird, auf welches die Braut drauftritt, um damit sie leicht und rasch gebäre. Die Schwangere darf nicht in ein offenes Grab sehen sonst wird ihr Kind sterben. In weiterem zählt Verfasser die die Geburt betreffenden volkssprachlichen Ausdrücke in slovenischer Sprache auf. In Bezug auf die Geburt bespricht Verfasser die Rolle jener drei Weibergestalten (*sojenice*), die dem Volksglauben zufolge eine wichtige Rolle haben. Diese Frauen bestimmen das ganze Leben des Menschen. Die erste bestimmt die Lebensumstände der Jugend, die zweite die des Ehelebens, die dritte die des Alters. Einer Variante zufolge sind es diese drei Frauen, die bestimmen, ob der Neugeborene ein lustiges und sorgenloses, oder aber ein trauriges Leben haben soll. Das neugeborene Kind muss mit irgendeinem eisernen Gegenstand berührt werden, um die Hexen von ihm zu entfernen. Vor die Türe werden zwei gekreuzte Beinen gelegt um damit das Kind gesund werde. Die Rolle und das Ansehen der Paten ist in der Familie und im Leben des Kindes sehr gross. Verfasser zählt die häufigsten Taufnamen auf. Wenn das Kind zur Taufe getragen wird, so wird am Fussboden ein Ei zerschlagen, über sein Gesicht wird ein Geschirredeckel gehalten, in die Wiege ein Nudelwalker gelegt, in den Wickelpolster ein Rosenkranz, Geld und Papier gesteckt. Wenn man mit dem Täufling aus der Kirche kommt, legt man, zuhause angelangt,

das Kind auf den Tisch oder auch unter denselben. Die Daheimgebliebenen richten die Frage: „Was habt ihr uns gebracht?“ an die Hebamme und die Patin. Diese antworten: „Ein getauftes Kind.“ In früherer Zeit brachte die Patin täglich das Essen der Wöchnerin, solange diese bettlägerig war. Die Geschenke, die das Kind von der Patin erhält, werden *krizma* genannt. In den ersten Wochen werden zahlreiche abergläubische Bräuche gegen die Zauberei ausgeübt. Mit dem ersten Lebensjahr des Kindes hängen viele Aberglauben zusammen.

Verfasser beschreibt jene Bräuche, durch welche man die Krankheiten vom Kranken vertreibt. Hie und da wird der Sterbende auf den Fussboden gelegt, um damit er leichter sterbe. Die Dorfbewohner verbringen die Nacht der Totenwache mit Gebet und Gesang. Der Tote wird mit den Füßen nach vorne aus dem Hause getragen um damit seine Seele nicht zurückkehre. Der Tote darf nicht in ein anderes Dorf getragen werden, sonst hagelt es dort. Nach dem Begräbnis findet der Totenschmaus statt. Derselbe wird im Volksmund *kermína* (< *carmina*), *trobína*, *trbína* genannt. Vor nicht langer Zeit war es noch üblich, dass eine Witwe mit Gesang den Leichenzug im Friedhof empfing. Wenn eine Frau starb, so weinte der Mann tagelang vor dem Hause und recitierte Totenklagen. Zu Allerheiligen bäckt man mancherorts Kuchen mit Rüben, schenkt Wasser in ein Glas und lässt beides nachtsüber auf dem Tisch stehen, da die Seelen heimkehren. — Verfasser führt überall die auf Krankheit, Tod und Begräbnis bezüglichen Benennungen und Ausdrücke des Volkes an.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Sámán-szertartás a X. századi Grönlandban. A szöveg, amelyet itt szözszerinti magyar fordításban közlünk, az *Eirikssaga raudha* (Vörös Eirik története) c. ó-izlandi elbeszélés 4. fejezete. Az elbeszélés a 13. században íródott és a X. század grönlandi norvég telepeseinek életéről szól (többek közt Amerika első felfedezéséről). A saga műfajáról azt kell tudnunk, hogy a benne elbeszélte eseményeket megtörténtük korától fogva hihetetlen szilárdságú szóhagyomány őrizte írásbafoglalásuk idejéig. Mint az itt közlésre kerülő szövegrészlet is láttatja, a leírás aprólékos, színes részletessége és az, hogy minden kommentártól és elmélkedéstől tartózkodva csak azt közli, ami tapasztalati tény, éles megfigyelésű szemtanúra vall, és ha nem tudók, hogy az írásbafoglalást hosszú szóbeli hagyományozás előzte meg, azt hihetnők, hogy maga a szemtanú beszél.

Az esemény színhelye a grönlandi norvég telepek egyike, ideje a X. század utolsó évei. Többet nem is szükséges előrebocsátanunk.

*

Ebben az időben nagy inség volt Grönlandban; az emberek, akik halászni mentek, keveset fogtak, és egyesek közülük nem is tértek vissza. Volt a településen egy nő, akit Thorbjörgnek hívtak, ez varázslónő volt és kisjósnőnek nevezték. Kilencen voltak nőtestvérek és valamennyien varázslónők voltak, de ekkor már csak ez az egy volt életben. Thorbjörgnek az volt a szokása télen, hogy tanyáról tanyára járt és leginkább azok az emberek hívták meg, akik kíváncsiak voltak a jövőjükre vagy a szerencséjükre. Mint hogy Thorkell volt a legnagyobb gazda, az emberek úgy vélték, hogy ő neki kell megtudakolnia, közel van-e a dülő inségnek a vége. Thorkell meg is hívta a varázslónőt. Olyan tisztességgel fogadták, amilyennel szokás szerint az ilyenfajta nőt fogadni kell. Trónust emeltek neki és párnát tettek

alája, ebben pehelynek kellett lennie. A jósnő napszálltakor érkezett annak az embernek a kíséretével, akit érte küldtek volt. Ugy volt öltözve, hogy kék, övezett köpeny volt rajta, amely le a csücskéig kövekkel volt kirakva, a nyakán üveggyöngy volt, fekete báránybőr sapka volt a fején, belül fehér macskaszőrből; bot volt a kezében, fogantyúval, ez rézzel volt kiverve és fölül a fogantyúja köröskörül kövekkel kirakva; háncsból való öv volt a derekán, ezen nagy börtarisznya függött: ebben tartotta a varázseszközöket, amelyekre a varázslathoz szüksége volt. A lábán bozontos borjúbőr bocskor volt, hosszú szíjjakkal és ezek végein nagy öngombokkal. A kezén macskabőrkesztyűt viselt, amelynek a belseje fehér volt és bozontos. Amint bejött, minden ember úgy vélte, hogy tiszteletadással kell üdvözölni. A jósnő aszerint fogadta a köszöneteket, hogy mennyire kedvelte az egyes embereket. Thorkell, a házigazda, kezén fogta és ahhoz az üléshez vezette, amelyet neki készítettek és arra kérte, hogy nézzen végig házánépén és állatain, az egész házán. A jósnő felette szükségavó volt.

Este aszaltat terítettek és erről azt kell elmondani, hogy a jósnőnek mit főztek. Kecsketejjel főzött kását találtak fel neki és elkészítették neki a szívét mindenfajta állatnak, ami csak volt a tanyán. A jósnőnek rézkanala volt és fókaagyarból készült markolatú kése, kettős vörösréz gyűrűvel; a kés hegye csorba volt. Amint megvolt terítve az asztal, Thorkell, a házigazda, odament Thorbjörghöz és megkérdezte tőle, hogyan vélekedik, hogyan tetszik neki a ház, meg az emberek viselkedése, és hogy mikor kapja meg a választ arra, amit kérdezett és amit az emberek leginkább szeretnének tudni. Thorbjörg azt mondta, hogy semmit nem mondhat másnap reggel előtt, mert az éjszakát előbb át kell aludnia.

Másnap, napszálltakor, előkészítették a jósnőnek a felszerelést, amire szüksége volt, hogy végrehajtsa a va-

rázslatot. Kívánta, hogy kerítsenek elő egy nőt, aki tudja azt a varázséneket, amelyre szüksége van a varázslathoz és amelynek vardhlokur¹ a neve. De nem találtak olyan nőt. Erre a faluban kezdtek keresni, hogy tudja-e valaki. Akkor azt mondta Gudrídhr: „Nem vagyok járatos a varázslatban, sem jósnő nem vagyok, mégis megtanított engem Halldís, a nevelőanyám, Izlandban erre az énekre, amelyet vardhlokurnak neveznek.” Thorkell mondta: „Jókor jön a tudományod.” Gudrídhr mondta: „Olyan eljárás ez, amelyben úgy tartom, nem óhajtok segédkezni, mert keresztény vagyok.” Thorbjörg mondta: „Ugy áll a dolog, hogy te segítségükre leszel ezeknek az embereknek itt és te sem válsz rosszabbá, mint azelőtt voltál. Számítok Thorkellre, hogy meglesz minden a jövődömondáshoz, amire szükség van.” Thorkell most rábeszélte Gudrídhröt, az meg azt válaszolta, hogy mindent megtesz, amit kívánnak tőle. A nők most körbe álltak az állvány² körül, amelyen Thorbjörg ült. Gudrídhr olyan szépen és jól mondta el az éneket, hogy senki, aki ott volt, nem hallott még szebb hangon éneket mondani. A jósnő megköszönte neki az éneket és azt mondta, hogy most sok szellemet hívott oda és hogy az ének, amilyen jól Gudrídhr elmondta, előttük szépnek tűnt — „pedig az előbb még el akartak távozni és nem akartak nekünk engedelmessé válni. És most világos nekem sok sors, ami előttem eddig rejtve volt, és sok más. És itt azt mondhatom neked Thorkell, hogy az inség nem fog tovább tartani, mint a tél, és a zsákmány meg fog javulni, mire kitavasodik. A járvány, amely gyötör bennünket, szintén megszűnik, hamarabb, mint gondoltátok. És téged, Gudrídhr, meg foglak jutalmazni azért a segítségért, amelyet nekünk nyújtottál, mert a te sorsodat tisztán látom. Férjhez mész itt Grönlandban és

¹ A *vardhlokur* (más kézirat szerint *vardhlokkur*) szó származása megkérdőjelezhető.

² Az állványt (*hjaltr*), amelyen a jósnő ül, alighanem a varázslat céljára állították fel: más szövegekben ugyanis (pl. *Laxdoelas-ga* 35. feje) a *seidhhaltr* 'varázslóállvány' kifejezés is előfordul.

a házasságod nagy tisztességet szerez neked, bár nem lesz hosszú maradásod, mert az útad Izland felé vezet. Ott nagy és jó nemzetség fog tőled származni, és a te ivadékod fölött fényes sugár fog világítani. Nekem megadatott, hogy ilyen látomást lássak, és most Isten veled, leányom.” Azután az emberek odamentek a jósnőhöz és mindegyik megkérdezte, amit leginkább szeretett volna tudni. Thorbjörg erős volt a jóslásban és kevés nem teljesedett be abból, amit megjövendölt. Mindezek után érte jöttek egy másik faluból, ő meg odament. Ekkor elküldtek Thorbjörnért³, mert ő nem akart otthon lenni, amíg ilyen babonáságot űztek. Az idő hamarosan megjavult, úgy, ahogy Thorbjörg megmondta.

*

A szöveg adatainak ethnologiai vizsgálatára nem vállalkozhatunk: elegendő összehasonlító anyag sem a skandináv, sem az eurázsiai szférából nem állhat rendelkezésünkre a jelenlegi viszonyok között. Minden közelebbi vizsgálat nélkül is nyilvánvaló azonban, hogy az észak-északi kultúrákra mindmáig jellemző sámánkodásnak egyik legrégebbi leírását tartalmazza ez a szöveg. Legfeljebb egy svédnyelvű (és jelenleg szintén hozzáférhetetlen) tanulmányra utalhatunk (*Strömbäck: Sejd. Stockholm, 1935*), amely kimutatja a lapp és általában az áltái sámánkodással való teljes egyezést. (L. *Jan de Vries: Altgermanische Religionsgeschichte, II., Berlin—Leipzig, 1937, 70.*) Megvilágító megjegyzést is csak egyetlen ponthoz kell fűznünk.

A szellemek, akikről a jósnő beszél, a szövegben latin eredetű szóval *náttúra* néven vannak említve. Az Eirikssaga leírója, aki valószínűleg pap volt (l. *Andreas Heusler: Die Anfänge der isländischen Saga, Abh. d. Preuss. Ak. 1913/4., Berlin, 1914., 82 k.*) olyanfajta szellemekre gondolhatott, mint Goethe Faustjának *Elementargeist*-jei. A hagyománynak ez a látszólagos átinterpretálása azonban szintén csak a hagyomány szilárdságának és

³ Gudrídhr apja.

valóság-igényének tanúja. A leírás, amint láttuk, csakis a megfigyelhető részletekre vonatkozik; a varázslónő öltözékének, felszerelésének, táplálékának pontos ismertetését kapjuk és egyébként csak azt, ami a cselekmény további menete számára fontos: a segítő énekesnő szerepét (mert Gudridhr az elbeszélés legfontosabb hősnői közé tartozik és élettörténetének megjósolt részei később mind meg is valósulnak), azután a jóslatot magát. Szemtanú beszámolóját olvassuk, — amely csak a varázs-szertartás lefolyásánál hiányos: ez azzal magyarázható, hogy ez a hagyományt megindító szemtanú annyira hatása alatt volt a rendkívüli eseménynek, hogy nem tudott, vagy nem akart róla beszámolni. A történetet írásba foglaló pap érvényesítette saját természetszemléletét, de csak annyiban, amennyiben nem kellett a hagyományozott eseménysorozathoz nyulnia, — sőt arra törekedett, hogy megfelelő terminológia alkalmazásával (a pogány démonokat középkori-keresztény szempontból is létező természeti szellemekkel helyettesítette) a hagyomány hitelét keresztény vonatkozásban is megszilárdítsa.

Honti János.

A karcagi labdacéhek. A karcagi öregek között él még az emléke a fiatalság egy régi társas szórakozásának. Hat-nyolc „komás lány” (azok a lányok, akik szoros barátságot tartottak) összeállt és görögdinnye-nagyságú labdát készítetett a szűrszabóval. A „lapta” rendszerint piros volt és színes pamutbojtokat tétettek reá, pirosat, kéket, zöldet és fehéret. A „komás lányok”, akik a „laptacéet” alakították, vasárnap délutánonként jöttek össze a város szélén, vagy valamelyik nagyobb udvarban. A labda nehéz volt, dobni nem nagyon lehetett, ezért csak lökdösték egymásnak fel-alá szaladgálva vagy körbeállva; a játéknak szabályoktól irányított menete nem volt. De nem is ez volt a fontos benne, hanem az, hogy a játékba a legények is eljöttek s együtt játszottak a lányokkal („de csak akik benn voltak a laptacében”). A legények akkor mind „buz-

gányos bottal” jártak, amilyeneket ma a karcagi Nagykunsági Múzeumban látni szép számmal; vasalt végű, gyakran bunkós botjukkal aztán nem egyszer bele is ütöttek a labdába, mire a lányok persze tiltakoztak s vége-hossza nem volt a tréfának. A labdacéhek működésének megszabott ideje volt a tavasz; rendszerint virágvasárnap kezdték el a labdázást s attól fogva minden vasárnap játszottak, egészen pünkösdig. Végül pünkösdkor a legények botjukkal szétverték a labdát, mert már „leteőtt az ideje” s akkor a lányok közül mindegyik adott egy színes bojtot a labdáról annak a legénynek, „akibe hát mán ety kicsit szerelmes vaót”.

Karcagon sok ilyen labdacéh volt egyszerre; a várost kerületekre osztották s mindegyik kerületben, a Rétódalban, Fanzugban, Pernyészugban és Sirályülésben volt négy-öt labdacéh. A kerületek labdacéhei állandóan féltékenykedtek egymásra. Ha például az egyik pernyészugi labdacéh tagja egy másik pernyészugi céhbe ment el játszani, abból még nem lett baj, de ha egy rétódali látogatta meg a pernyészugiakat, rögtön készen volt az összetűzés, „csörgött a bot a koponyákon” s nem egy legény véresen ment haza a „büögalyában”. A hatóság ezért nem is szívelte a labdacéheket s különösen a botviselést igyekezett megszüntetni. A nyolcvanas években „Kis Jankó”, a városi „főkaptány”, elrendelte, hogy akinél botot találnak, attól a bakterok („hajdúk”) kobozzák el, a verekedőt pedig lezárták, később meg is bírságolták. (A verekedő szerszámok viselését már a 18. században is tilalmazták; v. ö. Györffy, Népr. Ért. 1927. 34—35.)

Talán a hatóság közbelépése is oka annak, hogy a „laptacék” a kilencvenes években kimentek a divatból s átadták helyüket a „kúklinak” és más, újabb szórakozásoknak.

Sólyom Károly szóbeli közléséből tudtam meg, hogy Mezőtúron ma is vannak játszótársaságok, melyeken belül ugyan közönségesen ismert társasjátékok folynak csupán, de nevük mégis labdacéh; eszerint valószínű, hogy valaha Mezőtúron is voltak a

karcagiakhoz hasonló labdacéhek.

A labdacéhekhez hasonló szokást nem említettek eddig Magyarországról. Érdemes volna pedig folkloristáinknak összegyűjteni az erre vonatkozó emlékeket, már csak azért is, mert a labdacéh iskolapéldája lehetne a funkció és a struktúra sokat emlegetett kettéválásának. Funkcióját tekintve a labdacéh nyilván az ifjúság társas szórákozása csupán; a szokás struktúrája azonban sokkal ősből s részben talán kevésbé profán vonatkozásokra utal, — gondoljunk csak a játék megszabott idejére (virágvasárnaptól pünkösdig) és a labda — mondjuk: rituális — szétverésére pünkösdkor. Érdekes az a szokás is, hogy a szétvert labda bojtjait a leányok kedvesüknek adták; anélkül, hogy genetikus kapcsolatra gondolnánk, megemlítjük, hogy az észteknél a menyasszony a vőlegény rokonainak adott ajándékot díszesen átköti s a kötést színes bojtokkal ékesíti (*Kurrik* nyomán említi *Szendrey Á. Népr. Ért.* 1938., 347.).

Vajda László.

Bogyiszlói vadásztörténetek. A bogyiszlóiak között nagyon sokan emlegetik az öreg Bereket, hogy milyen sok vadásztörténetet tudott. Vadőr volt az öreg a gemenci erdőben, aztán az urak is nagyokat nevettek cifra történeteire, ha vadászat alkalmával elmondott nekik egyet-mást. Az öreg Berek nem egyszer mesélte el kalandját a medvével. Egyszer a pallón akart átmenni a tulsó partra. Megállt feleúton, mert szembejött vele egy medve. Az is meglepődött, meg ő is. Csak néztek egymással szembe, meg se mozdultak. Gondolt egyet az öreg Berek. Átnyalábolta a a medvét, megfordult vele a pallón aztán letette. Ekkor meghajoltak egymás előtt, mintha köszönnének, de az ilyedségtől mindakettlen kétfelé estek. Felkeltek, aztán ment mindegyik a maga útján tovább.

Egyszer meg azt tanácsolta az öreg Berek a gyerekeknek, hogy köszenek szalonát egy jó erős madzagra, mert azzal vadkacsát lehet fogni. A kacsá bekapja a szalonát a mad-

zaggal együtt. A jó sikos szalonna hamar kimegy rajta. Így a kacsá rajtamarad a madzagon. Jön egy másik kacsá, aztán az is bekapja a szalonát. Így megy ez tovább egészen addig, míg a madzag tart. Amikor összejön 6–8 darab, a vállára veti az ember a kacsákat, aztán viszi őket haza.

Ha a szalonna nem használ, csinál az ember egy tóklámpást a fejére, aztán nyakig bebújik a vízbe. A kacsák jönnek a tökre. Az ember csak várja nyugodtan, hogyan harapdálják a tököt. Amikor már elegen vannak, kiválasztja a legkövérebbeket, elkapja, aztán viszi őket haza.

„Gyermekkorunkban egyszer megfogadtuk az öreg Berek tanácsát, — mondja a mesélő. — Jött anyánk, aztán amikor meglátott veszkölni, jól elvert minket. Elmondtuk az öregnek, hogy nem fogtunk semmit, de anyánk jól elvert. — „Ha asszony kerül bele, a szerencse eltávozik!” — mondta az öreg. — „Mikor én gyerek voltam, nekem mindig sikerült. Annyi volt néha a madzagon, hogy — a derekamra volt kötve a madzag, — felkaptak a kacsák, aztán elszálltak velem. De én kitanultam valamit. Amikor azt mondtam, hogy „iskola!” — annyira megijedtek, hogy repülni is elkezdtek. Így aztán engem a földre eresztettek. Éppen az iskola elé; hát a vadkacsák vittek el az iskolába. Örült is a tanító úr, amikor nekiadtam a sok kacsát.”

Máskor meg azt mesélte el az öreg Berek, hogy télen csinált tóklámpást. Kilette a kertbe, néhány fej káposztát is tett melléje. Odajöttek a nyúlak a szagra, aztán megették a káposztát. Amikor jóllaktak, néztek a fénybe erősen. De olyan meredten, hogy könnyezni kezdett a szemük. Ugy sírtak, hogy a nagy hidegben megfagyott a könnyük. Amint hullott, mindjárt odafagyott a földhöz. Addig sírtak szegények, míg a földhöz nem fagytak. Mikor mind odafagyott, az öreg előjött a fa mögül, ahonnan leste a történendőket és zsákbarakta a megmeredt nyúlakat.

Mesélték a bogyiszlói vadásztársaság tagjai 1942 január havában.

Dömötör Sándor.

Gyapjú- és kenderguzsaly a Radnai havasok alján. A Kárpátok keleti övezetében a fenyőfa régióban természetből adódtak a románság kezén azok a guzsalyformák, melyeket mediterrán vidéken mindenütt megtalálunk román nyelvterületen.

A fiatal fenyőfa törzsét levágják, felső részén az ágak két örvéből egy párat meghagynak és különféleképen görbítve széles támasztékot nyernek a gyapjú gügyéla részére. Óradnán

alakú utódjaira is ráakadhatunk Dél-európában.

Az Óradnáról bemutatott két guzsalyforma közül az egyik, fenyőfából közvetlenül készített alakot gyapjú fonásra használják. Különösen érdekes, hogy nemcsak az övükbe dugva fonnak róla, hanem talpat is faragnak hozzá és időnként abba bedugják a guzsalyt. Ráülnek s mint a magyar talpas guzsalyt használják (1. kép). A talp alkalmazása tehát itt

1—2. kép. Román guzsalyformák. Óradna, Besztercenaszód m. — Abb. 1—2. Rumänische Spinnrockenformen. Óradna, Kom. Besztercenaszód.

találtam egy guzsaly alakot, melyen a felső ágakat lefelé, az alsó ágakat pedig felfelé görbítették és így az ágak széles piskóta alakban helyezkedtek el (1. kép). Ennek az ősi guzsaly alaknak egyfából kifaragott utódát is megtaláljuk éppen úgy, mint ahogyan az egyiptomi nádból hasogatott és örvösen kihúzogatót ősi guzsaly alaknak faragott, esztergályozott, kúpos

csak alkalmoszerű és még nem forrott össze állandóan a guzsaly nyelével, mint a magyar félszárnyas, talpas guzsalyokon.

Az óradnai rúdguzsalyban tehát a valódi rúdguzsaly és a szárnyas, magyar talpas guzsaly között átmenetet látunk. Ugyanezt találtam a székelly rúdguzsalyokon is Udvarhely megyében, Kecsetkifaludon, ahol a

hosszú rúdguzsalyra kis talpat erősítettek és ezt a talpuk alá tették fonás közben. A 2. képen bemutatott guzsalyt főként kender fonására használják, de durvább gyapjút is fonnak róla. Ez egy fenyőfa lécz, melyet két helyen átfúrnak és ebbe hasított fenyő szilánkokat fűznek, melyeket összehajlítva felül összekötnek. Ez az alak közvetlen utóda a felhajlított fenyőfa ágakból készített guzsalyoknak, amelyeket a Balkán félszigetről s különböző mediterrán vidékről ismerünk. A két óradnai guzsaly közül magyar szemponból legtanulságosabb az, amelyen a talpat időszakonként használják, mert ez a talpas magyar guzsaly természetes fejlődésére is világot vet, bár lehetséges az is, hogy a talpat itt a magyar guzsalyok hatása alatt másodlagosan alkalmazták. Ez a terület ugyanis közel fekszik Szolnokdobokához, ahol a magyar féltalpas guzsalyoknak egy szorosabban határolt szigetét ismerjük.

A Radnai havasok vidékén és a Kelemen havasok táján általában a primitív guzsalyoknak annyi változával találkozunk, hogy azokat múzeumi szempontból is érdemes volna összegyűjteni.

Gönyey Sándor.

Lakodalmi vendég hívás a Vendvidéken. A vend barátságos, kedélyes, vidám természetű nép. Szeret mulatni, s ezért a lakodalmaknak nagy a jelentősége náluk. Heteken keresztül készülnek erre a nagy eseményre. Megelevenedik a kis falucska élete, ha ide-oda beköszönt a vendég hívó (pozvacsín).

A vendég hívó — rendszerint két személy — díszes öltözetet visel. Fején színes keménypapírból készült magas süveget hord pávatollakkal és színes papírszallagokkal díszítve, úgyhogy arca sem látszik. Három széles szalag hátul egészen a talpáig lelóg. Ruháját két törülköző nagyságú színes kendővel takarja el. Oldalán duplaszájú kulacs lóg, egyik része borral, a másik kölessel van töltve. Jobbkezében pléhkel és sündisznóbőrrel bevont hosszúnyelű fafejszét tart, s ezzel ijesztgeti a bámélszkodó

gyereksereget. Közeledtét csizmaja szára fölé szíjazott csengettyűk jelzik. Amikor a falu széléhez ér, megfújja baljában tartott kürtjét.

A ház mellett, melynek gazdáját meg akarják hívni, fontoskodva és tanakodva járnak, mintha nagyon keresnének valamit. Térképet vesznek elő, fejükkel a ház felé integetnek, majd a kerítésen átugorva megszólal a beszédesebb:

— Dicsértessék az Úr Jézus Krisztus! Ez az első szavam. Itthon van-e e tisztességes ház gazdája és gazdasszonya? Azt hiszem, hogy itthon vannak. A kemencénél ülnek és zordonan néznek rám. Pedig én lehetek csak igazán bánatos, mert hosszú időn át nem tudtam megtalálni lakásukat. Kerestem lenn Regedénél és fenn Kanizsánál, s csaknem eltévedtem. Nagy-nagy széles síkságon mentem keresztül. A síkság közepén magas dombon fiatal, szép leány ült. Pupos volt szegény és botlalt járt. Ősz a haja és ráncos a bőre. Tőle érdeklődtem maguk felől s imígyen válaszolt:

— Menj át a Murán és a Dráván, ott találd a nagy erdőben hűgomat, ő majd útbaigazít.

— Nekiindultam és szép zöld mezőn lépkedtem térdig sárban. Elérkeztem az erdőig. Óriási sast pillantottam meg, kisebb volt egy törpénél. Tőle is érdeklődtem, s hét éven át vezetelt a leányhoz. Alig tudtuk megtalálni, mert mély lyukban ült és abból nézett ki.

— Ez a leány Krisztijanka, aki minden utat ismer széles e világon, — szólt a sas és elrepült.

— Meghajoltam a mindentudó lány előtt s a maguk felé vezető út iránt érdeklődtem, vajjon ismeri-e.

— Már hogyan ismerném, — feleli — hiszen csak 92 esztendeje annak, hogy kerítésük mellett mentem el.

— Ekkor felemelte jobb lábát és megmutatta a maguk házát. A megmutatott irányban jöttem, s ime itt vagyok. Az vagyon írva ugyanis, hogy aki keres, az talál, aki kopogtat, annak kinyílik. Mivel pedig itt vagyok, el kell végeznem feladatomat.

— Mindenekelőtt kívánok keresztényi békét és Isten áldását! Miniket Zorkó Iván és Szersén Rozália küldtek, akik jövő vasárnap akarják felvenni a házasság szentségét. Ez alkalommal kis lakodalmat rendeznek. Magukat is szívesen látják egy kis pohár borra és egy harapás kenyérré.

— Most pedig ne mentegetőzzenek, hanem készítsék elő zsíros erszényüket, éhes gyomrukat, éles késeiket, gyors sarkaikat és hangos torukukat. Nagy dolog ugyanis a lakodalom. Maga Szent János evangéliumában ekképen szólta róla...

Itt meséli szórul-szóra a kánai mennyegző történetét, majd így folytatja:

— Jöjjenek biztosan, mert minden lesz bőséggel. Fogtunk ugyanis egy pipiskét, amelyet kilenc banya már hat napja kopaszt. Tollával kibéleljük a lakást, hogy puhára essen az, aki a táncnál megbottlik.

Továbbá már huszonnégy évvel ezelőtt vettünk egy bikát, rozskalással kötöttük jászolhoz és szalmaszállakon hízlaltuk. Le is vágtuk, képzeljék csak, a szeme is három mázstát nyomott. Kisebb darabjainak súlyát pedig ki sem lehet számokkal fejezni.

— Egy disznót is vettünk, olyan kövéret, mint a hangya. Leöltük ezt is és a radamosi mezon át húztuk. Még most is látszanak a barázdák. Széjjeldaraboltuk és annyi zsírja lett, hogy nem tudtuk hová tenni. Végül is egy kis lány kötényébe raktuk, aki felvitte a padlásra és egy mogyoróhéjban eltette, de megette egy sovány hangya. A szalonná azonban felakasztottuk a háztető gerendájára vastag borszíjakkal, amelyek gyengébbek voltak a cérnánál, de erősebbek a kötélnél. A szalonna mégis leesett, áttörte a mennyezetet és egy vékony pókhálón fennakadt. Ez is alig tartotta meg.

— Halak is lesznek a lakomán. Meztelen cigánygyerek ment ki halászni a száraz partra. Kötényébe rakja a halakat.

— Vad is akad majd bőven. Három vadászt küldtünk az erdőbe. Az

egyik ugyan vak, a másik béna, a harmadik meg csonka. A vak foglóni, a béna megfogdossa a lelőtt vadakat, a csonka pedig majd hazahordja. Ne féljenek azért mégse. Már lőttek rókát, az ráesett a nyúlra, a nyúl az őzre, az őz a szarvasra, a szarvas a farkasra, a farkas a bikára, a bika a tehénre, a tehén a kecskére, a kecske a birkára, a birka pedig beleesett a tálba. Lesz tehát hús bőven.

— Borunk is kitart, ha el nem fogy. Két hordóval vettünk a kocsmárostól. Az egyiknek lyukas ugyan az alja, a másik meg kiszáradt.

— Node azért ne nehezteljenek, biztosan jöjjenek el és írják be nevüket ebbe a könyvbe.

A háziak szóltanul végighallgatva a históriát megígérik, hogy ott lesznek és aláírják a nevüket. Aztán meg kell kóstolniok a fonott kalácsot (*ürtanka*), s meg kell ízlelniök a kulacs tartalmát. A háziak is megkínálják a vendég hívókat, akik jóízűen befalatozván továbbmennek.

Az utcán már gyermekek serege várja őket, csúfolódnak, futkosnak és sünlevest kérnek tőlük. A vendég hívók pedig bohóckodnak, s kínálgatják a járókelőket a duplaszájú kulacsból kölessel. Majd megfújván kürtjeiket, elhagyják a falut.

A vendég hívóknak nagy a szerepük a lakomán is, mert ők a főmulattatók.

Ez a népszokás még ma is szerte a Vendvidéken divatos. A vendég hívó beszéde természetesen vidékenként variálódik. Az itt közölt szöveget Belatinc községben (Zala m.) jegyeztem le, de az Alsólendva tájékán mindenütt ismeretes.

Muraszombat.

Bálint Béla.

Megkülönböztető öltözet- és viseltetjék Kalotaszegen. Váralmási magyar asszonyok szerint, az ő ruházatuk, s a ruhaviselés módja is megegyezik Kispetri és Sztána magyar lakosaiéval. A bogártelki nőket erősen kékített ingükről, őket és a vistaiakat az elől, nyakukból csüngő

gyöngyös bojtjaikról ismerik fel. (Váralmásan ma is csak pamutbojtban végződik az ingnyak megkötőzsinórja.) Bicalon az ingen nincsen vállfű. A nyárszaiak és körösfőiek ingének ujja hosszabb, mint más falubelieké, ezt meglátni akkor is, ha magasan fel van húzva, éppúgy, mint amikor le van engedve, ahogy kívánkozik. Órájuk jellemző az is, hogy a szoknya ráncait hátul (a csípő felett) virágdíszítményű hímzéssel varrják le. (Másutt csupán „lúdzés”-sel történik a levarrás.) E két községben a legények és leányok kötényét alul több sor csipke díszíti (másutt mindössze egy sor). Kalotaszentkirályon és Zentelkén az alaptól elütő színű csíkokat (szalagokat) varrnak körül a szoknya aljára. Ezek a „felvidékiek”, ha piacra, vagy ügyes-bajos dolgaik intézésére Bánffyhunyadra bemennek, mindig díszes, ünneplő ruhájukat veszik magukra, amit a váralmásiak nem tennének; ők csak egyszerű, a köznapra viselőnél valamivel jobb állapotban lévő, s annál újabb ruhát vesznek fel ilyenkor. A szentkirályiak és zentelkiek kedvelik a fekete alapon virágos fejkendőt, míg a váralmásiak az ennél egyszerűbbet szeretik. A „felvidékieknél” a lányok szoknyája mintás anyagból készül, míg Váralmásan egyszínűből. A ketesdiéket és hunyadiakat arról lehet felismerni, hogy az ő szoknyájuk rövidebb, mint más falubelieké. Ők a pártát a „fejtetőre” teszik, ami Zsobo-

kon is divat, de ott a hajat középütt kétfelé választják. Körösfőn is megvan ez a választék, de a körösfői lányok pártájáról csakis piros szalagok csüngenek alá, ami által könnyű őket a zsobokiaktól megkülönböztetni, mert azokéről többszínű, tarka szalagok lógnak. Petriben és Sztánában „farat raknak”, ami úgy történik, hogy több szoknyát öltenek magukra, vagy pedig felül behajtanak a szoknyából „egy jó párkányt”, ami által a csípő felett háromszorosan fekszik a sűrűn ráncolt anyag. A körösfőiek szélesebbre varrják a vállfűt, mint másutt, de ezt a nyárszaiak is így kedvelik. Sztánán. Kispetriben és Váralmásan a muszuj felhajlítja is hímzeve van. A körösfői nőket még arról is megismerni, hogy „mindig csüng nekik hátul valami” (a kötény megkötője, vagy más egyéb). A bogártelkiek szalmakalapjukra több színes szalagot varrnak a fej köré, s ezeknek végei a karima peremén túl alácsüngnek. Petriben sokkal több ruhája van egyegy nőnek, mint másutt, s díszesebb is az, amennyiben pl. a hímzés szélesebb a kötényen. Kispetriben egyébként magasszárú cipőt viselnek, ennek sarka viszont ugyanolyan karcsú „gavallér”-sarok, mint amilyen a kalotaszegi női csizmáké általában s patkó is van rajta — néha sárgarézéből is — a csizmasarkok módján. (L. közleményemhez Ethn. 1942., 233. l.)

Palotay Gertrud

IRODALMI SZEMLE.

Bálint Sándor: Az esztendő néprajza. Kincsestár. A Magyar Szemle Társaság kis könyvtára, 6. sz. 79 l.

„Többfelé szokásos a bőgőtemetés, azaz a hangszerek tréfás elföldelése”, olvassuk a kis könyvecske 33. lapján. Ahány szó, annyi képtelenség. A szokást Róheim (Magyar néphit és népszokások, 216.) *Ipolyi*ből (2: 49.) idézi, *Ipolyi* pedig alighanem a Honderű-ből (1847. 1: 93.) vette, de mind a három adat csak Hontmegyére, *Ipolyságra* vonatkozik, s nem is a jelenre, hanem a száz évvel ezelőtti múlttra. Még képtelenebb a mondat második része: a hangszerek tréfás elföldelése. *Ipolyi* u. i. ezt írja a szokásról: „A legények hamvazószerdán összejőve tartják az u. n. bőgőtemetést, ami abból áll, hogy süheder fiúk legényekké szabadíttatnak fel hat botcsapással, mi mellett egy pintes borüveg a földbe beásatik, honnét az ismét a jövő év hasonnapján kivétetik”. Így néz ki a többfelé (?) szokásos (?) bőgőtemetés, azaz a hangszerek (?) tréfás (?) elföldelése (?). Nem csoda tehát, hogy e tréfás szokásdefiniótól felfokozott érdeklődéssel fogtunk neki a könyvecske olvasásának, mert hát a bevezetés szerint: „Ennek a kis műnek az a feladata, hogy megrajolja: hogyan telik el népünk esztendeje. A megadott keretek között jellemzésünkben csak tipikus ábrázolásra törekszünk. Általában nem terjeszkedhetünk ki a helyi érdekességek... vizsgálatára”. Tehát hogyan telik el népünk esztendeje? Úgy érzem, hogy az esztendő néprajzába nemcsak a trágyázás, szántás, vetés, aratás, szüret és disznóölés tartoznak bele, de a legény- és leány-, a család-, a gazdasági és vallásos életnek is sok olyan jelesnapja és alkalmja van, amelyek „a népeletre, a paraszti esztendő lelki hátterére, elvszerű megnyilatkozásaira, kiemelkedő szokásaira” jellemzőbbek és mellőzhetetlenebbek, mint a csak helyi érdekességű adatok. Mert minden előleges mentegetőzés ellenére ilyenek is bőven akadnak a könyvecskében, pl. a csak palóc szentszaládjárás, a magyar vidéken nem is ismert paradicsomjáték, a nem magyar és nem is régi mikulás, a néptől még ma is távolálló karácsonyfa és karácsonyi ajándék, a palóc ostyahordás, a ditrói madármise, a csak egy XVIII. századi feljegyzésből ismert István-napi lővéreztetés, amely annyira korai német eredetű, hogy erőltetett képtelenség „a népvándorlás nomádjainak legnagyobb büszkeségével, a lóval” összehozni. Aztán éppily kevés köze van népünknek a szentjánosborának hosszasan leírt eredetéhez (hiszen már eleve tiltakozik is a „történeti előzmények, földrajzi és etnikai összefüggések vizsgálata” ellen), a házszentelés egyházi és céhéleti történetéhez, a Vince-napi borjósálsnak a vinum szóból való eredeztetéséhez (hiszen így az András, Sebestyén, Bonifác, Medárd, Benedek, Bálint, Gál, stb. tudós etimologizásáson alapuló babonáit is fel kellett volna vennie). S nem csak pusztán moldvai a Szent István király napja, a matahálák játéka, nem csak héffalusi a borica-tánc és gyanúsán erdélyi a turkajárás?! A nagybőjti játékok népiességét sem tudta semmiféle szövirággal tartalmassá tenni, éppúgy, mint a balázs- és gergelyjárásnak hosszas leírása sem tudja e szokásokat a tanítómesteri önkényes fizetésemelésnél jellemzőbb népi szokássá emelni. S mivel tudja tudományos értékűvé tenni a megleghozó szent triász kocsmázásának harminc sorát? A csikiak vízbevető hélfője is csak szorosan helyi érdekességű, a passiójátékok mai felújítása sem alulról eredő és jellemző népi szokás. A jézuskeresés is csak nagyon szűk elterjedésű és bizonyára nem a néplelek mélyéből fakadt. Nehezen illeszthető az esztendő ilyen rövidre fogott néprajzába a húsvéti szenteltek két oldala is, a György napja egyházi eredetének hosszas leírása semmi magyarozatát sem adja a nap népi szokásainak és hiedelmeinek, a búzaszentelés Márk napjánál is sok a bevezetésben megtagadott történeti eredetmagyarázat, Flórián

Nepomuki Szent János, Orbán, sőt még Iván napja sincsenek beillesztve „a paraszti esztendő lelki háttérébe“, az aratás leírásában semmi népi momentum, mintha csupa pietista öreg bölcsek (szentemberek) aratnának és a Szent István népi (?) kultuszának ismertetése is vérszegény, nem megy túl a bencés vidékek templomi hatásán, végül a Mindenszentek poétái, de nem etnográfus elgondolással elképzelt népi eredete zárja be a kis könyvecske esztendőjének néprajzát. A szokásanyag többi része is annyira el van sallangozva egyházi vonatkozásokkal és magyarázatokkal, hogy az ősit senki ki nem veheti belőlük; mintha csak az lett volna a szerző célja, hogy ne magyar néprajzot írjon, hanem azt mutassa ki, mit oktrojált rá az egyház a magyar népre a már átformált idegen anyagból. De hát a magyar nép hagyományok nélkül jött be hazánkba, vagy egyszerre minden ősit leadott, viszont ekkor mikben nyilvánul meg a „paraszti élet lelki háttéré, elvszerű megnyilatkozása“? Aztán a felvett szokások jórésze nem is tipikus és nem is kiemelkedő, hanem a felsőbb hatóságoktól paranccsal rendezett. Így a könyv egész felfogása „túlságosan egyoldalú, dogmatikus túlzású és erőltetett magyarázatú“ (pedig Róheimnél egész helyesen elhibáztottnak tartja ezt a módszert). De meg végül mit csináljunk ennek a felfogásnak alapján a magyarság idestova félszámú protestánsával, hiszen ezek is éppenolyan magyarok, mint mi, ezek életének is megvan a maga „lelki háttéré, elvszerű megnyilatkozása“, s megvannak „kiemelkedő szokásai“. Bármennyire katólikusok vagyunk is, felekezeti túlzásba esnünk még sem szabad; sőt éppen nekünk katólikus „tudósoknak“ nem szabad. Teljes anyagismerettel, elfogulatlan gondolkodással és helyes térbeosztással ezeken a bajokon is segíteni lehetett volna. Mert „Az esztendő néprajza“-nak 80 oldalából 55 oldal esik az ünnepi szokásokra s ez 28 sorával számítva 1540 sor, viszont a Magyarság Néprajzának kalendáriuma (pedig ez teljes egészében leíró anyag) 1536 sor; csak azért „vázlat“ hát, mert következetesen frázis és egyéni magyarázat nélkül állítja össze a jelesnapokra vonatkozó adatokat? Végül hadd említsem még meg azt is, hogy a *Bálint* 1942-ben megjelent munkája tudomást sem vesz a *Makkai-Nagy* 1939-ben megjelent nagy gyűjtéséről (Adatok téli néphagyományaink ismeretéhez. Erd. Tud. Fü. 103. sz.), amely 202 lapon 70 gyűjtőtől 12 erdélyi vármegyének 59 községéből közöl eddig nem ismert adatokat, sem a *Szendrey Zsigmond* 1941-ben megjelent dolgozatáról (Évnyegyedi szokásaink és babonáink, Ethn.), amely 17 oldalas ívrétben teljes forrásapparátussal állítja célszerű csoportokba a négy évszak szokásait és babonáit, s végül még a Magyarság Néprajzában a *Viski Károly* írta fejezetek (A hagyomány tárgyai, Drámai hagyományok) tanulságainak nyoma sem látszik meg a könyvecskében, pedig ezeknek jóval több hasznát vehette volna ő is, s vehetné a mai olvasó is, mint a 78. és 79. lapokon felsorolt, részben általánosan ismert, részben a könyvecske tartalmának szempontjából nagyon csak részletértékű dolgozatoknak.

† Szendrey Zsigmond.

Vámos Ferenc: Kozmosz a magyar mesében. I. kötet: A térelképzelés. 196 l., 3 t. Budapest, 1943.

Katona Lajos 1904-ben és 1905-ben közölte Magyar népmesetypusait az Ethnographiában, és 1910 augusztus 3.-án halt meg. *Antti Aarne* típusjegyzéke 1910-ben, még pedig az év végén (l. *Kaarle Krohn*: *Antti Aarne*, FFC 64, Helsinki, 1926, 12. l.) jelent meg. *Katona* típusjegyzéke csak a magyar anyaggal foglalkozott, *Aarne* munkája nemzetközi jellegű volt. Ne csodálja ezért a szerző, ha az olvasó bizalmatlanul kezd lapozgatni egy könyvben, amely a bevezetésében (8 k.l.) azt lobbantja szemére *Katona Lajos*nak, hogy *Aarne* nyomán járt, hozzá „hasonló kísérletet tett“ és az európai mesetipusokat akarta „inventárba foglalni“. (Nem beszélve arról, hogy *Katona Lajos* abban a mondatában, amelyet *Vámos* elferdítve idéz, egyenesen lehetetlennek tartotta az ilyen vállalkozást.)

A bevezetés konkluzója (15 l.): „A magyar mesebúvárlás első kelleke az, hogy hagyja figyelmen kívül azt a motívumhálózatot, amellyel Aarne és Polivka — itt Vámos nyilván Bolte és Polivka munkájára gondol, amely azonban nem motívum-, hanem típus-összehasonlító kézikönyv — „hálózták be az európai mesehagyaték terét.“ És foglalkozunk inkább, a mese cselekményét figyelmen kívül hagyva, azzal a térrel, „amelyben ez a mesecselekmény végbemegy és amellyel Aarnetól Polivkáig és Katona Lajosig, vagy Honti Jánosig a mesetudomány nem foglalkozott“. Csak futólag hívjuk fel a szerző figyelmét a mesetudomány itt utolsó helyen (és túlságosan megtisztelő társaságban) említett szerény napszámának egy három éve megjelent dolgozatára (A népmese háttere, Ethn. 1940. 308. l.), amely ugyan valószínűleg szintén sok mindent hagyott figyelmen kívül, bár nem büszkén vallott szándékossággal, és ha megtette, szegyenkezik miatta, de amely a mese cselekménye szinterének kérdését igyekezett szóvá tenni — és most kíváncsian, de nem csökkent bizalmatlansággal azt kérdezzük, miben áll a „követendő eljárás“ és milyen eredményt hoz.

A „követendő eljárást“ nem könnyű kihámozni a kötetből. Arról van nagyjából szó, hogy terjedelmes, de nem mindenre kiterjedő (pl. nem ismeri az ősi kozmológiákról szóló standard-munkát: Robert Eisler: Weltenmantel und Himmelszelt, München, 1910., a nyugatázsiai mitikus szövegeket másodkézből idézi és jegyzeteiből kitűnik, hogy Radloff alapvető szövegközléseit sem használta) olvasottsága alapján összeállít igen különféle kozmológiákat, amelyek közt az Aveszta, „arktikus“ elképzelések, kínai rajzok (egy ilyen díszíti a címlapot is), egy teljesen geometrikus díszű „hindu“ himzés a 18—19. századból (1. kép), mint „világhegy-ábrázolás“, majd a kozmológiákon túlmenve a nomád kettős királyság inlézményének méltatása, a testvéristen-ségek mítoszai és egyebek vonulnak fel. Olykor aztán fellép egy magyar népmeseszöveg kivonata „tartalmi redukciója“ (181. l., jegyz.), amely — a módszer nagyobb dicsőségére — ilyen vagy olyan irányban van „kihangsúlyozva“ (u. o.). A kozmológiák tárgyalására példának kínálkozik annak az adatnak a „kiértékelése“ (76. l.), amely szerint a türk kagán a kalifa követét egy dombra vezette, hogy onnan seregét megmutassa neki: Vámos szerint „magyarázata ennek a jelenetnek nyilván arnyi, hogy a világhegy előtt eljátszott cselekmény kellett ilyen sorsdöntő kérdés megválaszolásához. A kagán szinte a birodalom kozmogóniai rendjét hívta segítségül ezzel a kétségtelenül szakrális jelenettel“ (64 l.). Egy kevésbé szakrális megragadottságú, profánabb kagán valószínűleg pincéből vagy barlangból nézette volna végig seregének felvonulását.

Ami a meséknek a beleállítását illeti ezekbe a kozmológiákba (és nem kozmogóniákba!), arra példa: „Az alsó világba vezető 'lappancs' a magyar mesében mindig a havassal, világhegygel kapcsolatos. A mesehős felmegy a havasba ... azaz ahhoz, hogy ez alsó világba eljusson, nem 'lefelé' törekszik, hanem a világhegy legtetejére. Itt van a lejáró az alsó világba. A magyar mesében a világhegy tetején a sarkcsillag van. Rendesen a mese végén kerül a mesemondó oda, hogy a sarkcsillagot említse: a mesehős ellenfele a sarkcsillagba üti a fejét“ (78 l.). Nos hát, a mesék, amelyeket Vámos példaként felhoz, nagyrészt székelyföldiek, és így nem csoda, ha a kalandok színhelye a havasok közé van helyezve, — bár ha nem irodalmilag átfésült szövegeket (Mailand, Kriza) idézne, nem olyan biztos, hogy ennyire tömény lenne a székelyföldi *couleur locale* és az ehhez tartozó havas. De az ugyanott példának idézett nyírségi mesében (75. skk. l.) azután már nyoma sincs a havasnak, amin mi nem lepődünk meg, de Vámos, ha fenntartja elméletét — és különösen a „mindig“ szót — köteles lenne ezért magyarázattal szolgálni. A sarkcsillag pedig még abban a groteszk és nyilván akcidentális formában, ahogy Vámos hivatkozik rá, nem fordul elő egyszer sem idézett példában.

De ha ez nem lenne elég, meglátnánk azt is — jóllehet a bevezetés azt

ígérte, hogy a mese cselekményét a szerző nem fogja bolygatni — hogy „a magyar mese fiú-estvérpárjában” — a nomád kettős királyság nyomain kívül (!) — „a védai ikermítosz lappang” (182. l.). Mert „Azzal a magyar mesére nézve heurisztikus értelmű tartalommal, ami a türk kettős-kormányzás intézményében rejlik és amelyet a megmutatott összefüggések az avestai és védikus hagyaték felé húznak, mindössze azt bizonyítom, hogy a türk hagyomány Eurázsiaiában a Kr. e. ezredben legalább két oldalon ismeretes: a kínai évkönyvek anyaga és az avestai és védai anyag a bizonyíték erre nézve” (169. l.).

A bevezetésből, módszerből és tartalomból vett izelítők után most már azt szeretnők tudni, hogy a vajudó hegyek, sőt világhegyek mit szültek. A végső következtetés teljesen megnyugtathatja az olvasót: „A könyvemben kirajzolódó összefüggések nyomán aligha túlozok, ha Christensen tételét”, — aki ugyanis azt vallotta, hogy az iráni hősmondák vizsgálatának az Avesztából kell kiindulnia — „a magyar mese történeti összefüggéseinek felderítésére induló kutatómunkára kiterjesztendőnek tartom. Az Aveszta-kutatás nélkül sem a magyar mesetudomány, sem — általában — az európai mesetudomány meg nem élhet” (184. l.). És ha valaki továbbra is kételkedni merne ebben, annak fejére olvashatjuk Vámos könyvének még egy idézetét: „Strzygowski szerint ez az ábrázolás” — Kosmas Indikopleustes világképe — „a világhegynek 'ö-indogermán' ábrázolása. A valószínűleg inkább megfelelő meghatározás, ha ezt az ábrázolást iráni + ugor-nak tekintjük” (62 l.).

De elég a tréfából. A könyvet, mint teljesen módszertelent, és eredményeit, amelyeket nem tények, hanem vágyak diktáltak, a mesetudománynak teljes egészében el kel utasítania.

Honti János.

Kriza János: Vadrózsák. Székely népköltési gyűjtemény. I—III. k. Viski Károly bevezető tanulmányával. Bibliotheca kiadás. XX + 195, 175, 216 l. Budapest, 1943.

Kriza Vadrózsái nemcsak a magyar néprajz, hanem az egész magyar irodalom klasszikusai közé tartoznak, és minthogy eredeti kiadásuk ritkaság, a Magyar Népköltési Gyűjteményben megjelent második kiadás sincs már rendes könyvtári forgalomban, nagyon dicséretesnek mondhatjuk a kiadó vállalkozását, amellyel, az 1943. évi könyvnapra, új kiadással lepte meg a magyar könyvpiacot. Jó papírja, izléses nyomása kellemessé teszik a könyv használatát. De csak a nagyközönség számára: tudományos szempontból a kiadvány csonka, Kriza előszava és jegyzetei a kötetekből hiányoznak. A jegyzeteket különösen sajnáljuk, mert nemcsak a gyűjtemény darabjaihoz hasonló értékű dokumentumok, hanem Kriza ízes stílusában még a nagyközönség számára is élvezetes olvasmányt adnak. Kár volt nem követni *Sebestyén Gyula* eljárását, aki a második kiadásban nem csak az előszót és a jegyzetet közölte, hanem Kriza önéletrajzát és levelezését is, — ezt egy modern kiadás valószínűleg még ki is tudta volna pótolni újabban előkerült levelekkel és így még nagyobb elevenséggel állíthatta volna közönsége elé a Vadrózsákat és gyűjtőjüket.

Viski Károly bevezető tanulmánya finom tapintattal igyekszik rehabilitálni Krizát az újabban emelt vádaktól, amelyek szerint a néprajzi közlés hűsége ellen vétett volna. Igen érdekesnek ismerteti Kriza korának felfogását a néprajzi gyűjtő és szövegközlő kötelességeiről. Abban az időben nem a változatlan rögzítést tekintette a gyűjtő feladatának, hanem azt, hogy úgy adja a szöveget, mint a legkülönb (tehát minden esetleges torzítást kikerültni tudó) mese- vagy nótafa. Ma más a néprajz felfogása. De valljuk be, bármennyire igazolható és elkerülhetetlen a mai felfogás vallása gyakorlat tekintetben, tisztára elméleti megfontolások alapján Krizának és Arany Jánosnak talán inkább igaza volt. Mert hiszen betű- és hangszerinti hűségű modern

gyorsírásos feljegyzéseink és hanglemez-felvételeink a hagyományt megörökítik ugyan olyan módon, ahogy egy pillanatban megjelenik, de kiszikkasztják belőle azt, ami a pillanatnyi megjelenésen fölül és túl van, az időtlen elemet, a folytonos és rögzíthetetlen változás mögött lappangó állandó szubsztrátumot. Aranynak és Krizának az volt a törekvése, hogy ezt ragadja meg. Ha ez a törekvés nem vezetne a gyakorlatban arra, hogy a gyűjtő ellenőrizhetetlenné válik és hogy elveszítjük a lejegyzés hitelességébe vetett bizalmukat, gyakorlatilag is az ő módjukat kellene követni. Természetes, hogy ez lehetetlen. De azért Krizát és Aranyt ne csak azzal mentsük fel az ellenük emelt vádak alól, hogy ők is koruk tudományának magaslatán álltak, csak éppen már elavultak. Ne felejtjük el: „... a költő jobban érzi”.

Honti János.

Vitéz Keresztes Fischer Ferencné: A mai magyar háziipar. Az Országos Magyar Háziipari Központ kiadása. 83 l., 8°. Budapest, 1943.

Vitéz Keresztes Fischer Ferencné rövid, tömör előszava kíséri és magyarázza ezt a magyar könyvpiacra eddig nem látott ízléssel kiállított képeskönyvet, melynek 83 lapja a Központtól irányított háziipar minden ágának legjelesebb termékeit mutatja be *Latabár Károly* összeállításában.

Tanítóink a néprajzban és mi magunk is eleve bizalmatlansággal nézünk minden olyan kísérletet, amely a nép kultúrájába, annak egyes megnyilvánulásaiiba belenyúlni próbál azzal a szándékkal, hogy azon a maga meg gondolásai szerint változtatásokat vigyen végbe. A már meglehetősen hosszú időre visszamenő és szinte egész Európára kiterjedő újranevelési, felújítási kísérletek kudarca mindenben igazolja azt a tételt, amit A. Spamer olyan szépen fogalmazott meg: das Leben lässt sich nicht museal konservieren; — nem lehet az életet, annak egyes motívumait kiemelve egy elmúlt vagy elmúlóban levő kultúrszintről szándékos, erőszakos beavatkozással átmenteni egy olyan másik kultúrszintbe, amelyiknek az eredetileg nem szerves tartozéka. Ez a bizalmatlanságunk fennállott az Országos Magyar Háziipari Központ kezdeti szervezkedésekor is és félve figyeltük, vajjon ez a központi irányítást vállaló szervezet képes lesz-e a belekapcsolt százfelé magyarázó és törekvő igyekezetet a téves útakról óvatosan levezetni és a számára lehetséges egyetlen helyes mederben tartani? Az elméletet a Központ érdemes főtájkára még 1939-ben lefektette (*Latabár Károly: A magyar népművészet és a magyar iparművészet, Népr. Ért. XXXI.*, majd később *A háziipari szemlélet alakulása* címen a *Magyar Iparművészet* 1942. 2. számában.) — Ezekben először választja el kifejezetten és határolja körül élesen a három, eleddig annyira összekeveredett, valójában, mint a tanulmányokból kiderült, olyan egyszerűen és józannal szétválasztható népművészetet az iparművészettől és a háziipartól. Adósunk maradt azonban a szerző a szép és tiszteletreméltó elmélet gyakorlati beváltásával. Az előttünk fekvő parádés kiadvánnyal, úgy véljük, *Latabár Károly* és vele együtt a Háziipari Központ nemcsak ezt a, — nem csekély tartozását egyenlítette ki bőkezűen, hanem ennél sokkal, de sokkal többet adott. Megmutatta, hogy amin a pusztá jöszándék annyiszor elbukott, a hozzáértés zökkenés és akadály nélkül nemcsak hogy keresztül tudja vinni, hanem olyan magas fokra is emelni, amit a külső szemlélő el se tudott képzelni. Megmutatta, hogy hozzá lehet nyúlni a nép házimunkáinak nevezett tevékenységéhez, kiragadni belőle a háziipar számára hasznos elemeket és szakszerű irányítással odafejlesztetni, hogy a maga nemében a lehető legtöbbet nyújtsa. Ezeknek a munkáknak népi házimunkái alapja teljesen beolvad a művészi háziipar fogalom körébe s a produktumok öles lépésekkel hagyják el a néprajztól vizsgált kultúrjelenségek kereteit. A képeken bemutatott kosarak, fatárgyak, agyag- és fonalasmunkák kizárólag háziipari objektumok; — láttukra az ehnografus nem lehet többé illetékes kriti-

kus, csupán tisztelő elismerője egy olyan önálló és hatalmas munkakörnek, melynek gyökerei az ő vizsgáladási tereumán fakadtak.

Őszinte örömmel üdvözljük a Háziipari Központnak ezt a, kiállítások-ról ugyan már ismert, nyomtatványban most először történt reprezentatív bemutatkozását és további munkájához sok sikert kívánunk.

Fél Edit.

Implom József: Néprajzi teendők Békésvármegyében. Különnyomat a Békés vármegye Törvényhatósági Iskolánkívüli Népművelési Bizottság IV. Évkönyvéből. 15. l. Békéscsaba, 1943.

A gyulai Városi Múzeum vezetője tárgycsoportok szerint összeállította a megye területén végzett néprajzi gyűjtőmunka eddigi eredményeit és bibliográfiáját. A vármegye újraterelődésének s a középkori helynevek jelentőségének rövid ismertetése mellett részletesen szól a szellemi és tárgyi hagyományok kutatóiról, röviden méltatja munkásságukat, eredményeiket. Kiterjeszkedik a szlovákság körében végzett néprajzi munkára is. (Kiegészítésül közöljük, hogy a megye halászatára vonatkozó adatokat találunk a Népr. Ért.-ben, XXVI. 62.; a Dolgozatokban, Szeged, 1926. 210.) *Implom* tanulmányából megtudjuk, hogy a békéscsabai és a gyulai Városi Múzeumokon kívül szép néprajzi gyűjteménye van a békési gimnáziumnak és az orosházi polgári iskolának. A vármegyeének „az eddig ismert adatok alapján megrajzolható néprajzi képe igen vázlatos. Áttekintő képünk alig egy-két kérdésben van, a kérdések egész sorához azonban eddig még senki sem nyúlt” (12. l.). A szerző a további gyűjtőmunka érdekében felhívja a figyelmet a különböző kérdőívekre, segédkönyvekre. Röviden szól arról, hogy mit, kitől és hogyan gyűjtsünk, hogyan dolgozzuk fel a gyűjtött anyagot. Gyűjtőmunkára buzdítja a fiatalságot. Fontosnak tartja, hogy a nép fiai maguk is jegyezzék fel hagyományaikat. Erre a megyében eddig egy szép és követésre méltó példa akadt: *Fülöp Imre* endrődi kiscsárdának több értékes néprajzi feljegyzése jelent meg. Örömmel várjuk, hogy a gyulai Városi Múzeum tervbe vett néprajzi kiadványsorozata minél előbb megvalósuljon. A szerző követésre méltó tanulmányával nemcsak a néprajztudománynak tett nagy szolgálatot, hanem a népnevelésnek, a honismeretnek is.

Gunda Béla.

Herepei János: A Székely Nemzeti Múzeum és feladatai. Különnyomat a Pásztorújság 1941. évi júliusi füzetéből. 9 l., 5 kép. [Kolozsvár, 1942.]

A Székely Nemzeti Múzeum alapítását *nagyaityai Cserey Jánosné Zathureczky Emiliának* köszönhetjük, aki imecsfalvi kúriájában évtizedeken át gyűjtött műzeális anyagát 1879-ben a székelyek összességének adományozta s a gyűjtemény kezelését a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégiumra bízta. Ebből a gyűjteményből fejlődött ki a Székely Nemzeti Múzeum, amelynek első vezetője *Vasadi Nagy Gyula* volt, majd *Nagy Géza, Domján István, László Ferenc* és *Csutak Vilmos* állottak az intézmény élén. *Csutak Vilmos* szerkesztésében jelent meg a múzeum ötvenéves jubileumára szerkesztett Emlékkönyv (Sepsiszentgyörgy, 1929), amely eredményekben gazdag megnyilatkozása a múzeum körül és a Székelyföldön folyó tudományos munkának. A múzeum mai épülete *Kós Károly* tervei szerint 1911–12. évben épült. A Múzeum jelenlegi igazgatója *Herepei János*, aki ebben a rövid összefoglalásban emelkedett tudományos hangon, a Székelyföldön végzendő tudományos feladatokat szemmel tartva tájékoztat a múzeum multjáról, prehistoriai, történelmi, ereklye, néprajzi, természetrajzi gyűjteményéről, könyvtáráról, kézirat-táráról. A minket érdeklő néprajzi gyűjteményben a Székelyföld népi műveltségének minden jellegzetességét megtaláljuk, különösen gazdag a pásztor-életi, a textilanyag, szép gyűjtemény van cserepedényekből s más konyhai eszközökből. Csikmenaságról behoztak egy 1767-ben épült csikmenasági ló-

főrendű székely család lakóházát s a múzeum udvarán újból felépítették. Tervezi a múzeum a többi székely szék lakóházainak és egyéb melléképületeinek felállítását is. Az intézmény évtizedek óta népszerűsítő és tudományos előadásokat tart, nemcsak szakemberekkel áll kapcsolatban, hanem gondol arra, hogy a gyűjteményeken keresztül a tanulóifjúság is minél jobban megismerhesse a Székelyföldet. Kívánjuk, hogy a múzeum további tervei, vezetőjének elgondolásai minél hamarabb megvalósuljanak s a nagymúltú intézmény minél szervezesebb része legyen a magyar tudományos életnek. *Herepei János* összefoglalása mintája lehet annak, hogy miképpen kell a nagyközönséget, a tudomány barátait egy kultúrintézmény jelentőségéről és feladatairól tájékoztatni.

Gunda Béla.

Thanhoffer Lajos: Kongó. Orvosi táskával Afrika földjén. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda kiadása. 317 l., 8°. Budapest, [1943].

A szerző, mint egy vasútépítő vállalat orvosa négy esztendő teltét Belga-Kongó keleti részében Kongolo vidékén a Lualaba mentén s ottani élményeiről számol be. Elsősorban orvosi gyakorlatában előforduló esetekkel ismeret meg, az orvoshoz forduló bennszülöttek gondolkozására világít rá, amely nem minden esetben szolgál a fehér ember dicsőségére. Különösen jól sikerült a munkában egy-egy néger munkás, szolga jellemzése, az európai szolgálatban dolgozó bennszülöttek munkakészségének bemutatása. A részletek után érdeklődő etnográfus figyelmét megragadja néhány leírás a nők munkájáról, a bennszülött varázslók jelentőségéről, a manióka felhasználásáról, az álomkór ellen küzdő négerekről, a vadászatokról. Igen értékes része a könyvnek a pygmeusokkal való találkozás leírása. Az őserdők törpeiről szívesen olvastunk volna többet is. *Thanhoffer* munkájával utazási irodalmunk egy értékes könyvvel gazdagodott, amelyet mindig számon fognak tartani az etnográfusok is.

Gunda Béla.

Vanyó Tihámér: A plébániatörténetírás módszertana. Különnyomat a Regnum Egyháztörténeti Évkönyv 1940–41. évi kötetéből. 67 l. Pannonthalma, 1941.

Az előttünk álló füzet elsősorban az egyháztörténet munkásainak kínált hasznos módszertani tanulságokat, de a föllendülő vallásos néprajzi kutatás is sokat okulhat belőle. *Vanyó* széles látókörrrel, kitűnő tájékozottsággal, a katolikus és protestáns anyag felhasználásával, a hazai és külföldi irodalom biztos ismeretével tájékoztat a feladatokról és módszerekről bennünket. A várható eredmények a néprajz anyagának és szempontjainak gazdagodását is elő fogják mozdítani, éppen ezért a füzetet melegen ajánljuk az etnográfus kartársak és olvasók különös figyelmébe.

Bálint Sándor.

Válasz Gönyey Sándornak az Ethnographia LIII., 1942. 3–4. számában „Drávaszegi fejkötőhímzés” c. munkámat bíráló ismertetésére.

Bírálatok írásának csak úgy van alapja, ha a bíráló elsősorban a szóbanforgó munka műfaját állapítja meg. Ebből tetszik ki, mely célt akart elérni a szerző s módjában van megállapítani, ezen tervbe vett céljait elérte-e vagy szem elől tévesztette.

Ha G. S.-nak az Irodalmi szemle rovatban (240–242. l.) közölt támadó cikkét nézzük, már a kezdet feltűnő hiánya, hogy a „Magyar Kincses Láda” műfaját elhallgatja; figyelembe se véve azt, állandóan mint *néprajzi gyűjteményes munkát kezel* s ehhez mérten szórja rá különböző kifogásait.

Már kiindulása tudománytalan, mert a címlapon is olvasható meghatározást: *Magyar Kincses Láda, rajz és hímzés minta gyűjtemény*, nem közölte.

Közelebbi meghatározását, mely szerint a „Magyar Kincses Láda“ a nm. VKM. úr által a polgári és középiskolák, kollégiumok, tanító és tanítónőképző intézetek részére engedélyezett segédkönyv, — szintén elhallgatta. Pedig az, hogy az Ethnographia hasábjaira vitte a bírálatot, így néprajzi szaklapban bírálta, már magában véve is arra utal, hogy ez a mű néprajzi lehet, tehát világosság szempontjából is le kellett volna szögezni hovátartozandóságát.

Ezzel az elhallgatással — akár tudatos, akár nem tudatos volt — hamis kiindulási pontot teremtett. És híven kitartott mellette. Mindazon igényeket felsorolja, melyeket etnográfiai szakmunkával szemben lehet támasztani. Ez téves, ez helytelen. Hiányokat mutat ki a gyűjtés alaposságára, helyére és módjára nézve, noha nyíltan közlöm, rajzaim mind eredeti fejkötőhímzések után készültek a pécsi Majorossy Imre Múzeum, a Baranyavármegyei Múzeum, a Zsolnay és Wolfner Gyula gyűjtemény és az Orsz. Magy. Iparművészeti Múzeum anyagából. Származásukat ott már megállapították, tehát adataim hitelesek.

Helyszini kutatásokat és nyomozásokat végezni az Országos Magyar Történeli Múzeum Néprajzi Tárának tisztviselői hivatottak. Ők hivatalból foglalkoznak néprajztudománnyal és állami költségén utazzák be a kutatásra kitűzött területet.¹ Gyűjtésük eredményét néprajzi szakművekben közlik. Ezzel szemben én, mint áll. tanítónőképző int. tanár és tanulmányi felügyelő tíz hónapon át tanítok s csak nyári szünetemben foglalkozhatom falun való gyűjtéssel, festőművészi és népművészeti munkával. Utazásaimat pedig kizárólag a magam szerény tanári javadalmazásából fedezem. Azt a feladatot, hogy a magyar tájegységek legszebb hímzési mintáit összegyűjtve a „Magyar Kincsesláda“ lapjain közlöm, nem állami megbízásból, hivatalos munkaként, — hanem saját művészi ösztönömből és pedagógiai közlési vágyból eredőleg végzem. Joggal merülhetek tehát akár múzeumok, akár magángyűjtők anyagából, akár a magam helyszini tanulmányaiból.

Iskolai segédkönyvtől mintamennyiségre nézve azt követelni, hogy egy vidék mintáinak valamennyi típusát tartalmazza — tudománytalan dolog. Nem kimerítő néprajzi gyűjtés, hanem tanításra alkalmas minták együttesét megalkotni, az én művem vezérgondolata. Kimerítő gyűjteményt már csak azért sem adhatok, mert füzeteim tervezetében csak 20 mintalap van alapul felvéve, 6 lap pedig szöveget ad. A VI—VII. füzetemnek, a „Drávaszögi fejkötőhímzés“-nek oly gazdag és változatos az anyaga, hogy kénytelen voltam kettős füzetet adni.

Felvett célokat pedig elértem, mert művemben, ha nem is kimerítő, de jellemző mintasorozatot hozok, amellet a Drávaszög népművészeti szépségeit helyes tanmeneti fokozatban adom. Füzetem elején kellően felnagyított és leegyszerűsített mintákból kiindulva, fokozatosan vezetem a tanulókat a legbonyolultabb rajzú egységekig. A részletek megértését pedagógilag rendszerezett motívumgyűjtő lapokkal segítem elő.

Valótlán a bírálat azon állítása, mely szerint anyagom túlnyomóan idegen területről való. Művem elején térkép mutatja, hogy a Duna és a Dráva olyan háromszögleteről származnak mintáim, melynek átfogója Pécsváradon át Bátáig halad. Valamennyi község, melyből mintáim kikerültek, e területre esik.

G. S. bírálatában több helyen kifogásolja a „Magyar Kincses Láda“ rajzait. A művészi ábrázolást elítéli és csupán fényképeket vagy fénykép-szerű, néprajzian hű rajzokat követel. Tudnia kellene, hogy sem fényképpel, sem etnográfiai rajzzal nem lehet iskolai rajztanítás kereteiben tanítási egy-

¹ Félreértések elkerülése végett közöljük, hogy az említett intézmény tisztviselői elsősorban hivatásból foglalkoznak néprajzzal s nemcsak „állami költségén utazzák be a kutatásra kitűzött területet“, hanem igen gyakran szerény tisztviselői fizetésük felhasználásával is. — A szerkesztő.

egységül felvett síkformarajzot vagy vonalrajzot szemléltetni, még kevésbé lehet motívumgyűjlesztést vagy tervezést tanítani. Ehhez alkalmas módon leegyszerűsített, szakszerűen előkészített minták kellenek.

Hogy milyen rajzokra van szükség, kifejti Mátrai Vilmosnak, az Orsz. Magy. Iparművészeti Iskola tanárának a Rajzoktatásban, a Magy. Rajzlanárok Orsz. Egyesületének hivatalos lapjában való bírálata a M. K. füzetéről, 1937-ben: „Undi Mária: Magyar Kincsesláda. Ez a cím nem üres szövirág, mert e címen megjelent füzetek valóban kincset tartalmaznak, népünk díszítő művészetének föl nem becsülhető értékű kincseit. A különböző vidékeken használatos alakzatokat nem fényképi másolatokban adja elénk a szerző, hiszen ezt minden néprajzi mű megteheti, hanem tisztán, érthetően, kétséget kizáróan ábrázolva, oktatási szempontból átmunkálva. Ezt csak az végezheti el, ki, mint szerzőnk is, mélyen behatolt a magyar nép díszítő stílusának szellemébe, ki szinte tévedhetellenségig magáévá tette a nép ékítő eljárását. Ez pedig évtizedek szeretetteljes, odaadó áldozatos munkáját jelenti. S ha ehhez hozzávesszük az anyagi befektetést, elmondhatjuk, hogy Undi Mária *gen nagy, szinte emberfeletti erőfeszítésre volt képes, hogy műveit kiadhassa.*”

Nyilvánvaló ebből, hogy a rajzok, a himzések fényképfelvételeitől eltérnek. De el is kell térniük, hogy a tanítás céljainak megfeleljenek. Mily kiindulással és mely közelebbi céllal megy végbe ezen „oktatási szempontból való átmunkálás“, azt csak rajzszakértő előtt lehetne megvilágítanom. G. S. megállapításai „elnagyolás“-ról, „elváltoztatás“-ról, „elrajzolás“-ról, mind ezen mód meg nem értéséből fakadnak.

G. S. kifogása, hogy mintáim beléjük rajzolt öltések nélkül hiányosak, *tudománytalan*. Nemcsak a Néprajzi Múzeum régi himzés minta kiadványai ábrázolják ugyanezen módon mintáikat, azaz síkfoltokban, öltések nélkül, hanem dr. Györffy sokkal későbbi keletű „Nagykun Szűrhimzések“ c. kiadványa is, így eljárásomat néprajzi tudósok e nembeli munkáinak idevágó részletei is igazolják.

Hibás, *önkéntes mintaelnevezésekkel vádol*. A „Magyar Kincses Láda“ szövegében *tanítók* és nem néprajzot írok. A minták népi elnevezései általánosságban nem ismertek, nyomozásaim e téren eredménytelenek voltak. Mint tanárnak jogom van azokat uralkodó motívumairól elnevezni. A népi szavakat idéző jellel különböztetem meg a saját megjelölésemtől, tehát néprajzi hamisításról szó sem lehet.

G. S. *tájékozatlan a tanítási nyelv dolgában is*. Ötlésminták tanításánál vastagvarrás helyett azt kívánja, írjak és mondjak „vastagvórást“! Majd ha nm. VKM. utasítása úgy szól, hogy minden kézimunkaórán a tanmenetszerinti népművészeti himzés tanításánál az illető származási hely tájszólásában kell az órát megtartanunk, akkor így fogjuk a drávaszöveget megtanítani. — Egyelőre — irodalmi nyelven írunk és tanítunk.

Ugyanilyen alaposak és helytállóak G. S. *néprajzi tudatlanságomat* hangoztató vádja is:

„Legnagyobb néprajzi botlása az, hogy a Drávaszögben,“ — szerinte — ... a népviselet teljesen azonos a Sárköz viseletével“. jelenti rólam.

Szövegem pedig ez: „ma is fennáll a Pécsvárad-Bátaszéki vonalon a rokonság egymáshoz járása ... Maga a népviselet azonos Sárköz viseletével“. Miután már előbbi soraimban bőven leírtam a siklós-kopácsi vonal mentén élő magyarság viseletét, „rendezett“ szoknyájával, „csécses“ kendőjével s „buga fikető“-jével, ezen a helyen a Pécsvárad-Báta vonalmentiekről beszélek. G. S. önkényesen a déli Drávaszög viseletére vonatkoztatja megállapításomat. *Hogy néprajzi botlást mutathasson ki, szövegemet ferdítve közli.*

Bugának merem nevezni a „bugafikető“-t. G. szerint: Seholsem nevezik a főkötőt szinonim névvel bugának. Ha nem tudná, közlöm, hogy Peterden is éppen „buga“-nak nevezik, ezt *Mogyoróssy István* peterdi ref. lelkész levelével igazolhatom. Néprajzi tudósnak erről is tudomásának kellene lennie.

Más támadása: „Könnyedén, egyszerű ráfogással intézi el (Undi) a sárközi himzéseknek a drávaszögiekből való leszármaztatását, minden történeti dokumentum nélkül.”

Szemben áll az én szövegem: „Művelődésünknek talán legrégebbi formakincsét tárja fel előttünk e vidék népe... Ma is élő művészetében hozta fel a mult ködbevesző homályából azokat a formákat, amelyekhez a Sárköz művészete a folytatást, a kifejlést jelenti... A Sárköz népe... ők is őstelepülők s ami fontos ők is Ete és Bojta vezér népeiből valók.”

Iskolai mintarajzok gyűjteményében több bizonyításnak nincs helye, ám mindenestre rámutattam a lehetséges történelmi összefüggésre. Ezen felül pedig rajzoltam bizonyítékokat. A műben 5 lapon 167 drávaszögi, — 18 lapon pedig 420 sárközi formaelemet vonultatok fel, összehasonlításként; külön csoportosítva mindkét vidék 1. leveles és ágas, 2. tulipános, 3. rózsás elem-típusait. De G. ezekről így vélekedik; „apró, kiragadott részletek, semmi értékük nincs, mert a nép így sohasem rajzol, csak szerves egészében együttesen alkot.”

G. S. azon állítása, hogy nem bizonyítok, valótlan. Csupán előtte nincs munkámnak becse, mert tanácstalan a formák százas seregeivel szemben. A rajzszakértő tudja értékelni ezt a formakincset, mely az egész himzés alapja, ez esetben pedig még néprajzi szempontból is példátlanul érdekes az összehasonlító anyag.

A „Magyar Kincses Láda” tíz év alatt 355 teljes kompozíciójú mintát és 965 tiszta magyar himzésmotívumot mutatott ki és ezzel hatalmas értéket juttatott a magyar tanítóság kezére. Gyűjtő, rajzoló és pedagógiai irányító értékű munkámat elismerte felsőbb tanügyi hatóságom azzal, hogy tanulmányi felügyelettel bízott meg 4 tankerületben. Az Iparügyi Miniszter 1937-ben művészi becsű díszoklevéllel fejezte ki köszönetét „közérdekű, önzetlen és eredményes tevékenység”-emért. A szakirodalom, sőt a napi sajtó művészeti bírálói több hasábos cikkekben foglalkoztak dicsérőleg a Drávaszög fejkötő-himzéseiről írt művemmel is. G. S. azon törekvéssel, hogy eddig kiadott kilenc művem egyikét, mint értéktelen kontármunkát mutassa be, egyedül áll e téren.

Szerintem G. S. abban tévedett (önmagára nézve a legsúlyosabban), hogy: 1. meglelt néprajzi szakmunkának, akár tévedésből, akár tudatosan, egy középiskolai rajz és kézimunka mintasorozatot, 2. támadta pedagógiai szempontból, itt magával a Tantervvel és Utasítással találta magát szemben, 3. néprajzi botlásokat mutatott ki, amelyek valótlanoknak bizonyultak, 4. támadta a Drávaszögi himzés művészi rajzait, mert saját kijelentése szerint előtte ezeknek a művészi ornamentika-gyűjtés eredményeknek semmi becsük nincs.

Undi Mária.

Felelet Undi Mária válaszára.

Undi Mária könyvéről szóló bírálatomban tudományos kifogásokat emeltem és többrendbéli, tudományos hitelt érintő kérdést tettem fel. Fenti válaszban ezekre semminémű kielégítő választ nem kapván, bírálatom minden állítását fenntartom. Magukra a fenti sorokra, minthogy folyóiratunk tudományos célt szolgál és ilyenben személyeskedésnek semmi helye sem lehet, válaszolnivalóm általában nincsen, csupán azt az egyet jegyzem meg, hogy nem éppen találó munkáját Györfly István szürhímzésekről szóló könyvével összehasonlítani, mert annak rajzai az eredeti minták hű másolatai s éppen Györfly ostorozta legjobban az ú. n. „művészi elrajzolásokat” és az „átmunkált” rajzok felhasználását a népművészeti kézimunkaoktatásban. Ezt rajztanárnők és kézimunkatanárnők tanítványaik seregével együtt igazolhatják.

Igy ez a szerencsétlen összehasonlítás indulatos és kihívó személyeskedésével, melyek a figyelmet a tárgyilagosságtól teljesen eltérítik, még job-

ban megerősíti és kiemeli a munka hibáit azok előtt, akik néprajzi kutatószemmel a dolgok mélyére néznek.

Undi Mária könyvéről nemcsak nekem van elítélő véleményem, aki munkáját néprajzi szempontból bíráltam meg. Csalódik, ha azt hiszi, hogy véleményemben egyedül állok. Ha érdeklík azok a nyilatkozatok, melyeket pedagógus társai hozzám intéztek könyve tárgyában és néprajzi szakemberek levelei, kívánságára szívesen nyilvánosságra hozom.¹

Gönyey Sándor.

Válasz Vajkai Aurélnak az Ethnographia LIV., 1943. 1. számában „A keleti és nyugati székelység építészeti kapcsolatai” c. munkámat bíráló ismertetésére.

Sajnálom, hogy vitairattal lépek az Ethnographia olvasó közönsége elé, de Vajkai méltatlan támadását az alábbi okok miatt vissza kell utasítanom. Bírálata olyan hangot üt meg és olyan utakra téved, amelyen nem vagyok hajlandó követni. Elvégre az általa annyit hangsúlyozott „tudományosság” is kötelező épügy, mint a nemesség. Még Vajkait is kötelezi.

Örömmel olvastam volna olyan ismertetést, amely a tudományosság és az esztétikai kritika fegyvereivel bírálja megállapításaimat. Ezzel szemben Vajkai a tudományosság fegyvere helyett a gúny fegyverével hadakozik. Egyszerűen nem veszi tudomásul, hogy esztétikai kritika is van a világon és teljes felelőtlenséggel ítélkezik.

Bár a tudományos bírálat igényével lép fel ellenem, elsősorban gúnyolódik s csak másodsorban bírál. 1. versírónak, 2. fametszetet rajzolgatónak mutat be s 3. azt állítja, hogy korábbi munkámban inkább építészmérnök voltam, mint néprajz kutató s újabban inkább impresszionista költő vagyok, mint tudós.

ad 1. Nem hiszem, hogy hiba az, ha költő foglalkozik a néprajzzal. A szakirodalmi ismereteken kívül ez is szükséges a néprajzhoz. Jankó János, Györffy István költői átélés nélkül nem érhetek volna el nagy néprajzi eredményeket s nem hiszem, hogy költői átélés nélkül Vajkai nagy eredményeket ér el a néprajzban.

ad 2. Az se hiba, ha a néprajzos ért a grafikához. A néprajzos festő vagy rajzoló jobban látja a dolgokat, különösen esztétikai vonalon, mint aki nem tud festeni s bizonyára helyesebben bírál építőművészeti megállapításokat, mint aki nem ért az építőművészethez. Egyébként aki gúnyolódik, annak ismernie kell a gúnyolt tárgyat: még abban is téved Vajkai, hogy a fametszetet rajzolni kell. A fametszetet metszeni, vésni kell.

ad 3. A magyar tárgyi és sajátosan építészeti néprajz jövője szempontjából aligha nevezhető hibának, hogy építészmérnök méri és rajzolja fel építészmérnöki eszközökkel a népi építészet eredményeit. A nagy Györffy István, Viski Károly, Vargha László és a nagy néprajz tudós és kritikus, Bátky Zsigmond a birtokomban lévő levelek és a kritikák szerint² örültek e munkának és fontosnak tartották az építészmérnök munkáját, mely okmányyszerű hitelességgel őrzi meg a felmért tárgyakat. De értékelték azt a nagy munkát is, ami a kutatással, felméréssel és építészeti felrakással jár. Vajkai nem értékeli.

Ha Vajkai orvos létére a tárgyi néprajz helyett a szellemi néprajzzal és különösképen a népi kuruzslással foglalkoznék, bizonyára egyetlen tárgyi néprajzzal foglalkozó építészmérnök sem kifogásolná ezt. Sőt! Örülne, mert

¹ Folyóiratunkban a vitát ezzel lezártuk. — A szerkesztő.

² Györffy István levele a Magyar Tud. Akadémia főtitkárához 1939. máj. 13.-i kelettel. Viski Károly, Vasi Szemle 1938. év 5—6. sz., 352. l., Vargha László, Népr. Ért. 1938. év 2—4. sz., 327—330. l.

sajátos szakismereteit ott érvényesíthetné leginkább. És bizonyára olyan eredményeket érne el, amelyeket a tárgyi néprajzban alig. Végeredményben *Vajkai*, az orvos-néprajzos kifogásolja, hogy az építészmérnök-néprajzos építészeti néprajzzal foglalkozik?

Vajkai egyáltalán nem vette figyelembe, amit tanulmányom elején, mindjárt a második bekezdésben *kihangsúlyoztam*, hogy munkám kísérlet a két népre vonatkozó tudományos megállapítások rövid összefoglalására; nem vette figyelembe, hogy céloim e tudományos megállapítások *vázlatos* kiegészítése az építészeti néprajz és a népi *építőművészet* vonalán.

Tehát munkám nem végleges tanulmány, csupán *kísérlet*, egy nagyobb igényű munka *vázlata* és nemcsak *tudományos*, hanem *esztétikai* vázlat is. Mivel *Vajkai* e lényeges feltételeket nem vette figyelembe, hibás megállapítást hibásra halmoz.

Méltatlanul támadja *Polány Istvánt* és *Kallós Zsigmondot* is. Mindkettőtől csupán tényeket (falunevet, családneveket és egy néphagyomány leírását: a „didergést”) közöltem. *Vajkai* szerint e család- és falunevet másutt is előfordulhatnak és elő is fordulnak. Hálás lennék, ha megírná, hol?

Vajkai az „elődök” tudományos megállapításában már előre kételkedik, pedig az „elődök” között a két gúnyolt szereplőn kívül csupán *Hóman, Beke, Bártky, Győrffy, Viski, Bartucz* és *Gönczi* szerepelnek. Vajjon a felsorolt nevek közül melyiknek tudományos megállapításában kételkedik *Vajkai*?

I. *Település*. A szertelepülés sajátos magyar örvidéki települési alak s nem hiszem, hogy volna valami köze az irtásföldi településekhez. Épp ennek igazolására mutattam be az I. ábrát s magyaráztam a II. Udvar c. fejezet utolsó előtti harmadik bekezdésében. De *Vajkai* ezt a részt úgy látszik „türelmetlenül” olvasta el s azt hitte, hogy össze akarom hasonlítani a 2. és 3. ábrával. Egy tudományos bírálótól mindenestre szokatlan ez a pongyolaság.

Legjobban jellemzik *Vajkai* bírálati módszerét az V. *Oromdisztítés* és a VI. *Kapu* c. fejezetekkel kapcsolatos megjegyzései. Minden felkészültség nélkül veti el azt az építőművészeti megállapítást, hogy a keleti székelység kapudiszítésében jelentkező gazdagság a nyugali székelység lakóépületeinek deszkaormán található meg. E tételt magyarázatában olyan törvényszerűsége mutattam rá, amely a magyar építészet jövője szempontjából is fontos. A tanulmány elvégre neincsak néprajzi, hanem építőművészeti tanulmány is — építészeti folyóiratban is jelent meg, — de ezzel *Vajkai* nem törődik. Ő az építőművészeti megállapításokat is elveti minden alap nélkül. Ő a „türelmetlen olvasó”, aki ítél építészeti előtanulmányok nélkül.

A VII. *Gazdasági épületek* c. fejezet ismertetésében *Vajkai* azt írja, hogy a székely csűr és a göcseji-őrségi kastél párosítása erőszakolt dolog, mivel a szomszédos Stájerországban ezekkel *teljesen egyező* épületfélék vannak. Hálás lennék, ha tudna egyetlen olyan épületet mutatni, amely a szalafői emeletes kastéllal nem teljesen, hanem csak nagyjából is megegyezik, — mert az általa idézett könyvekben lévő ábrák közül egyetlen egy sem egyezik vele. A göcseji-őrségi kastél teljesen kiformált épület, tetőszéke két oldalt lekontyolt nyeregterő. a szomszédoké hevenyészett épület, mérv és primitív nyeregterővel. Annál jobban egyezik a göcseji-őrségi kastél a székely ódoros csűrrel (I. Magyarság néprajza I. 223. oldal) és sok más ódoros csűrrel. Ezt az egyezést még *Vajkai* sem vitathatja el.

VIII. *Harangláb*. *Vajkai* képtelen felfedezni a hasonlatot a göcseji és a székely haranglábak között. Mesterkedésnek mondja az összehasonlítást. Első megállapítását elfogadom, elvégre nem lehet megkivánni, hogy építészeti alapképzés nélkül valaki építészeti hasonlatokat megállapítson. Vajjon tudományos módszerrel dolgozik-e *Vajkai*, amikor ítéletet mond esztétikai megállapításokról minden esztétikai alapképzettség nélkül és mesterkedésnek mond olyan megállapításokat, amelyek az építészek előtt el nem vitathatók.

A tanulmány *néprajzi* és *építőművészeti* vonalon foglalkozott a kérdés-

sel, amit már a bevezetésben is hangsúlyoztam. *Vajkai* — úgy látszik — a bevezetést is „türelmetlenül“ olvasta el s ezért tartja „tudománytalannak“ módszeremet. Ezzel szemben fel kell tennem a kérdést: tudományos bírálatnak nevezhető-e az olyan bírálat, amely építészeti összehasonlításnál tagadja az esztétikai vizsgálat jogosultságát s amely minden esztétikai alapképzés nélkül elveti az esztétikai megállapításokat?

*

Tíz esztendeje járom az Ország földjét: kutatom népem ősi arcát és építgetem jövőjét. Sokat írtam, nagy bírálók bírálgatták írásaimat, népi építészeti felvételeimet és *sohase támadtak*.

Két éve végre megismerhettem Erdélyt. Boldog örömmel ismertem rá a székely ódoros csűrben a mi kastélunkra, s a székely haranglábakra, s a mi haranglábainkra. Azért írtam meg „impresszionista költő“ és néprajzos építész-mérnök módjára tanulmányomat, hogy az én örömömben részt vegyen minden ember, aki vázlatos tanulmányomat *türelmesen* elolvassa.

Talán most majd *Vajkai* is elolvassa.

Tóth János.

Felelet Tóth János válaszára.

Tóth János fentebbi soraiban *kísérletnek* nevezi tanulmányát, így a vitát nem is szándékszom folytatni. Döntsék el a szakemberek, mennyiben van igaza szerzőnknek. *Tóth János* soraiból kétségtelenül nemes lelkesedés, buzgó tárgy szeretet árad, a jó szándékkal pedig ne hadakozzunk, akad épp elég rossz indulat is tudományunk berkeiben. Am délibáb után se szaladozzunk. A néprajztudomány hűvösebb a lelkes művészkedésnél, de egyúttal valamivel melegebb egy rég kialakult szaktudománynál. Jó szakembernek, művészkedő léleknek egyformán nehéz a néprajz e középutját megtalálni. De akár a szakember, akár a művész szemüvegén is kísérlem megfigyelni a dolgokat, még ma se értem, hogy került a munkába a gyergyószentmiklósi templom és erődítmény képe?¹

Vajkai Aurél.

¹ Folyóiratunkban a vitát ezzel lezártuk. — A szerkesztő.

NEKROLÓG.

† SZENDREY ZSIGMOND,
1879—1943.

Szendrey Zsigmond tagtársunknak és szeretett barátunknak a folyó évi május 26-án bekövetkezett váratlan elhunytával mélyen lesújtó veszteség érte a Magyar Néprajzi Társaságot és vele együtt a magyar néprajzi tudományt. *Szendrey Zsigmond* szakadatlan munkában telő tevékenysége nagyszalontai tanárkodása idején indul meg. Bizonyára nem véletlen, hogy a népi és történelmi hagyományokat lehelő hely s a szalontai magyar élet megradja az ifjú tanár figyelmét s azt a hagyományokra irányítja, hogy azoktól többé soha el se szakadhasson. Országos mozgalom keretében megszervezi a „Folklore-Fellows“ Ifjúsági Gyűjtőszövetség nagyszalontai csoportját, a város apraját-nagyját a szövetségbe tömöríti s a „nevezetes város“ minden lakosának hagyományörző emlékezetét a város nagy fiának emlékével foglalkoztatja a rövidnadrágos kis gimnazistától kezdve a felnőttig. A közös céltől hevílen közös munkájának igen értékes eredménye a magyar népi lélek azon ősi értékeinek felfedezett és feltárt része, amelyen az egész Nagyszalonta s vele együtt nagy fia: *Arany János* is magyarrá nevelkedett. Hogy a Nagyszalontai Gyűjtésben *Arany János* nyelvének, képzeletének és témáinak igazolását birhatjuk s hogy abban azokat a dalokat halljuk megzendülni s azokat a meséket, mondákat megszólalni, amelyeket *Arany János* maga is hallott vagy hallhatott, azt Nagyszalonta folkloristájának: *Szendrey Zsigmond*nak köszönhetjük, aki a hajdú város dalvirágos mezőit s az összejövetelek mesélő kedvű alkalmait maga is *Arany János* szellemétől ihletetten járta végig. *Szendrey Zsigmond* élete ettől fogva a magyar néprajznak van eljegyezve s alig van azóta az Ethnographiának száma, amelyből kisebb vagy nagyobb dolgozata hiányoznék. Felismeri azt a fontos tény, hogy íróink műveiben igen sok, figyelemre nem méltatott, elfeledett, eltemetett, becses hagyományanyag rejtőzik. Kutató útján fellapozza *Jókai* minden írását s rámutat minden babonára vagy hiedelemre, amely *Jókai* lelkivilágába a magyar nép lelki életéből felszívódott s amely segített magyarrá tenni azt a világot s azokat az embereket, amely s akik *Jókai* írásaiból élénk kerülnek. Az etnográfus *Jókai*t méltató cikkében azonban a babonákon kívül a mesékre, dalokra, adomákra és egyéb apróbb, de jellemző folklore-termékre is rámutat, amelyek *Jókai*nak a magyar népi lélekkel való állandó és eleven kapcsolatát jelentik. Szinte figyelmeztetnek ezek a sorai arra a teljesítetlen nagy kötelességünkre, mellyel még nagyon sok írónk irányában magyar néprajzi tudományunknak tartozunk. Termékenyítő hatással vannak rá *Antti Aarne* tanulmányai. A finn tudós egyik tanulmányával kapcsolatban maga is összeállítja néhány találós kérdés magyar megfelelőinek irodalmát s tanulmányt szentel egyúttal a magyar találós kérdések formáiban és szerkezeti kérdéseiben rejlő problémáknak is. Történelmi és vegyes tárgyú népmondáink, tipikus mondamotoívumaink a régi és az újabb irodalomban, újságban, naptárakban, folyóiratokban és egyéb saj-

tótermékekben szinte áttekinthetetlenül szétszórtan hevernek, hozzájuk férni majdnem lehetetlen, rájuk hivatkozni szinte egyenlő a hét lakattal elzárt kincs emlegetésével. *Szendrey Zsigmond* nyakába veszi az egész magyar irodalmat s a krónikáktól kezdve a legfiatalabb naptárig felkutat minden forrást, amelyben népmondai vagy történeti mondai anyag akad, ezeket korok és típusok szerint is csoportosítva rendszeres és világosan áttekinthető jegyzékekbe foglalja. Különös hálával kell ezirányú munkásságáról megemlékeznünk, amellyel időt s fáradságot szentelt olyan értékes szellemi javak megmentésének és feltárásának, amelyekkel eddig jóformán senki sem törődött. Hasonlóképpen szedte össze a nevetőfejköltészet, az alkalmakhoz fűződő s oktató jellegű, sokszor jelentéktelen apróságoknak látszó szellemi termékeket is és méltatta azokat a népi szellem és felfogás szempontjából akkor, amikor azokat a szakemberek között is csak kevesen ismerték. Nagy szolgálatot tett történeti néprajzunknak a fonóház belső életére vonatkozó hagyományok egybegyűjtésével s étkezési szokásaink vallástörténeti s másnemű kapcsolatai megismerésének azáltal, hogy összeállította népünknek az előírt és tiltott ételekre vonatkozó hagyományait. A „kongózás”, az „egyházkelő” s egyéb feledésbe menő, figyelmen kívül maradt szokások részletes leírásai mind, mind a hagyományban rejlő érték felismerésének, a mentő szándéknak s a hagyomány iránt érzett rajongó tiszteletének tanújelei. A falucsúfolóknak nevezett s gyakran vándortárgyú folklóre-termékek közül azokban is meglátta a jellemzőt s a becest, amelyek sokszor epikai mag nélkül, egy-egy jellemvonást élesen megvilágító s helyén alkalmazott jelzőből állanak. A Magyarság Néprajza közlésének pótlásaképpen tüzetesen számbaveszi a magyar nép élő hitvilágának azokat az alakjait, amelyekről a Magyarság Néprajza nem emlékezett meg s széleskörű tekintettel iparkodik rendezni az ezekre vonatkozó ismereteinket. Minden sokoldalúsága mellett is legszivesebben foglalkozott a népi szokások, az ezekhez fűződő hiedelmek s az ezeknél használatos tárgyak hagyománytanával, mindazzal a cselekedettel, felfogással, amelyben a közösségi magyar élet szublogikus szellemisége fejeződik ki. A nevezetesebb alkalmakhoz fűződő szokásainkról a Magyarság Néprajzában megjelent dolgozata a magyar leíró néprajzban az első tudományos célú, hiteles anyagon alapuló, rendszeres összefoglalás. Amit azonban már ezután egy-egy nagyobb lélegzetű értekezésben a magyar népszokások osztályozásáról, a népszokások és néphiedelmek eredetéről s ezekhez fűződő néplélektani problémákról, a varázsló cselekedetek személyéről, helyéről s idejéről, a növény-, állat és ásványvilágnak, a halottaknak, szentelményeknek és eljárás módoknak a varázslatokban lévő szerepéről, a varázslatok eszközeiről, az egyes ünnepkörökhöz és évnegyedekhez csatlakozó szokásokról és hiedelmekről, ráolvasásaink eredetéről, a magyar népszokás ősi elemeiről, a babona tartalma és a népi műveltség közötti összefüggésről, a babona kor és jellemfestő jelentőségéről írt, az nemcsak a vonatkozó tudományos néprajzi anyagnak hézagpólló és értékes feltárása és elrendezése, hanem, mint egyben feldolgozás, nálunk alapvető, s mindenki részére, aki a magyar folklóre e részével kíván foglalkozni, nélkülözhetetlen és elkerülhetetlen megindítás. Mindaz pedig, amit ezeknek koronájaképpen és élete főműveként, mint szokáslexikont és babonaszótárt összeállított a magyar néprajzi tudománynak európai viszonylatban is méltó képviselője,

specifikus magyar szempontból pedig a magyarság szellemtörténetének mindenkor legérdekesebb lapjai közé tartozik. *Szendrey Zsigmond*nak még számos kisebb-nagyobb cikke búvik meg nagy szerényen a néprajzi tárgyú tudományos célú közlések között, amelyeket adatszerűségükben hűség, pontosság és alaposág, hagyományvoltagekban, származásukban és vonatkozásukban olyan embernek a meleg érzése kíséri, aki népe legsajátabb tulajdonságainak megismerésére nem sajnált rászánni egy életet s akinek élete ilyen célú és tartalmú lefolyásában kiváló öröme telt. Hősi vállalkozás az ilyen élet, amely csak teljesítményeiben keresi s találja meg a jutalmat és az elismerést. *Szendrey Zsigmond* neve azért mindig megbecsült lesz, amíg magyar földön magyar fajtánkért önzellenül és eredményesen dolgozunk s az áldozatos tudós élet bányáslámpája s nem az olcsó görög tűz mellett végzett munkának becsülete lesz.

Berze Nagy János

NÉPRAJZI HIREK.

Szinnyei József halála. *Szinnyei József* hosszú életpályája (1857—1943) sokoldalú nyelvészeti munkásság mellett többször fakasztott a néprajzot érdeklő hajtásokat. Irodalomtörténezből finnugor nyelvészé mesterének, *Budenz József*nek hatására s az 1879/80. évi finnországi tanulmányéve idején alakult át, mely őt későbbi finn ösztöndíjasaink úttörő ösévé avatta. Ennek a tanulmányútnak máig dicséret s kortörténeti szempontból is igen becses emléke *Az ezer tó országa* című könyv. Másik eredménye nagyszabású finn-magyar szótára, melynél jobbat, alaposabbat magyar nyelven azóta sem írtak. (Nem válik dicsünkre, hogy egyetemi hallgatónk finn nyelvű tanulmányaikban mindjobban idegen nyelvű szótárak használatára szorulnak!) Előbb Kolozsvárt, majd Budapesten töltvén be a magyar és ural-altáji nyelvészet egyetemi tanszékét, neve innen fogva elválaszthatatlanul egybeforrt a hazai finnugor kutatásokkal. Szerkesztésében jelentek meg a *Nyelvtudományi Közlemények*. Kis magyar őstörténete (*A magyarság eredete, nyelve és honfoglalás-kori műveltsége, Olcsó Könyvtár, bővítvé németül is*) évtizedeken át szolgálta a téveszméktől megzavart nagyközönség felvilágosításának ügyét, egyszers-

mind kitűnő alapot vetve a biztos nyelvészeti eredményeken majdan fejledezni induló újabb magyar őstörténeti kutatásoknak. Néprajzi szempontból legnagyobb jelentőségű alkotásának kétkötetes *Magyar Tájszótárát* tarthatjuk, melynek kiadása félszázaddal ezelőtt annál tiszteletreméltóbb teljesítmény volt, mivel anyagát *Szinnyei* nagyjórészt nyomtatott forrásokból egyedül gyűjtötte és állította össze. Habár a modern nyelvjárási szótárak ma már kétségkívül fokozottabb igényeket jelentenek be, e nagy munkának értékét eddig még semmiképpen nem csökkentette, csak növelte az idő. Használhatóságáról nemcsak nyelvészeti, hanem néprajzi cikkek tömege tanúskodik. Ugyanez vonatkozik *Szinnyei* többi munkásságára. Egyénisége szerint igazi „akadémikus” tudós volt, a kutatóknak abból a fajtájából, akiből mindig kevés van. Éppen olyan jól irt magyarul, mint amilyen átfogó és biztos volt a tudása, tiszta az ítélete és maradandó értékű irodalmi működése. A Magyar Néprajzi Társaság értékes munkásságának elismerésül tiszteleti tagjává választotta. Európai hírnév s nagyszámú tanítványának hálája és tisztelete kísérte el sírjába.

Korompay Bertalan.

Koppers Wilhelm tanulmánya az Ethnographiában. Folyóiratunk jelen számának külföldi szerzője *Koppers Wilhelm*. 1886-ban született Menzelenben. Mint a S. V. D. missziós rend tagja kezdte meg ethnologiai kutatásait. Terepmunkát 1921—22-ben a Tüzföldön végzett. 1924-ben a bécsi egyetem magántanára lett, 1928-ban pedig az ethnologia nyilv. r. tanárává nevezték ki. Amikor Ausztriát Németországba bekebelezték, a politikai viszonyok és a tudományos szellem megváltozása miatt *Koppersnek* el kellett hagyni a bécsi katedrát. A Rockefeller-alapítvány támogatásával Középpindia törzseit kereste fel, majd (az Anthropos Intézettel együtt) a svájci Posieux-Froidewilleben telepedett le. *Koppers Wilhelm* korunk egyik szellemi vezető egyénisége s a kultúr-történeti ethnologia egyik vezéralakja. Főbb munkái: *Die ethnologische Wirtschaftsforschung*, 1917.; *Die Anfänge des menschlichen Gemeinschaftslebens im Spiegel der neueren Völkerkunde*, 1921.; *Gesellschaft und Wirtschaft der Völker* (W. *Schmidt*-tel), stb. Társzerkesztője az *Anthropos*nak. Az uralatlaji és indogermán népek érintkezéséről, a totemizmusról írt munkái magyar szempontból is fokozott érdeklődésre tarthatnak számot.

— . — .

Az I. és II. Országos Középiskolai Táj- és Népkutató pályázat. Az Országos Táj- és Népkutató Intézet 1941 februárjában táj- és népkutató pályázatot és versenyt hirdetett az ország középiskolai tanulói számára. A pályázat kiírása szerves része volt annak a tervszerű munkának, amellyel a Tájkutató Intézet meg akarta hódítani a középiskolák önképzőköréit a cselekvő nemzetismereti munka műhelyeül.

Azok a gimnáziumi, tanítóképző-intézeti és liceumi tanárok (három tankerület gimnáziumainak és valamennyi tanítóképzőnek kiküldöttei), akik a Tájkutató Intézet által rendezett vezetőképző tanfolyamokon résztvettek, nagyrészt igyekeztek az ott szerzett ismereteket kamatoztatni s az iskolák

tájkutató szakosztályaiban pezsgő életet teremtettek és szép eredményeket mutattak fel.

Az elért eredmények nyilvánosságra hozatala, a feltámadt munkakedv életbentartása és a középiskolai munka további népszerűsítése volt a cél, amelyet a pályázat kiírásával a Tájkutató Intézet szolgálni kívánt.

A pályázaton, mint egyéni pályázók, indulhattak a középiskolai táj- és népkutató munkaközösségek (önképzőkörök, önképzőköri szakosztályok, cserkészcsapatok) tagjai; maguk a munkaközösségek pedig tagjaik beküldött dolgozataival csapatversenyszerűen vehettek részt a pályázaton. A pályázatra beküldött dolgozatoknak egyéni gyűjtésen, kutatáson kellett alapulniok, egyébként a táj- és népkutatás (néprajz, szociografia, tájkutatás, helytörténet, stb.) bármely területével foglalkozhattak.

A pályamunkák beküldési határideje 1941 október 15-e volt. Erre időre 131 pályamunka futott be. Ebből egyénileg díjat nyert 3, jutalomban részesült 19, dicséretet kapott 38 pályamunka. Külön jutalmat is nyertek a népi építészettel foglalkozó dolgozatok.

A jutalmul adott könyvek úgy voltak kiválasztva, hogy a jutalmazott látóköreit tágítsák s egyúttal módszertani útbaigazításokat is nyújtsanak.

A pályázat feltételei értelmében a közösségi verseny pályadíjának felét a nyerteseknek táj- és népismereti szakönyvek beszerzésére kellett fordítaniok.

A részletes eredmény a következő :

A munkaközösségek versenyében I. díjat (100 P) nyert a Debreceni Ref. Gimnázium „Csúry Bálint” táj- és népkutató szakosztálya. — II. (50 P). A Ceglédi Állami Gimnázium „Györffy István” táj- és népkutató csoportja és a Budapesti Állami Németnyelvű Tanítóképző-Lyceum táj- és népkutató csoportja.

Egyénileg I. díjat (100 P) nyert Kalapos Sándor VIII. o. t. (Hajdúnánás) A hajdúdorogi asszonybunda c. pályamunkával. — II. holtversenyben (50—50 P) Igmándy Zoltán VII. o. t. (Hajdúnánás) A hajdúnánási juhászat c. pályaművel és Papp László VIII. o. t.

(Debrecen) A földművelés munkame-
nete Hosszúpályiban, Lakodalmi szo-
kások Hosszúpályiban és Falusi gye-
rekek c. pályaműveivel.

A II. országos pályázatot 1942-ben
már a Tájékutató Intézet jogutódja, az
*Államtudományi Intézet Táj- és Nép-
kutató Osztálya* hirdette meg. Beérke-
zett 79 pályamunka. A díjazott munká-
kon kívül még 13 illetve 18 dolgozat
részesült könyvjutalomban, illetve di-
cséretben. A népi építészettel foglal-
kozó pályamunkák a Magyar Ház
Barátaiktól, a népzenei tárgyú dolgoza-
tok az Éneklő Ifjúságtól külön jutalmat
kaptak.

Díjazás:

A munkaközösségek versenyében
I. díjat (100—P) nyert a debreceni
Ref. Kollégium Liceumának és Tanító-
képző Intézetének „Ecsedi István” táj-
és népkutató csoportja. — II. díjat
(50—P) a hajdúnánási Ref. Gimnázium
táj- és népkutató csoportja. —
III. díjat (25—P.) a debreceni Ref.
Kollégium Gimnáziuma Önképzőkör-
ének „Csűry Bálint” táj- és nép-
kutató Szakosztálya.

Egyénileg I. díjat nyert (100—100
P): a. Kovács László, a debreceni
Ref. Kollégium Liceuma és Tanító-
képző Intézete IV. é. növendéke:
Édesanyám népdalkincse és Deb-
recen-Nyulasi gyermekjátékok c. pá-
lyamunkáival; és b. Igmándy Zoltán
a hajdúnánási Ref. Gimn. VIII. o. ta-
nulója Boszorkány-táltos-garabonci-
ás-lidérc. Egy pásztorcsalád törté-
nete, A hajdúnánási tanyavilág, és
Hajdúnánás helynevei c. pályamun-
káival. — II. díjat (50 P) Szathmáry
Károly, a debreceni Ref. Tanítóképző
III. é. növendéke: Nyári mezőgaz-
dasági munkák Hajdúszováton, Ház-
típusok Hajdúszováton c. pályamun-
káival. — III. díjat (25—25 P) a.
Komlóssy Lajos, a debreceni Ref.
Liceum II. o. tanulója: A debreceni
kerékgyártó mesterség c. pályamun-
kájával; és b. Kalapos Sándor, a
hajdúnánási Ref. Gimnázium VIII. o.
tanulója: Hasonlatok a hajdúdorogi
népnyelvben c. pályamunkájával.

A pályázat érdekes tanulságokkal
szolgált. Ahhoz képest, hogy a rend-

szeres táj- és népkutató munka nem
rég óta folyik a középiskolákban (az
első tanári tanfolyam 1939. októberé-
ben volt), s a pályázat kiírásnak sem
volt kellő publicitása, a beküldött pá-
lyamunkák száma meglepően nagy. E
mellett a második pályázatnál az atla-
gos színvonal emelkedése is megfigyel-
hető volt. (A pályamunkák számának
csökkenése a rendkívüli tanárhiánnyal
összefüggő háborús tünet.) Az ifjúság
eleven érdeklődéséről tanúskodik ez,
s egyúttal a középiskolai táj- és nép-
kutató munka további megszervezésének idő-
szerűségét és eredménnyel biztató volt-
át is hirdeti. Éppen ezért kívánatos,
hogy — mihelyt a viszonyok javulása
ezt megengedi — a tanári táj- és nép-
kutató vezetőképző tanfolyamok foly-
tatódjanak.

A díjazott pályamunkák között a
rátermettségnek és az odaadásnak egé-
szén kiváló produktumait találjuk. Eb-
ben rejlik a pályázatoknak s általában
a középiskolai táj- és népkutató ne-
velő munkának egyik legnagyobb
jelentősége. A kutatói utánpótlás ne-
velésnek eredményes gyakorlati mód-
szere alakul itt ki. A diák, aki ráter-
mett vezető-tanárának irányításával
belekóstolt a magyar népismeret stu-
diumainak gyakorlásába, az egyetem-
re már határozott érdeklődési iránnyal
és bizonyos gyakorlattal érkezik, és
így a szemináriumok és egyetemi in-
tézetek hasznos munkatársának ígér-
kezik. (Ennek első példáit éppen most
figyelhetjük meg.)

Feltűnő, hogy a beérkezett pálya-
munkák zöme néprajzi tárgyú. Ez a
tény híven tükrözi az ifjúság érdeklő-
désének irányát, s a nevelés és a tu-
domány céljai tekintetében egyaránt
kiaknázható. Emellett azonban azt is
mutatja, hogy a táj- és népismereti
kutatás bizonyos területein (pl. a tár-
sadalomrajz, helytörténet) a diákság
még nem kaphatja meg tanáraitól a
kellő irányítást. Ennek a hiánynak az
orvoslását a jövő kell, hogy meghozza.

A magyar néprajzi gyűjtés meg-
szervezésénél a gyűjtőmunka kiter-
jesztésének kérdése bizonyos mértékig
ellentétességgel mutatkozott a gyűjtés
hitelességének és szakszerűségének
kérdésével. A középiskolai táj- és

népkutató nevelés kifejlődése — az eddigi eredmények tanúsága szerint — össze fogja békíteni ezeket az ellentétes szempontokat. Ifjúságunk már eddig is szép szolgáltatokat tett a magyar néprajzi kutatás ügyének (l. pl. a nagyszalontai gyűjtést), a középiskolai tájkatató munka az értékes kezdeményezések szélesebbkörű folytatását fogja biztosítani.

A pályázat anyagából megállapíthatjuk, hogy a néprajzi kutatás bizonyos területei különösképen simulnak az ifjúság érdeklődéséhez és felkészültségéhez. Példaképpen megemlíthjük itt a népi építészet tárgykörét. Az ifjúság technikai érdeklődése s a tárgy konkrét természete lehetővé teszi, hogy ezen a téren az ifjúság — megfelelő irányítással — teljesértékű gyűjtőmunkát végezzen. Itt tehát a kellő útmutatás és propagatív tevékenység a magyar néprajz számára jó gyümölcsöket teremhet.

Egy másik biztató munkamező a népzenei gyűjtés területe. Az eddigi népzenei pályamunkák s különösen a II. pályázat, tárgyválasztás, metodika és anyag szempontjából egyaránt kiváló elsődíjas pályamunkája mutatja, hogy megfelelően képzett zene-tanár irányításával a tanítóképzők növendékei igen jó eredményeket érhetnek el. Különösen akkor, ha az illetékesek felismerik a táj- és népkutató munka jelentőségét a tanítóképzésben.

Az ismétlődő pályázatok során megállapíthatjuk, hogy egyes középiskolákban, amelyeknek diákjai bizonyos területről verbuválódnak, a tájkatató munkának területi irányítása érvényesül. Ez a monografikus törekvés a begyűjtendő anyag teljessége szempontjából figyelemreméltó, s egyúttal a magyar néprajzi kutatás térképének fehér foltjai számára is értékes adatokat szolgáltat.

A fentiek alapján a középiskolai táj- és népkutató munkát mind a nevelés, mind a tudományosság követelményei tekintetében hasznosnak és fejlesztendőnek mondhatjuk. Ez indította a Tájkatató Osztályt arra, hogy a most kiírt III. országos középiskolai táj- és népkutató pályázatot egyúttal országos ifjúsági pályázattal tegye,

olyanformán, hogy az eddigi pályázatokon igen eredményesen szereplő gyakorlati falujáró munkát végző regőscserkészek mellett a cserkészlet egyetemét, valamint a falusi ifjúságot is bevonja a tájkatató munkába. A most kiírt külön cserkész- és leventepályázat remélhetőleg ugyanolyan eredményes lesz, mint az eddigi diák-pályázatok.

Morvay Péter.

A galántai Kodály-ünnep. Kodály Zoltán hatvanadik születésnapjával kapcsolatban rendezett zenei ünnepségek közül jelentőségében megszire kiemelkedik a mátyusföldi Galántán (Pozsony m.) május 30-án tartott dalosünnepély.

Galánta Kodály iskolavárosa. Itt járt elemiben. Játszópajtásai révén itt ismerkedett meg a népdallal, itt figyelt fel először a parasztság énekére, amelyek emlékei többször visszacsillannak alkotásaiban. Galántán és környékén kezdi el rendszeres népdalgyűjtését s ennek az anyagnak a közlésével indítja el az oly gazdag eredményeket hozó magyar népdalkutatást.

A daloskedvű mátyusföldi nagyközség szép ünnepség keretében róttale háláját Kodály iránt. Az állomáson Galánta előjárósága fogadta, majd az elemi iskola udvarán a helyi polgári és elemi iskola énekkara köszöntötte. Az egyszerű kis „meztlábasok” éneke és köszöntőszavai után Kodály végigjárta régi iskolájának terkeit, végiglapozgatta az anyakönyveket s a jelenlévő idősebb galántaiaktól sorra érdeklődött volt iskolatársai iránt.

A hősök emlékére tartott ünnepi misén a Hanza Énekkar és az Egyházi Vegyeskar Kodály Ave Mária és Pange lingua c. szerzeményeit mutatta be Szőke Péter és Tóth Lajos vezényletével. Azután az ünneplő közönség a községházára vonult, ahol átnyújtották Kodálynak Galánta község díszpolgári oklevelét.

Az ünneplés népi, zenei szempontból legjelentősebb része délután kezdődött. Már a kora délutáni órákban hosszú kocsisorok lepték el a Galánta felé vezető utakat, gyalogosok, kerékpárosok tömege tartott Ga-

lántára. Zászlók alatt iskolás gyermekek serege vonult fel a környező falvakból. Jött Hódi, Nemeskajal, Nemesnebojsza, Taksonyfalva, Alsószelei, Felsőzelei, Vága, Tallós, Pozsonyvezekény, Hidaskürt, Nemeskosut, Vizelel ifjúsága. A szegények mezitláb, foltos ruhában, élelmiszeres batyukkal, szatyrokkal a hónuk alatt, a módosabbak jobban kiöltözve, alkalmi „magyar” ruhában.

A tizenkét falu ifjúsága Galántával az élén a községi park vén fái alatt Kodály népdalfeldolgozásait adta elő. Az ezer gyermekből álló összkar bemutatkozása után az egyes községek ifjúsága (tanítók vezényletével) sorra bemutatta fejlett énekkultúráját. Felhangzottak a Bicinia Hungarica, a Hány János legszebb darabjai, Kodály és Bartók népdalfeldolgozásainak gyöngyszemei. A kis dalosoknak igen hálás közönsége volt. Apáik és anyáik, nagyszüleik, a kemény tekintetű mátyusföldi parasztok ültek a vén fák alatt. Egyikük-másikuk hol könnyezve, hol lelkesedő mosollyal hallgatta a gyermekereget énekét. Azokat az énekeket, amelyeket fiatal korukban egy szelíd hangú idegen biztató szavaira ők csak hosszas huza-vona után kíváncsian és érthetetlenül énekeltek bele a fonográfba. — Most megtudhatták, hogy miért faggatták őket harminc-harmincöt évvel ezelőtt!

A mátyusföldi ifjúság zenekultúrárnak nagy művészi értéket jelent. A legjobb budapesti gyermekkorusok mellé bátran odaállíthatjuk ezeknek a kis falvaknak mezítábos éneklő elemistáit. A mátyusföldi tanítók s az iskola-felügyelő hatóságok dalkultúrát fejlesztő munkásságának értékét jelentőségében ma még le sem tudjuk mérni. A magyar népi művelődés új útjait egyengetik ők a nyugati végeken s kis tanítványaikat a népdalokon keresztül egy emberibb és igazabb magyarság hitére nevelik. Külön elismerést érdemel Galánta község előljárósága, amely a néprajzi szempotból is jelentős ünnepélyt megrendezte.

G. B.

A lévai falunap. Június 24-én falunapot tartottak Léván. A környék

magyar és szlovák népe táncokat, népszokásokat mutatolt be. A bemutatón Nagyhind, Kalász, Aha, Verebély, Hull, Nagypesznek, Kisbelleg, Kiskoszmály, Csánk, Melleg, Nagykalna, Rendve, Hontfüzesgyarmat, Ény és Újbars községek szerepeltek. A nagykalnaiak bemutatták a kendő-, gombostű- és sipka táncot. „A kiskoszmályiak „bobó-játéka” érdekes történelmi anekdotát őriz meg. Az öregek elmondása szerint valamikor a Bebek család martalócai törtek rá többször a falura disznóölések idején és a torról rabolták el a húst. A kiskoszmályiak századokon keresztül lejártszák a martalóctámadást disznótoraikon gunyorosan játékos torzításban.” — „A magyar-szlovák kölcsönhatásról meg kell jegyezni, hogy a magyarok elsősorban játékokat, szokásokat és szokás-elemeket vettek át szlovákoktól, ezek viszont táncot és zenei elemet a magyaroktól. Mindkét népnél érdekesen figyelhető meg, hogy ragaszkodnak a saját ritmusaikhoz.” — A falunapon a vallás- és közoktatásügyi minisztert Fáy István államtitkár képviselte. (S. F. tudósításából, Reggeli Magyarországnak, 1943. jun. 27.)

Egy új mesegyűjtemény. Fabula címen, Honti János szerkesztésében kiadványsorozat indul, amely a világ mesekincsével akarja a magyar közönséget megismertetni. A meséket, amelyeket korok vagy tájak szerint foglalnak egyes kötetekbe, a szerkesztő olyan módon állítja össze, hogy ne csak a nagyközönségnek, hanem a mesetudományak is nyújtson valamit: csak teljesen megbízható publikációkból válogat és csonkítás vagy változtatás nélkül közli a darabjait. A sorozat első kötete, amely előreláthatólag 1943 őszén jelenik meg, arab, perzsa és indiai meséket tartalmaz, a tervbevett kötetek közül megemlíthetők a magyar, a dél-, a nyugat- és az északkeurópai, az északázsiai, a távolkeleti, az amerikai, afrikai és az óceániai mesék, valamint az ókor és a középkor meséinek egy-egy kötete. A sorozatot a Bibliotheca könyvkiadóvállalat adja ki.

Erixon Sigurd kitüntetése. Erixon S. a stockholmi egyetemen a svéd és az európai néprajz tanára, a Magyar Néprajzi Társaság tiszteleti tagja megkapta a legnagyobb svéd tudományos kitüntetések egyikét: a Wahlberg érmet. Az érmet a Svéd Anthropologiai és Földrajzi Társaság ülésén a svéd trónörökös adta át Erixon professzornak. (Stockholms Tidningen, 1943 ápr. 17.)

Új finn folyóirat. *Mitteilungen des Vereins für Finnische Volkskunde* címen a finnek új folyóiratot indítottak meg. A folyóirat szerkesztője *Hämäläinen A.* a helsinki-i egyetemen a finnugor néprajz tanára és *Rantasalo A. V.* a finn néphit docense. A folyóirat németnyelvű tanulmányokat közöl. Az első számban *Hämäläinen A.* ír a finn-ugor néprajz tárgyköréről, feladatairól és jelenlegi állásáról. Megemlékezik a magyar kutatókról is. Méltatja *Reguly A., Vámbéry Á., Hunfaly P., Pápay J., Herman O., Jankó J., Munkácsi B., Solymossy S., Györffy I.* munkásságát. (Kiegészítésül megemlítjük, hogy a finnugor néprajz szempontjából igen jelentősek a korán elhunyt *Pápai K.* kutatásai, *Bátky Zs.* tanulmányai, kisebb közleményei s újabban *Beke Ö.* cseremiszi szövegközlései.) *Salminen V.* a régi finn dalokról, *V. J. Mansikka* a finn varázsszavak, *Rantasalo A. V.* a finn varázs szókások gyűjtéséről és kutatásáról ír. A folyóiratot örömmel üdvözljük és sok sikert kívánunk további megjelenéséhez.

Svéd tudós előadása a Magyar Néprajzi Társaságban. A Magyar Néprajzi Társaság 1943. április 20-án tartott felolvasó ülésén *Collinder Björn* uppsalai egyetemi tanár tartott magyar nyelvű előadást a lappok életéről.

Gömörmege néprajzához. *P. Kálniczky Vilma* Régi nóták, régi emlékek c. (Rimaszombat, 1942) kiadta gömöri emlékeit. A kis könyvben ír a megyei nótaversenyekről, lakodalmakról, megyebeli mulatozásokról. Mun-

kájában sok adatot, hasznos megfigyelést talál az etnográfus is.

Juhásznevelés és juhászbűnök.

A juhtenyésztés virágkorában a múlt század első felében a nagy juhászcsaladokban „csaknem juhtermészetű” szakértő számadók voltak, de nyavalya volt közöttük a csalárdtság. *Pethe Ferenc* 1815-ben megjelent *Pallérozott mezei gazdaság* c. munkájának III. kötetében (141 skk. l.) a következő képet adja a juhásznevelésről és juhászbűnökről.

„A juhász mindjárt születésekor adott fiának egy bárányt, s négy éves korában már néhány jószágot terelhetett, hét-nyolc esztendőskorában pedig egész juhászgazda volt, s csaknem juhtermészetű az ilyen számadó. Minden kedve a juhban van, egyéb boldogságot nem ismer, éjjele nappala a juh, de csak a maga juha, szinte szálankint rakja a szájába az enni-valót. De attól az egynéhány darabtól függ az egész nyájnak a jó vagy rossz sorsa. Ha kélezerből áll is az. Mert csak ennek kedvéért terelgeti az egyik legelőről a másikra, mert a jó tulajdonságai mellett rossz tulajdonságai is vannak az ilyen juhásznak. A juhászok nemzetségében nyavalya a csalárdtság és amelyik juhász nem tud csalni, szájahült embernek tartja a többi társa. Már Jákob is jó példával járt elől, amikor Lábántól a bárányokát eltarkázta. Ha a juhászoknak megengedik a baromtartást, akkor eltűnik a gazda szénája. Ha közös volt a jószág, elcserélte a legjobb ürüt a rosszért a mészárosnak, s ha a mészáros aznap vásárolt a gazdától, éjtszaka még visszajött a juhászhoz csereberélni. Kivált, ha kifelé állott a rúdja, összehajtotta a szomszéd juhással a nyáját, s megindult a cserebere. Megtanítják a juhászkutya, vagy a legjobb ürüt, hogy a nyájból hajtson, vagy csaljon magával juhokat, amelyeket aztán vagy eladnak, vagy megesznek. Árt szurnak a juhoknak a nyakába, s úgy lát-szik, mintha keringene tőle, s levágják és jóízűen elfogyasztják. Vannak olyanok, akik a s...gibe döfik a bo-

tot, mintha vérhast kapott volna a juh, s így vágják le. A gazdának sok meddő juhot jelentenek be és a felesleget eladják. A saját juhait egy fűttenéssel ki tudják választani és külön legeltetik. Ha kellemes nyári éjszaka van, a sajátját legelteti a juhász, a gazdáét bezárja. Télen külön jászlat állít a sajátja számára. Fürdetés után a juhoknak olyan füveket és magvakat adnak, mitől a gyapjú könnyen leesik, s mint hullott gyapjút eladják. Elvitte a farkas a bárányt, vagy juhot, a többi pedig megfojtotta. Sirva panaszolja a juhász a gazdának. Amelyik farkas a juhot egészen elvitte, azt mészárosnak hívják, amelyik pedig megfojtotta, azt tanult komondornak hívják.

Giday Kálmán.

Milyen eredetű a horvát nép ?

Ezt a kérdést mind gyakrabban felvetik a horvát *politikuskok*. Amint a MTI. jelentése alapján a budapesti napilapok is megírták Kovačić propagandaügyi államtitkár egy banjalukai politikai gyűlésen tagadta a horvátság szláv eredetét. (Magyar Nemzet, 1943. máj. 20.) Arról nem érkezett híradás, hogy politikai gyűléseken ismertették volna a szakkörök véleményét Kovačić nézetéről.

A bocskorviselet korlátozása Magyarországon. A Magyar Kézművesipar II. évf., 1943. április 15. számában olvassuk, hogy az országban hozzávetőleg 1'4 millió ember, azaz a lakósságnak mintegy tíz százaléka visel bocskort. A Magyar Kézművesipar közli azután, hogy a Lábbeli Központ a rendelkezésre álló bocskorbőrt a tekintetbe jöhető törvényhatóságok között milyen %-ban osztja el. Legtöbb bocskorbőrt kap Bácsbodrog és Csík megye (15 %-ot), legkevesebbet Ugocsa megye (2 %-ot). Feltűnő a román és ruszin többségű megyékre (Besztercenaszód, Máramaros) eső bocskorbőr mennyisége (3 ill. 5 %). A bocskorbőr pótlására az elkopott gumibroncsok vászonanyagát használják fel. — Az elosztás s a bocskorviseletben beálló korlátozás néprajzi szempontból is figyelemre méltó.

Felhívás az Ethnographia olvasóihoz. Kérjük az Ethnographia olvasóit, a Magyar Néprajzi Társaság tagjait, hogy a néprajzi vonatkozású híreket, eseményeket (kiállítás, vidéki napilapok, iskolai értesítők néprajzi cikke, iskolák gyűjtőmunkája, vidéken tartott néprajzi előadások, stb.) közölik az Ethnographia szerkesztőségével.

ETHNOGRAPHIA — NÉPÉLET

REVIEW OF THE HUNGARIAN ETHNOGRAPHICAL SOCIETY
REVUE DE LA SOCIÉTÉ ETHNOGRAPHIQUE HONGROISE
ZEITSCHRIFT DER UNGARISCHEN ETHNOGRAPHISCHEN GESELLSCHAFT

The editor of *Ethnographia*, from the year 1940 (vol. 51.) on is prof. *Béla Gunda*. Manuscripts, reviewer's copies and letters concerning the edition are to be sent to the address of the editor: University, Farkas utca 1., Kolozsvár, Hungary. The letters concerning the Hungarian Ethnographical Society, reclamations, exchange-copies are to be sent to the secretary of the Society (Könyves Kálmán körút, 40., Budapest X., Ethnographical Museum).

The aim of the review is to publish researches on the folk civilization of the Hungarians and on the ethnology of kindred peoples, Finno-Ugrians and Turks; as well as on the ethnology of Eastern Europe. *Ethnographia* publishes articles in Hungarian, English, French and German.

Le rédacteur de l'*Ethnographia*, à partir de l'an 1940 (tome 51.) est prof. *Béla Gunda*. On est prié d'adresser tous les manuscrits, ouvrages pour compléments et tout le courrier concernant la rédaction directement au rédacteur: Université, Farkas utca 1., Kolozsvár, Hongrie. Le courrier de la Société Ethnographique Hongroise, réclamations et ouvrages d'échange sont à adresser au secrétariat de la Société: Könyves Kálmán körút, 40., Budapest X., Musée Ethnographique.

La revue publie des recherches portant sur la civilisation populaire hongroise et sur l'ethnologie des peuples apparentés, c'est-à-dire des peuples finno-ougriens et turcs; ainsi que sur l'ethnologie de l'Europe Orientale. Les articles de l'*Ethnographia* sont publiés en hongrois, français, anglais et allemand.

Schriftleiter der *Ethnographia* ist vom J. 1940 (Jg. LI.) ab Prof. *Béla Gunda*. Handschriften, Besprechungsstücke und jeder auf die Schriftleitung bezügliche Briefwechsel sind unmittelbar an die Anschrift des Schriftleiters (Kolozsvár, Farkas utca 1., Universität, Ungarn) und alle die Ungarische Ethnographische Gesellschaft angehende sonstige Erkundigungen, Zustellungsmahnungen und Tauschstücke an das Sekretariat der Gesellschaft (Budapest, X. Könyves Kálmán körút 40., Ethnographisches Museum) zu richten.

Das Ziel der Zeitschrift ist die Veröffentlichung von Forschungen und Ergebnissen über die ungarische Volkskultur, die Ethnographie Osteuropas und die den Ungarn ethnographisch verwandten finnisch-ugrischen und türkischen Völker. In der Zeitschrift *Ethnographia* erscheinen Aufsätze in ungarischer, deutscher, französischer und englischer Sprache.

Abonnementspreis jährlich Schw. Frc. 15.

Hauptkommissionär

EDMUND STEMMER

Wissenschaftliche Buchhandlung

Budapest (Ungarn), V. Gróf Tisza István utca 14.

ETHNOGRAPHIA — NÉPÉLET

ZEITSCHRIFT DER UNGARISCHEN ETHNOGRAPHISCHEN GESELLSCHAFT

Redigiert von Univ. Prof. Dr. Béla Gunda.

KOLOZSVÁR (Ungarn), Farkas utca 1. Universität.

JHG. LIV.

1943.

H. 2.

INHALT.

<i>Sulán, B.</i> : Die volkskundlichen Forschungen in der Schweiz	105—130
<i>Koppers, W.</i> : Eurasiatische Kulturbeziehungen. Gedanken eines Ethnologen zur Indogermanenfrage	131—147
<i>Berze Nagy, J.</i> : Many Suns	148—154
<i>Benedek, A.—Vargyas, L.</i> : Jeu de „Bethléem“ chez les Sicules de Istenes (le comitat de Bácsbodrog)	155—176
<i>Novák, V.</i> : Die auf Geburt, Taufe und Tod bezüglichen Bräuche der Slovenen in der Mur-Gegend (Kom. Zala und Vas, Ungarn.)	177—185
Kleinere Mitteilungen. <i>Honti, J.</i> : Schamanenzeremonie in Grönland, im X. Jahrhundert. <i>Vajda, L.</i> : Ein Ballspiel (Gesellschaftsspiel) in Karcag. <i>Dömötör, S.</i> : Jägersgeschichten aus dem Dorfe Bogyiszló. <i>Gönyey, S.</i> : Verschiedene Spinnrocken aus der Gegend der Radnaer Schneeberge. <i>Bálint, B.</i> : Einladung der Hochzeitsgäste bei den Slovenen (Kom. Zala). <i>Palotay, G.</i> : Unterscheidende Trachtenmerkmale in Kalotaszeg	187—194
Literarische Rundschau.	195—207
<i>Nachrufe.</i> <i>Berze Nagy, J.</i> : † Zsigmond Szendrey	208—210
Ethnographische Nachrichten. <i>Korompay, B.</i> : Der Tod J. Szinnyi's. —. —.: Die Studie Wilhelm Koppers' in der Ethnographia. <i>Morvay, P.</i> : Preisausschreiben zur Volksforschung für Mittelschüler. —. —.: Kodály-Feier in Galánta. —. —.: Dorftag in Léva. —. —.: Eine neue Märchensammlung. —. —.: Die Auszeichnung Sigurd Erixons. —. —.: Eine neue finnische Zeitschrift. —. —.: Vortrag eines schwedischen Gelehrten in der Ungarischen Ethnographischen Gesellschaft. —. —.: Zur Volkskunde des Komitates Gömör. <i>Giday, K.</i> : Hirtenerziehung und die verschiedenen Hirtensünden zu Anfang des XIX. Jahrhunderts. —. —.: Was ist der Ursprung des kroatischen Volkes? —. —.: Einschränkung des Bundschuhtragens in Ungarn. —. —.: Aufruf an die Leser der Ethnographia	210—216

Felhívás.

Felhívjuk az ETHNOGRAPHIA olvasói figyelmét, hogy a Magyar Néprajzi Társaság és Néprajzi Múzeum könyvtára magas áron megvételre keresi az ETHNOGRAPHIA 1892—1901 (III—XII. k.), továbbá a NÉPRAJZI MÚZEUM ÉRTESÍTŐJE 1900—1905 (I—VI. k.) évfolyamait.

Felhívásunk elsősorban régi olvasóinknak és iskoláknak szól. Régi tapasztalatunk szerint számos vidéki középiskolában ezek a keresett régi évfolyamok sokszor a raktárban használatlanul hevernek. A Magyar Néprajzi Társaság ezen az úton is felhívja az illetékesek figyelmét, hogy nézzenek utána ezeknek a keresett példányoknak. Amennyiben valahol előkerülnének, az értesítést a következő címre kérjük: *Márkus Mihály*, a Magyar Néprajzi Társaság titkára, könyvtáros. Budapest, X. Könyves Kálmán körút 40. Néprajzi Múzeum.

Az Ethnographia évi előfizetési díja Magyarországon 12 pengő. Előfizető könyvkereskedők a folyó évfolyamból 20% engedményt kapnak. A régebbi évfolyamok vételára tagoknak és előfizetőknek 12 pengő, nem tagoknak 15 pengő.

ETHNOGRAPHIA N É P É L E T

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

SZERKESZTI
GUNDA BÉLA

LIV. ÉVFOLYAM

1943.

3—4. SZÁM.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG

MEGJELENIK MÁRCIUS, JÚNIUS, SZEPTEMBER ÉS DECEMBER HÓ VÉGÉN

TARTALOM.

<i>Hirschberg Walter</i> : Ázsiai hatások a keletafrikai partvidék műveltségében	217—224
† <i>Heller Bernát</i> : A magyar folklore és a Folklore Szövetség kiadványai (FFC.), különös tekintettel Stith Thompson Motiv-Indexére	225—235
<i>Faragó József</i> : Ismeretlen Kriza-életrajzok	235—247
<i>Banó István</i> : Babonás történetek egy régi zentai boszorkányról	248—250
Kisebb közlemények. <i>Faragó József</i> : Kőműves Kelemenné c. ballada egy szövegváltozata. <i>Berze Nagy János</i> : Kővel, gallyal behányt halmok. <i>Molnár József</i> : Farkas fogótör leírása 1791-ből. <i>Juhász Miklós</i> : Adat a katekizmusi ének magyarországi történetéhez. <i>Juhász Miklós</i> : Babonák a XVII. századból. <i>Dömötör Sándor</i> : Mezőföldi adatok a régi falusi életről. <i>Gönczi Ferenc</i> : Adatok a régi somogyi népelethez. <i>Giday Kálmán</i> : A debreceni sörések	251—256
Irodalmi szemle. <i>Vajkai Aurél</i> : Varjas Béla: XVI. századi magyar orvosi könyv. <i>Vajda László</i> : Kiss Lajos: A szegény asszony élete. <i>Bálint Sándor</i> : Manga János: Ünnepi szokások a nyitrai megyei Menyhén. <i>Gunda Béla</i> : Sándor Gábor: A kolozsvári Hóstat emberi erővel végzett teherhordási módjai és eszközei. <i>Gunda Béla</i> : Bednárik, Rudolf: L'udové pol'ovnictvo na Slovensku. <i>Dincsér Oszkár</i> : Wolf, Siegfried: Zum Problem der Nassenflöte	256—263
Nekrológ. <i>Gönyey Sándor</i> : † mezőmadarasi Madarassy László	263—264
Néprajzi hírek. <i>Gönyey Sándor</i> : A székelyföldi művészeti év népművészeti vándorkiállításai. — —: <i>Hirschberg Walter</i> tanulmánya az <i>Ethnographiában</i> . — —: Néprajzi előadások a hazai egyetemeken az 1943/44. tanév I. félévében. — —: Néprajz egy pécsi gimnáziumban. <i>Márkus Mihály</i> : A szlovák néprajz kérdései	264—266
Társasági ügyek. A Magyar Néprajzi Társaság 1943. március 31-én tartott LV. évi rendes közgyűlésének jegyzőkönyve	267—272

TUDNIVALÓK.

Kéziratok, ismertetési példányok és minden szerkesztéssel kapcsolatos levelezés közvetlen a szerkesztő címére (*dr. Gunda Béla* egyetemi nyilv. rk. tanár, Kolozsvár, Farkas utca 1., *Ferenc József* Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara) küldendő. Minden egyéb a Magyar Néprajzi Társaságot érdeklő levelezés, reklamáció, cserepéldány pedig a Társaság titkári hivatalához (Budapest, X. Könyves Kálmán körút 40. Néprajzi Múzeum).

A folyóirat célja a magyarság népi műveltségére, Keleteurópa s a magyarsággal rokon finnugor és török népek néprajzára vonatkozó kutatások, eredmények közlése. Az *Ethnographiában* magyar, angol, francia és német nyelvű tanulmányok jelennek meg.

A Magyar Néprajzi Társaság tagdíja évi 8 pengő, melyért az *Ethnographia* c. folyóirat jár. A tagok ingyen kapják a *Néprajzi Múzeum Értesítője* c. folyóiratot. A tagság legalább három évre kötelező. Az *Ethnographia* évi előfizetési díja Magyarországon 12 pengő. — *Kérjük tagjainkat, hogy lakásváltozásukat a titkári hivatalnál (Budapest, X., Könyves Kálmán körút 40.) jelentsek be. Egyes számok elmaradásáért a kiadóhivatal reklamációt csak a következő év március 31-éig fogad el.*

ETHNOGRAPHIA-NÉPÉLET

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

LIV. ÉVF.

1943.

3-4. SZÁM.

ÁZSIAI HATÁSOK A KELETAFRIKAI PARTVIDÉK MŰVELTSÉGÉBEN.

Afrika északkeleti és keleti partvidéke Előázsia felé tekint, nem csoda, ha ezt a vidéket mozgalmas története folyamán annyi hatás érte keletről. A hatások gazdagságából az alábbiakban egy különleges fejezettel szeretnék foglalkozni. Az „arab-perzsa-indiai eredetű keverék kultúráról” lesz szó, amelynek kiváltkép a keletafrikai partvidéken uralkodó a helyzete, de amely, mint látni fogjuk, a földrész belsejébe is mélyen benyomult. Ez a műveltség a korábbi keleti (erythreai) behatások és a mohamedán korszak között helyezkedik el s így bizonyos áthidaló szerepet is tölt be. Mint a neve is megmondja, három eredőből tevődik össze: az arab, a perzsa és az indiaiból. Közülük történelmi adottságok következtében — az arab területek u. i. sokáig perzsa uralom alatt állottak — a két első közelebb van egymáshoz, míg a harmadik, az indiai komponens élesebben határolódik el velük szemben.

Az imént említett korábbi keleti behatások igen régi korba nyúlnak vissza. Az első sémita törzsek bizonyára még századokkal a mi időszámításunk kezdete előtt vándoroltak be. Délnyugat-Arábiából (Jemenből) kiindulva s a Bab-el-Mandeben át vezető úton több hullámban érték el az abessziniai fensík északi vidékét. Leigázták az itt lakó, ősbibb kusita törzseket, de a meghódított területet fajlag nem tudták áthasonítani. Abesszinia ebben a szabeus, akszum-előtti korban így Arábia uralma alatt állott. A keresztyénség belogadásával, amely Kr. u. 350 körül alexandriai hatásra ment végbe, kezdődik az akszumi birodalom virágzása. A szálak azonban, amelyek a régi Bizáncot Ethiópiával összekötötték, hamar elszakadnak, eltépi őket az egyiptomi partvidéken megjelenő iszlám (VII. század). Így az akszumi birodalom virágkora csak rövid ideig tartott. Akszumhoz hasonló szerepe volt az egyiptomi műveltségű napatai ó-meroita birodalomnak s magának a Nilus és Atbara között fekvő Meroenak. Ezek is annak a régi keleti (erythreai) magasműveltségnek az őrhelyei voltak, amely az V. és VI. századtól kezdve a bizánci udvari és közigazgatási rendszer hatása alatt bővült tovább. Ha már most az „erythreai királyi kultúra” pontosan szabályozott udvari és közigazgatási életére gondolunk, lehetetlen észre nem vennünk, hogy ennek a műveltségnek a gyökérszáalai a régi ázsiai birodalmakhoz, Dél-Arábia, Perzsia, Mezopotámia, India birodalmaihoz vezetnek. Attól persze távol vagyunk, hogy az egyes államok között a különféle érintkezési pontokat tisztán lássuk. Azt azonban tudjuk, hogy Afrika, különösen Északkelet-Afrika és Szudán politikai élete a Krisztus előtti és utáni századokban telítve volt az „erythreai királyi

műveltség" szellemével. Ez a műveltség, amelyben egyébként még indiai elemek is kimutathatók, lenyűgöző erővel hatott az afrikai uralkodók fogékony és utánzásra hajlamos lelkületére, sőt a hatása egész a közelmúltig követhető. Mig tehát Afrika északi és nyugati vidékei az ó-mediterrán libiai-kusita hatalmi szervezetek hatókörébe estek, a mi területünket úgy járta át a magasabb műveltség, hogy a súlypont egyre inkább keletre tolódott. — párhuzamosan azzal a folyamattal, ahogy egyre több és több keleti, előázsiai vér áramlott be.

Mintegy ez a súlyponteltolódás folytatódik az „arab-perzsa-indiai eredetű keverék kultúrában”. Vele új fejezet kezdődik Afrika művelődéstörténetében, szoros kapcsolatban az iszlám elterjedésének első szakaszával.

Baumann O. és *Stuhlmann Franz* érdeme, hogy elsőnek adtak képet az „arab-perzsa-indiai eredetű keverékműveltségről”.¹ Őket követte a német-keletafrikai partvidékről írt munkájával *Werth E.*² Először az ő munkájuk fontosabb eredményeit szeretnénk ismertetni, s azután fordulunk figyelmünkkel az újabb kutatásokhoz.

Egy alex-andriai kereskedő az Indiai Óceán, a Vörös- és a Perzsa-tenger számára hajózási útvonalat készített „A Vörös vagy Erythreai tenger periplusa” címmel. Ebből tudjuk, hogy az arab kereskedőknek már a Kr. utáni I. század második felében telepeik voltak Kilva környékén. Az egész partvidék Jemen arab királyságtól függött. Mégis az arabok erőteljesebb gyarmatosításáról bajos lenne ebben a korban beszélni. Inkább egyes kereskedelmi támaszpontokról lehetett szó, amelyek az intenzív kereskedelmet folytató anyaország szükségletét elefántcsontban, kagylóban és egyebekben biztosították. Behozatali cikkeként abban az időben főképp vaseszközök, kardok, balták, kések, stb. szerepeltek. Kilva meghódítása után (1506) a portugálok kezébe került egy krónika, s e szerint 740 körül Kr. u. Ali bin Husszeinnek, a felkelőtől választott kalifának a fia nagyszámú követőjével Kelet-Afrikába vándorolt ki. A kivándorlók emoszeidisz névvel különösen a Mogdisu és Lamu közti partvidéken telepedtek le. Később a szunita arabok hatalomra jutása után — az emoszeidák kaffiták voltak — a földrészt belsejébe kellett visszahúzódnok, s itt lassanként felszívódtak a bennszülött lakosságba. A hagyomány azt tartja, hogy Sirázból származó perzsa menekültek erős városokat alapítottak Kelet-Afrikában, s ezek csakhamar nagy tekintélyre tettek szert (Kr. u. 940—1000). Az arab források szerint Mombassa legrégebb uralkodói sirázi sejkék voltak „és a portugáloknál levő kilvai krónika szerint szerint Ali-ben Haszszánnak, Kliva alapítójának a fia, Mohamed volt közöttük az első” (975—987). *Stuhlmann* úgy véli, „hogy ez az intenzív gyarmatosítás elsősorban a szofalai aranyra támaszkodott s hogy ott talán ugyanezek a sirázi idegenek kezelték a bányákat; lehetséges egyébként, hogy a bányákat már sokkal régebben is használták délarábiai vagy egyéb származású elemek” (*Stuhlmann*: Handwerk . . . 86. l.).

¹ *O. Baumann*: Usambara und seine Nachbargebiete. Berlin, 1891. — *Franz Stuhlmann*: Beiträge zur Kulturgeschichte von Ostafrika. Berlin, 1909. — *U. a.*: Handwerk und Industrie in Ostafrika. Hamburg, 1910.

² *E. Werth*: Das Deutsch-ostafrikanische Küstenland und die vorgelagerten Inseln. Berlin, 1915. 2 Bde.

Mind a mai napig nincs végleges, megnyugtató magyarázat a zimbabwei romokról, bár egész sereg kutató foglalkozott ezzel az érdekes kérdéssel. Egyesek nagyon régi kapcsolatokat sejtenek itt az ókori kelettel, így például *Bent, Hall* és *Frobenius*, mások mint *Maciver Randall* és *Caten-Thompson* azt tartják, hogy e habarcs nélküli kőépítmények középkori eredetűek, nem régebbiek a IX. századnál. Erre a korra utalnak a különféle üveg- és cserépmaradványok is. Ugyanerre vallana még egy más körülmény is. *P. Schebesta*³ számos hasonlóságot vett észre a monomotapai uralkodók (Zimbabwe-műveltség) s az ugandaiak udvari és királyi szertartásai között, s úgy látszik, valóban belső kapcsolat fűzi össze az erythreai királyi kultúrának ezt a két átlomását. A műveltség egy vékony ethiopicid uralkodó-réteg keretében valahogy úgy terjedhetett tovább, ahogy egy hasonló folyamatot a középső bantu-vidékre (lunda, bangala, bajakka, mbundu és ambo törzsek) vonatkozólag *Decker C*⁴ elmés tanulmányában látunk leírva. A rhodesiai népek élete már ezt az utolsó, XVI. századi hullámot megelőzően sem lehetett állóvíz, a népesség hasonló mozgására kell visszavezetnünk többek között a bantu-birodalom alapítását. De az, hogy bizonyos uralkodórétegeknek a vándorlásai viszonylag újabb korra esnek, még mindig nem kielégítő bizonyíték. E felől még mindig lehetséges, hogy Délrhodesia hatalmas építményeihez délarábiai, erythreai elemek rakták le az alapokat, *előbb*, mint hogy siráziak érkeztek Szofalába, s *előbb*, mint hogy északról délre kezdtek vándorolni az orientális, ethiopicid uralkodórétegek.

Azt a sok romot, amelyet a keletafrikai partvidéken Mogdisu és Angosa között találunk, általában a perzsiai siráziakkal hozzák kapcsolatba. De a kövel és mészhabarccsal való építkezésen kívül van az építkezésnek régibb módja is, amely szintén Elő-Ázsia felé utal: az agyagból való építkezés. Ide tartoznak a Tembe-építmények⁵ és az agyagagyak, ezek alkalmasint arab eredetűek lehetnek. *Stuhlmann* szerint az arab-perzsa-indiai eredetű keverék-kultúrába tartozik még a csapokon forgó, faragott faajtó, a gyapot szövése, a ruha varrása, az arany és ezüst feldolgozása, jobb házi szerszámok, talán az összevarrt csikokból (?) készült takaró, a fának csapokkal való összeeresztése és szegezése, a cserzés és egész csomó más dolog, amely azelőtt ismeretlen volt e partvidéken. Továbbá számos új kultúrnövény is jutott így Kelet-Afrikába, pl. a mangófa, az indiai szederfa, a narancs és a citrom, a gránátalma és rózsaalma, a mungóbab, a gyömbér, a kender, stb.

Nem tudjuk, hogy mikor jutnak szerephez az indiai telepések. A korábbi sémita bevándorlások mintájára valószínűleg itt is számolnunk kell azzal, hogy először egy lassú beszivárgás indult meg. *Schilde W.*⁶ Orakel und Gottesurteile c. munkájában számos nyugat- és keletafrikai indiai jóshelyre hívta fel a figyelmet, s az indiaiak szerepét Közép-

³ *P. Schebesta*: Die Simbabwe-Kultur in Afrika. Anthropos, 1926. 484. kk.

⁴ *H. C. Decker*: Die Jagazüge und das Königtum im mittleren Bantugebiet. Zeitschrift für Ethnologie, 71. Bd. 229. kk.

⁵ Négyszögletes, ládaformájú ház, amelynek a fala dorongokból készül s agyaggal van betapasztva. Teteje lapos. A ház gyakran putriszerűen a földbe van süllyesztve. *A szerkesztő.*

⁶ *W. Schilde*: Orakel und Gottesurteile in Afrika. Leipzig, 1940. 290. I.

Afrikában általában igen jelentősnek tartja. Nem kétséges, hogy itt a magas műveltség jelenségeivel állunk szemben. Az indiai eredetű istenítélet-szertartások jelentékeny részének afrikai előfordulása — *Schilde* véleménye szerint — „meg kellett, hogy előzze a nomádok keletafrikai vándorlását és a nagy tavaknál valószínűleg a vahuma-államokkal került szoros kapcsolatba.“ Ugyanígy ismételtén rámutatott *Ankermann*, *Frobenius* és *Baumann H.* arra, hogy az „újszudáni“ kultúrák is, amelyek teljes kifejlődésre a Szudán területén észak-déli irányban fekvő államokban jutottak, mennyi indiai elemet tartalmaznak.⁷ A portugál *Vasco de Gama*, amikor Indiát keresve hajóútján 1498-ban Kelet-Afrikába érkezett, már nagyszámú indiai kereskedőt talált ezen a partvidéken. Ezek az indiaiak addigra visszaszorították az arab kereskedők befolyását s a gazdasági életben vezetőszerepet töltöttek be. A német uralom alatt azután az ország belsejébe is eljutottak. Dél- és Kelet-Afrikában az indiaiak nagy- és kiskereskedők, iparosok, továbbá az állam és magánvállalatok alkalmazottai. Végül még rá kell mutatnunk a maláji befolyásra, amely szintén kimutatható a keleti partvidéken. Ide tartoznak az úszó vendégoldal-gerendával felszerelt csónakok s néhány, a kókuszpálmával kapcsolatos eljárás, így a kókuszdióhéjból készült merítőkánál, a kis székre szerelt kókuszdió-reszelő, stb.

Ezek a csak vázlatosan érintett történeti események természetesen a bennszülött népességben is tartós nyomokat hagytak. A telepesek, akik az új műveltséget hozták, egyúttal oly keverék nép kialakulását segítették elő, amelyben a keleti elem meglehetősen szembeszökő. Igen jelentős ez az elem a partvidéken, de megtalálható a földrész belsejében is a vezető rétegeknél. Hasonlóképpen ide tartoznak az indiai, valamint perzsa keveredésből származó korcsok a szigeteken és a partvidéken. Az indiaiakkal ellentétben az arabok túlnyomórészt aszszonyok nélkül mentek hazájukból Kelet-Afrikába. Ez a körülmény is az említett irányban hatott közre, főképp, ha tekintetbe vesszük az arabok különös hajlamát a bennszülött négekkel való keveredésre és az uralkodó többnejűséget. Ilyen keverék nép a szuahéli (eredeti arab jelentése: partlakók), amely erősen át van szöve keleti faji vonásokkal, s amelynek a nyelvét, a kiszuahélit, mint fontos közvelítő és kereskedelmi nyelvet, egész Kelet-Afrikában, Észak-Mozambiquetól Keleti-Kongóig mindenütt beszélik és megértik.

Az élénk kereskedelem, amely a partokat a földrész belsejével összekötötte, hamar oda vezetett, hogy a parti műveltségnek számos eleme beljebb is elterjedt. Ehhez járult még, hogy számos vezető törzsfőnök-nemzetség a partvidékről származott. Mindkét tényező nagymértékben előmozdította a parti kultúra terjedését. Az anyagi műveltség idevágó jelenségeit világos és áttekinthető módon *Böhrenz Wolfgang*⁸ állította össze *Stuhlmann* nyomán. De ez a folyamat nem csak az anyagi műveltségre terjedt ki, hanem a szellemi műveltség területére is, s erre különféle irányból vannak egybehangzó bizonyítékaink. Így pl. *Baumann B. H.* a mithoszokról írt munkájában⁹ rámutat arra a sok

⁷ *H. Baumann*: *Völkerkunde von Afrika*. Essen, 1940. 56. l.

⁸ *Wolfgang Böhrenz*: *Beiträge zur materiellen Kultur der Nyamwezi*. Hamburg, 1940. (Diss.)

⁹ *H. Baumann*: *Schöpfung und Urzeit der Menschen im Mythos der afrikanischen Völker*. Berlin, 1936.

bibliai hagyományra, amelyek újból és újból alkalmat adtak arra, hogy Afrikában sémita, sőt kifejezetten zsidó hatásról beszéljenek. Különösen Északkelet- és Kelet-Afrikában a maszai, nandi, kanda és kikuju népeknél találunk ilyen hagyományokat s ez készítette Merker M.-t annakidején arra, hogy a maszaikban az „ős-sémitákat” keresse. (Olyan állítás, amely nagyon heves vitákat váltott ki.) Mint később látni fogjuk, elsősorban a maszai törzs (főképp a *Merkertől* tárgyalt csoport) került az arab-perzsa-indiai eredetű keverék kultúra hatókörébe, tehát a számos bibliai mithologiai elemet a maszai és rokon népeknél innen is meg lehet magyarázni. „Ez a műveltség vékony kenőcsként vonja be Kelet- és Észak-Afrika vidékeit; de ha vékony réteg is, századok óta mindig akadtak, akik megújították, így legutóbb az indiai és arab kereskedők”, — írja *Baumann H. S* ezzel egyúttal azt a nehézséget is érinti, amellyel az arab-perzsa-indiai eredetű keverék kultúra analízisének számolnia kell. Néha alig lehet szétválasztani azt, ami régi s azt, ami új. Azaz a műveltségnek ethnologiailag nagyon régi elemei néha csak a legutóbbi időben terjedtek el, mert mindig megvan a hajlam arra, hogy egy régi eszmét újból megragadjanak és továbbadjanak. Ezeknek a keleti eszméknek hordozói elsősorban a keleti-hamita nomád népek voltak s közöttük, mint ismeretes, a hatalmas dinamikájú maszaik vitték a vezető szerepet. Fontos adalékokat köszönhetünk az arab-perzsa-indiai eredetű keverék kultúrára vonatkozólag a svéd *Lagercrantz St.*-nek is. Neki sikerült kimutatnia, hogy bizonyos vadászati módok, rituális ujjcsonkítások s a szabálytalan fogaknak bizonyos rituális jelentősége az általunk tárgyalt keverék műveltséghez tartoznak.¹⁰ Az ikrek meggyilkolásának szokása együtt jelentkezik a szabálytalan fogú gyermekek megölésével. Mind a két szokáscsoport mutatja az arab-perzsa-indiai eredetű keverék kultúra átható erejét, amennyiben ez a kultúra, a régi felfogással ellentétben, a parti vidéken túl Afrika távoli vidékeit is meghódította. Mint később még más példán is látni fogjuk, egyes elemei Dél-Afrikában a hereroknál és hottentotáknál újból felbukkannak. Ez a tény is arra vall, hogy a hererok és hottentoták ősei a középkorban még Észak-Afrikában éltek s itt kerültek a partvidék műveltségének befolyása alá. Mindenesetre feltűnő, hogy a hottentoták és hererok műveltsége elsősorban ott mutat fel nagyszámú egyezést a maszaikéval, ahol az arab-perzsa-indiai eredetű keverék kultúra elemeivel állunk szemben.

Stuhlmann *Beiträge zur Kulturgeschichte von Ostafrika* c. művében a következőket írta: „A perzsák hozták be a mi partvidékünkre a perzsa naptár szerint való időszámítást is, s ez még ma is használatos a mezőgazdaságban, míg egyebütt a holdévet használják. A napév 350 naptól áll és a *neruz*, *nauroz*, *nay-roz* napjával kezdődik. Ezt perzsa hagyomány szerint a régi Arianában Jamshid király vezette be, s a téli napéjegenlőség napjával esik egybe. Megfelel ez az indiaiak holi-ünnepségének. A szuahélik a perzsa újévet *sziku ya mwaka*-nak ne-

¹⁰ *St. Lagercrantz*: *Beiträge zur Kulturgeschichte der afrikanischen Jagdfallen*. Stockholm, 1938. — *U. a.*: *Fingerverstümmelungen und ihre Ausbreitung in Afrika*. *Zeitschrift für Ethnologie*, 67. Bd. — *U. a.*: *A contribution to the study of the anomalous denition and its ritual significance in Africa*. Stockholm, 1939. — *U. a.*: *Über willkommene und unwillkommene Zwillinge in Afrika*. Göteborg, 1942.

vezik s innen tíz naponként, dekaszonként számolják mezőgazdasági naptárukat“ (i. m. 858. l.). *Stuhlman* előtt már *Baumann O.* (Usambara, 55–56. l.) rámutatott erre a perzsa napévre a szuahéliknél, amely a *sziku a mwaka* (újév) nappal, a szuahélik nemzeti ünnepével kezdődik. Ennek, minthogy augusztus második felére esett, az a különlegessége, hogy „sem a mohamedán, sem a keresztyén év kezdetével, sem semmiféle mohamedán ünnepnappal nem esik egybe.“ A perzsa évet szerinte inkább csak a tengerészek használják. 365 napból állt és dekaszokra (mwongo) oszlott. Az első nap a legnagyobb ünnepnapnak számított. „Ilyenkor éjjel vagy reggel a tóhoz vagy folyóhoz mennek, hogy ott megfürdjének („kuoga mwaka“). Lakomát készítenek, s gyakran az is szokás, hogy minden tüzet eloltanak, hogy azután fából való tűzgyújtó eszközükkel új tüzet gyújtsanak. Minden háborúságot igyekeznek elsimítani. Egész nap ugrándoznak s az éjjelt általában nagy táncsal töltik“ (*Baumann O.*, i. m. 56. l.). Újév táján imákat szoktak mondani a papokkal a halottak sírján. „Ide barátaitok is meghívják és megvendégelik a sirnál rizzsel és hússal“ (*Baumann O.*, i. m. 50 l.). A partvidéki szuahélik újévi szokásaihoz hasonlókat találtak a Kilimandzsáro melletti dzsaggáknál is. Az első és utolsó hónap hajdan a dzsaggáknál az öröm, az ünneplés hónapja volt. Az ünnepi sörhöz eleusine-növényt készítettek elő, s egész éjjel táncoltak. A vetés idejének kezdetén (kb. február—március), tehát egy új földművelési időszak elején ajándékokat szoktak adni egymásnak. Az elhunytak sírjánál tejet és sört öntöttek a földre s ilyenkor a holtak szellemét is köszöntötték. A föld felásása után hazatértek s ott az ajtó fölé dracaena-ágot tűztek a termékenység jelképeként. Egészen hasonló szokást talált *Sacleux* a szuahéliknél. Az ünnep résztvevői itt is megfürödnek a tengerben s innen zöld ágakkal a kezükben énekelve térnek haza. A zöld ágot otthon az ajtó alá erősítik. A dzsaggáknál továbbá szokásban volt, hogy a legények és leányok egy meghatározott helyen, valamely forrás mellett összegyűlve megmosakodtak a forrás vizében. Ilyenkor a legelőkelőbb nemzetség egy legény és lány tagja meglocsolta a többieket.¹¹ Hasonló újévi szokásokat találunk Észak-Egyiptomban is, továbbá Északkelet-Afrikában a kurama és barea népnél és Abessziniában. Ide tartozik még a galláknak és szomáliknak az a szokása, hogy az újévi ünnep alkalmával családi tüzet gyújtanak minden kunyhóban. Abessziniában pedig a maszkal-ünnepel kapcsolatos az új tűz gyújtásának szokása s itt ezt kunyhóról-kunyhóra viszik. Egyébként a galláknál is szokás a népet meghinteni vízbe merített ággal. A bareák anna-szassa-ünnepén folyóban fürödnek az emberek és isznak is a vízből egy keveset. Ők az állataikat is betelrelik a folyóba. A fejüket megkoszorúzzák zöld ágakkal s áldozatot visznek a holtak sírjaihoz. Csupa beszédes párhuzam ahhoz, amit a partvidéki szuahélikről mondtunk.

Hogy milyen joggal utalt *Stuhlmann* az indiaiak holi-ünnepségére, akkor értjük meg, ha arra a gazdag anyagra gondolunk, ame-

¹¹ *Walter Hirschberg*: Die arabisch-persisch-indische Kultur an der Ostküste Afrikas. Mit. d. Anthrop. Ges. Wien. 61. Bd., 1931. 269. kk. l. — *U. a.*: Die Zeitrechnung der Wadschagga. Internationales Archiv für Ethnographie, 31. Bd. 51. kk. l.

lyet Crooke W. és Meyer J. J. összeállítottak¹² De az indogermán eredetű termékenységi szertartásoknak a körét még további motívumokkal is gazdagíthatjuk. Így ebbe a körbe tartozik a maszai, nandi, silluk törzseknél szokásos „inségtűz” (új tűz). Ezek a népek pusztító járvány esetén különleges ünnepélyességgel új tüzet dörzsöltek s ember és állat a betegségből a lángok füstjében keresett szabadulást és tisztulást.

Hasonló vonásokat találunk a hereroknál is Dél-Afrikában. Ezeknek a kultúrája ép úgy, mint a hottentottáké, számos meglepő hasonlóságot mutat a maszaik és a vele rokon népek műveltségével. Így megemlíthetjük a herero-műveltségből a „szenteltvíz” által való megtisztulási szertartást, azután a szent omuvapu-ág használatát, amelyet meghintésre használnak, hogy a bajokat távoltartsák. Nagyon beszédes párhuzam a dzsaggák és szuahélik újévi szokásaival az is, hogy a hererok az említett ágat a král kapujához helyezik, hogy a nyáját a bajoktól megoltalmazzák. Mindezeknél a szokásoknál egyképen a mágius termékenységi gondolat játszik szerepet, s alig kétséges, hogy ezek mind a keleti parton és Északkelet-Afrikában található szokásokkal vannak kapcsolatban.

Az arab-perzsa-indiai eredetű keverék műveltség időszámítási rendszerének nyomai, mint ezt több munkámban¹³ is kimutattam, a földrész belsejében is többfelé megtalálhatók. A számos elterjedt elemből a Stuhlmann és Baumann által idézett tizedes számítási módra, azaz a harminc napos hónapnak tíz vagy ötnapos szakaszokra való bontására szeretnék rámutatni. Ez megtalálható a szomalíknál, dzsaggáknál, maszaiknál, nikáknál, szuahéliknél, Szofalában és Zimbabwében, továbbá a vutéknál és asantíknál. A tizedes időszámítás elterjedése rendkívül jellegzetesnek mondható, különösen Kelet-Afrikában. Ugyanis itt szabályszerűen megtalálható mindazokon a területeken, amelyeket más tekintetben is az arab-perzsa-indiai eredetű keverék kultúra elterjedése jellemez. Különösen jellemző, hogy megvan Szofalában és Zimbabweban. Így azok a kapcsolatok, amelyek a délafrikai bányavidék és a keletafrikai partvidék között fennálltak, erről az oldalról is igazolást nyernek. A tizedes időszámítás megjelenését tehát időbelileg rögzíteni lehet. Nehezebb a helyzet a Fiastyúkhoz kapcsolódó hiedelmekkel (a Fiastyúk kapcsolata az esővel és a földműveléssel). Ez is keleti (arab) eredetre vezethető vissza, de több hullámban jutott át Afrikába s így átvétele időpontját még nem igen tudtuk meghatározni.

A szemünk előtt állnak ezek a keleti időszámítási módok az anyagi és szellemi műveltség számos más jelenségével együtt, s a műveltségi javak e gazdag sokaságának Előázsia az eredete. Nos, ha magunk elé képzeljük a keleti partvidék ragyogó korszakát a Krisztus utáni X. század körül s ennek a par excellence magaskultúrának (hatalmas városállamok, pompakedvelő udvartartás, stb.) kétségtelenül

¹² W. Crooke: The Holi: a vernal Festival of the Hindus. Folk-Lore, 25. Bd. 1. Nr. 1914. 55. kk. — J. J. Meyer: Trilogie altindischer Mächte und Feste der Vegetation. Zürich—Leipzig, 1937. Ez utóbbi utalásért Baumann H.-nak tartozom köszönettel.

¹³ Die Zeitrechnung der Masai und verwandter Völker. Zeitschrift für Ethnologie, 65. Jahrg. 241. kk.; Die Plejaden in Afrika und ihre Beziehung zu Bodenbau. Zeitschrift für Ethnologie, 61. Jahrg. 321. kk.

erős expanzív törekvéseit, akkor nem csodálkozhatunk, hogy a szomszéd területek nem maradtak érintetlenül. A gazdasági és szellemi hatás oly gazdagon áradt szét ezekből a középpontokból, mint annak idején az erythreai királyi kultúra esetében történt. Elősegítette ezt még a népesség áramlása is a népvándorlás számára annyira kedvező belső vidékek felé, különösen, amikor a nomád pásztornépeknek északról való betörése ezt a folyamatot még meggyorsította. S épen ezek a nomád pásztornépek lettek igazi hordozói és terjesztői az előázsiai szellemiségnek, úgyhogy annak a nyomait ma egész Dél-Afrikáig, a hotentottáig és a hererokig követhetjük. De amilyen jól látható, hogy az arab-perzsa-indiai eredetű keverék kultúra hatásai mint nyúlnak vissza eredetük helyére, Északkelet-Afrikába, éppoly világosan láthatók azok a műveltségi szálak is, amelyek a keleti partvidékről vezetnek nyugat felé, a földrész belsejébe, azokra a vidékekre, amelyeken az északról délre haladó keleti-hamita törzsek átvonultak. A beáramló műveltség jelenségei közben természetesen erős átalakuláson mentek át és sokszor eredeti jellegük el is mosódott. De ezen nem csodálkozhatunk, ha arra gondolunk, hogy ezek a jelenségek mennyire megváltozott körülmények között éltek tovább. A belső fejlődés és a befogadó képesség, ill. készség szempontjait nem szabad elhanyagolnunk. Sőt bizonyos értelemben még az „alásüllyedt kultúrjavak fogalmát“ is alkalmazhatjuk az arab-perzsa-indiai eredetű keverék kultúra keretében egész csomó jelenségre. Ez a műveltség u. i. civilizatorikus oldaláról tekintve a gyarmati kultúra minden vonását magán viseli. A tápláló forrásaival való kapcsolata élteti, s mihelyt ez megszakad, ismét a helyi, primitívebb elemek kerekednek fölébe.

Wien.

Hirschberg Walter.

Asiatische Einflüsse in der Kultur des ostafrikanischen Küstenlandes.

Verfasser bespricht die Bedeutung der arabisch-persisch-indischen Mischkultur in der Kulturgeschichte Afrikas. Diese orientalischen Einflüsse reichen sehr weit zurück und sind sowohl in der materiellen, wie in der geistigen Kultur zu bezeugen. Zu den Einzelheiten der obigen, in ungarischer Sprache abgefassten Studie des Verfassers siehe seine „Asiatische Kultureinflüsse an der Ostküste Afrikas“ betitelte Arbeit (Koloniale Rundschau, XXXIV., März, 1943., Heft 2., S. 49–57.)

A MAGYAR FOLKLORE ÉS A FOLKLORE SZÖVETSÉG KIADVÁNYAI (FFC.), KÜLÖNÖS TEKINTETTEL STITH THOMPSON MOTIF-INDEXÉRE.

I. A Folklóre Szövetség magyar kapcsolatai.

Bámulattal fogadtuk 1941 decemberében az FFC. újabb négy, fokozódó bámulattal 1942 júniusában további két kiadványát. Bámulat fog el a számra kicsiny finn nép nagysága iránt, amely most, gazdasági és erkölcsi erejének végső megfeszítésével folytatott küzdelme közepette módot és lelket talál arra, hogy újabb és újabb tudományos kiadványaival igazolja, mennyire marad vezetésre hivatott a folklóre tudományban. A finn népnek erre való hivatottságát mélységesen megokolta *Sebestyén Gyula*: „Az a tudományt, melyet a hozzáfűződő fogalomkörrel az angol folklóre név fejez ki leghívebben, azok a kisebb művelt népek és népelemek fejlesztették legmagasabb fokra, amelyek nyelvük és fajiságuk fennmaradásáért folytatott küzdelmekben a néphagyomány nyelvi, költői, zenei, néphit- és népszokásbeli emlékeit nemzetiségük legerősebb biztosítékának tekintik“ (Ethnographia, 1912., XXIII. 193.).

Az ítéletre annyira illetékes *Krohn Kaarle* is azt vallotta, hogy a folklóre a legnemzetibb tudomány, de hozzáteszi, egyuttal a legnemzetközibb. A legnemzetközibb, mert saját népünk öröksége iránt való tiszteletünk arra tanít, hogy elismerjük másoknak is jogát a maguk öröksége ápolására; legnemzetközibb azért is, mert a néprajz-kutató rászorul más országok néprajzi kutatására (FFC. 21., 3. l.). Ettől a belátástól ösztönözve a finn *Krohn Kaarle* és a dán *Olrik Axel* 1907-ben mozgalmat indítottak egy együttes nemzetközi munkaközösség megszervezésére. Törekvésük nálunk gyors megértésre talált. *Katona Lajos* állott melléje. A Magyar Néprajzi Társaság 1908 nov. 18-iki választmányi ülésén bemutatta az FF. szervezet javaslatát (Ethn. 1909., XX. 64. l.). „Finnországból, ahol a folklóre kincseinek lehetőleg teljes egybegyűjtése és módszeres feldolgozása terén a legtöbbet tettek, indul ki egy nagyon életrevaló tudományos mozgalom, a népies hagyományok szóbeli részének nemzetközi szövetség által szervezendő lajstromozása és hozzáférhetővé való tétele érdekében“ (Ethn. 1908., XIX. 374. l.). *K. Krohn* jelenthette: „In Budapest hat sich die Ethnographische Gesellschaft durch den verstorbenen, hochgeschätzten und betrauten Prof. L. Katona dem Bunde angeschlossen“ (FFC. 4. 10. l.). *Katona L.* halála után az FF. Szövetség magyar osztályának megszervezését *Sebestyén Gyula* mint elnök, *Bán Aladár* mint titkár vállalta; alelnök lett *Gombocz Zoltán*. Az osztály 1911 nov. 29-én alakult meg 26 taggal, a magyar tudomány nem egy tekintélyével; idővel a tagok száma még emelkedett. *Sebestyén* és *Bán* északi tanulmányúton személyes érintkezésbe is lépett az FF. vezetőivel (*Krohn, Antti Aarne, Paasonen, Sydow, Axel Olrik*, stb). *Sebestyén* megnyerte a Kisfaludy Társaságot, hogy a gyűjtendő néphagyományokat kiadja, a Magyar Nemzeti Múzeumot, hogy a gyűjtött anyagot megőrizze, a Magyar Gazda

Szövetséget, hogy a magyar nép szélesebb rétegeibe megértést ébresszen hagyományai iránt. A gyűjtők részére *Sebestyén* és *Bán* kitűnő tájékoztatót (Ethn. 1912., XXIII. 200—213. l.) szerkesztettek. Ország-szerre vándorgyűléseket szerveztek; Sárospatak, Eger, Pápa, Kassa, Pécs, Szeged, Kecskemét látta vendégül az FF. Szövetség Magyar Osztályát. 1913-ig a tájékoztató 11 kiadásban 10,000 példányban terjedt el. 1914-ig 14 vidéki szövetség alakult, 39 fő- és középiskola tanítói és diákjai serénykedtek a gyűjtésben, mely az 1912—1915. évi időszakban 31,127 néphagyomány följegyzést eredményezett, amelyből kiadásra a *Szendrey Zsigmond* szerkesztette nagyszalontai gyűjtés került, mint a MNGy. XIV. kötete. Nem csoda, hogy ez a lelkes munkásság kivívta az FF. Szövetség elismerését: „Die regste Tätigkeit von allen Lokalvereinen des FF Bundes hat während dieser Zeit der ungarische Lokalverein aufzuweisen“ (FFC. 12. 7. l.). Ennek a biztató kezdeménynek véget vetett az első világháború.

II. Az FFC. kiadványai és a magyar folklóre.

1910-ben az FF. megindította kiadványait. Tárgykörét eleve szorosán körülhatárolván, kizárta a tárgyi néprajzot. *K. Krohn* elvileg vallja, hogy „ist es keinem finnischen Forscher eingefallen, das materielle und geistige Gebiet in einer Hand zu vereinigen“ (FFC. 29. 53. l.). Más-más előképzettség, sőt más-más természetű hajlandóság kell mindegyikükhöz: a néphagyomány-kutatás az irodalmi, sőt a nyelvészeti kutatással határos, ellenben a tárgyi néprajz a régiségtannal, az anyagi művelődéstörténettel s gyakorlati formaérzékét követel (FFC. 29. l.). Így sem marad az FFC. köre szűk. Beletartozik: vallás, mythos, babona, népszokás, hősiének, legenda, monda, mese, állatmese, anekdota, trufa, rejtvény, közmondás, gyermekjáték. Mindez szóhoz jut az FFC. eddigi 130 kiadványában.

Az alaphangot mégis *Oirik (Grundtvig)* és még erősebb visszhanggal *Antti Aarne*, kit *K. Krohn* az FF. oszlopának ismert el, ütötte meg népmese típusjegyzékével. *Aarne* típusrendszerébe beleillesztették a finn, finnországi svéd, német, dán, orosz, olasz, görög, albán, cseh, flamand, norvég, görög-római, lappföldi, livlandi, vallon mesét. Már az FF. Szövetség második jelentése készülönnek jelentette a magyar mese típusjegyzékét *Berze Nagy Jánostól* (FFC 7. 5. l.). Rátermettségét erre a föladatra *Berze Nagy* bebizonyította *Aarne* típusrendszerének beható elemzésével (Ethn. 1913. XXIV., 66—82., 47—160 l.). *Kálmány Lajos* figyelmeztette *Berze Nagyot*: „Ha ön az FFC-ban jegyzéket akar készíteni a mese-variánsokról, nem szabad megfeledkeznie a magyar sajtóságokról, nem szabad utánzóknak lennie ott, hol nagyon is szemebetűnő az idegen meséktől való eltérés“ (Ethn. 1919., XXX. 97. l.). Ugyanezt érezte *Honti János*, amikor végül őreá maradt a föladat, hogy a magyar mesét beleillessze az *Aarne* alkotta típusrendszerbe: 40-nél több sajátosan magyar típust kellett beiktatnia, kiváltkép Szent Péterre vonatkozó trufákat. *Hontitól* való még az FFC. 95. száma: *Volksmärchen und Heldensage* műfajkutató tanulmány. *Hontinak* ez e két füzete és *Bán A.* két jelentése az FF. Szövetség magyar osztályáról (FFC. 12. és 16.) mindaz, ami magyar szerzőtől az FFC. 130 kiadványában megjelent.

De néhány kiadvány szerzõje élt magyar kutatótársak segítségével. Így már maga *Aarne* is, amikor áttekintette a meseirodalmat, *Sebestyén Gy.* segítségével kitûnõen áttekintette a magyar mesék gyûjtéményeit, a megjelenteket, sõt a megjelenendõket, a *Grimm*-féle KHM.-et megelőző *Gaáltól* a MNGy. XVI. kötetéig, amely máig sincs meg, ép oly kevéssé, mint az *Aarnetól* bejelentett „von J. Berze Nagy ausgearbeitete Encyclopädie der ungarischen Märchenelemente“ (FFC. 14. 45—48. l.).

Kiváltképp behatóan és eredményesen élt magyar kutatók segítségével *Walter Anderson*, mindmáig a FFC. egyik irányítója. *Anderson* a FFC. 42. számában (Kaiser und Abt) olyan probléma történetét kutatta, amely körébe A cinkotai kántor is tartozik s amely ezért régóta ismételten foglalkoztatta a magyar kutatókat is. *Anderson* ezért eljött Magyarországra, személyesen érintkezett folkloristáinkkal (*Binder Jenõ* szívesen beszélt nekem errõl), beszámolt az *Ethnographiában* (1912., XXIII. 62.) az addigi magyar munkálatokról s kérte az *Ethn.* olvasóit, küldjék meg címére az esetleges előkerülõ változatokat. Így történt, hogy 75 segitõtársa közül 10 a magyar: *Bán A.*, *Binder J.*, *Gragger R.*, *Kálmány L.*, *Krecsányi I.*, *Kunos I.*, *Mészáros Gy.*, *Róheim G.*, *Sebestyén Gy.*, *Solymossy S.* A legjelentõsebb elõmunkálatok igen rövid sorában fölhozza *Binder* tanulmányát. Az irodalmi változatok közül ott szerepel *Kis János*, *Rumy*, *Mikszáth* (Ferenc József magyarnyelvû dolgozata a cinkotai kántorról), *Jókai*, *Horváth Adám*, *Balog István*, *Láng Adám* földolgozása. Ismeri az idevágó magyar néphagyományokat. Tüzetesen tárgyalja a magyar változatok nemzetközi vonatkozásait és arra az eredményre jut, hogy Magyarországra a trüfa Németországból hatolt be. A tárgy magyar földolgozásának bibliográfiáját *Solymossy S.* adta *Andersonnak* (*Ethn.* 1925., XXXVI. 150.).

Solymossy közremunkálkodását ismeri el *N. P. Andrejev* is a *Die Legende vom Räuber Maděj* (FFC. 69.) előszavában, nyilván neki köszönhette, hogy 9 magyar változatot tárgyal, az egyiknek kivonata is *Solymossytól* való.

Solymossyt vallja segitõjének *Jan de Vries* kitûnõ munkája is: *Die Märchen von klugen Rätselfösern* (FFC. 73.). Nálunk ez a tárgy, csakúgy, mint a *Kaiser und Abt*, annak köszöni népszerűségét, hogy *Mátyás királyhoz* kapcsolódik (A tétényi okos leány). *Mátyáshoz* kapcsolja a zemplénmegyei rutén változat is. *De Vries*, akinek részére *Solymossy* kivonatolta *Binder J.* és *Heller B.* egy-egy idevágó dolgozatát is, tíz magyar változatot említ s dicséri azt a jelességüket, „dass sie eine erstaunlich geschlossene Darstellung haben“. A *Mátyás királyhoz* való kapcsolat hatott a hagyománynak magyarországi kialakulására (147. l.). A rejtvényföladás belejátszik egy másik mesetárgyba: a fiúról, aki nem akarja elárulni, mit álmódott, — *Solymossy* ennek a tárgynak 8 magyar változatáról számol be (369. l.).

Itt sem hallgathatunk *J. Bolteról*, aki belső kapcsolatot tartott a berlini Collegium Hungaricum-mal, magyar folkloristákkal, kivált *Graggerrel*. Szólva a mese neveirõl és jegyeirõl (Name und Merkmale des Märchens, FFC. 36.), fölsorolja a mûfaj magyar neveit: mese, népmese, rege, monda. Vizsgálja a magyar mese bevezetõ formuláját (hol volt, hol nem volt) s annak lendületes cifrázásait (21. l.).

Ha nem is hivatkoznak közvetlen magyar segítő társra, a FFC. némely kiadványa erős hasznát veszi a magyar tudománynak. Így kivált *K. F. Karjalainen*, *Die Religion der Jugra-Völker* (FFC. 41., 44., 63.) c. munkája. *Karjalainen* vallomást tesz róla, mennyit köszön *Reguly A.* kutatásainak, *Hunfalvy Pál*, *Munkácsi Bernát*, *Pápay József* magyar műveinek. *Munkácsit* ekkép emeli ki: „Ganz besondere Erwähnung verdient an dieser Stelle die ausführliche Darstellung der religiösen Anschauungen der Wogulen und neben ihnen der Ostjaken, speziell bezüglich der Geisterwelt, die der Unger B. Munkácsi unter dem Titel „A vogul nép ősi hitvilága“... als Einleitung zu dem ersten und zweiten Teile seiner die wogulische Volksdichtung enthaltenden Serie bietet“ (FFC. 41. 19. l.). A házról, melyben *Munkácsi* lakott Jugra faluban, *Karjalainen* következteti, hogy az vogul templom volt (FFC. 44. 112. l.). *Munkácsi* mellett *Pápay*nak köszön legtöbbet. *Pápay*tól veszi át az osztják fegyvertánc (FFC. 63. 161—164. l.) és az áldozó varázsló tevékenységének leírását (289. l.).

A Jugra-népek vallási képzeteire, hiedelmeire *Karjalainen* gyakran hoz föl párhuzamul magyar néphitét, népszokást. Megemlíti, hogy a régi magyaroknál szokás volt, hogy a győző megette megölt ellenségének szívét, máját, mert el akarta sajátítani annak erejét (FFC. 41. 41. l.). Egyik-másik magyar néphiedelem abból magyarázható, hogy a lélek székhelyét a vérben képzelték (42. l.). Ha meg akarják bontani a hitvestársak egyetértését, akkor mindkettőjük néhány hajszálát halott fejére teszik (44. l.). Magyarországon itt-ott szokás, hogy az elhunytal izennek a régebben holtaknak; az üdvözetet a halott feje fölött küldik (117. l.). Fűrészdarabot vagy töviseket tesznek a koporsóba, hogy a halott ne tudjon távozni, vagy pedig belelőnek a sirba, melybe a halottat lebocsájtották (167. l.). *Karjalainen* megfigyeli, mekkora a jelentősége a föld-anyának a magyar néphitben: a keresztelőről hazahozott gyermeket a földre teszik; aki szerencsét próbál, a földre csap: adj pénzt!; akinek a torka láj, a földnek panasolja el s háromszor megcsókolja; de ezt a magyar néphiedelmet nem meri ősi közösségből származtatni (FFC. 43. 324., 325. l.). Ámbár tévesnek ítéli *Ibn Rosz-teh* jelentését, hogy a magyarok tűzimádók, mégis a tűz jelentőségét a mai magyar néphitben *Karjalainen* közös ugor örökségnek tekinti: a tűz éhes, szomjas s ezért etetni, itatni kell; tűzbe köpni nem szabad; munka előtt kenyeret dobnak a tűzbe (FFC. 63. 62. l.). Számos következtetést von le *Karjalainen* a magyar nyelvből is. A háromkötetes mű végéhez csatolt bibliográfiában a sokat idézett *Hunfalvy*, *Munkácsi*, *Pápay* mellett ott szerepelnek a magyar folyóiratok: *Ethnographia*, *Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn*, *Keleti Szemle*, *Nyelvtudományi Közlemények*.

J. Quigstad *Läppische Märchen und Sagenvarianten* (FFC. 60.) c. munkájában bőségesen használ magyarnyelvű forrásmunkákat, *Budenz* svéd-lapp nyelvmutatványait, főként pedig *Halász Ignác*nak a *Nyelvtudományi Közleményekben* megjelent svéd-lapp szövegeit. Az utóbbiakat értékesíti *Loorits Oszkár* is (*Livische Märchen- und Märchenvarianten*, FFC. 66.).

Bámulatba ejt *Archer-Taylor* *A Bibliography of Riddles* (FFC. 126.) c. munkája. A tudósok sorában, akiknek a bevezetés köszönetet mond,

nem akad magyar név, a mű mégis meglepően gazdag irodalmát adja a magyar rejtvénynek. Fölhasználja Szendrey Zsigmondnak a rejtvényekről és talalós kérdésekről az Ethnographiában közzétett tanulmányait, valamint azok utalásait, de azon túl is a népköltési gyűjteményeinket is. Csodálatos gondossággal állítja össze a Magyar Nyelv, Magyar Nyelvészet, Magyar Nyelvőr (százakra megy!), Magyarország Vármegyéi és Városai, a Nyelvészeti Füzetek rejtvényközléseit.

Természetes, a változatok összeállításánál a FFC. szerzői fölhasználják a magyar meséknek Gaál, Majláth, Róna-Sklarek, Klimó, Jones-Kropf adta német, francia, angol fordításait, valamint a magyar szerzők németül megjelent munkáit. Kiemelendő itt Waldemar Liungman Traditionswanderungen Euphrat-Rhein (FFC. 118., 119.) c. munkája, amely az Euphratestől a Rajnáig kísérve egyes népszokásokat, Magyarországot sem kerüli el. A magyar népszokásokat kivált Viski művéből ismeri (543., 827—829. l.), sőt regös fölvonulást is bemutat a Magyar Nemzeti Múzeum fényképe nyomán (827. l.), fölhasználja Wislocki (543. l.) és Strauss (626 l.) műveit is.

*

Ha a FFC. ekkép alapos tudomást vesz a magyar néprajzról, magától érthető, hogy a magyar néprajz figyelemmel kíséri a FFC. munkáját. Sebestyén Gy. javaslatára már 1913-ban a Magyar Néprajzi Társaság megválasztja kültagjának Boltet és Aarnet, a FFC. irányítóit. Az elvi jelentőségű első füzetek, Sven Grundtvig és A. Aarne típusrendszere, igen beható vizsgálatban részesültek Berze Nagy (Ethn. 1913., XXIV. 66—82. l., 147—160. l.) részéről, aki arra készült, hogy ebbe a rendszerbe beleillessze a magyar mesét. Már előbb Bán A. (Ethn. 1911., XXII., 247., 248. l.), majd Sebestyén (1912., XXIII. 346 l.) utaltak az első füzetekre, Bán pedig az 1915. évi közgyűlésen főtítkári jelentésében (Ethn. 1915., XXVI. 178. l.) mutatta be Aarne vezérfonalát (Leitfaden der vergleichenden Märchenforschung, FFC. 13., Übersicht der Märchenliteratur, FFC. 14.), 1916-ban pedig (Ethn., XXVII. 306—312. l.) tüzetesen méltatta azokat, valamint Aarne további tanulmányát (Der tiersprachenkundige Mann und seine neugierige Frau, FFC. 15.), amelyhez három magyar változatot hoz. 1917-ben (Ethn., XXVIII. 304—307. l.) bemutatja a FFC. 17—23 számait, ily vallomással: „A FF. Szövetség, mely nálunk közel 4 év óta teljes tétlenségre van kárhóztatva, Finnországban tovább folytatta tevékenységét s több kiváló művel gazdagította kiadványainak sorozatát.”

1917 után mások veszik át a FFC. méltatását. Igen termékeny Szendrey Zsigmond ismertetése az FFC. 26—29. számáról (Aarne: Vergleichende Rätsselforschungen), amely a magyar rejtvényt csak német és francia szerény kivonatokból ismerte. Szendrey az Aarne-rendszerezte típusokba illesztte be a magyar rejtvény gazdagságát (Ethn. 1921., XXXII. 69—81. l.). Említettük, hogy Szendrey nyomán, túlmenve rajta, Archer—Taylor (FFC. 126. 88—91. l.) állította össze a magyar rejtvény bibliographiáját. Aarne egy másik munkáját (Schwänke über schwerhörige Menschen, FFC. 20., 21.) Binder egészítette ki (Ethn. 1928., XXXIX., 137—138. l.).

Kivált Solymossy S. és Honti János kísérik éles figyelemmel a FFC. kiadványait. Solymossy már 1920-ban (Ethn. XXXI.) utal az FFC.

29-re, ahol *K. Krohn* védelmébe veszi a finn néprajzot *Hoffmann—Kraye* panasza ellen, hogy a finn-ugor népeknél a néprajzi munka szórványosan jelentkezik. Érthető, hogy ép *Solymossy* meleg méltatásában részesülnek azok a tanulmányok, amelyeknél ő közreműködött (*Jan de Vries*: Die Märchen von klugen Rätsellösern, FFC. 73.), *Andrejev*: Die Legende vom Räuber Madej, FFC. 69.). *Solymossy* ép *Jan de Vriest* találja legilletékesebbnek annak megvitatására, elterjedtek-e Indiából mesék, merre, hogyan (Ethn. 1928., XXXIX. 206, 207). Korszakalkotónak és nélkülözhetetlennek magasztalja *Solymossy* az *Aarne* alapján *Stith Thompson* szerkesztette típus-rendszert: The types of the Folk-Tale, A Classification and Bibliography (FFC. 74.). Mintaszerű szabatosággal mutatja be a mű érdemeit s azokat a föladatakat, melyeket a magyar kutatásra ró, mivel sem *Aarne*, sem *Thompson* nem ért közvetlenül némely keleti és déli meseanyaghoz, a magyarhoz sem (Ethn. 1928., XXXIX. 205., 206. l.). 1929-ben (Ethn. XL. 121., 122., 203—205. l.) *Solymossy* ismertetésében sorra kerül a FFC. öt kiadványa (*K. Krohn*: Kalevala-Studien, FFC. 53, 67, 71, 72, 75, 76., *K. F. Karjalainen*: Die Religion der Jugra-Völker, FFC. 41, 44, 63), mely részünkre azért fontos, mert a vogulok, osztyákok ma is körülbelül oly hitben maradtak, amilyent az ősmagyarok vallhattak. Hasonló jelentőségű *Uno Holmberg* Die Religion der Tscheremissen (FFC. 61.) c. munkája. *Andrejev* kutatásai a Madej-legendáról értékesíthetők Tar Lőrincz pokoljárásának megértésére is. *Hans Honti*: Verzeichnis der publizierten ungarischen Volksmärchen (FFC. 81.) „derék munka“, mely *Aarne* típus-rendszerébe illeszti a magyar meséket, éreztetvén, hogy ez a keret szűk: számos a mesénk, melynek típusát *Aarne* és *Thompson* nem ismerte; *Solymossy* a magyar mese részére külön rendszert kíván.

Honti János az FFC.-nak nemcsak munkása, hanem hivatott ismertetője is. Általa kerül bemutatásra (Ethn. 1930., XLI. 220—223. l.) *Einar Ol. Sveinsson*: Verzeichnis isländischer Märchenvarianten (FFC. 83.) c. munkája, amely Izlandnak a szárazföldről való elzártsága miatt a mesevándorlás sajátos (irodalmi úton terjedés) kérdéseit veti föl. Bemutatásra kerül még *Ralph S. Boggs*: Index of Spanish Folktales (FFC. 99.) c. könyve. Végül 1933-ban (Ethn. XLIV. 76—77. l.) *Honti* beható pillantást vet a FFC. első száz kiadványára és arra a buzgó eredményes munkásságra, melyet az FF. Szövetség Magyar Osztálya *Sebestyén Gy.* és *Bán A.* vezetése alatt végzett. Ennek jellemzésére legutóbb rátért még *Korompay Bertalan* is (Ethn. 1941., LII. 173. l.).

A FFC. 118., 119. száma az utolsó, mely nálunk méltatásra talált (*Liungman W.*: Traditionswanderungen Euphrat—Rhein, I—II. k., ism. *Dömötör T.*, Ethn. 1940. 103—104. l.), pedig a sorozat elérte a 130. számot és ebbe a folytatásba esik az egész vállalatnak leghatalmasabb munkája, az, amely itt kiváltképp foglalkoztat:¹

¹ *Stith Thompson*: Motif-Index of Folk-Literature. A classification of narrative elements in folk-tales, ballads, myths, fables, mediaeval romances, exempla, fabliaux, jest books and local legends. Helsinki, 1932., 1936. FFCcommunications 106, 107, 108, 109, 116, 117. (Hat kötet, 2908 oldal.)

III. Stith Thompson : Motif-Index of Folk-Literature.

Cél. Tartalom. Szerkezet. A mű lajstromozni kívánja a népmesét, mythost, legendát, balladát, állatmesét, középkori regényt, fabulát, trufiát, exemplumot, mondát. Kívül marad a terven : a vallásos hit, babona, népszokás, rejtvény, közmondás, kivéve ha elbeszélésbe, cselekvénybe belekapcsolódik. (A rejtvény számára ekkép tág tér nyílik, H. 533—899.). Az egyes csoportok, melyeknek mindegyikét az alphabeta egy-egy betűje² jelzi, a következők : A. Teremtő. Istenek. Kosmogonia. Ember. Állat. Növény. B. Állatok. Mythikus állatok. Totem. Tabu. D. Mágia. E. Halál. Föltámadás. Szelleme, kísértetek. Lélek. Lélek-vándorlás. F. Csodás lények : tündér, szellem, démon. G. Szörnyűségek (Ogres). Boszorkány, vasorrúbába. H. Jelek. Próbák. Azonosság, igazság, hűség, éles elme, bátorság próbái. I. Bölcsesség, okosság, együgyűség, ostobaság. K. Csalás. L. Sorsfordulat : fiatalnak, gyöngének, szerénynek, alázatosnak diadala. M. Jövendő : Végzet. Fogadalm. Eskü. Fogadás. Átok. N. Szerencse és végzet, szerencsétlenség. Véletlen. Talált kincs. Segítők. P. Társadalom. Osztályok. Család. Társadalmi kapcsolatok. Mesterségek. Kormányzat. Nemzetek. Q. Jutalom. Büntetés. R. Fogság. Menekülés. Üldözés. Elfogatás. S. Kegyetlenségek. Gyilkosság. Csonkítás. Emberáldozat. Gyermekekötés, gyermekölés. T. Nemek. Szerelem. Házasság. Szűzesség. Nemi bűnök. Fogadás. Születés. Gyermekgondozás. U. Az élet rendje. Egyenlőtlenség. Igazság. Igazságtalanság. Gazdagság, szegénység. V. Vallás. Istentisztelet épületei, tárgyai. Szentelt személyek. Vallásos hiedelmek. Vallásos rendek. Látomások. Üdvözülés. W. Jellemvonások, kedvezők és kedvezőtlenek. X. Humor. Kudar. Társadalmi osztályok. Fajok, nemzetek, nemek humora. Részegség. Hazugság. Túlzás. Z. Különfélék. Meseformulák. Jelképek. Hősök. Egyetlen kivételek.³

Alphabetikus lajstrom. Öt kötet beilleszti a mesét, mondát, legendát, adomát ezekbe a csoportokba, tárgy és tartalom szerint. A munkát megkoronázza a VI. kötet adta alphabetikus index. Ennek gazdagsága fölülmul minden várakozást. Bennefoglaltatik tulajdonnév, ige, közfőnév, melléknév, határozó, sőt viszonyzó is (pl. Between, Through, To, Under, Up, When, Within, Without). Ugyanegy tétel különféle elemei szerint többször lajstromoztatik. Például az egyetlen tétel, magyar vonatkozással : X. 651, Battle between lice of Strassburg and Hungary. lajstromozva Battle, Lice, Strassburg, Hungary címszók alatt.

A címszók rendszerint természetesen angolul vannak meg. De ha valamely tárgy más nyelven szokottabb, ismertebb, akkor ezen másnyelvű címszó alatt is található. Pl. francia címszó : Housse partie, Festin de pierre ; héber : Echod mi jodéa, Gólem ; olasz : Dodici parole della verità. Ugyanaz spanyolul doce palebras retorneadas. Gyakoribb a latin címszó : Dracula, Empousa, Focus, Inclusa, Incubus, Mentula loquens, Puteus, Respice finem, Salvatio Romae, Vasa mortis. Sűrűn akad német címszó : Birnli will nit fallen, Dieb zögernder (Zögernder alatt is), Drosselbart, Eisenhammer (Gang alatt is), Eisenhans,

² Kimaradt az O és az Y betű, nyilván, fenntartva utólag szükségesnek látott csoport részére.

³ Idézetnél a csoportot nagybetű, az alcsoportot szám jelöli.

Erbsenprobe, Ewige Jude, Bauerntochter, Baumeister, Frau Holle, Freischütz, Geist im Glase, Hans im Glück, Jagd (Wilde), Kettenmärchen, Mädchen ohne Hände, Mahrtenehe, Marienkind, Odinsjäger, Poltergeister, Riesenspielzeug, Rumpelstilzchen, Schrätel und Wasserbär, Tarnkappe, Tot des Hühnchens, Venusberg, Waberlohe, stb.

Föltünhetik a német címszók nagy száma. De *Stith Thompson*nal van dolgunk, aki *Aarne* Verzeichnis der Märchentypen (FFC. 3.) vezérfonalát átöntötte ma kanonikussá vált formájába, márpedig *Aarne* rendszere *Grundtvig* dán gyűjteményére és a *Grimm*-testvérek KHM.-jeire van alapítva. Van más oka is a német elem és terminologia túlsúlyának. *Thompson* ugyanis szoros kapcsolatot tart a német folklóre tudománynak megjelenőben lévő főművével, a HWB. des deutschen Volksmärchens-szel. A HWB. margóján gyakran olvasható egy-egy nagybetű, mellette számmal, ez ép *Thompson* Motif-indexére utal. Viszont még erősebben föltünhetik, hogy a Motif-index hivatkozik a HWB. oly címszavaira, melyek még meg sem jelentek. A HWB. eddig a G. betűig jutott el. Ellenben a Motif-indexben már a HWB. pl. következő cikkei is idézettek: Huckauf (F 472.), Kinder in Hungersnot (G. 72.), Lachen bringt Blumen (Gold) hervor (D. 1773.), Leichenfresserin (G. 21.), Seele (E. 700.), Seelensitz (745.4.), Seelensitz ausserhalb des Leibes (E 710.), Träume (D 1731.), Waberlohe (D. 1271, D. 1380.1, 1967.), Zauberbett (D. 1154.1), stb., Berlinben a HBW. mégcsak a G betűig jelent meg, Amerikában pedig az Indiana egyetem tanára már a Z betű cikkeit vizsgálja. Bámulatos példája a nemzetközi tudományos együttműködésnek.

Hasonló tájékozottsággal, mint a németet, *Thompson* értékesíti a finn és skandináv folklóre-kutatást is. Természetesen a román népeket sem hanyagolja el. Sajátos területe pedig, amelyen saját előzetes munkáit használja föl, az amerikai indiánok néphagyománya.

IV. A magyar folklóre *Stith Thompson* Motif-Indexében.

Ha zokon is esik, nem akadáhatunk fönn azon, hogy a magyar folklóre-tudomány, sőt, maga a magyar folklóre kevésbé ismeretes *Thompson* előtt. Ezt már előző jelentős művében, az *Aarne* alapján átdolgozott Types of the Folk-tale (FFC. 74.) esetében is sajnálattal tapasztalhattuk. A mesetypusoknál fölsorakozik a finn, észt, lapp, svéd, orosz, cseh, spanyol, indián, néger változat, de sohasem a magyar. A bevezetőben fölsorolt főművek közt nem akad magyar vonatkozású. A mű 279 lapján mindössze két magyar dolgozatot idéz a szerző (*E. Moór*: Über das Märchen von der verwünschten Königstochter, Gragger Gedenkbuch, 1927. és *Solymossy S.*: Mese a jávorfáról, Eth. 1920.; ez utóbbi két kitüntető csillaggal idézve).

A Motif-Index hatalmas bevezető bibliographiájában magyar szerző csak egy szerepel: *Róheim G.*, mégpedig három művével (Animism, Magic and the Divine King, London, 1930., Drachen und Drachenkämpfer, Berlin, 1912., Spiegelzauber, Leipzig and Wien, 1919.)

A 2908 oldalnyi műben magyar szerzők közül csak *Ipolyi Arnold*, *Heller Bernát*, *Moór Elemér*, *Róheim Géza*, *Solymossy Sándor* munkáit idézi a szerző. Így megtaláljuk *Ipolyi A.* dolgozatát a Zeitschrift

für deutsche Mythologie und Sittenkunde II. kötetéből a Motif-Index következő motivumainál: A tejút a hadak útja (A. 778.1.), Forrás fakad a ló patkója nyomán (A. 941.1.), Beszélő ló (B. 211.3.), Teljes fegyverzettel világrajött gyermek (T. 552.5.). *Hellertől* szerepel a Die Bedeutung des arabischen Antarrromans a „semmi“ fogalmának népi és költői körülírására (Z. 61.), a Das hebräische und arabische Märchen (Z. 71.02.). A szerző figyelembe veszi *Heller* cikkeit a HBW. des deutschen Volksmärchens-ből is (I. B. 41. 2., F. 1066., K. 1516., F. 1066., K. 1516., P. 315., K. 1612., T. 351.).⁴ *Moór Elemérnek* az Ungarische Jahrbücherben megjelent tanulmányát a sírból kinövő virág motivumának tárgyalásánál használja fel a szerző (E. 631. 1.). *Róheim Gézától* idézi: Drachen und Drachenkämpfer (B. 11.), Animism and Magic and the Divine King (C. 111., E. 152.), Spiegelzauber (D. 1323.). *Solymossy Sándortól* idéztetik a Hongarsche Sagen a bűvös menekülés — Rózsa és Ibolya — (D. 672), a hamelni patkányfogó (D. 1427.) és a sírből kinövő virág motivumánál (E. 631.). *Solymossy* más cikkei (Revue des Études Hongr., Ethn., 1929., XL. 133.) az égbenyuló fa⁵ (F. 54.) ill. a madárlábon forgó kastély (Additions ad F. 771.2., 6., Motif Index, V., 647. 1.) motivumánál szerepelnek.

Ha, amint látjuk, *Thompson* nem sokat tanult a magyar folkloristáktól (*Katona L., Vikár B., Binder J., Bán A., Sebestyén Gy., Berze Nagy J., Szendrey Zs., Honti J.* nevével nem találkozunk a hat kötet 2908 lapján keresztül) a magyar folkloristák annál többet kell, hogy tanuljanak *Thompson*tól. Jellegetesen magyar motivumokról ő is tudomást szerez *Solymossy* révén. Ilyen a madárlábon forgó kastély. *Solymossy* 22 magyar mesében mutatta ki⁶. *Asadowskij* az ő meséjénél, *Winokurowa* asszonynál jellemzőnek találja, hogy az ő mesében a vadászkunyhó teljesen kiszorítja a tyúklábon forgó kunyhócskát (Hüttchen auf Hühnerfüssen), amely pedig a nagy orosz mesékben rendszeresen visszatér (FFC. 68. 35.1.). *Thompson*nál ennek a motívumnak több változata található: Forgókastély (F. 771. 2. 6.), Kakaslábon forgó kerekház (F. 771. 2. 6.1.), A kastély éjjel forog, úgyhogy bejárata nem található (F. 771. 2. 6.2.). Az égbenyuló fa c. mesetípusnál szintén *Solymossy*t említi *Thompson* s a mese gazdag változatait ismerteti. Általában tárgyalja az égbemenetel meséit (F. 50—6.), majd sorra kerül az Égbenyuló fa (F. 54., F. 54.1.), az Égbenövő plánta (F. 54. 2.). *Solymossy* élesen megkülönbözteti ennek a motívumnak két ellentétes változatát: a sámánok mythikus fáját és azt a növényt, mely a tréfás mesék hőse (nálunk a cigány) az égbe lopózik. Ezt a megkülönböztetést *Köhler* is megteszi (Kleinere Schriften, I. 103, 323. 1.).

Itt jelzünk még néhány különösen magyar érdekességű motívumot: Kakastej, tejadó madár (B. 36., B. 735.), Madárra ráparancsolnak, adjon tejet, vérzik, vére tejjé válik (D. 454.2.). A példák mind

⁴ *Heller* cikke a Romaniában (XXXVI. 36—49.) tévesen *Huet*nek tulajdonítva.

⁵ Magyarul is Ethn. 1922., XXXIII. 38—42. 1.; 1930., XLI. 61—62 1.

⁶ A népmese hangját ütvén meg, írja *Terhes Sámuel* (Tükröscke, 1816. 39. 1.): „Hogy menjek édes gazdám, úgy-e mint a szél, vagy mint a gondolat? Kérdé tőlem látos paripám; csakúgy mint a szél, édes szolgám. Azzal repül velem, egyszer oly magasra felszökött, hogy a fiastyúk farkát is megkaptam, azután egy perc alatt a sarkon forgó aranyvárban termeltünk. (Közli *Waldapfel Imre*, E. Ph. K. 1930. LIV. 74. 1.)

afrikai mesékből valók. A megfejt bika (H. 1024.) emlékeztet Mátyás király megfejt bakkecskéire, amelyeknek a nem magyar változatban megkoppasztott tyúkok felelnek meg (Ethn. 1936., XLVII. 290—293. 1.).

Természetesen a magyar mesének más mesékkal közös motívumai tüzetes figyelemben részesülnek, ha nem is történik közvetlen utalás a magyar változatra. Néhányat kiemelünk: Csodaszarvas (B. 563., N. 774.), Rózsa és Ibolya (D. 670., D. 672.), Tetemrehívás (D. 1318. 5. 1., D. 1318. 5. 2.), Csaba hadai, halott hősök harcra kelnek (E. 502., E. 105. 1.1.), Hamis tanú (C. 846., E. 345., E. 411.3., E. 416., Q. 275.), Csanád, Sárkány nyelv (H. 105. 1., H. 105. 1.1.), A bajusz (K. 341.),⁷ Lehel kürtje (K. 551. 3.), Jóka ördöge (K. 1955.6., K. 2325., T. 251. 1.1.), Kőd előttem, kőd utánam (R. 255.), Három a daru, női konokság (T. 255.), Micbán monda (T. 586., T. 587., Z. 75.).

Végül említsük meg, mint mesebeli elemet azt, amely nálunk kétszer is történelmi valósággá lett, hogy t. i. a szolga ruhát cserél urával s ezzel ura megmentője lesz, mint Szécsi Dezső Anjou Károlynak, mint Kemény Simon Hunyadi Jánosnak (vö. *Thompsonnál* P. 316., P. 361.1.).

Ezek mind csak fukar szemelvények. De talán sejtették *Thompson* hatalmas művének gazdagságát. Eddig századunk folklora tudományát három főmű foglalja össze: *Bolte-Polivka: Anmerkungen zu den KHM.*, a *HWB. der deutschen Volksmärchen* és az itt méltatott *Motif-Index*.

Igazságtalan, szinte nevetséges volna követelnünk ilyen kísérlettől (ha nem is volna első) bibliográfiai teljességet. Pl. nem várhatjuk, hogy *Thompson* mindazt ismerje, amit a magyar folklora *Erdélyi és Kriza* óta gyűjtött, alkotott. Egyébként is könnyű volna igen számos hézagra rámutatnom, amelyet olvasás közben megállapítottam. De *Thompson* azt a szándékát nyilvánítja Bevezetésében (FFC. 106. 18. l.), hogy néhány év múlva valószínűleg supplementum készül, amely majd magában foglalja mindazokat a kiegészítéseket, melyek időközben szükségesnek bizonyultak. Addig is tanuljunk *Thompson*tól s legyünk azon, hogy neki is módja legyen, a hazai néprajzi tudomány német, francia, angolnyelvű tolmácsolása révén, tőlünk magyaroktól tanulni. Hadd találja meg a magyar hagyománykutatás a nagyjelentőségű mű várható folytatásában a maga méltó helyét és terét.

† Heller Bernát.

Das ungarische Folklore und die Veröffentlichungen der Folklore Fellows, mit besonderer Rücksicht auf das Motiven-Index von Stith Thompson.

† Bernát Heller (s. *Ethnographia*, LIV., 1943. S. 99—100.) skizziert in dieser seiner posthumen Arbeit die ungarischen Beziehungen der Folklore Fellows. Die ungarische Abteilung der FF. wurde im Jahre 1908 auf die Initiative von Lajos Katona gebildet. Nach seinem Tode übernahmen Gyula Sebestyén und Aladár Bán die Organisation der ungarischen Abteilung. Für die Sammler der ungarischen Abteilung erschien ein besonderer Wegweiser. Als Ergebnis der Sammelarbeit der ungarischen Abteilung kann Zsigmond Szendrey's Nagyszalontai gyűjtés (Budapest, 1924) betitelt Arbeit bezeichnet werden. Dieselbe enthält Krippenspiele, Lieder, Märchen und Sagen. Die Arbeit der ungarischen Abteilung wurde vom ersten Weltkrieg (1914—1918) unterbrochen.

⁷ Berze Nagy, *Ethn.* 1917., XXVIII. 137, *Solyomossy*, 1918., XXIX. 133—142.

Die Verfasser der Veröffentlichungen der FF. zogen das ungarische Material immer in Betracht, besonders A. Aarne, W. Anderson, N. P. Andrejev, Jan de Vries, J. Bolte, K. F. Karjalainen, J. Quijstad, u. a. Andererseits bereitete die ungarische Folklore-Literatur den Veröffentlichungen der FF.-Veröffentlichungen einen warmen und anerkennenden Empfang, namentlich den Arbeiten von A. Aarne, A. Taylor, N. P. Andrejev, Jan de Vries, E. O. Sveinsson, R. S. Boggs, W. Liungman, u. a. Besondere Verdienste erwarb sich J. Honti um die Besprechung dieser Arbeiten. Zwei seiner eigenen Arbeiten wurden von den FF. veröffentlicht (FFC. No. 81. und No. 95.).

Das ungarische Material nimmt einen vornehmen Platz in *Stith Thompson's* sechsbändigem Werk *Motif-Index of Folk-Literature* (FFC. 106, 107, 108, 109, 116, 117.) ein. *† Bernát Heller* bespricht eingehend die Methode, den Inhalt und die Intention dieses grossen Werkes. Er hebt das Material, welches ungarische Beziehungen hat, hervor und zeigt, welche Rolle das ungarische Folklore im *Motiven-Index Stith Thompsons* spielt. Natürlich bedarf *Thompsons* Werk vom ungarischen Standpunkt aus mancherlei Ergänzungen, es ist jedoch zu hoffen, dass die Mängel in dem jetzt anzufertigendem Supplement ergänzt werden. „Doch auch bis dahin — schreibt *† B. Heller* — lasst uns von *Thompson* lernen und seien wir bestrebt, die Ergebnisse der ungarischen volkskundlichen Wissenschaft auch in deutscher, französischer und englischer Sprache erscheinen zu lassen, damit das ungarische Folklore in der zu erhoffenden Fortsetzung von *Thompsons* bedeutenden Werke seine würdige Stelle und den ihm gebührenden Umfang einnimmt!“

ISMERETLEN KRIZA-ÉLETRAJZOK.

A sokoldalú *Jakab Elek* 1878-ban írta meg¹ kortársának és barátjának, *Kriza János*nak életrajzát. *Kriza* három évvel azelőtt, 1875 elején halt meg s az olvasót csodálatba ejti a szempontoknak az az érdekessége s a mondanivalónak az az elevensége, amely *Jakab* dolgozatában ilyen rövid idő alatt, mindössze három esztendőnyi messzeségben az elhunyttól, ennyire tisztán és értelmesen kikristályosodott. Tudjuk ugyan, hogy ismerősök, sőt barátok voltak, hiszen erről *Kriza* levelei (amelyekben az igazat s a környezetéről alkotott véleményét jó embereinek minden kertelés nélkül megmondja) ékesen tanúskodnak; az életrajz azonban olyan titkait csillogtatja a püspök életének s főleg gyermekkorának, amelyek a félibarátsággal nem magyarázhatók.

Jakab munkájában először az lep meg, hogy nem használja *Szász Károly* és *Gyulai Pál* tanulmányait; meglepő ez azért, mert egyetlen *Krizára*-emlékezőnek sem sikerült megszabadulnia e két irodalmi tekintély megállapításaitól. Nemcsak ezeket nem használja, hanem egyetlen nyomtatott forrást sem, dolgozata tehát minden ízében és megállapításában új. Érdekes az is, hogy kerüli a már kifejtett és ismert szempontokat: a püspök költészetéről egyetlen szó sem esik s csak néhány mondat jut a *Vadrózsák* szerkesztőjének is. Annál több idézetet kapunk azokból a *Kriza* levelekből, amelyeket maga *Jakab* szedegetett össze sok utánjárással s amelyek ennél fogva minden addigi *Kriza* kutató előtt ismeretlenek voltak. Érdekes végül, hogy e sokszempontú és gazdag dolgozatot a későbbi *Kriza*-tanulmányozók alig tudták értékesíteni.

¹ *Jakab Elek*: *Kriza János* unitárius püspök életrajza. *Keresztény Magvető*, XIII. évf. (1878.)

Jakab munkájának születésére némi fényt vet az három kézirat, amely a kolozsvári Unitárius Kollégium kéziratárából most került felszínre. Ezek alapján tisztán látjuk az életrajz alaposságának s szempontjai sokoldalúságának egyik titkát: *Jakab*, mielőtt munkájának nekikezdett, *Kriza* legjobb barátaival életrajzokat íratott s az így nyert adatok alapján szerkesztette a maga munkáját. Dolgozatában számtalan olyan közlés van, amelyeknek gyökerét e kéziratokban leljük, de ezeken felül a kéziratokban is sok az olyan szempont, amelyeket nem aknázott ki. Nem aknázott s nem aknázhatott ki azért, mert egyrészt akkoriban még közismert tény, ami nem érdemel különös figyelmet, más részük viszont a még élő s az olvasó előtt sem ismeretlen személyiségek érzékenységebe ütközött volna. Ez az oka, hogy a kéziratok a bennük foglalt ismeretlen anyag miatt a mai kutató és érdeklődő szemében új értéket nyernek s megérdemlik, hogy tartalmukról tudomást szerezzünk.

Mielőtt e kéziratban maradt életrajzokat megismernénk, tudnunk kell, hogy *Jakab Elek* a *Kriza* halála és a dolgozatának megírása közötti három évben (1875–1878) tehetsége szerint felkutatta és összegyűjtötte *Kriza* minden kézirati hagyatékát (elsősorban a leveleket, amelyekből közel 200-at talált) és a reá vonatkozó adalékokat. Úgy tervezte, hogy e kéziratot a Székelykeresztúri Unitárius Kollégiumnak ajándékozza, de ismeretlen ok miatt a hagyaték a Kolozsvári Unitárius Kollégium tulajdonában maradt. *Jakab* az adatait tárgykör és időrend szerint csoportosította s az egyik ilyen kéziratcsoport (a 14. jelzetű) borítóján e címet viseli:

Kriza életíratát illető levelek s töredékek:

E főcím alatt megtaláljuk a kéziratcsoport darabjainak címeit részletezve is:

- a.) Tisztelendő *Árkosi Dénes* esperest² uré, 1876. május 10.
- b.) „ *Péterfy Sándor* uré 1876. ápril 3.
- c.) „ *Farkas György* uré „ márcz. 4.
- d.) Életben levő fiától *Kriza Gyulától* kapott életrajzi töredék.

Négy levélről, illetőleg életrajz-töredékről van tehát szó. E levelek közül a harmadikban, *Farkas György*ében egyetlen életrajzi vonatkozás sem található, (mert — amint írja — összeköttetések csak hivatalos jellegűek voltak), azért ez alkalommal ismertetését mellőzzük. Az alábbiakban a másik három kézirat közlését kapjuk.

1.

A megírás időrendjét tekintve a három életrajz közül a legelső *Péterfi Sándor* közhalmi unitárius esperesé. *Péterfi Krizának* s *Jakab Eleknek* közös barátja. A püspökkel való jóviszonyát levelezésük hűen tükrözi; saját levelei ugyan elvesztek, illetőleg még nem kerültek elő, de a közel 120 hozzá intézett *Kriza*-levél gazdag

² Az „esperest“ kifejezés („esperes“ helyett) *Krizánál* is megszokott. A háromszéki népnyelvben találjuk ezt az alakot s más adat híján használatát is innen kell magyaráznunk. Az unitárius egyház idősebb erdélyi vezetői még ma is szélteben ezt az alakot használják.

képet nyújt állandó barátságukról s a szegény unitárius pap küzdelmes életéről. Többek között 12 kötet egyházi beszéddel (némelyik több kiadásban is) gazdagította a teológiai irodalmat s e művek kiadásának oroszlánrésze az irodalmi központ-jellegű Kolozsváron lakó jóbarát, Kriza érdeme. Ugyancsak Kriza volt az Unitárius Kollégiumban tanuló két Péterfi-gyerek gondos felügyelője és pártfogója, ki az aggódó és sokszor reményét vesztett atyát minden apróságról hűen tájékoztatta. Lelkész- és esperesként nem kevesebb, mint 50 esztendőt élt Udvarhelyszéken és Háromszéken a nép között s püspök-barátjának és a tudománynak felbecsülhetetlen szolgálatokat tett, mint a Vadrózsák legszorgalmasabb s ugyanakkor egyik leghozzáértőbb gyűjtője.

Az érdekes és rokonszenves életpálya megfelelő méltatása mind a mai napig nem született meg. A sajtó alá kerülő Kriza-levelek értékes vonásokkal fogják gazdagítani arcképét, melyet ezután kell megtisztítanunk a feledés homályától.³

Péterfi kézírata mindössze két levélnyi, 21,5x34 cm nagyságú papíron. Írása szokása szerint igen rendes és olvasható, szinte gyöngyírás. A szöveg a negyedik lap aljáig tart. *Jakab* az őt különösebben érdeklő helyeket piros ceruzával több (5) helyen is megjelölte és alá húzta. Az életrajz a következő:⁴

Kedves Elekém!

Rég nem látott leveledet véve, kedves kötelességemnek ismerém felhívásodnak a mennyiben csak lehet eleget tenni.

Én a b. e.⁵ Kriza Jánost még akkor megismértem, mikor Toroczkoról a kereszturi gymnasiumba jöve, Koronk⁶ ötlet a *novitius poéták* classisában utól kezdve 5dik helyre tette. Első láttára vonzalmat keltett bennem az ő szerény, mindenekhez nyájas, igénytelen, nem sokat beszélő, de kérdezőkhöz szívesen szóló egyénisége. A kereszturi Gymnásiumban akkor divó gyakorlat szerint a ki egyszer poéta s ezzel deák lett, bár miként kitüntette magát osztályában, végig azon helyen maradván se fenőbb nem mehetett, se le-nem huzhatták. Ambár osztálya valóban jelesekéből állott, első *Szent Iványi Josef*, második *Küsmödi Pálfi Károly*, harmadik *Buzogány Samu* s tovább: *Bomhér Sándor*, *Buzogány Mozes*, *Gyarmati Mozes* s kik mind kitűnök voltak, Kriza ezek között kitűnt mindenek felett a költészetben; exercitiumajra a *Lecta: praestanter, eminenter* végre: a *gloriose* se hiányzott. Ezt még a gyermekek is szájról, szájra hirdették. Én csak novitius Etymologista voltam; de jól emlékszem, hogy már II. éves deák korában a Sükelfalvi *Gál Elek* Ur fiait: *Sigmondot* és *Lászlót* nyerte tanítványul, kikkel aztán kosztra Koronkához járt, a mi akkor nagy kitüntetés volt. Ezeket már akkor mind cadentias phrasesekre tanította, melyek aztán kaposok léven miis után tanultuk a nélkül, hogy arra valaki erőltetett volna. Ezekből még mostis emlékszem néhányra, például: *Pisum* borsó, *Fusum* orsó, *amphora* korsó, *tumha* koporsó, *Caelum* ég, *ardet* ég *adhuc* még, *sufficit* elég. *Pomum* alma, *Stramen* Szalma *mola sua*

³ Péterfi legterjedelmesebb méltatása *Sándor János* tollából való: Péterfi Sándor pap és egyházi író élete. Keresztény Magvető, XXIII. évf. (1888.)

⁴ Ugy a Péterfi kéziratát, mint a másik kettőt betűhíven közlöm. A törléseket, javításokat nem jelölöm, hanem az ilyen szókat a szerző akarata szerinti végleges alakjukban adom. Az őrszókat mellőzöm s helyettük a kézirat lapszámát szögletes zárjelbe tett sorszámmal jelzem.

⁵ Becses emlékü

⁶ *Koronka József*, a gimnázium igazgatója.

⁷ Hátulról.

malma s'ib. Még néhány szájról szájra forgott versére emlékszem. Például, mikor a' mythológiáját leírta, végére ezt írta:

*Tollam elhajtottam, nyugvó végpontra jutottam.
Minthogy jól evezte, nyugszik a' Kriza keze.*

Akkori gymnasialis martyr tarisafalvi Pálfi Mozsira, ki minden órán *provocált a' Seniornál* valakit, a' ki őt bántalmazta, őis írt [2.] egy remek fél latin és félmagyar epigrammot:

*Deluditur quia Pállfi Péter fia rühvel abundat.
Vájva nyálát nyeli, mert tetüvel teli érzi a' bundát.*

Még kedves tanítványját Gál Sigát is, midőn egy este sok szőlőt ett's éjjel aztán szerencsétlenül járt megepigrammozta:

Kell a' kinek prade van a' Gál gatyájába pomade.

Igy írta még az árnyékszékreis:

Si desit stramen, digitis conterge foramen.

Magyarrais átléve:

*Hogy ha papier nincsen, tenyered fenekedre tekintsen
Ugy hogy lásd a' jelit, bizd a' gagyára felit.*

Egy a Censurára írt énekének első verséreis emlékezem:

Ad notam: *Mint a' szép híves p.*

Parnasus kies halmának

Szoros, tövises úlja,

Mig itt czélját pályájának

A' tanuló kifutja,

Fő feje és izzadoz

Töprenkedik, fáradoz

'S ölelvén Minerva képét

Tudománnyal tölti lépét.

Ennyit Kereszturi emlékeimből.

Kolozsvárt német fordításaimmal léptemfel az olvasó Társaságban. Gessner *Idilljeiből* fordítottam-le néhányat. *Mathissonból* „a' gyermekévek” című darabra emlékszem. Mi előtt felolvasni mertem volna, bizalmasan közöltem Krízával, ki nyelvészeti, magyar helyes írási hibáimat mindig szívesen kijavította 's bátorított és buzdított a' tovább írásra. Négy évvel volt előbb mint én, de bár mikor fordultam hozzá ily nemű bajomban, Ő velem úgy bánt, hogy testvéremtől se várhattam volna többet.

Mig Kereszturon Senior voltam, ő academiái pályájával és Kolozsvári papi előkészületeivel lévén elfoglalva, én akkor inkább már veled leveleztem különösen a' Kereszturon általam alapított Olvasó Társaság ügyeiben. Kriza már pap és tanár lévén, oly nagyra éreztem a' közvetést köztem és közötte, hogy ez idő alatt semmi más viszonyban nem voltam, minthogy a' *Reményre* előfizetőket gyűjtöttem.

A' mint azonban Kereszturi pappá lettem, azonnal felkeresett levelel. Súrgetett, hogy egyházi beszédeimet irjam szorgalmasan; mert a' miként hallá,⁸ a' Korondi Zsinaton mondott Vasárnap délutáni beszédemről a' püspök és tanárok igen jó veleménnyel vannak. Aztán egyszer *Bőződön* átutazva *Árkosi Mihály* nehai Esperésünknél egy pár jó beszédemet olvasván később, épen arra biztatott, hogy beszédeimet úgy [3.] készítsem, hogy végre kiadásra is gyűjthessek valamit.⁹ További leveleiben örömét nyilvánítá, hogy

⁸ Péterfi e helyre kéziratában csillagot tett s kissé értelmetlen tartalmi összefüggéssel a lap szélére ezt jegyezte: a' következő 1842k évi bölöni Zsinaton mondá: *Ti vagytok savai a világnak.*

⁹ *Jakab Elek* a Péterfi beszédirői munkásságára vonatkozó ezen néhány utóbbi mondatot piros ceruzával aláhúzta s a lap szélére kék ceruzával részint olvashatatlanná megjegyzést helyezett: Péterfit ő tette íróvá... papi nevet szerzett... papi becsületet f

a' Kereszturi elhagyott eklezsia templomát csinosítatom. (akkor csak 2. új ablakot vágattam volt és a' deákok számára egy külön kart állítottam.) Pártolt, ajálott a' mint egy Orgona létrehozásábanis megindultam. Buzdított, pártolt, midőn egy addig merőbe hiányzott cantori állomás helyrehozatalára megindultam. Sokszor csüggedtem volna, ha Kriza egy egy jó levelével mindannyiszor nem lelkesít; különösön, midőn az öreg b. e. *Bíró Jozsefet* szerencsés voltam megnyerni, hogy a' cantori állomás alapítására 4000. forintig utalványozta halála utánra ingó vagyonát és szerzeményjeit. Ott áll ma Kereszturon „a' régi Csucsik, *Mili* és *Hidzsi* szomszédsága helyén a' Cantori szép bentvaló és azon az épületek; ott az iskolatanítói szép „*Biro alap*” Ott a' diszes papi ház, mely a' megnyert perköltségekből épült: én nem engedtem, a' pert elesni, érette szenvedtem, koczkáztattam a' világon mindenemet; de a' Kriza biztató szavainak lelkesítő hatása alatt. Hire, tudta nélkül egy lépésem se volt.

Kereszturról 1859. Jun. 8k végkép el-kellett jönnöm; mert papi és tanári terhem jutalmául 150. tanári — és annál soha többre nem számítható papi jövedelemem csekélysége miatt annyira eladosodtam, hogy mais szenvedem annak folytatását. Te voltál édes Elekem! az egyik, kinek részvéte nélkül fiaim tanitása munkáiban minden erőlködésem mellett el estem volna. De a' másik, kitől a' vigasztaló és erősítő Szent lelket vettem végig *Kriza* volt.

Szeretett volna az Öreg *Siménfalvi* helyébe engemet megválasztatni *F. Rákoson*, hol a' papnak szántani, kapálni nem kell 's mégis két akkora jövedelme van, mint *Hévizen*. *Kriza* jobbra, balra sokat sokat levelezett *Gálfalvival*, *Sándor Istvánnal*, *Siménfalvi Györggyel* és *Gyöngyösivel*. A' ki nem látta szemeivel, annak képzelete se lehet arról, mi fáradhatlan volt *Kriza* az eféle levelezésekben. *Gyöngyösi* azonban *Sárdi* mellett agitált, *Gálfalvi* és *Sándor István* alattomban maga fazaka mellé huzott, csak színleg mozdult, tetteleg rám nézve *neutral* volt. *Siménfalvi* ez okonis diadalra jutott; én elestem.

Biztatott később, hogy *Verespatakra* menjek. Utamat kiegyengette mindenkép; de itt fiam: *Albert* — mint már helyszinelési főfelügyelő, utamba állt, teljesen meggátolt.

Sokat küszködött *Datkon* a' *Sándor István* ügyével, mely ennek nyugalmazásával végződött. Azlán a' *Ferenczi Aronéval*, melynek vége a' csere útjani távolítás volt és végre a' *Bedő Dénes* fel és leléptetésével, *A. Rákoson* azon ritka jelenettel, hogy *Göncz Mihály* a. rákosi papból árkosi mester lett. Nagy öröme volt [4.] az a. rákosi eklezsia buzgalma, mely orgonát szerzett, cantort állított 's lépéseket tett csengettyü harangocskáit nagyobbakkal felcserélni.¹⁰ Sok gondot szerzett *F. Rákos*-is, hól a papságban *Siménfalvi Györggy*, *Sándor* és ennek megvakulása után *Török Áron* egymást váltottákfel.

Utolsó intézkedése körünkben az *Ürmösön* felmerült egyházi pénz-zavar tisztába hozatala volt. —

De hogy útba igaztani akaró jó szándékom annál inkább sikerüljön, küldöm mellékelve inkább azon leveleit, melyeket püspök korában írt. Csak ezekbőlis könnyen feltűnhetik lelked előtt azon tény, hogy ha minden ügyben és minden kérdésben más nagyobb egyházkörökbeis aránylag levelezett; ha egyebet semmít se tett volna is levelezésein kívül, oly sokat dolgozott, hogy nem csuda, ha a' költészetre ideje alig maradt. —

Oly kérdést nem tudott tenni valaki, hogy azt felelet nélkül hagyta volna, még ha az utolsó szegény falusi ember lett volna is.¹¹

A' mellékelt leveleket, ha tetszik, kezeden tarthatod. Enis ma holnap lejárok 's akkor különbenis kárba mennének.

¹⁰ *Péterfi* e helyet szintén csillaggal jelölte s a lap szélére a következő megjegyzést fűzte: ma már készenis vannak.

¹¹ *Jakab Elek* e mondat mellé, a lap szélére kék ceruzával a következő szót jegyezte: Szívjósága.

A' te leveleidis mind megvannak, megtartottam és örzöm azokat irányomba tanusított nemes lelkü figyelmed emlékéül. Tisztelve említett kedves nőd vala oly kegyes, hogy engem a' közelebbi múlt évi Juniusban tartott Főtanács alkalmával oly sokszor tanusított vendég szeretetével ismét megtiszteljen.

Most csupa halotti szent beszédek írásával foglalkozom. Az a' különös jó van benne reám nézve, hogy készítem velők magamatis, készítem a' vihar eleibe, mely az én vitorláimatis szét tépi egy véletlen érkezett pillanatban, mint kedves emlékeink tárgyaét.

Megtévén, a' mit a' legszívesebb készségemmelis alig teheték úgy, a' hogy kívántam volna, legszívesebb üdvözletem mellett ajálom magamat jó emlékedbe, pártfogásodba, ki örök tisztelettel vagyok
Héviz, 1876. April 3.

hű barátod: Péterfi Sándor mk¹²
hévizi unitár. pap

2.

A második életrajzíró Árkosi Dénes. A Krizához való viszonya eddig teljesen ismeretlen s egyelőre egyetlen olyan adattal sem rendelkezőnk, ami e kérdésben útmutatna. Levelezésüknek, kapcsolatainknak semmi nyoma, pedig abból, hogy *Jakab Elek* életrajz írásra kérte, nyilvánvalóan következik a Krizával való jóviszonya és barátsága.

A kézirat 22x35.8 cm-es papíron két levélnek két és fél lapját foglalja el, nagy betűkkel, széles sorokkal, könnyedén olvashatóan. *Jakab Elek* öt helyen jelölte meg piros ceruzaaláhúzással az öt közelebről érdeklő helyeket s ezt az öt helyet a papír szélén sorszámokkal is ellátta. Az életrajz szövege a következő:

Mélyen tisztelt Méltóságos Úr!

Közelmult Ápril 6.án Budapestről keltezett, 's hozzám az Erdő Szt. Györgyi postán kéthéti vesztéglés után érkezett nagybecsű levelét kellemes érzések közt olvastam, 's arra közbe esett akadály miatt csak most felelhetek ennyiben:

Kedves emlékü Krizánk biographiájához minő adattal szolgálhatnék, mit méltóságod ne tudna? mind e mellett is egy pár mozzanatot felemlítek ifjúsága és püspöksége korából:

Már mint kereszturi poéta kitüntette magáról, hogy teremtő, és alkotó nagy lélekkel bír, kiről tanára Koronka József közhelyen ily nyilatkozatot tett:

„Certe hic juvenis erectae mentis et non ad vulgaria natus.” — Továbbá, épen ezen tanára diák vers-gyakorlatairól (exercitium) máskor kimondotta: „már nem tudom minő érdemjellel kísérem a' Kriza dolgozatait.” —

És hogy Kriza költőnek született volt, kitünt abból is: miszerint mi tanuló társai sokszor próbára tettük, hogy egy vagy más tárgyról rögtönözzen nekünk diák verset, és a próbát mindig kiállotta. — Többek közt, felhívtuk hogy mondjon nekünk verset a küküllő-hidról, 's legottan mondotta:

„Non sunt per montes, sed sunt per flumina portes”

Püspök korából is említhetek annyit: miszerint visitatioja alkalmával, azhol én is jelen voltam, a templomi köszöntőket illetőleg többször csak néhány főbb eszméket jegyegetett egy tenyeremni papírra, 's azokból egy gyönyörű dictiot kerekített logikai következetességgel; 's noha az előadásra [2.] nézve nem volt valami kitűnő szónok, de a hallgatóságra még is mindig hatással tudott szólni. —

¹² Maga kezével.

Jellemét illetőleg, méltóságod jobban nálamnál hogy Kriza a humanitas kitünő élő példánya volt; 's példátlan jószívűségével minden hozzá folyamodón sokszor a túlzásig kívánt segíteni. —

De mire fárasztom a méltóságod sokféle osztott becses figyelmét, mikor Krizát közelebből ismerte mint én. —

Velem is voltak ugyan közlekedései elannyira, hogy hozzám intézett levelei egy csomagba nagyszerű tömeget tennének; de azok kevés kivétellel mind hivatalos színezetűek levén nem tartoznak e tárgyhoz. — Szóval, Krizáról általánosságban is csakis annyit írhatok: hogy ő lelki nyája felett kitartó éberséggel virasztó jó pásztor volt. —

Még egyet ide jegyzek, de már nem Krizára, hanem Dávid Ferenczre vonatkozólag; hiszem e' papir megbirja meg akkor is, ha méltóságodnak újságot nem írok: ha nemcsalokozom kinyomatva még nem olvastam a szép *dithicont*, melyet a dévai várfojságban sajátkezűleg metszett volt be a vár falába, ezen szavakban:

„*Det Deus ut prisci redeat confessio veri,*

Et terram antiquum fas, pietasque regant.“ —

Sajnálkozom méltóságodnak azon nyilatkozata felett, hogy Budapestre menetelével elvétte az élethimét? én őszintén mondom: nem sajnálkozom; mert méltóságod ott is a maga helyén van, azhol hazának, nemzetnek, sőt az unitárius érdekeknek is nagyot tud használni; csak arra kérem mindenek felett, hogy kimélje magát, mert a temérdek munka idő előtt felemészti élet-erejét, vallás-közönségünk nagy hátrányára. —

Mondhatlanul jól esik nekem, olvasni azt, hogy kedves fiában szép jövendőt lát; 's ohajtom is, hogy e' fiu éljen, és legyen a [3.] régi *syntaxys* szerint: „*dignus patro filius*“. —

Tiboldi-ként: bocsánat, még egyet: hiszem sőt tudom, hogy a kereszturi Gynasyum előjárósága megteszi a hálatartozást azon nagyszerű áldozatért, melyet nagybecsű könyvtára felajánlásával tett ezen *Gymnasiumunk* iránt; mindazáltal fogadjon el tőlem is, igenytelentől, egy legméltóbb *hálanyilvánítást* ezért. — Oh! kérem is az istenre, és ami szent lehet mindenre! hogy ezután se vonja meg tetteges pártfogását ezen sok háládatlantól felejtett, de méltóságod által mindig pártolt, és gyámolított szegény iskolánktól. — Hízegéstől menten elismerem, hogy én méltóságodat ezen iskolánk benefactorai közt elsőhelyen tisztelni megszoktam.

Igen méltó tiszteletem, és nagyrabecsülésem kifejezése mellett vagyok
Méltóságodnak

szolgálatkész kötelezettje
Arkosi Dénes
mk

Rava. Május 10. 1876.

3.

Az életrajzok közül a legterjedelmesebb s ugyanakkor a legérdekesebb is mindenképpen az, amelyet *Kriza* tulajdon fia, Gyula írt. Értékét növeli, hogy *Jakab* egyáltalán nem használta forrásnak, tehát minden adata (kivéve a megszokottakat) ismeretlen. Nem kell azonban jelentőségét túlbecsülnünk, mert az egészen újszerű mondanivalókban nem bővelkedik: inkább úgy tűnik föl, mintha az addig összeszedetettt adalékoknak ügyes csoportosítása, folyamatos elrendezése lenne. Talán akkor sem tévedünk, ha azt véljük, hogy szerzője nyomdának, vagy valamiképpen a nyilvánosságnak szánta.

Két tény is bizonyítja, hogy *Jakab* nem használta dolgozatában:

egyrészt összehasonlításuk által könnyen meggyőződhetünk, hogy egyiknek sincs semmi köze a másikhöz, másrészt hiányzanak a kéziratból azok a jelzések, megjegyzések és aláhúzások, amelyekkel *Jakab* a már általunk ismert két levelet s általában forrásait ellátta. A levélcsoport borítóján a *Jakab* kézírásából is látszik, hogy ennek címét utólag írta felsorolása végére. Mindent összevetve arra kell következtetnünk, hogy *Kriza Gyula* megírta atyja életrajzát s azt valamilyen okból, vagy céllal átadta *Jakab*nak. *Jakab* azonban a dolgot kézhezvételekor sajátjával már készen volt s így ezt nem használhatva, a többi kézirat közé helyezte.

Vessünk még néhány futó pillantást *Gyulára*, a szerzőre. *Kriza János* 1842-ben nősült s élettársának *homoród-karácsonyfalvi Fűzy János*¹³ tanár, egyházi főjegyző és *kissolymosi Gyergyai Krisztina* leányát, *Borbárát* választotta. *Borbára* 1818-ban született s nem kevesebb, mint két évtizeddel élte túl férjét. A választás szerencsés s a házasság a feljegyzések szerint boldog, mondhatni, az elképzelhető legboldogabb volt.

Az asszony négy gyereknek adott életet, de ezek közül az egyik leánya, *Irma*, tíz hónapos korában meghalt. A három életben-maradottnak mindegyike példásan jó és rendes gyerek. Neveltetésük otthon történt, csak a két fiút, *Gyulát* és *Kálmánt* küldötték néhány évre *Besztercére* német szóra.

Családi élete folyamán *Krizát* egyetlen nagy csapás érte: *Kálmán* fia, törvényszéki jegyző, 27 éves korában halálra zúzta magát. 1873 dec. 15-én egy mulatság alkalmával átesett a Redout emeleti folyósójának alacsony, rozoga rácsán s belepusztult sérüléseibe. Az atya mérhetetlen fájdalmát esküvője által leánya, *Lenka* lett volna hivatva enyhíteni, kit 1874 végén jegyzett el *Kovács János* tanár. Az öreg püspök öröme azonban nem lehetett teljes, mert mennyegzőjüket (1875 augusztusában) az égiek akaraíából már nem érthette meg.

Az életrajzíró *Gyula* pénzügyi titkár lett s hivatala *Besztercére* szólította, hol véglegesen megtelepedett. 1890 körül húnyt el s le származottai *Besztercén* ma is élnek.¹⁴

A kézirat helyesírása a maihoz egészen közel áll. 16.5x20.2 cm-es papírra, 22 lapra van írva, melyet még egy üresen maradt levél zár. Szövege a következő:

Kriza János életrajza.

*Kriza*¹⁵ *János* 1811 Junius 28-án született *Miklosvárszéken Nagy-Ajtán*, atyja odaváló unitárius lelkész, a *Tordamegyében* fekvő *Toroczko* bányavá-

¹³ E családnév használata különböző forrásokban igen ingadozó: *Füzi*, *Füzi*, *Füzy*.

¹⁴ *Kriza Gyulára* vonatkozó adatok unokájának, *Kriza Gyula* kollégiumi tanárnak szíves közlései.

¹⁵ *Kriza* nevének írásmódja vitára adhat okot. A család ma is a *Kriza* alakot használja. Én a püspökről beszélve, a *Kriza* változatot fogadom el helyesnek, két forrás alapján: az egyik az életében nyomtatásban megjelent művei, amelyek alatt többnyire ezt használja, holott bizonyára lett volna alkalma hiba esetében javítást eszközölni. Fontosabb ennél a másik tény: kézírataiban szintén túlnyomóan így írja. A néhány helyen előforduló *Kriza*-alakot nem tekintem másnak, mint a figyelmetlen írás következményének, amely nemcsak a nevében s nemcsak néha, hanem igen sok szövegben, számtalanszor előfordul.

rosból származott Kriza János volt, anyja Bencze Borbára ős székely családból. Elemi tanulmányait a nagyajtai jó népiskolában kezdvén, kilencz éves korában a toroczkói ügynevezett particulában folytatta, hová nagy számmal jártak a távol székelyföldről is szegény tanuló gyermekek s még bajszos ifjak is, a kiknek mintegy ápodája volt a kegyes, jótékony szívességéről híres toroczkói nép áldott jó lelke, de jártak feles számmal a környékbeli oláh falvak gyermekei is, a kik e főszyőkeres magyar, legalább a reformáció [2.] idejében már egészen tisztá magyar városban nyerték kiképződésük első, jó alapu elemeit. A székely földtől ily távol helységbe azon okból kellett a fiúnak menni, mert az édes atya szülőinek házánál minden testi szükségéit kielégülő otthonát találván fel, mind az atya meg volt kímélve a nagyobb költsékezéstől, a mire alig is jutott volna az igen mérsékelt papi jövedelmekből, mind a fiura nézve meg volt könnyítve a tanulhatás, nem lévén kényszerítve mint az ápodai székely fiuk a templom és iskola körüli szolgálatok lételére.

A köszirtek s erdőségek közt oly regényesen fekvő s népe festői viseléről s ódon patriarchalis erkölcseiről és szokásairól is elhírhedt [3.] Toroczkó iskolájában öt egész évet töltvén a növendék ifju, a ki már itten próbálgatta erejét magyar és latin versek írásában, a székely földön fekvő *székely-kereszturi* középtanodába ment tanulását folytatni a tanítói ügyessége s fegyelmi szigora által nagyon híressé lett Koronka József igazgató tanár vezetése alatt, négy évet töltvén a költészeti s szónoklati osztályokban, hol az akkori tanrendszerhez képest az ifjak tanulása a latin classicus írók könyveire s latin gyakorlatok, beszédek fogalmazására szorított, csak nagyon ritkán kelletvén magyar gyakorlatokat, kötetlen s kötött beszédeket készíteni. Az ifju Kriza itt csaknem egyforma könnyűséggel s gyorsasággal írt [4.] verses és prózai gyakorlatokat nemcsak maga de osztálytársai terhet is mindig a legnagyobb készséggel hordván tolla hegyén s nem kevésbbé örült az igazgató tanár által öneki, mint a tanulótársainak adott praestanter, eminenter s több ilyen nagy változatosságú lectákon. —

A székelység ezen őseredeti jellegével bíró városból 1829-ben a kolozsvári unitárius kollegiumba ment, hol 1833-ig a bölcsészeti s hittudományi, a következő két évben pedig a jogi tanfolyamokat végezte a református kollegiumban. Már mint joghallgató az unitárius kollegium alosztályáiban köztanítóvá s a főtanoda könyvtárának az illető tanár mellett segédfelügyelőjévé nevezetelt ki. [5.] Ugyanakkor a főtanodai ifjuság kiválóbbjai által alapított „Olvasó társaság” egyik alapító tagja s egyszersmind első könyvtárnoka s az ifjuság által járatott hírlapok tartalmának előadója volt. Még a tanodában megtanulta önerején a német, francia és angol nyelveket; az e nyelvű classicus költőkből már ekkor fordítgatott, azon czélből, hogy némi ösztönt adhasson tanulótársainak az oly remek műveket tartalmazó idegen nyelvek s irodalmak megszeretésére. E fordítások a később kiadott „Remény” című zsebkönyvben jelentek meg nagyrészt.

A kolozsvári unitárius ekklézsia 1835-ben rendes papjává választotta olyformán, hogy ősi rendtartáshoz képest előbb maga költségén elküldötte külföldi egyetemekre bővebb önképzés végett. Az azon korbéli [6.] osztrák kormányának a németországi szabadságeszmeék terjengő miasmáitól való reszketése miatt nem lévén szabad magyar- s erdélyi országi tanulóknak is más-hová menni mint a Berlinben, a szent szövetség egyik tagjának városában lévő egyetemre, Kriza is Bécestől egész Berlinig szabatosan kiírt úton idekényszerült menni, hol két évig maradt főleg theologiai s philosophiai tanulmányait folytatva, miket azután soha nem is hagyott félbe, ezek mellett különösen a nyelvészettel is előszeretettel foglalkozva. 1837 nyarán haza térvén, egy egész évig tartott synylődése miatt, mely már külföldön léte alatt vette volt kezdetét máj és lépkórságban, nem foglalható el papi hivatalát s csakis [7.] a borszéki fürdőn töltött nyári két hónap üdítő hatása után kezd-

heté azt meg, a melyet aztán egész püspökké választásáig (1861 évben) bár nem teljes jó egészségben de mégis oly állapotban folytatott, hogy csak egyetlen egyszer volt kénytelen gyógyfürdőre Előpa'akra és Málnásra menni, t. i. 1859-ben az ez év elején kapott s egyszerre rásulyosodott csúzas betegség miatt, a melynek erejét meg is töré a székely szülőföld hatathós vize, ha egészen el sem is törle. — 23 évi papsága alatt, a melyet tényleg 1838-ban kezdett meg, s a melyre az 1840-ben Bölönben tartott zsinaton szenteltetett fel, a theologia több részét is tanította mint a collegium rendes tanára, folytatva a theologia némely tantárgyainak [8.] tanítását püspöksége alatt is.

Papi s tanári hivatalos dolgokkal való túlterheltsége miatt mint író nem léphetett fel sok időt s műgondot igénylő művekkel; megtette csakugyan e részben is a mi csak ideje s erejéből telhetett: vannak több rendbeli zsinati s más alkalmi beszédei, imái; több kézi könyvei kinyomatlan vannak, csak az Egyházi Főtanács megbízása folytán gyermekek számára dolgozott „Keresztény Vallás Elemei” címűt nyomtatta ki, mely már többszöri kiadást ért, s az unitáriusok minden iskolájában sőt még más felekezetűek iskolájában is taníttatik, s kiadta újra a „Nagy Katechesist” s az unitárius „Halotti Énekeskönyvet” cél- és korszerű változtatásokkal s nem egy darabbal toldva meg e gyűjteményt. [9.] Később szerkesztője volt Nagy Lajos tanár társaságában az unitárius tanárok által alapított „Keresztény Magvető” című egyházi folyóiratnak, melynek tovább szerkesztését a II-dik kötet kiadása után Ferencz József kolozsvári unitárius pap s tanár előbb Buzogány Áron, azután Kovácsi Antal s végre jelenleg Simén Domokos tanár társai segédkezése mellett, folytatta. Egyszermind az amerikai „Unitarian associacion” által pártfogolt vállalatban, a híres unitárius hitszónok és bölcsész Channing műveinek az unitárius tanárok által eszközölt fordításában is tevékeny részt vett, egy résznek fordításán kívül maga dolgozván ki az I-ső kötet előszavában a híres író életiratait s a fordítást, hogy [10.] az minél eredetibb és zamatosabb magyarságu legyen hű és lelkiismeretes gonddal ellenőrizvén.

Most forduljunk az irodalom emberéhez. Krizának gyermekkorában legkedvesebb olvasmányai voltak, a minő könyveket oly egyszerű, patriarchalis erkölcsű nép mint a toroczkói szokott volt nagy buzgalommal s előszeretettel olvasgatni: a biblia, főleg ennek ótestamentomi része, s emellett, a mit csaknem minden háznál kaphatott Toroczkón, a Hármias Historia, a hét bölcs emberek s hasonlók, a miket sokan az ottani gazdaemberek között szép kerek betűkkel magok irtak le. Atyja házánál a nyári [11.] szünidők alatt a régi könyvek mellett megtalálta még a Kazinczi Ferencz műveit, fordításait s folyóiratai egypár darabját, a melyeknek új magyar szép irálya mennyei muzsika gyanánt hangzott a csak régies irályhoz s bibliai kenetes nyelvhez szokott már jól felcseperedett ifju fülébe. Történt egyszer, hogy a midőn Kriza a Kazinczi szépliteraturai műveiből Gesznernek egy kedves megható pásztori költeményét olvasná, egy ágyában heverésző, különben olvasgatni nem szokott székely kamasz tanuló deák annyira fellelkesült, hogy mintegy szép zenehang hallására felugorván, örömeiben tánczolni kezdett [12.] a szobában, kiáltván, hogy soha kedvesebb gyönyörűséget nem érzett életében. A 30-as évek elején a Széchenyi lánglelkétől kapott mozgalomban a magyar ifjuság is minden nagyobb iskolában addig nem szokott magyar irányu és szellemű mozgásba jöven, (mert a régebbi korban kelt mozgalmak inkább latin classicusok olvasása végett voltak) az unitárius collegium nagyrészt tősgyökeres székelyekből álló ifjusága sem maradhatott hátra a nagyszerű szellemharczban s még az 1830 évet megelőzőleg egyesültek ifjak kölcsönös művelődés céljából, hol együttolvasás hol egyik a más [13.] munkájának megbírálása végett s kezdetek volt különböző nevek alatt társaságokat formálni s zsebkönyveket indítani meg, hová dolgozataikat beírva, azok aztán sok buzgó részvevő olvasóra találtak benn az iskolában s azon kívül is. Egy nagyobb terjű s rendszeresebben alapult olvasó önművelő társaság kebelében a 30-as évek elején

főleg Kriza volt megindítója legbensőbb barátjával Szentiványi Mihályval előbb „Viola” később „Remény” néven hetenként kéziratban megjelent szépirodalmi lapnak, melynek kívülök főbb munkatársai Nagy Elek, Gálfi Sándor Veres József stb voltak. — [14.] Ezen ivekről válogaták az 1839-ben nyomtatásban megjelent „Remény” című zsebkönyv tartalmát, mely azon időben szokatlan sensatiót keltett volt s melyet a kritika is kifűnőleg méltányolva fogadott. Kriza, a kinek szerkesztése alatt jelent meg e zsebkönyv, ebben őt név alatt irt, ugymint *bevallott neve és Taraczki, Vadormi, Tündeffi, Ajtavári* nevek alatt.

Ezen zsebkönyv különös elismerését vívta ki ama híres kritikai lap, a nagy tekintélyben állott „Figyelmező” fő írónak is, hol Toldy Ferencz ismertetvén az említett zsebkönyvet, tartalmából egész verseket közölt; az írók nagy részét legujabb költészetünkben teljesen [15.] jártasoknak, a nyelv és költői formák teljes birtokában lévőknek ismeri, s különösen Krizát tünteti ki minden társai felett, a ki, úgymond, seregével különnemű igen szerencsés dolgozatoknak jelent meg. „Ők hivatva vannak arra, hogy Erdélyben a költői literaturának egy szebb korszakát kezdjék meg. Minden esetre pedig — így végzi ismertetését Toldy — az oly szűk eszközű s oly csekély módu, de annál lelkesb vezérletű kolozsvári unitárium collegiumé a dicsőség, hogy első volt, mely annyi szép erőt ébreszte fel és központosította a literatura egyik legfontosb és hatobb ága szerencsés művelésére s Magyarország nyelvcsinósító haladási fokára emelkedvén, Erdélyt olyan igen követésre méltó példával előzte meg.”

[16.] A „Remény” nek azután még két kötete jelent meg 1840 és 1841-ben az irodalmunk s nemzeti életünkre nézve is oly korán elhunyt Szentiványi Mihály szerkesztése alatt; e kötetekben is Kriza kiváló részt vett s ugyanakkor az Athenaeumba is irt lyrai költeményeket. Székelyes ízű népdalai közül nem egy ment át mindjárt megjelenésök után a nép ajkára mint a nép lelkéből termelt. A magyar akademia már 1841-ben levelező tagjai közé sorozta. Később 1862-ben a Kisfaludy-társaságnak is tagja lett.

Lelkeszi és tanári hivatala mellett mint journalista is kezdettől fogva működött egész püspökké lett választásáig, s a Nemzeti Társalkodónak egy évig segédszerkesztője is volt. Az erdélyi szabadelvű sajtónak a Méhesféle Erdélyi Híradótól kezdve a „Kolozsvári közlönyig” rendes munkatársa s a Brassai féle Vasárnapi Ujság külföldi hírvonatának [17.] mely a közbeszólt közmondások s népdaltöredékek átal általános figyelmet ébresztett volt, írója. 1843-ban b. Kemény Zsigmonddal együtt kiadta Szentiványi Mihály műveinek I. kötetét. S ugyanekkor hirdetett előfizetést „Vadrózsa” című székely népköltészeti gyűjteményére, melynek azonban kiadását részint az akkori politikai küzdelmek s törekvések minden más érdeket félrevető irányja miatt az ily különzerű irodalmi vállalatok iránti részvét csekélysége, de főleg a székely nyelvjárások s hangjejtések körüli lelkiismeretes tanulmányok be nem végzettsége miatt boldogabb időkre hagyta. — Ezek szerint már a Kisfaludy-társaság által az Erdélyi János szerkesztése alatt kiadott Népköltési Gyűjteményeket megelőzőleg fogant volt meg ezen eszme lelkében. A közbejött politikai nagy események következtében mind tovább meg tovább haladt az eszme valósitása némileg maga a vállalat s a magyar irodalom [18.] javára, a mennyiben Kriza a nemzeti remények s vágyak meghiusulta miatti általános levertség közepett is sohasem hagyott fel mint fészke építésében sokszor megháborgatott madár gyűjteménye kiadási s erre nézve hogy az jelesebb legyen, folytonos gazdagítási szándékával. Elvégre a minden szépet és jót gyámolító s főleg a forradalmi korszak után a minden magyar nemzeti sajtóságot gyökerestől kiirtani indult osztrák vad rendszer tele alatt Erdélyben csaknem egyedül küzdő s alkotó gróf Mikó Imre pártolása s mély nyomokat hagvó munkássága s éleselmű műphilosophunk és költőnk Gyulai Pál baráti segédkezése s hatós ajánlásai mellett megjelent 37 sűrűn nyomtatott

iven a „Székely Vadrózsák“ I köteté. E gyűjtemény kiterjed a székely népköltészet egész körére s ennyiben páratlannak mondható, egy nagy gazdagságú [19.] székely tájszótárt is hozván a székely nyelvjárásokról irt értekezés-sel, mely akadémiai díjjal lön koszoruzva. Ezen gyűjteményben, mely Fogarassi szerint kincses bányája nemzeti nyelvünknek, Kriza egyszersmind nyelvésznek is tünt fel a nélkül hogy ilyenné lenni valaha törekedett volna, a mennyiben mindig figyelemmel s előszeretettel kísérte ugyan a magyar nyelv körüli kutatásokat s dolgozatokat, de tüzetesen mint szakférfiu nem készült soha nyelvészeti művek írására, csupán a székely nyelvjárásnak saját hangjában való ismertetése s a székely nyelvkinccseknek tiszta eredeti ízök és zamatukban való felmutatása s az irodalmi nyelv számára lehető hasznosítása vezette az eljárásra, melyet gyűjteménye szerkesztésénél követni jónak látta. — A „Vadrózsák“ II kötetéhez is gyűjtött anyagot, de annak rendezésében betegeskedése [20.] és halála meggátolta; a jelesb darabok, balladák, népdalok egy részét azonban közölte a „Fővárosi Lapok“ „Hon és külföld“ stb hasábjain. Az utóbbi időben nagy sikerrel megindult Magyar Nyelvőrnek is szorgalmas dolgozótársa volt.

Hogy Kriza költői működésének fényesebb s nagyobb szerű nyoma nem maradt irodalmunk mezején, oka, mert már lelkészi terhes hivatala, egymaga lévén a kolozsvári ekklezsiának lelkésze, a kinek a vasárnapi prédikálás mellett a hétköznapi naponta kétszeri s e mellett alkalmi szent szolgálásokat kellett végezni, elég nagy teher lett volna egy ember vállaira, ehhez járult még folytonosan a tanári nehéz hivatal, annál nehezebb, mert a theologiai tanok latin nyelven való tanítása éppen tanársága kezdetén szünnév meg, valami négy ágában a theológiának kénytelen volt magyar nyelven [21.] újabb s a korszellemhez és a tudomány állásához alkalmazottabb kézikönyveket dolgozni. De minde két mezőn is szükön gyümölcszöven az élet fája terhes háznépe számára, a journalistai mező mintegy önként kínálkozott a papi s tanári szerény jövedelmi forrás vízének pótlására, s ily körülmények között nem csoda, hogy a szépirodalom muzsájának kedve mindikább fogyott, ajka is majdnem egészen elnémult. Csak egyellen érintkezési szál maradt meg a mindig imádott múzsával, a székely népkedély örökbecsü szüleményeinek minden alakjék és színök szerint való gyűjtögetése.

Kriza 1842-ben keit egybe Fűzi Borbárával, néhai unitárius tanár és főjegyző Fűzi János leányával, ki az évek óta virágzó kolozsvári jótékony nőegyletnek keletkezése óta fáradhatatlan másodelnöke. Egyik fia, Kálmán, [22.] kir. törvényszéki jegyző s vizsgáló bíró, 26 éves korában szerencsétlen esés következtében történt halálával mély bánatot okozott atyai szívének. Egy fia Gyula pénzügyi fogalmazó és egy leánya Lenka Kovács János unitárius tanár s egyetemi angol nyelvtanító neje jelenleg is életben vannak.

Tüdőgyuladásba esvén 1875 Március 26-án Nagypénteken végezte be nemes életét. —

Faragó József.

Der Folklorist J. Kriza nach unbekanntem Lebensbeschreibungen.

Bloss drei Jahre sind seit dem Tode János Kriza's (1811–1875) des Herausgebers der bekanntesten ungarischen Volksdichtungssammlung (Vadrózsák. Kolozsvár, 1863), unitarischen Bischofs und Dichters verstrichen und bereits 1878 erscheint aus der Feder von Elek Jakab eine Kriza-Biographie (Keresztény Magvető, Jahr. XIII. 1878.). Diese deckte viele unbekannte Einzelheiten aus dem Leben des grossen Volksdichtungssammlers und unitarischen Bischofs auf. Das Entstehen dieser lehrreichen Biographie wird durch drei, jetzt aufgefundenene — im Handschriftenarchiv des Unitarischen Kollegiums von Kolozsvár befindliche — und hier veröffentlichte Manuskripte erklärt. Jakab liess seinerzeit von den Freunden und nahestehenden Bekannten Kriza's Biographien verfassen und auf Grund derselben verfasste er seine eigene. In den drei handschriftlichen Quellen war viel Material, das er nicht verwenden konnte, da ein solches Ver-

fahren wegen seinen persönlichen Beziehungen gegen den Geschmack der Zeitgenossen verstossen hätte. Die Notwendigkeit der Herausgabe dieser Handschriften liegt einerseits in eben diesem Umstand begründet, andererseits aber in jenem bedauerlichen Zustand, dass die Forschung infolge Mangels an Aufschluss neuerer Angaben anfang, in eine Sackgasse zu geraten.

1.

Der Verfasser der ersten Handschrift ist *Sándor Péterfi*, Schulkollege *Kriza's* und sein bester Freund. Mehr als hundert Briefe bezeugen die Tiefe und Aufrichtigkeit dieser Beziehungen. Er verbrachte ein Halbjahrhundert als Geistlicher im Széklerland und leistete *Kriza* unschätzbare Dienste als einer der fleissigsten und verständnisvollsten Sammler der „Vadrózsák“. Das Erscheinen dieser Volksdichtungssammlung ist grösstenteils seiner unermüdlichen Arbeit zu verdanken. In der Lebensbeschreibung sind besonders die auf *Kriza's* Kindheit bezüglichen Teile (er veröffentlicht unter anderem auch einiges von den Dichterversuchen der Studentenjahre) interessant doch enthält seine Arbeit kaum eine solche Zeile, die nicht eine interessante Angabe zur Kenntnis des Bischofs enthält.

2.

Das Manuskript von *Dénes Árkosi* ist das wenigst wertvolle und reichhaltige. Wir wissen auch nicht, in welcher Beziehung der Verfasser zu *Kriza* stand. Seine Schrift verdient bloss von jenem Standpunkt die Aufmerksamkeit, dass die Reihe der von *Péterfi* veröffentlichten Gedichte hier mit einem weiteren Gedicht vermehrt wird.

3.

Das grösste Interesse verdienen die Erinnerungen von *Kriza's* einzigem Sohn *Gyula* (sein zweiter Sohn verstarb) an seinen Vater. Er veröffentlicht zwar keine ganz neuen und wichtigen Angaben, doch sind seine Gedankengänge so interessant und er ruft die Aufmerksamkeit auf etliche so bezeichnende Einzelheiten auf, dass wir auf Grund derselben *Kriza* viel näher kennen. Einzelne seiner Angaben wären ohne diesen Aufzeichnungen für immer unbekannt geblieben. Die Lebensbeschreibung ist so abgerundet, dass wir den Verdacht hegen, er hätte sie zum Abdruck bringen wollen und sie verliess bloss aus irgendeinem uns unbekanntem Grunde in der Handschrift.

BABONÁS TÖRTÉNETEK EGY RÉGI ZENTAI BOSZORKÁNYRÓL.

Nagyhírű asszony volt Zentán az öreg Selóné. A boszorkánykodással összefüggő dolgokat általában az ő nevéhez fűzik a zentaiak. Két jellemző históriát és pár apróságot közlünk itt róla elmondóik eredeti előadásában, amelyeknek megvan az a különös érdekük is, hogy a közlők, mint saját élményüket mondják el a történeteket.

Zabos József 65 éves zentai napszámos mesélte a következő történetet az öreg Selónéről:

Saját rajtunk történt dolog volt ez. Én nem lehettem több abban az időben, mint öt-hat éves gyerek. A Kígyó uccában laktunk. Ott vót átu egy Selónénak nevezett boszorkány asszony, és ez hogyha akárkinek tehene vót, azon vót, hogy elvigye neki a hasznát. Mink abba a házba laktunk hat évig, nálunk is laktak cigányok, zenész cigányok a hátsó lakásban. De önála zenész-cigányok laktak talán két család. Uborkaérés kezdetekor egyik cigányasszony ájtött hozzánk, hogy aggyon neki anyám egy fertál tejfölt uborkára; de úgy estefelé volt az idő.

Azt mongya anyám: — Nem adok — aszongya — tejfölt, gyere reggel.

— De — aszongya — most köll vacsorára.

De közben aszongya: — Ha valami baj talána lönni a tejföllel, akkor te löszöl a felélős, mer Selóné meglop, ha addig ész is — mer az olyan tehén-brácsáló vót.

— Dehogy, hozzá se nyulhat — aszongya.

Mikor ő belépett a kapun, az meg má akkor belürü várta, és csak az újját beleütötte a tejfölös bögrébe, neki má ez ölég vót.

Másnap este, mikor hazajött a tehén a csordáru, már akkor nem tuttuk megfejni. De az ojan vót pedig mind egy bárány. Attu a naptu kezdve rügott, vágott, mindent csinát, csak nem át.

Akkor az anyám panaszkodott egyiknek, másiknak, hogy hogyjárt a Selónéval a tehén miatt. Egy asszony oszt közte aszongya: — Aggyár egy liter vaját, majd akkor én megtanítalak, hogy hogyan kell meggyógyítani a tehenet.

Aszt mongya neki az anyám: — Szívesen adok, csak ha tucc rajta segíteni.

Akkor oszt magyarázta meg neki, hogy mit csináljon vele. Sze-rezzen magának egy hétliku tanát lópatlót, amelliken hét lik van, de csak ha tanáta véletlenül az úton valahol. Ezt tüzesre meg köll pirosítani csutkaparázson; mikor megpirosodott a patkó, akkor a disznó-etető vályut körösztül fektetni az istálló ajtó küszöbén; nyírfaseprűt kell a vályuba tenni, arra a patkót, és arra kell fejni a tejet köröszt-fejéssel. És azután, amikor ez benne van, akkor a baltával körösztbe-vágni a nyírfasöprűn a tejet, és ezt hétszer köll egymásután megcsi-nálni. Abbúl a hét fejés tejbü nem szabad semmit senkinek megenni, sem senkinek odanni, azt rakásra kell gyűjteni.

Nálunk már mikor volt a hetedik fejés este. Úgy gondolom, alig-hanem szombaton vagy vasárnap este vót, a cigányok nem vótak ott-

hun, senki. Mikor telefejte az anyám a zsétárt, én vittem a lámpást, mint gyerek. A konyhába akkor a tej má le vót készítve a nagy padkára a köcsögökbe. A konyhaajtó zárva vót, de a házba rajtunk kivü nem vót senki, én meg az anyám. Amikor odaérünk a konyhaajtóhoz, a sarogja tárva-nyitva a konyhaajtóval együtt. Akkor ugrott ki egy veres macska, mikor meglátta a világosságot. De olyan fülei vót, mint egy házi nyúlnak; és a kút irányába, a kút a konyhaajtóval szembe vót, a kútnak szalatt neki. De vót egy nagy fehér kutya az udvarba, és a kutyát elkeztük uszítani rá: — Fogg meg szivar! —

Akkor az állat köröskörül a kút körül menekült, végre aztán mégis elkapta a kutya, rettenetesen elkezdte marni, de semmi hangot nem hallottunk tüle. Mikor jó elmarta, akkor elszalajtotta. Akkor akart menekülni a csatorna felé ki az uccára, nem bírt kimenekülni. Megfordult hátra az udvar felé menekülni, ott kapta el a kutya ujba, és ott meginn nagyon megmarta a kutya. De mink arru a helyrű nem tuttunk elmozdúni sehova se, ahun átunk. Amikor oszt a kutya ujbu elszalajtotta, a szomszéd ház mögött vót egy nagy eperfa, és arra menekült föl, hogy onnan aztán hova lett, nem láttuk. Akkor aztán tuttunk elmozdulni De a konyhában az összes köcsögöket mind megforgatta szájával lefelé.

És aztán másnap vagy harmannap mongya a cigányasszony, hogy nagyon beteg a Selóné, úgy össze van marva, mind akit a kutya megmart.

A hetedik fejés után a tehén megjavult, mint amilyen előbb volt.

Zabos József még a következő apróságokat mondta el a boszorkányokról:

A boszorkányok háromszor átbujnak egy hordó-abroncson, és azzá változnak, amivé akarnak.

A boszorkánynál a seprű feldíszítve, a tükör fordítva van.

Ha a boszorkány kísért, kézzel kitörött fával, balra visszakézbü lehet megverni. Ha jobb kézből ütik, magát üti az ember.

Átalakulnak szürkelová, macskává, kutyává, talicskává, számárrá.

Kis Jovák József zentai 67 éves kőműves segéd mondta el többek között a következő történetet Selónéről.

Egy alkalommal, mint fiatalok összejöttünk náluk (t. i. Selóéknál). Neki is volt egy fiú-gyermeke, és őnáluk kártyáztunk. Kártya közben fölmerült a dolgok, hogy hagyunk má föl a kártyával, — ezt az öreg asszony monta. Fölhagytunk a kártyával; az édesannya azt monta a fiának, hogy: — Fiam ereggy és hozd be a talicskát. — Ez éjnek idején vót tizenkét óra tájba. Fia behozta a talicskát abba a helyiségbe, ahol kártyáztunk. Az öregasszony rágyujtott egy nagy tajtékpipára, és kezibe vett egy fekete pálcát. Háromszor megkerülte a talicskát — egy fekete talicska vót, kátrányos fekete talicska — és a pálcával körü veregette, és valamit mondott, de hogy mit, nem tudjuk. A talicska tiszta arannyé vált Akkor én odaugrottam, mint fiatal gyerek, és akartam tolni a talicskát, de ő bizony nem engedte, hogy hozzányuljunk. Ez tartott néhány percig, és a talicska ujbu fekete lett, és a fiával kitolatta aztán.

Akkor azt mondotta: — Na lássátok kölkök — aszongya mégis csak van valami. Nem azt mondta, hogy lehet valami, hanem mégis csak van valami.

Én oszt kértem, hogy taniccsom meg, hogy hogy köll végrehajtani az olyan dolgokat. Meg is ígérte olyan föltételek mellett, hogy nekem háromszor ki kell menni a keresztutra vele együtt éjnek idején. Ezt természetesen az én szüleim megtudták, és nem engedték. Azt mondták, hogy majd valamitü megijedek és örökös bajt kapok.

— Így nem letté bibájos — mondja rá a felesége.

Az megvót nála, hogy vásár, piac alkalmával huszonöt, harminc kocsis is át előttük az uccán.

Banó István.

Abergläubische Geschichten von einer alten Hexe in Zenta (Kom. Bácsbodrog).

In Zenta lebte eine alte Frau, von der es hiess, sie sei eine Hexe. Hier erzählen wir zwei Geschichten, die nach Aussage der Berichterstatter sich mit ihnen selbst zutragen.

Der erste Erzähler wusste zu erzählen, dass die alte Hexe einmal ihre Kuh behexte. Er war damals noch ein Kind. Die alte Frau stahl ein wenig von dem Rahm, der nach Sonnenuntergang aus dem Haus getragen wurde. Die Kuh konnte nur auf folgende Weise geheilt werden: siebenmal nach einander wurde während des Melkens der Futtertrog der Schweine quer über die Schwelle des Stalles gelegt. In den Trog legte man einen Birkenbesen und darüber ein glühend gemachtes, zufällig gefundenes und mit sieben Löchern versehenes Hufeisen. Darauf wurde die Milch beim Melken geschüttet und nachher in der Milch der Besen mit einer Axt zerhackt. Dies wurde siebenmal wiederholt. Zur Zeit des siebenten Melkens erschien die alte Hexe in der Gestalt einer rothaarigen Katze im Hof und der Hund, der eben dort war, biss sie. Am nächsten Tag lag die alte Frau von einem Hundebiss krank im Bett. Die Kuh war bald geheilt.

Ein anderer Erzähler berichtete folgendes: Eines Abends sass er, als er noch ein junger Bursche war, mit seinen Kollegen Karten spielend beisammen. Die alte Frau, die im Rufe einer Hexe stand, schob plötzlich einen schwarzen Schubkarren in das Zimmer, ging dreimal um den Karren, klopfte dreimal mit einem Stab, murmelte etwas vor sich hin und der Schubkarren verwandelte sich in reines Gold. Ein Bursche langte nach dem Schubkarren, die alte Frau liess ihn aber nicht berühren und aus dem Golde wurde in kurzer Zeit wieder ein gewöhnlicher Schubkarren. Der Erzähler wollte die Hexerei von der alten Frau erlernen. Sie sagte, sie müssten dreimal in der Nacht auf den Querweg gehen und dann könne er sich diese Wissenschaft aneignen. Die Eltern des Burschen erhielten Kenntniss davon und liessen es nicht zu, dass er mit der Hexe weitere Beziehungen unterhalte.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Kőmives Kelemenné c. ballada egy szövegváltozata. Özv. Kenderesi Jánosné, Dezső Mariskótól (59 éves) hallottam 1942 októberében Vajdakamaráson, Kolozs-megyében a Kőmives Kelemenné alábbi szövegét. Az adatközlő énekelni nem tudott s a dallamot máskülönben sem ismerte. Helyben született, ott is nevelkedett s boldogult férje is idevaló volt.¹

Mos rakják mos rakják
magazs Dēmudvarát²
ameddélíg rakták
délután leomlált.
Aszt a törvény tette
tizenkét kömijes
melyik felesége
hamarabb érkezik
annak vegyük fejít
a meszes cseberbe
eleven csontyait
köfal közepibe.
De azé érkezett
mejik legjobban szerette.
Istenem istenem
aggy essürü erdőt
aggy ezzáporosöt
hogy el ne jöhessen.
Hogy az esső esett
ő jobban sielett.
Mijent megérkezett
mingyárt fejít vették
a meszes cseberbe.
Emberek emberek
világi emberek
engegyetek nekem
még meg ety pár órát
énekejjem el énekem
sirassam el a gyermekem.
Aluggyatak alugyatak
jó asszanyok csicsel adnak
rongyaikat mosagattyák
meleg napn szárazgattyák.

¹ A közlőre vonatkozó 2—3 adat azt akarja megmutatni, hogy közvetlen környezete és élete által mennyire volt kitéve az idegen (másfalubeli) nyelv hatásának. Minimális eligazítónak számom ezt a szövegek esetleg népnyelvi felhasználásánál.

² Az adatközlő nem tudta e helységnév magyarzatát adni. Bizonyára a Déva-vár elrontott alakja.

Gyűjtési együvértározásuk miatt itt teszem közzé az alábbi két szöveget is. Az elsőt a 26 éves Gáldi Mária mondotta. Itt született s itt is nevelkedett. A dallamot nem ismeri s arról sincs fogalma, hogy milyen lehet a szöveg első sorában szereplő nővény.

Pestén terem a demetefü
ez a barna kislány jaj de gyönyörű.
A zsidónak van ha van
a zsidónak háramlábu felesége van.

A bizonyára országszerte ismert versike alábbi változatát Dezső László 20 éves legény mondotta. Szintén itt született s itt is nevelkedett.

Volt etyszër egy ember de naty szá-
[kállu kender
fölmászott a fára s leesett a sárba.
Néty kutya húszta
a harmadik nyúzta
Sári néni siratta.

Faragó József.

Kövel, gallyal behányt halmok.
Szabó T. Attila az *Ethnographia* 1940. kötetében (369—371. l.) Babonás helynevek címmel magyar és oláh községekből adatokat közöl, amelyek szerint erőszakos halállal kimúlt embernek a határban magányosan álló *sírhalmára* a mellette elhaladók mintegy erkölcsi kötelelességből *követ* vagy *galyat* szoktak dobni. A közlés nyomán régi erdélyi emlékeim ébredtek fel. 1908 májusában hivatalos minőségben barangoltam Kolozs-megye északnyugati részében. *Marisel* község határában *Jósikateleph*hez közel az erdős lejtőn nagy kőrakás feküdt, amelyről gyalui magyar fuvarosom elmondta, hogy a helyet *Fántinell*-nek hívják, itt ölték meg az oláhok 1849-ben *Vasváry Pált*, a márciusi ifjak egyikét, itt is temették el, s aki erre megy, mindenki dob sírhalmára egy követ; azért van itt egy halomban annyi kő. A szokást ismerik azt altáji tatárok, a beltírek, a kalmúkok és a mongolok is. Ezeken kívül a kutatók a világ minden részében találkoztak vele. A burjátoknál az obo-nak ne-

vezett kőrakás ott van, ahol az utast veszély érheti, másutt pedig, ahol valaki különös körülmények között halt meg. A mongol obo is olyan kőrakás kint a szabadban, az út mentén, amelyre az ott elhaladónak követ kell dobnia. *Harva* szerint néhez megállapítani, min alapúl ez a szokás. Valószínű oka tán abban a babonás hittel kísért törekvésben rejlik, hogy azokat a lényeket, amelyek ideoda kóborlásukkal kárt okozhatnak, egy bizonyos helyhez kötve tarthassanak. (L. *Harva*: Die religiösen Vorstellungen der altaischen Völker. FFC. 125. 396—397. l. Itt sorolja fel a szokást őrző ázsiai népeket is. Az azonos magyar szokásról *Szendrey Zsigmond* a *Magyarság Néprajza* IV. 306. l. emlékezik meg.) A kőnek vagy galyának a sírra dobása véleményem szerint is jelképes temetés. Célja, hogy a halott szellemét kiengeszteljék, megbékítsék, hogy „nyugodalma” lehessen. Vannak *Harva* szerint olyan helyek is, ahol a kőhányáshoz már semmiféle halott emléke sem fűződik, a kő és a galy dobálásának szokása mégis él. Ez is egyik formája a helyi védőszellemre vonatkozó hit keletkezésének.

Berze Nagy János.

Farkasfogótör leírása 1791-ből.

Hajdunánás megyei város *Inquisitionális Protocollum*-ának XXVII. kötetében a 26—27. lapon a következő nagyon érdekes történeli néprajzi adaléokra bukkantam egy tanúkihallgatással kapcsolatban:

„1. Láttá-e a tanu Róka István-nál a Deák János farkas fogó törít, mellyet Seres János tölle elkért s mikor látta?

2. Mitsodás volt az a tör beszélje elő a tanu!

Első tanu Stephanus Fejes Annor, 21. Ad 1. Igenis láttam a magam keretyébe láttam Karátsony előtt való héten a Deák János farkas fogóját Róka Istvánnál, ő akkor azt mondta, hogy az övé. Ad 2. A tör négyszegletű volt, foga nem volt, a deszkája két helyett hasadt, pánttal volt öszve foglalva.

Második tanu Michael Csujá annor 21. Ad 2. A tör négyszegletű, két

rugója volt, a deszkája el volt hasadva két kis pánttal volt öszve szegezve, lánc volt utánna, három horga volt a lántznak, a közepin egy forgó karika volt.

Harmadik tanu Josephus Gyuláin annor 16. Ad 2. A tör négyszegletű két rugóju volt, láncz volt rajta hosszatska, a közepin forgó karika, a deszkáján két kis pánt volt.

Negyedik tanu: Joannes Deák annor 36. Ad 2. A tör mellyet Seres János én töllem elhozott illyen volt: Négyszegletű, a láncz volt rajta közönséges egy szekér derekára el ért volna, a közepin egy forgó karika volt, két rugó volt rajta, a deszkáján pántok voltak, mert elhasadt, a láncznak horga volt három. A nevem is a törnek a kerületire alolrol rá volt két betüvel téve D. J. betükkal.“ (1791. január 23.)

Molnár József.

Adat a katekizmusi ének magyarországi történetéhez. A katolikus magyarság ajkán kukoricafosztáskor, vagy lakodalmakkor szokott felcsendülni a hitigazságokat számokkal asszociáló ének, amely talán a középkori számmisztika egy elkészett hajtása. *Berze Nagy J.* az *Ethn.* 1939. évfolyamában kimerítően foglalkozott az ú. n. „katekizmusi ének” kapcsán a néphagyomány számszimbolikájával. Cikkéhez több hozzászólás, kiégészítés hangzott el. Én most a kérdéssel kapcsolatban csak egy adatra szeretném felhívni a figyelmet. A XVII. század második felében jelent meg a maga korában híres jezsuitának, *Tarnóczi István*nak *Holtig való barátság* című könyve. A munka 47—53. lapjain „mesterséges órát” állít fel a betegek és rabok számára. Az egész mesterséges óra nem egyéb, mint az egyes órákhoz számasszociációval odafűzött elmélkedés az egyes hitigazságokról. Egy órakor gondold meg — inti *Tarnóczi* a beteget — egy az Isten, a hit, a keresztység. Két óra: test-lélekkel áldott meg Isten. Három óra: Szentháromságot kérd, hogy emlékezetedet, értelmeket és akaratodat az ő dicsőségére irányítsa. Négy óra: figyelmeztessen a négy utolsó dolgra.

Öt óra : öt érzékkel bántottad Istent ; siess Krisztus öt szent sebéhez, hogy gyógyítson és üdvözítsen. Hat órakor gondolj a teremtés hat napjára. Hét óra : az ember a Szenlélek hét ajándékát kapja meg a hét „cégéres vétek” ellen. Nyolc óra : jusson eszedbe a nyolc boldogság. Kilenc óra : az angyalok kilenc kara őrizzen minden gonosztól. Tíz óra : bocsássa meg Isten, amit a tizparancsolat ellen vétél. Tizenegy óra : a szőlős gazda a tizenegy órakor fogadottakat is úgy jutalmazta napi bérrrel, mint az előbb fogadottakat. Tizenkét óra : a tizenkét apostol könyörgése nyerjen üdvös penitenciát az utolsó ítéleten.

Sátoraljaújhely.

Juhász Miklós.

Babonák a XVII. századból. 1682-ben adta ki *Kollonich* érsek a hírneves *Káldi György* posthumus prédikációs gyűjteményét, Istennek szent akarattya címen. A gyűjtemény a tizparancsolatról szóló szentbeszédet tartalmazván, érdekes adatokat szolgáltat a XVII. század harmincas éveinek babonakincséhez, hiszen maga az anyag ebből a korból származik. Az alábbiakban szöszerint közöljük *Káldi* értesítéseit a korabeli babonás szokásokról: ... valamely maga-gondolatlan-fejű embernek vagy bábának találmányából való babonás tiszteletetek ezek: Imígy vagy amúgy csinált koszorút, vigy ekkor vagy amakkor az Oltárra; egy gombolyag cérnát tégy az Oltárra; ennyi vagy amannyi-számú gyertyát gyujts ekkor vagy amakkor a Szentegyházba — (101 l.).

Babonás és Varásló jövedőlésekről:

El-mégyen valaki és nyers fát vet a tűzbe; és ha az imerre szikrázik, imilyen titkot jelent; ha pedig amarra, más titkot vagy jövedőt mutat. Ez nem egyéb Ördögi varáslásnál. A Levegő-égben, vagy Vízben-is imilyen vagy amolyan kerekded vonyásokat mondgyák, hogy chinállvon az ember, melly az Ég Cicrulusi-hoz legyen hasonló és imilyen vagy amolyan titkot tud meg ember az-által: avagy öntsön valaki viasszat

vagy ónat a Vízbe; és ha ilyen formán öntődik a viasz, vagy az ón, ime titkot jelent, vagy amaz jövedőt mutatya. A Porban és a Földön is imilyen vagy amolyan kereküket formálván, imilyen vagy amolyan titkokat vagy jüvendőket mongyák, hogy fog meg-tudni, kiváltképen ha ennyi-lábú székre ültetnek valamely ártatlan gyereket; és vagy tükörbe, vagy a körmébe nézetnek véle; és ott fogná látni a titkos dolgokat. Effélék és egyéb ezekhez hasonló dolgok, mind Bübájoskodások, és Ördögi Varáslások: mint szintén a Medencébe öntött, vagy valami Réz-, Üvegedénybe töltött víz vagy bor-által, bizonyos hívságos Ceremoniák vagy imilyen amolyan vonyogatás-, vagy mozgatás-mellett, keresni a titkos dolgoknak tudását. A Kulchnak, könyvnek vagy rostának is, imerre vagy amarra fordulásából, a titkos lopót fel-találni. Efféléket mind egyig elő-számlálni, az ő sokaságokhoz-képest lehetetlen dolog (104. l.).

Kimégyen ember jó reggel házából és Koldust, rongyos embert, vagy Barátot talál-eiő: és ebből azt tartja, hogy azon a napon minden dolgai szerenchétenek lesznek. Hasonlóképen, ki-menvén házából történik, hogy bal lábbal hágjon elsőben ki, vagy meg-üsse lábát a küszöbben, vagy meg-tántorodgyék kiléptében: ezekből-is azt magyarázza, hogy semmi szerenchéje az nap nem leszén. Ha örömré vagy szomorúságra való szavát hallják-is legelsőben valakinek, ebből-is, vagy örömeiket, vagy szomorúságokat magyarázzák. Jobb lábára való czipelőjét bal lábára talállya valaki venni; vissza talállya valaki ingét venni; bal kézzel találjon valamihöz nyulni: ottan nem jó jelnek tartya lenni. Vége ninch az ilyen semmire-kező babonáskodásoknak, nem csak emberekre, hanem egyéb állatokra; és azok chelekedetire is nézve.

Ha ki a holt testet-így, vagy amúgy illetné; így vagy amúgy viteti-ki házából, ha lakatot bé-chukva, vagy nvítva tészen a feje-alá; ez vagy amaz következik: ha fel-akasztott embernek ruháját, kötelét, vagy

valami tetmét kaphattya; erre vagy amarra hasznos. Sőt Varáslással, jüvendölésre-is igyekeznek a Halottakat a Varáslók elő-szöllítani; és néha az Ördög elő-is áll képökben, és titkos dolgokat jelent-meg.

Babonáság és Varáslás esik az Sors-hányással-is midőn az-által titkos és el-rejtett dolgot akar ember feltalálni. Czédulákra írván nevöket azoknak, a kikre vagyon valami lopásban a gyanakodás; ha azt tartod lopónak, a kinek neve szerenchére ki-tételetik; ha azt, a kire többször fordul a Koczka, vagy a Rosta; vagy a kire imigy vagy amúgy; vagy imilyen, vagy amolyan számban és formában: ez is Babona és Varáslás (106. l.).

Sokakkal nyilvánvaló szövetséget léssen az Ördög: arra kötvén magát; hogy valamikor imez, vagy amaz dolgok chelekszik, általán-fogva megszerzi azt a mit akar: ha imilyen, vagy amolynan kenettel meg-kenik magokat; imide vagy amoda röpiti őket: ha imezt vagy amazt birbitélik, égi háborút támaszt, vagy fő-fáját vészen-el, vagy egyebet mivel (111. l.).

Sátoraljaújhely. *Juhász Miklós.*

Mezőföldi adatok a régi falusi életéről. Kalmár József mezőkomáromi jegyző 1835-től 1842-ig vaskos *Prothocollumba* gyűjtötte, másolta a mezőföldi szolgabírótól (Veszprém megyében Enying és környékén 13 község tartozott hozzá ebben az időben), *Kenessey Antaltól* érkezett rendeleteket, értesítéseket, felhívásokat. A kiváló érdekességű currenskönyv fontosabb részeit jelenlegi tulajdonosa, *Jánosy Aurél* már ismertette (*Kenessey Antal 1835—1842. évi rendeletgyűjteménye*. Szombathely, 1940. *Képek Balatonkenese multjából és jelenéből* c. sorozat 8. füzele), azonban a néprajzi érdekű adatok közlésére nem tért ki. Engedélyével ezeket az adalékokat az alábbiakban közlöm.

A juhászok Szent Mihály napi gyűlése. „A Juhászoknak Sz: Mihál napján tartani szokot Összve gyülekezetek és multságok testi büntetés fenytéke alatt eltiltatnak, a Ns Vármegyének legközelebb tartott Kiss

Gyűlése határozatánál fogva.” (1835. szept. 22.)

A cigányok muzsikálásának szabályozása. „A Nemes Vármegye végzésénél fogva a Búcsúk alkalmatosságával való musikállás egy áltájába szabad nem léssen, mely hogy fenn tartassék: minden illető Helységek Biráinak felelet terhe alatt kötelességül adatik, s egyuttal ezzel Szabadság adatik, hogy minden cigányra, ki bútsúkor musikálni birói felszöllítés után is meg nem szűnt, a Biró hat botokat veressen.” (1839. szept. 15.)

Cifra szűrők készítése és viselése. „A cifra szűrőknek készítése és viselése a mind ekkoráig fenn álló Vármegyei végzéseknél fogva szorosan tilalmaztatik.” (1837. márc. 4.) V. ö. körözvényben: „Sárgás Timár színű Juhász-Bunda”.

Az utcai pipázás tilalma. „A fenn álló Vármegyei rendeletek értelmében a pipázás utcán Szűrűs kertekbe vagy más veszedelmes helyeken tilalmaztatik.” (1838. okt. 6.)

Olajütő Szilasbárháson. „1836. Mártius 12-én Sz: Balháson Nemes Mányóky Sándornak Olaj Malma minden készületestől... árverés után... el fog adatni...”

Szökött katonák körözvényeiből. „Fehér vonyintott ábrázatú — pufók pattogatott ábrázatú — egy kitsit nyomott ábrázatú — a lovaglás miatt horgas lábú, —” stb.

Állatok leírásának jellegzetesebb részei.

Ló. „Közönséges termelű parragi Ló — tiszta fekete — piros pej — világos pej — egér szőrű — sült szőrű — fekete vagyis inkább sült szőrű — fekete szennyes szőrű — hódos homlokú — homlokán és órán egy kis hódja vagon — Csillag van a homlokán — jobb szemére csókás szemű — szamar órú — búbos farú — széles farú — tsuhadár farku, —” stb.

Ökör. „Pörge szarvú — egy kevéssé előre álló vellás szarvú — Csákós rövid szarvú — pörge viasz szarvú — pörge fehér szarvú — szélesen álló piros pörge szarvú — fennálló csákós szarvú — fennálló vellás szarvú — pirosas szarvú — fennálló fehér sudár szarvú — összébb álló bar-

na szarvú — kajla szarvú — fenn-
álló villám szarvú — kis tsuta csákós
szarvú — perge fenn álló szarvú —
szennyes forma szőrű — füstös forma
szőrű — daru szőrű — Csuta farkú
— csuta szőrű farkú — nyirett farkú
— lyukas fülű — jobb fülére hasított
— hátulsó csánkjait öszve köszö-
rüli, —“ stb.

Dömötör Sándor.

**Adatok a régi somogyi népélet-
hez.** Somogy vármegye 1807. évben
tartott egyik nagygyűlésén, 1330 pont
alatt az idegen, vagyis más megye-
beli szűrszabóknak a czifra szűrők
árúsítását eltiltotta. „Ezen Megyebeli
Szűr Szabó Mesterek az eránt panasz-
kodnak, hogy Nemes Baranya, Szala
és Veszprém Vármegyebeli Szűr Szabó-
k ezen Vármegyének rendelése el-
len a Czifra és fenekelt hosszú Szü-
röket, vásárok alkalmatlóságával ezen
Vármegyébe bé hozván, árulnak; né-
kik (vagyis a somogyiaknak) olyan
Szűröket árulni Szabad nem volna,
károsodnának; mellyhez képest azért
esedeznek, hogy őket is a Tilalom alul
a Nemes Vármegye vagy felszabadítja,
vagy pedig a Czifra készületű Szűrök
árullatását meg gátolni méltóztassa.

Meghagyatik mindannyi Sz. Birák
Uraknak, hogy szorgalmas vigyázla-
tással legyenek, hogy senki idegen
Szűr Szabó a Vármegyének rendelése
ellen, Czifra Szűröket a Vásároknban,
vagy akár holly itt a megyében árulni
ne merészellen Contrabontnak bünte-
tése alatt.”

Egy sintér érvágásai. Alább írot-
tak alázatosan jelentjük a Tekentétes
Urak, hogy Karátson András neve-
zetű Barbél Legént szemre hívtuk és
megkérdeztük tőle, hogy ha tudná é
bizonyosan, hogy Kaposvári Sintér
eret vágna, ki is bizonyosan állítván
az említett sintérnek ezen tselekedetét
és a maga állíttásának bé bizonyít-
tására említvén Kordé János kapos-
vári szabó feleségét és Vajda eszter-
gálosnét, kik hasonló mód szemre bí-
ratván, Kordé Jánosné ugyan azt valja,
hogy ő neki eret nem vágott, mind
hogy magát kezére bízni nem merte,
hanem jelen volt, midőn Vajda neve-
zetű kaposvári esztergálosnak eret vá-

gott, úgy egy Havails nevezetű sza-
bónak is; ugyan ezeket bizonyítva
említett Vajda esztergálosnak Felesége
is. Nemkülönben Horvát Pál nevezetű
T. N Vármegye Hajdúja is, midőn ő
süllos nyavalaba sinlődött, a Sintér
által vágotta meg erét, mellyeknek kö-
vetkezésébül könnyen hihető dolog az
is, hogy ő a Faluban is több helye-
ken eret vágott. Költ Kaposvárott ok-
tóber 8^{an} 1813. Siklossy József s. k.
Alszgibó, Szakmáry Jóseff s. k. Eskütt.
1813 okt. 8 tar. Per Deputa. Ülés. —
Végzés. — Meghagyatik Bogyay fő
Bíró Urnak, hogy ezen Tártyban egy
formális Inquesitiát vigyen végbe, ha
még több illyes Esetek kisülnének,
akkor sedriáliter fog tractaltatni, most
pedig ezen eddig való vakmerősegeért
például szolgáló Büntetése okéit ér-
zékeny 25 pácza ütésekkel megbün-
tetetni rendelletek. Gyömősey sk. fő-
nótár.

Gönczi Ferenc.

A debreceni sörések. A XV.
századtól kezdve Magyarországnak
nyugat felé jelentős szarvasmarha ki-
vitele volt, mely egy teljesen magyar
kereskedő réteget alakított ki az Al-
föld mezővárosaiban, így Debrecen-
ben is. Bár a bécsi gazdaságpolitika
kezdettől fogva nyomasztólagon neheze-
dett erre a kereskedőrétegre, Debre-
cenben még a XVIII. sz. második fe-
lében is jelentős a sörések (ökörke-
reskedők) száma. 1772-ben 40 tagja
van a sörések társaságának, s hozzá-
vetőleges számítás szerint 2500—3000
söre fordult meg kezük alatt. Adófi-
zetési szempontból hat osztályba vol-
tak classifikálva, aszerint, hogy meny-
nyi ökör fordult meg kezük alatt 150,
100, 80, 60, 40, 20 ökör után 40, 30,
20, 15, 10, illetve 5 forinttal adóztak.
Az adóösszegek is mutatják, hogy te-
hetős osztály volt a sörés-társadalom.
Többen nemesi származásúak voltak
közülük. A város életében is jelentős
szerepét játszottak, 1772-ben egy sze-
nátor és 3 esküdt volt közülük.

A családi nevek tisztá magyar
eredetre mutatnak: (1772) Bence,
Csapó, Csürködi, Domokos, Erdei, Fo-
dor, Jóna, stb. Ma ezek a családok
többnyire civis-földműves családok.

Ahogy a szilajállattenyésztés a XVIII. sz. vége felé veszíteni kezd jelentőségéből a földművelés javára, úgy térnek át a sőrések is a földművelésre. 1800-ban még 31 a sőrések száma, de 1816-ban már csak nyolcan vannak. 1827-ben pedig csak ketten. Ez utóbbi adat a napoleoni háborúkat követő gazdasági válságra is utal, mert 1846-ban ismét hatan vannak. Mint külön foglalkozási ág azonban már nem jönnek számításba, a 6 sörös

közül egyik szappanos, másik kalmár, a harmadik mészáros, a negyedik pedig kupec. A század második felében ezek közé a kupecék közé olvadnak be, kik társadalmilag eddig jóval alattuk állottak, s 1772-ben még számbelileg sem voltak a sőré-eknél többen. (Ez adatok Debrecen városi levéltár *Conscriptio opificum*-ból vannak.)

Giday Kálmán.

IRODALMI SZEMLE.

Varjas Béla: XVI. századi magyar orvosi könyv. Bevezetéssel ellátva közzéteszi —. —. Erdélyi Tudományos Intézet. 8° r. 656 l. Kolozsvár, 1943.

A marosvásárhelyi Teleki-könyvtár már régóta őriz egy 450 levél + 71 levélsiknyi, a XVI. század második feléből származó magyar nyelvű kőziratot orvosló könyvet. A kódexet először *Gulyás Károly* ismertette a *Magyar Nyelvben* (1913), majd részletesebben *Varjas Béla* 1940-ben. Most az *Erdélyi Tudományos Intézet* kiadásában az egész kódexet közzétette és bevezetéssel ellátta *Varjas Béla*.

A kódex hat részre oszlik: az első rész az emberi test betegségeiről szól, a második voltaképp kozmetika és bőrgyógyászat, a harmadik a lázas megbetegedéseket (hideglelés, stb.) tárgyalja, a negyedik a dagadásokat és sebeket, az ötödik a külerőszaki sebekről és a csont betegségeiről szól, a hatodik a mérges állatok marásáról és egyéb mérgezésekről. Az első rész a legbővebb, sorra veszi a fej egyes részeit (szem, fül, száj, stb. betegségei), a szerveket (máj, lép, gyomor), stb. Az egyes kórformáknál körleírást, kóroktant is ad, olykor régi orvosi szerzőkre (pl. *Galenus*) hivatkozik.

A kódex történeti helyzetének problémája nem ide tartozik, ismertetésünkben inkább népi vonatkozásait akarjuk kiemelni. A mai népi orvoslás számtalan forrásból veszi eredetét, *Hippokrates* tanai, elavult orvosi nézetek, régi népszerűsítő orvosi könyvek tudásanyaga, de mindenekelőtt a nép sajátos szemléletével összefüggő, ősi nevezhető gyógyeljárások váltakoznak abban tarka összevisszaságban. Az eredet megállapítása a legtöbbször nem is oly egyszerű, valamilyen ősi eljárás beszivároghatott a régi orvosi irodalomba is, onnan viszont ismét visszakerült a nép közé. A XVII—XVIII. századból számos kéziratos orvosló könyvet ismerünk (l. pl. *Magyar-Kossa Gyula: Magyar orvosi emlékek*, III., 466. skk.), ilyenek nyomtatásban is megjelentek (pl. *Pápai Páriz Ferenc: Pax Corporis*, 1690), de mindezek legtöbbször amolyan házi kincsestár, háziszerekkel gyógyít, sőt nemcsak betegségek ellen tartalmaz gyógyszereket, de más, a háztartásban felmerülő kérdésre is hasznos útbaigazítást nyújt. Ha betegséget akarnak gyógyítani, legtöbbször könnyen hozzáférhető szert ajánlnak, de itt-ott varázslatos, ősi népi eljárást is alkalmaznak. A marosvásárhelyi kódex gyógyítás terén alig különbözik az említett, hasonló jellegű, közérdekű feljegyzésektől és csak annyiban nevezhető tudományosabbnak amazokénál, hogy részletes betegségleírást, aetiológiát ad.

A kódex összefüggését a XVII—XVIII. századbeli népszerűsítő orvosló könyvekkel, nemkülönben a még élő néphit tudásanyagával az alábbiakban kísérlem meg néhány példán bemutatni.

A kódex az egyes betegségeknek számtalan gyógymódját sorolja fel, a gyógyítás legnagyobb része növényi szerekkel, sokkal kisebb hányadában állati részekkel vagy vegyi, ásványi anyagokkal történik. A növények általában egyszerűek, mindenkitől könnyen hozzáférhetőek (pl. zsálya, mályva, retek, árva csalán, menta, tálmosó fű, bodza, vörös hagyma, stb.), az állati részek, váladékok legelőbbje is egyszerű módon megszerezhető (pl. fekete macska, 44. l., lócsontvelő 45. l., szarvas bogár 51. l., hosszúlábú fehér pók 65. l., galambvér 66. l., számárganéj 73. l., légy feje 80. l., fecske 82. l., disznóganéj 100. l., stb.) és egyáltalán nem találhatók köztük a barokk korban oly divatos exotikus állatoknak excrementuma vagy testrésze (pl. teve, l. *Kristian Fr. Paullini*: *Neu-Vermehrte Heilsame Dreck-Apotheke*, 1697. 34. l.) Az ásványi anyagok is egyszerű drógok (pl. timsó, gállickő, vörös kaláris, terpenin, kénkő), tehát szintén könnyen megszerezhetőek és — legalább is mai értelemben vett gyógyszerészeti drógokat — (állati, növényi vagy ásványi eredetű drógokat, mint pl. mirrha, opium, styrax, castoreum, galbanum vagy akár „patikából sulphur”, 362. l.) csak ritkán alkalmaz.

Sebészi beavatkozást — eltekintve az elég sűrűn alkalmazott érvágástól, köpölyözéstől (pl. görcsnél, 50, 5' l.) alig alkalmaz (pl. a megholt gyereket fogóval húzza ki, 377. l.) és így eléggé feltűnő, hogy meglehetősen szakszerűen mondja el a ficamok reponálását (593—7. l.). Előfordul a kódexben pszichikai gyógymód is: a fekete sártól származott esztelenségben szenvedő beteg: „Gyarkorta hegedwllessen lantoltasson és Musicaltasson, es mynd azon igyekeozzek az my vigasagoth es érdemeth hozhat nekj, hogý olyan forgologgyek kërwlw“ 23. l.). Elég gyakran találhatunk azonban a kódexben a similia similibus elvvel kapcsolatba hozható vonatkozásokat, sőt ritkábban egészen kifejezett, természetfeletti erőket igénybevevő eljárást. A simpatia elvére utal, hogy a gyógyításnál használt cserfaviset holdfogytán kell venni (38. l.), a similia similibusra, hogy a fiúgyermeket kívánó nő hím tisztos füvet főzzön meg és igya (365 l.), csömör ellen férfi beteg kakas, asszony meg tyúk zúza belső hártáját használja (200. l.), gutaütés ellen férfi mész, asszony kabola lócsontvelejét (45. l.). A kódex írója boszorkányban nem hisz („Az mely Nyawalýat magyarul Bozorkannak hýnak, semmy nem egýeb, hanem az embëry testnek megh nyomasa es Eyely fuladasa”, stb. 39. l.), viszont megkölésben igen („Szëmerëm Testnek megh këttereserël. Maleficiatu. 317. l., l. még a megkötésre vonatkozólag *Magary-Kossa*, III, 11—12. l.). Az utóbbi ellen természetfeletti erőket is igénybe vesz: a megköltötnék háza falát fekete eb vérével kell bekenni, holt ember fogával a beteget füstöltni, a házában kalárist tartson, a megköltött vánkosa vagy küszöbe alá kénesőt helyezzen (317. l.), sőt még a következő, teljesen népi ízű gyógyeljárást is alkalmaz: „Ahol az Sëwenýben vendegh karo vagýon, vegye ký azth es az hegýn messën egý kërëztëh, ismeth az kërëztës felewel dugýa be az Sëwenýben, es az tëwewel haggýa feol“ (318. l.)

A kódexben közölt gyógymódok eléggé közismertek; egy részük már megtalálható *Hippokrates*nél, a régi orvosi íróknál is ugyanezek bukkannak fel a XVII—XVIII. századbeli kéziratos orvosló könyvekben vagy a nyomtatott házi tanácsadóknak, sőt sokat ma is megtalálhatunk a nép orvosló tudományában. A kódex szerint fiú gyermek születik, ha jobb oldalt érzi az anya, ha a terhesnek jó színe van (367. l.). Ugyanez *Hippokrates*nél (*J. Hiskia Cardilucio*: *Der neuen Stadt- und Land-Apothecken . . . Darinn . . . Hippocratis . . . Aphorismi*. Nürnberg, 1684. 279. l., Hipp. V. 42.), de általában nálunk is szerte az országban ezt hiszik (*Temesváry Rezső*: *Előítételek, népszokások és babonák a szülészet körében Magyarországon*. 1899. 28. l.). Fiúra jósol kódexünk, ha a nő mellbimbójára sőt hintenek és az száraz marad (367. l.). *Kräutermann* szerint a só ebben az esetben nem megy szét (*V. Kräutermann*: *. . . Zauber Artzt, Arnstadt u. Leipzig, 1737. 197. l.*), kidei adatközlőim pedig úgy mondták 1941-ben, hogy ha a terhesnek észrevétlen hátulról pici sóval

megsózzák a fejét és az arcát s erre megvakarja, fiúgyermek lesz. Régóta ismert a kódex következő diagnosztikai fogása: férfi és nő egy-egy csomó árpára vazel, majd az árpat elássák, akinek árpája nem csirázik ki, annak szeméjében rejlik a meddőség oka (361. l., ugyanezt l. *Hiskia Cardilucio—Hippokrates*, 980. l.).

Azonos elemek a gyógyításban évezredek végéig kísérhetnek. Orrvérzés ellen sertésganéjt ajánl (100. l.). Hasonló adat *Hippokrates*nél (*Hipp. V. 33. Hiskia Cardilucio*, 628. l.), *Pápay Páriznál* (*Pax Corporis*, 1747. évi kiadás 73. l.), *Zay XVIII. század eleji feljegyzésében* (*Gyógyászat*, 1931. 45—50. sz.), a *Házi Különös Orvosságokban* (1761), egy *Berhidáról* származó XVIII. századvégi kézirat orvosló könyvben (99, 108. l. v. ö. *Ethn.* 1942: 111. l.). A veszettség elleni szerek közt szintén felbukkannak régóta ismert gyógyszerek (pl. genciana gyökér 634. l., kőrisbogár 635. l. v. ö. *Magyary-Kossa*, II., 210. l., *Ethn.* 1936: 155, 1937: 147. l.). Az említett eljárások mellett azonban veszettség ellen kódexünk racionális kezelést is ajánl: pl. a sebet megnyitja (636. l.). Felbukkan kódexünkben is az a régi hit, hogy a megharapott egyén az ebkölykökhöz hasonló húsdarabokat vazel ki (637. l., hasonló adatot a régiségből l. *Magyary-Kossa*, III., 351, napjainkból l. *Ethn.* 1937: 147., *Vajkai Aurél*: Népi orvoslás a Borsa völgyében, s. a.).

Ha egyes gyógyeljárások nem is maradnak meg azonos formában évszázadokon keresztül, az elemek makacsul megtapadhatnak. Kódexünk ajánlja, hogy orrvérzés ellen a beteg *nevetlen ujjára* békalencséből gyűrűt tegyen (99. l.). A fentebb említett, *Berhidáról* származó XVIII. sz. végi orvosló könyv szerint a vérző orrú ember *neveletlen ujját* dugja vérző orrába (165 l.), egy XIX. század közepéről származó hazai feljegyzés pedig azt tanácsolja, hogy a beteg balkezének *kisujjára* cernát tekerjen (*Ethn.* 1926: 14. l.). — Számtalan az egyezés a sűrűn alkalmazott növényi szerek közt. Pl. sükettség ellen reteknyúlepe (kódex 89, *Berhidai orvosló könyv*), fülben való féreg ellen üröm (kódex 92, *Berhidai ok.* 139.), torokfájás, dagadás ellen fekete gyopár (kódex 131, *Berhidai ok.* 9.), stb.

Mindent egybevetve kódexünk anyaga meglehetősen hasonlít a XVII—XVIII. századbeli népszerűsítő, háziszerekkel gyógyítgató orvosló könyvek, kéziratok tartalmához és az utóbbiaknál csak annyiban nevezhető tudományosabbnak, amennyiben az egyes betegségeknek leírását, kóroktanát is adja. Mindenki által könnyen hozzáférhető egyszerű gyógyszerek tartalmaz és így jól használható praktikum lehetett a mindennapi életben, jól forgatható receptgyűjtemény laikus emberek kezében. Valószínű, hogy hasonló jellegű népszerűsítő könyvek terjesztették — ha nem is ép közvetlen módon — az ókori vagy középkori orvostudományból leszivárgó, de még most is élő hiedelmeket a nép között, de másrészt e könyvek is átvettek a néptől eljárásokat, szemléleténeket egyes mozaikdarabjait (pl. a megkötés). Feltehető, hogy a népi orvoslásban ma is oly sűrűn alkalmazott „gyógynövények” legtöbbje szintén e népszerűsítő művekből jutottak a néphez. Általában azonban csak a gyógyítás — legalább is részbeni — átvételéről beszélhetünk, a kóroktanból már semmi sem szivárgott ki, az elméleti okoskodások a népet nem érdekelték, ahogy ma sem érdeklik. Érdekes még annyiban is kódexünk, hogy több betegségnevet említ, amit már csak a nép használ (pl. *folosó*, *Szent Antal tüze*).

A kódex legfőbb értéke koraiságában és teljességében rejlik — XVI. századbeli ily teljes gyűjteményt nem ismerünk — sok új adattal azonban a már eddig ismertekhez alig járult.

Vajkai Aurél.

Kiss Lajos: *A szegény asszony élete*. Athenaeum kiadása. 398. l., 8°. Budapest, [1943].

Kultúra és civilizáció, politikai és gazdasági krízisek, természeti és társadalmi milió s számtalan más (részben az ember által teremtett s már ön-

magában is komplex) tényező az, ami az emberre hat vagy visszahat s a bizonyos irányú lélektani diszpozíciókkal induló egyéniség, valamint a fent érintett tényezők erővonalainak eredőjeképpen számtalan életforma alakul ki, — értve életformán a német bioszociológia *Lebensform*-jét. — *Kiss Lajos* könyve, *A szegény ember élete* festvérkötete, egy meghatározott pszichológiai alpanyag (a hódmezővásárhelyi, illetőleg tágabb értelemben az alföldi pórnép asszonyai) és egy időben és térben többé-kevésbé megismerhető környezet-komplexum (mindaz a környezeti hatás, ami főleg 1848 és 1914 között az említett „életformák” megteremtésében részes lehetett) precíz és gondos leírásával alapot teremt a hasonló irányú további vizsgálatoknak s — nem hallgathatjuk el — mintaképül szolgál a politikum-mentes „falukutatás” számára.

A csaknem 400 oldalas könyv rendszerezi és sorra veszi a szegény asszony életformáit, a libapásztortól a megesett lányig, a lúdtömő asszonytól a rengeteg kofa-típusig, a bábától a koldúsasszonyig. Az életformák rendszerezésében pszichológiailag teljesen indokolt a szegény asszony életformáit két nagy csoportba: a nehezen élők és a könnyen élők csoportjába osztó principium *dividendi*. (Ugyanez a rendszerezés elve *A szegény ember életében* is.) A két csoporton belül is szembeszökő az elrendezés megfélebbezhetetlen sikere: az egyes életformáknak bizonyos, külső vagy pszichológiai adottságok által megszabott irányvonalak mentén való felsorakoztatása.

Kiss Lajos pompás munkáját legkényelmesebb volna tipológiának minősíteni; valóban az is, de egy magasabbrendű tipológia, — noha a „típus” szónál indokoltabbnak találjuk ez esetben az élettudományból kölcsönzött „életforma” elnevezést. Magasabbrendű tipológia ez a munka azért, mert a kimerítően leírt egyes életformák állandó ismérveinek absztrahálásával a könyv figyelmes olvasója leírattalanul is megkapja az igazi *tipust*, amely már valóban nem életforma: a szegény asszony típusát; azt a hatalmas vegyülési energiákat hordozó alap-vegyületet, amely a milliányi reakció folytán és folyamán *életformák* alakjában konkretizálódott.

Hogy a szegény asszony élete — az anyag feldolgozásának minden nehézsége s a szociográfiai szemlélet minden csábító lehetősége ellenére — *tiszta néprajz*, az éppen *Kiss Lajostól* nem örvendetes meglepetés, hanem megnyugtató bizonyosság. Feltétlenül meg kell emlékeznünk a könyv őszinte és tiszta stílusáról; néhány gyönyörű oldala — a libapásztor magányos játszogatása, Marcsának, a „szóbeli fehércselédnek” *Gide-regényekre* emlékeztető története — *Kiss Lajost* a magyar néprajz *irodalmi klasszikusai*, a *Herman Ottók*, *Biró Lajosok*, *Györffy Istvánok* mellé emeli.

Vajda László.

Manga János: Ünnepi szokások a nyitramegyei Menyhén. Néprajzi Füzetek. Szerk. Viski Károly. 9. sz. A Kir. Magy. Pázmány Péter Tudományegyetem Néprajzi Intézete kiadása. 127. l., 8°. Budapest, 1942.

Manga János fenti doktori értekezése egyik legérdekesebb néprajzi szigetünk, a Zoborvidék egyik falujának, Menyhének jeles napjait mutatja be. A Zoborvidék tudvalevőleg a palóc nyelvjárasterület északnyugati határán, Nyitrától északkeletre a Zobor-hegy körül terül el és 14 faluból áll. Úgy látszik bolygatatlan árpádkori település. Ősi magyar hagyományainak fennmaradásához elszigeteltsége is hozzájárult, mert szinte mindenfelől szlovák gyűrű veszi körül. A néprajzi kutatás előtt a Zoborvidék nem ismeretlen, mert *Ipolyi Arnold. Résző Ensel Sándor*, de főleg *Kodály Zoltán* érdeméből több értékes, főleg Szent Iván-napjához fűződő zoborvidéki ősi adalékot ismerünk, a monografikus feldolgozás azonban *Manga János* kezdeményezése: csak sajnálhatjuk, hogy munkájának összes eredményeit ezúttal még nem bocsáthatta a kutatás rendelkezésére.

Könyvének gazdag tartalmából különösen kiemeljük az ipolyszécsénkei Miklós-ünnepet, mely egy érdekes középkori deák hagyománynak, az *episco-*

pus puerorum-játéknak sajátos, egyelőre egyedülálló magyar változata. A lucanapi (kemencesöprés, kotyolás, lucafa), karácsonyesti (ostyahordás, parázsolás, a vacsora liturgikus szelleme, stb.) szokások, továbbá a Balázs- és Gergely-járás is sok helyi jellegzetességet mutatnak, amelyek az országos szokások gyökerébe is jól bevilágítanak, egyáltalán számos megőrzött régiséget tartalmaznak. A menyhei farsang a farsangi szokásoknak máshol már csak survival-ként élő mágikus háttéréből is sokat megőrzött (talalaj, sardózás, legényavatás, stb.).

A könyv legérdekesebb és legértékesebb fejezetéhez a virágvasárnapi kiszehajtásról és villözésről, továbbá a Virágos Szent Jánosról szóló részek tartoznak, amelyek a gyűjtött adatok gazdagságával, szabatos megfigyelésével és a környező szláv analógiák gondos kidolgozásával azt mutatják, hogy szerzőtől még sokat várhatunk, főleg a magyar-szlovák összehasonlító folklorkutatás terén.

A könyv első rendszeres ismertetése Zoborvidék népeletének. Nagy érdeklődéssel várjuk a folytatást, amelyre elsősorban *Manga János* hivatott: a zoborvidéki népelet teljességét megőrkítő monografikus feldolgozást.

Bálint Sándor.

Sándor Gábor: A kolozsvári Hóstát emberi erővel végzett teherhordási módjai és eszközei. Dolgozatok a M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetéből. 7. sz. Szerkeszti Szabó T. Attila. 39. l., 36. kép. Kolozsvár, 1942.

A mintaszerű tanulmányban a szerző a kolozsvári hóstátiai emberi erővel végzett teherhordási módjait és eszközeit ismerteti. Részletesen tárgyalja a fejen való teherhordást, amely főleg a múlt század végén jellemezte a hóstátiaikat. Fejen — a fejre helyezett tekerces segítségével — cseberbe rakott tejes edényeket, a határban dolgozóknak ebédet, ivóvizet, zöldséget, stb. vittek. A szerző a hóstátiai fejenhordását önálló, idegen hatásoktól függetlenül kialakult teherhordási módnak tartja. Ezt a vélemlényt azonban nem látjuk valószínűnek. A fejen való teherhordás ismeretes volt a Kalotaszegen, majd tovább Erdély déli részein is kimutatható (l. Erdélyi Múzeum, XLVII. 1942. 357—362. l.). Kétségkívül a kolozsvári Hóstát is ebbe az elterjedési területbe tartozik. Megerősíti feltevéssünkét még az is, hogy más hóstátiai teherhordási módok és eszközök, mint a vállra vetelt vékástárisznya, a vízholdó légej és kártya, az ugyancsak vízholdásra használt kettenhordó rúd, stb. szintén megvannak a környező erdélyi területeken. A továbbiak során részletes ismertetést kapunk a nyakbavetett, a vállon, a kézben, a derék és a csípő igénybevételeivel végzett teherhordási módokról s az ezekkel járó eszközökről. Közülük főleg a fentebb említettek s a szénamunkálatoknál használt fíjokhordó rúd, a vetőabrosz a figyelemre méltó. Külön érdeme a dolgozatnak, hogy szerzője a teherhordás és az életmód, a gazdálkodás közötti kapcsolat vizsgálatára is kitér. Ha *Sándor Gábor* megkezdett kutatásait tovább folytatja s Erdély nagyobb területét is vizsgálja, egyik legtöbb tanulsággal járó néprajzi problémánkat oldhatja meg.

Gunda Béla.

Bednárik, Rudolf: L'udové poľovíctvo na Slovensku. Spisy Národopisného Odboru Matice Slovenskej v Turčianskom Sv. Martine, sväzok 3. 92. l., 50 kép. Turócszentmárton, 1943.

Az utóbbi két évtizedben a szláv etnográfusokat sokat foglalkoztatta a népi vadászat kérdése. A lengyel *Lud* és *Lud Slowianski* folyóiratokban részletes tanulmányok jelentek meg a különböző szláv népek vadászatáról s előkelő helyet kap ez a kérdés *K. Moszynski* közismert szláv néprajzi kézikönyvében s a lwówi *A. Fischer* különböző szláv népekről írt monográfiáiban. Mindeddig azonban igen keveset tudtunk a szlovák népi vadászatról.

R. Bednárík könyve most részletesen elénk tárja a szlovákságnak ezt az ősi foglalkozását, amelyről először Theotmár salzburgi érsek tudósít. Igen sok helynév és az adózásra vonatkozó feljegyzések bizonyítják, hogy a vadászat a multban jelentékeny szerepet játszott a szlovák nép életében.

A mai vadászeszközök igen változatosak. A vad leütésére sajátos módon készült furkós botokat használtak. A fiatal tölgyfa kérgét bevagdalták s néhány évig tövéen hagyták a fát, hogy a vagdalások helyén kiforrjon. Azután vágják csak ki. Az ilyen botokat farkas és őz lebunkózására használták. Emlékeink vannak a lándzsával történő vadászatról. A pásztorok a vad távol-tartására a nyáj körül tüzet raknak. A vadak elleni védekezésre szolgálnak a szántalpakra épített őrzőkunyhók, amelyek a gyepes, füves hegyoldalokon könnyűszerrel vontathatók a nyáj éjszakai állásához. Szokásos a nyest nyomozása, kifüstiölése. A vadászok a nagy hóban vesszőből font, lécekből összeállított hótalpat kötnek a bocskorukra, csizmájukra, hogy bele ne süppedjenek a hóba.

Veremmel farkast, rókát, nyulat fognak. A csalatékat a verem fenekére helyezik vagy a veremből kiálló oszlopra kötik. A vermek kerekék, körtealakúak vagy négyszögletesek. Használnak olyan vermeket is, amelyek fenekére hegyes cöveket vernek le, hogy a beléjük zuhanó vad felnyársalódjék. Vannak különböző billentő tetővel készült vermek.

Foglyot, fácánt felpeckelt deszkalappal fognak. A pecket a deszkalap alól zsineg segítségével kirántják, amikor a madarak az alá rakott csalatékra rászálltak. Kisebb madarakat ugyanilyen módon rostával fognak. Nyestfogásra fadorongokból készült zúzócspadákat használnak. Ismeretesek ezeken kívül különböző láda, kalicka, torziós és varsaszerűen működő csapdák. Kisebb madarakat tökből készült, önműködő borító csapdával fognak. A varsák elvén működő csapdák közül említésreméltóak a vaddisznók fogására épített kerítések. Hálókat egyformán alkalmaznak nagyobb és kisebb vadak fogására. Borzot a borzlyukba helyezett zsákkal ejtik törbe (ismeretes az eljárás régi magyar vadászkönyvekben is, pl. Pákh D. munkájában).

Hurkokat zsinegből, inből, sörényből, stb. készítenek. A zsinegre kötött vagy deszkalapra szerelt hurkoktól kezdve a különböző felrántó hurkokig igen változatos hurokformák ismeretesek a szlovákoknál. A felrántó hurkok rúdja gyakran egy-egy fiatal, lábön álló fa. Lépveszővel, lépezett zacskókkal madarakat fognak. A vaddisznók mocsaras heverőhelyére éles késheggyel teletűzdelt deszkalapot helyeznek, hogy az állatok megsérüljenek s elvérezzenek. Az olyan fákra, amelyekben vadméhek tanyáznak, szegekkel televert tuskót kötnek fel, közvellenül a méhek kijárata, a röplyuk elé. Az ilyen lengő szeges tuskó a mézrabló, fejével dühösen ide-oda csapkodó medvét halálra sebezheti. Ismeretesek még a mérgezéssel, zsinegre kötött horoggal, kukoricaszemmel történő madárfogási módok, stb. A fejlett népi vadászatra utalnak a különböző vadász ivópoharak, löportartók, csalogató sípok, stb.

Bednárík munkája hézagpóllóan egészíti ki az északi Kárpátok népi műveltségéről való eddigi tudásunkat. Közléseiből azt látjuk, hogy a szlovákoknak ez a gazdálkodási ága igen gazdag tárgyi emlékekben. Néhány, ma már csak relikumokban előforduló vadfogási módot is megőriztek a szlovákok. Ilyenek a torziós csapdák, a mézrabló medve ellen használt szeges koloncok, amely utóbbiak északkeleti Európára jellemzők. A vaddisznók heverő helyére helyezett, késheggyel teletűzdelt deszkalapok arra az ősi hajtó vadászatra emlékeztetnek, amikor a felriasztott vad útjába kihegyezett karókat állítanak s a vad a karókba zuhanva felnyársalódik (ismeretes pl. a lengyeleknél). A hurkok és a kisebb csapdák között sok a hasonlóság és azonososság a megfelelő magyar anyaggal. További feladat lenne a szlovák népi vadászat és vadfogás kapcsolatainak és kultúrlörténeti rétegeinek a megállapítása. Érdemes lett volna részletesen megemlékezni Bednáríknak az árvai, trencsényi drótosokról, akik különböző kisebb csapdákat készítve, árulva végig házalták az egész Kárpátok medencéjét.

Gunda Béla.

Wolf, Siegfried: Zum Problem der Nasenflöte. Abhandlungen und Berichte aus den Staatlichen Museen für Tierkunde und Völkerkunde in Dresden. Neue Folge, Reihe B.: Völkerkunde. Heft. 1. 60 lap. 29. kép. Leipzig, 1941.

Pár sornyi bevezetés után rövid történeli visszapillantásban említi meg a szerző azokat a tanulmányokat, amelyek az orrfuvolák kérdésével foglalkoztak. Legtöbbje — mint annyi más tanulmány az elmúlt időkben — a hangszer származását, életkorát, fejlődéstörténetét és elterjedési irányát akarta tisztázni s nem vette figyelembe, hogy az azonos megszólaltatási mód dacára a hangszerek alkata, szerkezete igen különböző. Éppen ezért a jelenben első-sorban az lenne kérdéses, hogy vajon lehetséges-e a különféle hangszerek valamiféle szisztematikus csoportosítása és összehasonlítása. Természetesen nagyon megnehezítette a problémát az, hogy a legtöbb példány a rendkívüli körülmények miatt nem volt hozzáférhető, az elérhető hangszerekre vonatkozó adatok pedig igen gyakran nem nyújtottak elegendő felvilágosítást a fuvola kezelését illetően. Sok múzeumban két teljesen azonos hangszer közül az egyik a leltári megjelölésben orrfuvolaként szerepel, a másik ellenben közönséges ajakfuvola néven. Sokszor semmiféle feljegyzés sem támogatta a kutatót abbéli fáradozásában, hogy a hangszer hovátartozandóságát megállapíthassa. A hiányos katalogizálás miatt gyakran még azt sem lehetett megállapítani, hogy haránt- vagy hosszfuvoláról van-e szó. A szerző megkísérelte, hogy a zürzavarban némi rendet teremtsen s a hangkeltés, a megfújás módja, a hangváltás s a légoszlopot magabazáró anyag alakiságának szemmel tartásával igen részletes és aprólékos rendszert dolgoz ki az orrfuvolák szisztematikus csoportosítása céljából. Megállapítja, hogy az orrfuvolák népes csoportjában úgyszólván csak egyetlen közös sajátosság található, mégpedig a megszólaltatás módja. Éppen ezért teljesen lehetetlen, hogy — miként a multban — „az” orrfuvola eredetéről, életkoráról és elterjedéséről, mint problémáról beszélhessünk, mivel ilyen egységes típusú hangszer nincs. A különféle alkatú hangszerekben azonban közös probléma maga a különös megszólaltatási mód, amire esetleg a művelődéstörténet és a pszichológiai néprajz nyújthat majd megfelelő magyarázatot. A rituális szertartások, a kuruzslás, a népi szokásélet kultikus cselekményei mind szoros kapcsolatban lehetnek a hangszer különleges megfújásával. Az orrfuvola tehát az orral kapcsolatos szokások (az orr-telovalás, az orrok összedörzsölése, az orr mint a lélek kapuja, különböző ékszer, stb.) eszköztárába tartozik.

A szerző ezután sorra veszi az Európában, Afrikában, Indiában, a Maláj-félszigeten, Indonéziában, Formozában, Hainan, Ausztrália, Új-Guinea, Melanézia, Mikronézia, Polynézia szigetvilágában, Dél- és Északamerikában gyűjtött példányokat s — amennyire ez a hiányos adatok alapján lehetséges — foglalkozik az egyes hangszerek nevével, szerkezetével, alkalmazásával, egyes méret-adatokkal, az idetartozó irodalommal s utal az illető földrajzi területen az orral kapcsolatos szokásokra is.

A tanulmánynak kétségtelenül ez a legjelentősebb része, mivel úgyszólván az egész világot áttekintő összefoglalást ad egy bizonyos hangszerfélésegről. A többi: elmélet. Igaz: a tényeket mindig megcáfolhatjuk, a feltevéseket, az elméleteket pedig soha, mégis — úgy vélem — a letűnt néprajzi gondolkodásmód nem egyszer fantasztikus elméletei után éppen most lenne időszerű, hogy végre a tényeket fokozottabban figyelemre méltassuk. Ha pedig a leltári naplók, a múzeumi bejegyzéseket hiába forgatjuk, sajnálattal kell belássuk, hogy az élet a maga sokrétű műveltség-világával kiklott a kezeink közül. Ezen nem változtat az sem, hogy az anyagot átrendezzük, át-csoportosítjuk, s ha már a rendszer meg van, újból más skatulyázással próbálkozunk. A népi hangszerekkel foglalkozó tudomány eddigi története amúgysem egyéb, mint rendszerezés, egyszerű materiális tulajdonságok alapján. A rendszer mindig világosságot gyűjt ugyan — s ez éppen a helyes tudományos rendszerezés tulajdonképi célja, — de sohasem azért, hogy e világos-

ságba belenézünk, hanem azért, hogy fénye mellett felderíthessük mindazt, ami még a tudományos megismerésben problematikus lehet. Minél inkább a tényekre támaszkodhatunk, annál inkább közeledünk a rendszer segítségével a tudományos igazsághoz. Bizonyos problémakörben azonban nem használhatunk fel minden tényt, minden adatot. Nem hiszem, hogy az orrfuvolák problematikájához tartozik az, hogy az északamerikai eszkimók az elejtett zsákmányt az állat orrán keresztül fűrt bot segítségével vonszolják otthonukba, vagy hogy u. o. a fiatal leányok szüzességét az orrukról állapíthatni meg (54. l.). A szerző legalább is meg kellene magyarázza, hogy miféle kultikus vonatkozás van e tények között.

Azonban akár e-nélkül, akár ezzel együtt, az orrfuvolákról adott földrajzi áttekintés aligha lehet teljesebb. Ez az áttekintés a tanulmány igazi tartalma s egyben maradandó értéke.

Dincsér Oszkár.

NEKROLÓG.

† mezőmadarasi MADARASSY LÁSZLÓ,

1880—1943.

A magyar néprajz műveléséhez a néprajztudomány ismerete mellett kívánatos és fontos követelmény, hogy a kutató tudós a magyar nép lelkületét, életének belső rugóit ismerje és a nép életét maga is átélje. Madarassy László, mint Kecskemét szülötte (szül. 1880 július 10-én) benne élt abban a légkörben, amelyben magába szívta a magyar föld és a magyar nép szeretetét. A legmagyarabb élet világában élte át gyermekéveit. Főképpen a pásztor nép ősfoglalkozása kötötte le figyelmét és Herman Ottó nyomán indulva a kecskeméti pásztorokodásnak sok apró részletét feltárta a maga alapos és körültekintő módszerével. A magyar pásztoréletnek Herman Ottó után alig volt nála lelkesebb kutatója. A kiskunsági pásztor enyhelyekről írt megfigyelései minden sorában helytállóak s a hozzáfűzött levéltári adatokkal a magyar pásztorépitkezés örökbecsű emlékei. Kisebb cikkei: az ivóharangról, az alföldi pásztorok szíjgyártó készségéről, a tinóoktatásról, a szárított juhhúsról, a gulyások tarhójáról, a pestmegyei pásztor rendszabályokról, stb. a magyar pásztorélet ismeretének mulhatatlan emlékei. Nem volt rendszerező könyvtudós Madarassy László, hanem a magyar élet szerelmese és a magyar szó kifejező erejével a magyar nép életének hűségese leírója. Írásaival nemcsak a tudomány területén végezte el feladatát, de a nagyközönség előtt is megkedveltette a néprajzot. A Budapesti Hírlap hasábjain, a Kincses Kalendáriumban s több helyen sűrűn találkozunk népszerű és közkedvelt cikkeivel. De a Rádió útján és népszerű előadásokban is terjesztette a magyar népismeretet.

A pásztorélet tanulmányozása közben eszmélt rá a magyar pásztorművészet szépségeire s azt nemcsak megfigyelte, de kiválóan finom ízlésével a pásztorművészet legszebb emlékeit gyűjtötte össze a Néprajzi Múzeum számára. Beszédes írásokban, kis könyvekben emlékeztet meg a faragó pásztorokról. Barna Jánosnak, a híres, börtönviselt

palóc faragó pásztornak külön kis füzetben állított emléket. A magyar faragó pásztoroknak és munkájuknak ő volt a legjobb ismerője és lelkes feldolgozója. A dunántúli tükrösökről összeállított izléses füzete a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában példásan tanúskodik erről. Válogatott pásztorművészeti gyűjteménye pedig a Néprajzi Múzeum örök büszkesége.

Igen nagy érdeme van a Magyar Néprajzi Társaság ügyeinek intézésében. A legnehezebb időben, mikor a Társaság nagy anyagi nehézségekkel küzdött, mint főtitkár sok akadályon vezette át bölcs körültekintéssel a Társaság ügyeit és 1931-től 1934-ig *Solymossy Sándorral* együtt szerkesztette az *Ethnographiát*. Kiépítette a Társaság vidéki kapcsolatait, messzemenő tervei voltak a Társaság életének fellelivenítésében. Néprajzi vándorgyűlésekkel akart a Magyar Néprajzi Társaságnak mennél több hívet szerezni és állandó, komoly tagokat gyűjteni. A Magyar Néprajzi Társaság kiadványainak ügyét is szem előtt tartotta és az ő buzgalma révén jelenhetett meg *Rethei Pirkkel Marián* könyve a magyarság táncairól. Sok sikeres néprajzi előadás rendezését köszönjük buzgó utánjárásának. Népzenei gyűjtőutak és népzenei előadások rendezésében pedig úttörő munkát végzett abban az időben, mikor még a magyar közönség alig eszmélt rá ezekre a nagy nemzeti értékekre.

A magyar néprajz jellegzetes magyar művelője hunyt el vele (megh. Keszthelyen 1943. július 1-én). Sok gondolatot vitt magával sírjába. Példás alaposága, úri fellépése, imponáló magyar egyéniségének emléke örökké élni fog a magyar néprajz művelői körében.

Gönyey Sándor.

NÉPRAJZI HIREK.

A székelyföldi művészeti év népművészeti vándorkiállításai. A programban, mellyel közoktatásügyi kormányunk nagy áldozatkészséggel a Székelyföld közönségének legszélesebb rétegeivel óhajlja megismertetni a magyar művészet legjavát, helyet kapott a népművészet is.

Egyrészt a szűkös kiállító helyiségek, melyek rendelkezésre állottak, másrészt a szállítási nehézségek miatt meg kellett elégednünk hiányosabb és összevont anyag bemutatásával. Így pl. ki kellett hagynunk az agyagművesség törekeny anyagát és a terjedelmes butorféléket. A hiány ellenére igen tanulságos a népművészeti vándorgyűjtemény. Válogatott és szép a pásztorfaragások, főként dunántúli anyaga és az országnak inkább Er-

délyen kívüli területéről származó himzett ruhadarabjai és az egyéb népi himzések,

Csikszeredán 1943. okt. 3-tól 17-ig a polgári iskola dísztermében volt az első népművészeti kiállítás, Székelyudvarhelyen nov. 1-től 12-ig a második. Előbbit sorok írója, utóbbit *Haáz Sándor* rendezte. Az anyagot a budapesti Néprajzi Múzeum bocsájította a kiállítás rendelkezésére. Mindkét kiállítás a helybeli közönség meleg érdeklődésével találkozott. Az előtérben három táblán a magyar nép legjellegzetesebb téli ruháit állítottuk ki. A régi himzett bakonyi szűr mellett helyezkedtek el természetesen a kanász készségei: a karcolt ivókobakok, melyeket Kaposi Antal készített, a spanyolozott (szines pecsét-

viasszal berakott) hosszú furulyák, s a fémszálakkal kivert kanászbalták. Fölötte felírás figyelmeztette a magyar közönséget, hogy ne feledkezzenek meg a magyar hagyományok ápolásáról. A másik táblán a kecskeméti cifra suba volt kiterítve úgy, hogy hímzett vállcifrái, aljicifrái az irhadíszítésekkel s a nyakában lévő kacagány (kis báránybőr-gallér) is jól látható volt. A suba mellé jól illettek a szépen faragott juhászkampók.

A harmadik táblán a rátétes kalotaszegi cifraszűr helyezkedett el, és körülötte a szűracsattok, szűrászajok mellett a rátétes díszítőanyagú szűr-gallércsücskök. Ezenkívül a rézzel díszesen berakott gulyásbinkók és faragott ostornyelek is itt díszlettek. A suba fölé jeligenek írtuk, hogy nemcsak nyelvében él a nemzet, de népművészetében is, a szűr felett pedig hittelt hirdettük, hogy népművészetünk legnagyobb nemzeti erősségünk. A három ködmönt a léces állvány hátán a fejlődés sorrendjében hasonlíthatta össze a közönség; amennyiben az egyik régi rátétes ködmön, melyet a konzervatívabb reformátusok viselnek, a másik ködmönön a rátétnek alig van nyoma, kiszorította azt a színes gyapjúfonál (berliner) hímzés. Ezt a katólikusok hordják. A felső ködmönt a kettő között átmenetnek vehetjük, mert a hímzés és rátét arányosan oszlik meg rajta. Ez pedig Tótkomlósról való, s véletlenül határozottan lutheránusnak mondható.

A többi hímzésanyagot népművészeti szigetek szerint csoportosítva mutatta be a kiállítás; felettük képekben szemléltetve a megfelelő vidék népviseletét. A palóc, matyó, rábaközi, sárközi, baranyai, soproni, kunsági, boldogi, kalotaszegi, mezőségi és székelyföldi hímzések bár csak kevés példányban, de annál jellegzetesebb típusokban szerepeltek.

Különösen válogatottan hangsúlyozta a kiállítás a pásztorfaragásokat, melyek jórészt a Dunántúlról és a Felvidékről kerültek, így az erdélyi szemnek annál felülőbbek voltak. Az erdélyi rovásos fafaragásokkal szemben ezek bekarcolt és domborúan faragott gazdag mintaelemeik-

kel, figurális faragásaikkal váltak ki. Somogy, Zala, Veszprém, Baranya, Nógrád, Gömör, Heves és Hont legkiválóbb faragó pásztorainak tárgyait láthatta itt a székely közönség. Kapoli Antal kanászkürtjeinek karcolásával írott és választóvízes sárga festéssel készített mintái a buzsáki spanyolozott kürt színes díszítőmunkái mellett különösen feltűnt a felsősegsdi domború faragású kürt. A zalai domború faragású tükrösök, cigaretta- és gyufatartók változatos mintáin kívül feltűnően szépek voltak a szaruból készült sótartók, melyeknek fedelét különös faszobrászi képességgel díszítették ki egy-egy állat- vagy emberalakokkal. A felvidéki ivópoharaknak (csanakoknak) változatos és domború faragásaiban is sok gyönyörűséget talált a látogató közönség. Legközelebb Sepsiszentgyörgyön 1944. ápr. 25-től máj 3-ig és Marosvásárhelyen az építőművészeti kiállítással együtt május 10-től június 5-ig mutatjuk be a vándorkiállítás néprajzi anyagát.

Gönyey Sándor.

Hirschberg Walter tanulmánya az Ethnographiában. Folyóiratunk jelen számának külföldi szerzője *Hirschberg Walter* a fiatal Afrika-kutató generáció egyik nagylelkintélyű tagja. A bécsi Museum für Völkerkunde tisztviselője s a bécsi egyetem magántanára. Elsősorban Keletafrika néprajzával s az afrikai műveltség ázsiai kapcsolataival foglalkozik. *Völkerkunde* (Wien, 1936.) címen írt egy rövid általános néprajzot is.

Néprajzi előadások a hazai egyetemeken az 1943/44 tanév I. félévében. A budapesti Kir. Magy. Pázmány Péter Tudományegyetemen *dr. Viski Károly* nyilv. r. tanár előadásai: Leirő magyar néprajz (Diszítőművészet, heti 3 óra), A magyar nyelv néprajza (heti 1 óra), Néprajzi szeminárium (heti 2 óra), Tárgyi néprajzi proszeminárium (heti 1 óra), Folklorisztikai proszeminárium (heti 1 óra). A kolozsvári Magy. Kir. Ferenc József Tudományegyetemen *dr. Kristóf György* nyilv. r. tanár előadása: Nép-

költészetünk (heti 2 óra), *dr. Gunda Béla* nyilván. rk. tanár előadásai: Általános ethnologia (heti 2 óra), A magyarság néprajza (heti 2 óra), Magyaromán néprajzi kapcsolatok Erdélyben (heti 1 óra), Néprajzi gyakorlatok (heti 2 óra). A szegedi Magy. Kir. Horthy Miklós Tudományegyetemen *dr. Tálasi István* magántanár előadása: Bevezetés a történeti néprajzba (heti 2 óra), *dr. Pável Ágoston* magántanár előadása: Mátyás király a szlovén népi hagyományban és irodalomban (heti 1 óra), *dr. Bálint Sándor* magántanár előadása: Szeged népköltészete (heti 2 óra), *dr. Ortutay Gyula* magántanár előadásai: Népi műveltségünk szerkezte (heti 2 óra), Tápé, szeminárium (heti 2 óra).

Néprajz egy pécsi gimnáziumban. A magyarországi Volksbund pécsi német gimnáziumáról olvassuk: „Mivel a német néprajznak, földrajznak és történelemnek a tanterv kevés helyet ad, azért a szükséges ismeretek egy részét a Nemzeti Szocialista Nevelő Otthonok és a Deutsche Jugend szervezetek pótolják.” Ezeket a gondolkoztató sorokat a pécsi egyetem Kisebbségi Intézetének közleményéből, a Kisebbségi Körlevélből (1943. VII. 5. sz. szeptember, 321. l.) idéztük.

A szlovák néprajz kérdései. *Schier Brunó* a lipcsei egyetem tanára, aki a pozsonyi egyetemen, mint vendégtanár működik, tevékeny részt vesz a Szlovák néprajzi kutatások irányításában. Munkája nyomán a Szlovák Nyelvtudományi Társaságban a fiatal szlovák etnográfus nemzedék egyik tagja, *Melicherčík A.* a néprajztudomány alapvető kérdéseit ismertette. Megállapításai szerint tudományunkban még igen sok megoldatlan kérdés van, különösen szlovák viszonylatban. E kérdések közül egyik legfontosabb az, hogy mi legyen a néprajzi kutatások tulajdonképeni tárgya? Körvonalazni kell, hogy mi tartozik az úgynevezett „népi műveltség” és a „népi vagy néprajzi jelenségek” fogalmába? Eddig a *Naumann-féle* elméletre támaszkodva vizsgáltunk, azonban *Spamer* legújabb vizsgálatai rámutattak arra, hogy ez a módszer nem elegendő. *Melicherčík* a *Spamer* adta nyomokon jelöli ki az újabb feladatokat. Előadását hosszas vita követte, melyben *Schier Brunó* és *Novak L.* professzorok is résztvettek. A szlovák néprajztudománynak igen fontos feladata van a középeurópai népi műveltség kutatása terén. Nagyon tanulságos, — ezt *Schier Brunó* mondta, — hogy ő is a szlovák népi műveltségnek köszönheti, hogy rendszeresen foglalkozni kezdett összehasonlító néprajztudománnyal.

Márkus Mihály.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

I.

Jegyzőkönyv.

felvétellett a Magyar Néprajzi Társaság 1943. évi március hó 31-én, szerdán d. u. 6 órakor a Magyar Tudományos Akadémia heti üléstermében tartott LV. évi rendes közgyűléséről.

Jelen vannak: *dr. gr. Zichy István* elnök, *dr. Szabó Kálmán* ügyv. alelnök, *dr. Szendrey Ákos* főtitkár, *dr. Gunda Béla* titkár, *dr. Tagán Galimdsán* pénztáros, *dr. Bodor Antal*, *Czakó István*, *dr. Domanovszky György*, *dr. Dömötör Sándor*, *dr. Fél Edit*, *dr. Garda Samu*, *dr. Gönyey Sándor*, *dr. Horger Antal*, *dr. Manga János*, *dr. Mády Zoltán*, *Márkus Mihály*, *Morvay Péter*, *Nagy Lajos*, *dr. Nemeskéri János*, *dr. Némethy Endre*, *Relković Davorika*, *Sprenger Lajosné*, *dr. Szendrey Zsigmond*, *dr. Vargha László* választmányi illetve évdíjas tagok, továbbá meghívott vendégek nagy számmal.

Tárgysorozat.

1. *Dr. gróf Zichy István* elnök megnyitja az ülést, üdvözlí a megjelenteket és megállapítja, hogy az alapszabályszerűen egybehívott közgyűlés határozatképes. A jegyzőkönyv írására *dr. Gunda Béla* titkárt, hitelesítésére pedig *dr. Garda Samu* és *dr. Mády Zoltán* választmányi tagokat kéri fel.

2. *Dr. gróf Zichy István* elnöki megnyitójában megemlékezik az elmúlt esztendő néprajzi halottairól s méltatja *Magyar Kázmér* belföldi tiszteleti, *dr. Kannisto Artur* külföldi tiszteleti és *dr. Heller Bernát* választmányi tagtársak munkásságát, a Magyar Néprajzi Társasággal kapcsolatos érdemeiket. Felhívja a figyelmet a néprajzi gyűjtőmunka fontosságára, amely nemcsak a Magyar Néprajzi Társaság, hanem az Országos Magyar Történelmi Múzeum Néprajzi Tárának is állandó programjában kell, hogy legyen. Örvendetes jelenség, hogy a VKM. mindjobban felismeri ennek a gyűjtőmunkának a fontosságát, a néphagyományok ápolásának jelentőségét, aminek igen szép példája az, hogy a VKM. több pedagógiai, népnevelési szempontból fontos munka elkészítésére kérte fel a Néprajzi Tárát, így többek között egy nagyobb, a gyermekjátékokról szóló munka megírására. Ezeknek a munkáknak az elkészítésénél a Magyar Néprajzi Társaság tagjai is aktív részt vesznek. A Társaság kiadványai közül megemlíti *gr. Zichy István* a Kodály Zoltán Emlékkönyvet, amelynek nemcsak tudományos, hanem társadalmi szempontból is nagy jelentősége volt. A szerkesztés és kiadás munkájáért köszönetet mond az Emlékkönyv szerkesztőjének.

3. Az elnöki megnyitó után *dr. Szendrey Zsigmond* tart előadást Műveltség-történet — babonalejldés címen.

4. *Dr. Szendrey Ákos* bemutatja főtitkári jelentését, amit a közgyűlés egyhangúlag tudomásul vesz.

5. *Dr. Tagán Galimdsán* pénztáros bemutatja a pénztári jelentést az 1942. év bevételeiről és kiadásairól, az 1942. év december 31. vagyónállapotról és az 1943. évi költségelőirányzatról, amit a közgyűlés egyhangúlag tudomásul vesz.

6. *Czakó István* számvizsgáló jelenti, hogy a számvizsgáló bizottság a Magyar Néprajzi Társaság pénztári ügyeit megvizsgálta és miután azt minden tekintetben rendben lévőnek találta, javasolja, hogy a pénztárosnak a felmentvény a szokásos fenntartással megadassék és neki lelkiismeretes munkájáért köszönet szavazzassék. — A közgyűlés a számvizsgáló bizottság tagjainak köszönetet szavaz s az egész vezetőségnek a felmentvényt megadja.

7. Az Elnök jelenti, hogy az alapszabályok értelmében a számvizsgáló bizottságba három rendes és egy pótagot kell választani. Javasolja, hogy *Czakó István*, *Pálóczi Horváth Lajos* és *m. Nagy Lajos* tagtársainkat a számvizsgáló bizottság rendes és *dr. Krepuska Gyula* tagtársunkat a számvizsgáló bizottság póttagiává válassza meg a közgyűlés. A közgyűlés az Elnök javaslatát egyhangúlag elfogadja.

8. Az Elnök jelenti, hogy az 1940—42. évkörré megválasztott választmányi tagok megbízása lejárt s a közgyűlésnek az 1943—45. évkörré új választmányi tagok választásáról kell gondoskodnia. A Választmány az 1943—45. évkörré választmányi tagokul javasolja a következőket: *dr. Bodor Antal* m. kir. gazdasági főtanácsos, egyetemi m. tanár, *dr. Dömötör Sándor* főv. tisztviselő, *dr. Fél Edit* múz. gyakornok, *dr. Kniezsa István* egyetemi nyilv. r. tanár, *dr. Korompay Bertalan* gimn. tanár, *dr. Manga János* múz. tisztviselő, *dr. Tálasi István* gimn. tanár, egyetemi magántanár, *dr. Ujváriné dr. Kerégyártó Adrienne* főv. tanár. — A közgyűlés a javaslatot egyhangúlag elfogadja.

mire az Elnök a nevezetteket a Magyar Néprajzi Társaság 1943—45. évkörre megválasztott választmányi tagjainak mondja ki.

9. Több tárgy nem lévén, az Elnök a jelenlévőknek megjelenésükért köszönetet mond és a Magyar Néprajzi Társaság LV. rendes közgyűlését bezárja. Budapest, 1943. március 31.

Dr. gróf Zichy István s. k. elnök, dr. Gunda Béla s. k. titkár, mint jegyző.
Hitelesítik: dr. Garda Samu s. k., dr. Mády Zoltán s. k.

II.

Dr. Szendrey Ákos főtitkári jelentése.

Mélyen Tisztelt Közgyűlés!

Nehéz idők járnak fölöttünk s nem igen kedveznek a tudományos élet zavartalan munkájának, mégis igyekeztünk mindent megtenni, hogy Társaságunk munkája meg ne szakadjon, sőt haladjon, hogy majdan a békésebb időkben ne kelljen mindent újra kezdenünk.

Mindenek előtt nem lehet eléggé hangsúlyozni milyen fontossága van az adatgyűjtésnek. Egész tudományos munkánk ezen épül fel s ha most nem tesszük meg kötelességünket, akkor félős, hogy rövidesen semmit sem találunk. Mert hiszen itt igazán ellenünk dolgozik az idő. Az öregek meghalnak s a zavaros, változó időkben a fiatalok már nem hajlandók átvenni az öregek hagyománykincseit. Multikori közgyűlésünkön már jeleztem ezt a meginduló munkát. A kassai premontrei gimnázium bejáró tanulói 1941/42-es tanévben végzett gyűjtésüket beadták. A gyűjtés folklorisztikus és tárgyi vonatkozású kérdései a következők voltak:

1. gyűjtőgető gazdálkodás, — 2. az elvetett búzától a kenyérig, — 3. baromfitartás népi hiedelmei, szokásai, — 4. pásztor szokások és babonák, — 5. hótalpak, jégpatkók, gólyalábak, — 6. a népi ruházat alakulásai, változásai, — 7. halászszerkezetek és hiedelmek. — 8. a tehéntartás szokásai és babonás hiedelmei, — 9. karácsonyi népszokások, — 10. lakodalmi szokások.

A gyűjtésben 92 tanuló vett részt 54 községből és 788 füzetlap két oldalát írták tele adatokkal.

A beküldött anyag átvizsgálása után 2 tanulót 20—20 P, 4 tanulót 10—10 P-vel jutalmaztunk, azonkívül számtalan könyvjutalmat és dícsérő levelet osztottunk ki. A munka ebben az évben tovább folytatódik s remélhető, hogy ezek alapján alapos, részletes képet nyerünk Abauj-Torna vármegye népi életéről.

Ezt a gyűjtőmunkát azóta sikerült másfelé is meggyökereztetnünk, így a csiksomlyói gimnáziumban, a rozsnói gimnáziumban és kereskedelmi iskolában, a gödöllői premontrei gimnáziumban.

Multévi beszámolómban említett Ethnographia és Néprajzi Értesítő Mutatója két külön kötetben megjelent. Az egyik 74, a másik 128 oldal terjedelemben. A további néprajzi tudományos munkát kétségtelenül nagyon megkönnyíti a mutató használata.

Kodály Zoltán 60 éves jubileumát Emlékkönyv kiadásával ünnepelte meg Társaságunk. Az Elnök Úr részletesen megemlékezett erről az ügyről. Ez alkalommal a Társaság köszönetét fejezzük ki azoknak a társaságoknak és intézményeknek, amelyek hathatós pénzbeli segít-

séggel támogattak a mű kiadásában. A Gróf Teleki Pál Tudományos Intézet 2000 P, a Kultuszminisztérium 2000 P, a Magyar Nemzeti Bank 1500 P, a Külügyminisztérium 1500 P, a Magyar Tudományos Akadémia 500 P, Budapest Székesfőváros 500 P, az Első Magyar Általános Biztosító Társaság 500 P, Operabarátok 500 P, a Takarékpénztárak és Bankok Egyesülete 500 P adománnyal támogatta az Emlékkönyv megjelenését.

Folyóiratunknak, az Ethnographiának eddig két száma jelent meg, a befejező 3—4 kötet nyomdában van s rövidesen megjelenik. Jövőben szükséges, hogy lehetőség szerint időben pontosan jelenjünk meg, hogy tagjainkkal az érintkezést fönntarthassuk.

Támogatónk sorában köszönettel emlékezünk meg a Magyar Tudományos Akadémiáról, amely az elmúlt évben is 800 pengővel segélyezte Társaságunkat és díjtalanul bocsátotta rendelkezésünkre helyiségeit üléseink számára.

Köszönettel kell megemlékeznünk a Társaság tisztviselőiről (titkár, pénztáros, szerkesztő), akik ez évben is lemondottak majdnem 1600 pengős tiszteletdíjukról és ingyen végezték fáradságos munkájukat. Önzetlenségükkel nagyban segítettek a Társaság anyagi helyzetén.

Legutóbbi közgyűlésünk óta, a mait is beleszámítva, 7 felolvasó ülést tartottunk, az alábbi tárgysorozattal:

1. 1942. március 25. *Szendrey Zsigmond*: Népi ráolvasók. *Molnár Balázs*: Lakodalom a Sárreten (vetítéssel).

2. 1942. április 29. *Fazekas Jenő*: Néprajzi kutatások Észtsországnban. *Manga János*: A nyári ünnepek hagyományai.

3. 1942. november 25. *Gönczi Ferenc*: Dunántúli betyárelét.

4. 1942. december 7. A Magyar Földrajzi Társasággal együtt tartott ülésen *Martin Gusinde* bécsi professzor adott elő Glätscher, Wälder, Indianer c. tűzföldi kutatóútjáról.

5. 1943. január 27. *László Gyula*: A prágai szent György szobor löszerszámai (vetítéssel).

6. 1943. február 24. *Kodály Zoltán* emlékünnepelet tartottunk, amelynek műsora: 1. *Veress Sándor*: Kodály Zoltán (felolvasás), 2. az Emlékkönyv átadása, 3. a Szilágyi Erzsébet leánygimnázium kamara énekkara népdalokat énekelt *Kodály Zoltán* feldolgozásában.

7. 1943. március 31. *Szendrey Zsigmond*: Műveltségtörténet — babonafejlődés.

Fájdalommal kell megemlékeznünk veszteségeinkről is, így elsősorban *Magyar Kázmér* és *Heller Bernát* elhunytáról. Külföldi tiszteleti tagjaink közül meghalt *Kannisto Artur*.

Nyilvántartott taglétszámunk a mai közgyűlés napján: 1 védnök, 25 tiszteleti tag, 99 alapító tag, 452 rendes tag, összesen 568. Tagtársaink száma a tavalyihoz kévéssel emelkedett, a tavalyi 538-al szemben jelenleg 568 tagunk van. Jelentős eredmény ez, hogy nem csökkent a jelenlegi viszonyok között a taglétszám. Igyekezünk különösen az erdélyi és délvidéki területeken tagokat toborozni s ez részben sikerrel is járt.

Abban a reményben, hogy munkánk nem volt hiábavaló, kérem jelentésem tudomásul vételét.

III.

A számvizsgáló bizottság jelentése.

Tisztelt Közgyűlés! Alulírottak, mint a Magyar Néprajzi Társaság LIV. évi rendes közgyűlése által kiküldött számvizsgálók, tisztelettel jelentjük, hogy a Magyar Néprajzi Társaság pénztári ügyvitelét a mai napon megvizsgáltuk és miután azt minden tekintetben rendben lévőknek találtuk, javasoljuk, hogy a pénztáros úrnak a felmentvény a szokásos fenntartással megadassék és neki lelkiismeretes munkájáért köszönet szavazzassék.

Budapest, 1942. december 31-én.

Czakó István s. k.

Nagy Lajos s. k.

Pálóczi Horváth Lajos s. k.
számvizsgálók.

IV.

Pénztári kimutatás a Magyar Néprajzi Társaság 1942. évi bevételeiről és kiadásairól.

I. Bevételek.

1. Rendes tagsági díjakból	3713 p 06 f.
2. Alapító tagsági díjakból	— " — "
3. Adomány (segély, felülfizetés)	4800 " — "
4. Kamat (osztalék, visszafizetés)	155 " 75 "
5. Előfizetésből	2765 " 20 "
6. Kiadvány eladásból	325 " 70 "
7. Vegyes	— " — "
8. Pénztári maradvány az 1941. évről	7514 " 99 "
Bevételek összege :	19274 p 70 f.

II. Kiadások.

1. Ügyvitelre	1299 p 55 f.
2. Folyóiratra	5353 " 15 "
3. Mellékletre	— " — "
4. Egyéb kiadványra	5511 " 95 "
5. Gyűjtési segélyre	260 " — "
6. Tőkésítésre	— " — "
7. Vegyesre (árfutó)	— " — "
Kiadások összege :	12424 p 65 f.

I. Bevételek összege

19274 p 70 f.

II. Kiadások összege

12424 " 65 "

Maradvány : 6850 p 05 f.

azaz: Hatezernyolcszázötven pengő 05 fillér.

Budapest, 1942. december 31-én.

Czakó István s. k. számvizsgáló,
m. Nagy Lajos s. k. számvizsgáló,
Pálóczi Horváth Lajos s. k. számvizsgáló.

Dr. Tagán Galimdsán s. k. pénztáros
Oláh Imre s. k. ellenőr.

V.

Pénztári kimutatás a Magyar Néprajzi Társaság vagyonáról
1942. év december hó 31-én.

a. 3 db. egyenként 2000 K névértékű 4 %/o-os „Budapest székesővárosi kölcsönkötvény”	— p — f.
b. 1 db. 100 K névértékű 4 %/o-os „Magyar Koronajáradék kötvény”	— „ — „
c. 19 db., egyenként 200 K névértékű 4 %/o-os „Magyar koronajáradék kötvény”	— p — „
d. 16 db., egyenként 1000 K névértékű, úgynevezett „Hadikölcsön kötvény”	— „ — „
e. A „Herman Ottó emlékalap” 3175 K készpénzvagyona a Magyar Le-számitoló és Pénzváltóbank 30.685 sz. betétkönyvén	— „ — „
f. 70 db., egyenként 14 pengő névértékű „Magyar Tudományos Társula-tok Sajtóvállalata R. T.” részvény	980 „ — „
g. 1 db. 200 pengő névértékű 4 %/o-os „Erdélyi nyerevénykölcsön kötvény”	200 „ — „
h. M. Kir. Postatakarékpénztárban a 3019 sz. csekkszámán	5832 „ 55 „
i. Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület 91.512. sz. betétkönyvén	30 „ — „
j. Kézipénztárban	987 „ 50 „
k. 3372 kg. félfamentes papír (à kb 85'49 P)	2892 „ 68 „
l. 2451.10 kg. famentes papír (à kb 104'53 P)	2562 „ 13 „
Összesen:	13484 p 86 f.

azaz: Tizenháromezernégyszáznyolcvannégy pengő 86 fillér

Budapest, 1942. december 31-én.

Czakó István s. k. számvizsgáló,
m. Nagy Lajos s. k. számvizsgáló,
Pálóczi Horváth Lajos s. k. számvizsgáló.

Dr. Tagán Galimdsán s. k. pénztáros,
Oláh Imre s. k. ellenőr.

VI.

A Magyar Néprajzi Társaság költségelőirányzata az 1943. évre.

I. Bevételek.

1. Rendes tagdíjakból	3000 p — f.
2. Alapító tagdíjakból	— „ — „
3. Adomány (segély, felülfizetés):	
a. államsegély	650 „ — „
b. Akadémia segélye	800 „ — „
c. egyéb adományok	200 „ — „
4. Előfizetés:	
a. évi előfizetés	300 „ — „
b. állami előfizetés	1952 „ — „
5. Kiadványeladás	100 „ — „
6. Készpénzmaradvány 1942-ről:	
1. jubileumi adomány	1072 p 22 f.
2. egyéb bevétel	5777 „ 83 „ 6850 „ 05 „
Bevételek összege:	13852 p 05 f.

II. kiadások.

1. Ügyvitelre	1300 p — f.
2. Folyóíratra	6000 „ — „
3. A Néprajzi Múzeum Értesítőjére	1000 „ — „
4. Gyűjtési segélyre	500 „ — „
5. Egyéb kiadványra	5000 „ — „
6. Tőkésítésre	— „ — „
7. Egyenleg, mint készpénzmaradvány	52 „ 05 „
Kiadások összege:	13852 p 05 f.

I. Bevételek összege:	13852 p 05 f.
II. Kiadások összege:	13852 „ 05 f.
	— p — f.

Budapest, 1942. december 31-én.

Dr. Cs. Sebestyén Károly s. k.
ügyvezető alelnök.

Dr. Tagán Galimdsán s. k.
pénztáros.

ETHNOGRAPHIA — NÉPÉLET

REVIEW OF THE HUNGARIAN ETHNOGRAPHICAL SOCIETY
REVUE DE LA SOCIÉTÉ ETHNOGRAPHIQUE HONGROISE
ZEITSCHRIFT DER UNGARISCHEN ETHNOGRAPHISCHEN GESELLSCHAFT

The editor of *Ethnographia*, from the year 1940 (vol. 51.) on is prof. *Béla Gunda*. Manuscripts, reviewer's copies and letters concerning the edition are to be sent to the address of the editor: University, Farkas utca 1., Kolozsvár, Hungary. The letters concerning the Hungarian Ethnographical Society, reclamations, exchange-copies are to be sent to the secretary of the Society (Könyves Kálmán körút, 40., Budapest X., Ethnographical Museum).

The aim of the review is to publish researches on the folk civilization of the Hungarians and on the ethnology of kindred peoples, Finno-Ugrians and Turks; as well as on the ethnology of Eastern Europe. *Ethnographia* publishes articles in Hungarian, English, French and German.

Le rédacteur de l'*Ethnographia*, à partir de l'an 1940 (tome 51.) est prof. *Béla Gunda*. On est prié d'adresser tous les manuscrits, ouvrages pour comptes-rendus et tout le courrier concernant la rédaction directement au rédacteur: Université, Farkas utca 1., Kolozsvár, Hongrie. Le courrier de la Société Ethnographique Hongroise, réclamations et ouvrages d'échange sont à adresser au secrétariat de la Société: Könyves Kálmán körút, 40., Budapest X., Musée Ethnographique.

La revue publie des recherches portant sur la civilisation populaire hongroise et sur l'ethnologie des peuples apparentés, c'est-à-dire des peuples finno-ougriens et turcs; ainsi que sur l'ethnologie de l'Europe Orientale. Les articles de l'*Ethnographia* sont publiés en hongrois, français, anglais et allemand.

Schriftleiter der *Ethnographia* ist vom J. 1940 (Jg. LI.) ab Prof. *Béla Gunda*. Handschriften, Besprechungsstücke und jeder auf die Schriftleitung bezügliche Briefwechsel sind unmittelbar an die Anschrift des Schriftleiters (Kolozsvár, Farkas utca 1., Universität, Ungarn) und alle die Ungarische Ethnographische Gesellschaft angehende sonstige Erkundigungen, Zustellungsmahnungen und Tauschstücke an das Sekretariat der Gesellschaft (Budapest, X. Könyves Kálmán körút 40., Ethnographisches Museum) zu richten.

Das Ziel der Zeitschrift ist die Veröffentlichung von Forschungen und Ergebnissen über die ungarische Volkskultur, die Ethnographie Osteuropas und die den Ungarn ethnographisch verwandten finnisch-ugrischen und türkischen Völker. In der Zeitschrift *Ethnographia* erscheinen Aufsätze in ungarischer, deutscher, französischer und englischer Sprache.

Abonnementspreis jährlich Schw. Frc. 15.

Hauptkommissionär

EDMUND STEMMER

Wissenschaftliche Buchhandlung

Budapest (Ungarn), V. Gróf Tisza István utca 14.

ETHNOGRAPHIA — NÉPÉLET

ZEITSCHRIFT DER UNGARISCHEN ETHNOGRAPHISCHEN GESELLSCHAFT

Redigiert von Univ. Prof. Dr. Béla Gunda.

KOLOZSVÁR (Ungarn), Farkas utca 1. Universität.

JHG. LIV.

1943.

H. 3—4.

INHALT.

<i>Hirschberg, W.</i> : Asiatische Einflüsse in der Kultur des ostafrikanischen Küstenlandes	217—224
† <i>Heller, B.</i> : Das ungarische Folklore und die Veröffentlichungen der Folklore Fellows, mit besonderer Rücksicht auf das Motiven-Index von Stith Thompson	225—235
<i>Faragó, J.</i> : Der Folklorist J. Kriza nach unbekanntem Lebensbeschreibungen	235—247
<i>Banó, I.</i> : Abergläubische Geschichten von einer alten Hexe in Zenta (Kom. Bácsbodrog)	248—250
Kleinere Mitteilungen. <i>Faragó, J.</i> : Variation einer Székler Ballade. <i>Berze Nagy, J.</i> : Die ethnographische Bedeutung der mit Steinen und Äste bestreuten Hügel. <i>Molnár, J.</i> : Beschreibung einer Wolfstalle aus dem Jahre 1791. <i>Juhász, M.</i> : Daten zur ungarländischen Geschichte des Katecheten-Gesanges. <i>Juhász, M.</i> : Beschreibung einiger abergläubischer Gebräuche des XVII. Jahrhunderts. <i>Dömötör, S.</i> : Zur Geschichte des Dorflebens im Kom. Veszprém und Fehér. <i>Gönczi, F.</i> : Daten zum Volksleben im Kom. Somogy. <i>Giday, K.</i> : Ochsenhändler von Debrecen im XVIII. Jh.	251—256
Literarische Rundschau.	256—263
Nachrufe. <i>Gönyey, S.</i> : † László Madarassy	263—264
Ethnographische Nachrichten. <i>Gönyey, S.</i> : Ethnographische Ausstellung im Széklerlande. —. —.: Die Studie von Walter Hirschberg in der Zeitschrift Ethnographia. —. —.: Ethnographische Vorlesungen an der ungarischen Universitäten. —. —.: Ethnographischer Unterricht im Deutschen Gymnasium in Pécs. <i>Márkus, M.</i> : Probleme der slovakischen Ethnographie	264—266
Gesellschaftliche Angelegenheiten. Protokoll der Jahresversammlung der Ungarischen Ethnographischen Gesellschaft am 31. März. 1943.	267—272

Felhívás.

Felhívjuk az ETHNOGRAPHIA olvasói figyelmét, hogy a Magyar Néprajzi Társaság és Néprajzi Múzeum könyvtára magas áron megvételre keresi az ETHNOGRAPHIA 1892—1901 (III—XII. k.), továbbá a NÉPRAJZI MÚZEUM ÉRTESÍTŐJE 1900—1905 (I—VI. k.) évfolyamait.

Felhívásunk elsősorban régi olvasóinknak és iskoláknak szól. Régi tapasztalatunk szerint számos vidéki középiskolában ezek a keresett régi évfolyamok sokszor a raktárban használatlanul hevernek. A Magyar Néprajzi Társaság ezen az úton is felhívja az illetékesek figyelmét, hogy nézzenek utána ezeknek a keresett példányoknak. Amennyiben valahol előkerülnének, az értesítést a következő címre kérjük: *Márkus Mihály*, a Magyar Néprajzi Társaság titkára, könyvtáros. Budapest, X. Könyves Kálmán körút 40. Néprajzi Múzeum.

Az Ethnographia évi előfizetési díja Magyarországon 12 pengő. Előfizető könyvkereskedők a folyó évfolyamból 20% engedményt kapnak. A régebbi évfolyamok vételára tagoknak és előfizetőknek 12 pengő, nem tagoknak 15 pengő.

KERTÉSZ JÓZSEF KÖNYVNYOMDÁJA, KARCAJ.